

744.
yıl

HZ. MEVLÂNA'NIN
VUSLAT
YILDÖNÜMÜ
ULUSLARARASI ANMA TÖRENLERİ

Kinler dostluğu karartır, gönlü yaralar;
ne diye bunları gönlümüzden söküp atmıyoruz?
Öldüğüm zaman beni güzellikle anacaksın.
Peki niçin ölü severiz de diriye düşmanız?

Dîvân-ı Kebîr, Gazel No: 1535

ISBN: 978-605-86510-5-0

9 786058 651050

mevlana@selcuk.edu.tr

mevlana.selcuk.edu.tr

MEVLÂNA
ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ
INSTITUTE OF RUMI STUDIES
دانشگاه سلجوق استنبولی تحقیقاتی مولانا

**BİLDİRİLER
PAPERS**

8-9
Aralık
December
Konya/TURKEY
2017

IV. ULUSLARARASI
MEVLÂNA
SEMPOZYUMU
HZ. MEVLÂNA VE İSLAM
DÜNYASINDA KARDEŞLİK

SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ

744.
yıl
HZ. MEVLÂNA'NIN
VUSLAT
YILDÖNÜMÜ
ULUSLARARASI ANMA TÖRENLERİ

MEVLÂNA
ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ
INSTITUTE OF RUMI STUDIES
دانشگاه سلجوق استنبولی تحقیقاتی مولانا

IV. ULUSLARARASI
MEVLÂNA
SEMPOZYUMU

HZ. MEVLÂNA VE İSLAM
DÜNYASINDA KARDEŞLİK

**BİLDİRİLER
PAPERS**

IV.
INTERNATIONAL
MEVLANA
SYMPOSIUM

HZ. MEVLANA AND
THE BROTHERHOOD
IN ISLAMIC WORLD

8-9

**Aralık
December
Konya/TURKEY**

2017

744.
yıl
HZ. MEVLÂNA'NIN
VUSLAT
YILDÖNÜMÜ
ULUSLARARASI ANMA TÖRENLERİ

IV. ULUSLARARASI MEVLÂNA SEMPOZYUMU
IV. INTERNATIONAL MEVLANA SYMPOSIUM

HZ. MEVLÂNA
VE
İSLAM DÜNYASINDA KARDEŞLİK
HZ. MEVLANA
AND
THE BROTHERHOOD IN ISLAMIC WORLD

8-9 ARALIK 2017
DECEMBER 8-9, 2017

BİLDİRİLER
PAPERS

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUK UNIVERSITY

KONYA
TÜRKİYE / TURKEY

SÜ Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Yayınları

Yayın No: 13
Bildiriler Serisi: 5

**IV. ULUSLARARASI
MEVLÂNA SEMPOZYUMU**

**HZ. MEVLÂNA
VE
İSLAM DÜNYASINDA KARDEŞLİK**

08-09 Aralık 2017 Selçuk Üniversitesi / KONYA

ISBN 978-605-86510-5-0

- * Kitapta yer alan bildiri özetlerinin bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir.
- * Kitaptaki yer alan metinlerden kaynak göstermek şartıyla alıntı yapılabilir.
- * Eser elektronik olarak www.mevlana.selcuk.edu.tr sitesinde de yayımlanmıştır.

EDİTÖR

Prof. Dr. Ali TEMİZEL
Dr. Öğr. Üyesi Nurgül SUCU
Öğr. Gör. Dr. Selman KARADAĞ

Baskı Öncesi Hazırlık – Düzelti
Öğr. Gör. Dr. Selman KARADAĞ

KONYA / 2018 (I. BASKI)

Yayıncı Sertifika No: 26547
Matbaa Sertifika No: 15524

© Selçuk Üniversitesi
Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü
www.mevlana.selcuk.edu.tr
mevlana@selcuk.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN Sunuş / Presentation	VII
Prof. Dr. Ali TEMİZEL Sunuş / Preface	IX
Sempozyum Programı Symposium Programme	XI
Sempozyum Açılış Oturumu / İslam Âleminde Savaşlar ve Barış Yolları Symposium Opening Session / Wars And Peace Ways In The Islamic World.....	23

BİLDİRİLER / PAPERS

Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY <i>Bir Arada Yaşamak /</i> Living In One.....	45
Prof. Dr. Rahman Moshtagh MEHR <i>برادری دینی، برابری آسمانی و همزیستی انسانی در زندگی و عرفان مولانا /</i> Religious Brotherhood, Spiritual Equality and Coexistence in Rumi's Life and His Sufism	61
Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ <i>İslâm Dünyasındaki Kardeşliğin Önündeki Engeller: Mesnevî Hikâyeleri Örneği /</i> Preventive Barriers in The Islamic World Brotherhood: Example Of Mesnevi Tales.....	77
Doç. Dr. Munir DRKIĆ <i>Multidimensional Presence Of The Masnavi In Bosnian Cultural Tradition /</i> Mesnevî'nin Bosna'nın Kültürel Geleneğindeki Çok Boyutlu Yeri	99
Prof. Dr. Ghadir GOLKARIAN (Kadir GÜLDİKEN) <i>Mevlana Görüşünde "Barış ve Uzlaşma" Anlayışı /</i> The Concept Of "Peace And Reconciliation" In Mevlana's View	111
Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU <i>Mesnevî'de Vahdet / Birlik ve Tefrika /Ayrılık Kavramları /</i> Notions Of Unity/Union And Duality/ Separation In Mesnevi	123
Prof. Dr. Ahmet Kazım ÜRÜN <i>Mevlâna, Yunus Ve Akif'in Kardeşlik Düşüncesinde Ortak Referanslar /</i> Mevlâna, Yunus And Akif's Common References In The Thoughts Of Brotherhood.....	135

Ass. Prof. Dr. Khalid Mahmood SANJARANI

امولانا رومی سے علامہ اقبال کے چند استفسارات /

Asked About Iqbal From Mevlana143

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Mesnevî-yi Şerîf'in Birinci Cildinden Hareketle 'Dost/Dostluk' Kavramları Üzerine Notlar /

Notes On The Concept Of 'Friend / Friendship' In The First Volume Of Mesnevi171

Doç. Dr. Necip Fazıl DURU

Şuarâ-yı Mevlevîyyenin Ehl-i Zühde Şiir ile Cevabıdır /

Poets Of Maulawî's Answer With Poetry To Competent Ascetic.....195

Doç. Dr. Mustafa ERDOĞAN

Hiz. Mevlana'ya Atfedilen Sema Gazelinin Abdülbaki Dede Tarafından Şerhi: Tuhfetü's-Sâmiîn /

Empyrean Gazelle Attributed To Mevlana Expounded By The Sheikh Abulbaki: Tuhfetü's-

Sâmiîn.....217

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Uğurlu ARSLAN

Mevlânâ'nın İttihâd-ı İslâm Çağrısı /

Mevlana's Call For Islamic Union.....229

Dr. Tarek Mohamed Hussein EL MORSY

الطريقة المولوية في مصر: من كهف السودان الى مدرسة سنقر السعدى التكية المولوية /

The Mevleviyya order in Egypt: from Kahf al- Sudan to the Madrasa of Sunqur Sa'di

The Takiyya Mevleviyya.....243

Prof. Dr. Recep DİKİCİ

İslâmiyet ve Hazret-i Mevlâna'da Kardeşlik /

Islamism And Brotherhood In Mevlana265

Doç. Dr. İbrahim İŞİTAN

Hiz. Mevlâna Düşüncesinde Barış Kavramının Psikolojik Tahlili /

Psychological Analysis Of The Concept Of Peace In Mevlana Thought.....281

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ALTUNGÖK

Horasan'dan Anadolu'ya Bir Uhuvet Rüzgarı /

A Trend Of Al-Ukhuwah From Khorasan To Anatolia.....301

Yrd. Doç. Dr. Betül SİNAN NİZAM

Din Kardeşliği Tesisinde Hilmin Rolü: Mevlânâ Modeli /

The Role Of Mild Mennedness In Establishing Religious Brotherhood: The Model Of Rûmi313

Prof. Dr. Dilaver GÜRER

Ahmed Avni Konuk'un Fusûs'u Mesnevî ve Mesnevî'yi Fusûs İle Şerh Etmesi /

Ahmad Avni Konuk's Commenting Fusus With Mathnawi And Mathnawi With Fusus325

Doç. Dr. Ahmet TANYILDIZ

Tahir Büyükkörükçü'ye Göre İdeal Bir Müslüman Portresi Olarak Mevlânâ /

In Tahir Büyükkörükçü's View Mevlânâ As An Ideal Muslim Portrait.....339

Yrd. Doç. Dr. Yakup ŞAFAK

Mesnevi'nin İkinci Defterindeki Üzüm Hikâyesi Üzerine Bir Metin Kriğiği /

A Text Critical On Grape Story In The Second Blog Of The Mesnevi355

Uzm. Dr. Saodat MEYLIEVA

Mevlana ve Şems Sevgisi /

Mevlana ve Sems Love.....371

Doç. Dr. Oğuz KARAKAYA

Nâyî Osman Dede'nin Hayatı, Eserleri, Sanatkârlık Yönü ve Türk Müziği'ndeki Yeri /

Nâyî Osman Dede's Life, Works And His Place In Turkish Music As An Artist381

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Nuri PARMAKSIZ

Nâyî Osman Dede'nin Mi'râciyye Adlı Eseri /

Nâyî Osman's Works Named As Mi'râciyye393

Dr. Timuçin ÇEVİKOĞLU

Mevlevî Müziği Eserlerinin Yazımında Kullanılan Eski Yazım Sistemleri ve Çeviri Sorunları /

Early Notation Systems Used For Writing Mevlevî Music And Recent Problems In Their Transcription ..413

Sempozyumdan Resimler

Photo From Syposium461

Sempozyumda Tebliğ Sunanların Adresleri

Adress of Participant.....471

SUNUŞ

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

Selçuk Üniversitesi Rektörü

Hız. Mevlâna ve onun eşsiz eserleri hakkında yüzyıllardır yeni bilgi ve belgeler ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Hız. Mevlâna, Mevlevîlik ve Semâ gibi bir dönem insanların bir bölümünün dikkatini çeken ve asırlar boyu toplumla yönetim arasında bir köprü görevi üstlenen bu kavramlar bugün de bilim insanlarımız tarafından detaylı ve objektif bir biçimde araştırılmakta ve incelenmektedir.

Bu anlamda Konya'da Selçuk Üniversitesi ilk kurulduğu yıllardan beri, günümüzde UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras listesine dâhil ettiği Mevlevîlik ve Semâ gibi oluşum ve kavramları en detaylı biçimde ve akademik bir ortamda araştıran kurum olmuştur. Bir yönüyle Hız. Mevlâna, Mevlevîlik, Semâ ve Şeb-i Arûs gibi terimlerin, belli bir disiplin içerisinde araştırılması ve öğrenilmesi için Üniversite çatısı altında çalışmaların yürütülmesini başarmıştır.

On yıllardır Türkiye'nin ve dünyanın dört bir tarafından gelen araştırmacı, akademisyen, gazeteci, yazar ve şairin düşüncelerini en kolay ve en etkili şekilde paylaşmaları, Üniversite çatısı altında yapılan ulusal ve uluslararası faaliyetlerle gerçekleşmiştir.

Günümüzde basılı ve yazılı kaynakların azalması, sosyal medyanın önem kazanması, insanların işlerini daha çok elektronik ortamlarda yapması gibi bazı nedenlerle ortaya çıkan bilgi kirliliğinin de etkisi dikkate alınacak olunursa üniversitemizde Hız. Mevlâna ve Mevlevîlik konuları hakkında yapılan birçok faaliyetin 'söz uçar yazı kalır' düşüncesi ile basılı

hale getirilmesi, geçmişten gelen gelenek, örf, adet ve kültürümüzün aktarılması hususunda ne kadar etkili olduğu görülecektir.

İşte Selçuk Üniversitesi de bu konu ile ilgili üzerine düşen görevi layıkıyla yapmak için gayret sarfetmekte ve Konya başta olmak üzere tüm dünyaya karşı bir sorumluluğunun olduğunu bilinciyle çalışmalarını yürütmektedir. Üniversitemiz bünyesinde bulunan ve kurulduğu yıllarda ülkemizde tek olma özelliğini de barındıran Mevlâna Araştırmaları Enstitümüz onbeş yıla yakın süredir bu görevi üstlenmiş ve Üniversitemiz ulusal veya uluslararası birçok faaliyete ev sahipliği yapmıştır.

Akademik programların yanında Enstitümüzde bulunan Mevlâna ve Mevlevilik Araştırmaları Ana Bilim Dalı bünyesindeki yüksek lisans öğrencileri ile de faaliyet sahası derinleştirilmiş ve bu konularda daha bilinçli nesiller yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

İşte elinizdeki bu eser de bahsedilen tüm gayretlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kitap, Hz. Mevlâna'nın 744. Vuslat Yıldönümü Uluslararası Anma Etkinlikleri çerçevesinde 8-9 Aralık 2017 tarihleri arasında Mevlana Araştırmaları Enstitümüz tarafından düzenlenen "**IV. Uluslararası Mevlana Sempozyumu - Hz. Mevlana ve İslam Dünyasında Kardeşlik**" konulu uluslararası sempozyumun bildirilerini içermektedir. Türkiye'nin ve dünyanın farklı üniversite ve kurumlarından katılan 40'a yakın bilim insanı, araştırmacı, bürokrat ve yöneticilerimize sempozyumumuza gösterdikleri ilgi vesilesi ile şükranlarımı iletir, kısa sürede uluslararası bir sempozyumun düzenlenmesini sağlayan ve büyük çaba sarfeden Enstitü yönetimi ile personeline, tüm faaliyetlere katkı sağlayan Selçuk Üniversitesi personellerine de teşekkürlerimi sunarım.

ÖN SÖZ

Prof. Dr. Ali TEMİZEL

Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Müdürü
Sempozyum Başkanı

Selçuk Üniversitesi kurulduğu ilk yıllardan itibaren Mevlana ve Mevlevilik konularında yapılan her türlü bilimsel faaliyete öncülük eden kurum olmuştur.

Hz. Mevlâna'nın 744. Vuslat Yıldönümü Uluslararası Anma Etkinlikleri çerçevesinde de Üniversitemiz Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü tarafından 7-17 Aralık 2017 tarihleri arasında çeşitli kültürel ve bilimsel programlar tertip edilmiştir.

8-9 Aralık 2017 tarihlerinde yapılan "Hz. Mevlâna ve İslam Dünyasında Kardeşlik" konulu IV. Uluslararası Mevlana Sempozyumuna, yaklaşık 10 farklı ülkeden bilim insanı, araştırmacı ve konunun uzmanı 34 kişi katılmıştır. "İslam Dünyasında Savaşlar ve Barış Yolları" isimli açılış oturumu ve Değerlendirme oturumu ile dokuz oturumdan oluşan sempozyumda bilim insanları, Mevlâna ve eserleri üzerinden İslam dünyasındaki birlik ve beraberliğin nasıl şekillenmesi gerektiği paylaşılmıştır. Doğu, Batı ve Türk dilleri, tarih, tasavvuf, felsefe, musiki ve güzel sanatlar gibi konularda alanında yetkin kişilerin katıldığı sempozyumun açılış oturumunda Selçuk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mustafa Şahin oturum başkanlığı yaptı ve Ankara Milletvekili Prof. Dr. Emrullah İşler ve İran Araştırmaları Merkezi Başkanı Prof. Dr. Ahmet Uysal İslam Dünyasındaki ayrılık nedenlerini ve barış yollarını anlattılar.

Sempozyumun açılış oturumu Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Konferans Salonu'nda diğer oturumlar ise Enstitümüzün bulunduğu Müze Binası Konferans Salonu'nda yapıldı.

İki gün süren sempozyumda sunulan bildirilerden 01.12.2017 tarihine kadar tarafımıza gönderilen bildiri özetleri “Sempozyum Bilim Kurulu” tarafından değerlendirilmiş, uygun görülen bildiri özetleri <http://ums.mevlanaenstitusu.com/> uzantılı internet sitesinde duyurulmuş ve yayınlanmak üzere özet kitapçığa alınmıştır.

Sempozyumda Türkiye’nin 12 üniversitesinden, Kültür Bakanlığı’ndan, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi’nden, Konya Mevlana Müzesi’nden ve İran, Pakistan, Bosna-Hersek, Tacikistan, Mısır, Kıbrıs, Özbekistan gibi 7 ülkeden toplam 31 bildiri sunulmuştur.

Sempozyumda sunulan yerli ve yabancı 31 bildiren 31.07.2018 tarihine kadar Enstitümüze ulaşan toplam 24 bildiri metni sempozyum programındaki sıraya göre elinizdeki kitapta yer almaktadır.

Uluslararası sempozyuma Konya’daki üniversiteler ve İl Kültür Turizm Müdürlüğü ile İran Araştırmaları Merkezi katkı sağlamışlardır. Sempozyumun gerçekleşmesinde talep edilen her türlü desteği sağlayan Üniversite Rektörlüğümüze, Üniversite birimlerimize teşekkür ederiz.

Ayrıca sempozyumun düzenlenmesine katkı sağlayan “Sempozyum Düzenleme Kurulu” üyelerine ve “Bilim Kurulu” üyelerine de teşekkür eder, sempozyumun tüm katılımcılara fayda sağlamasını ümit ederiz.

IV. ULUSLARARASI MEVLÂNA SEMPOZYUMU
IV. INTERNATIONAL MEVLANA SYMPOSIUM

**HZ. MEVLÂNA
VE
İSLAM DÜNYASINDA KARDEŞLİK
HZ. MEVLANA
AND
THE BROTHERHOOD IN ISLAMIC WORLD**

**8-9 ARALIK 2017
DECEMBER 8-9, 2017**

SEMPOZYUM PROGRAMI
SYMPOSIUM PROGRAMME

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUK UNIVERSITY**

**KONYA
TÜRKİYE / TURKEY**

ORGANİZASYON KOMİTESİ / ORGANIZING COMMITTEE
Sempozyum Onur Kurulu / Symposium Honor Board

Yakup CANBOLAT

(Konya Valisi / Governor of Konya)

Tahir AKYÜREK

(Konya Büyükşehir Bel. Başkanı / The Mayor of The Municipality of Konya)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

(Selçuk Üniversitesi Rektörü / The Rector of Selcuk University)

Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER

(Necmettin Erbakan Üni. Rektörü / The Rector of Necmettin Erbakan Üni)

Prof. Dr. Bayram SADE

(KTO Karatay Üni. Rektörü / The Rector of KTO Karatay University)

Prof. Dr. Cumhur ÇÖKMÜŞ

(Konya Gıda ve Tarım Üni. Rektörü / The Rector of Konya Food & Agriculture University)

Sempozyum Başkanı / Symposium President

Prof. Dr. Ali TEMİZEL

(Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Müdürü)

(Director of Institute of Rumi Studies)

Sempozyum Danışma Kurulu / Symposium Advisory Board

Prof. Dr. Ali TEMİZEL

(Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Müdürü)

(Director of Institute of Rumi Studies)

Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR

(NEÜ Uluslararası Rumi Medeniyetler Uygulama ve Araştırma Merkezi Md.)

(Director of International Rumi Center For The Study Of Civilizations)

Abdüssettar YARAR

(Konya Kültür ve Turizm Müdürü)

(Director of Konya Culture And Tourism)

Sempozyum Bilim Kurulu / Symposium Science Committee

Prof. Dr. Erdal BAYKAN	<i>Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye</i>
Prof. Dr. Pablo BENEITO	<i>University of Murcia / Spain</i>
Prof. Dr. Rıdvan CANIM	<i>Trakya Üniversitesi / Türkiye</i>
Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ	<i>İstanbul Üniversitesi / Türkiye</i>
Prof. Dr. Maryam Khalili JAHANTIGH	<i>University of Sistan and Baluchestan / Iranian</i>
Prof. Dr. Shahid Iqbal KAMRAN	<i>Allama Iqbal Open University / Pakistan</i>
Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU	<i>Kırıkkale Üniversitesi / Türkiye</i>
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	<i>Erciyes Üniversitesi / Türkiye</i>
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ	<i>Ankara Üniversitesi / Türkiye</i>
Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR	<i>Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye</i>
Prof. Dr. Rahman Moshtagh MEHR	<i>Azarbaijan Shahid Madani University / Iranian</i>
Ass. Prof. Dr. Munir DRKIC	<i>University of Sarajevo / Bosnia and Herzegovina</i>
Ass. Prof. Dr. Shahryar HASANZADEH	<i>Islamic Azad University Khoy / Iranian</i>
Ass. Prof. Dr. Dzenita HAVERIC	<i>University of Sarajevo / Bosnia and Herzegovina</i>
Ass. Prof. Dr. Abdus Sabur KHAN	<i>University of Dhaka / Bangladesh</i>
Ass. Prof. Dr. M. Hasan Hassanzade NİRİ	<i>Allameh Tabataba'i University / Iranian</i>
Doç. Dr. Semra TUNÇ	<i>Selçuk Üniversitesi / Türkiye</i>
Assis. Prof. Eshqane Akif Qızı BABAYEVA	<i>Azerbaijan National Academy of Sciences / Azerbaijan</i>
Yrd. Doç. Dr. Sema Zafer SÜMER	<i>Selçuk Üniversitesi / Türkiye</i>

Sempozyum Düzenleme Kurulu / Symposium Organizing Committee

Yrd. Doç. Dr. Nurgül SUCU

(SÜ Mevlâna Arş. Ens. Md. Yrd. / Assis. Director of Institute of Rumi Studies)

Prof. Dr. Recep DİKİCİ

Doç. Dr. Semra TUNÇ

Doç. Dr. Oğuz KARAKAYA

Doç. Dr. Mutluhan TAŞ

Yrd. Doç. Dr. Hakan KUYUMCU

Yrd. Doç. Dr. M. Nuri PARMAKSIZ

Yrd. Doç. Dr. H. Ahmet ŞİMŞEK

Uzm. Selman KARADAĞ

Arş. Gör. Gamze Gizem AVCIOĞLU

Sempozyum Sekreteri / Symposium Secretary

Yrd. Doç. Dr. Nurgül SUCU (SÜ Mevlâna Arş. Enstitüsü Md. Yrd. /
Asistant Director of Institute of Rumi Studies)

Sekretarya İletişim / Symposium Communication

Uzm. Selman KARADAĞ (GSM: 0 546 745 12 68)

İletişim Bilgileri / Contact Information

Adres / Address : Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü
Müdürlüğü Alaeddin Keykubat Yerleşkesi Müze Binası (Merkez
Kütüphane Arkası) Kat: 1 Selçuklu / KONYA / TÜRKİYE

Telefon/ Telephone : (0 332) 223 08 08

Belgegeçer / Fax : +90 332 241 03 45

E-posta / E-mail : mevlana@selcuk.edu.tr

Elektronik Ağ / WEB : www.mevlana.selcuk.edu.tr

8 ARALIK 2017 CUMA / 8 DECEMBER 2017, FRIDAY
PROGRAM / PROGRAMME
Selçuk Üniversitesi / Selcuk University
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / Faculty of Economics and
Administrative Sciences
Konferans Salonu / Conference Saloon

AÇILIŞ PROGRAMI / INAUGURATION

SAAT / TIME : 9.30 - 10.00

- Açılış / Opening
- Saygı Duruşu ve İstiklâl Marşı / The Extending of Veneration and The National Anthem
- Enstitü Tanıtım Filmi / Institute Introduction Film
- Protokol Konuşmaları / Protocol Utterances

SEMPOZYUM AÇILIŞ OTURUMU / SYMPOSIUM OPENING SESSION

İSLAM ÂLEMİNDE SAVAŞLAR VE BARIŞ YOLLARI
WARS AND PEACE WAYS IN THE ISLAMIC WORLD

SAAT / TIME: 10.00 – 11.15

Oturum Başkanı / Chairman

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

Selçuk Üniversitesi Rektörü / The Rector of Selcuk University

10.00 – 10.20

Prof. Dr. Emrullah İŞLER

(24. Dön. Ankara Milletvekili / 61. Hükümet Dön. Başbakan Yard.)

(24th Term Ankara Deputy / 61. Government Deputy Prime Minister)

10.20 – 10.40

Prof. Dr. Birol AKGÜN

(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Maarif Vakfı Başkanı)

(Ankara Yıldırım Beyazıt University - Present of Maarif Foundation)

10.40 – 11.00

Prof. Dr. Ahmet UYSAL

(İstanbul Üniversitesi / İran Araştırmaları Merkezi Başkanı)

(İstanbul University / President of Center for Iranian Studies in Ankara)

ÖĞLE YEMEĞİ - CUMA NAMAZI / LUNCH - FRİDAY PRAYERS

8 ARALIK 2017 CUMA / 8 DECEMBER 2017, FRIDAY

Selçuk Üniversitesi / Selcuk University

Mevlana Araştırmaları Ens. Konferans Salonu / Institute of Rumi Studies
Conference Saloon

I. OTURUM / I. SESSION

SAAT / TIME: 14.15 - 15.55

Oturum Başkanı / Chairman

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

14.15 – 14.35

Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY (Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE)

"Bir Arada Yaşamak"

"Coexistence"

14.35 – 14.55

Prof. Dr. Rahman Moshtagh MEHR (Azarbaijan Shahid Madani
University / IRANIAN)

"برادری دینی، برابری آسمانی و همزیستی انسانی در زندگی و عرفان مولانا"

*"Religious Brotherhood, Spiritual Equality and Coexistence in Rumi's Life
and His Sufism"*

14.55 – 15.15

Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ (Harran Üniversitesi / TÜRKİYE)

"İslâm Dünyasındaki Kardeşliğin Önündeki Engeller: Mesnevî Hikâyeleri Örneği"

*"Some Obstacles in the Islamic World Brotherhood: Mathawi Stories
Example"*

15.15 – 15.35

Ass. Prof. Dr. Munir DRKIC (University of Sarajevo / BOSNIA AND
HERZEGOVINA)

"Bosna Kültür Geleneğinde Mesnevî'nin Çok Boyutlu Mevcudiyeti"

"The Multidimensional Presence Of The Masnavi in Bosnian Cultural Tradition"

15.35 – 15.55

Prof. Dr. Kadir GÖLKARIAN (Kıbrıs Yakın Doğu Üniversitesi / KIBRIS)

"Mevlâna Görüşünde 'Barış ve Uzlaşım' Anlayışı"

"Perception of 'Peace and Reconciliation' In Mevlana's Philosophy"

II. OTURUM / II. SESSION

SAAT / TIME: 16.10 - 17.40

Oturum Başkanı / Chairman

Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR

16.10 – 16.30

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU (Kırıkkale Üni. / TÜRKİYE)

“Mesnevî’de Vahdet/Birlik ve Tefrika/Ayrılık Kavramları”

“Unity/Oneness and Discursion/Seperation Concepts in Mathnawi”

16.30 – 16.50

Prof. Dr. Ahmet Kazım ÜRÜN (Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE)

“Mevlana, Yunus ve Akif’in Kardeşlik Düşüncesinde Ortak Referanslar”

“Common References in Mevlana, Yunus and Akif ’s Thought of Brotherhood”

16.50 – 17.10

Ass. Prof. Dr. Mohammad Hasan Hassanzade NİRİ (Allameh Tabataba’i University / IRANIAN)

“صلح و دوستی در گرو تصفیة دل”

“Peace and friendship depend on the purification of the heart”

17.10 – 17.30

Ass. Prof. Dr. Khalid Mahmood SANJARANI (Government College University, Lahore / PAKİSTAN)

“مولانا رومی سے علامہ اقبال کے استفسارات”

“Asked About Ikbal From Mevlana”

17.30 – 17.50

Dr. Asghar Nadeem SYED (Author - Screenwriter - Lecturer, PAKİSTAN)

“رومی کارحانی سفر مدت امرامن کی تلاش میں”

“Rumi’s Spiritual Journey in Pursuit of Love and Peace”

AKŞAM YEMEĞİ / DINNER

SEMA PROGRAMI - MKM/ THE MEVLEVİ SEMA CERAMONY

9 A R A L I K 2 0 1 7 C U M A R T E S İ / 9 DECEMBER 2017,
SATURDAY

Selçuk Üniversitesi / Selcuk University

Müze Binası - Mevlana Araştırmaları Ens. / Museum Building Institute of
Rumi Studies

Konferans Salonu / Conference Saloon

III. OTURUM / III. SESSION

SAAT / TIME: 09.30- 10.45

Oturum Başkanı / Chairman

Prof. Dr. Ahmet Kazım ÜRÜN

09.30 - 09.45

Prof. Dr. Atabey KILIÇ (Erciyes Üniversitesi / TÜRKİYE)

"Mesnevî-yi Şerîf'in Birinci Cildinden Hareketle 'Dost/Dostluk Kavramları Üzerine Notlar"

"Some Notes on The Friend/Friendship Concepts According to Mathnawi's First Volume"

09.45 – 10.00

Doç. Dr. Necip Fazıl DURU (Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE)

"Şuara-yı Mevlevîyyenin Ehl-i Zühde Şiir ile Cevabıdır"

"It Is The Answer of Mevlevi Poets to People of Ascetic"

10.00 – 10.15

Doç. Dr. Mustafa ERDOĞAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / TÜRKİYE)

"Hz. Mevlana'ya Atfedilen Sema Gazelinin Abdülbaki Dede Tarafından Şerhi: Tuhfetü's-Sâmîîn"

"Sema Ode That Is Attributed to Rumi Commentaried by Abdalbaki Dede: Tuhfetü's- Sâmiîn"

10.15 – 10.30

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Uğurlu ARSLAN (Dicle Üniversitesi / TÜRKİYE)

"Mevlana'nın İttihâd-ı İslam Çağrısı"

"Rumi's Islamic Union Calling"

10.30 – 10.45

Dr. Tarek Mohamed Hussein MORSY (Bibliotheca Alexandrina / EGYPT)

“الطريقة المولوية فى مصر: من كهف السودان الى مدرسة سنقر السعدى- التكية المولوية”

“The Mevleviyya order in Egypt: from Kahf al- Sudan to the Madrasa of Sunqur Sa’di: The Takiyya Mevleviyya”

IV. OTURUM / IV. SESSION

SAAT / TIME: 11.00 – 12.00

Oturum Başkanı / Chairman

Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

11.00 – 11.15

Prof. Dr. Recep DİKİCİ (Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE)

“İslâmiyet ve Hazret-i Mevlâna’da Kardeşlik”

“Brotherhood in Islam and Rumi”

11.15 – 11.30

Doç. Dr. İbrahim İŞİTAN (Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE)

“Hz. Mevlâna Düşüncesinde Barış Kavramının Psikolojik Tahlili”

“Psychological Analysis of Peace Concept in Rumi’s Thought”

11.30 – 11.45

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ALTUNGÖK (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / TÜRKİYE)

“Horasan’dan Anadolu’ya Bir Uhuvvat Rüzgarı”

“A Brotherhood Wind From Khorasan to Anatolia”

11.45 – 12.00

Yrd. Doç. Dr. Betül SİNAN NİZAM (İstanbul Şehir Üniversitesi / TÜRKİYE)

“Melevî Şeyhi Şair Kemâl Ahmed Dede’nin Kaleminden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”

“Mevlana Celaleddin-i Rumi by the pen of Melevi Sheikh The Poet Kemal Ahmed Dede”

ÖĞLE YEMEĞİ / LUNCH

9 ARALIK 2017 CUMARTESİ / 9 DECEMBER 2017,
SATURDAY

V. OTURUM / V. SESSION

SAAT / TIME: 13.30 – 14.30

Oturum Başkanı / Chairman

Prof. Dr. Recep DİKİCİ

13.30 - 13.45

Prof. Dr. Dilaver GÜRER (Necmettin Erbakan Üniversitesi / TÜRKİYE)

“Allah ile Birlikteliğin En Güzel Vasıtası Olarak Mevlâna’da Tövbe”

“As the Most Beautiful Instrument Oneness with Allah, Repentance in Rumi”

13.45 – 14.00

Doç. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi / TÜRKİYE)

“Tahir Büyükkörükçü’ye Göre İdeal Bir Müslüman Portresi Olarak Mevlânâ”

“Rumi As a Ideal Muslim Portrait According to Tahir Büyükkörükçü”

14.00 – 14.15

Yrd. Doç. Dr. Yakup ŞAFAK (Kırıkkale Üniversitesi / TÜRKİYE)

“Mesnevî’nin İkinci Defterindeki ‘Üzüm Hikâyesi’ Üzerine Bir Metin Kritiği”

“A Text Critic on “Grape Story” in the Second Volume of Mathnawi”

14.15 – 14.30

Dr. Kiemiddin NAIMOV (TAJİKİSTAN)

“مولانا و مولویہ در دنیای اسلام”

“Rumi and Mevlevi Tradition in Islamic World”

VI. OTURUM / VI. SESSION

SAAT / TIME: 14.45 – 15.45

Oturum Başkanı / Chairman

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

14.45 - 15.00

Doç. Dr. Mutluhan TAŞ (Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE)

“İnsan Yetiştirmede Güzel Sanatların Rolü”

“The Role of Fine Arts in Raising Human”

15.00 – 15.15

Exp. Dr. Saodat MEYLIEVA (National University of Uzbekistan / UZBEKISTAN)

“Mevlana ve Şems Sevgisi”

“Rumi and Shams Love”

15.15 – 15.30

Dr. Naci BAKIRCI (Konya Mevlana Müzesi / TÜRKİYE)

“Mevevilikte Sanat ve Mevlevi Sanatçıların Eserleri”

“Art in Mevlevi Tradition and Works of Mevlevi Artists”

15.30 – 15.45

Bekir ŞAHİN (Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü / TÜRKİYE)

“Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi’nde bulunan “Osmanlı Dönemi’nde Yazılmış Hz. Mevlâna ile ilgili el Yazması ve Nadir Matbu Eserler”

“Hand Writing and Rare Prints written in the period of Ottomans related to Hz. Mevlana in Konya Written Works Regional Director’s Library”

9 A R A L I K 2 0 1 7 C U M A R T E S İ / 9 D E C E M B E R 2 0 1 7 ,
SATURDAY

VII. OTURUM / VII. SESSION

SAAT / TIME: 16.00 – 17.00

Oturum Başkanı / Chairman

Prof. Dr. Dilaver GÜNER

16.00 - 16.15

Prof. Dr. Nilgün DOĞRUSÖZ DİŞİAÇIK (İstanbul Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE)

“Sultan III. Selim’in Suzidilara Makamındaki Mevlevi Ayinini Yazmak”

“Composing Suzidilara Mevlevi Music by Sultan Selim III.”

16.15 - 16.30

Doç. Dr. Oğuz KARAKAYA (Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE)

“Nâyî Osman Dede’nin Hayatı, Eserleri, Sanatkârlık Yönü ve Türk Müziği’ndeki Yeri”

“Nayi Osman Dede’s Life, Works, Artistic Style and Position in Turkish Music”

16.30 - 16.45

Yrd. Doç. Dr. M. Nuri PARMAKSIZ (Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE)

“Nâyî Osman Dede'nin Mi'râciyye Adlı Eseri”

“Nayi Osman Dede's Mi'râciyye Named Work”

16.45 - 17.00

Dr. Timuçin ÇEVİKOĞLU (Kültür ve Turizm Bakanlığı / TÜRKİYE)

“Mevlevî Müziği Eserlerinin Yazımında Kullanılan Eski Yazım Sistemleri ve Çeviri Sorunları”

“Old Notation System Used in Works of Mevlevi Music and It's Converting Problems”

DEĞERLENDİRME OTURUMU VE KAPANIŞ / EVALUATION

SESSION AND CLOSING

SAAT / TIME: 17.15 – 17.45

Oturum Başkanı / Chairman

Prof. Dr. Ali TEMİZEL

İl Yöneticileri (Katılımları Halinde)

Üniversite Yöneticileri (Katılımları Halinde)

Sempozyum Katılımcılarından

- Sempozyum Düzenleme ve Bilim Kurulu Adına **Prof. Dr. Ali TEMİZEL'in** Teşekkür Konuşması

-On behalf of the Symposium Organizing and Scientific Committee Dr. Ali TEMİZEL's Thanksgiving Speech

AKŞAM YEMEĞİ / DINNER

SEMA PROGRAMI - MKM/ THE MEVLEVİ SEMA CERAMONY

ULUSLARARASI IV. MEVLÂNA SEMPOZYUMU
İSLAM DÜNYASINDA KARDEŞLİK
SEMPOZYUM AÇILIŞ OTURUMU
İSLAM ÂLEMİNDE SAVAŞLAR VE BARIŞ YOLLARI

Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

8 Aralık 2017 Cuma

Prof. Dr. Ali Temizel: Sayın Milletvekilim, Sayın Rektörüm, Sayın Rektör Yardımcılarım, Sayın İran Araştırmaları Merkezi Başkanım, Sayın Dekanlarım, Sayın Misafirler, Yurt dışından gelen aziz misafirler ve sevgili Mevlâna dostları, Hz. Mevlâna'nın Hakk'a vuslatının 744. yılı münasebeti ile düzenlediğimiz programlardan bugün ikincisini gerçekleştireceğiz. Bu ikinci programımız genelde de Selçuk Üniversitesi'nin düzenlemiş olduğu IV. Uluslararası Mevlâna Kongresi olacaktır. Bu sempozyumumuzda İslam Dünyasında Kardeşlik konusunu daha çok öne alacağız. Çünkü günümüzde bunun daha çok hissedildiğini her gün görmekteyiz. Ben sözü fazla uzatmak istemiyorum. Bu vesileyle bize bu programın hazırlamasında katkı sağlayan Selçuk Üniversitesi Yöneticilerinden ve dışarıdan bizzat bize destek veren Sayın katılımcılara çok teşekkür ediyorum, tekrar hepinize hoşgeldiniz diyorum.

SÜ Rektörü Prof. Dr. Mustafa Şahin: Sayın Bakanım, Sayın İran Araştırmaları Merkezi Başkanımız, çok kıymetli Rektör Yardımcılarımız, Dekanlarımız, değerli katılımcılar ve çok kıymetli Öğrencilerimiz, öncelikle hepinizi Üniversitemiz adına saygıyla muhabbetle selamlıyorum, programımıza hoş geldiniz, sefalar getirdiniz.

Sayın Enstitü Müdürü Ali Hocamızın da ifade ettiği gibi Hz. Mevlâna'nın 744. vuslat yıldönümü münasebeti ile düzenlenen Şeb-i Arûs

törenleri dün başladı. 17 Aralık bizim için vefat, Mevlâna'nın kendisi için vuslat tarihidir. Konya'da bu törenlerin bugünkü düzen içerisinde kutlanmaya başlamasının yaklaşık olarak 80. yıldönümüdür. Organizasyonların tertipli şekilde 1930'lu yıllarda başladığı ve günümüze kadar İl Kültür Müdürlüğü ve Valiliğimizin nezaretinde Konya genelinde 1300'ün üzerinde aktivede gerçekleştirilmiştir. Biz Selçuk Üniversitesi olarak kurulduğumuz yıllardan beri aktif bir şekilde bu aktivelere görev alıyoruz. Bu yıl da 10'a yakın farklı programla Vuslat Törenleri'ne ev sahipliği yapıyoruz. Bunlardan ilkinin dün açılışını yaptığımız Harflerin Dili isimli bir sergi oluşturmaktadır. Bugün ise Uluslararası Mevlâna Sempozyumu gerçekleştirilecektir. Kardeşlik, birlik ve beraberlik teması üzerinde yapılacaktır. Bir diğer etkinliğimiz de bugün akşamdan itibaren başlayacak olan ve 7 gün boyunca sahnelenecek olan Mevlâna'nın hikâyelerinden hareketle oluşturulmuş bir Mevlâna Tiyatro oyunudur. Bunun ilkinin geçen yıl gerçekleştirmiştik. Geçen yılki oyun, Yedi Meclis (Mecâlis-i Seb'a) isimli eserden oluşturulmuş bir hikâyenin tiyatro oyunuydu. Bu seneki tiyatro oyunumuz "İle Mecnun" adıyla sahnelenecek ve ulusal düzeydeki tiyatrocularımız da programda yer alacaklardır. Diğer aktivelimiz, programlarımız ve organizasyonlarımız da devam etmektedir. Bu yapılanlar, çabalar, gayretler elbette ki sadece fanatik anlamda bir iş yapmış olmak için yapılan işler değildir. Amacı, maksadı ve hedefi olan işlerdir. Burada iki hususa dikkat çekmek istiyorum: Malumunuz bundan 800 yıl önce Mevlâna'nın yaşadığı dönem hemen bugünün iz düşümü gibi kaotik bir dönemdir. Moğol istilasının gerçekleştiği ve İslam dünyasının düşünce anlamında da kardeşlik anlamında da toplumsal ve kültürel anlamda da darmadağın olduğu bir dönemdir. İnsanlar yerlerinden yurtlarından edilmiş birçoğu hayatından endişe eder duruma gelmiş ve bundan daha önemlisi de düşünce dünyasında inanılmaz bir çöküş olmuştur. Hatta dün okuduğum bir kitapta iddialı bir cümle vardı. "Artık bir medeniyet olarak bir inanç sistemi olarak İslam'ın devam edip edemeyeceği yeryüzünde tartışılır hale geldi" diyor. Ben tabiki bu cümleyi kabul etmiyorum. Çünkü Kitabımızda Allahü Teala "Onu biz indirdik, biz koruyacağız" hükmünü koymuştur. Kavimlerin de insanların da bâkî olmadığını ancak İslam'ın sonsuza kadar bâkî olduğunu biliyoruz. Ama o dönemde belli ki o cümleyi sarf ettirecek kadar sıkıntılı bir süreç yaşanmış ve o dönemde Hz. Mevlâna sünnet çizgisinde dimdik durarak hem itikadî savrulmaları hem düşünce anlamındaki teslimiyetçiliği ortadan kaldırmak için çok ciddi mücadeleler vermiştir. İnsanları toplamıştır ve diri tutmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de sürekli kardeşlik teması

üstünde durmuştur. Hoşgörüsü her zaman ön planda olmuştur. Tabii bunu öncelikle tespit ettikten sonra bugün yaşadığımız dünyaya dönersek; hemen hemen Moğol istilasına benzer bir süreci yakın komşularımızda yaşıyor ve görüyoruz. İnsanların evleri, malları tarumar edildi. Şehirler yok edildi. Herkes evinden, barkından, yerinden, yurdundan göç etmek zorunda kaldı veya bırakıldı. Nasıl ki bu coğrafya ve bu insanlar Moğolları unutmadıysa bugün bunları bu insanlara yapanları da asla unutmayacaktır. Ve bu köklü tarihimizde derin izlerle kalmaya devam edecektir. Bir diğer dikkat çekmek istediğim husus ise; Mevlâna Düşüncesi ve Mevlâna Algısı'dır. Bugün için Konya'da faaliyet gösteren bazı kuruluşlar var. Özel teşebbüsler var. Bu teşebbüsler, Mevlâna'sız Mevlevilik, İslamsız bir Mevlâna algısıyla sadece sembolik anlamı olan ve her türlü istismara açık bir Mevlâna algısı oluşturma çabası içerisindedir. Aslında tüm bunlara müsaade etmememiz gerekiyor. Çünkü Mevlâna kendisi: "ben Hz. Muhammed'in ayağının tozuyum, benden ne çıkmışsa Kurân'dandır, bunun dışındakilerin hiçbiri benden değildir ve bana isnat edenlerden de şikayetçiyim" diyor. "Bana isnat edilen bütün sözleri ret ediyorum ve ben bu dünyada onlardan bîzârım, ahirette de şikâyetçiyim" diyor.

Dolayısıyla Mevlâna Kurân ve sünnet çizgisi içerisinde ve akli her zaman hak ettiği yere yerleştirerek mücadele vermiş olan bir İslam düşünürüdür, bir mutasavvıftır, bir şairdir bir ilim adamıdır. Bunu böyle kabul etmek lazımdır. O günün düşünce dünyasındaki savrukluğun karşısında durmuştur. Mevlâna'nın özellikle kelam alanında da ciddi çalışmaları vardır. Bugünkü konu bunun dışında olduğu için fazla temas etmek istemiyorum. İnşallah bugün, ihtiyacımız olan Müslüman toplumların yeniden bir araya gelmesini temin edecek olan diğer unsurları, diğer özellikleri ikinci plana iterek kardeşlik çizgisinde, kardeşlik duygusunda yeniden bir güç birliği yapmamızı sağlayacak olan kardeşlik temasını işleyeceğiz. Bu münasebetle Üniversitemizi teşrif eden Sayın Bakanımız Emrullah İşler Beyefendiye ve İRAM başkanımız Ahmet Hocamıza teşekkür ediyorum. Sayın Birol Akgün Hocamız programa gelemediler, kendileri İstanbul'da bir toplantıya acil katılmak zorunda kalmıştır. Sayın Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörü Muzaffer Şeker Hocamızın da selamı vardır. Kendisiyle dün akşam görüştük ve Antalya'da bir toplantı için sabah erkenden gideceğini ifade etmişlerdir. Biz bu toplantıya katılan herkese çok teşekkür ediyoruz. Organizasyonda emeği geçen bütün hocalarımıza ve Müdürlerimize teşekkür ediyoruz. Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü misyonunu güçlendirerek topluma hizmet etmeye devam edecektir. Mevlâna'nın döneminden ve sonrasında kalan çok orijinal el yazması

eserler vardır. Bunlar uzmanları tarafından on yıllar, yirmi yıllar, otuz yıllar uğraşılsa bile topluma duyurmaya yetiştirilemez sanırım. Bu vesileyle Enstitümüzün yeni bir bakış açısıyla bugün yolumuzu aydınlatacak bu çalışmaları gün yüzüne çıkarmak için gayret sarfedeceğine inanıyoruz. Tekrar hepimize çok teşekkür ediyor ve hoş geldiniz diyorum.

İRAM Başkanı Prof. Dr. Ahmet Uysal: Sizlere ilk olarak Konya’da bulunmaktan dolayı ayrıca mutlu olduğumu bildirmek isterim. Önemli bir konuyla ve gündemle bir aradayız. Elbette ben de İslam dünyasının durumunun ve şu anda nerede olduğumuzun bir gözden geçirilmesini istiyorum. Özellikle bugün Filistin davası ile ilgili büyük bir gösterinin dünya üzerinde etkili olacağını tahmin ediyoruz. Yani Allah Müslümanların yardımcısı olsun. Gerçekten yüzyıl önce Osmanlının parçalanmasıyla beraber ortaya çıkan tablo halen istikrara kavuşmuş değil ve yüzyıl sonra yine dirilme çabaları ve ayağa kalkma çabalarıyla karşı karşıyayız. İslam Dünyası neden önemli? Neden hedefte ve neden bu sıkıntıları yaşıyor? Bir fikir jimnastiği yapmamızın vakti geldi de geçiyor artık. Şimdi İslam coğrafyası ve özellikle Türkiye dünyanın en merkezi coğrafyası olarak görülmekte ve jeopolitik öneminin herkes farkındadır. Bu bakımdan bu coğrafyanın, ekonomik, sosyo-ekonomik görünümünü anlamak lazımdır. Küreselleşen dünyada İslamiyetin yaşandığı bölgenin ve o bölgelerin dinamiklerini iyi anlamamız lazımdır. Bütün İslam dünyası olarak Müslümanların yaşadığı kimlik sorunlarını ortaya koymak ve bunların anlaşılması için çabalar sarfedilmesi lazımdır. Çünkü gerçekten İslam dünyası önemli bir kütleyi ve dünyanın önemli bir kesimini temsil etmektedir. Dünyada bir buçuk milyar Müslüman yaşıyor. Müslümanlar dünya nüfusunu %23, yani dörtte birini oluşturuyorlar. Bu yaklaşık on beş yıl içerisinde %26’ya çıkacak yani bu şekilde bir artış olursa 2030’da %26’ya çıkacaktır. Yine Müslümanlar diğer dinlerin oranlarına göre en genç nüfusa sahiptir. Bu genç nüfus ciddi bir üretme potansiyeli demektir. Çin bile artık “tek çocuk” kavramından vazgeçmiştir. Yani halen nüfusunun artması devam etmektedir. Avrupa’da artık neredeyse nesil üremiyor tam aksine geriye gitmeye başlıyor. Özellikle gayrimüslim nüfusun etkili isimleri, halklarını Müslümanlar artıyor diye daha fazla çocuk yapmaya davet ediyor.

Çünkü Müslüman nüfus gerçekten giderek artmaktadır. Eğer bu Müslüman nüfusun potansiyeli kullanılıp bir de güçlenebilirse gerçekten üretimde ve diğer her türlü alanda ciddi bir konuma ulaşacaktır. Yaş oranı Müslümanlarda yirmiüçtür. Oldukça genç ve düşük nüfusa sahip

Hindularda bu oran yirmi altı, Hristayanlarda ise otuzdur. Müslüman ülke nüfuslarının ortalama olarak 3/2'si otuz yaşın altında yani tam üretecek gençlerden oluşmaktadır. Gerçekten oranlar %26'ya vardığında tüm dengeler değişecektir. Avrupa'da bile yani Türkiye'nin Avrupa'ya girme meselesinde de tartışılan konulardan bazıları bunlardır. İçerdeki Müslümanları tam hazmedememişken Türkiye gibi 70/80 milyonluk bir Müslüman nüfusun Avrupa'ya girmesi ayrı bir kaygı oluşturmaktadır. Çünkü dünyada bir ağırlığı ve söz sahipliği olacaktır. Giderek artan bir potansiyel var ve bunun coğrafi anlamda önemli bir bölgede olan büyük kısmı da Müslümanlardan oluşmaktadır. Müslümanların manevi merkezi Ortadoğu olarak görünebilir. Nüfusun büyük bölümü bu merkezde yer alıyor olabilir. Ama nüfus olarak Müslümanlar daha çok Asya Pasifik'te yaşıyorlar. Asya Pasifik, Müslümanların genel nüfusunun yaklaşık %62'sine sahiptir. Bir milyara yakın, yaklaşık dokuz yüz seksen beş milyon Müslüman nüfus burada bulunmaktadır. Ortadoğuda ise %20'lik yani üç yüz milyonluk bir Müslüman nüfus vardır.

Sahra altında ise %16, Avrupa'da %3 şeklinde yine bu rakamlar devam etmektedir. Görüldüğü gibi Müslümanlar büyük ölçüde Asya Pasifik'te yer alırlar. O yüzden Pakistan, Endonezya ve Bangladeş gibi ülkelerde ciddi bir Müslüman nüfus vardır. Müslümanların %23'ü, gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu ülkelerde azınlık olarak yaşamaktadırlar. Bunun getirdiği tabii bir sürü sorun ve konu ortaya çıkmaktadır.

Mesela oralarda İslam'ın uygulanıp uygulanmayışı gibi benzer soruları tabiki soracaksınız. "Müslüman ülkelerde İslam uygulanıyor mu?" gibi sorular hep sorulmuştur. Ama o ayrı bir tartışma konusudur. Gayrimüslim bir ortamda yaşanması, helal yiyeceğinden ibadet merkezlerine kadar Müslümanların çektiği zorluklar arasındadır. Müslümanlar bugün İslamofobi ve ırkçı yaklaşımlara muhatap olunan bir coğrafyada ya da ülkelerde yaşamakta ve çok daha büyük sıkıntılar çekmektedir. Müslüman ülkeler, maalesef önemli maddi kaynaklara sahip olmalarına rağmen doğalgaz, petrol vs. diğer her türlü imkana rağmen köklü bir kalkınma hamlesi geliştirememiş durumdadır. Müslümanlar, bunun esas sebebinin şu an kendileri olduğunu düşünüyor ama ciddi bir dış müdahale var ve arkasında çok farklı ve büyük planlar yatmaktadır. Yani körfez ülkeleri dahi kendi kaynaklarını kendisi kullanamaz durumdadırlar. Mesela Suudi Arabistan; trilyonlarca parası var ama bunu Amerika rehin almış durumda ve bu parayı kullanamıyorlar. Kullanamadığınız para zaten sayılmaz, dolayısıyla böyle bir durum söz konusudur. Avrupa, Asya, Amerika, Çin ve

Hindistan gibi ülkelerde ciddi Müslüman nüfus yaşamaktadır. Bunun İslami ilimler açısından da doğal bir sonucu olarak özellikle azınlık fıkıh konuları karşımıza çıkıyor.

İslam ülkelerinin çoğu iklim olarak ılıman iklime sahip ve yaşaması kolay bölgelerdir. Belki sıcak esse de yine de orta kuşak medeniyette rahat yaşanabilir. Kritik ticari geçiş yollarına sahiptir. Süveyş Kanalı bunlardan biridir. Babülmendep bunlardan biridir. Hürmüz boğazı, doğu batı ekseninde ciddi bir yere sahiptir. Madagastar Boğazı, Hürmüz boğazı Süveyş Kanalı... Elbette İstanbul ve Çanakkale boğazlarını unutmayalım. Özellikle Rusların son iki yüzyılda buradaki sıcak denizlere ulaşma hevesinin olumsuz bir sürü neticesi oldu. Petrol gibi stratejik maddeler üreten ülkeler, çoğu Müslüman ülkelerdir. Şimdi bu durumu değerlendirince Türkiye gibi Suudi Arabistan gibi Müslüman ülkelerin neden yönetimde zayıf kaldığını insan kendi kendine sormuyor değil. Elinde bu kadar potansiyeli olan Müslüman ülkeler neden fakir kalmıştır? Tabiki bu ülkelerin çoğu fakirlik yaşayan ülkelerdir. Bunlar BM raporuna göre sosyo-ekonomik açıdan endekslerde çok düşüktür. Müslümanların eğitim kalitesi oldukça düşüktür. Pek çok İslam ülkesinde evliliklerde dini kültürel çatışmalar yaşanmaktadır. Doğal kaynaklarını işletecek teknolojiye, bilgiye, beceriye ve sermayeye sahip değildirler. Aslında sermaye var ama sermayeyi yöneten güçler biz değiliz. Dünyadaki çatışma noktalarının çoğunluğu yine İslam coğrafyasındadır. Afganistan, Irak, Suriye, Filistin, Keşmir, Çeçenistan gibi ülkelerde yine Müslümanlar, şiddetle ve terörle anılmaktadır. İslam medeniyetinin perspektifi unutuldu. Bugün, Mevlâna'nın diğer büyük İslam düşünürlerinin ve ulemasının ortaya koyduğu o fikirler dünyaya örnek olmuş ve dünyada üç dini bir arada yaşatmıştır. Ayrıca bizler mezhep çatışmalarını, din savaşlarını azaltmış bir milletin, medeniyetin çocuklarıyız. Ama bunları yeterince değerlendiremiyoruz. Bugün belki bunları yeniden görerek, okuyarak o uç noktalarını tekrar ortaya çıkarmamız gerekiyor. Bugünkü durum o perspektife biraz uzak olabilir. İslam adına söz söyleme ve halkı yönlendirme hakkına sahip veya yetkisine sahip kurumlar, yıllarca ciddi siyasi darbelerden yara aldılar. Bunlar ciddi meşrutiyet krizi yaşadılar. Dolayısıyla İslam dünyasında da millete yol gösterecek kurumsal ideolojik veya manevi yönlendirme eksikliği vardır. Yine bu zaafılar arasında kurumsallaşmış bir İslamiyet, yeni teknolojik ve toplumsal trendlere adaptasyonda sıkıntı yaşamaktadır. Geleneksel kurumlarımız, dini öğretilerde televizyon, internet, sosyal medya gibi vasıtalarla yeterince yararlanmamaktadır. Gerçek bir anlayış ya da sağlıklı dengeli anlayıştan uzak kalmaktadır. Ve

birçok rejimde özellikle Mısır gibi Suudi Arabistan gibi otoriter rejimler dini, politik çıkarlar için ve güç mücadelesi için kullanmaktadır.

Çatışma ve gerginlik ortamları, İslam dininin Medeniyet perspektifini, sanat-edebiyat ve estetik yönlerini zayıflatmaktadır. Çünkü çatışma olunca Suriye’de olduğu gibi Yemen’de olduğu gibi insanlar can derdine düşüyor. İnsanlar büyük bir husumet ve hınçla ve belki de kan davaları ile günlerini geçiriyor. Toplumsal ve dinî bir kalkınma gerekiyorsa tüm bunların önlenmesi gerekir. Tabii çoğu ülke ve insanın elinde bu imkân ve fırsatlar yok.

Ancak bugün gerçekten batı merkezli küresel hegemonya sarsılmış durumdadır. Bugün karşımıza çıkan tablo aslında belki de yeni bir dünyaya yeni bir döneme geçtiğimizde işaretlerini taşımaktadır. Çünkü batı hem ekonomik olarak hem kültürel olarak hem siyasal olarak eski gücünden oldukça uzaktır. Çünkü artık insanlara bir şey vaat edemiyor. En son görünen tabloda demokrasi, halk özgürlüğü vs. gibi konularda bunları kendisinin çiğnemeye başladığı görünmektedir.

İşte artan ırkçılık olsun darbelere destek olsun birçok konuda kendi yaptıkları tanrıları ve kutsallaştırdıkları her şeyi kendileri göz ardı etmeye başladılar. En son ülkemizin yaşadığı 15 Temmuz’da bile bu milletin verdiği destansı mücadeleyi, dil ucuyla söylenen demokrasiye destek veriyoruz söylemleri ile geçiştirdiler. Halbuki biz biliyoruz ki aynı Mısırda yaptıkları gibi durumlar ortaya çıksaydı ilk sevenler onlar olacaktı. Sözde her yerde ve her zaman demokrat bir batı görüyoruz, kendine özgürlük isteyen bir batı dünyası.

Burada batının ortaya attığı değerlerden bir tanesinin maddi zenginlik değeri olduğunu ifade etmeye çalıştık. Yani batı bugüne kadar hep ‘biz zenginiz’ görüşü ile hareket etmiştir. Ancak Çin, Hindistan ve Rusya gibi diğer başka ülkeler de son zamanlarda ön plana çıkmaya başlayınca batıda ciddi bir rekabet oluşmaya başlamıştır. Batı, eski zenginliğinin elinden kaçtığını görmektedir. Batının böyle bir ortamda bulunması bizim kendimizi toparlamamız için bir fırsattır. Mevcut dengelerin değişmesi için uygun bir zamandır. Ulus devletlerde -özellikle Ortadoğu- bağlamında ciddi bir refah, özgürlük, demokrasileşme ve kalkınmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir. Yeni bir açılıma doğru ihtiyaç vardır. Bugün batı, kendi kendini bitirirken, kendisi çökerken bizim bölgemizi de çökertmek için çabalamakta ve ciddi bir Osmanlı kozunu bize karşı kullanmaktadır. Burada elbette bizim de

hatalarımız yok değildir. Bu mezhep savaşları, küçük milliyetçiler veya ırkçılığa varan küçük düşünceler vs.

Halbuki bizim bildiğimiz, yaşamaya çalıştığımız İslam medeniyeti hani bütün herkesi kucaklayan, kardeşlik düşüncesi ile örtüşen, birleştiren bir dindi? Milliyetçilik batıda birleştirici bir etki yapmıştır. Ama bizde durum tam tersidir. Parçalayıcı bir rol oynamıştır. Görülen o ki bütünleşme çabalarına ihtiyaç varken daha da bölünme ve parçalanma yönündeki trendler öne çıkmıştır. Avrupa merkezli bir dünya yerine çok merkezli bir dünyaya doğru gidiş vardır. Artık böyle bir beklenti vardır.

Sadece batı merkezli bir dünyada Müslümanlar yerini almadı, alamadı. Şimdi çok merkezli dünyada nasıl ki Çin, Hindistan ve Rusya yerini alıyorsa Müslüman Türk milleti de özellikle Osmanlı mirasının sahipleri olarak burada yerini almalıdır. Bizim medeniyetimizde, milletimizde bu potansiyel vardır. Ama biz bunu yeterince değerlendiremiyoruz.

Özellikle Mevlâna ve onun temsil ettiği hoşgörü ile kendi inancımıza güvenerek bu potansiyeli yakalamak zorundayız. Beraber yaşama fikri üzerinde belki yeniden düşünmemiz ve bu fikri yeniden inşa etmemiz gerekiyor. Çünkü özellikle batı sömürgesi, Müslümanları tamamen batı hayranlığına ve batının gücünü kabule zorluyor. Türk milletini radikalizme zorluyor. İkisinin de Müslümanlara fayda getirmediği yıllardır görülmektedir. Hatta bu radikalizmin, terörün de işine geldiğini söyleyebiliriz. IŞİD bahanesine bakın, bütün bölgeye yeniden bir dizayn veriliyor ve bütün işgalciler neredeyse Avrupa'dan. Yani batının haberinin olmaması mümkün değildir. Mesela El-Kaide, batının çok fazla işine gelen bir yapılandır. Afganistan işgali için Irak işgali için bahane olarak kullanılmıştır. IŞİD bunun bir sonraki dönümüştür. Bu türden yapılar hiç bitmeyecektir. Yani biz Müslümanlar olarak bu radikalizme çözüm bulmadığımız sürece bu tür oluşumlar hep karşımıza sorun olarak çıkacaktır. İşte tam da burada Mevlâna tasavvufu ve önemi ortaya çıkmaktadır. Çok şükür ki Türkiye'den bu oluşumlara çokça bir katılım olmadı. Katılım çok cüzi derecededir. Her ne kadar Türkiye bu tür yapılara destek veriyor gibi propaganda yapılırsa da buna karşın gerçekten bizim toplumumuz aşıldır. Ama yine de dikkat etmek lazım ki küçük bir mikrop kocaman vücudu hasta edebilir. O yüzden bu radikalizm ve teslimiyet arasında çok dikkat etmek lazımdır.

Türkiye bugün üçüncü bir yolu, onurlu ama çatışmacı olmayan, dünya ile yaşayabilecek ama kendi kimliği ile kendi onuruyla yer alabilecek bir

formülü öneriyor. Türkiye'nin belki de artık tüm Müslümanları kapsayan genel bir formül ve Müslüman ülkelerde kullanılan İslam dünyası için bir model üretmesi, bir proje oluşturması gerekiyor. Dolayısıyla İslam dünyasının müthiş bir potansiyeli var ve bu potansiyeli değerlendirmek için elinde imkanlar vardır. Zaten Ortadoğu'da ve İslam dünyasında eksik olan tek şey birleşmemektir. Bunu kıracak bir model geliştirmek, yani demokrasi ve belki İslam'daki şûra modeli ile tüm kuralları birleştirmek gerekiyor. Kendi işlerinde iştişare yaparak ve o halkın gücünü, o cumhurun gücünü yönetime aksettirecek şekilde formül bulmak gerekiyor. Bu formül ülkeyi güçlendirecektir.

Buradaki işin esas sırrı demokrasidedir. Yani ülkeyi dindar ve muhafazakâr bir ekip değil de laik bir ekip güçlendirse de yine bunlar Türkiye'den rahatsız olacaklar ve dolayısıyla ülkenin güçlenmesini istemeyeceklerdir. Bunun aşılması da demokratik süreçte, yani yönetilenle yöneten arasındaki bağın güçlü olmasında yatmaktadır. İşte bugün bunu maalesef Ortadoğu'da göremiyoruz.

Esasında Arap Baharı bu fırsatı biraz da olsa sağlamıştı. Yüzyıl sonra benim çok vurguladığım yine Misak-ı Milli'nin ilk maddelerinde vurgulanan "Osmanlı'dan koparılan Arap topraklarındaki Arap halkları kaderlerini kendisi belirleyecek" meyanındaki açıklama tam da bu konuyla alakalı maddedir. Arap halkının eline belki yaklaşık yüz yıl sonra bir fırsat daha geçmişti ama maalesef bunu kullandırmadılar.

Mevlâna'nın döneminde yaşanan hadiseler aynen bugüne benziyordu. İşte yine yakın yüzyılda yani başımızda aynı olaylar cereyan etmişti. Osmanlı Devleti yıkıldı, Filistin elimizden çıktı. Yani oraya Kudüs de dahil İngiliz orduları girdiğinde bizlere bunun yasını bile tutturmadılar. Ortaya çıkan dini örgütler ve mirası reddedici sağlam düşünce yapıları bizlere kaybımızın yasını bile tutmaya fırsat vermedi. Çünkü biz kendimizle birlikte yönümüzü ve direkt rotamızı değiştirdik. Bütün bunları şimdilerde anlamaya başladık, geçmişi unutmak istedik, bugün artık yaşanan felaketlerin yasını tutabiliyoruz.

Bugünkü resimden beşyüz yıl önceki resme benzer bir durum ortaya çıkmıştır. Endülüs düştükten sonra İslam coğrafyası yine parçalanmış ve küçük beyliklerden oluşan aciz yönetimlerden oluşmuştu. O dönemde ortaya çıkan Osmanlı Devleti ve özellikle Ortadoğu'da bu birliği sağlamayı başarmış ve birçok yerde İslam düşüncesini himaye altına almıştı. Yerine göre bir yılda Yavuz Sultan Selim'in bütün Arap coğrafyasını hakimiyeti

altına alabilmesi öyle kolay bir iş değildir. Yüzyıllar süren büyük tehditler vardır. Mesela Portekiz tehdidi, mesela coğrafi keşifler dediğimiz aynı Haçlı seferleri düşüncesi ile oluşturulmuş misyonerlik faaliyetleri yapan faaliyetler...

Yani bütün bu hareketlenmelerde insanlar gittikleri yerlere dinlerini, Hıristiyanlık'ı götürmüşlerdir. Sonunda İslam dünyası, batıda Haçlı Portekiz ve İspanyol sıkıştırması, doğudan da diğer taraftaki Hıristiyan dünya ile köşeye sıkışmıştı. İşte Osmanlı Devleti burada kendisine ciddi bir zemin buldu ve çok kolay bir şekilde ve birkaç yıl içinde devletin sınırlarını genişletmeyi başardı. Şimdi bizler bunları kolayca söyleyip geçebiliyoruz. Ama devletlere hükmetmek ve toprak kazanmak öyle kolay bir iş değildir. Aynı durumların bugün de devam ettiğini ve ne kadar zor olduğunu düşünün. Burada aslında Sina Çölü'nü aşmak hatta Cezayir'i ve çevresindeki ülkeleri doğrudan Osmanlı Devleti'ne bağlamak gibi büyük faaliyetlerden bahsediyoruz.

İşte bugün de bu sorunların aynısı tekrar ediyor. Yani benzerlikler söz konusudur. Tarih farklı formatlarda, farklı şekillerde tekerrür ediyor diyebiliriz. Şu anda da çok ciddi karmaşa ve çok ciddi kaoslar yaşıyoruz. Bizlere Osmanlı'dan miras bu bölgelerdeki şu anki hareketlenmeler ve Türkiye'nin her şeye rağmen ayakta kalıyor olması başta, böyle çalkantılı bir ortamda yine de tüm Müslüman dünyaya umut vermemiz bizler için de moral verici bir gelişmedir.

Son olarak belki vurgulamam gereken şey şudur: özellikle Osmanlı Devleti'nin neden yıkılması istendi? Hepimizin cevabını arayacağı asıl soru budur. Çünkü Osmanlı Devleti sadece kendi sınırları içerisindeki Müslümanlara değil tâ Açe'ye kadar Endonezya'ya kadar Hint Okyanusu'ndaki askeri üssü ve donanmasıyla oradaki Müslüman milletlere kadar hiçbir köşe bucak ayırmadan yardım ediyordu. Afrika'daki Müslümanlara yardım ediyordu. Hint kıtasındaki milletlere yardım ediyordu.

Hint Müslümanları işgal altında kaldıklarında yine bizim büyük kayıplar yaşadığımız Birinci Dünya Savaşı yıllarında buralara ciddi yardımlar olmuştur. Bazen de tam tersi durumlar ortaya çıkmıştır. Hint Müslümanları dediğimiz bugün Hindistan, Pakistan, Bangladeş'i kapsayan beş yüz milyona yakın bir Müslüman coğrafyadan bahsediyoruz. Buralara bizim vefa borcumuz vardır. Bizler bugün bunları unuttuk. Bizlere bunları unutturdular. Zamanında bizim asil neslimizin evlatları oralarda öyle

ilişkiler, öyle dostluklar kurmuşlar ki yakın dönemimizde bize oralardan ciddi destekler gelmiştir. Öyle ki savaş esnasında kurşun alacak durumumuz yok iken oralardan gelen maddi ve manevi desteklerle bizler bu buhranlı ve acı yılları atlatabildik. Yani bizler için bütün bu yardımlar aslında minnettarlık nişanesi olmalıdır. Çünkü o yıllarda bizim milletimiz de işgal altında kalıp, esir olabilirdi. Bugün bile halen o yıllarda bizlere yardımları dokunan bu beşyüz milyonluk Müslüman nüfus hedef tahtasındadır. Bugün Pakistan, Hindistan ve Bangladeş gibi ülkelerde sürüp giden bir milliyetçilik kavgaları vardır.

Hem özgürlükler bakımından hem de dünya ile barışık yaşayabilme modeli olarak Türkiye, bütün bu ülkelere ve Müslüman milletlere yol gösterici olmaya başlamıştır. İşte tam da burada yine Hz. Mevlâna ve ona emsal tüm büyüklerimizin ve onların öğretilerinin ciddi bir ağırlığı vardır.

Bugün anılan tüm büyüklerimizin düşüncelerini belli ekollerle ve bir gelenek halinde yeniden canlandırıp bütün renkleriyle bunlara sahip çıkmamız gerekiyor. Olgunlaşma döneminde olan bu düşüncelerimizin bütün dünyada demokrasi, kalkınma, İslami inançlar ve kültür medeniyetiyle harmanlanması ve daha çok bireye ulaştırılması gerekmektedir.

İşte Türkiye bugün biraz da o yüzden hedeftedir. Yani buraya kadar anlattığımız her şeyin hayalde kalmasını istiyorlar. Bizlerin yöneten ve yön veren ülke olmamızı istemiyorlar. Bizlerin sürekli sahada kalıp vurup-öldüren-ölen, teroristlerle başetmeye çalışan bir millet olmamız isteniyor. Düzgün bir Müslüman modeli ile ve bir mesajı olan bir birey olarak Müslüman kimliği ile karşlarına çıkmamız istenmiyor. Düşünün, böyle bir birey bugün batıda ne kadar değer görüyor. Çünkü batının insanı kapitalizmden, sömürüden bıkmış, usanmış haldedir. Kendisine sürekli bir rahatlama kapısı aralamaktadır. Bugün doğuda ve batıda nereye giderseniz gidin çözümü Müslüman olmakta arayan onlarca insanla karşılaşacaksınız. İnsanların bunalmış ruhlarında artık İslam'a yöneliş vardır. İşte tam da burada bizler tüm insanlığa umut olmaya devam edeceğiz. Bunun için çok çalışmamız gerekmektedir. Bugün gelinen noktada Türkiye'ye ve Türk insanına o kadar çok haksızlık yapıyoruz ki. Petrol konusunda, doğalgaz konusunda, yerli üretim konusunda... Düşünün şimdi. Hangi Müslüman ülkeye bugüne kadar kalkınma fırsatı verildi? Bölgede tek yapılan İsrail'in kalkınmasıdır. O da kalkınma ile değil Amerika'nın her yıl 10-15 milyar dolar yardım etmesi, teknolojik destek vermesi, stratejik açıdan yanında olmasından.

Diyeceksiniz ki bugün Arapların bir kısmının durumu çok daha güzel. Evet, iyi ama bize gösterilen kısmıyla iyi. Dubai'si vs. neyle ilerleniyor? İşte bu petrol ve doğalgazla yapıyorlar bunları. Destekçilerini de unutmayalım tabiki. Peki biz son dönemlerimizde bunca ilerlemeyi nasıl başardık? Ne petrol ne doğalgaz ne dış destek ne de stratejik bir yardım... Bunların hiçbiri bizlere sunulmadı. Bizler sadece çalışarak ve kendi emeğimizle, tüccarımızın alınteriyle ve yüce insanımızın koşturmasıyla bu işi yapmaya çalışıyoruz çok şükür yapıyoruz da. Türkiye bugün zoru başardığı için başarmaya gayret ettiği için tüm ülkelere rahatsızlık veriyor. Ancak yine de biliyoruz ki İslam dünyasının umutları büyük ölçüde buradadır.

Bugün şunu Müslüman-Türk milletinin bir bireyi olmaktan duyduğumuz gururla çok açık ve net söyleyebiliriz: "Bizim, diğer milletlerdeki gibi yüz kızartıcı bir faaliyetimiz yoktur, olmamıştır ve olmayacaktır da." Bir İngiliz'in, Fransız'ın, İtalyan'ın yaptığı katliamları hatırlayın. Biz bugün dünyanın hangi noktasına gitsek bir sempati ile karşılanırsınız. Bunun örneğini bütün akademisyenlerimiz de yaşamışlardır.

Ben konuşmama son vermeden önce bugün milletimizin ve yüce ordumuzun içinde bulunduğu bu acı durumlardan bir an önce kurtulmasını diliyorum. Hepsinin Allah yardımcısı olsun diyorum. Gerçekten zor günler geçiriyoruz. Bugün bizler her yerde, Osmanlı Devleti'nin o gurur verici tarihi ile karşılaşyoruz. Tarihimiz bizlere tecrübe olmalı, bu tecrübeleri de güncelleyerek belki yeniden yorumlayarak günümüzün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde hem kendimiz için hem de bölge için gözden geçirmeliyiz. Beni sabırla dinlediğiniz için sizlere çok teşekkür ediyorum.

SÜ Rektörü Prof. Dr. Mustafa Şahin: Ahmet Uysal Hocamıza teşekkür ediyorum, çok güzel tesbitleri var ve biz hemen ara vermeden Sayın Bakanımızı da dinleyip sonrasında soru-cevap kısmını yapmayı düşünüyoruz. Sayın Bakanım buyrun, söz sizindir.

61. Hükümet Dönemi Başbakan Yardımcısı Prof. Dr. Emrullah İşler: Sayın Rektörüm, çok değerli hocalarım sevgili öğrenciler değerli katılımcılar Hz. Mevlana'nın 744. vuslat yılı münasebeti ile "Hz. Mevlâna ve İslam Dünyasında Kardeşlik" temalı IV. Uluslararası Mevlâna Sempozyumu'nun bu açılış oturumunda sizlerle birarada olmaktan ve sizlere hitap etmekten mutluluk duyduğumu ifade ederek sözlerime başlamak istiyorum. Hemen sözlerimin başında, bu güzel organizasyondan dolayı başta Rektörümüz olmak üzere Enstitü Müdürümüze ve emeği geçen bütün kardeşlerimize ve

bu sempozyuma katılarak değerli görüşlerini bizlerle paylaşacak olan akademisyen hocalarımıza huzurlarınızda teşekkür ediyorum.

İslam dünyasının hal-i pür-melâlini az önce Ahmet Uysal hocamız güzel bir şekilde anlattılar. Ben de aynı doğrultuda bu güzel konuşmaya bazı katkılar sunmak istiyorum. Buradaki konuşmam iki aşamadan oluşacak ve ilk olarak bir yazılı metinle söylemek istediklerimi sizlerle paylaşacağım. Sonra da şifai olarak ekleyeceğim bazı hususlar hakkında kısa bir konuşma yapacağım.

İslam dünyasının büyük krizlerle yüzleştiği coğrafyamızda türlü fitnenin kol gezdiği böyle bir zaman diliminde ilim ve düşünce geleneğimizin eşsiz simalarından Mevlâna Celâleddin Rumi'nin huzurunda "Hz. Mevlâna ve İslam Dünyasında Kardeşlik" temalı bu organizasyonun açılışında bulunmaktan büyük bir memnuniyet duymaktayım.

Kardeşliğe ve birlikteliğe hiç olmadığı kadar ihtiyaç duyduğumuz şu günlerde Mevlâna gibi öncü kişilerin örnekliği yolumuza aydınlatacak ve karşılaştığımız sorunların aşılmasında bize yardım olacaktır. İslam ülkelerin önemli bir kısmı maalesef bugün gözyaşı ve fakirliğin hâkim olduğu bir durumdadır. İnsanlık tarihinin uğrak merkezlerinden olan ve geçmişte Mutluluk Diyarı Şehri olarak tanımlanan Yemen'de, yaşanan kıtlık hastalık ölüm ve çatışmaları göz önünde bulundurunca Müslümanlar'ın tüm dünya genelinde ciddi krizlerle karşı karşıya olduğunu görebiliyoruz. Bugün Yemen'de binlerce insanın koleradan hayatını kaybettiği gerçeği ya da dünyanın en fakir ülkelerinin başında gelmesi Müslümanlar'ın birlik şuurunu idrak edemedikleri ve kardeşlik bağına sınıksız sarılamadıklarının en önemli kanıtıdır. Neden Yemen'i örnek verdim? Suriye var diyeceksiniz, Irak var diyeceksiniz, sanki biz daha çok Suriye ile meşgul olurken Yemen'de olup bitenle fazla ilgilenmedik. Bugün Yemen'de aynı Suriye'dekinin benzeri belki daha da şiddetlisi, hakikaten müthiş bir insanlık dramı yaşanıyor.

Fitne, ayrışma ve ötekileştirmenin tedavisi mümkün gözükmeyen derin yaralar açtığı Müslüman coğrafyasının mevcut hali hepimizi müteessir kılmaktadır. "Müminler ancak kardeşler" ayetinin muhatabı olmamıza rağmen kendi içimizdeki sorunları çözemeyişimiz İslam dünyasında yaşanan savaş ve ayrıntıların başlıca nedenlerindedir.

Gelinen noktada Müslümanlar, Kur'ân ve sünnetin aydınlığında ilim ve irfan geleneğinin yardımıyla sorunları çözmek yerine ayrıştırıcı ve ötekileştirici düşünceler ile savaş ve krizleri körüklemektedirler. Bu

durumların iyiye gitmesi için aslında asırların birikim ve tecrübesi bizim elimizdedir. İslam medeniyetinin, kurumlarının, geleneğinin, pratiklerinin ve perspektifinin göz ardı edilmesi bugün karşılaştığımız bu sonuçları doğurmuştur.

Mesela; Sıffin Savaşı sonrası Hz. Ali'nin iki taraf arasındaki sorunu bir hakem yoluyla çözmeyi önermesi sadece Müslümanlara değil tüm insanlığa örnek teşkil edecek uygun bir davranıştır. Tarafların anlaşmazlıklarını sahih bir çerçevede müzakere etmesi ve bunun üzerinde bir çözüm araması herkesin avantajına olan bir durumdur. Hz. Ali'nin, anlaşmazlığın daha uzun sürmemesi ve bu krizden daha fazla Müslüman'ın mağdur olmaması için kamu maslahatını düşünerek çözüm odaklı ortaya koyduğu irade, idareci yönetim felsefesi açısından büyük bir olgunluk ve basireti göstermektedir. Lakin Hz. Ali'nin devrim niteliğindeki bu kararının "Allah'tan başka hüküm koyucu olamaz" ayetiyle tenkit edilmesi ve bir grubun ana ekiplerinin kopması İslam tarihinin ilk büyük kırılması olurken bugün yaşanan ayrışmaların da ilk dayanağını teşkil etmektedir.

Allah'ın lafzını, oldukça indirgemeci yaklaşım ve tek düze bir mantıkla yorumlayan, Müminlerin emirini Allah'ın hükmü ile hareket etmediği şeklinde suçlayan zihniyetin doğurduğu anlayış, günümüzün en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Sanki bugünün el-Kaide örgütünün, Deaş'ın o günkü Haricîlerin bugünkü modern Haricîlerin zihniyetleri gibi bu durum bugün de devam etmektedir. Tecrübe, gelenek ve birikim gibi oldukça hayati konuları gözardı edip İslam'ın siyasal tasavvuru monolatik bir okuma biçiminde yorumlayan akımların mevcudiyeti İslam dünyasında yaşanan savaş ve anlaşmazlıklara kaynak etmektedir. Benzer şekilde Hakem Olayı sonrası ortaya çıkan Ali taraftarlığının farklı bir iktidârî zemine bina edilmesi başka bir türde tek düze okuma ve ötekileştirme anlayışını gergin hale getirmiştir. Bunun neticesi ise özellikle içinde yaşadığımız bölgede Müslümanların kendi yorumlarının mutlaklaştırmaları nedeni ile savaşlara yol açması ve katliamlar gerçekleştirmesi oldu. Yani herkes kendi görüşünün doğru olduğu, mutlak olduğu kanaatinden hareketle diğer tarafı ötekileştirme hatta ve hatta inkâr ve küfürle suçlamak.

İslam dünyasında yaşanan olumsuz gelişmelerin, elbette tek müsebbibinin Müslümanların bizatihi kendisi olduğu idda etmek mümkün değildir. Batılı güçlerin uzun süredir, Müslüman coğrafyadaki istikrarsızlaştırma stratejini gözardı edilemeyecek düzeyde öneme sahip olduğu muhakkaktır. Uluslararası ilişkilerde dinî referanslı siyaset biçiminin son yıllarda yükselişe geçmesi, kendi kıyamet senaryoları

üzerinde dünyanın geleceğini dizayn etme çabasının artış göstermesi, tüm İslam âleminin karşılaştığı krizlerde başlıca role sahiptir. Samuel Antikto'nun 1993 yılında kaleme aldığı ünlü makalesi "Medeniyetler Çatışması" İslam dünyasında yaşananlara dair önemli ipuçları vermektedir. Batı medeniyetinin mutlak zaferinin önündeki tek engelin İslam medeniyeti olduğunu vurgulayan Antikton, artık mücadelenin ulus devletlerden ziyade medeniyetler arasında olduğunu ifade ederek İslam dünyasını doğrudan hedef tahtasına dönüştürmüştür. Antikton bu makaleyi 1993'te yazıyor, 1989-1990'da doğu bloğunun çöküşü olmuştur. Ondan sonra da o zamanın hem NATO Genel Sekreterinin hem de İngiltere Başbakanı'nın açıklamaları vardır. İngiltere'de Demir Lady veya demir yumruk olarak da anılan Margaret Thatcher vardı. Onun bir açıklaması var. Diyor ki doğu bloğu çöktü, hiçbir ideoloji düşmansız yaşayamaz, yeni bir düşmana ihtiyacımız vardır. Ama düşman aramaya gerek yok, düşman İslam'dır diyor. İşte o günden sonra 1990'lı yıllarda, Antikton da 1993'te bunu yazıyor, Medeniyetler Çatışması, neden yazıyor? İslam'ı Batı Medeniyeti önündeki en büyük engeli olarak gördüğü için bu makaleyi yazıyor. Ama ondan önce gerek Nato Genel Sekreteri gerekse İngiltere gibi önemli bir ülkenin başbakanının ağzından çıkan, İslam'ın düşman olarak ortaya konulduğu, hedef gösterildiği bir durum tespiti vardır. Onun ne anlama geldiğini biraz sonra daha da açacağım.

Batılı Müslüman ülkelerde yükselen radikalleşme ve terör dalgasına verdiği destek de hesaba katılınca sadece birkaç ülkenin değil aksine Antikton'un da işaret ettiği gibi İslam coğrafyasının batı için büyük tehdit oluşturma algısını pekiştirmeye çalıştığı aşıkardır. Küresel siyasetin büyük güçlerinin Müslümanları birbirine düşürme ve istikrarsızlığı sürekli hale getirmek için her türlü siyaseti hayata geçireceği mutlaklıdır. Bu nedenle bizlerin her şeyden önce kendi bütünlüğümüzü sağlamamız ve reformatik manipülasyonlara kapılmamız gerekmektedir. İslam dünyasındaki türevli örgütlerin şiddet eksenli politikalarının açtığı tahribatın boyutları maalesef ölçülemeyecek düzeydedir. Bu örgütler gerçekleştirdikleri saldırı ve katliamlar yoluyla insana, dine ve medeniyete her şeyi yok etmektedirler.

Ayrıca burada dikkat çekmek istediğim önemli bir husus da bu örgütlerin isimleri yoluyla İslam'a verilen zarardır. El-Kaide, Deaş ve Boko Haram Terör örgütü gibi isimler üzerinden İslam'ın temel kavramları ve siyasal tasavvuru yok edilmektedir. Gelineen noktada İslam, şariat, halife ya da hilafet gibi kavramların yaptığı çağrışım, artık doğrudan az önce zikrettiğim terör örgütlerinin yaptıklarına tekabül etmektedir. Bu ise

geleceğimize yönelik en büyük tehlikelerden birisidir. Batının büyük ölçüde desteklediği bu örgütler nedeniyle İslam'ın siyaset tasavvurunun yanlış yorumlanması ve farklı yerlere çekilmesi, kendi medeniyetimizin öz dinamiklerini sarsmaktan başka bir anlama gelmektedir.

Coğrafyamızdaki sorunlara yaklaşırken, yapıcı ve kurucu bir anlayış çerçevesinde hareket etmekten başka bir seçeneğimiz yoktur. Mısırlı âlim Hassan el-Hudeybî'nin "Davetçiyiz, yargılayıcı değiliz" isimli eseri hem dinin yorumlanması hem de toplum içindeki gruplara nasıl yaklaşılması gerektiği noktasında rehber niteliğindedir. 1960'ların Mısır'ında, şiddet eksenli tektirici oluşumların yükselişe geçmesine yol açtığı zararı ve boyutları gören Hudeybî, bu eser yoluyla bir Müslüman'ın davetçi hüviyetine sahip olduğunu ve bir başka Müslüman'ı cahil veya kafir şeklinde tanımlama ruhsatının olmadığını tâ o zamanlar çizmiştir. Bu bakış açısı aslında bütün Müslüman'ın sahip olması gereken ve ötekileştirmeden, hizipleştirmeden uzak tutacak başlı başına siyasal bir tavidir. Yaklaşık bir buçuk milyar İslam aleminin çok büyük bir kısmının mütemediyen dahili ya da harici etkenler neticesinde ortaya çıkan krizlere maruz kaldığını dikkate aldığımızda geleneğimizin ve medeniyetimizin öz kaynaklarını ve dinamiklerinin, buhran döneminden kurtulmamızda büyük katkısı olacaktır. Burada Avrupa merkezci bakışın Mevlâna üzerinden oluşturulmaya çalıştığı Hümanist anlayışa da işaret etmek istiyorum. Bugün gelinen noktada Mevlana'nın olmadığı bir Mevlâna batı tarafından tüm dünyaya ihraç edilmeye çalışılmaktadır. Yer küre üzerindeki sorunların başlıca kaynağı olan bir düşünce sisteminin, Mevlana'nın düşünce ve sözlerinden hareketle tüm insanlığa barış getirecek bir hümanizma geliştirmesi bir başka manipülasyon aracı olmaktan öteye geçmemektedir. Bu nedenle İslam dünyasında krizlerin sona ermesi ve gerçek bir barışın tesisinde Mevlana'nın irfani bakış açısından mümkün merteye istifade etmek ama batının ihraç etmeye çalıştığı hümanizmandan da uzak durmak gerekmektedir.

Değerli kardeşlerim şimdi İslam dünyasının yaşadığı açları hep birlikte müşahede ediyoruz. Biz de yaşıyoruz, işte Kudüs meselesi... Biliyorsunuz sıcak bir gündemdir. Dünden beri olumsuz gelişmeler olmaya başladı. Muhtemelen bundan sonra özellikle bugün Cuma namazından sonra da dünyanın çeşitli yerlerinde elbette ki bu olay protesto edilecek tepkiler olacaktır. Muhtemelen yine maalesef acılar yaşanacak kan ve gözyaşı olacak ama nihayetinde biz şuna inanıyoruz "olanda bir hayır var" diyoruz. Her şerden bir hayır çıkaracak olan Rabbimizin de elbetteki hesabının olduğunu

düşünüyoruz. Aslında İslam dünyası şu an büyük bir dalgalanma yaşıyor, bu dalgalanmanın boyutu bugünlerde çok yükseldi belki de. Bu karar da yani Amerika'nın almış olduğu bu Kudüs kararı da bu dalgalanmaları zirve noktasına getirmiş olacak ama bundan sonra bu durumla ilgili bir yavaşlama elbette ki gelecektir. Yeni ülkelerin, toplumların sosyal hayatında üç yıl, beş yıl veya on yıl uzun bir süre değildir. Toplumların değişimi için en az yirmi otuz yıla ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Arap Baharı 2011'de başladı ve işte 2017'deyiz, aşağı-yukarı altı yedi yıllık bir süreçte İslam coğrafyasının bu Arap Baharı'nın başlatmış olduğu o dalganın manipüle edilmesiyle ve bilinçli bir şekilde hem uluslararası toplum tarafından hem de bölgedeki bazı koltuklarından ve çıkarlarının zedelenmesinden korkan özellikle Arap liderlerinin takınmış olduğu karşı devrim hareketlerinden dolayı bu Arap Baharı yaşayan ülkeler kaosa sürüklendiler. İşte Yemen'i görüyoruz, Suriye'yi görüyoruz, Mısır'da olanları takip ettik, Libya'da bir kaos söz konusudur. Belki tek istisna Tunus'tur. Biliyorsunuz Tunus bu dalgaları biraz daha kolay ve sancısız atlatmanın gayreti içerinsindedir. Oradaki yöneticilerin özellikle Raşit el-Gannûşi'nin ve o hikmetli tavrının bu konuda çok önemli rol oynadığını altını çizmekte fayda vardır. İslam dünyası olarak bütün bu olanlara baktığımız zaman neye ihtiyacımız var peki? Bugün İslam dünyasının yeni bir medeniyet kurmasına ihtiyaç vardır. Peki İslam dünyasına baktığımız zaman, böyle bir medeniyet ortamını kurmak söz konusu mudur? Maalesef hayır.

İslam dünyasındaki bu bölünmüşlüğün perde arkasında yatan nedir? Bir yanda Şîi Safevî veya Velayet-i Fakîh yönetiminin İslam dünyasını bölmesi parçalaması, diğer tarafta da bu Selefi-Vahhabî daha ziyade tekfirci ve aşırı akımının, o indirgemeci, ötekileştirmeci akımın arasında İslam dünyasında bir çekişme, bir çatışma yaşanıyor. O zaman bu iki ekibin ya da akımın bir medeniyet oluşturma kabiliyeti ve gücü bulunmamaktadır diyebiliriz. O zaman işte dönüp kendimize bakmamız gerekiyor. Yeniden İslam dünyasında yeni bir medeniyet kurabilecek kapasite bu topraklarda ve bu medeniyette vardır. Bizde bulunmaktadır. Hatta Endülüs yıkıldıktan sonra Arap kardeşlerimizin artık tarih yapma ya da tarihin öznesi olma özelliği kaybolmuştur. Aşağı-yukarı yedi sekiz asırdır bu davanın bayraktarlığını bizim ecdadımız yapmıştır. Selçuklular ve Osmanlılar yapmıştır. En son Osmanlı Devleti tarih sahnesinden de silindikten sonra işte üzerinden yüzyıl geçti başka bir güç ortada yoktur. Ve bu, yüzyıl sonra bugün İslam coğrafyası çok büyük meydan okumalarla karşı karşıya kalacaktır. Bu meydan okumalara bizim karşı kaynağımız lazımdır. En büyük meydan okumayı da Türkiye'de yaşıyoruz. Eğer Türkiye bugün

ayakları üzerinde durabiliyorsa, kan gölüne çevrilmemiş ise buradaki güçlü iktidarın ve en önemlisi halkın iradesini sandıkta ortaya koymasıyla oluşuyor. Arap Baharı döneminde bazıları Türkiye’de Gezi Olayları olduğu zaman Türk Baharı başlıyor gibi bazı ifadeler kullanıyorlar. Ben o zaman yaptığım açıklamalarda şunu dedim. “Siz yanılıyorsunuz, Türk Baharı yaşandı. Türkiye’de şöyle veya böyle bir demokrasi var, sandık milletin önüne getiriliyor, konuluyor ve 3 Kasım 2002’de aslında Türk Baharı, milletimiz için sandıkta demokrasi yoluyla iradelerini sandığa yansıtarak ortaya koymasıyla oluşmuştu. Arap Baharında yaşanan neydi? Arap ülkelerinde yaşanan orada sandığın halkın önüne getirilmemesi, konulmamasıydı. Halk bunu istedi, ama halkın sandık talebini çok gördüler ve maalesef özellikle adında demokrasi bulunan ya da işte kendilerinin demokrat olduğunu idda eden batı dünyası başta olmak üzere o demokrasi taleplerini Arap kardeşlerimize çok gördüler. Onların bilinçli bir şekilde, o ülkelerin kaosa sürüklenmesine maalesef yol açtılar. Dolayısıyla bizim ülke olarak yani karşı karşıya kaldığımız meydan okumalar, inanın o krize giren kaosa sürüklenen ülkelere çok daha fazladır. Ama biz nasıl kendimizi koruyabildik? İşte o 3 Kasım’daki halkın iradesini sandığa yansıtması ve ardından geçen yıllarda bu ülkeye Başbakanlık yapan şu an Cumhurbaşkanı olan Cumhurbaşkanımızın bir açıklaması vardı ve yakın tarihimiz bunun şahididir. Başbakan olduğunda şunu dedi Sayın Erdoğan, “iktidar olduğumu söyleyebilirim ama muktedir olduğumu söyleyemem”. Bu çok önemli bir konudur. Yani siz sandıkta seçilirsiniz ama size iktidar yaptırmazlar, hükümet ettirmezler, bunu söylüyordu. Aradan geçen yıllarda artık Türk halkının kendi iradesiyle seçtiği iktidarın, muktedir hale gelmesiyle işte biz bu direnci ortaya koyabildiğimizi biliyoruz. Vesayet ağından da ülkenin kurtulması neticesinde bu meydan okumalara karşı durabildiğimizi görüyoruz. En son milletimiz, en büyük oyun olan 15 Temmuz’da -o Türkiye işgal ve istila hareketini- şanlı bir direnişle bu meydan okumalara karşı koymuştur. Bu coğrafyada yeni bir medeniyet çıkaracağız ve sizlere ve bizlere de özellikle sevgili gençlere çok büyük roller düşmektedir. Dolayısıyla bizim bir olmamız lazım, beraber olmamız lazım, İslam dünyasının Müslümanlarının kardeş olduğunu söylüyoruz ama Müslümanlar birbirlerine kardeşçe tavır sergilemiyorlar. Hz. Peygamber’in en önemli vasfı neydi? El-emîn sıfatı idi. Müşrikler ne diyorlardı, Muhammet söylemişse doğrudur diyorlardı, neden? Çünkü el-Emîn’di. Hiçbir şekilde yalan söylemez, her zaman doğru söylerdi. Peki şimdi şu soruyu soralım Müslümanlar olarak kendimize, biz doğruyu söylüyor muyuz, doğru konuşuyor muyuz, doğru adam mıyız? Yani adam gibi adam

olabildik mi? Olmuş olsaydık, bu duruma zaten düşmezdik değil mi? Onun için her ferdin öncelikle kendisine bu soruları sorması lazım. Ben doğru bir insan mıyım, istikamet sahibi miyim, sözüm bir mi, özüm bir mi, gerçek anlamda Hz. Peygamber'i kendime örnek alıp önder olarak bunu kabul etmiş ve yaşantımda yaşatabiliyor muyum? gibi soruları kendimize sormamız lazımdır. Bugün İslam dünyasında yaşanan sorunların temelinde yatan mesele budur aslında. Bugün Cumhurbaşkanımızın sevilmemesinin, belli odaklar tarafından sevilmemesinin nedeni ne biliyorsunuz? Çünkü her ortamda doğruyu konuşmasından kaynaklanıyor. Doğruları bir şekilde insanların yüzüne söylemesinden kaynaklanıyor. Sorun bizim Müslümanlık anlayışımızda aslında. Yani tarih boyunca oluşturduğumuz geleneği sürdüremeyişimizde. Batı dünyası da çok rahat bir şekilde düşman olarak İslam'ı gösterebiliyor. Fakat İslam'ı nasıl düşman haline getiriyorlar? İşte bizim Müslümanlık anlayışımızdan yararlanarak düşman haline getiriyorlar. İşte batı, İslam'ın barış dini olmasını, sağlam akide ve inançlar üzerine oturtulmuş olmasını bizdeki boşluklardan yararlanarak görmezden gelmektedir. İslam'ın yayılmasını geçtiğimiz yüzyılda engellemek için ellerinden geleni yaptılar. İslam'ın yayılması demek onların bütün gücünü dünyada kaybetmesi demektir. Onun için de İslam'ın kötü bir şekilde atfedilmesi gerekiyordu. Terörle eşdeğer duruma düşürülmesi gerekiyordu. İşte bunu yaptılar, peki kimden yararlandılar? O biraz önce Hz. Ali döneminde örneğini verdiğimiz Hariç dediğimiz, o at gözlüğüyle olaylara bakan, ayetleri böyle indirgemeci bir yaklaşımla yorumlamaya ve anlamaya çalışan, daha doğrusu yorumlamadan anlamaya çalışan ona göre başkalarını ötekileştirerek hareket eden, o dar çerçevede olaya bakan anlayışın bugünkü uzantılarını piyasaya sürdüler. Zamanı gelince el-Kaide örgütü olarak biz bunu duyduk. Şimdi bir sürü isim var bakın Deaş beş yıllık bir örgüt ondan önce Boko Haram var... İsimler değişebiliyor. Bir sürü isim koyabilirler ama hedef birdir. Hedef ne? Müslümanı Müslamana kırdırmak. İslam dünyasını kaosa sürüklemektir. İslam'da bir sorun yok, bizim Müslümanlık anlayışımızda sorun var ve sahada çatışanlar da zaten farklı bir Müslümanlık anlayışının bir tezahürü olarak karşımıza çıkıyor. Bir örnek de Kur'an'dan örnek vermek istiyorum.

Hucurât suresinin 14. ayetinde Cenab-ı Hak diyor ki: "Bedevîler 'iman ettik' dediler. De ki: 'İman etmediniz. (Öyle ise, 'iman ettik' demeyin.) 'Fakat boyun eğdik' deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi. Eğer Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

İşte burada İslam nedir, iman nedir? ayrımını iyi yapmamız lazımdır. İslam, söz ile dil ile ben Müslüman oldum, iman ise hem söz hem amel ile Müslümanca yaşamaktır. Bu açıdan baktığımız zaman maalesef o iman seviyesine çıkamıyoruz, çıkamamanın da sıkıntılarını acılarını yaşıyoruz. Dolayısıyla bizim, Allah'ın bizden istediği şekilde bir iman seviyesine çıkmamız gerekmektedir. Bunu başarabilirsek ne ala, başaramazsak büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalacağımız anlamına gelmektedir. Ama ben kişisel olarak devlet işleri ile uğraşan biraz da uluslararası ilişkilerde bir tecrübe kazanan bir kardeşiniz olarak şu husustan hiçbir zaman ümidimi kesmedim ve sizlerin de ümidinizi kesmemenizi istirham ediyorum. Allah'ın izniyle 21. yüzyıl Türkiye asrı olacaktır. Türkiye çağımızın yükselen değeridir, onun için bizim üzerimize geliyorlar. Şu anda her ortamda, her toplantıda özellikle batı dünyasında sürekli Türkiye aleyhinde 'şöyle yapıyorlar, böyle yapıyorlar' vs. şeklinde konuşmalar olmaktadır. Elbette bizim bunlara karşı koyacak birtakım enstrümanları hazır hale getirtmemiz lazım ve bir takım yapıları yeniden oluşturmamız lazımdır. Türkiye her platformda konuşuluyor, aleyhimizde de olsa konuşuluyoruz ve bu bir bakıma da iyi kapılar açmaktadır. Neden? Demek ki onlar Türkiye'yi, potansiyel bir tehlike olarak görüyorlar, eğer biz o özelliğimizi kaybedersek kimse bizden bahsetmeyecek olursa, o duruma gelirse işte o zaman biz bitmişiz, perişan duruma gelmişiz demektir. Bugün dikkat edin, dünyada en çok tartışılan ülke Türkiye'dir ve sayın Cumhurbaşkanımızın şahsıdır.

Türkiye hakikaten yeniden o eski dönemlerine girebilir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla bütün milletimiz uyumaya başladı, uyutulmaya başlandı. Bir İngiliz tarihçinin bir tespiti vardır. "Türkler veya Osmanlılar bir devdir, uyumaya devam etmesi lazımdır" diye kısaca açıklanabilir söz. Evet, işte artık o dev uyandı, bu dev harekete geçti, işte onun için rahatsız oldular. Bundan dolayı hiçbir zaman ümitsizliğe kapılmayın. Acılar var, sıkıntılar var, kan var, gözyaşı var vs. ama Allah'ın izniyle bu Kudüs meselesini, Amerika'nın büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararının elbetteki hepimizi üzen bir tarafı vardır. Ama şundan emin olun ki; Allah'ın izniyle bunda da bir hikmet vardır ve ilerleyen zamanlarda ortaya çıkacaktır. Bugün bu kararın olması, göreceğiz ki ne tür sonuçlara neden olacak ve yol açacak? Tabiki karşı tarafı suçlayarak hiçbir yere varamayız, ben onun için öncelikle iğneyi kendimize, kendime batırmayı huy edindim. Konuşmamda da az çok bunu hissettiniz. Batılılar şunu yaptı, sömürdüler, bunu yaptılar, öldürdüler vs... Evet, onlar onu yaptılar, peki Müslüman kardeşim 'Sen' ne yaptın?

Adam gibi adam olacağız, Hz. Peygamber'i örnek alacağız, ondan sonra çabalayacağız, çalışacağız, tevekkülümüzü yapacağız. Başka çaremiz yok değerli dostlar! Eğer bunu yaparsak ve kimseyi ötekileştirmeden kimseyi tekfirleştirmeden hakiki İslam anlayışını benimsersek -inşallah- yeni bir medeniyeti hep birlikte kuracağız diyorum.

Allah yar ve yardımcımız olsun diyorum ve beni sabırla dinlediğiniz için hepinize çok teşekkür ediyorum.

SÜ Rektörü Prof. Dr. Mustafa Şahin: Sayın Bakanımız Prof. Dr. Emrullah İŞLER Bey'e ve Prof. Dr. Ahmet UYSAL Hocamıza çok teşekkür ediyorum. Katılımlarınız için siz değerli misafirlerimize de teşekkür ediyorum Kendi adıma çok verimli bir panel, seminer ve toplantı oldu. Buradan belirtelim ki sempozyumun diğer oturumları Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Konferans Salonu'nda devam edecektir. Biz şimdilik bitiriyoruz. Tekrar teşekkür ediyor ve hayırlı cumalar diliyorum.

BİR ARADA YAŞAMAK

Veyis DEĞİRMENÇAY*

ÖZ

Her dilden, her dinden ve her renkten insanı kucaklamış; herkesi ilâhî çağrıya davet etmiş; herkese sevgiyle ve merhametle yaklaşmış, insanlığa ışık saçmış; barışın, kardeşliğin ve hoşgörünün sembolü büyük mutasavvıf, fakih, şair ve düşünür Mevlâna Celâleddin-i Rûmî 1207'de Belh'te doğmuş ve 17 Aralık 1273'de Konya'da vefat etmiştir.

Mevlâna ne konuşur, ne söylerse, ya Kur'an-ı Kerîm'den ya da Hz. Peygamber'in sözlerinden alıntı yaparak konuşur; ayet ve hadisleri başka bir bakış açısıyla hikâyelere dökerek tefsir eder, açıklamalarda bulunur. Ona göre; bütün insanlar bir anne ve babadan dünyaya gelmiştir; insanlar birbirleriyle barışık halde olmalı, uzlaşmalı; birbirlerine nankörlük etmemelidirler. Kötülüğü emreden nefisle, şeytan ve şeytan sıfatlı kişilerle barışmamak, onlarla savaşmak gerekir. Adaletin ve barışın temin edilebilmesi için delinin eline silah verilmemesi gerekir.

Allah'ın kullarına, bütün insanlara iyilik yapmak; biz ve ben varlığına düşerek dostu, hatta hiçbir insanı incitmemek gerekir. Dost, yolda arkadaştır, destektir, sığınaktır; yol, yardan, dosttan ibarettir.

İnsanlar arasındaki huzuru, kardeşliği ve barışı bozan duygu kıskançlıktır. Kıskançlık ve anlaşmazlık ortadan kalktığı zaman, bütün insanlar tek bir yaratıcının kulları olarak aynı kapıya yönelir, mutlu ve mesut olurlar.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevi, İslamiyet, Kardeşlik, Birliktelik.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, veyis0065@hotmail.com

ABSTRACT
LIVING IN ONE

Veyis DEĞİRMENÇAY*

He embraced every human being, from every language, every color and every religion, invited everyone to the divine call, affectionate and merciful to everyone, lightened humanity, symbol of peace, brotherhood and tolerance, great Sufi, Islamic jurisprudence, poet and thinker Mevlana Celaleddin-i Rumî was born in Balkh in 1207 and died on December 17, 1273 in Konya.

Whatever Mevlana says, talks quoting from the Qur'an or from the words of the Prophet explains verses and hadiths from another viewpoint, and fictionalize to expound them. According to him, all people come into the world from a mother and father. People must be in peace with each other, agreeable; they should not be ungrateful to each other. Human soul who ordered evil, not to make peace with the devil and devil-face, it is necessary to fight them. In order for justice and peace to be available, gun should not be given to insane.

To the servants of Allah, do favor to all people, by being selfish not to harm friend and even any human being. Friend gives support on the road and road means lover and friendship.

Jealousy is divisive between people in peace, fellowship and presence. When jealousy and dispute cease to exist, all people turn to the same door as the servants of a single creator and become happy.

Key words: Mevlânâ, Mesnevi, Islam, Brotherhood, Unity.

Giriş

Bütün inananlar bir anne ve babadan dünyaya gelmiştir. Mevlânâ, bütün inananların birbirleriyle akraba, kardeş ve tek vücut gibi olduğunu;

* Professor Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Persian Philology (veyis0065@hotmail.com).

herkesin kardeşlerinin hem mutluluklarını paylaşması hem de kederli günlerinde kederlerine ortak olması gerektiğini söyler.

Müminlere acımıyor musun sen? Müminler birbirlerinin akrabasıdır; yağları ve etleri (aynı) tek bir beden gibi.

İster barış zamanında olsun, ister savaş zamanında bedenindeki bir organ rahatsız oldu mu bütün bedenin rahatsız olur.¹

بر مسلمانان نمی آری تو رحم
مؤمنان خویشند و یک تن شحم و لحم
رنج یک جزوی ز تن رنج همه ست
گر دم صلحست یا خود ملحمه ست

Mevlânâ'nın bu sözleri bir hadis-i şerifte aynen ifade edilmektedir:

مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ
الْجَسَدِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَّى.

“Müminler birbirini sevmeye, birbirlerine karşı sevgi ve merhamet göstermeye tek bir beden gibidirler. O bedenin bir organı acı çektiği zaman, bedenin diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateş içinde aynı acıyı çekerler.”²

İran edebiyatının ünlü şairlerinden Sa’dî-yi Şîrâzî’nin aşağıdaki beyitleri³ de aynı hadisin tercümesi gibidir:

بنی آدم اعضای یکدیگرند
که در آفرینش ز یک گوهرند
چو عضوی به درد آورد روزگار
دگر عضوها را نماند قرار
تو کز محنت دیگران بی غمی
نشاید که نامت نهند آدمی

Âdemoğulları bir (bedenin) organları gibidirler; çünkü yaradılıştta bir cevherdendirler.

Zamanla bir organ ağrıdı mı, diğer organların huzuru kalmaz.

Başkalarının sıkıntısından gamsız olursan, sana insan demeleri yaraşmaz.

¹ Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî, *Mesnevî-i Ma’nevî* (tsh. Reynold Alleyne Nicholson), Tahran 1371 hş., IV, 786 (b. 3247-3248).

² Fîrûzanfer, Bedî’uzzaman, *Ehâdîs-i Mesnevî*, Tahran 1370 hş., s. 139 (Buhârî, IV, 35; Müslim, VIII, 20; Câmiu’s-sağîr, II, 145; Müsned-i Ahmed, IV, 270).

³ Sa’dî-i Şîrâzî, Muşerrefuddin Muslih b. Abdullah, *Gulistân-ı Sa’dî* (tsh. Muhammed Alî-i Furûğî), Tahran 1387 hş., s. 43-44.

Mevlânâ, insanların birbirleriyle barışık halde olmalarını, uzlaşmalarını; birbirlerine nankörlük etmemelerini, eza ve cefada bulunmamalarını; araya kin ve nefret sokmamalarını, birbirlerine düşmanlık etmemelerini öğütler. Aksi halde araları açılıp bozdukları veya nankörlük ettikleri zaman, en sevdikleri, hatta en yakınları olan babalarının bile köpek gibi görüneceğini; dünyanın onların gamlarını artıracacağını, daha önce gözlerinin nuru ve canlarının huzuru olan babalarını görünce üzüntülerinin artacağını ve onun yüzüne bakamayacaklarını söyler. Kin, düşmanlık, kıskançlık ve çekememezlikten dolayı kardeşlerinin Yusuf'u kurt olarak gördüklerini hatırlatır. Bu kötü hasletler, çekemezlik, kin ve nefret yok edildiği zaman, insanların yine eskisi gibi sevdikleriyle ve bütün insanlarla kardeş ve akraba gibi geçinip gideceklerini, mutlu olacaklarını ifade eder. Mevlânâ devamla, "İnsan babasıyla barışıp uzlaştığı, itaatsizliği terk ettiği zaman, köpek gibi gördüğü babası samimî ve sıcak bir dost kesilir; dünya cennete döner, kıyamet onun ahvaline uygun olur, gözünden perdeler kalkar, başka bir âlem zuhur eder. Bundan sonra her zaman yeni bir suret ve yeni bir güzellik görür; yeni görmekten de sıkıntısı, üzüntüsü yok olur gider; dünya nimetlerle dolar; pınarlardan sürekli sular coşup akar" der.⁴

زار نمايد مر شما را نيل، خون	يارِ فرعونِ تنيد ای قومِ دون
تا نماند خون و ببينيد آبِ رود	يارِ موسیِ خرد گرديد زود
آن پدر در چشم تو سگ می شود	با پدر از تو جفایی می رود
که چنان رحمت نظر را سگ نماست	آن پدر سگ نیست تاثیرِ جفاست
چونکه اخوان را حسودی بود و خشم	گرگ می دیدند یوسف را به چشم
آن سگی شد گشت بابا یارِ تفت	با پدر چون صلح کردی خشم رفت

بیان آنک مجموع عالم صورت عقل کلست چون با عقل کل بکزروی جفا کردی صورت عالم
ترا غم فزاید اغلب احوال چنانک دل با پدر بد کردی صورت پدر غم فزاید ترا و نتوانی
رویش را دیدن اگر چه پیش از آن نور دیده بوده باشد و راحت جان
کُلِّ عالم صورتِ عقلِ کلست
چون کسی با عقلِ کل کفران فزود
کوست بابای هر آنک اهلِ قل است
صورتِ کل پیش او هم سگ نمود

⁴ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, 787-788 (b. 3253-3270).

پس قیامت نقدِ حالِ تو بود
پیشِ تو چرخ و زمین مبدل شود
من که صلح دایما با این پدر
این جهان چون جتستم در نظر
هر زمان نو صورتی و نو جمال
تا ز نو دیدن فرو میرد ملال
من همی بینم جهان را پر نعیم
آبها از چشمه‌ها جوشان مقیم
بانگِ آبش می‌رسد در گوشِ من
مست می‌گردد ضمیر و هوشِ من
شاخه‌ها رقصان شده چون تابیان
برگها کفزن مثالِ مطربان

Ey aşâğılık toplum! Siz Firavun gibi olan bedenın dostlarısınız. O yüzden kan görünüyor Nil size.

Çabuk, akıl Musa'sının dostu olun da kan kalmasın, ırmak suyunu görün.

Babanla aranızda bir şey olup da sana cefada bulundu mu baban gözüne köpek gibi görünür.

Baban köpek değildir; bu cefanın (sana öfkesinin) tesiridir; böylesi bir sevgi ve acıma sana köpek gibi görünmektedir.

Kardeşlerinde haset ve öfke olduğu için kurt gibi görüyorlardı Yusuf'u.

Babanla barışıp kızgınlığın gitti mi o köpek (gibi görünen) baban samimî ve sıcak bir dost olur.

Bütün âlem akl-ı kül'ün görünüşüdür; yanlış yapıp akl-ı kül'e (yani babana) kızıp kötü söz söyledin mi, âlem birçok durumda senin üzüntünü artırır; nitekim önceden gözünün ışığı ve canının rahatı iken babanla bozuştun mu, babanın görüntüsü bile üzüntünü artırır, yüzünü dahi görmek istemezsin.

Bütün âlem akl-kül'ün görünüşüdür; "söyle" buyruğuna uyanların hepsinin de babasıdır o.

Birisi akl-ı kül'e karşı nankörlüğünü artırdı mı, bütün suretler ona köpek gibi görünür.

Şu babayla barış, asiliği bırak da balçık (beden) altın gibi görünsün sana.

Böyle (akl-ı kül'le kavga etmeyip onunla birlikte) oldun mu kıyamet de senin ahoaline uygun olur; yer ve gök de gözünde değişir, başka şekle bürünür.

Ben bu babayla barışığım her zaman; o yüzden dünya gözüme cennet görünür.

Her zaman yeni bir şekil, yeni bir güzellik (görüyorum); yeni şeyler görmekten de üzüntüm, sıkıntım yok olup gider.

Dünyayı nimetlerle dolu görüyorum; pınarlardan sular kaynayıp akmakta.

Suyunun sesi kulağıma geliyor; kendimden geçiyorum, gönlüm mest oluyor.

Dallar, tövbe edenler gibi sallanmakta; yapraklar çalgıcılar gibi el çırpmakta...

Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'de,

وَلَا تَسْتَوِى الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِىْ هِىَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِىٌّ
حَمِيمٌ (۳۴) وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ (۳۵) وَإِنَّمَا يَنزَعَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ
نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۳۶)

“İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel şekilde sav. Bir de bakarsın ki, aranızda düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir. Bu güzel davranışa ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak (hayırdan ve olgunluktan) büyük payı olanlar kavuşturulur. Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” (41/Fussilet 34-36) buyrulmaktadır.

Mevlânâ'ya göre yaşam, zıtların birbirleriyle barışmasındadır; zıtlar arasında savaş çıktı mı herkes ölmüş, yok olmuş demektir. Buna Hakk'ın lütfu dur diyebilir; birbirinden uzak iki zıt kutba ancak Allah dostluk aşılabilir:

Hayat, zıtların barışıdır. Aralarında savaşın başlaması ölümdür.

Ancak Hakk'ın lütfu, bu aslana ve yaban eşeğine, bu (birbirinden) uzak iki zıt (canlıya) dostluk verir.⁵

زندگانی آشتی. ضدھاست مرگ آن کاندز میانشان جنگ خاست
لطف حق این شیر را و گور را الف دادست این دو ضد دور را

Mevlânâ, mensur eseri Fîhi Mâ Fîh'te zıtların uyumunu şöyle anlatır: *Her iki zıt kutup birbirinin yardımcısı, destekçisidir, bütün zıtlar böyledir. Gece, her ne kadar gündüzün zıddı ise de onun yardımcısıdır, aynı işi yaparlar. Eğer hep*

⁵ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, 64 (b. 1293-1294).

*gündüz olsaydı, göz, baş ve burun şaşırır kalır, deli olurlardı... Bütün zıtlar bize göre zıt görünürler; ama bilgeye göre hepsi aynı işi yaparlar, zıt değildirler.*⁶

Mevlânâ, arzuları ve hevesleri peşinde koşan insanların savaşlarını çocukların savaşına benzetir ve tamamıyla anlamsız, amaçsız ve aşağılık görür:

Halkın savaşı çocukların savaşı gibidir; tamamen anlamsız, amaçsız ve aşağılıktır.

*Savaşları tamamen tahta kılıçladır; amaçları hepten faydasızdır.*⁷

همچو طفلان جمله تان دامن سوار گوشه دامن گرفته اسپ وار
از حق ان الظن لا يُغنى رسيد مرکب ظن بر فلکها کی دويد

Mevlânâ, insanların barış halinde olup gönüllerinde barış dalgası dalgalandığı vakit kinlerin, düşmanlıkların ortadan kalkacağını; aksi halde savaş dalgaları dalgalandığı zaman bunun, sevgileri alt üst edeceğini; hâlbuki sevginin acıları tatlılaştırdığını; sevgilerin aslının doğru yola götürmek olduğunu; düşmanlığın ise tatlıyı acılaştırdığını; acı ile tatlının bir arada uyum sağlayamayacağını söyler.⁸

Mevlânâ, “Dikkatli olmak gerekir; çünkü acı ile tatlı bu gözle görülmez; ancak basiretli kişiler görebilirler. Nice tatlılar vardır ki şeker gibidir; fakat içinde zehir gizlidir. Üstün akıllı, anlayışı keskin olan kişi kokudan anlar; başkaları ise dudağına, dişine dokundurduğu zaman fark eder. Bu yolda şeytanın tuzakları vardır; o ‘yiyin’ der; üstün akıllı yemez; yiyenler ise, ya bedenini perişan edince ya yediğini çıkarırken ya da öldükten sonra anlar; bu zehrin etkisi er ya da geç ortaya çıkar”⁹ der; acı ile tatlıyı ve içlerindeki zehri ayırt edebilmek için üstün akıllı, anlayışı keskin, basiretli Hak erlerine tabi olmak gerektiğini söyler.

Mevlânâ, nefis ve akıldan oluşan insan bedenini bir kafese konmuş, kavga eden ve birbirlerini yaralayan karga ile şahine benzetir. Bedenin bir yarısı diğer yarısıyla savaş halindedir. Bunun için şah gibi olan seçkin kişiler kafesi açmalı ve bu savaşı durdurmalıdır; çünkü kafes açıldı mı savaş olmaz.

⁶ Mevlânâ Celâleddîn, *Fîhi Mâ Fîh* (tsh. Bedî’uzzaman Fûrûzanfer), Tahran 1348 hş., s. 213.

⁷ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma’nevî*, I, 170 (b. 3441-3442).

⁸ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma’nevî*, I, 128 (b. 2578-2583).

⁹ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma’nevî*, I, 128 (b. 2584-2590).

İşte bedendeki nefis ve akıl birbirleriyle yaptıkları bu savaştan dolayı sıkıntı içindedirler ve bu nedenle de ayrılık sarhoşudurlar.¹⁰

Mevlânâ'ya göre kötülüğü emreden nefisle, şeytan ve şeytan sıfatlı kişilerle barışmamak, onlarla savaşmak gerekir. Onlarla yapılan savaşta galip gelindiği vakit hakiki barış gerçekleşmiş olur.¹¹

Mevlânâ, adaletin ve barışın temin edilebilmesi için delinin eline silah verilmemesini; silahı olup akli olmayanın elinin bağlanmasını öğütler “yoksa yüz türlü zarar verir” der:

Delinin elinden silahı al da adalet ve barış senden razı olsun.

*Silahu olup akli olmayanın elini bağla; (yoksa) yüzlerce zarar verir.*¹²

و اسـتان آن دستِ دیوانه سلاح
تا ز تو راضی شود عدل و صلاح
چون سلاحش هست و عقلش نه، ببند
دست او را ورنه آرد صد گزند

Mevlânâ, özü kötü kişilerin ilim, mal ve makam sahibi olmalarının, kendi rezilliklerini istemeleri olacağını; bunun, eşkıyanın eline geçmiş olan kılıç gibi olduğunu ifade eder ve “Kötü yaratılışlı, soysuz kişiye ilim ve fen öğretmek, eşkıyanın eline kılıç vermektir. Bilgi, mal, mevki ve hüküm, kötü yaratılışlı, soysuz kişilerin elinde fitnedir” buyurur; devamla müminlere delilerin ellerindeki kılıçları almaları için savaşın farz olduğunu hatırlatır. Ona göre, cahil kişi, kötü hükümler yürüten bir padişah oldu mu bütün ova, dünya yılanla, akreple dolar. Adam olmayanın eline bir mal ve mevki geçti mi, herkesten önce kendi rezilliğini istemiş olur. Çünkü o, ya cimrilik eder, bağışları az verir yahut cömertliğe girer, yersiz ihsanlarda bulunur; şahı piyadenin yerine koyar. Ahmağın verdiği bağış böyledir. Yetki, bir sapığın eline geçti mi onu makam sanır, kuyuya düşer; yol bilmez, kılavuzluk etmeye kalkışır; kötü ruhu, dünyayı yakar.¹³

Mevlânâ, bu öğütleri verir; ama üzüntüyle bunların yerine getirilmediğini, ahmakların başkan olup akıllıların korkudan gizlendiklerini söyler:

¹⁰ Mevlânâ Celâleddîn, *Kulliyât-ı Dîvân-ı Şems*, II, 1162-1163 (3133. gazel).

¹¹ Zemânî, Kerîm, *Şerh-i Câmi'-i Meşnevî-yi Ma'nevî*, Tahran 1382 hş., VI, 254-255.

¹² Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, 696 (b. 1434-1435).

¹³ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, 696-697 (b. 1436-1448).

*Ahmaklar başkan oldular da akullular, korkularından başlarını kilime sokup gizlendiler.*¹⁴

احمقان سرور شدستند و ز بیم عاقلان سرها کشیده در گدایم

Mevlânâ, Hz. Peygamber'e inen "Ey örtüye bürünen" (73 Müzzemmil 1) ayetini hatırlatarak, nasıl ki Allah tarafından Hz. Peygamberin gizlenmemesi, dışarı çıkıp insanlara yol göstermesi istenmişse onun halefleri olan âlimlerin de Hz. Peygamber gibi yol gösterici olmaları gerektiğini belirtir.¹⁵

Mevlânâ, "Allah'ın kullarına, bütün insanlara iyilik yap; biz ve ben varlığına düşerek dostunu, hatta hiçbir insanı incitme; bunu Allah için yap; yok, Allah için yapmıyorsan, en azından kendi canının rahatı için yap; onlara iyi davran, onlar hakkında iyilik düşün; güzel sözler söyle ki herkes seninle dost olsun. İnsanları daima dost gör; eğer dost görmezsen, sonunda gönlüne kin yüzünden çirkin suretler görünür; dostların düşman olur.¹⁶ Dost, yolda arkadır, destektir, sığınaktır; yol, yardım, dosttan ibarettir. Dostların yanına varınca sessizce otur; onların halkası içinde kendini yüzük taşı yapma"¹⁷ der ve önemli uyarılarda bulunur.

Mevlânâ insanlar arasındaki huzuru, kardeşliği ve barışı bozan duygunun kıskançlık olduğunu; bu hususta şeytanın vesvese verdiğini; şeytanın kıskançlığı nedeniyle mutluluğundan olduğunu; yolda bundan daha zor bir geçidin olmadığını belirtir ve "yoldaşı kıskançlık olmayana ne mutlu" der. Mevlânâ, insan vücudunun kıskançlık evi olduğunu; kıskançlıkla nesillerin kirleneceğini, hatta kirlendiğini bildirir ve "Hasesiz kişiye düzen kurar, haset edersen, hasetten dolayı gönlün kararır" buyurur. Hak erlerinin ayağı altında toprak olmayı, onlara içtenlikle bağlanmayı; kendileri gibi kıskançlığın üstüne toprak dökmeyi öğütler.¹⁸

Mevlânâ, kıskançlık ve anlaşmazlık ortadan kalktığı zaman, bütün insanların tek bir yaratıcının kulları olarak aynı kapıya yöneceklerini, mutlu ve mesut olacaklarını söyler. Bu bağlamda İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in İncil'de isminin ve güzel vasıflarının anıldığını;

¹⁴ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, 697 (b. 1452).

¹⁵ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, 697-698 (b. 1453-1472).

¹⁶ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, 571 (b. 1978-1980).

¹⁷ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, VI, 1121 (b. 1591-1592).

¹⁸ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, 21 (b. 429-436).

Hristiyanların, Hz. Peygamber'in ismi geçtiği zaman sevap için o yüce ismi öptüklerini; bu güzel vasma yüz sürdüklerini; bu sayede onların nesillerinin çoğaldığını; fitne ve kargaşadan emin olduklarını; Hz. Peygamber'in nurunun onlara yardım ettiğini, onlara dost olduğunu; ancak Hz. Peygamber'in adını uğursuz sayan fitneci ve tedbiri bozuk bazı kişilerinse, çekememezlikleri ve kıskançlıkları nedeniyle anlamları ters, sözleri aykırı tomarlara uyduklarını, bu yüzden hor ve hakir olduklarını, dinlerinin de hükümlerinin de bozulduğunu anlatır.¹⁹

Yine aynı şekilde Medine Yahudileri, savaşlarda Evs ve Hazrec kabilelerine kitaplarında geleceği müjdelenen peygamber hürmetine dua edip ona dayanarak galip gelmek istiyorlardı; zira onun kendi kavimleri içinden geleceğini düşünüyorlardı; fakat onların inandıkları kitabı tasdik eden bir kitapla Hz. Muhammed (s.a.s.) Arap kavminden gelince, Yahudiler onu inkâr ederek kâfir oldular; Evs ve Hazrec kabileleri ise Hz. Peygamber'e iman ederek Yahudilere karşı zafer kazandılar.

Mevlânâ, "Yanlarındakini (Tevrat'ı) doğrulamak üzere kendilerine Allah katından bir kitap geldiğinde, daha önce inkâr edenlere karşı zafer isteyip durdukları halde, geleceğini bildikleri zat kendilerine gelince, onu inkâr ettiler. Allah'ın laneti, küfre sapanların üstüne olsun!" (2 Bakara 89) ayetinde ise Hz. Peygamber bu âleme zuhur etmeden önce Yahudilerin, Hristiyanlar gibi onun vasıflarını anarak dua ettiklerini, onun gelişinin hayaliyle yaşadıklarını; Allah'tan daha erken göndermesini istediklerini; Peygamberin adıyla fetihler dileyip düşmanlarını mağlup ettiklerini; nerede korkunç bir savaş ve müzmin bir hastalık olsa Hz. Peygamberin onlara yardımcı ve şifa verici olduğunu; onun suretinin, yollarında, gönüllerinde, kulaklarında ve ağızlarında dolaştığını; fakat gelen Peygamber onların istediği şekilde gelmeyince bütün saygılarının ve insaflarının, onu şekil olarak gördüklerinden dolayı yok olduğunu söyler; "çünkü onlar duvar gibi hatta duvardan da aşağı idiler, ikiyüzlü idiler; onun için kâfir oldular" der.²⁰

Mevlânâ, bir kişinin veya bir topluluğun yanına gidildiğinde ya da onlarla birlikte yaşamak istenildiğinde nasıl hareket edilmesi gerektiğini şöyle anlatır:

Ey garip olarak onların evlerine konuk olan dostum! Onlara muhalefet etme; onlarla dostça geçin (onlara yumuşak davran).

¹⁹ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, 36 (b. 727-738).

²⁰ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, 815-816 (b. 3835-3855).

Dilediklerini ver; onları memnun et, ey topraklarında yurt edinen (dost)!

Ey Reyli! Padişaha ulaşımcağa ve nimete gark oluncağa kadar Meragalı ile hoş geçin.²¹

یا غریباً نازلاً فی دارِهِمْ	ا تُخالفَهُمْ حَبِیبِی، دارِهِمْ
یا ظَعِیْناً ساکناً فی اَرْضِهِمْ	اعطِ ما شائوا وراموا، اَرْضِهِمْ
رازیا با مرغزی می‌ساز خوش	تا رسیدن در شه و در ناز خوش

Mevlânâ, devamla Musa ve Harun Peygamberlerin Firavun'a gönderilirken "Ona yumuşak ve tatlı sözle hitap edin; belki öğüt alır yahut ürperir." (20 Tâhâ 44) ayetinde Firavun'a yumuşak bir tarzda hitap etmelerinin emredildiği ve Hz. Peygambere buyrulan "Allah'ın rahmetiyle onlara karşı yumuşak davrandın; yoksa kaba ve katı yürekli olsaydın mutlaka yanından ayrılıp giderlerdi; onları bağışla; onların bağışlanmalarını dile; iş hususunda onlara danış; fakat işe girişmeyi de kurdun mu Allah'a tevekkül et. Şüphe yok ki Allah, tevekkül edenleri sever" (3 Âl-i İmran 159) ayetlerinden yola çıkarak, insanların da birbirlerine karşı yumuşak davranmalarını, birbirlerine tatlı dille hitap etmelerini, kaba ve katı yürekli olmamalarını öğütler:

Ey Musa! Zamanın Firavun'una karşı yumuşak söz söylemek gerek; yumuşak söz.

Kaynayan yağa su dökersen, ocağı da harap edersin, tencereyi de.

Yumuşak söyle; doğrudan başka bir söz söyleme. Yumuşak hitapta vesvese satma.²²

نرم باید گفت قولاً لَیناً	موسیا در پیشِ فرعونِ زمن
دیگدان و دیگ را ویران کنی	آب اگر در روغنِ جوشان کنی
وسوسه مفروش در لَینِ الخطاب	نرم گو لیکن مگو غیرِ صواب

Mevlânâ, nefsanî kinler ve düşmanlıklar baskın geldiği vakit, insanın görüşünün ve hükmünün değişeceğini; aşırı sevgiden, hevesten ve öfkeden dolayı insanın şaşılıcağını, biri iki göreceğini bildirir ve "Öfke ve şehvet insanı şaşılı yapar; ruhu doğruluktan ayırır. Garez ve düşmanlık ortaya

²¹ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, 814 (b. 3812-3814).

²² Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, 814 (b. 3815-3817).

çıkınca hüner görünmez olur. Gönülünden göze yüzlerce perde iner. Kadı, gönlünde rüşvet almaya karar verince zalimi, ağlayıp inleyen mazlumdun nasıl ayırt edebilir?"²³ der. Bu bağlamda usta ve şaşı çırağı hikâyesini anlatır:

Bir ustanın şaşı bir çırağı vardır. Bir gün ona, "Git, o odadan şişeyi bana getir" der. Çıracak odaya gidip şişeye baktığında onu iki tane görür; sonra ustasına, "Burada iki tane şişe var; hangisini getireyim?" der. Usta, "Orada iki şişe yok; bir şişe var" der. Çıracak, gözündeki kusur nedeniyle yine sözünde ısrar eder. Usta, tartışmanın fayda vermediğini görür ve "Mademki iki şişe var, onlardan birini kır" der. Çıracak, şişenin birini kırınca, geride sağlam bir şişenin de kalmadığını görür. Sonunda kusurun kendi gözünde olduğunu anlar.²⁴

Mevlânâ, insanlar arasındaki anlaşmazlığın addan, suretten kaynaklandığını, manaya ulaşıncaya sorunun çözüleceğini söyler ve şu hikâyeyi anlatır:²⁵ Adamın biri, Fars, Arap, Türk ve Rum'dan oluşan dört kişiye bir dirhem verir. Onlardan biri, "Bu parayla engür alacağım der. Diğeri Arap'tır: "Hayır, ben inep isterim, engür değil" der. Üçüncüsü Türk'tür: "Bu para benim; ben inep istemem, üzüm isterim" der. Dördüncü de Rum'dur. O da, "Bırakın bu lâfları, biz istafil isteriz" der. Adların sırrından habersiz olan bu insanlar, kavga etmeye başlarlar. Aptallıklarından, bilgisizliklerinden birbirlerini yumruklarlar. Oysa dördü de aynı şeyi yani üzümü istemektedir.

Mevlânâ, "Sır sahibi, yüz dil bilir, yüce bir kişi bulunsaydı orada, onları uzlaştırırdı. Sonra onlara, 'Ben, bu bir dirhemle hepinizin isteğini yerine getiririm. Gönülünüzü hilesiz olarak bana teslim ederseniz, bu bir dirheminiz birkaç işinizi yapar. Bir dirheminiz dört isteği de yerine getirir, dört düşman da birleşerek bir olur. Her birinizin sözleri savaşa ve ayrılığa sebep olur; ancak benim sözüm sizi birleştirir. Öyleyse siz susun ki konuşmada diliniz ben olayım. Sözleriniz uyumda sağlam şekilde bir görünse de etkide kavga ve tefrika nedenidir...' derdi" buyurarak, addan, şekilden kaynaklanan sorunların ancak bir şeyhe, bir pire bağlanarak çözüleceğini bildirir.

Mevlânâ, şeyhi Süleyman peygambere benzetir ve şeyhin, Süleyman peygamber gibi insanlar arasındaki düşmanlıkları giderip barış ortamını sağlayacağını, insanlar arasında birlik oluşturacağını söyler. Çünkü

²³ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, 17 (b. 333-335).

²⁴ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I, 17-18 (b. 325-334).

²⁵ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, II, 374-375 (b. 3681-3694)

Süleyman Tanrı tecellisine mazhar olunca, bütün kuşların dilini bilmiş; onun adaleti sayesinde hayvanlar arkadaş olmuş, savaşları terk etmiş; koyun kurttan kaçmamış; kuşlar arasında birlik oluşmuştur.²⁶

Mevlânâ, insanı yem için koşuşturan karıncaya benzetir ve “Dikkat et, Süleyman ara; niçin sapıyorsun? Yem arayana yem tuzak olur. Süleyman arayan ise, her ikisini de bulur” diyerek uyarır.²⁷ Devamla, insanların birbirlerine karşı düşmanca davrandıklarını, birbirlerine güvenmediklerini anlatır; Süleyman gibi olan şeyhin her zaman var olduğunu haber verir ve “İçlerinde korkutucu bulunmayan hiçbir ümmet yoktur” (35 Fâtır 24) ayetini “İçlerinde Hakk’ın halifesi ve himmet sahibi bulunmayan hiçbir ümmet yoktur” şeklinde yorumlayarak delil getirir.²⁸

Şeyhler, Hz. Peygamberin Evs ve Hazrec kabilelerine yaptığı gibi insanları içlerinde kin ve kıskançlık kalmayacak bir hâle getirir, onları birleştirirler.²⁹ Evs ve Hazrec kabileleri birbirlerine düşman iki kabile iken, o eski kinleri, Hz. Peygamberin nuru ve peygamberliği ile son bulmuş; o eski düşmanlar, “İnananlar kardeştir” (49 Hucurat 10) ayetinden öğüt alarak bağdaki üzüm taneleri gibi kardeş olmuşlar; kabuklarını kırıp bir beden şekline dönüşmüşlerdir.³⁰

Mevlânâ burada üzüm ve koruk arasındaki bağa değinir ve “üzümlerin sureti kardeştir; sıkıığın vakit bir tane sıra olur. Koruk ve üzüm birbirine zıttır; fakat koruk olgunlaşınca iyi dost olur. Taşlaşan ve ham kalan koruğa Hak, ezelde tam kâfir adını verdi. O ne kardeş olur, ne de tek vücut... Kabiliyeti olan iyi koruklar gönül ehlinin nefesiyle sonunda bir dil olurlar. İkiliğin, kinin ve kavganın sona ermesi için üzüm olmaya hızlıca koşarlar. Sonra üzüm olma durumunda kabuklarını yırtarlar da bir olurlar. Birlik onun vasfıdır. İkilik olunca dost düşman olur; hiç kimse kendisiyle savaşmaz” der.³¹

Mevlânâ, “Şimdi de Süleyman var; fakat biz uzağı görme neşesiyle kör haldeyiz. Uzağı görmek kişiyi kör eder; evde uyumuş kişinin evi görmemesi gibi. Türk, Rum ve Arap’ın kavgasıyla *engür* ve *inep* güçlüğü çözümedi.

²⁶ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma’nevî*, II, 375 (b. 3700-3703).

²⁷ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma’nevî*, II, 375 (b. 3704-3705).

²⁸ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma’nevî*, II, 375-376 (b. 3706-3709).

²⁹ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma’nevî*, II, 375 (b. 3710-3712).

³⁰ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma’nevî*, II, 375 (b. 3713-3716).

³¹ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma’nevî*, II, 375 (b. 3717-3726).

Manevi dilleri bilen Süleyman ve Süleyman gibiler gelmedikçe bu ikilik kalkmaz.”³² diyerek manevi dilli Süleymanlar, mürşitler, şeyhler gelmeden insanların arasındaki ikiliğin kalkmayacağını, yeryüzünde her zaman Süleyman gibi olan Allah erlerinin var olduğunu yineler ve “Süleyman ve Süleyman gibi olanlarla aydınlananlar, günahsızların kanını dökmez, onları yaralamazlar; aksine onlara yardım eder, yiyecek götürürler. Aralarında anlaşmazlık ve düşmanlık kalmaz”³³ der.

Mevlânâ, son olarak Süleyman’sız gidenlerin yarasa gibi karanlığa âşık olduklarını bildirir ve “Ey yarasa gibi olan insan! Sonsuza dek karanlıkta, sapıklıkta kalmamak için Süleyman’a dost ol. Eğer o yöne doğru bir metre gidersen, metre gibi ölçü kutbu olursun”³⁴ diyerek karanlıktan, sapıklıktan kurtulmak için Süleyman’la veya Süleyman gibi olanlarla dost olmak, onlara tabi olmak gerektiğini tekrarlar.

Mevlânâ, güzel ve iyi şeyler düşünüyorsan gül bahçesindeki gül gibisin, gül bahçesine, cennete lâıksın; yok eğer kötü ve çirkin şeyler düşünüyorsan hamam ocaklarında yanmaya lâıık bir odun gibisin, ateşte yanmaya lâıksın der ve insanları güzel ve iyi şeyler düşünmeye çağırır.³⁵

İç dünyası dar ve sıkıntılı olan kişinin gözünde dünya, işkence ve sıkıntıyla dolu dar bir zindan olarak görünür. Beyni, kederler üreten, hüznendiren hayaller yuvası; ruhu, vecdsiz ve neşesiz; kalbi, zehirli arzu ve heveslerle dolu düşünceler ocağı olan kişi, dünyayı baştanbaşa zehir, keder, dert yuvası ve matem evi olarak görür.

Mevlânâ, bu şekil yanlış düşünen kötümser kişileri, baş dönmesi hastalığına yakalanmış bir hastaya benzetir. Bunlar, kendi etraflarında gördükleri her şeyi döner veya hareket eder gibi görürler. Bunlar, bir gemiye binmiş, sahilin ve sahildeki varlıkların değil de kendisinin, geminin hareketiyle hareket ettiği açık olduğu halde sahili hareket eder gören kimse gibidirler:

Sen, dönüp de başın döndüğü zaman, gözün, evi döner görür.

*Sen, gemiye biner, denizde gidersen, deniz sahilini koşar görürsün.*³⁶

³² Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma’nevî*, II, 377 (b. 3731-3742).

³³ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma’nevî*, II, 377-378 (b. 3749-3750).

³⁴ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma’nevî*, II, 378 (b. 3763-3765).

³⁵ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma’nevî*, II, 214 (b. 278).

³⁶ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma’nevî*, II, 214 (b. 278).

گر تو بر گردی و بر گردد سرت خانه را گردنده بیند منظر
ور تو در کشتی روی بر یم روان ساحل یم را همی بینی دوان

Bunun aksine canlı, neşeli bir ruha sahip, kalbi güçlü ve mutluluğa açık olan kişinin gözünde dünyanın çehresi ve onda olan her şey, mutlu, neşeli ve hayat verici görünür:

Eğer sen savaştan dolayı daralır, üzülürsen, bütün dünyayı dar görürsün.

Ve eğer sen dostların arzusuyla mutlu olursan, bu dünya, sana gül bahçesi gibi görünür.³⁷

گر تو باشی تنگدل از ملاحمه تنگ بینی جمله دنیا را همه
ور تو خوش باشی به کام دوستان این جهان بنمایدت چون گلستان

Hulasa insanoglunun sıkıntı ve mutluluk veren kaynağı, onun beyninde ve hayal hanesinde, içindeki küçük kulübesindedir. Bu tarz durumların sebeplerini ve kaynaklarını kendisi dışında aramamak gerekir:

Falan kişinin ahlâkı ve huyu kötüdür diye kimi şikâyet eder görürsen,

Bu şikâyetçi bil ki kötü huyludur; çünkü o kötü huyluyu kötölemektedir.³⁸

هر که را بینی شکایت می کند که فلان کس راست طبع و خوی بد
این شکایت گر بدان که بدخو است که مر آن بدخوی را او بدگو است

Kin gütmeyen temiz bir ruha, iyilik isteyen doğru ve sağlam bir ahlaka sahip olan, dünyadaki bütün halka kötü ve düzenbaz bir gözle bakmaz; aksine kendi nefesine kıyasla başkalarının da temiz ve güzel sıfatlara sahip olduğunu düşünür. Eğer biz kendi içimizde karamsar, üzgün ve öfkeli olursak, dünyanın ve halkın çehresini asık suratlı ve öfkeli görürüz; eğer dünya ve ondaki her şeyin yüzümüze gülmesini istiyorsak, herkesin yüzüne gülümsemeliyiz, güler yüzlü ve açık olmalıyız. Eğer bir kimsenin bizim güvenilir ve sadık bir dostumuz olmasını istiyorsak, önce bizim ona sadık olmamız gerekir...

³⁷ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, 743 (b. 2371-2372).

³⁸ Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Ma'nevî*, IV, 664 (b. 772-773).

KAYNAKLAR

Fürûzanfer, Bedî'uzzaman, *Ehâdîs-i Mesnevî*, Tahran 1370 hş.

Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî, *Mesnevî-i Ma'nevî I-VI* (tsh. Reynold Alleyne Nicholson), Tahran 1371 hş.

-----, *Fîhi Mâ Fih* (tsh. Bedî'uzzaman Fürûzanfer), Tahran 1348 hş.

Sa'dî-i Şîrâzî, Muşerrefuddin Muslih b. Abdullah, *Gulistân-ı Sa'dî* (tsh. Muhammed Alî-i Furûgî), Tahran 1387 hş.

Zemânî, Kerîm, *Şerh-i Câmi'-i Meşnevî-yi Ma'nevî I-VII*, Tahran 1382 hş.

برادری دینی، برابری آسمانی و همزیستی انسانی در زندگی و عرفان مولانا

رحمان مشتاق مهر*

چکیده

زندگی و عرفان مولانا از اعتقاد به برادری مسلمانان - فارغ از وابستگی آنان به مذاهب فقهی و کلامی گوناگون - و برابری پیروان ادیان آسمانی و لزوم همزیستی با انسان‌ها حکایت دارد. مولانا مخصوصاً بعد از آشنایی با شمس، به چنان روشندلی و وسعت روحی دست یافته بود که نه تنها با انسان‌ها بلکه با مور و مار نیز بر سر مهر بود و در همه چیز نشان خدا را می‌دید و از همه چیز صدای تسبیح و ذکر خدا را می‌شنید و این ژرف‌بینی و بلندنظری جایی برای کینه‌ورزی و دشمنی با دیگران باقی نمی‌گذاشت.

روزگار مولانا مصادف با دوره سیاه رواج خشونت و اختلاف‌های دینی و مذهبی بود؛ از این رو، سخن گفتن از تسامح و تساهل در حوزه‌های فکری و دینی بزرگ‌ترین حرکت مصلحانه و انسان‌دوستانه محسوب می‌شد. امروز با همه پیشرفت‌هایی که در زمینه تکنولوژی و رفاه مادی اتفاق افتاده است، شیوع فجیع‌ترین جنایت‌ها و آدم‌گشی‌ها به بهانه دگراندیشی و اختلافات مذهبی نشان می‌دهد که ما به آموزه‌های جهان‌شمول و فرازمان مولانا بیش از هر زمان دیگر نیازمندتریم.

در این مقاله سعی کرده ایم بر اساس آثار مولانا و مناقب‌نامه‌هایی که راجع به زندگی و روابط اجتماعی و سیاسی و انسانی او با دیگران نوشته شده است، ضرورت تغییر نگاه به موضوع تعدد و تنوع مذاهب و ادیان و مکاتب فکری و فلسفی را یادآوری کنیم.

کلمات کلیدی: مولانا، جلال‌الدین رومی، امت اسلامی، مسلمانان، تسامح، تساهل

* استاد دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران

برادری دینی، برابری آسمانی و همزیستی انسانی در زندگی و عرفان مولانا
مصطفی را وعده کرد الطافِ حق گر بمیری تو نمیرد این سبق
من کتاب و معجزه را رافعم بیش و کم کن را ز قرآن مانعم
کس نتاند بیش و کم کردن در او تو به از من حافظی دیگر مجو
رونقت را روز روز افزون کنم نام تو بر زر و بر نقره ز نم
منبر و محراب سازم بهر تو در محبت قهر من شد قهر تو
من مناره پر کنم آفاق را کور گردانم دو چشم عاق را
چاکرانت شهرها گیرند و جاه دین تو گیرد ز ماهی تا به ماه
تا قیامت باقی‌اش داریم ما تو مترس از نسخ دین ای مصطفی
ای رسول ما تو جادو نیستی صادقی هم خرقه موسیستی
هست قرآن مر تو را همچون عصا کفرها را در کشد چون اژدها
تو اگر در زیر خاکی خفته‌ای چون عصایش دان تو آنچه گفته‌ای
قاصدان را بر عصایش دست نی تو بخسپ ای شه مبارک خفتنی
تن بخفته نور تو بر آسمان بهر پیکار تو زه کرده کمان

با جستجو در آثار مولانا و مناقب نویسان او، می‌کوشیم دیدگاه او را نسبت به برادری مسلمانان و نحوه ارتباط و تعامل آنان با پیروان ادیان آسمانی و چگونگی همزیستی با انسان‌های دیگر تبیین کنیم و نشانه‌های پایبندی بدان‌ها را در زندگی او بکاویم؛ برای این کار، نخست باید به بنیادهای فکری و عرفانی و جهان‌شناختی این دیدگاه، نظری بیندازیم.

مولانا قبل از هر چیز، انسانی موحد است؛ بدین معنی که خدا را در رأس نظام هستی، و تمام هستی را آثار و نشانه‌ها و جلوه‌های ذاتی و صفاتی و افعالی او می‌داند. به نظر او، اراده و مشیت حق، همچنان که در آغاز، سبب ظهور موجودات از کمون عدم بوده، بر دوام هستی آن‌ها در عالم وجود نیز اشراف دارد؛ به گونه‌ای که در این عالم هیچ رویداد کوچک و بزرگی

بدون آگاهی و خواست او محقق نمی‌شود و رشته پیوند مخلوقیت و عبودیت موجودات، از جمله انسان، هرگز از او نمی‌گسلد.

علاوه بر این، خدای مولانا - آن‌چنان که او از متن و محتوای تعالیم اسلام استنباط می‌کند و به واسطه تجربه‌های قلبی و شهودی در می‌یابد - واجد اسماء حسنی و صفاتی است که پیوند بین او و نظام هستی را از ذرات خاک تا افلاک و کهکشان‌ها، ژرف‌تر و پویاتر و هدف‌مندتر می‌سازد.

بنا بر این دریافت، موجودات و پدیده‌های عالم، آفریده‌هایی ناتوان نیستند که به مثابه کاهی در آغوش توفان اراده حق، به هر سو سرگردان باشند، بلکه جلوه‌هایی از حیات سرشار و حُسن و جمال و خیر مطلق و لطف و رحمت بی‌پایان حق‌اند که به سان پرتوهای سحرگاہی خورشید، از او ساطع می‌شوند و درازای روز را، رو به او دارند و در غروب هستی خویش دوباره بدو می‌پیوندند.

برای انسان که بهره بیشتری از مظهریت حق دارد، جهان هستی، به قول مولانا، عالم دیدار است^۱ و پدیده‌های آن، از جمادات گرفته تا انسان‌های دیگر، یادگارهای این جهانی آن یگانه ناپیدایند؛ از این رو، مولانا به درختان باغ سلام می‌کند^۲ و از سنگ آسیا ذکر «سُبُوحِ قَدُوسِ» می‌شنود^۳ و مور و مار را خطاب قرار می‌دهد^۴ و در خاک، پرتوی از حلم حق می‌بیند:

^۱ در خانه پروانه معرفت می‌گفت و در شرح آسمان‌ها و زمین و ستارگان و آفرینش جهان بی‌نهایت بیان‌ها فرمود و گفت که صورت این عالم، اهل حق را و معنی‌دان را دیدار است؛ همچنان تاج‌الدین اردبیلی گفت: پس مصطفی «الدنیا جیفه» چرا گفت و این چگونه باشد؟ فرمود که از طالبان او مباش تا تو را جیفه نماید و از حساب کلاب نباشی؛ چه، به غیر از محبت حق با هر چه مشغول شوی جیفه است و از جیفه، بتر؛ همانا طالب حق باش و او را طلب، تا لایق دیدار باشی و در همه اشیا او را توانی دیدن و نظر «ما رأیتُ شیئاً إلّا و رأیتُ اللهَ فیهِ» ملک یمین تو باشد. (افلاکی ۱۹۷۶: ۵۰۴)

^۲ علی الصبّاح حضرت مولانا در میان باغ روانه شد و من بنده در پی خداوندگار می‌رفتم تا بینم که کجاها می‌رود؛ بر هر درختی که می‌رسید سلامی می‌کرد... (افلاکی ۱۹۷۶: ۳۲۱)

^۳ شیخ [صدر الدین قونوی] و قاضی سراج الدین در طلب او [مولانا] به آسیاب درآمدند و دیدند که حضرت مولانا برابر سنگ آسیا به چرخ درآمده است؛ فرمود که به حق او که این سنگ آسیا سُبُوحِ قَدُوسِ می‌گوید. (افلاکی ۱۹۷۶: ۳۷۱)

^۴ چون صنوع و نشان او دارد همه صورت‌ها ای مورا! شبت خوش باد؛ ای مار! سلام علیک (مولانا ۱۳۷۸، غ ۱۳۱۸)

این زمین از حلم حق دارد اثر حق تا نجاست بُرد و گل‌ها داد بر
تا بپوشد او پلیدی‌های ما در عوض بر روید از وی غنچه‌ها

(مولانا ۱۳۶۳: ۱۷۹۳/۲)

چنان‌که گفتیم نگرش مولانا به جهان، انسان و مسلمانان، تابعی از معرفتِ توحیدی و تلقی او از صفات حق است.

خدای مولانا، اگرچه، صفات جمال و جلال و لطف و قهر را به کمال دارد؛ به واسطه غلبه رحمت و رأفت، و حلم و گذشت در مناسباتش با بندگان، از خدای زاهدان و فقیهان متمایز می‌شود. به تعبیری دیگر خدای او، با خدای حضرت عیسی (ع) نزدیک‌تر است تا با خدای حضرت یحیی (ع):

عیسی علیه السلام بسیار خندیدی، یحیی علیه السلام بسیار گریستی. یحیی به عیسی گفت که تو از مکرهای دقیق، ایمن شدی که چنین می‌خندی؟ عیسی گفت که تو از عنایت‌ها و لطف‌های دقیق لطیف غریب حق، غافل شدی که چندینی می‌گیری؟ ولی از اولیای حق درین ماجرا حاضر بود، از حق پرسید: از این هر دو، که را مقام عالی‌تر است؟ جواب گفت که «أَحْسَنُهُمْ بِي ظَنًّا»؛ یعنی «أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِ بِي»؛ من آنجایم که ظن بنده من است؛ به هر بنده‌ای مرا خیالی و صورتی است؛ هر چه او مرا خیال کند، من آنجا باشم (مولانا ۱۳۶۲: ۴۸ و ۴۹)

او لطف محض است و رحمت کل؛ در مقابل خطا و گناه بنده روترش نمی‌کند؛ عذر گناه را به او تلقین می‌کند و خود دعای او را آمین می‌گوید:

گوید: بگو یا ذاالوفا اغفر لذنوبِ قدهفا چون بنده آید در دعا او در نهان آمین کند

(مولانا ۱۳۷۸: غ ۵۲۸)

هیچ بنده ای نباید از رحمت او نومید شود. چنان‌که مردار جز به آب پاک نمی‌شود، گنهکاران نیز از رفتن به پناه او ناگزیرند.^۵

^۵ تو مرا گویی که از بهر ثواب
از برون حوض غیر خاک نیست
گر نباشد آنها را این کرم
هر که او در حوض ناید پاک نیست
کو پذیرد مر خبث را دم به دم
غسل ناکرده مرو در حوض آب

هر که او در حوض ناید پاک نیست
کو پذیرد مر خبث را دم به دم
غسل ناکرده مرو در حوض آب

نی مشو نومید خود را شاد کن پیش آن فریادرس فریاد کن
 کای محبّ عفو، از ما عفو کن ای طبیب رنج ناسور کهن
 (مولانا ۱۳۶۳: ۱/۳۲۵۱)

حلمی که سلیمان در همسخنی با انواع پرندگان داشت^۶ و حلمی که علی (ع) در میدان جنگ و در مقابل دلاورترین سردار مشرکان، با غلاف کردن شمشیر و صرف نظر کردن از کشتن او، از خود نشان داد^۷، در قیاس با حلم خدا، مانند کف از دریاست:

حلم ایشان، کف بحر حلم ماست کف رود، آید، ولی دریا به جاست
 (مولانا ۱۳۶۳: ۱/۲۶۷۵)

انسان در عرفان مولانا جایگاه بلندی دارد. او «اسطرلاب حق است. همچنان که اسطرلاب مسین، آینه افلاک است، وجود آدمی که «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» اسطرلاب حق است؛ چون او را حق تعالی به خود عالم و دانا و آشنا کرده باشد، از اسطرلاب وجود خود تجلی حق را و جمال بی چون را دم به دم و لمح به لمح می بیند و هرگز آن جمال از این آینه خالی نباشد.»
 (مولانا ۱۳۶۲: ۱۰)

انسان چنان منزلتی دارد که خدا او را به بهای بهشت جاویدان و وصال خود خریدار است و پیاپی خاطر نشان می کند که: مفروش خویش ارزان که تو بس گران بهایی. در مقایسه با چنین معامله ای، اشتغال آدمی به غیر حق، به دلخوشی کسانی می ماند که برای دیدن مار در گرداگردِ معرکه مارگیر حلقه زنند و از دیدن مار حیران و ذوق زده شوند!

وای بر مُشتاق و بر او مید او
 آب دارد صد کرم صد احتشام
 ۶ ای سلیمان در میان زاغ و باز
 ۷ قرب پنجه کس ز خویش و قوم او
 او به تیغ حلم چندین خلق را
 تیغ حلم از تیغ آهن تیزتر
 حسرتا بر حسرت جاوید او
 که پلیدان را پذیرد وَالسَّلَام (مولانا ۱۳۶۳:)
 حلم حق شو، با همه مرغان بساز (مولانا ۱۳۶۳: ۳/۷۷۸)
 عاشقانه سوی دین کردند رو
 و اخیرید از تیغ و چندین خلق را
 بل ز صد لشکر ظفر انگیزتر (مولانا ۱۳۶۳: ۱/۳۸۸۷)

صد هزاران مار و کُهِ حیرانِ اوست او چرا حیران شده‌ست و ماردوست؟! ^۱

از چشم‌اندازی که مولانا به انسان می‌نگرد، همهٔ انسان‌ها سزاوار احترام و تکریم‌اند و تا زمانی که کسی را به قطع و یقین به بدی نمی‌شناسیم بایستی به همین نظر بدو بنگریم و مولانا خود چنین می‌کرده است:

وقتی او با یارانش به آبِ گرم رفته‌اند؛ قبل از اینکه او از راه برسد، چلبی امیرِ عالم، پیشدستی کرده، مردم را از حوض بیرون رانده و فرموده تا آن را با سیب سپید و سرخ پر کنند: «چون حضرت مولانا در آمد و دید که در مَسَلخ حمام مردم به استعجال تمام جامه‌ها می‌پوشیدند و از شرمساری می‌شتافتند و دید که حوض را از سیب‌ها مالا مال کرده‌اند، فرمود که: امیرِ عالم! جان‌های این مردم، یعنی کم از سیب است؟!... نه که مجموع عالم و ما فیها برای آدمی است؟!... بگو تا همه‌شان به آبِ گرم درآیند... تا من نیز به طفیل ایشان توانم در آمدن و لحظه‌ای آسودن. (افلاکی ۱۹۷۶: ۴۸۱ و ۴۸۲)

همچنین زمانی دیگر، همین که احساس کرده، دُلاک برای خالی کردن جا برای او، کسی را از کنار حوض دور می‌کند، از شرمساری حَمَام را ترک کرده است. (افلاکی ۱۹۷۶: ۳۹۳ و ۳۹۴)

مولانا همین درجه از احترام را حتّی برای کسانی که از لحاظ اجتماعی یا اخلاقی جزو طبقات فرودست جامعه بوده‌اند، ادا می‌کرد. دربارهٔ او گفته‌اند که «به هر آحادی و طفلی و بیوه‌زنی تواضع کردی و تدلّل نمودی و دعاها فرمودی و سجده کنندگان را سجده کردی»؛ چنان‌که روزی از محله‌ای می‌گذشت و طفلکانِ خُرد بازی می‌کردند. چون از دور مولانا را دیدند به یکبار دوانه شده، سر نهادند. خداوندگار نیز سر نهاد. مگر از دور کودکی بانگ زد که تا من نیز بیایم، تا کودک فراغت حاصل کردن و آمدن، توقف کرده بود (افلاکی ۱۹۷۶: ۱۵۳ و ۱۵۴؛ سپهسالار^۸ ۱۳۹۱: ۲۲۰)؛ اگر در راه با غیرمسلمانان نیز روبه‌رو می‌شد، با آنها نیز همین‌گونه معامله می‌کرد. روزی قصابی ارمنی تَنبیل نام مصادفِ مولانا شده، هفت بار سر نهاد و او نیز چنین کرد... (افلاکی ۱۹۷۶: ۱۵۳)؛ راهبی در بلاد قسطنطنیه آوازه... مولانا را شنیده

^۸ روزی حضرت خداوندگار در محله‌ای می‌گذشت. جماعت اطفال می‌آمدند و دست‌بوس می‌کردند و سجده می‌نهادند. کودکی طفل از آن جمع به اراقت مشغول بود. گفت: خداوندگار صبر کن تا من نیز بیایم و دست‌بوس کنم. حضرت ایشان چندان صبر فرمودند که او فارغ شده، بیامد و شرف دست‌بوس دریافت.

بود و ... به طلب مولانا به قونیه آمده، ... اتفاقاً در راه مقابل رسیده، سه بار به خداوندگار سجده کرد، هر بار سر برمی داشت مولانا را در سجود می دید. (افلاکی ۱۹۷۶: ۳۶۰ و ۳۶۱)؛ او با همین رفتار بزرگوارانه نسبت به زنان بدکاره، آن‌ها را متنبه کرد (افلاکی ۱۹۷۶: ۵۵۵)؛ روزی در مجلس سماع، گویا کسی از مستی، رفتاری نسنجیده با او داشته است، یاران او را رنجانیدند و از این کار بازداشتند (افلاکی ۱۹۷۶: ۳۵۶؛ سپهسالار ۱۳۹۱: ۲۲۷)، در فیه ما فیه سخنی دارد که گویا راجع به همین ماجراست: «مرا خوبی است که نخواهم که هیچ دلی از من آزرده شود. اینکه جماعتی خود را در سماع بر من می زنند و بعضی یاران، ایشان را منع می کنند، مرا آن خوش نمی آید و صد بار گفته ام برای من کسی را چیزی مگویند.» (فیه ما فیه)؛ او حتی از جذامیان و مبتلایان و بیماران نیز ابا نمی کرد و به قصد دلجویی، با آنان در می آمیخت.^۹ انتقاد معین الدین پروانه را که گفته بوده، حضرت مولانا پادشاه بی نظیر است... اما مریدانش به غایت مردم بدند و فضول نفس، چنین پاسخ داده است:

اگر مریدان من نیک مردم بودندی، خود من مرید ایشان می شدم؛ از آنچه بد مردم بودند، به مریدی شان قبول کردم تا تبدل یافته، نیکو شوند و در سلک نیکان و نیکوکاران در آیند.^{۱۰}
(افلاکی ۱۹۷۶: ۱۲۹)

^۹ یک نوبت حضرت مولانا به آب گرم رفته بود؛ اصحاب پیشترک رفته حمام را شستند و بخورات کرده مردم را بیرون راندند و باز به استقبال مولانا رفتند. تا آمدن ایشان تمام مجذومان و رنجوران و مبتلایان باز پر شده بودند؛ مگر اصحاب، ایشان را می رنجانیدند و از آب دور می کردند، بانگ بر اصحاب زد و جامه ها بیرون کرده، به آب در آمد و نزدیک ایشان رفته از آن آب‌ها بر خود می ریخت. کافه حاضران از آن خُلق عظیم و کَرَمِ عَمیم او حیران می ماندند...» (افلاکی ۱۹۷۶: ۳۳۷؛ سپهسالار ۱۳۹۱: ۱۹۷)

^{۱۰} در این کار نیز مولانا سیره پیامبر و بزرگان دین را به عنوان الگو پیش روی خود داشت: پیامبر (ص) در مقابل آزار و اذیت مشرکان، «از غایت کرم بی نهایت خود، اللهم اهد قومی فَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ می گفت.» (افلاکی ۱۹۷۶: ۱۵۲ و ۱۵۳) یا: «روزی اسدالله الغالب، علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه به نماز صبح به مسجد رسول می رفت، در میانه راه دید که پیرمردی یهودی پیش می رود؛ امیر المؤمنین از آنجا که فتوت و مروّت و حُسن اخلاق او بود، محافظت ادب پیر کرده، پیش نگذاشت و آهسته آهسته در پی او می رفت؛ چون به مسجد رسول رسید، حضرت مصطفی علیه السّلام به رکوع رکعت اوّل خمیده بود؛ در حال به امر جلیل، جبرئیل در رسیده دست بر پشت مبارک رسول نهاد تا ساعتی توقّف کند که علی مرتضی از ثواب رکعت اوّل نماز صبح محروم نشود... بعد از آنکه حضرت مصطفی صلوات الله و سلامه علیه از نماز و اوراد معهود فارغ شد و دعا کرد، از جبرئیل امین سؤال کرد که سرّ حالت امروزیته چه بود؟ جبرئیل گفت سبب آن بود که علی در وقتی که به مسجد می آمد

مولانا نسبت به همه عالمیان چنین خوش‌بینی رشکانگیزی دارد:

خلقان همه نیکاند جز این تن که گزیدیم که از سفهش بس سر انگشت گزیدیم
گر هیچ گریزی، بگریز از هوس خویش زیرا همه رنج از هوس بیهده دیدیم
(مولانا ۱۳۷۸: غ ۱۴۹۱)

خوش‌بینی، از ترجیح دادنِ حال و نیتِ باطنی بر ظاهر و صورت و قول افراد ناشی می‌شود. همان‌قدر که ظاهر بینان و اهل صورت بر اساس دیده‌ها و شنیده‌ها، به آسانی دربارهٔ مردم داوری می‌کنند، مردم عارف و نهان‌بین از داوری، اجتناب می‌ورزند و قضاوت نهایی دربارهٔ افراد را به آگاهی از قصد و نیتِ باطنی آنان وامی‌گذارند. نمونهٔ روشن این دو دیدگاه را در حکایت موسی و شبان مثنوی می‌توان دید. در این حکایت موسی (ع) همین که مناجات غیرمتعارفِ شبان را می‌شنود، برآشفته می‌شود و بر او خشم می‌گیرد که:

این چه ژاژ است و چه کفر است و فشار پنبه‌ای اندر دهان خود فشار
گندِ کفرِ تو جهان را گنده کرد کفرِ تو دیبایِ دین را زنده کرد
دوستی بی‌خرد خود دشمنی است حق تعالی زین چنین خدمت غنی است
و بیچاره چوپان که برای راز و نیاز با خدا زبانی دیگر نمی‌شناخت، از پشیمانی و پریشانی سر به کوه و بیابان می‌گذارد. ولی خدا که از درون‌ها آگاه است، به موسی (ع) عتاب می‌کند که چرا بندهٔ ما را آزردی:

هر کسی را سبیر تی بنهاده‌ام هر کسی را اصطلاحی داده‌ام
ما بری از پاک و ناپاکی همه از گرانجانی و چالاک‌ی همه
من نگردم پاک از تسبیحشان پاک هم ایشان شوند و دُرُفشان
ما زبان را ننگریم و قال را ما روان را بنگریم و حال را
ناظرِ قلبیم اگر خاشع بود گرچه گفت لفظ ناخاضع رود
ز آنکه دل جوهر بود گفتن عَرَض پس طفیل آمد عَرَض، جوهر عَرَض

با پیروی یهودی همراه شد. او را معزز داشته، تبجیل نمود و بیشتر از او قدم نهاد و پادشاه قدیم سبحانه و تعالی روا ندید که علی‌مکی از نصاب صواب نماز صبح بی نصیب ماند، تا اینچنین عنایت فرمود. (افلاکی ۱۹۷۶: ۱۱۲)

مسلمانان صدر اسلام نیز به پیامبر اعتراض می‌کنند که بلال در ادای کلمات، هنگام اذان گفتن، فصیح نیست:

ای نبی و ای رسولِ کردگار یک مؤذن کو بود افصح بیار
عیب باشد اولِ دین و صلاح لحن خواندن لفظِ حیَّ عَلُ فلاح
پیامبر از اعتراض آنان بر می‌آشوبد و اذان غیر فصیح بلال را نزد خدا، صد بار بهتر از اذان فصیح کسانی می‌شمارد که پروای تجوید و فصاحت دارند؛ نه صفای دل و صدق قول.

کَفَّ كُرْ كَز بَحْرِ صَدَقِي خَاسْتَه سَت اَصْلِ صَافِ اَنْ فَرَعِ رَا اَرَا سْتَه سَت
بت‌پرستی چون بمانی در صُور صورتش بگذار و در معنی نگر
مردِ حَجِّي هَمْرَه حَاجِي طَلَب خواه هندو، خواه تُرک و یا عرب
مَنْ نَگَر اَنْدَر نَقْش و اَنْدَر رَنْگِ او بَنْگَر اَنْدَر عَزْم و در اَهَنْگِ او
گر سیاه است و هم‌آهنگِ تُوسْت تو سپیدش خوان که هم‌رنگِ تُوسْت
ای بسا اختلافات و جنگ‌هایی که از تفاوت زبان‌ها و بی‌خبری از نیات و آرزوهای طرف مقابل بروز می‌کند. حکایت چهار همراه ترک و فارس و رومی و عرب که جمعاً یک درم داشتند و هر چهار تن، می‌خواستند با آن انگور بخرند ولی چون زبان هم‌دیگر را نمی‌فهمیدند، بر سرِ مُجاب کردن حریفان، به نزاع برخاستند، مصداق دقیقی برای چنین اختلافاتی است. همچنان‌که مولانا گفته است:

صَاحِبِ سِرِّي عَزِيْزِي صَد زَبَان گر بُدِي اَنْجَا بَدَادِي صِلْحَشَان
پس بگفتی او که من زین یک درم اَرْزَوِي جَمْلَه تَان رَا مِي دَهْم
گفت هر یک تان دهد جنگ و فراق گفْتِ مَنْ اَرْد شَمَا رَا اَتْفَاق
پس شما خاموش باشید اَنْصِتُوا تا زبانتان من شوم در گفت و گو
ایمان و اعتقاد افراد نیز مانند آرزوی انگور در دل یاران ناهم‌زبان، تا در دل است، مایهٔ اختلاف نمی‌شود ولی همین که به زبان آمد، به دلیل تعدد تعبیرات و توصیفات و نارسایی آن‌ها، و عدم دسترسی به زبان مشترک، به انکار و جدال می‌انجامد:

چونکه بی‌رنگی اسیرِ رنگ شد موسیقی با موسیقی در جنگ شد
چون به بی‌رنگی رسی کآن داشتی موسیقی و فرعون دارند آشتی

خدا چون از اندرون‌ها با خبر است، نارسایی لحن و تعبیر و خطاب را بر چوپان می‌بخشاید ولی موسی چون به غیر ظاهر افراد دسترسی ندارد، سخنان او را در خطاب به حق تحمّل نمی‌کند. عارف صاحب سر، مثل سلیمان - که به زبان مرغان آگاهی داشت و با هر مرغی به تناسب درک و دریافت او سخن می‌گفت^{۱۱} - می‌کوشد با گذشتن از کفِ قال به دریای حال برسد و مردمان را به اقتضای احوالشان ببیند:

«روزی سخن می‌گفتم میان جماعتی و میان ایشان هم جماعتی کافران بودند، در میان سخن می‌گریستند و متذوق می‌شدند و حالت می‌کردند. سؤال کرد که ایشان چه فهم کنند و چه دانند این جنس سخن را؟... فرمود که لازم نیست که نفس این سخن را فهم کنند آنچه اصل این سخن است آن را فهم می‌کنند. آخر همه مقررند به یگانگی خدا و به آنکه خدا خالق است و رازق است و در همه متصرف و رجوع به وی است و عقاب و عفو ازوست؛ چون این سخن را شنید و این سخن وصف حق است و ذکر اوست، پس جمله را اضطراب و شوق و ذوق حاصل شود که ازین سخن بوی معشوق و مطلوب ایشان می‌آید. اگر راهها مختلف است، اما مقصد یکی است.»

هر کجا بوی خدا می‌آید خلق بین بی‌سر و پا می‌آید
زانک جان‌ها همه تشنه ست به وی تشنه را بانگ سقا می‌آید
شیرخوار کرم‌اند و نگران تا که مادر ز کجا می‌آید

^{۱۱} چون سلیمان را سراپرده زدند
همزبان و محرم خود یافتند
جمله مرغان ترک کرده چیک چیک
همزبانی خویشی و پیوندی است
ای بسا هندو و تُرک همزبان
پس زبان محرمی خود دیگر است
غیر نطق و غیر ایما و سِجَل

جمله مرغانش به خدمت آمدند
پیش او یک یک به جان بشتافتند
با سلیمان گشته اَفْصَحَ مِنْ اَخِيك
مرد با نامحرمان چون بندی است
ای بسا دو تُرک چون بیگانگان
همدلی از همزبانی بهتر است
صد هزاران ترجمان خیزد ز دل

در فراق‌اند و همه منتظرند کز کجا وصل و لقما می آید
 از مسلمان و جهود و ترسا هر سحر بانگ دعا می آید
 خنک آن هوش که در گوش دلش ز آسمان بانگ صلا می آید

بر خلاف اهل دل، احوالانی که خشم و شهوت بر نور باطنی و ادراک الهی آنان پرده افکنده است و از مغز و حقیقت دعوت انبیا بی خبرند، به جای جستن وجه مشترک در آموزه‌های پیغامبران و کوشش در گذشتن از رنگِ ظواهر و شعائر و رسیدن به بی‌رنگی هدایت و ایمان، اهتمام خود را صرف ایجاد اختلاف می‌کنند؛ مثل پادشاه جهودی که رواج آیین عیسی را بر نمی‌تافت و وزیرش که حاضر شد به قیمت جانش، میان پیروان عیسی تفرقه بیفکند:

شاه احوال کرد در راه خدا آن دو دمساز خدایی را جدا
 او وزیری داشت گبر و عشوه‌ده کو بر آب از مکر بر بستی گره
 گفت ای شه‌گوش و دستم را ببر بینی‌ام بشکاف و لب در حکم مُر
 بعد از آن در زیرِ دار آور مرا تا بخواهد یک شفاعت گر مرا
 آن‌گهم از خود بران تا شهر دُور تا در اندازم در ایشان شرّ و شور

مولانا نیز در دوران حیات خود از صاحب‌سرانی بود که می‌توانست در آن سوی تشّت اقوال، نور ایمان را در جان مخاطبان و ارادتمندانش ببیند و نارسایی الفاظ را بر آنان ببخشد. همان چیزی که علمِ قیصر آن را کرامت مولانا می‌شمرد^{۱۲}.

برادری مسلمانان

اسلام مایهٔ وفاق و همدلی اقوام و ملت‌هاست:

دو قبیله کاوس و خزرج نام داشت یک ز دیگر جانِ خون‌آشام داشت
 کینه‌های کهنه‌شان از مصطفی محو شد در نورِ اسلام و صفا

^{۱۲} [علم‌الدین قیصر:] کمترین کرامات مولانا آن است که هر پیغامبری را ملتی دوست دارند و هر شیخی را قومی مقلد گشته‌اند. به اتفاق تمام، جمیع ملل و ارباب دول، حضرت مولانا را دوست می‌دارند و به اسرار او مشرف می‌شوند و از او فقا می‌گشایند، از این عظیم تر چه کرامت خواهد بود؟! (افلاکی ۱۹۷۶: ۵۱۹)

باید از هر چیزی که به این وفاق و برادری آسیب بزند، اجتناب کرد:

روز در بندگی خداوندگار حکایت کردند که اتابک ارسلان طغمش مدرسه‌ای عظیم ساخته، در وقفیه خود قیدها کرده است که البته در آن مدرسه، مدرس حنفی مذهب باشد و صوفی باشد و دائماً فقهیات خوانند و شافعیان را در آنجا تمکین ندهند. حضرت مولانا فرمود که به روایت ابن مسعود رضی الله عنه خیری مقید در راه حق نامحمود است؛ چه، هر خیری که جهت مرضات حق می‌کند، می‌باید که بی قید و شرط باشد که تا خالصاً لوجه الله باشد و ثواب آن مضاعف گردد... اگر خواهی که از تمامت قیود مطلق باشی، پیوسته خیر مطلق کن. (افلاکی ۱۹۷۶: ۴۴۴ و ۴۴۵)

مولانا از برادران مسلمان به یاران جانی تعبیر می‌کند:

رو بجو یار خدایی را تو زود چون چنین کردی خدا یار تو بود
اخوت و برادری در میان مسلمانان، پیوندی خدایی است^{۱۳}، و آنچه حق پیوند کند، گسسته نشود. اکنون می‌خواهیم حقوق یاران جانی را نسبت به هم از زبان مولانا برشماریم.

۱. نیک‌اندیشی و نیک‌خواهی در حق برادر مسلمان به صورت مفرد:

بدگمان باشد همیشه زشت کار نامه خود خواند اندر حق یار
همچنان اصحاب را دایم وصیت می فرمود که وقتی که از یاران به شما نقل مساوی کنند
باید که هفتاد بار تأویل کنی به خیر و نیکی و نیک‌اندیشی و چون بکلی از تفسی و تأویل آن
فرومانی تأویل کنی که سر آن را او داند و فارغ شوی تا بی یار نمایی و من طلب اُخاً بلا عیب
فقد بقی بلا اُخ. (افلاکی ۱۹۷۶: ۳۲۲)

پاسخ خدا به حضرت موسی که از او درباره شرط استجاب دعا می‌پرسد، این است که
مرا با زبانی بخوان که با آن دعا نکرده‌ای و وقتی موسی می‌گوید: خدایا من چنان دهانی ندارم؛
خدا او را به دعا در حق همدیگر می‌خواند؛ یعنی برای یکدیگر دعا کنید تا مستجاب شود:

^{۱۳} ایشان را بود وفای الهی که: «انما المؤمنون اخوه» که اخوتی و برادری است که حق تعالی میان ایشان انداخته است و آنچه حق پیوند کند، آن گسسته نشود. (مولانا ۱۳۷۹: ۵۲)

آنچنان کن که دهان‌ها مر تو را در شب و در روزها آرد دعا
آموزه دینی که هر چه برای خود می‌پسندی برای برادرت نیز همان را آرزو کن و آنچه
را نمی‌پسندی برای برادرت نیز می‌پسند، بیان دیگری از همین اصل است:

آزچه بر تو خواه آن باشد پسند بر دگر کس آن کن از رنج و گزند
آنچه نپسندی به خود ای شیخ دین! چون پسندی بر برادر ای امین!

۲. خودداری از ظن بد نسبت به برادر مسلمان، و متهم کردن خود

در مثنوی حکایتی وجود دارد از دو غلام خواجه تاش، که یکی از آنها عادت دارد پشت
آن دیگری بدگویی کند و بدو بهتان ببندد. خواجه می‌خواهد آن دو را امتحان کند. اول از همان
غلام افترا گو، راجع به دوستش سؤال می‌کند و او هر چه بدی هست بدو نسبت می‌دهد و خود
را مبراً و پاک معرفی می‌کند. خواجه او را راهی می‌کند و غلام دیگر را فرامی‌خواند و عملاً او
را تحریک می‌کند تا ببیند آیا او نیز پشت خواجه تاشش غیبت خواهد کرد:

وین دگر را گفت خه تو زیر کی صد غلامی در حقیقت نی یکی
آن نه‌ای که خواجه تاش تو نمود از تو ما را سرد می‌کرد آن حسود
گفت او دزد و کژ است و کژ نشین حیز و نامرد و چنین است و چنین
خواجه تاش خوب، به جای اینکه نسبت‌های بد را از خود دور کند و رفیقش را به
دروغ‌گویی متهم سازد، خود را متهم می‌کند:

گفت پیوسته بدهست او راست گو راست‌گویی من ندیده‌ستم چو او
راست‌گویی در نهادش خلقتی است هر چه گوید من نگویم: آن تهی است
کژ ندانم آن نکواندیش را متهم دارم وجود خویش را
باشد او در من ببیند عیبها من نبینم در وجود خود شها
مومنان آیینه یکدیگرند. اگر آینه عیب تو را به تو نشان داد، به جای اینکه با آن دشمنی
کنی و در شکستش بکوشی، خود را متهم کن و در اصلاح خود بکوش.

چون ز عادت گشت محکم خوی بد خشم آید بر کسی کت واکشد
 چون خلاف خوی تو گوید کسی کینه‌ها خیزد ترا با او بسی
 چون نباشد خوی بد سرکش در او کی فروزد از خلاف آتش در او
 با مخالف او مدارایی کند در دل او خویش را جایی کند

در داستان ایاز نیز وقتی امیران حاسد، به پاداش و توجه بیش از حد محمود به ایاز اعتراض می‌کنند و آن را خلاف عدالت می‌خوانند، چنین پاسخ می‌شنوند:

جرم خود را بر کسی دیگر منه هوش و گوش خود بدین پاداش ده
 جرم بر خود نه که تو خود کاشتی با جزا و عدل حق کن آشتی
 متهم کن نفس خود را ای فتی متهم کم کن جزای عدل را

۳. پرهیز از آزردهن برادر مسلمان به زبان

یار آینه‌ست جان را حزن در رخ آینه ای جان دم مزین
 تا نپوشد روی خود را در دمت دم فرو خوردن ببايد هر دمت

۴. برادر مسلمان را بر خود مقدم دانستن

همچنان روزی حضرت مولانا را [معین‌الدین] پروانه به سماع دعوت کرده بود. چون به در سرای رسید توقف بسیار فرموده، گفت تا همه یاران در آیند. چون مجموع اصحاب در آمدند، پس آنگاه مولانا در آمد... مگر چلبی حسام‌الدین از توقف کردن خداوندگار بر در سؤال کرده باشد؛ فرمود که اگر اول ما در می‌آمدیم، بودی که حشم نواب بعضی اصحاب را منع کردند.» (افلاکی ۱۹۷۶: ۱۵۴)

۵. حلم و بردباری و بزرگواری نسبت به قصور برادران و عفو و اغماض از آنان

خواجه اکمل‌الدین طیب روزی لباس فاخری پوشیده و به زیارت مولانا رفته بوده، وقتی خود را با آن جامه‌های نفیس در میان یاران درویش مولانا می‌بیند، احساس شرمندگی می‌کند. مولانا درمی‌یابد و با نکته‌ای که پنهان از یاران، در گوش او می‌گوید، او را از شرم وجدان می‌رهاند. وقتی یاران از سر سخن مولانا سؤال می‌کنند، می‌گوید: در گوشم فرمود که

فارغ باش و اندیشه مکن و خجل مشو. جامهٔ جان ما که تن است، نزد ما اعتباری ندارد تا جامهٔ بارانی را که بیرونی است، چه اعتبار خواهد بودن؛ که «إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَلَا إِلَىٰ أَعْمَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَىٰ قُلُوبِكُمْ وَ نِيَّاتِكُمْ».

۶. اصلاح ذات البین

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (الحجرات/۱۰)

آموزه قرآنی است که هنگام اختلاف بین برادران مسلمان، اصلاح ذات البین کنید و آنها را آشتی دهید. مولانا در مجالس و عظ یا در رهگذر هر گاه با کسانی مواجه می‌شد که با هم خصومت می‌ورزند و همدیگر را متهم می‌کنند، به گونه‌ای آنها را آشتی می‌داد.

روزی حضرتش از محله‌ای می‌گذشت. دو شخص بیگانه با همدیگر مناقشه و منازعه می‌کردند و به همدیگر زی و قاف می‌گفتند. حضرت مولانا از دور توقف فرموده، می‌شنود که یکی به دیگری می‌گوید که یعنی به من می‌گویی؟ والله و الله اگر یکی بگویی هزار بشنوی. خداوندگار پیش آمده فرمود که نی نی، بیا هر چه گفتنی داری به من بگو، که اگر هزار بگویی یکی نشنوی! هر دو خصم سر در قدم او نهاده صلح کردند.^{۱۴} (افلاکی ۱۹۷۶: ۱۰۵ و ۱۰۶)

در میان دو یار محبوب، خصومتی و کدورتی واقع شده بود و به هیچ نوع به مصالحه رضا نمی‌دادند. روزی حضرت مولانا در میان معرفت گفتن، فرمود که حق تعالی مردم را بر دو نوع آفریده است. یکی بر مثال خاک است: جامد و بی حرکت از غایت ثقلات و گرانی؛ دوم بر مثال آب است: دایم روان و سیار. همانا که چون این آب روان بر سر آن خاکستان روان شود از برکت مجاورت صد هزار گلزار برمی‌دمد؛ ... اکنون این دوستانی که با همدیگر جنگ می‌کنند و قطع مواصلت می‌کنند البته می‌باید که یکی حکم خاک گیرد و یکی به مثابت آب باشد و از غایت تواضع خوی آب گیرد و چون با همدیگر آمیزش و اختلاط کنند و اتحاد

^{۱۴} و نیز: روزی دو شخص بزرگ با همدیگر خصومتی می‌کردند و ترهات و سقط به همدیگر می‌گفتند. آن یکی به اقران خود می‌گفت که خدا ترا بگیرد؛ اگر دروغ می‌گویی و آن دیگر می‌گفت که نی نی خدا ترا بگیرد که تو دروغ می‌گویی. از ناگاه حضرت مولانا به سروقت ایشان رسیده فرمود که نی نی خدا نه ترا گیرد و نه او را گیرد؛ تا ما را بگیرد که لایق گرفت او ماییم و به گرفتاری او ما سزاواریم. هر دو سر نهاده صلح کردند و مرید مخلص شدند» (افلاکی ۱۹۷۶: ۴۵۲ و ۴۵۳)

ورزند حق سبحانه و تعالی به برکت آن اتحاد و اجتماع ، صد هزار ریاحین صلح و شادی و گلستان وفا و صفا پدید آرد و نباتات راحت و خوشی‌ها رویدن گیرد؛ فرمود که اکنون ای نورالدین! چون برادرت حکمِ خاکی گرفته، از جا نمی‌جنبی و به صلح تو نمی‌خُندی، تو آب صفت کَرَم کن و قدم رنجه فرما و به سوی او روان شو تا روان یاران بیاساید و شکرکنان شکرانه‌ها دهند فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ (الشوری/۴۰)؛ شعر:

چو فرمودست حق الصلح خیر رها کن ماجرا را ای یگانه

فی الحال سر نهادند و صالحانه صلحی کردند. (افلاکی ۱۹۷۶: ۴۶۴ و ۴۶۵)

مولانا صوفی‌ای نبود که در گوشهٔ خانقاه بنشیند و زهد ورزد و به قول سعدی گلیم خویش از آب بیرون کند، بلکه عارفی زنده‌دل و مصلحی اجتماعی بود که هم پروای اخلاق و زندگی شخصی مریدان خود را داشت و هم دغدغهٔ مردم شهر و مسلمان و غیرمسلمان و نوع انسان را. در مکتوبات انعکاس زندگی خانوادگی و اجتماعی؛ از جمله، رابطهٔ او با پسر و عروس و یاران نزدیک و امرا و وزرا و بزرگان معاصرش می‌توان دید و در فیه ما فیه و مثنوی تعالیم بلند اخلاقی و عرفانی و انسانی او را می‌تواند خواند و در مجالس، صدای او را خطاب به عامهٔ مسلمانان می‌توان شنید که آنان را به تقوی و شرافت و کرامت می‌خواند و در دیوان کبیر می‌توان در هیجانات و تجارب روحانی بی‌نظیر او شرکت جست و به شور و شادی خودجوش و نهادین او غبطه خورد. مولانا انسان اعصار و قرون است؛ نه انسانی که روزی زاده، عمری زیسته، روزی دیگر نیز مرده و تا ابد فراموش شده باشد.

İSLÂM DÜNYASINDAKİ KARDEŞLİĞİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER: MESNEVÎ HİKÂYELERİ ÖRNEĞİ

Ekrem BEKTAŞ*

ÖZ

Sosyologlar insanlık tarihini bedeviyet, esaret, memlûkiyet, mâlikiyet ve serbestiyet olmak üzere beşe ayırırlar. İnsanlığın geçirdiği bu tarihî evrelerde meydana gelen hadiseleri, savaşları, kıtlıkları, tabii âfetleri, taunları veya adaleti, güzel günleri ve huzurlu zamanları kısmen tahmin etmek de tam anlamıyla tayin etmek ve sınırlarını kesin hatlarıyla birbirinden ayırt etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü insanlık, bu beş evreyi geride bırakıp serbestiyet veya hürriyet devrini yaşamasına rağmen insanlık ailesinde özellikle Ortadoğu'da kısmen de dünyanın bazı bölgelerinde zaman zaman yaşanan hadiseler (zulümler, haksızlıklar, vahşetler) bedeviyet dönemlerini aratmayacak düzeye ulaşmaktadır. Oysa kâinatın yaratıcı yüce Allah, insanoğlunu yarattıktan sonra onu rehbersiz bırakmamış, en mükemmel ıslahatçı olarak peygamberleri görevlendirmiştir. İlahî emirle toplumları ıslah edip onların dünya ve ahiret saadetini temin etmekle görevli peygamberler bile içinde yaşadıkları toplumları ıslah etmede bazen aciz kalmış, bazen dışlanmışlar, bazen de tarif edilmez eziyetlerle karşılaşmışlardır. Peygamberlik müessesesi Hz. Muhammed Mustafa (sav.) ile son bulduğuna göre onun toplumları ıslah etme görevini evvela halifeler, sonra sahabeler ve daha sonra da onların yolunda yürüyen büyük zatlar üstlenmişlerdir. Hz. Muhammed'in "*Âlimler peygamberlerin varisleridirler*" hadîs-i şerifi âlimlerin görevlerini ve misyonlarını açıkça ortaya koymaktadır.

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şanlıurfa/TÜRKİYE

Yaşantısı, yaptığı hizmetler ve yazdıkları eserlerle “peygamberlerin varisi” bir âlim olduğunu ortaya koyan şahsiyetlerden biri de hiç şüphesiz Hz. Mevlanâ Celâleddin-i Rûmî’dir. Mevlanâ ve felsefesini anlamanın en kolay ve en pratik yolu yaşadığı zamanı ve meydana gelen olayları anlamaktan geçtiği bilinen bir husustur. Malum olduğu üzere Mevlanâ’nın yaşadığı asırda insanlık özellikle de İslam âlemi büyük bir kriz ile karşı karşıya idi. İnsanlığın hasseten İslam coğrafyasının maddi ve manevi bütün sermayesini yerle bir eden ve tarihte Moğol istilası olarak adlandırılan bu krizin Anadolu insanında açtığı manevi tahribatı tamir eden ıslahatçılarından biri de Mevlanâ’dır. İşte İslam dünyasının büyük bir kaosu içinde kıvrandığı bir dönemde Afganistan’ın Belh şehrinde Anadolu’ya göç eden Mevlanâ Bahaüddin ve ailesi adeta zamanın insanların sığındıkları birer liman olmuşlardır.

Hz. Mevlanâ’dan bu yana genelde insanlık özelde de İslam âlemi iki büyük krizi yaşayarak günümüze ulaşmıştır. Bunları, I. Cihan Harbi ile akabinde Anadolu’daki Kurtuluş mücadelesi ve II. Cihan Savaşı olarak belirlemek mümkündür. Aradaki haçlı savaşlarını, İran-İrak savaşını, Irak’ın Kuveyt’i işgaliyle başlayan Amerika ve Avrupa’nın Ortadoğu’daki faaliyetleri, Arap baharı diye lanse edilen kriz ve Irak ile Suriye’deki iç savaşları da bu iki büyük kriz artçıları olarak değerlendirilebilir. İşte aşağı yukarı bir asırdır İslam coğrafyasının diğer bir ifade ile Ortadoğu’nun içinde bulunduğu bu krizleri anlamak için şu soruları sorma zarureti vardır. İslam dünyasının içinde bulunduğu krizler ve bu krizlerin sebepleri nelerdir? Bunları kalıcı kılan etkenler nelerdir? Müslümanların duçar olduğu hastalıklardan kurtulmaları için ne gibi tedbirler alınmalı? Sorularına cevap bulabilmek için büyük düşünce ve irfan adamı Hz. Mevlanâ’ya kulak verelim.

Hz. Mevlanâ’yı, fikirlerini ve düşüncelerini şiir şeklinde dile getirdiğinden dolayı sadece şair olarak değerlendirmek yanlış ve eksik olur kanaatindeyim. Kur’an’ın bir talebesi olan Mevlanâ, hem peygamberlerin varisi bir âlim hem bir mutasavvıf, hem bir ıslahatçı hem de bir pedagoğtur. Mevlanâ’nın *Mesnevî*’sinde anlatılan hikâyeler ve akabinde verilen mesajlara baktığımızda Kur’an’daki hakikatlerin ve onun hayat pratiği olan sünnetin şiir kalıbına/formuna dökülmüş halinden başka bir şey değildir. *Mesnevî*’ye *Mesnevî-i Şerîf* veya *Mağz-ı Kur’ân/Kur’ân’ın özü* denilmesinin sebebi de bu olsa gerektir.

İşte bu bildiride, Mevlanâ’nın *Mesnevî*’sinde yer alan hikâyelerden hareketle İslam dünyasında kardeşliğin yeniden tesis edilmesinin önündeki

engeller tespit edilecek ve bu engellerin çözüm önerileri kısaca anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevi, Hikâye, Birlik, İslamiyet, Kardeşlik.

ABSTRACT

PREVENTIVE BARRIERS IN THE ISLAMIC WORLD BROTHERHOOD: EXAMPLE OF MESNEVÎ TALES

Ekrem BEKTAŞ*

Sociologists divide the history of humankind into five things: Nomadic life, bondage, vassalage, property, and liberty. It is not possible to accurately determine the bureaucrats, wars, scarcities, natural disasters, acts or justice, beautiful days and peaceful times that have taken place in these historical stages of humankind, and to clearly distinguish their boundaries from each other. Because humanity has reached such a level that it does not search for idle periods (atrocities, injustices, wildness) in the family of humanity, especially in the Middle East and partly in some parts of the world, even though these five stages are left behind by the freedom or liberation period.

However, the Creator Almighty Allah after creating the humanity has appointed the prophets as the perfect inspector who has not left him without guidance. Even the prophets who rehabilitate societies with divine command and assure their happiness in the world have sometimes been helpless, exiled or unexplained in their unclean societies.

As Holiness Muhammad Mustafa (sav.) was the last prophet, the caliphs, then the sahabs, and then the great ones walking on their path first undertook his task of rehabilitating the societies. Holiness Muhammad's "The scholars are the heirs of the prophets" clearly demonstrate the duties and missions of the tradition scholars.

By the way, of his living, the services he performed and the works he wrote Mevlâna Celâleddin-i Rûmî with no doubt that as a scholar is inheritor of the prophet. It is a well-known fact that the easiest and most practical way

* Professor Dr., Harran University Faculty of Sciences and Literature, Department of Turkish Language and Literature, Şanlıurfa / TURKEY

to understand Mevlâna and his philosophy is to understand the past events that take place in that period. As we know, in the century when Mevlâna lived, humanity, especially the Islamic world, faced a great crisis. Mevlâna is one of the reformists who have repaired the spiritual destruction that the Anatolian man opened in this crisis, which has been called the Mongolian invasion in history. Mevlâna Baha'uddin and his family, who had migrated from Belh to Afghanistan in a period when the Islamic world twisted in a great chaos, became a place of refuge for the people in that time.

Since Mevlâna, humanity in general and Islamic world in particular have experienced two major crises and reached the present day. It is possible to determine them as World War I right after the struggles of liberation in Anatolia and World War II. The crusade battles, the Iran-Iraq war, the activities of America and Europe in the Middle East, which started with Iraq's invasion of Kuwait, the crisis expressed as the Arabic spring, and the civil wars in Iraq and Syria can be considered as these two great crisis aftershocks. Here is a century and a half Islamic geography in another way to understand these crises in the Middle East we have to ask the following questions. What are the crises in the Islamic world and what are the causes of these crises? What are the factors that make these permanent? What measures should be taken to get rid of the diseases that Muslims are caught? To find answers to these questions, let's listen to great thought and wise man Mevlâna.

As Mevlana expresses his ideas and thoughts in the form of poetry, I think it would be wrong and incomplete to evaluate them only as poets. Mevlâna is a student of the Qur'an, as well as a scholar who is the inheritor of the prophets and both reformist and pedagogue. When we look at the stories told in Mevlana's Mesnevi and the messages that follow, the truths of the Qur'an and the tradition of his life practice are nothing but writing the poetry form out. This is the reason why the Mesnevi is called the essence of the Qur'an.

In this paper, the obstacles in front of the reestablishment of brotherhood in the Islamic world will be identified and the solution proposal of these obstacles will be tried to be briefly explained by the stories in Mevlana's Mesnevi.

Key words: Mevlâna, Mesnevi, Story, Unity, Islam, Brotherhood

Giriş

Bazı sosyologlar insanlık tarihini vahşet / bedeviyet, memlûkiyet / kölelik, esaret, ecirlik / ücretlilik ve malikiyet / serbestiyet olmak üzere beşe ayırırlar.¹ İnsanlığın geçirdiği bu tarihî evrelerde meydana gelen hadiseleri, savaşları, kıtlıkları, tabii âfetleri, taunları veya adaleti, güzel günleri ve huzurlu zamanları kısmen tahmin etsek de tam anlamıyla tayin etmek ve sınırlarını kesin hatlarıyla birbirinden ayırt etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü insanlık, bu beş evreyi geride bırakıp malikiyet veya hürriyet devrini yaşamasına rağmen insanlık ailesinde özellikle Ortadoğu'da kısmen de dünyanın bazı bölgelerinde zaman zaman yaşanan hadiseler (zulümler, haksızlıklar, vahşetler) bedeviyet dönemlerini aratmayacak düzeye ulaşmaktadır.

Oysa kâinatın yaratıcısı yüce Allah, insanoğlunu yarattıktan sonra onu rehbersiz bırakmamış, en mükemmel ıslahatçı olarak peygamberleri görevlendirmiştir. İlahî emirle toplumları ıslah edip onların dünya ve ahiret saadetini temin etmekle görevli peygamberler bile içinde yaşadıkları toplumları ıslah etmede bazen âciz kalmışlar, bazen dışlanmışlar, bazen de tarif edilmez eziyetlerle karşılaşmışlardır.

Peygamberlik müessesesi Hz. Muhammed Mustafa (sav.) ile son bulduğuna göre onun toplumları ıslah etme görevini evvela halifeler, sonra sahabeler ve daha sonra da onların yolunda yürüyen büyük zatlar üstlenmişlerdir. Hz. Muhammed (sav.)'in "*Âlimler peygamberlerin varisleridirler*"² hadis-i şerifi âlimlerin görevlerini ve misyonlarını açıkça ortaya koymaktadır.

Yaşantısı, yaptığı hizmetler ve yazdıkları eserlerle "peygamberlerin varisi" bir âlim olduğunu ortaya koyan şahsiyetlerden biri de hiç şüphesiz Hz. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (ö. 1273)'dir. Mevlânâ ve felsefesini anlamının en kolay ve en pratik yolu yaşadığı zamanı ve meydana gelen olayları anlamaktan geçtiği bilinen bir husustur. Malum olduğu üzere Mevlânâ'nın yaşadığı sırada insanlık özellikle de İslam âlemi büyük bir kriz ile karşı karşıya idi. İnsanlığın hasseten İslam coğrafyasının maddi ve manevi bütün sermayesini yerle bir eden ve tarihte Moğol istilası olarak adlandırılan bu krizin Anadolu insanında açtığı manevi tahribatı tamir eden ıslahatçılarından biri de Mevlânâ'dır. İşte İslam dünyasının büyük bir

¹ Said Nursî, *Mektubât*, s. 491-92; Karl Marx da toplumları "İlkel Kominal, Köleci, Feodal, Kapitalist ve Sosyalist" dönemleri olarak tasnif eder. Daha fazla bilgi için bkz. Vehbi Kara, *Malikiyet ve Serbestiyet Devri*, İMAK Ofset Basım Yayın, İstanbul, 2017, s. 29-37.

² *Kitâbu'z-zühhd*, C. III, s. 833.

kaosun içinde kıvrandığı bir dönemde Afganistan'ın Belh şehrinde Anadolu'ya göç eden Sultanü'l-ulemâ Bahaüddin (ö. 1231) ve ailesi, adeta zamanın insanların sığındıkları birer liman olmuşlardır.

Hz. Mevlânâ'dan bu yana insanlık âlemi iki büyük krizi yaşayarak günümüze ulaşmıştır. Bunları, I. Cihan Harbi ile akabinde Anadolu'daki İstiklal Mücadelesi ve II. Cihan Savaşı olarak belirlemek mümkündür. Aradaki haçlı savaşlarını, İran-Irak savaşını, Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Amerika ve Avrupa'nın Ortadoğu'daki faaliyetleri, "Arap Baharı" diye lanse edilen kriz ve Irak ile Suriye'deki iç savaşları da bu iki büyük krizin artçıları olarak değerlendirilebilir. İşte aşağı yukarı bir asırdır İslam coğrafyasının diğer bir ifade ile Ortadoğu'nun içinde bulunduğu bu krizleri anlamak için şu soruları sorma zarureti vardır. İslam dünyasının içinde bulunduğu krizler ve bu krizlerin sebepleri nelerdir? Bunları kalıcı kılan etkenler nelerdir? Müslümanların duçar olduğu hastalıklardan kurtulmaları için ne gibi tedbirler alınmalı? sorularına cevap bulabilmek için büyük düşünce ve irfan adamı Hz. Mevlânâ'ya kulak verelim. Hz. Mevlânâ'yı, fikirlerini ve düşüncelerini şiir şeklinde dile getirdiğinden dolayı sadece şair olarak değerlendirmek yanlış ve eksik olur kanaatindeyim. Kur'an'ın bir talebesi olan Mevlânâ hem peygamberlerin varisi bir âlim hem bir mutasavvıf hem bir ıslahatçı hem de bir pedagoğtur. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde anlatılan hikâyeler ve akabinde verilen mesajlara baktığımızda Kur'an'daki hakikatlerin ve onun hayat pratiği olan sünnetin şiir kalıbına/formuna dökülmüş halinden başka bir şey değildir.³ *Mesnevî*'ye *Mesnevî-i Şerîf* veya *Mağz-ı Kur'an*/Kur'an'ın özü denilmesinin sebebi de bu olsa gerektir.

İşte bu bildiride, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde yer alan hikâyelerden⁴ hareketle İslam dünyasında kardeşliğin⁵ yeniden tesis edilmesinin önündeki engeller tespit edilecek ve bu engellerin çözüm önerileri kısaca anlatılmaya çalışılacaktır.

³ Bu konuda şu makalelere bakılabilir. Hayreddin Karaman, "Mevlânâ Bir "Allah Kuludur" Resûlullah Çırağıdır", *Mevlânâ'nın Düşünce Dünyasından*, (Der. Nuri Şimşekler), Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2005, s. 13-22; Derya Örs, "Mevlana ve Kur'an", *age*, s. 23-35; Şefik Can, "Hz. Mevlânâ'da Peygamber Sevgisi", *age*, s. 37-48.

⁴ Hikâye metinleri, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, (Haz. Adnan Karaismailoğlu), 2 C., Yani Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2004. adlı eserden alınmıştır. Bundan böyle "Karaismailoğlu" kısaltmasıyla verilecektir.

⁵ Kardeşlikten kastımız din kardeşliğidir. Din kardeşliği Kur'an-ı Kerim'in Hucurât suresinde "Mü'minler ancak kardeşler" ayetiyle ifade edilmiştir.

Daha önce *Mesnevî* üzerine yaptığımız bir çalışmada⁶, buradaki hikâye sayısını 280 olarak tespit etmiş, her hikâyenin konu başlığını ve beyit numarasını verdikten sonra hikâyelerden çıkarılabilecek tema ve dersleri de şöyle sıralamıştık: “*İman-küfür, kaza ve kader, hayır ve şer, tövbe, cüzi irade, Adetullah kanunları, Allah’ın (Rezzâk, Settâr) gibi isimlerinin tecellileri, Hz. Muhammed’in peygamberliği, yalancı peygamberler, vahdet-i vücüt anlayışı ve aşk, suret-mana, adalet, ihlas, doğruluk, fazilet, nefis, şehvet, rızık, ibadetlerin insan hayatındaki önemi, tasavvuf ve seyr ü süluk, beden-ruh, marifet-hüner, cehalet ve eğitim, ıstırar hali, kanaat, aç gözlülük, hırsızlık, hayal-hakikat, kulluk, çalışmanın önemi, tembellik, ümit, imtihan, nankörlük, gurur, kemiyet-keyfiyet, dalkavukluk, zulüm, enaniyet/benlik, fitne, maddi fakirlik, manevi değerler, gayb, ölüm, şehitlik, denklik, nüktedanlık, zahidin şekilciliği, lisan-ı hal ve lisan-ı kal, sır saklama, Cebriye mezhebi, velilerin kerametleri, mürşit ve mürit, fenafillah, körü körüne taklit, kadın ve fitne, kadın ve şehvet, hoşgörü, akıl, dost kazanma, şeyh geçinenlerin dine verdikleri zararlar, kötü alışkanlıklar, belalara karşı sabır, şükür, dua, cevher-araz, basiret, şeytanın kötü telkinleri, itidal ve cesaret.*”⁷

Görüldüğü üzere Mevlânâ’nın *Mesnevî*’de üzerinde durduğu mevzular dinî, tasavvufî, ahlakî ve içtimaî konulardır. Bu konuların büyük bir kısmı şahsın manevî tekâmülünü diğer bir ifade ile insan-ı kâmil olma yolundaki nefsin terbiye ve tezkiyesi ile ilgili olsa da büyük bir kısmı sosyal meselelere ışık tutacak mahiyettedir. Günümüz İslam dünyasında kardeşliğin ve huzurun sağlanmasında problem olarak gördüğümüz hususlar/hastalıkları ve bu hastalıkların çözüm önerileri genel olarak ve maddeler halinde şöyle sıraladık:

✓ **Cehâlet-Marifet:**

Hz. Mevlânâ’nın *Mesnevî*’de üzerinde en çok durduğu, her vesileyle dile getirdiği konulardan biri cehalettir. Mevlânâ’nın literatüründe cehaleti sadece maddi cehalet veya bilgisizlik olarak anlamamak gerekir. Ona göre asıl cehalet yaratıcıyı bilmemek, tanımamak ve ona inanmamaktır. İşin bu yönünü de göz önünde bulundurarak cehaletin gerek ülkemizde gerekse İslam âleminde sebep olduğu problemlere/kaoslara hemen hemen herkes vakıftır. Müslümanlar arasına fitne sokmak isteyenlerin en çok istimal ettikleri konulardan biridir cehalet. Çünkü cehalet pek çok kötülüğün

⁶ Ekrem Bektaş, “Mesnevî Hikâyeleri: Tespit ve Değerlendirme”, *Mevlânâ Araştırmaları 1*, Akçağ Yay. Ankara, 2007.

⁷ Bektaş, agm. s. 422-423.

kaynağıdır. Mevlânâ'nın "Bir köpeğin kör bir dilenciye saldırması (C. 2, s.238-39); Filin nasıl bir hayvan olduğu hususunda ihtilaf edilmesi (C. 1, 325-26), Hz. İsa'nın ahmaklardan dağın yukarısına kaçması (C. 1, s. 368) ve Başka bir adla bildikleri üzüm için dört kişinin kavga yapması (C. 1, s. 280)" başlıklı hikâyelerinde bu konu ele alınmaktadır. Cehalet konusuyla birlikte birçok hususu içeren "Başka bir adla bildikleri üzüm için dört kişinin kavga yapması" hikâyesi şöyledir:

Bir adam dört kişiye bir dirhem verdi. Biri "Bunu engûra vereyim dedi.

Diğer biri Arap'tı. "Hayır inep istiyorum. Ey düzenci dedi.

Biri Türk'tü. "Bu benim; ben inep istemiyorum, üzüm istiyorum" dedi.

Bir Rum, "Bu konuşmayı bırakın, istafil istiyoruz" dedi.

Adların sırrından habersiz olan kişiler, çekişmede **savaşa** giriştiler.

Aptallıkla birbirlerini yumrukladılar: **cahillikle dolu ve bilgiden boştular.**

Bir sır sahibi, yüz dilli bir aziz kişi bulunsaydı onları barıştırırdı.

Sonra o derdi: "Ben bu bir dirhemle hepinizin arzusunu veriyorum.

Bir dirheminiz dört olur; istek tamamdır. Dört düşman birleşerek bir olur."⁸

"*Filin nasıl bir hayvan olduğu hususunda ihtilaf edilmesi*" hikâyesinde de anlatılanları "insan bilmediğinin düşmanıdır" sözüyle özetlenebilir. İnsanlar ve toplumlar arasındaki cehaleti yok etmenin yegane çaresi de marifettir/Allah'ı bilme, bilgi, eğitim ve öğretimdir. Mevlânâ'nın:

"Köpek ilim öğrenince sapıklıktan kurtulur, ormanlarda helal av avlar.

Köpek bilgili olunca çevik gidişli olur, köpek arif olunca Ashab-ı Kehf olur"

mısraları ilim ve bilgi konusunda söylenebilecek en güzel ifadelerdendir. *Mesnevî*'de bu konuda derlediğimiz bazı beyitler de aşağıda sunulmuştur:

"Hadiste bulunmaktadır. Yüce Allah, bu dünya halkını üç tür olarak yarattı.

Bir bölümün tam olarak aklı, ilmi ve cömertliği vardır. Bu, melektir; o secdeden başka bir şey bilmez.

Tabiatında hırs ve heves yoktur; tam nurdur; Allah'ın aşkıyla diridir.

Başka bir bölüm bilgiden yoksundur; hayvan gibi otla şişmandır.

O tavla ve ottan başka bir şey görmez; kötülükten ve şereften habersizdir.

Bu üçüncüsü âdemoğlu ve insandır; yarısı melektendir, yarısı eşektendir.

Eşek yarısı, aşağılığa yönelir; diğer yarısı, akılla ilgili olana yönelir."⁹

⁸ Karaismailoğlu, C. 1, s. 280; 3367-3376.

⁹ Karaismailoğlu, C.2, s. 67; 1496-1502.

“Tahsille kazanılan akıl, mahallelerden eve giden ırmaklar gibidir.”¹⁰

✓ **Adavet-muhabbet:**

Adavet yani düşmanlık duygusu fitraten az ya da çok her insanda vardır. Bu duygunun ifrat ve tefrit mertebeleri de hem insana hem cemiyete hem millete hem de insanlığa zarar verebilir. Cahil ve yoksul toplumlarda adavet duygusunu körüklemek çok daha kolaydır. Kanaatimce Ortadoğu’da krizleri doğuran en önemli etkenlerden biri de adavettir. İslam dini, kişiler, aileler, aşiretler ve kabileler arasındaki bütün kan davalarını yani adaveti yasaklamasına rağmen -üzülerek belirtelim ki- Müslümanlar arasında bu düşmanlık illeti hâlâ devam etmektedir. Hatta milletler ve devletler arasındaki düşmanlığın sebebi de bu adavet duygusudur. Mesnevî’de bu konuyu işleyen ve dikkat çeken “Dostlarının Zünnûn-ı Mısırî’nin hatırını sormak için hastaneye gelmeleri (C. I, s. 209-210.)” başlığını taşıyan hikâyedir:

Böylesi Zünnûn-ı Mısırî’nin başına geldi; onda yeni bir taşkınlık ve delilik meydana geldi.

Öyle taşkınlığı oldu ki, onda feleğin yukarısına kadar gönüllere tuz varıyordu.

Halkın onun deliliğine gücü yoktu; onunBir köpeğin teşi halkın sakallarını kapıyordu.

Halkın sakallarına ateş düşünce, onu bağlayıp bir zindana koydular.

....

Dostları Zünnûn’un haberi hususunda zindana gittiler, bu konuda danıştılar. Acaba bunu kasıtlı mı yapıyor? Yoksa bir hikmeti mi var? O bu dinde bir kible ve bir ayettir.

O kişiler ona yaklaşıncı, “Hey! Kimlersiniz? Sakının diye seslendi.

Edeple dediler: “Biz dostlardanız, gönülden hatırını sormak için buraya geldik.

O küfre başladı; yersiz, çirkin, delice sözler söyledi.

Sıçrayıp taş ve sopa fırlattı. Hep beraber dayak korkusuyla kaçtılar.

Kahkahayla güldü ve başını sallayarak dedi: “Bu dostların sakal rüzgarına bak.

Dostlara bak. Nerede dostların işareti.

Dostların eziyeti can gibidir.

Dost dostun eziyetiyle nasıl kenara çekilir? Eziyet öz, dostluk da onun kabuğu gibidir.”¹¹

¹⁰ Karaismailoğlu, C. 2, s. 82; 1966.

¹¹ Karaismailoğlu, C. I, s. 209-210.

Hz. Mevlânâ'nın felsefesi ve bütün gayretleri insandaki bu adavet duygusunun yerine dostluğu, sevgiyi, kardeşliği ve muhabbeti yerleştirmek olmuştur. Taklitten kurtulup tahkiki imana sahip bir mümin asla Müslüman kardeşine adavet besleyemez ve beslememelidir. Çünkü Kur'ân ve Hz. Muhammed (sav.) kesin bir dille düşmanlık, kin, nefret vs. kötü sıfatları yasaklamıştır. Mevlânâ'dan asırlar sonra gelen Said Nursî (ö. 1960) de "Muhabbete en lâyük şey muhabbettir; ve husumete en lâyük sıfat husumettir."¹² diyerek Mevlânâ'nın söylediklerini vecizeleştirmiştir.

Git, birini ara, çünkü o senin dostundur, dost şüphesiz dost için hayır ister.¹³

✓ **Zulüm-Adalet:**

Kur'an'ın dört temel esasından biri adalettir. Bu yönüyle adaleti sadece "hak ihlalleri" ve "mahkemelerde aranılan şey" olarak anlamamak lazımdır. Adalet insandaki üç kuvvenin (kuvve-i gadabiye, kuvve-i akliye ve kuvve-i şehviye) ölçülü, ifrat ve tefritten uzak vasat mertebesinde kullanılması olarak anlamak gerekir. Adaletin zıddı zulümdür. Zulmün temeli de cehalet, adavet ve bencilliktir. Bu yönüyle zulüm, bütün kötülükleri doğuran bir hastalıktır. Ortadoğu'da kardeşliğin, barışın ve huzurun en büyük düşmanının zulüm olduğu kanaatindeyim. Diğer bir ifade ile İslam âleminin bugün yaşadığı pek çok problemin temelinde zulüm ve haksızlık vardır denilebilir. Özellikle Osmanlı'nın dağılmasından sonra Ortadoğu'da kurulan küçük devletlerin başına birer diktatör getirilerek halklara türlü zulümler, işkenceler ve haksızlıklar yapıldı. Bu haksızlıklar krizleri derinleştirmiş ve sınıflar arasındaki husumeti artırmıştır. Bu coğrafyada kardeşliğin, barışın ve huzurun yeniden hayata geçmesi için asr-ı saadet ve onun benzeri olan uygulamaların özellikle de adaletin sağlanması elzemdir. Yaygın bir benzetme ile adalet kitabın şirazesi gibidir. Şiraze dağıldığında kitabın sayfalarını bir arada tutmak mümkün olmadığı gibi bir toplumda adalet mekanizması yok olduğunda da insanları yönetmek ve müesseseleri ayakta tutmak mümkün değildir. Hz. Ömer'in "Adalet mülkün temelidir" sözü yeniden hayata geçirilmelidir. Mevlânâ Hazretleri de *Mesnevî* hikâyelerinde zulüm ve adalete çokça vurgu yapar.¹⁴ Anlatılan hikâyelerden biri ve konuyla ilgili beyitler şöyledir:

¹² Said Nursî, *Hutbe-i Şamiye*, s. 45.

¹³ Karaismailoğlu, age. C, 2, s. 83; 1971.

¹⁴ Ahmet Sevgi, "Mesnevî'de Adâlet ve Zulüm Kavramları", *Mevlânâ'nın Düşünce Dünyasından*, (Der. Nuri Şimşekler), Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2005, s. 175-179.

“Bir padişah camiye gidiyordu; görevli ve sopalı muhafız halka vuruyordu. Sopa vuran, birinin başını yardı; diğer birinin de gömleğini yırttı. O arada bir âşık, “Git, yoldan uzaklaş” denilerek günahsız olarak on sopa yedi.¹⁵

**

Zâlimlerin zulmü, karanlık kuyu olur. Bütün âlimler böyle dediler. Daha zâlim olanın kuyusu, daha korkunçtur. **Adalet** daha kötüye daha kötü buyurmuştur.

Ey makamıyla zulmeden sen! Bil ki kendin için bir kuyu kazıyorsun.¹⁶

**

“Padişah geceleyin sedirde uyuyordu; bekçiler damda bekliyorlardı. Ama padişah bekçilerin hırsızları, kötü kişileri uzaklaştırmaya mukayyet olmalarını da istemiyordu.

Çünkü o kendisinin adalet sahibi olduğunu biliyordu; o yüzden gönlü rahattı; bir şey olmayacağından kendisine bir kötülük gelmeyeceğinden emindi.

İstekleri, dilekleri koruyan adalettir; geceleri damlarda sopalarını vuran bekçiler değil.”¹⁷

“Adalet nedir? Ağaçlara su vermek. Zulüm nedir? Dikene su vermek.

Adalet nimeti yerine koymaktır; su çeken her köke değil.

Zulüm nedir? Yersiz yere koymaktır. Bu, sadece belaya kaynak olur.”¹⁸

✓ Taassup-Hoşgörü

Mevlânâ'nın eleştirdiği konulardan biri de taassuptur.¹⁹ Taassup, lügatte “Bir kimseye veya bir şeye karşı aşırı taraftarlık gösterme, aşırı derecede tutma” anlamına gelir.²⁰ İstilah olarak da taassup “Bir dine, bir görüş ve düşünceye veya partiye, başka hiçbir gerçeği görmemesine, körükörüne bağlanmaktır.”²¹

Taassup sahibi kimseler her zaman uç noktalarda gezerler, asla orta yolu bulamazlar. Oysa bütün semavi dinler taassubu, ifrat ve tefriti tasvip etmediği gibi hoşgörüyü, farklılığı ve vasat olanı önceler. Taassubun olduğu yerde fikri birlik ve beraberlik olmaz; sen-ben kavgaları ve huzursuzluk

¹⁵ Karaismailoğlu, s.

¹⁶ Karaismailoğlu, s. 78; 310-313.

¹⁷ Gölpınarlı, C. 4, s. 115.

¹⁸ Karaismailoğlu, C. 2, s. 183; 1089-1091.

¹⁹ Abdullah Özbek, “Mevlânâ ve Taassub”, *Mevlânâ'nın Düşünce Dünyasından*, (Der. Nuri Şimşekler), Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2005, s. 169-173.

²⁰ Kubbealtı Lugati, <http://lugatim.com/s/TAASSUP%E2%80%93TAASSUB>

²¹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitapevi, İst. 1977, s. 328.

meydana gelir. Çünkü mutaassıp kimseler dar görüşlü ve kendi fikirlerini kabul ettirme uğraşı içinde olurlar. Bu yönüyle danışma ve şura mekanizması işlemez. *Mesnevî*'de taassup konusunu işleyen "*Filin niteliği ve şekli hakkında ihtilafa düşmek (C. 1, s. 325-328)*", "*Kendisini kaptan sanan sinek (C. 1, s. 71)*" hikâyeleriyle beraber en çarpıcı hikâyelerden biri de "*Taassup nedeniyle Hıristiyanları öldüren Yahudi padişahının hikâye*"sidir:

"Yahudiler arasında zalim, İsa düşmanı ve Hıristiyanları eriten bir padişah vardı.

İsa'nın zamanıydı ve nöbet onundu. Musâ'nın canı o, onun canı Musâ'ydı.

Şaşı gören padişah, Allah yolunda Allah dostu bu iki kişiyi ayırdı.

Usta, bir şaşıya: İçeri gir, yürü, o şışeyi oradan getir" dedi.

Şaşı,"O iki şışeden hangisini sana getireyim? Tam izah et dedi.

Usta dedi ki: "O iki şişe değildir. Yürü, şaşılığın bırak fazla gören olma!"

Şaşı "Ey usta! Beni kınama" dedi. Usta: O ikisinden birini kır" dedi.

Birini kırınca ikisi de gözüne görünmez oldu. Kişi sevgi ve öfkeden şaşı olur.

Şişe birdi ama gözüne iki göründü. O şışeyi kırınca diğeri de yok oldu.

Öfke ve aşırı istek kişiyi şaşı yapar; ruhu istikametten çevirir.

Garez gelince hüner görünmez olur, gönülden göze doğru yüz perde oluşur.

Kadı gönlünde rüşvete karar verince, zalimi, inleyen mazlumdan nasıl ayırır?

Padişah, Yahudice kinden öyle şaşı oldu ki aman Ya Rabbî, aman!

Musa dininin hamisi ve destekçisiyim" -dediği- için yüz binlerce mazlum mümini öldürdü.²²

Dikkat edilirse her bir hikâyeden pek çok ders çıkarmak mümkündür. Mesela bu hikâyede hiddet ve şehvetin insanı şaşı yaptığı vurgulanır. İşte taassubun önüne geçmek için cehaleti ortadan kaldırmak ve onun yerine bilgiyi ikame etmek gerekir.

Cehaletten kaynaklanan taassubu yıkmanın veya azaltmanın önemli ilacı da tearüf/tanışma ve yeni fikirlere açık olmaktır. Hz. Muhammed (sav.)'in müşriklerle yaptıkları anlaşmalar Müslümanlar için en güzel örnektir. Mevlânâ'nın hoşgörüsüyle ilgili anlatılan şu anekdot da ilginçtir:

"Bir semâ meclisinde Mevlânâ sema etmektedir. Birdenbire Hıristiyan sarhoş semaa girer ve heyecandan Hz. Mevlânâ'ya çarpmaktadır. Bunun üzerine dostları o sarhoşu incitirler. Mevlânâ o sarhoşu incitenlere hitaben:

²² Karaismailoğlu, C. 1, s. 46; 324-337.

“Şarabı o içmiştir, sarhoşluğu siz ediyorsunuz” der. Dostlar o sarhoşu tanıtmak için cevaben: “Tersadır (Hıristiyandır)” dediklerinde Mevlânâ, tersanın diğer, korkak ve korkan manasını ima ederek:

“O tersâ (korkak ve korkan) ise siz niçin değilsiniz?” der ve dostlar, yaptıkları hatadan dolayı özür dilerler.”²³

✓ Ben/lik-Biz Şuuru

Ben/ene duygusu doğuştan her insanda var olan bir duygudur. Bu duygu da kontrol altına alınmazsa insanı felakete sürükleyebilir. Ben merkezli insanlar, kendi menfaatlerini başkalarının veya içinde yaşadığı toplumun menfaatlerinden üstün gördükleri için krizlerden nemalanır ve kriz ile kargaşa halinin devam etmesini isterler. Mevlânâ, “*Nahivciyle gemicinin macerasının hikâyesi* (C. 1, s. 129)”, “*Tavusun soru sorana cevap vermesi* (C. 2, s. 168), *Dostun kapısını çalan kişinin hikâyesi* (C. 1, s. 136-37)”, “*Deve, inek ve koçun yolda giderken bir bağ ot için münakaşaları* (C. 2, s. 374)” ve “*Farenin devenin yularını çekmesi ve farenin kendi kendisiyle gururlanması* (C. 1, s. 272;3422-3438)” adlı hikâyelerde bu konu üzerinde durur. Meşhur nahivciyle gemicinin hikâyesi şöyledir:

“Bir nahivci, bir gemiye bindi. Bu kendini beğenen gemiciye dönerek...
“Nahivden hiç okudun mu? Dedi. –Gemici “Hayır” dedi. – Nahivci- Ömrün yarısı yok oldu” dedi.
Gemicinin gönlü üzüntüyle kırıldı. Fakat o anda cevap için sustu.
Rüzgâr gemiyi bir girdaba attı. Gemici bu nahivciye yüksek sesle dedi:
“Hiç yüzme biliyor musun? Söyle” –Nahivci: Hayır, ey hoş cevaplı, güzel yüzlü! Dedi.
Gemici dedi: Ey nahivci! Ömrünün tümü yok oldu. Çünkü gemi bu girdaplarda batıyor.”
Burada nahiv bilmek değil, mahvolmayı bilmek gerekir. Mahvolmayı biliyorsan, tehlikesizce suya gir.²⁴

Benlik dava etmek şeytana tabi olmak demektir. Asıl olan Allah’a karşı mahviyetini bilip onun yüce varlık olarak yarattığı insana karşı saygı ve sevgi beslemektir. Benliğin panzehiri biz şuurunu kazanmaktır. Biz şuurunu

²³ A. Selâhaddin Hidâyetoğlu, *Mevlâna Muhammed Celâleddin-i Rûmî Hayatı ve Şahsiyeti*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2005, s. 53.

²⁴ Karaismailoğlu, C. I, s. 129; 2834-1840.

kazanan insanlar şahsi çıkarından ziyade milletin menfaatini düşünür ve ona göre çalışır.

Mevlânâ'nın aynı dili konuşanların değil aynı şeyi hissedenlerin birlik sağladıklarına dair şu mısraları dikkat çekicidir:

“Nice aynı dili konuşan Hindu ve Türk vardır, nice yabancılar gibi iki Türk vardır.

Öyleyse yakınlık dili bizatihi başkadır. Gönüldaşlık, dildaşlıktan daha iyidir.”²⁵

✓ Yalan / İftira - Doğruluk

Kur'an'dan ve sünnetten beslenen Mevlânâ Hazretleri, insanların özellikle de Müslümanların yalana tevessül etmemeleri gerektiğini sıklıkla vurgular. Yalan hakkı ve hakikati çarpıtma ve doğruların üstünü kapatma anlamlarına geldiğinden küfürdür ve insanlar arasındaki bozgunculuğun da önemli sebeplerindedir. Yalan söylemek dinen men edilmiş ve kimi âlimlerce büyük günahlardan sayılmıştır. Yalanın zıddı olan doğruluk dinin temel esası ve Müslümanların da vazgeçilmez özelliği sayılmıştır. Bu yönüyle iman doğruluk; küfür de yalandır. *Mesnevî*'de yalanın kişi ve toplum hayatında meydana getirdiği tahribatı ve doğruluğun kazandırdığı meziyetler konusunda pek çok hikâye ve beyit vardır. “*Kölelerin efendisinin adamlarının “Getirdiğimiz turfanda meyveleri yedi” diye Lokman’ı itham etmeleri (C.1, s. 152); Bir doğan kuşunun vîranede baykuşlar içine düşmesi (C. 1, s.201-202); Lafçı bir adamın her sabah kuyruk derisiyle dudağını ve bıyığını yağlaması (C. 1, s. 308), Hırsız hikâyesi (C. 1, s. 375), Bir kadının kocasına eti kedi yedi demesi (C.2, s. 263-64 ” hikâyeleri bunlardan vazılandır. Kuyruk derisiyle dudağını ve bıyığını yağlayan kişinin hikâyesi şöyledir:*

“Alçak bir kişi, kuyruk derisi buldu. Her sabah bıyıklarını yağlıyordu. Nimet sahiplerinin arasına giriyordu. “Ben bir mecliste yağlı yemek yedim” diyordu.

Müjde olarak elini bıyığına manalı şekilde sürüyordu, yani: “Bıyığa bakınız.” Bu benim sözümün doğruluğuna tanıktır. Bu, yağlı ve tatlı yemenin işaretidir.”

Karnıysa sessiz cevap veriyordu: “Allah yalancılardan düzenini yok etsin.

Senin lafın bizi ateşe koydu. Senin o yağlı bıyıkların yolunsun.

Ey dilenci! Senin çirkin lafın olmasaydı, bir cömert kişi bize acırdı.

Ayıbını gösterseydin ve eğri davranmasaydın, bir tabip bunun ilacını yapardı.

²⁵ Karaismailoğlu, C. I, s. 75; 1207-8.

Hak dedi: Kulak ve kuyruğunu eğri sallama. “*Doğru kişilere doğrulukları fayda verir.*”²⁶

“İnsan ağaç gibidir, kökü sözünde durmaktır. Kökü gayretle beslemek gerekir.

Kişinin ilmine aldanma sen, sözüne bağlılığını ara. İlim kabuk gibidir, sözünde durmaksızın iç.²⁷

✓ Taklit - Tahkik

Müslümanlar arasında kardeşliği tesis etmenin önündeki engellerden birinin de taklit hastalığı olduğu kanaatindeyim. Tahkik etmeyi emreden bir dinin mensupları olarak İslam bilginleri Kur’an’ın ve hadisin teşvikiyle İslamın ilk dönemlerinden ta XVI. asra kadar birçok alanda başarılarla imza atıp insanlığa muazzam derecede hizmet etmişlerdir.

Ancak sanayi devrimiyle Ortaçağ karanlığından kurtulan ve gündün güne terakki eden Avrupa’nın gerisine düşmüş olan Müslümanlar belli bir dönem sonra Avrupa’yı körü körüne taklit etmekle bu hastalıktan kurtulacaklarını zannetmişler. Oysa Avrupa ile Müslüman devletler arasındaki gelişmişlik farkı her geçen gün artmış ve Müslümanları ümitsizliğe sevk edecek kadar ileri dereceye varmıştır. Mevlânâ taklit ve tahkik konusunu “*Sufilerin semâ için misafirin eşeğini satması (C. 1, s. 184-85), Bir mürit ve şeyhin hikâyesi (C. II, s. 190; 1270-1276, 1300-1301), Bir adamın deveye soru sorması (C. 2, s. 230-31)*” hikâyelerinde işler:

“Bir mürit, şeyhinin huzuruna girdi. Şeyhi ağlamada ve feryat etmedeydi.

O mürit şeyhi ağlar görünce ağladı, gözünden yaş aktı.

Bir dost dostuna şaka söz söylerse kulağı işiten bir kere güler, sağır olan iki kere.

Birincisi, topluluğun güldüğünü gördüğü için taklit ve kendini gösterme yoludur.

Sağır o sırada gülenlerin hâlinde habersiz onlar gibi güler.

Neticede *taklit eden kişi* de başında bulunan sevinçte sağır gibidir.”

....

Allah için, Allah için, ey vefalı mürit! Taklit ederek yararlandın da.

²⁶ Karaismailoğlu, C. I, s. 308; 731-740; Maide, 5/119.

²⁷ Karaismailoğlu, C. 2, s. 186; 1165, 1169.

“O şeyhin ağladığını gördüm, ben de onun gibi ağladım” dememelisin. Çünkü bu inkardır.²⁸

**

“Kâfirler üstünlük iddiasında maymun tabiatlıdırlar. Tabiat sinede bir afettir. İnsanoğlu ne yaparsa, maymun da onu yapar, sürekli insanda gördüğünü yapar.

“Ben onun gibi yaptım” zanneder. Farkı nasıl bilecek, bu husumet yanlısı.”²⁹

✓ Dini sömürü aracı olarak kullanma - Şuurlanma:

Her toplumun kutsalları olduğu gibi bu kutsallar üzerinden insanları veya toplumları sömürenler de çıkabilir. Çünkü suistimal edilmeye uygun alanlardan biri de dindir. Sahte veya münafık kimseler tarih boyunca dini bir sömürü aracı olarak kullanmışlardır. Ortadoğu’da da kitleleri sevk ve idare etmek için müstebit yöneticiler tarafından din bir sömürü aracı olarak kullanılmaktadır. Arap ülkelerindeki Baascı yöneticiler bunun en tipik örneğidir. Müslümanlar arasındaki kardeşliğin önündeki engellerden birinin de din sömürüsü olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Din sömürüsünün sadece yöneticiler tarafından yapıldığını ifade etmek de haksızlık olur. Dini sömüren bir sınıf da müteşeyyihler / sahte şeyler ve âlim geçinenlerdir. *Mesnevî*’de bu konuyla alakalı hikâyeler anlatıldığı gibi buna temas eden beyitler de vardır. Mevlânâ’nın “*Bir köpeğin kör bir dilenciye saldırması* (C. I, s. 238; 2342-2351; C. 2, s. 52)” ve “*Büyük sarıklı fakihin ve onun sarığını çalanın hikâyesi* (C. 2, s. 70)” hikâyelerinde anlatılanlar bu anlattıklarımıza örnek teşkil edebilir. Hikâye şöyledir:

“Bir köpek mahallede kör bir dilenciye savaş aslanı gibi saldırdı.

Köpek dervişlere öfkeyle saldırır; ama ay dervişlerin toprağını yüzüne sürer. Kör, köpeğin sesi ve korkusundan âciz kaldı; kör köpeğe saygı göstermeğe başladı.

Ey av beyi ve ey av aslanı! El senindir; benden elini çek.

Bir bilge mecburen eşeğin kuyruğuna saygı gösterdi ve ona kerem sahibi lakabını verdi.

O yine mecbur olarak dedi: Ey aslan! Ben gibi zayıf birini avlamakla ne eline geçer?

Arkadaşların avda yaban eşeği arıyorlar; sense sokakta hileyle kör arıyoesun

²⁸ Karaismailoğlu, C. II, s. 190; 1270-1276, 1300-1301.

²⁹ Karaismailoğlu, C. I, s. 45; 281-283.

Avını bilen köpek yaban eşiği avlar; bu soysuz köpekse köre kastetti.

Köpek ilim öğrenince sapıklıktan kurtulur, ormanlarda helal av avlanır.³⁰

Dini sömürü aracı olarak kullanmak isteyenlerin önüne geçmenin yolu bilinçlenmekten geçer. Bilinçli bireyler ve toplumlar, kutsallarının araçsallaştırmalarına asla müsaade etmezler.

✓ **Hâl ile kâl uyumsuzluğu / Söylem - eylem farklılığı:**

Tevhit inancını yaymak üzere görevlendirilen Peygamberlerin hayatlarında tenakuz teşkil edecek durumlar söz konusu olamaz. Diğer bir ifade ile söyledikleriyle yaptıkları arasında bir uyumsuzluk görülemez. Çünkü *“Ey iman edenler! Yapmayacağımız şeyleri niçin söylüyorsunuz?”*³¹ âyeti değil peygamberlere bütün Müslümanlara şiddetli bir ikazdır. Daha peygamber olmadan evvel insanlar arasında *“Muhammedü'l-emin”* sıfatıyla anılan Hz. Muhammed (sav.) güzel ahlakı tamamlamak için gönderilmiştir. Hz. Peygamberin en önemli vasıflarından biri de söylediklerini evvela kendi hayatında tatbik etmesi ve yapmadığı bir hususu da asla söylememiş olmasıdır.

Mevlânâ'nın üzerinde durduğu temalardan biri de söylem ile eylem farklılığıdır. Din üzerinden toplumları sömürüp menfaat devşiren kimseler veya gruplar bir nevi münafık kimselerdir. Münafıklığın en önemli vasfı da yalan konuşarak söyledikleriyle yaptıklarının birbirine uymamasıdır. Cehalet içinde ve taklit derecesinde bir inanca sahip olanların sözleriyle yaptıklarının uyum içerisinde olması beklenemez. Hz. Peygamber öğretisini rehber edinen Mevlânâ Hazretlerinin dillere pelesenk olan *“Ya olduğun gibi görün, ya da görüdüğün gibi ol”* sözü söylediklerimizi özetler mahiyettedir.

İşte Müslümanların söyledikleriyle yaptıklarının birbirine uymaması kardeşliği ve dayanışmayı bozduğu gibi Müslüman olmayan insanların iman etmesinde de büyük bir engeldir. Bu konuda Said Nursî'nin *“Eğer biz ahlâk-ı İslâmiyenin ve hakaik-i imaniyenin kemâlâtını ef'âlimizle izhar etsek, sair dinlerin tâbileri, elbette cemaatlerle İslâmiyete girecekler; belki küre-i arzın bazı kıt'aları ve devletleri de İslâmiyete dehâlet edecekler.”*³² sözünü hatırlatmadan geçemeyeceğim.

³⁰ Karaismailoğlu, C. I, s. 238; 2342-2351.

³¹ *Kur'an-ı Kerim*, Saff, 2.

³² Said Nursî, *Hutbe-i Şamiye*, s. 24.

Bazı mutasavvıflar tasavvufu “Kalden ziyade hal dilidir” şeklinde tarif etmişlerdir. Mevlânâ'nın “Bâyezid zamanında kendisine “Müslüman ol” denilen kâfirin hikâyesi ve onlara cevap vermesi (C. 2. S. 262)” hikâyesinde bu mevzu işlenmiştir:

“Bâyezid zamanında ateşe tapan biri vardı. Kutlu bir Müslüman ona dedi:
 “Sen Müslüman olsan; böylece yüz kurtuluş ve önderlik elde etsen, ne olur?
 -Kâfir dedi: “Ey istekli kişi! Bu iman âlemin şeyhi Bâyezid'in imanıysa.
 Benim ona gücüm yok; o canımın gayretlerinden fazladır.
 İmana ve dine inanır değilsem de onun imanına çok inanıyorum.
 Onun herkesten daha üstün olduğuna inancım var; çok lâtîf, nurlu ve aydındır.
 Ağzımda sağlam bir şekilde mühür varsa da gizlide onun imanına inanıyorum.
 Yine eğer iman, sizin imanınızsa benim ona ne meylim ve ne de isteğim var.
İmana doğru yüz meylî olan kişi, sizi görünce gevşer.
 Çünkü bir ad görür, ama manası yok; çöle kurtuluş yeri denmesi gibi
 Onun iman getirmeye olan aşkı, **sizin imanınıza bakınca soğur.**”³³
 Hayret! Nice kişi Şam'a ve Irak'a gitmiştir de küfür ve ikiyüzlülükten başka bir şey görmemiştir.
 Hayret! Nice kişi Türkistan'a ve Çin'e gitmiştir de hile ve pusudan başka bir şey görmemiştir.³⁴

✓ **Tembellik / Yanlış tevekkül-Çalışma:**

Bütün dinler gibi İslam dini de çalışmaya önem veren bir dindir. Çalışmanın önemi ayet ve hadislerle sabittir. Tembelliğe ve tenperverliğe müsamaha ile bakılmadığı gibi başkasından medet ummaya, dilencilığe de asla cevaz verilmemiştir. Dünya ve ahiret hayatının dengede götürülmesi gerektiği hep vurgulanmıştır. Oysa İslam dininin mensupları olan Müslümanlar yanlış tevekkül sonucunda çalışmayı, emeği, gayreti bırakmış, ilimde, fende ve teknikte Avrupa'nın gerisinde kalarak fakirlik zilletine düşmüşlerdir. “İnsan için ancak çalışmasının karşılığı vardır.”³⁵ ayeti insanları çalışmaya teşvik ederken “Allah kerimdir; çalışmadan rızık veren de O'dur; O, Rezzak'tır” gibi yanlış düşüncelerle Müslümanlar gereği gibi çalışmayı

³³ Karaismailoğlu, C. II, s. 262, 3355-3365.

³⁴ Karaismailoğlu, C. 2, s. 96; 2372- 74.

³⁵ Kur'ân-ı Kerim, Necm 39.

bırakmışlardır. Oysa manevi ilerlemenin maddi terakkiye bağlı olduğu veya iki günü eşit olanın ziyanda bulunduğu gerçeği ihmal edilmiştir.

Mevlânâ çalışma konusunda da tahşidatta bulunur. “Azrailin bir adama bakması; Bu adamın Süleyman’ın sarayına kaçması (C. 1, s. 66); Tevekkülün çalışmaya tercih edilmesini ve çalışmanın faydasının azlığını açıklaması (C. 1, s. 66-67); Kazanç vasıtası olmaksızın rızık isteyen yoksul hikâyesi (C. 2, s. 354-356) ve Bir şahsın “Benim ölümünden sonra malımı üç oğlumdan en tembeli alsın” diye vasiyet etmesi (C. 2, s. 447-448)” hikâyelerinde tembelliğin zararları ve çalışmanın faydaları anlatılır. Kısa bir bölüm:

“Bir şeysizlikten binlerce zehir içen yoksul ve bir çaresiz dertle,
Namazda ve duada yalvarıyordu: “Ey Allah’ım, gözetenleri gözeten!
Beni çabasız yarattın; benim hünerim olmadan bu yandan bana rızık ver.
Baş kutusundan bana beş inci verdin; başka beş gizli duygu da gizli.
Senin bu bağışın sayılamaz ve hesap edilemez; ben onu anlatmaktan acizim
ve utanmaktayım.
Madem sen beni yaratırken yalnızdın, bana rızık verme işini de düzenli yap”
Yıllarca onun bu duası çok oldu; sonunda onun bu yalvarması etkili oldu;
Allah’tan çalışmadan ve yorulmadan helal rızık isteyen şahıs gibi.³⁶

Sonuç

İlahî emir ve yasakları insanlığa tebliğ etmekle görevli olan Peygamberlerin mesajları evrenseldir. Onların varisleri olan âlimlerin mesajları da tüm insanlığadır. Dolayısıyla burada anlatılan hususlar sadece Ortadoğu’da veya Müslümanlar arasında vardır diyemeyiz; ancak bu mevzuların Müslümanlar arasında kaos oluşturacak kadar ileri dereceye varması asıl problemdir. Müslüman dünyasında diğer bir ifade ile Ortadoğu’da kardeşliğin yeniden oluşturmanın önündeki maniaların sadece bunlarla sınırlı olmadığı, başka faktörlerin de olduğunu biliyoruz. Özellikle dış faktörlerin işin uzmanları tarafından irdelenip ortaya konulması gerektiğini vurgulayalım. *Mesnevî*’deki hikâyelerden hareketle tespit ettiğimiz bu önemli hususların Müslümanlar arasındaki dayanışmayı, birliği ve kardeşliği zedelediği, zayıflattığı ve zaman zaman da çatışmaya sebep olduğu bilinen bir gerçektir. Tespit ettiğimiz bu hastalıklar tedavi edilmediği sürece günümüzde de devam eden bu kargaşanın bitmeyeceği ortadadır. Bu manevi yaraların tedavisi, başta Kur’ân ve hadis olmak üzere bu kutsi kaynaktan beslenen Mevlânâ ve onun gibi binlerce muhakkik

³⁶ Karasimailoğlu, C. 2, s. 354, 1834-1841.

âlimin sunduğu eserlerde gizlidir. Yeter ki bu ilaçları doğru bir şekilde ve doğru bir dozda kullanmasını bilelim. Aksi takdirde bu ve bunun gibi problemler daha da devam edip gidecektir. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'e olan hitabı bütün bu söylediklerimizi özetlediği için biz de tebliğimizi bununla bitirmek istiyoruz:

“Bahâeddin! Eğer daima cennette olmak istersen, herkesle dost ol, hiç kimsenin kinini yüreğinde tutma!
Fazla bir şey isteme ve hiç kimseden de fazla olma!
Merhem ve mum gibi ol, iğne gibi olma,
Eğer hiç kimseden sana fenalık gelmesini istemezsen fena söyleyici,
fena öğretici, fena düşünceli olma!
Çünkü bir adamı dostlukla anarsan, daima sevinç içinde olursun. İşte o sevinç Cennetin ta kendisidir.
Eğer bir kimseyi düşmanlıkla anarsan, daima üzüntü içinde olursun. İşte bu gam da Cehennem ta kendisidir.

..

Bütün peygamberler ve veliler böyle yaptılar, içlerindeki karakteri dışarı vurdular. Halk onların bu güzel huyuna mağlup olup tutuldu, hepsi gönül hoşluğu ile onların ümmeti ve müridi oldular.”³⁷

“Sen Müslümanlara acımıyor musun? Müminler akrabadır, bir beden et ve yağdırlar.

Bedendeki bir uzvun rahatsızlığı hepsinin rahatsızlığıdır; barış ve savaş zamanı olsa da”³⁸

Son söz:

“İlâhî takdir herkese bir hizmet vermiştir; özü kendine uygun şekilde imtihandadır.”³⁹

³⁷ Hidâyetoğlu, age, s. 65-66.

³⁸ Karaismaoğlu, C. 2, s. 125; 3247-48.

³⁹ Karasimailoğlu, C. 2, s. 295. 15.

KAYNAKLAR

Can, Şefik, “Hz. Mevlâna’da Peygamber Sevgisi” *Mevlâna’nın Düşünce Dünyasından*, (Der. Nuri Şimşekler), Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2005.

Bektaş, Ekrem, “Mesnevî Hikâyeleri: Tespit ve Değerlendirme”, *Mevlânâ Araştırmaları 1*, Akçağ Yay. Ankara 2007.

Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1977.

Hidâyetoğlu, A. Selâhaddin, *Mevlâna Muhammed Celâleddin-i Rûmî Hayatı ve Şahsiyeti*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2005.

Karaismailoğlu, Adnan, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, 2 C, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara 2004.

Kara, Vehbi, *Malikiyet ve Serbestiyet Devri*, İMAK Ofset Basım Yayın, İstanbul 2017.

Karaman, Hayreddin, “Mevlânâ Bir “Allah Kuludur” Resûlullah Çırağıdır”, *Mevlâna’nın Düşünce Dünyasından*, (Der. Nuri Şimşekler), Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2005.

Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, (haz. A. Özek vd.) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Nursî, Said, *Hutbe-i Şamiye*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2000.

....., *Mektubât*, Zehra Yayıncılık, İstanbul 2013.

Örs, Derya, “Mevlâna ve Kur’an”, *Mevlâna’nın Düşünce Dünyasından*, (Der. Nuri Şimşekler), Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2005.

Özbek, Abdullah, “Mevlânâ ve Taassub”, *Mevlâna’nın Düşünce Dünyasından*, (Der. Nuri Şimşekler), Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2005.

Sevgi, Ahmet, “Mesnevî’de Adâlet ve Zulüm Kavramları”, *Mevlâna’nın Düşünce Dünyasından*, (Der. Nuri Şimşekler), Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2005.

Veki’ b. el-Cerrâh (ö. 197), *Kitâbu’z-Zühd*, tahk: Abdurrahman Abdulcebbar el-Ferivâi, Mektebetu’ d-Dâr, Medine 1404/1984, C. III, s. 833.

MULTIDIMENSIONAL PRESENCE OF THE MASNAVI IN BOSNIAN CULTURAL TRADITION

Munir DRKIĆ*

ABSTRACT

Masnavi of Jalaluddin Rumi enjoyed a high esteem for centuries in the cultural tradition of Bosnia in a way that its impact goes beyond boundaries of literature and Sufism. In fact, wide interest in this book by Bosnian people represents a significant cultural phenomenon.

The aim of this paper is to give an insight into three separate phenomena of the book's impact in local cultural milieu of Bosnia:

Firstly, a number of Bosnian poets wrote poetry under the influence of the *Masnavi*. Poetry of other Persian classical authors was also a model for imitation poems by Bosnian poets, but no other Persian classical work enjoyed the esteem comparable to that of Rumi's most famous work. One of the most renowned admirers of Rumi's masterpiece was Derviş Paša Bajezidagić, a 16th century governor of Bosnia and a poet who wrote poetry in Turkish and Persian.

Secondly, Bosnian authors wrote commentaries on the *Masnavi* and two books deserve to be singled out here: *Sharh-e Sudi bar Masnavi* (Ahmad Sudi's Commentary of the *Masnavi*) and *Sharh-e Ğazire-ye Masnavi* (A selection from the *Masnavi* by Yusuf Sineçak) authored by Abdullah Bosnavi.

Finally, a very interesting tradition of reading and oral commenting of verses and stories from the *Masnavi* has been established in the Ottoman times. The tradition itself is called *Masnavi-khani* and the person who engages in this activity is usually referred to as a *masnavikhan*. Some of the

* Assistant professor of Persian language, Department of Oriental Philology University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

most celebrated *masnavikhans* were at the same time the most illustrious representatives of Bosnia's written heritage in Persian language. This traditions lives on today in Sarajevo.

In accordance to the high status of this book in Bosnian cultural tradition, various types of manuscripts related to the *Masnavi* have been preserved in many public as well as private libraries in Bosnia-Herzegovina. These manuscripts are a very important part of the existing collections in the Arabic, Turkish and Persian languages. Having all of the aforementioned in mind, one can easily understand why is the *Masnavi* often referred to as the most important islamic text in Bosnia after the Qur'an and Hadith.

Keywords: Mevlana Jalauddin Rumi, the Masnavi, Bosnian cultural tradition.

ÖZ

MESNEVÎ'NİN BOSNA'NIN KÜLTÜREL GELENEĞİNDEKİ ÇOK BOYUTLU YERİ

Munir Drkić*

Celaleddin-i Rumî'nin Mesnevî'sinin etkisinin edebiyat ve tasavvuf sınırlarının ötesine geçebilmesi için Bosna'nın kültürel geleneğinde yüzyıllarca büyük bir saygı görmüştür. Aslında, Bosna halkının bu kitaba geniş bir ilgi duyması önemli bir kültürel olguyu temsil etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, kitabın Bosna'nın yerel kültür ortamındaki üç ayrı felsefî etkisi hakkında bir fikir vermektir:

Öncelikle, bir takım Bosnalı şairler Mesnevî'nin etkisi altına şiir yazdılar. Diğer Farsça klasik şairlerin şiirleri de Bosnalı şairlerin şiirleri için bir modeldi, ancak Rumî'nin en ünlü eseriyle kıyaslanabilecek hiçbir Farsça klasik eser onun eseri kadar saygı görmedi. Rumî'nin başyapıtının en ünlü hayranlarından biri, 16. yüzyılda Bosna'nın valisi olan Derviş Paşa Bajezidagić Türkçe ve Farsça şiir yazan bir şair idi.

* Doç. Dr., Saray Bosna Üniversitesi, Doğu Dilleri Bölümü, Bosna Hersek

İkinci olarak, Bosnalı yazarlar Mesnevî hakkında eserler yazmıştır. Bu eserlerden Abdullah Bosnavi tarafından yazılmış olan. *Sharh-e Sudi bar Masnavi* (Ahmed Sudi'nin Mesnevî Yorumu) ve *Sharh-e Ğazîre-ye Masnavi* (Mesnevîden seçmeler, Yusuf Sineçak) önemli bir yere sahiptir.

Son olarak, Osmanlı döneminde çok ilginç bir okuma geleneği olan ayetlerin ve hikâyelerin sözlü olarak yorumlanması geleneği yerleşmiştir. Geleneğin kendisine *Masnavi-khani* ve bu okumayı yapan kişi *masnavikhan* olarak adlandırılır. En ünlü okuyuculardan bazıları aynı zamanda Bosna'nın Farsça yazılı mirasının en ünlü temsilcileridir. Bu gelenek günümüzde Saraybosna'da hâlâ sürdürülmektedir.

Bu kitabın Bosna'nın kültürel geleneğindeki yüksek statüsüne uygun olarak, Mesnevî ile ilgili çeşitli el yazması eserler Bosna-Hersek'teki birçok özel ve halk kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu el yazması eserler mevcut koleksiyonların Arapça, Türkçe ve Farsça eserlerdeki çok önemli bir parçasıdır. Yukarıda belirtilenlerin ışığında, Mesnevî'nin neden Kur'anı Kerim ve Hadislerden sonra Bosna'da referans kabul edilen en önemli İslami eser olarak nitelendirildiği kolayca anlaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Mevlana Celaleddin Rûmî, Mesnevî, Bosna Kültürel Geleneği

Introduction

From the 15th century on, Bosniaks, or the Muslims of Bosnia and Herzegovina, came to assimilate cultural habits and interests of the Ottoman Turks, which included acquaintance with Persian language and classical Persian literature for the educated and learned elite. Many Bosnians went to Istanbul and other cultural centers of the Ottoman Empire, where they learned Persian and acquainted themselves with classical Persian texts. But with time passing, Persian literacy began to be cultivated in some cities of Bosnia itself, with Sarajevo and Mostar giving the most prominent authors who tried their hands at literary composition in Persian. These two cities were also the best known places of reading and learning of classical Persian texts.

Persian literacy in Ottoman Bosnia can be observed in three different

but interrelated phenomena: 1. Presence and influence of classical Persian texts; 2. Persian textbooks, grammars and dictionaries in local libraries and 3. Literary production by local authors in Persian.

Literary production in Persian by Bosnian authors may be the most significant aspect of the Persian literacy in this country, as it generally represents the westernmost point of literary production in Persian. However, several classical Persian texts highly esteemed and influential in the Ottoman culture played the central role in spreading of Persian literacy in Bosnia.¹

Classical Persian texts were actually the main reason why people from Bosnia engaged in learning Persian in the first place. In other words, learning of Persian was considered to be the best way towards understanding of these texts, and was seen as a part of the Sufi training, with Sufism always being a very strong component in the Ottoman culture. Therefore, the texts with Sufi background were particularly esteemed and read in Bosnia as well. These are, above all, the *Masnavi* by Jalaluddin Rumi, than Sa'di's *Gulistan*

¹ Several authors have written about the Persian literacy in Ottoman Bosnia until now. The first and probably the most important of them is Safvet-beg Bašagić, a Bosnian scholar who wrote a doctoral thesis in German entitled *Die Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der islamischen Literatur* and submitted it in 1910 at the University of Vienna. Two years later, Bašagić himself translated this study into Bosnian with some corrections and additions. This book remained one of the most reliable sources for the topic of the „Oriental literatures“ in Bosnia. See: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo: BZK „Preporod“, 2007.

The work of Bašagić was followed by another Bosnian, Mehmed Handžić, with a book entitled *al-Jawhar al-asnā* and its translation (*Književni rad bosanskohercegovačkih muslimana na orijentalnim jezicima/Literary Works by Muslims of Bosnia and Herzegovina in Oriental Languages*) into Bosnian in 1934. See: Mehmed Handžić, *Teme iz književne historije*, Sarajevo: Ogdalo, 1999.

In 1973 Hazim Šabanović published his study about Literature of Muslims of Bosnia and Herzegovina in Oriental Languages. In his book Šabanović wrote about both renowned and previously unknown Bosnian poets who had tried their hands at writing in Arabic, Turkish and Persian. See: Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo: Svjetlost, 1973.

In Iran, Ahmad Saffar Moqaddam published a book about Persian language and literature in Bosnia-Herzegovina. See: Ahmad Saffar Moqaddam, *Zabān va adabiyāt-e fārsī dar Bosnī va Hercegovīn*, Tehrān: Pažūhešgāh-e 'olūm-e ensānī va motāle'āt-e farhangī, 1373/1994.

Finally, Hamid Algar, a well-known Iranologist, published an article entitled simply *Bosnia and Herzegovina* in the Encyclopædia Iranica. In this article, Algar mostly compiled data from earlier studies written in Bosnian. See: Hamid Algar, „BOSNIA AND HERZEGOVINA,“ *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2016, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/bosnia-and-herzegovina>.

Of course, there are many articles about particular topics and poets, being published almost every year.

and *Bustan*, *Divan* of Hafiz Shirazi and *Pandnama*, erroneously ascribed to Fariduddin Attar.

Presence And Influence Of The Masnawi

More than any other classical Persian text, the *Masnawi* of Jalaluddin Rumi enjoyed a high esteem for centuries in the cultural tradition of Bosnia. This book was not a part of the official curricula in Bosnian *madradas* like *Gulistan* and *Pandnama* for example, but it has been venerated by educated elite as well as ordinary people of Bosnia as it was an inseparable part of cultural life of the Ottoman Bosnia. Its impact even transcends boundaries of literature and Sufism, which allows us to claim that interest in this book represents a significant cultural phenomenon. The influence of the *Masnawi* in Bosnian cultural milieu can be traced in three separate phenomena.

I.

A number of Bosnian poets wrote poetry under the influence of the *Masnawi*, not only in Persian but also in Turkish, and its impact can be traced even in Arabic poetry of a few authors. Poetry of other Persian classical authors was also a model for imitation poems by Bosnian poets, but no other Persian classical work enjoyed the esteem comparable to that of Rumi's most famous work. I will here provide only one of many examples.

There is an interesting quotation in *Bulbulistan* by Fevzi Mostari² in this regard. Fevzi writes a story about Derviš Paša Bajezidagić, a 16th century Bosnian governor and a poet who followed the teachings of the *Masnawi* and admired Rumi's poetry. According to Mostari's quotation, Bajezidagić tried to compose a book of poetry modelled after Rumi's masterpiece. He had even completed two volumes, Fevzi saw them and informed that they were „full of meaning and sense“. However, Bajezidagić later saw a vision where Rumi himself advised him to forsake the idea because of the „inimitability of the *Masnawi*“.³ This quotation represents a praise and honor to the *Masnawi*, but is also a sign of the high esteem that the book enjoyed among the Bosnian people.

² *Bulbulistan* is the only prose work written in Persian by a Bosnian author.

³ Fevzi writes that Rumi said to Bajezidagić: *Masnavi-ye man hargez tanzir napzirad, az in souda bāz šou!* See: Fouzī Mostārī, *Bolbolestān*, Ms. O-6, Orijentalna zbirka Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, fol. 38a; Namir Karahalilović, *Kritičko izdanje djela „Perivoj slavuja“ Fevzija Mostarca*, Filozofski fakultet u Sarajevu, 2014, online edition: http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Kriticko_izdanje_djela_Perivoj_slavuja_autora_Fevzija_Mostarca.pdf

II.

Bosnian authors engaged in writing commentaries on the Masnavi and two authors deserve to be singled out here. The first one is Ahmed Sudi Bosnavi, a famous commentator of classical Persian literary and Arabic grammatical works, and „perhaps the most prominent of all Ottoman Persianists“. Sudi's commentaries of Sa'di's Gulistan and Bustan, and particularly Divan of Hafiz Shirazi were widely used all over the Ottoman Empire as textbooks of the Persian language, and remained renowned down to the present. According to various biographers and iranologists, Sudi wrote a commentary of the Masnavi too. However, as it was not widely used like his other books, commentary of the Masnavi has not yet been discovered and a subject to critical edition. One of the reasons for why Sudi's commentary of the Masnavi was not popular like commentaries of the other books may be his purely philological approach. Such approach was suitable in case of shorter texts that were used as a part of education, but not for the Masnavi, a book which mainly circulated in Sufi circles and among a wider audience of readers and recipients. The fact that Derviš Paša Bajezidagić, a student of Ahmed Sudi, brought to Mostar the commentary of the Masnavi written by Mustafa Sururi and ordered that this book should be used for public reading and commentig leads to conclusion that Sudi's commentary of the Masnavi was not well accepted from the very beginning. Above all, no other classical Persian text enjoyed the status and importance like the Masnavi, so a commentary had to offer much more than a philological analysis of words and phrases.

Another Bosnian author, Abdullah Bosnavi, wrote two books on the Masnavi, Sharh-e beit-e Masnavi, and Sharh-e Jazire-ye Masnavi. The first commentary is written on the basis of the 3338th verse of the first volume:

Goft al-ma'nī huva Allāh šeikh-e dīn,
Bahr-e ma'nihā-ye Rabb al-'ālamīn.

On the other hand, *Jazire-ye Masnavi* is a widely known and used selection of 365 verses from all six volumes of the *Masnavi*, edited by a Mevlevi sheikh and Ottoman poet Yusuf Sineçak (16th century). Many commentaries of this book were published in the Ottoman period and the comenntary authored by Abdullah Bosnavi is considered one of the best ones. After every original verse in Persian, Abdullah Bosnavi wrote 15-20 vesres in Turkish.

III.

A tradition of reading and oral commenting of verses and stories from the Masnavi has been established in the Ottoman times in Bosnia. The tradition itself is called Masnavi-khani and the person who engages in this activity is usually referred to as a masnavikhan. Some of the most celebrated masnavikhans were at the same time the most illustrious representatives of Bosnia's written heritage in Persian as well as Arabic and Turkish languages.

The Masnavi-khani in Bosnia is part of the Ottoman cultural heritage given that it emerged on the model of institutions called Dar al-Masnavi, which had previously existed in Istanbul and other centers of Anatolia. This tradition was predominantly present in urban areas, particularly in Sarajevo and Mostar.

In Mostar Masnavi-khani became visible at the end of the 16th century, from an episode wherein the aforementioned Derviš Paša Bajezidagić established a foundation for commenting of the Masnavi in a separate endowment deed (vaqfnama).

According to the endowment conditions, the mudarris had to be competent and naturally gifted for interpreting the Masnavi. Apart from that, he had to be erudite and fully versed in Sufism. If a person with better abilities showed up in Mostar, the qadi was obliged to replace the current lecturer with a more capable one.

Before reading verses from the Masnavi, the lecturer was required to read and interpret one verse from the Qur'an related to verses or a story from the Masnavi. At the end of a session, listeners were asked to send a prayer for the Prophet Muhammad and his noble companions, as well as for the endower (vâqif). Based on this and the fact that the Masnavi was interpreted in major mosques, we see that Masnavi-khani gatherings in Mostar served a more general purpose as religious instruction for ordinary people rather than a more specific and limited purpose of Sufi instruction for the chosen few.

As a part of this endowment deed, 46 books, most of them famous Sufi texts in Persian, were brought to Mostar. For the sole purpose of the Masnavi-khani Bajezidagić brought to Mostar a commentary of the Masnavi, which is today a part of the Gazi Husrev Beg Library manuscript collection in Sarajevo, where it was brought from Mostar. This is Mustafa Sururi's Commentary of the Masnavi, written in Persian, and includes volumes III, IV and V.

The manuscript was used as the official version for reading and commenting the Masnavi in Mostar. Two facts related to Sururi's commentary, both of which are quoted on the first pages of the volumes IV and V, confirm its uniqueness and speak volumes about the reputation that the Masnavi enjoyed among followers of Rumi's teachings. First, the manuscript is an autograph, composed in 1552. Second and particularly interesting, one of the conditions of the endowment was that the manuscript should be used only by the mudarris and for the sole purpose of teaching. According to the endowment deed, this manuscript also should not be used to produce additional copies in order to avoid any damage to it.

The tradition of Masnavi-khani in Mostar lasted until the end of Ottoman rule. Another noteworthy masnavikhan from Mostar was Fevzi Mostari, a Mevlevi affiliate and author of the Bulbulistan.

In Sarajevo the activities focused on commenting the Masnavi gained a relative prominence at the end of the 16th century, predominantly but not exclusively among the adherents of the Mevlevi order. The tradition of Masnavi-khani has survived until today in a distinctive form. In fact, we can talk about two different periods in the Masnavi-khani tradition in Sarajevo: Ottoman and post-Ottoman period.

The first known masnavikhan in Sarajevo was Tevekkuli-dede, a Mevlevi sheikh and poet who wrote in Turkish and Persian. More or less continuous Masnavi-khani tradition lasted in this city until the end of Ottoman rule, and several renowned local poets and Sufi sheikhs were among masnavikhans, e.g. Muhamed Rešid in the 17th and Fadil Paša Šerifović in the 19th century. It is noteworthy that not only the Mevlevi sheikhs and Sufis were engaged in interpretation of the Masnavi in Sarajevo. For example, a famous masnavikhan from the 18th century, Mehmed Emin Isević held Masnavi-khani sessions in Bakr Baba mosque. According to some oral traditions, Isević traveled to Persia to learn Persian properly, and then returned to Sarajevo. Even though he was not affiliated with any Sufi order, his lectures of the Masnavi were very well attended. After his death, a saying spread in Sarajevo: "Isevi has died, so the Masnavi has ended".

After the arrival of the Austro-Hungarian rule in Bosnia Masnavi-khani was stopped, and the tradition was restored again in 1911, when Džemaluddin Čaušević, a prominent religious scholar, grand mufti of Yugoslavia, completed his education in Istanbul and Cairo and came back to Bosnia. Čaušević had attended Masnavi-khani sessions in Galata Mevlevi

House in Istanbul.

After World War I, political circumstances for Muslims in Yugoslavia became unfavorable, and that was particularly evident in the period after World War II, under the communist rule. Therefore, Čaušević wisely realized that through interpretation of the Masnavi people could acquire adequate religious education, so he started to spread religious teachings through the reading and commenting of the Masnavi. The same approach was followed until the end of communist era in Bosnia and numerous examples that confirm this can be given. However, difficult political circumstances became the main reason why fewer and fewer people attended the lectures of the Masnavi with the passing of time.

Particularly between 1945 and 1990, the number of people attending the Masnavi-khani gathering was very small. Apart from this, only some of the listeners were educated, while most of them did not know much about Sufism and Islam generally. This is why the masnavikhans had to adopt their lectures and make them extremely simple in order to be comprehensible to listeners.

The three known masnavikhans after World War II in Sarajevo were Mujaga Merhemić (1942-1959), Fejzullah Hadžibajrić (1965-1988) and Halid Hadžimulić (1988-2011). All of them were madrassa-trained imams, as well as renowned spiritual masters.

In 1965 Hadžibajrić met Abdülbaki Gölpınarlı in Konya and informed him about the Masnavi-khani tradition and its importance in Sarajevo. Hadžibajrić later wrote that he received a written permission (ijazat-nama) from Gölpınarlı and was encouraged to proceed with the interpretation.

Most visible outcome of the Masnavi-khani after World War II is a translation of the first two volumes of the Masnavi by Fejzullah Hadžibajrić, first volume in 1985 and second 1987. This is a very simple translation of the Masnavi made on the basis of reading and simple interpretation adapted to less educated listeners of the time.

In 1988, Halid Hadžimulić became the official masnavikhan in Sarajevo and retained this post until 2011. Through the interpretation of the Masnavi, Hadžimulić gained many followers and became a very famous person in Sarajevo and Bosnia. I have heard that Hadžimulić, translated the integral text of the Masnavi into Bosnian, which has not yet been published.

The three masnavikhans (Merhemić, Hadžibajrić and Hadžimulić)

interpreted the *Masnavi* mostly based on Ismail Ankaravi's commentary. Ankaravi's commentary had a widespread use even in the Ottoman times and relatively large number of its copies have been preserved in Bosnian manuscript collections.

The *Masnavi-khani* sessions in Sarajevo today are held every Wednesday evening in a renovated *Mevlevihane*. The *masnavikhan* since 2011 has been Mehmed Karahodžić, relatively renowned religious man and spiritual leader.

However, circumstances for the interpretation of the *Masnavi* in Bosnia have significantly changed in last twenty years. The number of people attending the lectures is no longer limited like thirty or forty years ago, as there are no political restrictions any more, and anybody who wishes is free to attend the *Masnavi-khani* sessions. Besides, during the period of communist rule mostly older and less educated men were the audience of the *Masnavi* interpretations, while young and educated people show more interest in this book today, men and women equally, Sufis and those who are not. The broad interest in the *Masnavi* in Bosnia today is largely a result of Rumi's popularity around the world too.

Conclusion

Given the high status the *Masnavi* in Bosnian cultural tradition, various types of manuscripts related to it have been preserved in many public as well as private libraries in Bosnia. These manuscripts are a very important part of the existing manuscript collections in Arabic, Turkish and Persian language.

Although fewer in number than some other Persian classical works manuscripts in Bosnian libraries, the *Masnavi* manuscripts seem to be more interesting, especially because of the fact that they are more heterogeneous in content and purpose, which I find very important. This diversity is particularly significant as it speaks about broad interest in this book, not only among educated elites, but also among ordinary people. And of course, these manuscripts can be studied from a wide variety of aspects: literary, aesthetic, historical, cultural etc.

The only aspect of the presence of the *Masnavi* that has survived up to date is the *Masnavi-khani* tradition. However, political and social circumstances have changed significantly in last two decades. Having this

in mind, more than simple and short comments and reading in a very broken and almost incomprehensible Persian will be required of a *masnavikhan*, in particular if he carries the burden of a long tradition of interpretation of this work and does not want to adjust the methodology adopted from his ancestors to a completely different environment. Besides, during past centuries the *Masnavi* gained a kind of aura of holiness as the most important Islamic text in Bosnia after the Qur'an and Hadith, but what people can hear and learn at the *Masnavi-khani* gatherings is less than many of them actually expect.

So it will be interesting to see whether more advantageous political circumstances today will eventually become a disadvantage rather than an advantage for the interpretation of the *Masnavi* in Bosnia and Herzegovina.

Bibliography

Algar, Hamid, "BOSNIA AND HERZEGOVINA," *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2016, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/bosnia-and-herzegovina>

Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo: BZK „Preporod“, 2007

Behar časopis za kulturu i društvena pitanja, Vol XXII, Nr 116, Sarajevo 2013

Handžić, Mehmed, *Teme iz književne historije*. Sarajevo: Ogdalo, 1999

Hasandedić, Hivzija, „Kratok prevod (ekscerpt) druge vakufname Derviš-paše Bajezidagića iz Mostara“, *Hercegovina*, časopis za kulturu i historijsko naslijeđe, Mostar: Muzej Hercegovine, 1998, Nr 10, pp. 17-21

Hoca, Nazif M, *Sudi: hayati, eserleri ve ili risalesi'nin metni*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1980

Karahalilović, Namir, *Kritičko izdanje djela „Perivoj slavuja“ Fevzija Mostarca*, Filozofski fakultet u Sarajevu, 2014, online edition: http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Kriticko_izdanje_djela_Perivoj_slavuja_atora_Fevzija_Mostarca.pdf

Karahalilović, Namir; Drkić, Munir, *Ahmed Sudi Bošnjak – komentator perzijskih klasika*, Mostar: Baština duhovnosti, 2014

Saffār Moqaddam, Ahmad, *Zabān va adabiyāt-e fārsī dar Bosnī va*

Herzegovin, Tehrān: Pažūhešgāh-e 'olūm-e ensānī va motāle'āt-e farhangī, 1373/1994

Šabanović, Hazim, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo: Svjetlost, 1973

Trako, Salih, „Predavanja Mesnevije i mesnevihani u Sarajevu“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, Vol 8, Nr 13-14, Sarajevo 1987.

MEVLÂNA GÖRÜŞÜNDE “BARIŞ VE UZLAŞI” ANLAYIŞI

Ghadir GOLKARIAN (Kadir GÜLDİKEN)*

ÖZ

Mevlâna'nın düşünce ve görüş temellerinde, Barış ve Uzlaşımın etkileri hem Mesnevi hem de Divan-i Kebir ve yahut Divan-i Şems'de yer almaktadır. Mevlâna, barış ve uzlaşmayı ele aldığı evrendeki bütün karşıtların arasındaki uzlaşmayı örnek göstererek aralarındaki uyum ve karşılıklı gereksinim gerçeğine dikkat çekiyor. Mevlâna bu yaklaşımla şu ibareyi açıklamaya çalışmaktadır: “Kâinatta monotonluk olmadığı gibi yaratılış da değişik karşıtlıklarla bütünleşmektedir. Ancak barış, karşıtların uyum ve birbiriyle uzlaşması sayesinde sağlanabiliyor.”

Mevlâna bu bağlamda barışın sağlanması konusunu sadece insan yüceliğinin gerçekleşmesine dek sonuçlanacağını değil, daha ötesi, insan ile Rabb'in arasındaki barışında sağlanmasını vurgulamaktadır.

Mevlâna'ya göre dünya üzerinde karşıtlar arasındaki barış, mutlaka yaratılanların hayat sürdürmesi için en önemli ve kaçınılmaz bir gerçek olduğunu anlatmaya çalışıyor. Elbette bu arada karşıtlıkların doğuracağı yan etkileri de unutmamaktadır. Ona göre tüm karşıtlar uyumlu bir düzen sürecinde evreni dinamik kılmakla birlikte aralarındaki hareketliliği ve de ilerlemeyi de sağlamaktadır. Zaten bu gerçeği anlatmakla, olumsuz olayları bile hoşgörüyü izliyor ve onların arasındaki tezatlıkları bile barışın tecellisi olarak açıklamaya çalışıyor. Mevlâna, şu gerçeği anlatmaktadır: “âlem-i vahdet ve ulûhiyette artık karşıtlık sorunu yoktur. Orada eşitlik, aynı olmak

* Prof. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı Başkanı.

niteliği bulunmaktadır. Her karşı sandığımız nesne, olay vs. aslında bizi yüceliğe götürecek harekettir. Bu hareketi kabullenmek bile zaten barışın ta kendisidir!"

Mevlâna görüşündeki irfan aslında soyut değil somut olarak anlatılmaktadır. O, irfan konusunu zaten toplumun içinde takip ediyor. Bu bağlamda insanlar arasındaki tezat ve sınıflandırılmayı kınamadığı gibi bunları karşılıklı iş birliği ve yakınlaşmayı "bütünleşmek ilkesi" üzere barış faktörü olarak saymaktadır. İşte bu düşünce ile Mevlâna'nın tezattaki barış konusu bir entelektüel düşünce tarzı olarak kabul etmek mümkündür.

Bilindiği üzere Mevlâna'da üç mümtaz kişilik bulunmaktadır. Yani, yatay değil, boylam nitelikli kişilik bulunuyor. Başka bir deyişle; ilim ve irfan alanında onun kişiliği ancak 3 aşamalı olup; Hamlik, Olgunluk ve Yanmak ile anlam kazanmaktadır. Kendisi hayatı bir süreç olarak tanımlamakta ve yatay hareketle değil yukarıya ve yüceliğe doğru hareketle anlam kazandığını açıklamaktadır. Ham (çiğ) dönemi her olay hoşgörülmesi, zira tüm olaylar işte bilgisizlikten, eğitimsizlikte kaynaklanıyor. Fakat olgunlaşma aşamasına gelindiğinde her şey yerini bulur ve sonra ise Beka-Billah'tan fenafillah'a yönelik anlam kazanır. İşte karşılıklı çığlıktandır, uzlaşa ve barış ise olgunluktan. Sonuç olarak Allah aşkıyla yanıp tutuşmak ise onda mana kazanmaktır. Mevlâna, insan kemâlini bu ekseninde anlatıyor ve barışın sağlanmasını da ancak bu rotada olduğunu anlatıyor. Barış ile ilgili düzenli anlayış tarzını zaten babası, Burhaneddin Muhakkik-i Termezî ve Şems-i Tebrizî'den almıştır.

Sonuç olarak Mevlâna, barışın sağlanmasını ancak iş birliği, karşılıklı anlayış ve toleransta görüyor.

Anahtar kelimeler: Mevlâna, Barış, toplumsal sorunlar, evrensel barış.

ABSTRACT
THE CONCEPT OF "PEACE AND RECONCILIATION"
IN MEVLANA'S VIEW

Ghadir Golkarian (Kadir Güldiken)*

On the basis of Mevlâna's thoughts and opinions, the effects of Peace and Reconciliation are both in the Mathnawî, Divan-i Kebir and Divan-i Şems. When Mevlâna discusses peace and reconciliation, he draws attention to the fact that there is harmony and mutual need among them by exemplifying the consensus among all the opponents in the world. Mevlâna is trying to explain this expression with this approach: "There is no monotony in the universe, but creation is integrated with various oppositions. But peace can be achieved through harmony and reconciliation of opponents. "

Mevlâna emphasizes that the issue of securing peace in this context will not only result in the fulfillment of human glory but also in the peace between man and the Lord.

According to Mevlâna, the peace among the peoples of the world is trying to explain what is absolutely the most important and inevitable fact for the survival of the created. Of course, it does not forget the side effects that the oppositions will have. According to him, all the opponents, in the process of harmonizing the order, make the universe dynamic, as well as the movement and the progress between them. He is already watching the negative events with tolerance and trying to explain even the contradictions between them as a peaceful event. Mevlâna tells the truth: "There is no longer a question of opposition in the universe of wisdom and nobility. There equality, there is the quality to be the same. We object to each object, event etc. it is actually the movement that will lead us to glory. Even accepting this movement is already peaceful! "

Mevlâna's lore is not actually abstract but concrete. He is already following the issue of wisdom in society. In this context, as people can not

* Professor Dr., NEU, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature, Head of Department of Ancient Turkish Language.

condemn the contrast and classification between people, they regard mutual cooperation and rapprochement as a factor of peace for "the principle of unification". With this thought, it is possible to accept Mevlâna's conception of peace as an intellectual way of thinking.

As it is known, there are three distinguished persons in Mevlâna. I mean, it's not horizontal, it's a long-term personality. In other words; His personality in the field of science and lore is only in 3 phases; Hamming, Maturity and Yanmak. He describes himself as a life process and explains that he gains meaning not by horizontal movement but by upward and upward movement. Everything in the raw (raw) period should be tolerated, because all the events are caused by ignorance and lack of education. But when it comes to the stage of maturation, everything finds its place and then it becomes meaning for Beka-Billah to fenafillah. Here is the contrast, the reconciliation and peace is maturity. As a result, burning with love of Allah is the means to win. Mevlâna tells this essay about human kemal and explains that only peace can be achieved. His regular understanding about peace has already been taken from his father, Burhaneddin Muhakkik-i Termezi and Şems-i Tabrizi.

As a result, Mevlâna sees peace, but only cooperation, mutual understanding and tolerance.

Key words: Mevlâna, Peace, Social problems, universal peace

Ön Söz

Asrımız insanı her geçen gün bir önceki günden daha çok savaşlar, yıkıntılar, cinayetler ve mazlum insanların ölümüyle karşı karşıya kalıyor. Zaten birçok ekonomik, kültürel ve sosyal etkenler de durumu vahimleştiriyor. Artık her ülkede barış ve dostluk ortamının yaranmasıyla cihanda barışın sağlanabileceği inanç git gide artmaktadır. Dünya insanı yaşadığı acı terör olaylarından, dinsel ve ulusal tutuculuk unsurlarından, siyasi- ekonomik hırslardan oluşa gelen çekinilmez durum karşısından, günümüz toplumları her geçen gün daha da barışa ihtiyaç duyulacağını inanmaktadır. Aslında bu küresel talep inanmaktan ziyade zarurete dönüşmelidir bence.

Bilindiği gibi dünyada barışın sağlanması ancak toplumlarda barış ve insanseverliğin filizlenmesiyle gerçek bulabilir. Toplumlardaki eşitsizlik, refah seviyesinin düşük olması, işsizlik, öğretimin yanı sıra eğitimin

olmaması ve her şeyden önemlisi, etnik kökenli düşüncelerin var olduğu sürece, toplumlardaki gereksinim duyulan barış ve dostluğun müjdesini beklemek pek de mantılı olamaz.

Birleşmiş Milletlerin insan hakları bildirgesine bakıldığında milletler arası barışın ve karşılıklı uzlaşının sağlanması ancak insanları oldukları gibi kabullenmek, toplumların haklarını temin etmek ve karşılıklı anlayış ile saygı göstermekle mümkün olabilir. Tabi böyle bir durumun sağlanmasındaki dinamik motor ise eğitimidir. Eğitim ise kültürel çalışma, gayret ve iş birliğidir.

Takdir edilen konu, işte buradan hareketle sonuçlanabilir. Yani, kültürel alt yapı sağlanırsa toplumun ardından dünya barışı sağlanabilir. Bu gerçeğe baktığımızda, Mevlâna başta olmak üzere bütün insanlık uğruna düşünüp eğitsel eserler ortaya koymuş kişilerin üzerinde durmak en doğru yaklaşım sayılacaktır.

Giriş

Yüzyıllarca ve belki de tarih boyunca, tüm zamanların en sevilen mistik şairi Mevlâna Celaleddin-i Rûmi yaşıyor olmuştur. Bunun bariz sırrını anlamak ancak onun dünya görüşü, ideolojik yaklaşımından anlamak pek mümkün sayılıyor. Sevgi, barış, inanç ve gerçek iyilik diliyle tüm kültürlerden insanlarla konuşuyor, Mevlâna. Bu olağanüstü insan, "Aşk, yaratılışın ve hayatın en önemli anlamıdır." diyerek, insanlığa önemli yaşam şifrelerini vermektedir. Bizzat kendisi zaman, mekân, ırk, din sınırlarını aştığı gibi bütün insanlığa ve toplumlara bile aynı olguyu anlatmaktadır.

İnsanlık tarihini, insanlık anlayışının var olmasıyla aynı görmek doğru tespit olmadığı gibi, İnsanlığın, insani tarihinin var olacağını söylemek de abartılı olmayacaktır tabiki. İnsanolgu insani özelliğini ancak barış, sevgi ve anlayış gibi ilkeleri izlemesiyle elde edebilmiş ve cennet ile cehennem arasındaki cezayla mükafatı algılayabilmiştir.

Mevlâna, görkemli, insancıl ve evrensel bir sanat, kültür ve zihniyet türünü yarattı. Onun mesajı insanlığa Tanrı'nın mesajı olarak: dostluk, umut, cömertlik, barış, güzellik; ve tek cümleyle: “Her haliyle sevgi ve mutluluk!” olmuştur. Nitekim şiirinde şöyle buyuyor

*Gel, gel, ne olursan ol yine gel,
İster kâfir, ister mecusî, İster putperest ol yine gel,
Bizim dergâhımız, ümitsizlik dergâhı değildir,
Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel*

گر کافر و گبر و بت پرستی بازآی
 این در گه ما در گه نومیدی نیست
 صد بار اگر توبه شکستی بازآی
 پای ، لنگ و راه ، دور و تن ، ضعیف
 آنقدر بار گناه خود گران کردن چرا؟
 بنده من ، من خدایم سوز دل را ساز کن
 هرچه می خواهد دل تنگت به من ابراز کن
 گر در از روی محبت کس برویت وانکرد
 باز کردم در بیا و اخم خود را باز کن
 دوزخی را من بهشتی می کنم با توبه ای
 باز کردم در بیا و اخم خود را باز کن
 گر بنالیدی و مستغفر شدی
 نور رفته از کرم ظاهر شدی
 لیک استغفار هم در دست نیست
 ذوق توبه نقل هر سرمست نیست

Böylece, büyük şiiresel yeteneklerini sadece insan kalplerine dokunmak için değil, aynı zamanda insan ırkının en görkemli hedefine ulaştı. Mevlâna, insanları insan değerlerine daha da duyarlı olmak ve insanlığı ebedi kılmak amacıyla daima "Aşk ve Barış" üzerinde vurgu yaptı.

Mevlâna, insanlıktaki hayat, insanlığın özü, gerçek iman, kabul ve hoşgörüyü ilgili temel şeylerin öğrenmesini önerirken kendisinin bile büyük bir manevi öğretmen olmaktan çok sevgi ve barışın en önemli temsilcilerinden biri olarak gösteriyor. Mesnevisindeki aşk, barış, Beka-Billah'tan fenafillah rotasını anlatırken hep öğretici rolünü üstlenmekte ve İsa gibi kendini bile öğretmen olarak gösteriyor. Sanki İsa nefesi tekrarlanmaktadır. Belki de bundan dolayı bazı edebiyat ve şiiir sanatını yorumlayan şahsiyetler Mevlâna'yı Hz. İsa nefesi olan kişi gibi yorumlamaktalar. Hem Doğu'da hem de Batı'da en sevilen şairlerden biridir, Mevlâna.

Ancak 18. yüzyılda Avrupa ve Amerika'da Mevlâna ve Tasavvuf hakkında çok az bilgi bulunmaktaydı, fakat Batılı bilim adamları Mevlâna'yı mistik şair olarak tanımladıktan sonra onun dünya çapında eşsiz şahsiyet, bütün toplumlar için manevi lider olduğunu ve önerdiği yolun dünya barışı için gerekli kıldığını önemseyip bu yönde katkılar sağladılar.

Peter H. Cunz, "Rumi Mevlâna'nın sözleri bugünkü katkılarına bakıldığında sanki okyanusa bir damla su götürmek gibidir. Obir şair ve mistikten çok daha fazlası olduğunu ispatlıyor. O, kutsal bir adamdır ve

ruhu, bugün bile takipçilerinin kalbini aydınlatmaktadır." diyor.¹

Mevlâna'nın ortaya koyduğu “Hakikatü'l mubarraz” ilkesi (felsefi yönden net, tartışmaya yer bırakmayan konu) o kadar cihan-şümül ve zaman şümül (her zaman ve tüm dünyaya işlemiş olan) niteliğini taşıyor ki, her yerde mesnevi ışığı insanın bencilik, cehalet, tutku karanlığından kurtulmasını sağlıyor. İşte bundan dolayı Mesnevi'sibütün onu tanımış olan ve olmayan kişiler tarafından benimseniyor.

Avusturyalı Oryantalist, Joseph Hammar, Türkçe, Arapça ve Farsçayı iyi bilen kişi Mevlâna'nın Divan-ı Kabir'den tanıdığını anlatır ve şöyle der: “Mevlâna'yı Rumi, yüce ve ebedi varlığını Divan-i Kebir'de sağlamıştır. Mevlâna, yüksek spiritüel sevinç ve zevklerin kanatlarında bulundu. Diğer şairlerin (Hafız-ı Şirâzi dahil) ulaşamadığı seviyelere yükseldi. Rumi sadece güneşi ve ayı değil, aynı zamanda zamanı, mekânı ve yaratılışı aşar.”²

Söz etmek gereken bir başka isim de 19. yüzyılın ikinci yarısında hayatını kaybeden Friedrich Ruckert'tir. O bir sûfi idi ve en değerli Alman oryantalisti olarak kabul ediliyor. Zamanında Hammer bile ona tutkuyla yardım etti ve böylece Ruckert, Türkçe, Arapça ve Farsça öğrendi. Mesnevi'yi ve Divan-ı Kabir'i okuduktan sonra Rumi tarafından büyüendi ve kitaplarını Almancaya çevirdi. Daha sonra, Sa'di ve Hafız'ı çevirerek Şark şiirine olan sevgisini sürdürdü; Rumi Mevlâna bu şekilde Almanya'da bilinirdi. Hans Meinke düşüncesine göre, İlahi Sevgi ile büyülenmiş olan Mevlâna, sadece Türkiye, İran ve Hindistan coğrafyasında tanınmış kişi değil, insan aleminin herhangi bir din ve dilde olursa olsun, gözdesidir. Zira onun dili ve gönlündeki aşk anlayışı insana huzur ve güven veriyor; insanları birbirine bağlıyor. İşte bundan dolayı barış ve karşılıklı özveriye öğretendir Mevlâna.

Rumi'yi seven ünlü bir oryantalist Almanya'da doğan Prof. Dr. Anne Marie Schimmel'dir; Mesneviden birçok konuyu işlemiş olan Schimmel, özellikle Mevlâna'da insan severlik, barış ve Tanrı aşkının tecellisi olan insan aşkını da vurguyla ele almaktadır.

İşte bu örnekler dikkate alındığında Mevlâna'nın birçok yönü anlaşılırken en çok üzerinde durulmuş olan ilkeler, özellikle “Aşk, Barış, Özveri, Eşitlik” konuları anlam kazanıyor.

¹ Cunz, Peter H., “Rumi and His Sufi Path of the Love”, Suny Press, Albany, NY, (P. 92, 95)

² Chittick. William C., (1984), “The Sufi Path of Love, The Spiritual Teaching of Rumi”, Suny Press, Albany, NY, P. 98

Mevlâna, gerek mesnevîde gerek Divan-i Kebir eserinde, barış ve uzlaşmayı anlatmak isterken evrende var olan çelişkilerin uyum ve uygun uyarlaması üzerindeki etkilerini ifade etmeye başlar. Bu bağlamda sadece insanların birbirleriyle değil, Tanrı'yla da kusursuz barış ve uzlaşma içinde olma zorunluluğunu en açıklayıcı örneklerle anlatır.

Evrendeki canlıların hayatta kalması için kontradiksiyon (ezdât) veya zıtlıkların var olmasının anlamını açıkça "Uzlaştırılma" olarak niteliyor ve işte tüm zıtların uyum sağlayacağı kanaatine vararak şart olduğu üzerinde duruyor. Tabii ki, karşıtların uzlaşma gerçeği, etkilerinin reddedilmesi anlamına gelmemektedir. Aksine tüm zıtlıklar, evren adına koordine bir sistemde hareket ediyor. Yüce katta birlik ve ulûhiyet evresi olduğundan dolayı tezatlığın anlamı kalmayıp tek renk ve tek ışık hâkimdir artık.

Mevlâna görüşündeki irfan aslında soyut değil somut olarak anlatılmaktadır. O, irfan konusunu zaten toplum içinde takip ediyor. İşte toplum sınıfları ile Mevlâna arasındaki yakın etkileşimin nedeni de burada bulunuyor. Bu bağlamda insanlar arasındaki tezat ve sınıflandırılmayı kınamadığı gibi bunları karşılıklı iş birliği ve yakınlaşmayı "bütünleşmek ilkesi" üzere barış faktörü olarak saymaktadır. İşte bu düşünce ile Mevlâna'nın tezattaki barış konusunu bir entelektüel düşünce tarzı olarak kabul etmek mümkündür.

Mevlâna, mükemmellik derecesine ulaşmak istemiş olan bireye üç ayrı aşamayı tamamlaması gerektiğini kabul edip söyler. Hamlık, Olgunluk ve Yanmak ile anlam kazanmaktadır. Kendisi hayatı bir süreç olarak tanımlamakta ve yatay hareketle değil yukarıya ve yüceliğe doğru hareketle anlam kazandığını açıklamaktadır. Ham (çiğ) dönemi her olay hoşgörülmesi, zira tüm olaylar işte bilgisizlikten, eğitimsizlikte kaynaklanıyor. Fakat olgunlaşma aşamasına gelindiğinde her şey yerini bulur ve sonra ise Beka-Billah'tan fenafillah derecesine yönelik anlam kazanır. İşte karşılıklı çığlıktandır, uzlaşma ve barış ise olgunluktan.

Sonuç olarak Allah aşkıyla yanıp tutuşmak ise onda mana kazanmaktır. Mevlâna, insan kemâlini bu eksende anlatıyor ve barışın sağlanmasını da ancak bu rotada olduğunu anlatıyor. Barış ile ilgili düzenli anlayış tarzını zaten babası, Burhaneddin Muhakkik-i Termezî ve Şems-i Tebrizî'den almıştır.

جنگ های خلق، بهر خوبی است برگ بی برگی ، نشان طوبی است
دام راحت دائماً بی راحتی است خشم های خلق، بهر آشتی است

هر گله از شکر آگه می کند هر زدن، بهر نوازش را بُود
 مارگیر از بهر یاری مار جست جنگ ها می آشتی آرد درست^۳

İnsanlar arasındaki savaşlar bile iyilik içindir. Yaprağın olup olmadığı bile güzeldir. Rahatlığın tuzağı her daim rahatsızlıktadır. Halkın kızgınlığı ise barış içindir. Her bir sürü (ortaya çıkmış olan her şey) şükranlığı bildiriyor. Biri vurmuşsa, yakinen destek ve okşama anlamındadır. Yılan oynatan arkadaşı olmak amacıyla yılanı aradı. Yakinen savaşların sonu barıştır.

Mevlâna'nın görüşüne istinaden barış kavramını mistik düşünce açısından değerlendirebilecek olan insan, kesinlikle bütün olup bitenleri bir hikmet ürünü olarak görecektir; sonucunda ise isyan ve itiraz yerine şükranlık duygusuyla barış zeminlerini daha da etkin kılacaktır. Dolayısıyla, çileli ve sıkıntılı asrımızda barışı arıyorsak, işte bize en güzel olgu ve metot Mevlâna'nın barış ile ilgili görüşü.

Doğal olarak, mistik edebiyat, spesifik özelliklerinden dolayı farklı etnik gruplardan insanlar arasında daha duygusal bir bağ oluşturabilir. Çünkü bu, insan ile iyilik, insan ile evrim, insan ile Tanrı arasında bir köprüdür.

Eğer evrensel ahlakın temellerini “dürüstlük ve doğru konuşma”, “özveri ve uzlaş”, “kardeşlik ve şiddetten kaçınma”, “eşitlik ve saygı” paydaları üzerinde olduğuna inanıyorsak, Mevlâna'nın mesnevisini okuduğumuzda asıl dersleri almış oluruz. Mevlâna bu konuları anlatırken barış ve birliğin anahtarının ancak bu yollarla sağlanacağını anlatmaktadır. Nitekim şöyle der:

از محبت تلخ ها شیرین شود از محبت مس ها زرین شود
 از محبت درد ها صافی شود از محبت دردها شافی شود
 از محبت خارها گل می شود وز محبت سرکه ها مل می شود
 از محبت نار نوری میشود وز محبت دیو حوری می شود
 از محبت سنگ روغن می شود بی محبت موم آهن می شود

^۳Nicholson, Reynold A. (1990), “Mesnevi-yi manevi”, 3. Defter, böl. 989-993, *Amir Kabir Yayınevi*, 11. Baskı, Tahran, (S.326)

از محبت حزن شادی میشود ور محبت غول هادی می شود
 از محبت نیش نوشی می شود وز محبت شیر موشی می شود
 از محبت شاه بنده می شود از محبت مرده زنده می شود

“Bütün acılar ancak sevgiyle tatlı olur. Sevgiyle bakırlar altın olur. Sevgiyle acılar giderilir, dertler tedavi bulur. Sevgiyle dikenler, gül olur, sirkeler şarap olur. Yanar ateşi ışığa dönüştüren sevgi, devi periye dönüştürür. Sevgiyle taş bile yağ olur, fakat mum ise sevgisizlikten demir olur. Sevgiyle hüznün, sevince dönüşür; gulyabani ise yol gösteren olur. Sevgiyle sokma bile çekilir; nitekim aslan bile fareye dönüşür. Sevgiyle kral, kul olur; ölü ise dirilir.”

Barış ve dostluk elçisi olan Mevlâna, mesnevi masallarında art arda insanlığı fikir birliği ve beraberliğe çağırıyor. Bununla birlikte, belirtildiği gibi, bazı öykülerin konuları farklı olsa bile ana tema yine de barış ve birlik üzeredir. Mevlâna, insanların arasında gerçekleşmiş olan her türlü tezatları, sıkıntıyı, geçimsizliği anacak bireylerin anlayış tarzındaki farklılıklara dayandırıyor. Yanlış anlaşılmalara, gerçekleri bireylerin kendi açısından değerlendirdiğini düşünerek toplumlarda ve dünyadaki bölünme, düşmanlık, tezatlar ve savaşların kaynağı olarak nitelemektedir.

از نظرگاه است ای مغز وجود اختلاف مؤمن و گبر و جهود

“Ey düşünür anlamalısın ki imanlı ile imansız ve Yahudi arasındaki ihtilafın asıl sebebi farklı düşünmektir.”⁴

Diğer yerlerde, düşmanlığın ortadan kaldırılmasını ancak Tanrı'nın buyruklarını dinlemek ve izlemekte biliyor:

کینه های کهنه شان از مصطفی محو شد در نور اسلام و صفا
 در شکستند و تن واحد شدند چون فشردی شیرهی واحد شدند⁵

“Mustafa ve İslam ile bütün düşmanlıkları yok oldu. Bütün nefretler ortadan kaldırıldı ve tek vücut oldular. Öyle ki sıkıştırılmış şıra gibi birbirlerine tutundular.”

⁴ Nicholson, Reynold A. (1990), “Mesnevi-yi manevi”, 3. Defter, böl.48, *Amir Kabir Yayınları*, 11. Baskı, Tahran, (S.343)

⁵Ibid, (2. Defter, 2714-2715)

Savaşlar, cinayetler, zulümler, eşitsizlik davranış ve düşmanlıkların kökü cehalettedir Mevlâna'ya göre. İnsanoğlu cehalet ve gafletle ne ettiğini, ne yapacağını dürüst algılamadığından dolayı birçok sorunlara neden olmaktadır. Düşüncede bencilik etme fiziki bencilikten daha zararlıdır Mevlâna bakış açısında. İnsanlar ilk önce düşünce tarzında mütevazı olmalı ki diğer şeyler de de bu tevazu tecelli bulsun. Yaşadığımız asırda tüm savaşların ana kaynağı ya ırkçılık, ya mezhepçilik ya milliyetçilikte bulunuyor. İşte dünya barışını sağlamak için bu zincirlerden kurtulmak gerekir. Bu sıkıntılardan kurtulmak isteyen insan, her şeyden ve herkesten özgür olmalı ve kişisel menfaatlerinden uzak durarak başkalarıyla iletişim kurmalıdır. Bu kısıtlamalardan kurtulmanın en iyi yollarından biri, bize büyüklük ve geçiş ve fedakârlıklar öğreten mistisizmdir. Tasavvuf, dünyamızı kolaylaştırır ve başkaları ile ilgilenirken öncelikle Tanrı'nın rızasını göz önünde bulundurmamızı ve sonra da kendimiz hakkında düşünme gerekliliğini öğretir.

Sonuç

Söylendiği gibi, birçok düşmanlık ve savaşın kökenleri insanın cehaletinden kaynaklanmaktadır. Konularla ilgili yüzeysel anlayış, insanları her zaman birbirine karşı kılar. Mesneviyi dikkatli bir şekilde okuduğumuzda, o zaman Mevlâna'nın önümüzde tuttuğu ışığın aracılığıyla, doğru yolu bulabiliriz. Mevlâna'ya göre insanların elinde doğru yolu gösteren ışık olursa ve gözleri manayı görebilir ve algılayış tarzları olumlu olursa, o zaman dünyayı başka türlü algılamış olurlar. Ünlü "Karanlıkta Fil" hikâyesi ve her Hintlinin bakış açısı, işte Mevlâna düşüncesine tam bir örnek sayılıyor.

Mistik edebiyatta gönlü ferah tutmak, karanlıklardan arındırmak, kıskançlık ve kötümserlikten uzaklaştırmak gibi öğütler vurgulanmaktadır. Şairler ve yazarlar, bu düzeni insanlara mistik metinlerinde defalarca söylemişlerdir. Pürüzsüz ve temiz olan herhangi bir gönül, başkalarının güzelliklerini gönül aynasında yansıtır ve iyiliklerin dalgalarını algılayıp kendi içinde yansıtabilir. Gerçekten de eğer bütün kalpler bu şekilde olursa, sevgi, eşitlik ve kardeşlik dünyasına sahip olacağız.

Sonuç olarak Mevlâna mesnevisinde insanoğlunu çok yüce katlara taşımaktadır. Bu nedenle insanın değersiz tutkulara bağlanmasını anlamsız bilerek insanın kendisinden düşük değerli olan şeylere bağlanmamasını öneriyor. Böyle bir durumda hiçbir zaman değersiz şeyle uğruna savaşlar

olmaz tabi. Mevlâna, eserinin başlangıcında insanoğlunu “Ney” olarak benzetme yapar. Bu benzetmeyle, herhangi bir birey özünden uzak düşerse her şeyini kaybeder algısı üzerinde durur.

بشنو از نی چون حکایت می کند از جدا ییها شکایت می کند
از نیستان چون مرا بپریده اند در تفیرم مرد و زن نالیده اند⁶

“Dinle neyden kim hikâyet itmede; Ayrılıklardan şikâyet itmede. Dir kamışlıktan kopardılar beni; Nâlişim zâreyledi merd ü zeni.”

İnsanoğlu özüne dönebilmek için dünyanın geri kalanından kurtulmaya çalışmalıdır. Böyle bir insanın yaşamı boyunca barışçıl ve herkese hürü yaşatan biri olabilecektir.

Sunulan, Mevlâna'nın barışçıl düşüncelerinin yalnızca küçük bir parçası olarak üzerinde duruldu. Şüphesiz, mesnevinin her sayfası saatlerce yorum ve açıklama yapmamızı gerektirir. Eğer evrendeki insanlık âlemi baştan sona bir önyargı olmadan mesneviyi bir kez daha okuyabilirse, dünyada barış ve kardeşlik mesajını kendileri yayacaklardır. Zira Mevlâna görüşü ve bıraktığı eser zaten başlı başına insan önünde ışıklara açılan bir penceredir.

⁶Nicholson, Reynold A. (1990), “Mesnevi-yi manevi”, 1. Defter, böl.1, Amir Kabir Yayınevi, 11. Baskı, Tahran, (S.11)

MESNEVÎ'DE VAHDET / BİRLİK VE TEFRIKA / AYRILIK KAVRAMLARI

Adnan KARAİSMAİLOĞLU *

ÖZ

Vahdet ve tefrika kavramları, düşünce ve inanç dünyasına işaret ettiği gibi sosyal hayatla da ilgilidir. Ayrıca bu kavramlardan bireysel hayattaki, yani kişisel düşünce ve hissiyattaki düzeni veya dağınıklığı da ifade etmek için yararlanılmıştır. Bu nedenle anılan kavramlar, kültürümüzde ve kaynak eserlerimizde çok yönlü olarak kullanılmaktadır.

Birlik sözcüğünü destekleyen Arapça tevhit, ittihâd, ittifâk, cem', cemâ'at gibi kelimelerle, ayrılık mefhumuna açıklık getiren tefrîk, fitne, hile, fırka gibi yine Arapça asıllı kelimeler, Türkçede ve Farsçada yaygın kullanımlara sahiptir. Bütün bu sözcükler ve benzerleri, sadece anılan bu dillerde değil, Müslümanlar arasında konuşulan hemen her dilde mevcuttur. Zira Müslüman toplumların devlet ve medeniyet oluşturma çabalarında bu kelimelerin taşıdığı olumlu veya olumsuz anlamlara hep ihtiyaç duyulmaktadır.

Hz. Mevlânâ, Mesnevî-i Şerîf'inde toplumdaki birlik ve ayrılık çabaları hakkında ayrıntılı izahlar yapmakta ve aydınlatıcı hikâyelere yer vermektedir. O, güç ve cesaret verici örneklerle inananları ve insanları birliğe ve dayanışmaya davet ederken, çok ağır ve acı verici hikâyelerle tefrika, hile ve fitneye dikkat çekmektedir. Örnek olarak bu hikâyeler arasından, "Hıristiyanları öldüren Yahudi padişahının hikâyesi" ile "Münafıkların ve Dırâr camisini yapmalarının hikâyesi" özel olarak ele alınabilir.

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.

XIII. asır İslam dünyasında, Konya’da bu kavram ve konuların Mevlâna tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmış olması, günümüz insanı ve toplumları için bir kazançtır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevi, İslamiyet, Kardeşlik, Birliktelik.

ABSTRACT

NOTIONS OF UNITY/UNION AND DUALITY / SEPARATION IN MESNEVÎ

Adnan KARAİSMAİLOĞLU*

The concept of unity and duality are related to social life as well as to the world of thought and belief. In addition, these notions have been used to express the individual's life-style or disposition in personal thought and feelings. These notions mentioned for this reason are used in our culture and our resource works in multiple ways.

Arabic vocabulary such as tevhit, ittihâd, ittifâk, cem’, cemâ’at which support the word of unity, and clarify the meaning of separation tefrîk, fitne, hile, fırka are also Arabic rooted words and they have widespread use in both Turkish and Persian language. All these words and counterparts are available not only in the languages mentioned, but also in almost every language spoken among Muslims. Yet, Muslim societies are always in need of positive or negative meanings carried by these words in the formation efforts of state and civilization.

Mevlana has given detailed explanations about the unity and separation efforts in the society and has told about enlightening stories. While he invites believers and people to unity and solidarity with strength and courageous examples, he draws attention to violence, trickery, and mischief, with very sob and offending stories. For example, among these

* Professor Dr., Kırıkkale University, Faculty of Science and Literature, Department of Oriental Language and Literature.

stories, "The Story of the Jewish Sultan Who killed the Christians" and "The Story of the Hypocrites and the Dirâr Mosque" can be considered in particular.

The fact that Mevlâna in Konya in the eighteenth century Islamic world handles these concepts and subjects in detail is a benefit for today's human being and societies.

Key Words: Mevlana, Mesnevi, Separation, Unity, Brotherhood

Giriş

Mevlana'nın Mesnevî'sinde vahdet ve tefrika kavramları etrafında çok önemli düşünce ve tespitlere yer verilmiştir. Birlik ve ayrılık olarak da ifade edilebilecek bu kavramlarla ilgili birçok sözcüğü burada öne çıkarmak mümkündür. Vahdet/birlik sözcüğünü destekleyen Arapça tevhit, ittihâd, ittifâk, cem', cemâ'at gibi kelimelerle, tefrika/ayrılık mefhumuna açıklık getiren tefrîk, fitne, hile, fırka gibi yine Arapça asıllı kelimeler, Türkçede ve Farsçada yaygın kullanımlara sahiptir. Bütün bu sözcükler ve benzerleri, sadece anılan bu dillerde değil, Müslümanlar arasında konuşulan hemen her dilde mevcuttur. Zira Müslüman toplumların devlet ve medeniyet oluşturma çabalarında bu kelimelerin taşıdığı olumlu veya olumsuz anlamlara hep ihtiyaç duyulmuştur.

Hz. Mevlânâ, Mesnevî-i Şerîf'inde toplumdaki birlik ve ayrılık çabaları hakkında ayrıntılı izahlar yapmakta ve aydınlatıcı hikâyelere yer vermektedir. O, güç ve cesaret verici örneklerle inananları ve insanları birliğe ve dayanışmaya davet ederken, çok ağır ve acı verici hikâyelerle tefrika, hile ve fitneye dikkat çekmektedir.

Mesnevî'de üç ayrı birlik ve onun zıddı tefrikadan söz edebiliriz. Bireyden âleme doğru ilerlersek gönülde birlik, aile ve arkadaşlıkta birlik, toplumda birlik sıralamasını yapabiliriz. Kutsal dini değerler üzerinden çıkarılan fitneye birçok örnek verebileceğimiz Mesnevî'den burada iki hikâye öne alınabilir. "Taassup nedeniyle Hıristiyanları öldüren Yahudi padişahın hikâyesi", dini bir önderin dini değerlerle toplumu nasıl bir fitneye sürüklediğini ibret ve nasihat üslubuyla anlatmaktadır. "Münafıklar ve Dirâr camisini yapmaları hikâyesi" ise, konuyu daha özel, yani Müslümanlar arasındaki bir vaka üzerinden dile getirmektedir.

“Vahdet” sözcüğü, kısaca mastar kullanımıyla “bir olmak” anlamındadır. Aynı kökten tevhîd, “bir kılmak” ve “Lâ ilâhe illellâh demek”; “ittihâd”ın anlamı da “iki şey tek olmak” ve “birleşmek”tir. İkinci sözcüğümüz “tefrika” ise, “ayırma”, “bölme”, “parçalama”, “dağıtma”, “ayrılık” kelimeleriyle karşılanabilir. Fark, fırka, tefrîk, tefrika vb. kullanımlar, hep aynı köktendir.

Önce bu kelimelerin Mesnevî-i Şerîf’teki kullanımlarına yalnızca bazı örneklerin verilmesi uygun olacaktır.

ای معنی گیر صورت سرکش است اتّحادِ یار با یاران خوش است
تا ببینی زیر او و حدت چو گنج صورتِ سرکش گدازان کن به رنج

Dostun dostlarla birleşmesi hoştur. Mananın ayağına yapış, suret isyankârdır.

Altındaki hazine gibi vahdeti/birliği görmek için isyankâr sureti, eziyetle erit.¹

Şu beyitler Mesnevî’de Hz. Ali tarafından dile geliyor:

لَمْ يَقُلْ أَنَا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ فُرْقَتِي لَوْ لَمْ تَكُنْ فِي ذَا السُّكُونِ
سوی و حدت آید از تفریقِ دهر راجع آن باشد که باز آید به شهر

Bu dünyada bulunuş, ayrılığım olmasaydı, “Muhakkak biz ona dönüçüçüz”² denmezdi.

Dönen, memleketine geri gelen kişidir, zamanın ayırmasından birliğe doğru gelir.”³

هفت بحر آن قطره را باشد اسیر قطره‌ای کز بحر و حدت شد سفیر
پیشِ خاکش سر نهد افلاکِ او گر کفِ خاکی شود چالاکِ او

Vahdet denizinin elçisi olan bir damlaya, yedi deniz esir olur.

Bir avuç toprak onun için çevikleşirse, felekler onun önüne baş koyar.⁴

¹ Mesnevî: Mevlânâ, Mesnevî-i Ma’nevî, nşr. Adnan Karaismailoğlu- Derya Örs, I-III, Ankara, 2007, V, 3165; Çev. Adnan Karaismailoğlu, I-III, Ankara, 2007, I. defter beyit 683-684.

² Kur’ân-ı Kerim, Bakara, 2/156.

³ Mevlânâ, Mesnevî, I, 3936-3937.

⁴ Mevlânâ, Mesnevî, II, 1604-1605.

تفرقه در روح حیوانی بود نفسِ واحدِ روحِ انسانی بود
چونکه حق رَشَّ عَلَیْهِمْ نُورَهُ مُفْتَرِقِ هرگز نگردد نورِ او

Ayrılık hayvanî ruhtadır; insanî ruhsa tek nefistir.

Çünkü Hak, "Onlara nurunu saçtı"; onun nuru asla dağılmaz.⁵

از حدیثِ شیخِ جمعیتِ رسد تفرقه آرد دمِ اهلِ جسد
چون سلیمان کز سویِ حضرت بتاخت کو زبانِ جمله مرغان را شناخت
در زمانِ عدلش آهو با پلنگ انس بگرفت و برون آمد ز جنگ
شد کبوتر ایمن از چنگالِ باز گوسفند از گرگ ناورد احتراز
او میانجی شد میانِ دشمنان اتحادی شد میانِ پَرزنان

Şeyhin sözünden topluluk oluşur; ceset ehlinin nefesi, ayrılık çıkarır.

Süleyman Hakk'ın huzurundan koşup geldiğinde bütün kuşların dilini bildi.

Onun adaleti zamanında ceylan, kaplanla dostluk kurdu ve savaşı bıraktı.

Güvercin, doğanın pençesinden emin oldu. Koyun, kurttan kaçınmadı.

O, düşmanlar arasında aracı oldu; kanat çırpanlar/kuşlar arasında birlik oldu.⁶

خلق را بنگر که چون ظلمانیند در متاعِ فانی چون فانیند
از تکبرِ جمله اندر تفرقه مرده از جان زنده‌اند از مخرقه
این عجب که جان به زندان اندر است و آنگهی مفتاحِ زندانش به دست

Halka bak; nasıl karanlıktırlar? Fâni/yok olucu malda, nasıl fânidirler?

Hepsi kibirlenmekten dağmıklık içindedir; ruhtan ölü, yalanda diridirler.

Hayret! Canı zindanda, ama zindanın anahtarı da elinde.⁷

تفرقه جویانِ جمع اندر کمین تو در این طالبِ رخِ مطلوبِ بین
مردگانِ باغِ برجسته ز بُن کآن دهندۀ زندگی را فهم کن

⁵ Mevlânâ, Mesnevî, II, 186-187.

⁶ Mevlânâ, Mesnevî, II, 3685-3689.

⁷ Mevlânâ, Mesnevî, IV, 2031-2033.

Dağmıklık, pusuda topluluk arar; sen bu isteklide, istenen yüzü gör.

Bahçedeki ölümler/bitkiler, kökten çıkmıştır; o hayat vereni anla.⁸

Gönülde birliği oluşturmak, yani vesvese, tereddüt ve karmaşadan kurtulmak güçlü bireyi ifade ederken, ailede ve arkadaş çevresindeki yakınlık ve samimiyetin varlığıyla dedikodu ve kıskançlığın yokluğu sağlıklı çevreyi işaret etmektedir. Özellikle birey ve dayanışma halindeki aile ve yakın çevre neticede güçlü ve huzurlu beraberliği ve birliği oluşturmaktadır. İnançlı insanlar için birlik mefhumu yüce anlamlara doğru yükselir. Yeryüzüyle gökyüzünün birliği, kulun Hak'la buluşması vardır.

Mesnevî'den dua ve niyaz niyetiyle okunacak beyitler:

یکدل و یکقبله و یکخو شوند	تا زمینی با سمایی بلند
و حدت است اندر وجود معنوی	تفرقه برخیزد و شرک و دوی
یاد آرند اتحاد ماجری	چون شناسد جان من جان ترا
مختلط خوش همچو شیر و انگبین	موسی و هارون شوند اندر زمین

Böylece yeryüzüne ait olan, yüksek gökyüzüne ait olanla bir dil, bir kible ve bir huy olsun.

Ayrışma, şirk ve ikilik kalksın; manevî varlıkta birlik vardır.

Benim canım, senin canını tanıyınca maceranın birliğini hatırlar.

Yerde Musa ve Harun olurlar; süt ve bal gibi karışık ve hoş olurlar.⁹

Sahabe Zeyd, Hz. Peygamber'e mana âleminden söz ediyor:

صد هزاران سال و یک ساعت یکی است	که از آن سو جمله ملّت یکی است
عقل را ره نیست آن سو ز افتقاد	هست ازل را و ابد را اتحاد

O tarafta bütün millet birdir; yüz binlerce yıl ve bir saat birdir.

Ezel ve ebedin birliği vardır. Aklın araştırmasıyla o tarafa yol yoktur.¹⁰

Bütün bu buluşmaları ve birliği engelleyen düşünce ve davranışlar, tefrika ve fitne sözcükleriyle adlandırılabilir. Bu üzücü ve korkunç

⁸ Mevlânâ, Mesnevî, IV, 2040-2041.

⁹ Mevlânâ, Mesnevî, IV, 3827-3830.

¹⁰ Mevlânâ, Mesnevî, I, 3503-3504.

ayrılıkları açık şekilde ortaya koyan birçok Mesnevî hikayesi öne çıkarılabilir. Bunlardan en dehşetlileri sayılabilecek iki vakayı özetlemek, açıklayıcı olacaktır. "Taassup nedeniyle Hıristiyanları öldüren Yahudi padişahının hikâyesi" başlıklı hikâye, tefrika çıkarmak ve müminler topluluğunu dağıtmak için korkunç hileler kurulduğunu ve kurulabileceğini anlatmaktadır. Mesnevî'nin 1. Defterinin 324 ila 740 beyitleri arasında yer alan ve konuyla irtibatlı öğütlerle kısa hikâyeler de içeren bu hikâye şöyle özetlenebilir:

Hıristiyanların varlığı ve çokluğu karşısında "Musa'nın dininin hamisi ve destekçisiyim" diyen Yahudi padişah veziriyle danışır, vezirin teklifiyle birlikte hile kurarlar. Vezire işkence yapılır, halkın önünde darağacına asılacakken birinin şefaatiyle kurtarılır. Hıristiyanların arasında, uzak bir bölgeye sürülür, "Padişah benim gizlide Hıristiyan olduğumu anladı, işkence yaptı" diyerek Hıristiyanların gönlünü kazanır, hatta onlara önder olur.

Halka şöyle diyordu:

Eğer İsa'nın ruhu bana çare olmasaydı, padişah beni Yahudice parçalardı.

İsa için canımı teslim eder, başımı veririm. Ona yüz binlerce minnet duyuyorum.

Canımı İsa'dan esirgemem. Ancak onun dininin ilmine iyiden iyiye vakıfım.

Bu pak dininin cahiller arasında yok olmasına derinden üzüldüyordum.

Allah'a ve İsa'ya şükürler olsun, bu hak dine rehber olduk.

Halkın ona bağlanışını ve onu önder edinmesini ise Hz. Mevlâna şöyle açıklıyor:

Hristiyanlar ona tamamen gönül verdiler. Halkın taklit gücü bizzat nedir?

Sinelerine onun sevgisini ektiler. Onu İsa'nın vekili sanıyorlardı.

Bu güven üzerine vezir, İncil'in hükümlerini karıştırır, gizli olarak her bir Hıristiyan beyini ayrı ayrı veliaht yapar, inzivaya çekilir, 40 gün kapıyı kapatır ve kendini öldürür. Bunun üzerine Hz. İsa ümmetinin bölük beylerine "Sizden hanginiz veliahtsınız" diye talepte bulunur. Sonuçta, veliahtlık konusunda beyler anlaşmazlığı düşer. Mesnevî'den beyitler:

Yüz binlerce Hristiyan kişi öldürüldü, sonuçta kesik başlardan tepe oldu.

Sağdan soldan sel gibi kan aktı, bu tozdan havada dağlar yükseldi.

Ekmiş olduğu fitne tohumları, onların başlarının afeti olmuştu.

Bu hile ve fitneden kurtulanları ise Mevlâna şöyle anlatır:

İncil'de o peygamberler öncüsü, safa denizi Mustafa'nın adı vardı...

Anlattığımız bu fitne içinde, bu topluluk fitneden ve şikâyetten güvendeydi.

Emirlerin ve vezirin şerrinden Ahmed adının sığınağına sığındılar.

Onların nesli de çoğaldı. Ahmed'in ışığı yardımcı oldu, dost oldu.

Mevlana'nın bu hikâye içerisindeki sadece birkaç ikazı şu şekildedir:

Ey Allah'ım! Yüz binlerce tuzak ve yem var, biz ise ihtiraslı azıksız kuşlar gibiyiz.

Her birimiz doğan ve simurg bile olsak, her an yeni bir tuzağa yakalanmaktayız.

Bizi her an kurtarıyorsun, yine de bir tuzağa doğru gidiyoruz. Ey ihtiyaçsız Allah'ım!..

Ey surete tapan! Git, manaya çalış. Zira mana, suret bedenine kanattır.

Mana sahiplerinin dostu ol ki hem ihsan bulasın ve hem genç olasın.

Hünerli Hristiyan kişilerin, vezirin hilesini anlamasıyla ilgili şu beyitler galiba etkileyicidir:

Karışık nükteler söylüyordu; şekerli gül suyu şerbetine zehir dökmüştü.

Görünüşte "Yolda çevik ol" diyordu, ama etkisiyle/aslında ruha "Gevşek ol" diyordu...

O, görünüşte hükümleri anlatıyordu. Fakat gerçekte bunlar av ıslığı ve tuzağıydı.

Bunun için sahabeden bazıları Hz. Peygamber'e gulyabani nefsin hilesini sorarlardı:

"O, ibadetlere ve ruhun ihlâsına ne tür gizli maksatlar karıştırır?"

"Münafıklar ve Dırâr camisini yapmaları hikâyesi" ikinci örnek hikâyemizdir. Bu olayın önemi, Müslümanlar arasında ve Hz. Peygamber Efendimiz zamanında olmuş olmasıdır. Her zaman için fitne ve tefrika tehlikesinin varlığı ve korkunçluğu konusunda uyarı ve ikaz büyüktür. Olay, Mesnevî'nin 2. Defterinde 2811 ila 3012 beyitlerinde anlatılmaktadır. Kısaca vaka şu beyitlerle özetlenebilir:

Eğri gidişe bir başka örneği, Kur'ân'ın anlatışıyla dinlersen yaraşır.

*Münafiklar çift-tekte böyle bir eğri oyunu Peygamber'le oynadılar;
"İslâm dininin yüceliği için bir cami yapalım" dediler; ama bu, dinden dönmekti.*

*Böyle eğri bir oyunu oynadılar; onun camisinden başka bir cami yaptılar...
Dediler: "Ey Hakk'ın elçisi! İhsan için o camiye doğru zahmet buyursanız?...
Camiyi ve cami sahiplerini gözet. Sen aysın, bizse gece. Bir an bizimle buluş.
Ey yüzü can aydınlatici güneş! Böylece gece, yüzünle gün gibi olsun."...
Peygamber dedi: "Evet, ancak biz yol üzerindeyiz, gazaya gitmekteyiz.
Bu seferden döndüğümde o zaman o camiye giderim."
Onları savdı ve gazaya doğru gitti. Düzenbazlarla hileyle oyun oynadı.
Gazadan gelince tekrar geldiler; önceki söz verişe el attılar.
Hak, ona dedi: "Ey Peygamber! Özrünü açık söyle; savaş olursa olsun."
Dedi: "Çok kötü gönüllü ve düşmansınız. Sırlarınızı söylememem için susun."...*

*Kavim elde Mushaf, dilde oruç mührü tekrar başka bir yemin etti:
"Bu temiz, doğru kelâm hakkı için; o caminin yapılması Allah içindir.
Orada hiç hile ve düzen yoktur; orada zikir, doğruluk ve Yâ Rabbî vardır."
Peygamber dedi: "Hakk'ın sesi, kulağıma ses gibi ulaşıyor.
Hak, sizin kulağınıza Hakk'ın sesi geçmesin diye mühür koydu.
İşte; Hakk'ın sesi, berrak olanın tortudan temizlendiği gibi açık olarak bana geliyor."*

*Ve sonuç,
Onun, cami olmadığı, hile evi ve Yahudi tuzağı olduğu ortaya çıkınca,
O zaman Peygamber onun yıkılmasını, çöp ve kül atılacak yer yapılmasını buyurdu.*

Caminin sahibi cami gibi sahteydi. Tuzağa yemler dökmek, cömertlik değildir...

Hz. Peygamber zamanında tefrika çıkarmak hilesiyle Kuba camisine eş olsun diye daha görkemli bir cami yapmaya kalkışan güçlü ve varlıklı

münafık kişilerin hali, Mesnevî'de topluma ve bireylere ibret almaları için açıklanarak anlatılmaktadır.

Görüldüğü gibi her iki olay, bir açıdan tefrika ve fitnenin varlığını ve korkunçluğunu gözler önüne sererken diğer yandan toplumdaki birlik ve beraberlik anlayışını kuvvetlendirmeye yöneliktir. Anlatımlarda kişiler için de hakikati arama ve Hakk'a yönelme hedefi öne çıkarılmaktadır. Mesela ikinci vaka anlatılırken bir başlık ve birkaç beyit şu şekildedir:

Çeşitli mezhepler arasında tereddütlü olmak ve çıkış, kurtuluş yeri bulmak

Doğru ümidiyle eğriyi satın alırlar. Zehir şeker girer, o zaman yenir.

Güzel, tatlı buğday olmasa, buğday gösterip arpa satan ne kazanır?

O zaman bütün bu sözler batıldır deme. Batıllar, hak ümidiyle gönül tuzağıdır.

Öyleyse hayal ve sapıklıktır deme. Dünyada gerçeksiz hayal yoktur...

Ey genç! Bütün geceler Kadir gecesi değildir. Bütün geceler de onsuz değildir.

Hırka giyenler arasında bir fakir vardır; tecrübe et, gerçek olanı al.

Namerdi, yiğit olandan ayıracak akıllı ve seçici mümin nerde?...

Şu alışverişe ve kâra gıptayla bakma; Firavun ve Semûd'un hüsrânına bak.

Bu gökyüzüne tekrar tekrar bak; çünkü Hak buyurdu: "Sonra tekrar bak (Mülk, 67/4)."

Diğer bir başlık "İçinde bulunan hayır ve şerrin ortaya çıkması için her şeyin denenmesi" ve ürperten bir başlık, "Her nefiste Dırar Camisi fitnesi bulunduğu açıklaması" ve bazı beyitler:

Ey iş adamı! Kendi işini ölçüye vur, böylece Dırarlıların camisini yapmazsın.

O camiye yapanları çok alaya aldın; bakarsan, sen bizzat onlardansın.

Bir sonraki başlık ve devamı, topluma yönelik hile ve tefrikadan sonra kişisel zaafılara ve dağınıklıklara dikkat çekmektedir.

"Kendi arkadaşıyla bir iş üzerinde kavga eden, ama kendisinin de bu işe müptela olduğundan haberi bulunmayan Hintlinin hikâyesi"

Bütün bu tanım ve örneklerden sonra Hz. Mevlânâ'nın kararlılığını gösteren şu iki beytini bir özet olarak almak mümkündür. Bu beyitlerde kişinin bilinçli olmasını, arkadaşla/arkadaşlarla buluşmasını, böylece topluluğun güçlü olup korunmasını bir arada ifade etmektedir.

حاصل این آمد که یارِ جمع باش
همچو بُت‌گر از حجر یاری تراش
زآنکه انبوهی و جمعِ کاروان
رهزنان را بشکند پشت و سنان

Sözün özü şudur: **Topluma dost ol; heykeltıraş gibi taştan arkadaş yont.**

Çünkü kervanın kalabalığı ve **çokluğu**, yol kesicilerin belini ve mızrağını kırar.¹¹

Sonuç olarak, görüldüğü üzere vahdet ve tefrika kelimeleri, düşünce ve inanç dünyasına işaret ettiği gibi sosyal hayatla da ilgilidir. Ayrıca bu kavramlardan bireysel hayattaki, yani kişisel düşünce ve hissiyattaki düzeni veya dağınıklığı da ifade etmek için yararlanılmıştır. Bu nedenle anılan kavramlar, kültürümüzde ve kaynak eserlerimizde çok yönlü olarak kullanılmaktadır.

Son vahdet örneğimiz bizzat Mesnevî için olsun,

مثنوی ما دکانِ وحدت است
غیرِ واحد هر چه بینی آن بُت است

Bizim Mesnevî'miz **vahdet**/birlik dükkânıdır; birden başka ne görürsen o, puttur.¹²

XIII. asır İslam dünyasında, Konya'da bu kavram ve konuların Mevlâna tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmış olması, günümüz insanı ve toplumları için de bir kazançtır.

¹¹ Mevlânâ, Mesnevî, II, 2143-2144.

¹² Mevlânâ, Mesnevî, VI, 1528.

MEVLÂNA, YÛNUS EMRE VE AKİF'İN KARDEŞLİK DÜŞÜNÇESİNDE ORTAK REFERANSLAR

A. Kazım ÜRÜN*

ÖZ

İlahi aşkı gönlüne yerleştirmiş ve bu yolda yıllarca çile çekmiş; sade ve yalın bir dille gönlündeki aşk-ı ilahiye satırlara dökmüş Yunus, âlim bir babanın oğlu muteber bir ailenin ferdi, okuduğu eserler ve yetiştiği çevrenin etkisiyle bilginlik makamına erişerek bulunduğu topluma ilmiyle ışık vermekte iken tanıştığı Şems-i Tebriziyle birlikte güneşini bulan ve bu andan itibaren ışık veren bir konumdayken Şems güneşinden ışık almaya başlayan Mevlâna ve yaşadığı dönemdeki siyasi ve sosyal olaylara duyarsız kalmayan, edindiği İslami terbiye ile ülkesini selamete kavuşturmak için canını dişine takan bir dava ve aksiyon insanı Akif.

Her üç şahsiyetin hayatında kısmi farklılıklar olsa da hayata bakış açıları aynıdır. Aynı gaye için nefes almışlar aynı ideal için çaba göstermişlerdir. İçinde yaşadıkları toplumu bir ideal veya siyasi ve sosyal gereklilik adına İslam kardeşliğine davet etmişlerdir. Bunda da en önemli referansları Kur'an-ı Kerim ve onu en güzel yaşayan örnek Hz. Peygamber olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hz. Mevlâna, Yunus Emre, Mehmet Akif, Kardeşlik, Beraberlik

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmetkazim@hotmail.com

ABSTRACT**MEVLÂNA, YUNUS AND AKIF'S COMMON REFERENCES IN
THE THOUGHTS OF BROTHERHOOD**

Ahmet Kazım ÜRÜN*

He has placed divine love in his heart and has suffered many years on this path; Yunus, who has written divine love in his heart out in a plain language. Mevlâna, son of a schoolman father, member of a respected family, by the influence of works he read and the environment which he grew up, became a schoolman and gave light to community he lived in, the moment he met Sems-i Tebrizi, he started to take light from his sun while he was in the position of giving light and Arif, a man with a cause and action, who wasn't remain insensitive to the political and social events of his time, and by Islamic training he has taken, he worked his guts out in order to reach his country safety.

Although there are partial differences in all three persons, their way of looking life are the same. They lived for the same purpose and they worked for the same idea. They had invited the societies they lived in to an Islamic brotherhood in the name of an ideal or political and social vitality. In this, the most important references are the Qur'an and holiness prophet who is the most beautiful living example of Qur'an

Key Words: Mevlâna, Yunus Emre, Mehmet Akif, Brotherhood, Union

Giriş

Bir dönem üzerinde yaşadığımız topraklarda hayat sürmüş ve düşünceleriyle eserleriyle asırlar sonrasına günümüze ve gelecek kuşaklara ışık olmuş Mevlâna, Yunus ve Akif'in pratikte kimi farklılıkları olsa da onlar aynı kaynaktan beslenen üç ayrı şahsiyettir. 20 dakika ile sınırlı bir zaman diliminde bu üç şahsiyetin kardeşlik düşüncelerindeki ortak paydaları

* Prof. Dr., Selcuk University, Faculty of Letters, Department of Arabic Language and Literature, ahmetkazim@hotmail.com

detaylı anlatabilmek zor; ancak genel bir bakışla bazı tespitlerde bulunmaya çalışacağım.

İlahi aşkı gönlüne yerleştirmiş ve bu yolda yıllarca çile çekmiş; sade ve yalın bir dille gönlündeki aşk-ı ilahiye satırlara dökmüş gönül insanı Yunus, âlim bir babanın oğlu muteber bir ailenin ferdi, okuduğu eserler ve yetiştiği çevrenin etkisiyle bilginlik makamına erişerek bulunduğu topluma ilmiyle ışık vermekte iken tanıştığı Şems-i Tebrizi sayesinde güneşini bulan ve bu andan itibaren ışık veren bir konumdayken Şems güneşinden ışık almaya başlayan Mevlâna ve yaşadığı dönemdeki siyasi ve sosyal olaylara duyarsız kalmayan, edindiği İslami terbiye ile ülkesini selamete kavuşturmak için canını dişine takan bir dava ve aksiyon insanı Akif. Bu üç güzide insan, aynı gaye için nefes almışlar aynı ideal için çaba göstermişlerdir. İçinde yaşadıkları toplumu kaynağını İslam'dan alan birlik beraberlik ve kardeşliğe davet etmişlerdir.

Çağdaş olan Yunus ve Mevlâna, aynı yıllarda Anadolu'nun farklı mekânlarında hayatlarını sürdürmüşlerdir. Diğer tüm şair ve yazarlar gibi yaşadıkları dönemin siyasî sosyal ve ekonomik durumundan etkilenmişlerdir. Moğol istilası, Haçlı Seferleri, taht mücadeleleri ve Babâi ve Cimri isyanlarıyla sürekli diken üstünde olan bir toplumda varlıklarını sürdürebilmek sanırım kolay olmasa gerek. Bu tür problemlerin daha yoğun olduğu doğunun değişik yerlerinden gelenler Anadolu'da kısmen bir özgürlük alanı bulabilmişlerdir.

Kimi kaynaklarda bu iki güzide insanın görüştükları rivayet edilir. Bu görüşmenin Yunus'un Mevlâna'yı Konya'da ziyaret etmesiyle gerçekleştiği ve görüşmenin akabinde Yunus Emre'nin Mevlâna'nın Mesnevi ve Divan-ı Kebir gibi eserlerinde dile getirdiği onca söze gerek kalmadan "Ete kemiğe büründüm Yunus diye görüldüm." demesinin yeterli olacağını söylediği belirtilir. Ancak Ahmet Kabaklı Yunus Emre'nin böyle bir sözü söyleyeceğine ihtimal vermez. (Ahmet Kabaklı, Yunus Emre, Toker Yayınları (4.Bsk.) İstanbul 1978, s.116) Mesnevi üzerinden yapılan yorumdan hareketle Yunus'un Mevlâna'yla yaptığı görüşmenin Mevlâna'nın Şems-i Tebrizî ile tanışmasından sonra gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Mevlâna, salt bilgi üzerinden topluma hizmet eden güçlü bir bilgin konumunda iken Şemsle buluşmasından sonra Yunus Emre'nin mistik konumuna daha çok yaklaşmıştır. Bu iki güzide şahsiyetten asırlar sonrasında dünyaya gelen Akif'in hayatının Mısır'da geçen bölümü kısmen Mevlâna'nın Şemsle buluşmasından sonraki döneme benzetebiliriz.

Bu üç şahsiyette bulunan pek çok ortak değerden biri içinde bulunduğumuz coğrafyada eksikliği büyük ölçüde hissedilen ne yazık ki İslam düşmanlarının çok bozulmasını istedikleri Müslüman toplumdaki kardeşlik duygusudur. Anadolu'da hâkim bu kardeşlik duygusunun onca uğraşa rağmen hala zinde kalmasında çok önemli katkıları bulunan Yunus Emre, Mevlâna, Hacı Bayram Veli ve Hacı Bektaş Veli gibi değerlerin rolü çok büyüktür.

Günümüzde herkesi kucaklayan bu nevi bir kardeşliğin kurulamayışının belki en önemli kaynağı bireylerin bencillikleri ve diğergam olamayıp kendileri için istediklerini başkaları için istememeleri, çıkar ve menfaatlerine ters düşenleri ve kendileri gibi düşünmeyenleri ötekileştirmeleridir. Oysa Yunus'un insana bakışı "Yaratılanı severiz, Yaratandan ötürü." şeklindedir. Mevlâna'da ise kim olursa olsun, din, dil, ırk, zengin fakir, genç-ihliyar farketmez insan saygıya değerdir. Bütün insanları bir gözle görmek ve ona saygı göstermek gerekir. Ayrıca insanlardan şikâyet etmek de doğru değildir. Çünkü Mevlâna'ya göre, "Yaratıktan şikâyet, Yaratandan şikâyet." Birçok sözünde ayrışma ve çatışmayı değil, birlik, beraberlik ve hoşgörü içerisinde sabırlı ve erdemli olmayı öğütler.

Yine Mevlâna şöyle demektedir: *"Peygamber Efendimiz; «Müslümanlar tek bir can gibidir.» buyurmuştur. Tek bir can oldular ama, Allâh'ın Rasûlü sâyesinde oldular. Yoksa her biri, diğerine mutlak düşmandı. Medîne'de «Evs» ve «Hazrec» adında iki kabîle vardı. Bunlar; birbirlerinin kanını içecek kadar can düşmanı idiler.*

Hazret-i Mustafâ'nın feyzi ve İslâm'ın nûru ile onların eski kinleri yok oldu gitti. O düşmanlar, önceleri bağdaki üzümler gibi, üzüm salkımındaki taneler gibi birbirlerine bağlı idiler. Birbirlerinin kardeşi idiler, lâkin «Mü'minler kardeştir.» âyeti indikten sonra onun feyiz ve rûhâniyetiyle, âdeta sıkılmış üzüm taneleri gibi tek bir şıra hâline geldiler, hakikî mânâda birleşip kardeş oldular."

Mevlâna'nın bazı sözlerinde Hz. Peygamberin izlerini görmekteyiz. Örneğin "Şems-i Tebrizî bana bir şey öğretti: Dünyada bir tek mümin üşüyorsa, ısınma hakkına sahip değilsin. Ben de biliyorum ki yeryüzünde üşüyen müminler var; ben artık ısınamıyorum! sözü Hz. Peygamberin "Sizden biriniz kendisi için sevip arzu ettiği şeyi, din kardeşi için de sevip arzu etmedikçe, gerçek anlamda iman etmiş olmaz." (Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71-72; Tirmizî, Kıyâmet 59; Nesâî, İmân 19, 33) sözünü hatırlatmaktadır.

Yunus Emre'nin de kardeşlikle ilgili birçok sözü vardır:

"Gelin tanış olalım/İşin kolay kılalım/Sevelim sevilelim/Dünya kimseye kalmaz." (Mustafa Tatçı, Yunus Emre Divanı (İnceleme-Metin), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1990, s. 633.)

"Adımız miskindir bizim/ Düşmanımız kindir bizim/Biz kimseye kin tutmayız/Kamu âlem birdir bize." (Tatçı, age., s.816.)

"Bir kez gönül yıktın ise/ Şu kıldığım namaz değil /Yetmiş iki millet dahi /Elin yüzün yumaz değil." (Tatçı, age., s.683; Burhan Toprak, Yunus Emre Divanı, Eskişehir Odunpazarı Belediyesi Yayınları (4. Bsk.), İstanbul 2006, s.112.)

"Yunus Emre der hocal/ Gerekse var bin hacca/ Hepsinden iyice/ Bir gönüle girmektir." (Tatçı, age., s.625.)

"Derdi dünya olanın, dünya kadar derdi vardır."

Çiçeklerle hoş geçin, balı incitme gönül..

Bir küçük meyve için, dalı incitme gönül..

Başın olsa da yüksek, gözün enginde gerek,

Kibirle yürüyerek yolu incitme gönül...

Mevla verince azma, geri alınca kızma,

Tüten ocağı bozma, külü incitme gönül..

Dokunur gayretine, karışma hikmetine

Sahibi hürmetine, kulu incitme gönül..

Sevmekten geri kalma, yapan ol, yıkan olma

Sevene diken olma, gülü incitme gönül..

Konuşmak bize mahsus olsa da, bir güzel süs,

Ya hayır de, ya da sus, dili incitme gönül.

Mevlâna ve Yunus Emre'den yıllar sonrasında aynı coğrafyada yaşayan ve yine aynı coğrafyada Müslümanlar arasındaki kardeşliği yıkmak isteyenlere karşı kutlu bir mücadele veren İstiklal şairimiz Akif, Anadolu insanının bu oyuna gelmemesi için yoğun bir çaba içerisine girer. Geçmişte bu coğrafyada kardeşliği tesis edemeyip yok olan Müslüman devletlerini hatırlatır.

“Ey cemaat-ı Müslimîn! Milletler topla, tüfekte, zırhlıyla, ordularla, tayyarelerle yıkılmıyor, yıkılmaz. Milletler ancak aralarındaki bağlar çözümlenerek herkes kendi başının derdine, kendi havasına düştüğü zaman yıkılır. Atalarımızın “Kale içinden alınır.” sözü kadar büyük söz söylenmemiştir. Evet, dünyada bu kadar sağlam, bu kadar şaşmaz bir düstur yoktur. İslâm tarihini şöyle bir gözümüzden geçirecek olursak, güneyde, doğuda, kuzeyde, batıda yetişen ne kadar Müslüman hükümetleri varsa hepsinin tefrika yüzünden aralarında sonradan var olan fitneler, fesatlar, nifaklar, ayrılıklar yüzünden istiklâllerine veda ettiklerini, başka milletlerin esareti altına girdiklerini görürüz. Emevîler, Abbasiler, Fatımîler, Endülüslüler, Gazneliler, Moğollar, Selçuklular, Kuzey Afrikalılar, İranlılar, Faslular, Tunuslular, Cezayirli... hep bu ayrılık gayrılık hislerine kapıldıkları için saltanatlarını kaybettiler.”

Bu üç şahsiyetin esasen bütün hayatlarının merkezinde İslam vardır. Bunu onların sözlerinde görmekteyiz. Mevlâna: “İslam / Şeriat, Müslümanların hayatlarını zahiren kuşatan bir alan olmasının yanında hakikati kuşatır. (Divan:295). Marifete ermek için ilk durak olan Şeriatın gereklerini biz Kur’an ve Hz. Peygamber’den öğreniriz. (Divan:351). Yunus ise “Aslum Hak’dur şek degül mürşiddür Kur’an bana” der. Konumuz olan kardeşlik düşüncesindeki referansları İslam’ın en önemli iki kaynağı olan Kuran ve onu insanlığa ileten Hz. Peygamberin sözleridir.

“Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin.”

“Hep birlikte Allâh’ın ipine (İslâm’a) sınımsız yapışın; parçalanmayın. Allâh’ın size olan nîmetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O’nun nimeti sâyesinde kardeşler olmuştunuz...” (Âl-i İmrân, 3/103)

“Mü’minin mü’mine karşı durumu, bir parçası diğer parçasını sınımsız kenetleyip tutan binalar gibidir.” (Buhârî, Salât 88, Mezâlim 5; Müslim, Birr 65)

Cahiliyede yoğun bir şekilde yaşanan kavmiyetçilik ve etnik taassubiyet İslamla birlikte yasaklanmış ve Müslümanların İslam ortak paydasında birleşmeleri emredilmiştir. Peygamberimizin sağlığında bu hassasiyet olabildiğince gözetilmiş bir siyahi olan Bilal Habeşi ile bir Rum olan Süheyl er-Rumi ve bir Fars olan Selman-ı Farisî sosyal statü olarak diğer tüm Araplarla bir tutulmuştur. Ancak Peygamberimizin ölümünden sonra 4 halife döneminde bu hassasiyetin az da olsa göz ardı edildiğini daha sonra Emeviler Döneminde Arap şovenizminin ne yazık ki hortladığını görmekteyiz. Tarihi süreç içerisinde Müslümanlar etnik milliyetçilikten dolayı çok sıkıntı çekmişlerdir. Bu yumuşak karnı gören Batılı düşmanlar

birbirine kardeş olan toplumları birbirine düşürmek için yoğun çaba sarfetmişler ve sarfetmeye devam etmektedirler.

Oysa Kur'an-ı Kerim bu husustaki değer yargısını net bir şekilde ortaya koyuyor.

"Biz sizi kabile ve milletlere böldük ta ki birbirinizi tanıyasınız. Allah nezdinde en değerliniz Allah'tan en çok sakımanızdır." (Kur'ân-ı Kerîm, Hucurat, 13.)

Peygamberimiz ise veda hutbesinde bu konuda şöyle söyler:

"Arabın Aceme yani Arap olmayana takvadan başka bir üstünlüğü yoktur. Hepiniz Âdemden, Âdem de topraktandır." (Ahmed Zekî Safvet, Cemheretu Hutebi'l-'Arab, c.I, s.157; İbn Abdırabbihî, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (328/940), el-İkdu'l-Ferîd, IV/ 5)

Düşüncelerini riyasızca ve korkusuzca dile getirin Âkif, İslamiyet'te kavmiyetçiliğin olmadığını savunmaktaydı. Ona göre Türk, Arap, Acem ve Arnavut gibi unsurlar, kendi kavmiyetlerini Müslümanlık camiası içinde eriterek hep birden bir Müslüman milliyetini oluşturmuşlardır. O bu düşüncelerini gerek şiirlerinde gerekse yurt sathında Balıkesir, Ankara, Çankırı ve Kastamonu gibi şehirlerde verdiği vaazlarda dile getiriyordu. Safahat'ın üçüncü kitabını teşkil eden "Hakkın Sesleri"nde bağımsızlık isteyen Arnavutlara hitaben şöyle der:

*"İşte, ey unsur-ı isyân, bu elîm izmihlâl
Seni tahrik eden üç beş alığın ma'rifeti!
Ya neden beklemiyordun bu rezil âkibeti?
Hani, milliyetin İslâm idi... Kavmiyet ne!
Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyetine.
'Arnavutluk' ne demek? Var mı şeriatta yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!
Arab'ın Türk'e, Lâz'ın Çerkez'e, yâhud Kürd'e;
Acem'in Çinliye rüchanı mı varmış? Nerde!
Müslümanlık 'ta 'ânâsır' mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyeti tel'in ediyor Peygamber.*

*En büyük düşmanıdır ruh-ı Nebî tefrikanın
Adı batsın onu İslâm'a sokan kaltabanın".*

(Kurnaz, Cemal ve arkadaşları, Safahat Mehmet Akif Ersoy, MEB. Yay. 2801 Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, 774, İstanbul 2001, s.228.)

Hepinizin bildiği gibi Osmanlı Beyliği gözünü gayrimüslim Bizans'a dikerek diğer beyliklerin önüne geçti. Ne yazık ki, Akif'in yaşadığı dönemde meydana gelen olaylar, aynen günümüzde de vuku bulmakta, Ortadoğu'da Müslüman halklar ve topluluklar birbirlerini hedef almaktadırlar. Akif, birlik ve kardeşlik duygularının mutlaka pratiğe aktarılması gerektiğini şu dizelerle vurgular.

*"Sen! Ben! Desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;
Milletler için işte kıyamet o zamandır"
"Gazâ nâmıyla dindaş öldüren biçâre dindaşlar"
"Ne gurbettir çöken İslam'a İslam'ın diyârında"
"İslam'ı evet, tefrikalar kastı, kavurdu;
Kardeş, bilerek bilmeyerek kardeşi vurdu.
Can gitti vatan gitti bıçak dine dayandı
Lakin o zaman silkinerek birden uyandı!"
Saldırsa da kırk Ehl-i Salîb ordusu, kol kol,
Dört yüz bu kadar milyon esîr olmaz, emîn ol.."
"Müslümanlık hissi gayet sıkı gayet sağlam,
Bağlamak lazım iken anlamadım anlayamam,
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokar zihninize?
Sizi bir âile efradı yaratmış Yaradan;
Kaldırım ayrılık esbâbını artık aradan."*

مولانا رومی سے علامہ اقبال کے چند استفسارات

Khalid Mahmood SANJARANI*

ملخص

علامہ اقبال کی اردو نظموں میں مکالماتی فضاء بنیادی اہمیت رکھتی ہیں۔ اپنے عہد، ملت اور روح کو درپیش سوالات کے جواب تلاش کرنے کے لیے انھوں نے حضرت خضر اور مولانا رومی سے تخیلاتی مکالمے کی فضاء کو اردو نظموں میں متشکل کیا۔ علامہ اقبال مولانا رومی سے اس طور مخاطب ہوئے کہ اپنے سوالات کا جواب انھیں مولانا روم کی شاعری سے ہی حاصل ہوا۔ اس مقالے میں علامہ اقبال کی اردو شاعری کو بنیاد بناتے ہوئے علم حاضر کی حقیقت، دور حاضر کی بے ثباتی و بے یقینی، روح میں درد و کرب، جہاد کی معنویت، درس گاہوں میں مغربی طرز فکر کا غلبہ، جاں و بدن کے امتیازات، سر آدم کی حقیقت، خبر اور نظر کی غایت، امت کی موت کے اسباب، مسلمانوں کے سرد لہو کے موجبات، سلاطین کے قرب کی حقیقت، جبر و قدر کے مسائل، دین نبی ﷺ کی غایت، ملت کی حیات اور زمانوں کے تقاضوں سے متعلق استفسارات اور مولانا رومی کی شاعری سے ان کے جوابات کا تجزیہ پیش کیا گیا ہے۔

اس مقالے کا ایک حصہ مولانا رومی کے کلام کی شرح و تعبیر پر مشتمل اردو تصانیف کے تعارف پر مشتمل ہوگا۔ اردو زبان و ادب میں رومی شناسی کی روایت کا مختصر تعارف ملٹی میڈیا پر اردو تصانیف کی تصاویر کی صورت میں دکھایا جائے گا۔

* Ass. Prof. Dr., Government College University / PAKISTAN.

صدر شعبہ اردو گورنمنٹ کالج یونیورسٹی، لاہور (پاکستان)

ABSTRACT

Asked About Iqbal From Mevlana

The elements of Iqbal's spiritual and intellectual attachment to Molana Rumi are evident in Iqbal's Persian poetry which have been less manifested in his Urdu poetry. This article brings forth written manuscript of Iqbal's more important Urdu poem "Peer-o-Mureed" taken from Iqbal's personal dairy. This poem resolves around its contemporary question asked to Molana Rumi by Allam Mohammad Iqbal. The researcher presented the text of hand written poem by Iqbal and paved the way for its comparison and analysis.

علامہ اقبال کی اردو نظموں میں مولانا رومی کا تشخص ”پیر رومی“ کے وجد آفریں لقب سے جڑا ہوا ہے اور خود علامہ اقبال کا تصور ”مرید ہندی“ کی پھوار سے عقیدت میں بھیگا ہوا ہے۔ فارسی شاعری میں بالخصوص ”جاوید نامہ“ میں علامہ اقبال کا مولانا رومی سے عقیدت بھرا تعلق عالمی ادب کا اہم موضوع ہے لیکن ان کی اردو نظموں میں بھی مولانا رومی کی ہستی کو علامہ اقبال نے اپنے مرشد، پیر، امام عاشقان درد مند اور شریک مستی خاصان بدر کے طور پر پیش کرتے ہوئے کئی مقامات پر ان کی دانش برہانی سے فیض پایا ہے اور فیض رسانی کا یہ سلسلہ اردو میں بھی منتقل کر گئے۔ علامہ اقبال نے اپنی اردو شاعری میں مولانا رومی کی نگاہ کو دل کی کشاد کا موجب کہا، سر آدم سے آگاہ اور خاک کے ذرے کو مہر و ماہ کی تابندگی عطا کرنے والا قرار دیا، علامہ اقبال کے نزدیک مولانا رومی کے نور سے خاک روشن بصر ہوئی، ان کے خیال میں مشرق مولانا رومی کی گفتار سے زندہ ہے اور ضمیر کائنات ان کی ہستی پر روشن ہے۔ اس طور مولانا رومی کی ہستی کو علامہ اقبال اردو شاعری میں اپنے رہبر، مرشد اور محسن کے طور پر پیش کرتے ہیں اور اپنے زمانے کے فتنوں، آلام اور فکری رستوں پر ان سے رہنمائی کے طلب گار ہوتے ہیں۔ علامہ اقبال کے اردو شعری مجموعے ”بال جبریل“ میں ان کی ایک نظم ”پیر و مرید“ کے عنوان سے ہے۔ اس نظم میں علامہ اقبال نے اپنے استفسارات کو مکالماتی فضائوں میں اس انداز سے پیش کیا ہے کہ مولانا رومی سے ان کا قلبی رشتہ پیر و مرید کی رمز لیے سامنے آتا ہے۔

علامہ اقبال کی اردو نظموں کی ایک اہم تکنیک مکالماتی فضائوں سے عبارت ہے۔ ان کے اولیٰ اردو شعری مجموعے ”بانگ درا“ کی پہلی نظم کا آغاز ہی مکالماتی فضا سے ہوتا ہے۔ بچوں کے لیے لکھی جانے والی اردو نظموں میں کیا پہاڑ، کیا گلہری، کیا گائے اور کیا بکری ہلکے پھلکے مکالمے کی صورت میں قدرت سے وابستہ بھیدوں کا عیاں کرتے چلے جاتے ہیں۔ ان کی اردو نظموں میں کہیں کوئی اداس بلبل بیٹھا دکھائی دے جاتا ہے کہ جس کو جگنو کی پر امید بات چیت رستہ دکھاتی ہے۔ مکالماتی اعجاز ان اردو نظموں میں بھی دکھائی دیتا ہے کہ جہاں وہ کسی غیر مرئی وجود سے ہم کلام ہوتے ہیں۔ کہیں ”شکوہ“ ہے تو کہیں ”جواب شکوہ“، کہیں تاروں کی محفل اور چاند سے مکالمہ جاری ہے تو کہیں ستارے اور شبنم جو گفتگو ہیں۔ غرض، علامہ اقبال کی اردو نظموں کا

مولانا رومی سے علامہ اقبال کے چند استفسارات

جہاں بھر پور مکالمے کی طاقت لیے ہمارے سامنے آتا ہے کہ جس کے زور پر علامہ اقبال فطرت، قدرت، دین، وطن، سرمایہ، ملت وغیرہ سے جڑے ہوئے تصورات ابھارتے چلے جاتے ہیں۔

علامہ اقبال کی اردو نظموں کی مکالماتی فضاء میں استفسار کی گنجائش کم دکھائی دیتی ہے۔ ”بانگِ درا“ کی زیادہ تر نظموں میں مکالماتی فضاء مظاہر فطرت سے وابستہ ہے۔ علامہ اقبال فطرت کے انہی مظاہر کے مابین مکالمے کی مدد سے کہیں سوز و ساز کی اہمیت اجاگر کرتے ہیں تو کہیں عملِ پیہم کی تلقین کرتے نظر آتے ہیں۔ ان کی اردو نظموں میں استغہامیہ لب و لہجہ ”حضرتِ راہ“ میں کھل کر سامنے آیا کہ جس میں علامہ اقبال نے حضرت خضر سے ساحلِ دریا پر سکوت افزا فضاؤں میں چند سوالات اٹھائے کہ زندگی کارا کیا ہے، سلطنت کیا چیز ہے، سرمایہ و محنت کا خروش کیا ہے، ایشیاء کا خرقدہ دیر نیہ کیوں چاک ہو رہا ہے، نوجوان اقوام نو دولت کے پیرا یہ پوش کیوں ہیں، آج کا مسلمان دینِ مصطفیٰ کی ناموس کیوں میچ رہا ہے اور ترکمان سخت کوش خاک و خوں میں کیوں غطاں ہے؟ اس نظم میں علامہ اقبال نے ”جوابِ خضر“ کے عنوان سے صحرا نودری، زندگی، سلطنت، سرمایہ و محنت اور دنیائے اسلام کے موضوعات پر سوالات کے جوابات فراہم کیے ہیں جو علامہ اقبال کے عہد کے بڑے فکری تصورات تھے۔ حضرت خضر کے بعد اگر وہ کسی ہستی سے استفسار کرتے دکھائی دیتے ہیں تو مولانا رومی ہیں۔

مولانا رومی اور حضرت خضر کے درمیان بہت واضح امتیاز اساطیر اور حقیقت کا ہے۔ علامہ اقبال کا مولانا رومی سے استفسار اساطیری نوعیت کا نہیں ہے۔ ذیل میں مولانا رومی سے علامہ اقبال کے استفسارات پر مبنی اردو نظم ”پیر و مرید“ کا خطی نسخہ پیش کیا جاتا ہے۔ یہ نظم علامہ اقبال کی بیاض سے حاصل کی گئی ہے اور اس تک رسائی حاصل کرنے میں راقم علامہ اقبال کے پوتے جناب منیب اقبال صاحب کا شکر گزار ہے۔ علامہ اقبال کے ہاتھ سے لکھی ہوئی یہ نظم اقبال اور رومی کے چاہنے والوں کے لیے ایک قیمتی تحفے کی حیثیت رکھتی ہے اور متن پر تحقیق کرنے والوں کے لیے بھی بنیادی ماخذ کا درجہ رکھتی ہے کہ اس کی مدد سے مطبوعہ نظم کا تقابلی مطالعہ کیا جاسکتا ہے۔ میرادل خوشی سے بھرا ہوا ہے کہ میں آپ کے ادارے کے لیے اپنے ساتھ علامہ اقبال کے ہاتھ سے لکھی ہوئی اس نظم کا عکس تیار کروا کر لایا ہوں کہ جن فضاؤں سے علامہ اقبال نے اپنے تجیل کی مدد سے فیض پایا، ان فضاؤں میں یہ نظم عقیدت کے طور پر آویزاں ہو۔ مجھے امید ہے کہ اسے شرف قبولیت حاصل ہوگا۔

۱۸۰

اور پیر و ہندی
چشم بینا ہے جاری نور علم کا جسے میں ازبند
پیر و ہندی
علم اور توفیق کا ہے نور
علم کا یہ نور ہے نور

امام ساشقان در دامنہ - یاد ہے مجھ کو تراعت بلند !
خشک موز و خشک دار خشک پست
از گاہی آید اس آواز دست !

۱۸۱

دور صغر مسیت چنگ و بے آواز - بے ثبات و بے یقین دے بے حضور
کیا خبر اس کو کہ ہے یہ آواز کیا - دست کیا ہے دست کی آواز کیا
آہ یارب ! با فرخ و تابناک
نغمہ ہر کو گھنٹا ہے سونے خاں !

پیر و ہندی
بر سبب راست بر کجا چیریت
عصر ہر رنگ ابریت
پیر و ہندی

ہر دم لے میں نے معلوم شرق و غرب - عروج میں ہوتی ہے آجک دور و قرب

پیراوی
بیت ہر نالی بیادت کند
سویے مودر آکر تہایت کند

(۱۸۲)

پیراوی ہندی

آنگھ تیری ہے دل کا گنہ - کھول جمہور بندہ حکیم جہاد

پیراوی

نقش من را ہم باہم باہر من شکن
بر زجاج دولت سنگیادیت دن

پیراوی ہندی

ہے نگاہ خادیاں مسکوزب - جو جنت ہے خوشتر خوزب

پیراوی
قادر لقاہ گمراہ سپید است و نو
دست ہر جامہ ہم سپید گرد ازو!

پیراوی ہندی
مخبر بر نازتہ جوی بر آلا نوز
ظلمہ ہرگز نہ در آن کوڈ

(۱۸۳)

پیر ہندی

~~یہ ہے کوئی قسم بہتر جس کو کوئی نہ دانت~~

پیر ہندی

~~ماہنامہ کوئی نہ دانت~~
~~نہ دیر قریبہ را با شکر~~

پیر ہندی

تاجی آدیہ ریش دین وطنی - جو بہر حال پر مقدم ہے بدن؟

پیر ہندی

قلب پہلوی زندہ بازر بشب

استفادہ روزی دارد ذہب

۴

۱۸۲۷

میر ہندی
سرا آدم سے بچے آگاہ کر۔ خاک کھنڈے کو ہر وہا کر!

میر ہندی
خاکش را پندہ آرد بجز
پاشش آمد جھیل نعت جرح!

میر ہندی
نزدہ ہے شرق زرا گنارے۔ ایتیس رتا ہی کس آزارے!

میر ہندی
ہر ہلک است پیش کر لور
زنا کہ بر بندگی گال بر دوز عور

میر ہندی
ایسکان میر نہیں دانگ ولو۔ سرد کیو کر پرگ کر لہو؟

۱۸۵۲

میر ہندی
تادلے حاجب دے نامہ بود
بچ قوے را خدا کرا انکر د!

میر ہندی
آدمی دید آیت آیت
دیوانی باشد کردیو دوش آیت!

۱۸۱
 گر خوب رونق ہے بازارِ حیدر - کون سے سود سے میں ہے دروں کا سود

پیر ہدی
 زیر کی بفرش و میرانی بخر
 زیر کی عن است و حیرانی نخر

۱۸۲
 ہم نفس سے بدلوں کے نیلیم - میں فقیر کے کلو و بے گلیم

پیر ہدی
 سینہ یک مرد روشن دل شوی
 بیکہ بر وقت کس پرستان اوی

۱۸۲

۱۸۳
 آہ شریفی تھی فنا بھر - میں نہیں سمجھا حدیث جبر و قدر

پیر ہدی
 بالی باریں اس کے سداں ہر
 بال ناخال را گوستان ہر

پیر رومی

کاروانِ حسرتی با رہی؟ - کیا ہے آخر نیتِ منی؟

پیر رومی

صفتِ درینِ ماجناں شکرہ

صفتِ درینِ عیالے غارِ کورہ

پیر رومی

کیسے قابو میں آئے آسنگل؟ - کیسے بیدار ہو سینگے میں حل؟

پیر رومی

پیر رومی

بندہ با شکر و بریں رو چوں کند

چوں بختہ نے کہ بر گون بہند

پیر رومی

ستر میں لداک میں ناہیں - کیسے آئے قیامت مالیں؟

پیر رومی

پس قیامت شوقیامت ماہر ہیں

دینے ہر چیز را شرط است این!

صید ہر ہندی

آسمانیں راہ کرتی ہے خوی - صید ہر وہ راہ کرتی ہے خوی
بے حضور و باوجود پے داغ - اپنے خچروں کے آسمان داغ داغ!

۱۸۸

پیر روی

آگہ ازرد صید را عشق است پس
لیکن او کے گنبد اندر دم کس!

صید ہر ہندی

تجربہ دوستی ہے عمیر کا نام - کس طرح حکم برکت کا حیات؟

پیر روی

دازہ ہشی مرغکانت بر چند
عنیچہ ہشی کردکانت بر کنتہ
دانہ پنہاں کن سراپا دام شو
عنیچہ پنہاں کن گنیوہ بام شو

میر ہندی

تویر کہ ہے کہ دل کی گرفتار
مطلب دل بکش و در بکار بکش
جوراد دل ہے مرے پلوینے میں - براجر پر مرے آئینے میں ہے

۱۸۹

پسرودی

تو بھی گئی مراد دل نیر ہست
دل نیرازہ عشق بشتو نے پر پست
تو دل خود را دے بند آستی
جستجو سے اہل دل بگذاشتی

میر ہندی

آسمانوں پر رات بھر بلند - بر زمیں پر خوار و زور و در منہ !
کامبرینا میں رہا جاتا ہوں میں - شوگر میں اس ماہ میں کھاتا ہوں میں
کیوں رہے جس کا پیر لاہری میں - بلکہ دنیا ہے کیوں دانائے میں ؟

پسرودی

آکبر افلاک ز قمارش بود
بر زمیں رفتن چہ ز قمارش بود

۱۹۰

علم و حکمت کا علم یوں کسراؤ؟ کس طرح ہاتھ آئے کوزہ درد و غم؟

پیر ہندی
پیر ہندی

پیر ہندی
علم و حکمت زائر از زبانِ صلح
مشقِ درخت آید از زبانِ صلح

پیر ہندی

ہے زمانے کا تقاضا انجمن اور ہے خلوت ہیں سوز سخن

191

پیر ہندی

خلوت از اختیار باید نے زیار
پیر ہندی

پیر ہندی

پیر ہندی
پیر ہندی
پیر ہندی

پیر ہندی

پیر ہندی
پیر ہندی
پیر ہندی

405

رباعی

مولانا رومی سے علامہ اقبال کے چند استفسارات

علامہ اقبال کی بیاض میں ان کے ہاتھ سے لکھی ہوئی اس نظم کا پہلا عنوان ”اربعین رومی“ درج ہے کہ جس سے اندازہ ہوتا ہے کہ علامہ اقبال شاید مولانا رومی کے چالیس اشعار کو اپنے استفسارات کے جواب کے طور پر پیش کرنا چاہتے تھے۔ جب اشعار کی یہ تعداد چالیس سے کم محسوس ہوئی تو اس عنوان کا قلم زد کر کے اس کی جگہ ”پیر و مرید“ کا عنوان لکھا گیا اور یہ نظم اسی عنوان کے تحت شائع ہوئی۔ اس خطی نسخے سے معلوم ہوتا ہے کہ علامہ اقبال نے کئی مقامات پر کچھ الفاظ کو حذف کیا، کچھ بند شامل کیے جبکہ ایک آدھ بند قلم زد کر دیا۔ صفحات پر وضاحت کے ساتھ کچھ اعداد لکھے ہوئے نظر آ رہے ہیں جو اشاعت کی غرض سے ایک طور ہدایت سی معلوم ہوتی ہے کہ کتاب میں اشاعت کے وقت صفحہ کس بند سے شروع ہوگا (مزید وضاحت کے لیے نظم کا عکس ملاحظہ فرمائیں)۔ اس اردو نظم کی ہیئت سوال و جواب کی ہے۔ علامہ اقبال ”مرید ہندی“ کے نام سے اردو شعر میں کوئی استفسار کرتے ہیں اور پھر ”پیر رومی“ کے عنوان سے مولانا رومی کے کسی شعر یا اشعار کو جواب کے طور پر نقل کرتے ہیں۔ معلوم ہوتا ہے کہ مثنویء معنوی اور دیوان شمس تبریز کے مسلسل مطالعے کے دوران علامہ اقبال کو اپنے کئی استفسارات کے جواب مولانا رومی ہی سے حاصل ہوئے۔

”پیر رومی“ سے ”مرید ہندی“ سے پہلا استفسار ”علم حاضر“ سے متعلق ہے۔

مرید ہندی

چشم بینا سے ہے جاری جوئے خوں علم حاضر سے ہے دیں زار و زبوں!

پیر رومی

علم را بر تن زنی مارے بود

علم را بر دل زنی یارے بود

علامہ اقبال بڑی درد مندی کے ساتھ مولانا رومی سے مخاطب ہو کر اپنے عہد کا ایک المیہ سامنے رکھتے ہیں کہ ”چشم بینا“ سے خون کی ندیاں رواں ہیں کیونکہ علم حاضر سے دین زار و زبوں ہو کر رہ گیا ہے۔ اگرچہ مولانا رومی اور علامہ اقبال کے درمیان صدیوں کا فاصلہ موجود ہے لیکن علامہ اقبال کو کم و بیش اسی صورت حال کا سامنا رہا کہ جس سے مولانا رومی اپنے عہد میں کر چکے تھے اور جس کی روسے جاں پر بدن مقدم قرار پایا، علم کو عقل اور استدلال سے وابستہ کیا گیا اور مظاہر کو عقلیت کے زاویوں سے پرکھنے کا رواج عام ہوا تھا۔ علم کے بارے میں مولانا رومی سے علامہ اقبال کا استفسار اس لیے بھی معنی خیز ہے کہ علامہ اقبال سے قبل سرزمین ہند میں انگریزوں کی آمد کے ساتھ ہی ہر شعبہء حیات میں بہت بڑی تبدیلی رونما ہوئی کی جس نے مشرق کے انداز و اطوار بدل کر رکھ دیئے تھے۔ ۱۸۵۷ء میں سرزمین ہند پر انگریزوں کی مکمل اجارہ داری کے بعد علوم کا بنیادی ڈھانچہ یکسر تبدیل ہوا۔ نصابت بدلے گئے، تعلیمی اداروں کی ماہیت مکمل طور پر تبدیل ہوئی، علمی دنیا میں عقل و استدلال کو فوقیت دی جانے لگی۔ حتیٰ کہ قرآن حکیم کی تفسیر کو عقل کی بنیادوں پر لکھا اور پیش کیا گیا۔

علامہ اقبال سے قبل علی گڑھ تحریک کا غوغا بلند ہوا اور عقلی و استدلالی سطح پر اس تحریک نے مسلمانان ہند کو ایک نئے شعور سے ہم کنار کر دیا۔ سر سید احمد خان اور ان کے رفقاء نے علم کے حصول کو ملازمتوں، جاہ و منصب تک رسائی حاصل کرنے کا وسیلہ بنا کر پیش کیا، روح پر بدن کو فوقیت حاصل ہوئی۔ سر سید کے عہد میں اگرچہ اکبر الہ آبادی نے مسلمانوں کو اس خطرے سے خبردار کیا لیکن ان کی آواز میں اتنی توانائی کہاں تھی کہ 'علم رابر تن زنی' سے روک کر نوآبادیاتی نظام میں علوم کے نئے تشخص کو تبدیل کر پاتی۔

علامہ اقبال سے قبل ہی علوم میں حد درجہ بڑھے ہوئی عقلیت پسندی کا خوف ناک انجام یہ ہوا کہ دین کی تعبیر کو عقل کے سانچے میں ڈھال کر پیش کیا گیا۔ علامہ اقبال جدید علوم کی اس غایت کا شخصی تجربہ رکھتے تھے، ان کے پیش رو جس معاشرت کو چھوڑ کر گئے تھے، علامہ اقبال اس سے بہ خوبی آگاہ تھے۔ اس تجربے نے ان کی روح میں کرب کو ابھارا جس کرب کا اظہار ان کی شاعری میں بکھر اڑا ہے۔

جب سے پیر فلک نے ورق ایام کا اٹنا
آئی یہ صدا، پائو گے تعلیم سے اعزاز
آیے مگر اس سے عقیدوں میں تزلزل
دنیا تو ملی، طائر دیں گر گیا پرواز
بنیاد لرز جائے جو دیوار چمن کی
ظاہر ہے کہ انجام گلستاں کا ہے آغاز
پانی نہ ملازم ملت سے جو اس کو
پیدا ہیں نئی پود میں الحاد کے انداز۔

علامہ اقبال نے اس پر آشوب فضاء سے نکلنے کے لیے مولانا رومی کے افکار سے فیض پایا۔ اقبال کے اردو کلام میں علوم کی ساخت اور اس کے تشخص کی منبع و مرکز مولانا رومی ہیں۔ علامہ اقبال بڑی درد مندی اور آس کے ساتھ ان سے استفہار کرتے ہیں کہ عہد حاضر میں علم کے ہاتھوں دین زاروں ہیں۔

حاضرین محفل، یوں تو علامہ اقبال نے اپنی اس اردو نظم ”پیر و مرید“ میں کئی سوالات کا جواب مولانا رومی کے اشعار کی مدد سے فراہم کیا ہے لیکن اب بھی علامہ اقبال کا یہ استفہار اور مولانا رومی کا جواب ہماری دنیا کے لیے مینارہ نور ہے کہ ہم علم کو دل سے، روح سے ہم آہنگ کر لیں تو علم ہمارا دوست بن جائے گا۔

معزز حاضرین، موجودہ عہد میں علوم کی حیران کن پیش رفت اور ترقی نے چشم آدم کو حیران ضرور کر رکھا ہے لیکن افسوس کے ساتھ کہنا پڑ رہا ہے کہ یہ علوم کی یہ ترقی ہمارے جسموں سے جڑ گئی ہے، روح سے نہیں۔ آج ہم سب انفارمیشن کے عہد میں

مولانا رومی سے علامہ اقبال کے چند استفسارات

زندہ ہیں اور کسی سے یہ بات ڈھکی چھپی نہیں کہ علوم کے اس ترقی نے دکھی انسانیت کے لیے وہ کچھ نہیں کیا جس کی اس تھی۔ آج علوم کے مراکز نے تجارتی کمپنیوں کو زیادہ فائدے دیئے ہیں، اسلحہ کے انبار لگا کر رکھ دیئے ہیں، علوم کی اس ترقی نے چند خاندانوں کو ثروت مند بنا دیا ہے، ایسا محسوس ہوتا ہے کہ علم کی اس بڑھوتی کا فائدہ انسانیت کی بجائے فرد واحد کو زیادہ ہوا ہے۔ آج دنیا جس ڈھب پر تشکیل دی جا رہی ہے، اس میں روح کے کرب کے ساتھ ساتھ جسم کی تکلیف بھی شامل ہے۔ اس وقت دنیا ایک پکے ہوئے پھوڑے مانند درد سے معمور ہے۔ مثالیں دینے کی ضرورت نہیں کہ دنیا کے کس کس نچلے میں انسانیت کس طور سانس محض لینے کے لیے بھی تگ و دو میں مصروف ہے۔ علم کو روح کے اس کرب کا علاج کرنا تھا، وہ نہیں ہوسکا، علم کو زخمی انسانیت کے زخم صاف کرنے تھے، نہیں کر سکا۔ اسلم انصاری کے بقول جن بچوں کی عمریں تارے، ہتلیاں، پھول اور غباروں کے ساتھ کھیلنے کی تھیں اور خواب جتنے بھی سہانے ہیں وہ سبھی سوچنے کی تھیں، اگر وہ بچیاں سوچتی ہیں تو بارود کی بوسوچتی ہیں اور اپنے زخموں کے لیے تار نو سوچتی ہیں۔ دنیا کو اس وقت بھی مولانا رومی کے افکار کی ضرورت گزرے ہوئے کل سے کہیں زیادہ آج ہے۔ دنیا کو مولانا رومی کے حسن حقیقی کی سمت لوٹنا ہوگا۔ ان کے الفاظ کی سمت کہ جن سے اقبال نے روشنی پائی

علم را بردل زنی یارے بود

اقبال کے ہاں علوم کی ساخت اور اس کے تشخص کا منبع و مرکز مولانا رومی ہیں۔ یہی وجہ ہے کہ اقبال مولانا رومی کی چوکھٹ کو آس مندی کے ساتھ دیکھتے ہیں جس کی رو سے علم کو اگر جسم سے وابستہ کرو گے تو یہ سانپ بن کر تمھارے جسم سے لپٹ جائے گا اور اگر اسے روح سے ہم آہنگ کرو گے تو یہ تمھارا دوست و غم خوار بن جائے گا۔ علامہ اقبال کو علوم کی ساخت کے حوالے ایک بڑا چلینج درپیش تھا، ان کی زندگی کا بڑا حصہ عقل و عشق کے نازک رشتے پر غور کرتے ہوئے گزری اور اس چلینج سے نبرد آزما ہونے کے لیے انھوں نے ایک ایسی ہستی سے رجوع کیا جو اپنے عہد میں علوم کے استدلالی حیثیت میں شہیرہ کا درجہ رکھتی تھی بلکہ اس کوہ گراں کو توڑ کر روح سے ہم آہنگ ہو گئی تھی۔ مولانا رومی کے افکار کی بدولت علامہ اقبال نے اپنے عہد میں علوم کے اس سیلاب کو روکا جو روح جاں کی بنیادوں کو اپنے تیز بہاؤ کے سبب کاٹ رہا تھا۔ اس امر میں بھی حیرت نہیں ہونی چاہیے کہ صوفیوں بالخصوص صوفی شعراء کا ایک بڑا طبقہ علوم کی اس غایت معنوی کی طرف اشارہ کرتا رہا کہ جس کی سمت نمائی مولانا رومی نے وضاحت کے ساتھ کر دی تھی۔ ہمارے ہاں بابا بلھے شاہ ایسے نہیں کہہ گئے کہ علموں بس کریں او یار۔ شاہ حسین ہوں، میاں محمد بخش ہوں، وارث شاہ ہوں، سلطان باہو ہوں یا خواجہ فرید۔۔۔ سب کے ہاں ایک ہی رمز ہے کہ بس وے ملاں اکو الف کافی تے ب دی رمز نہ کائی۔ صوفی کی ہمیشہ سے زاہد کے ساتھ نوک جھونک رہی ہے کہ وہ مظاہر پر مرتا ہے جبکہ اصل حیات مظاہر سے پرے کسی نہاں خانے میں دھڑک رہی ہوتی ہے۔ اس طور دیکھا

جائے تو مولانا رومی سر زمین ہند کا ایک ایسا روشن استعارہ ہیں کہ جنھوں نے علوم کی سبقت اور مکمل سپردگی کے عہد میں علوم کو روح سے ہم آہنگ کرنے کی ضرورت کا اجاگر کیا۔ بلاشبہ مولانا رومی کا ہمارے زمین پر یہ ایک بڑا احسان ہے۔

علامہ اقبال کے ہاتھ سے لکھی گئی اس نظم کے پہلے ورق کو دیکھنے سے اندازہ ہوتا ہے کہ انھوں نے اس نظم کا آغاز ذیل میں درج بند سے کرنا چاہا تھا لیکن بعد میں اس بند سے قبل دو اشعار شامل کیے جو اسی ورق پر ایک کونے میں درج ہیں اور تیر کا نشان مزید وضاحت کر دیتا ہے۔

مُرید ہندی

اے امام عاشقان درد مند! یاد ہے مجھ کو ترا حرفِ بلند

خشک مغز و خشک تار و خشک پوست

از کجائی آید این آواز دوست

دور حاضر مستِ چنگ و بے سر و بے ثبات و بے یقین و بے حضور

کیا خبر اس کو کہ ہے یہ راز کیا دوست کیا ہے، دوست کی آواز کیا

آہ، یورپ با فروغ و تاب ناک

نغمہ اس کو کھینچتا ہے سوئے خاک

پیر رومی

بر سماعِ راست ہر کس چیر نیست

طعمہ ہر مرے اُنخیر نیست ۳

اس بند میں علامہ اقبال نے مولانا رومی کے سامنے اپنے عہد کا ایک اہم المیہ سامنے رکھا ہے جو مظاہر کے منقطع رشتوں سے بڑا ہوا ہے۔ علامہ اقبال نے اس باب میں مولانا رومی کے ایک معروف شعر کو درج کیا۔ قیاس کہتا ہے کہ ان کا اشارہ موسیقی کے اس آلے کی طرف ہے کہ جو پرانے وقتوں میں کدو کا گودا (مغز) نکال کر تیار کیا جاتا تھا۔ کدو سے اس خول کے ساتھ تار باندھے جاتے تھے۔ اس خشک مغز، خشک تار اور خشک پوست سے موسیقی جنم لیتی تھی۔ یہ ظاہر اس خشک تار سے برآمد ہونے والی آواز کو مولانا رومی سے حقیقی رشتے اور تعلق سے وابستہ کیا۔ اس طور مولانا رومی کے ہاں مظاہر اور اشیاء کا تعلق روحانی سطح پر کسی او جھل جہاں کا استعارہ بنا۔ مولانا رومی کے ساتھ ساتھ کم و بیش ہر صوفی شاعر نے اپنے ارد گرد کے مظاہر کو اس باطنی نظر سے دیکھا۔ اگر ایسا نہ ہوتا تو شاہ حسین کے ہاں چرخہ کی علامت اتنی معنی خیز نہ ہوتی، خواجہ فرید کو ہمہ اوست کا شاعر کہا گیا کہ انھوں نے اپنی شاعری میں مسجد، منبر، مصحف اور قرآن، روہی اور چولستان، بارش اور باران، آس، سرخی، بیڑہ اور پان سب مظاہر میں اسی کو جلوہ گر پایا جس طور مولانا رومی نے خشک تار سے برآمد ہونے والی آواز کو آوازِ دوست کہا۔ خواجہ فرید پر معترض لوگوں کا رویہ در حقیقت مظاہر کے او جھل تعلق اور رشتے کو پہچان نہ سکنے کے سبب ہے۔ مظاہر کو کسی اور رنگ میں پیش کر کے اور ازلی وجود سے تعلق قائم کرتے ہوئے صوفیائے کرام نے حقیقتِ منتظر کو 'لباسِ مجاز' میں دیکھنے کی سعی کی۔

مولانا رومی سے علامہ اقبال کے چند استفسارات

اس نظم میں علامہ اقبال کا کرب یہ ہے کہ وہ مولانا رومی سے شکوہ کناں ہیں کہ اس عہد کی آنکھ مظاہر اور اشیاء سے جڑے ہوئے ماورائے مظہر ازلی رشتوں کو دیکھنے سے محروم ہے۔ اسی سبب سے اسے معلوم ہی نہیں کہ دوست کیا ہے اور دوست کی آواز کیا ہے۔ اس حوالے سے مولانا رومی کی زندگی میں زرکوب کی اہمیت اجاگر ہوتی ہے اور ہمارے خطے کا ایک قول معنویت سے ہم کنار ہوتا ہے کہ ہاتھ کام میں، دھیان یار میں۔ گھومتے ہوئے چرنے کی آواز، پگی کی گردش اور گڑ گڑا ہٹ بھلے بہ ظاہر اشیا ء کے زمرے میں ہی کیوں نہ آتی ہوں، شاہ حسین، بابلیہ شاہ، خواجہ غلام فرید اور مولانا رومی تک آتے آتے محض بانسری، چرخہ اور پگی نہیں رہ جاتیں۔ دیکھنے والے کی نظر جب ان اشیاء کو ازلی حقیقت سے جب منسلک کرتی ہے کوشے کی ماہیت اور اس کا مظہر بدل جاتا ہے۔ اسی رمز کو غالب کو اس شعر میں پیش کیا:

قطرے میں دجلہ دکھائی نہ دے اور جزو میں کل

کھیل بچوں کا ہوا، دیدہء بینانہ ہوا

علامہ اقبال اپنے عہد میں اس طرز کی نابینائی کا شکوہ مولانا رومی سے کرتے نظر آتے ہیں۔ اقبال کے خیال میں یہ عہد رقص و سرود میں غلط ہے لیکن ان مظاہر سے جڑے ہوئے بھیدوں سے ناواقف ہے۔ اقبال نے اس شکوے میں یورپ کی تخصیص کر دی کہ اس کا نغمہ رفعت پر لے جانے کی بجائے خاک کی طرف کھینچتا ہے۔ اس سرد زندگی کا اشارہ اقبال کے ہاں 'پیام مشرق' میں واضح ہے کہ جس کے اولین صفحہ پر انھوں نے گوئے کو مخاطب کرتے ہوئے کہا کہ مغرب اب مشرق کے سینے سے حرارت کا متلاشی ہے۔ 'آواز دوست' سے ہی مشرق و مغرب کا فرق سامنے آتا ہے۔ اقبال کے نزدیک مغرب تاب ناک ہے، روشن تر ہے اور با فروغ ہے لیکن وہ آواز دوست، کی رمز سے نا آشنا ہے۔ اس کرب ناک صورت حال پر مولانا رومی اقبال کو تسلی دیتے ہوئے کہتے ہیں:

برساعِ راست ہر کس چیر نیست

طعمہء ہر مرے انجیر نیست

مولانا رومی کے شعر کی رو سے ہر کسی کو سماعِ راست نصیب نہیں ہوتا، مرغ کے ہر بچے کے مقدر میں انجیر کا لقمہ نہیں ہوتا۔ اس امر کو تسلیم کرنا جبر و قدر میں سے جبر کی اہمیت کو تسلیم کرنے کے مترادف ہے۔ روایت ہے کہ علی ہجویری داتا گنج بخش کو ان کے مرشد نے ایک دن ملول و مغموم دیکھ کر کہا تھا کہ جب تم خیر اور شر کے پیدا کرنے کا اختیار نہیں رکھتے تو ان کے سبب خود کو مغموم بھی مت کرو۔ ان اشعار کی روشنی میں ہمیں وہ اقبال نظر آتا ہے کہ روحانی تجربے کو خاصوں اور منتخب لوگوں کی شے سمجھتے ہیں۔ گویا یہ ایک عطا ہے، ریاضت اور مجاہدہ کا دخل اس میں زیادہ نہیں۔ علامہ اقبال کا مولانا رومی سے یہ استفسار مظاہر کے منقطع رشتے کے بارے میں ہے۔ ان کے خیال میں مظاہر کے نہاں خانوں سے ہمارا رشتہ کٹ جانے کے سبب دور

حاضر بے ثبات و بے یقین و بے حضور ہے۔ جواب میں مولانا رومی کے شعر سے علامہ اقبال جواب اور حوصلہ دونوں پاتے ہیں کہ ہر کسی کو سماعِ راست حاصل نہیں ہوتا اور ہر مرغ کے مقدر میں انجیر کا لقمہ نہیں ہوتا۔

مرید ہندی

پڑھ لیے میں نے علومِ شرق و غرب روح میں باقی ہے اب تک درد و کرب

پیر رومی

دستِ ہر نااہل بیمار کند

سوئے مادر آکہ تبارت کند

روح کا کرب ہماری شعری روایت کا ایسا موضوع ہے کہ اس میں زبان، عہد اور جغرافیہ کی حد نہیں لگائی جاسکتی۔ سوچنے والا ہر ذہن اور تخلیقی مزاج رکھنے والا ہر فن کار اسی کرب کا سامنا کرتا ہے۔ یہ سوال اپنی جگہ اہم ہے کہ کیا علوم کی وسعت اس کرب کی گہرائی و گیرائی کو اپنی حدود میں لاسکتی ہے اور کیا علوم اس کرب کو ختم کر سکتے ہیں۔ حیاتِ اقبال سے معمولی سی واقفیت رکھنے والے لوگ بھی ان کی وسعتِ علمی سے آگاہ ہوں گے، مولانا رومی کی علوم پر گرفت سے کون آشنا نہیں۔ پیر و مرید دونوں علوم کے غوطہ زن تھے۔ علامہ روح کے کرب کے سامنے علوم کی کم مائیگی پر شکوہ کناں ہیں کہ اب تک یہ کرب باقی ہے۔ مولانا رومی کے شعر سے انھیں وہی جواب حاصل ہوتا ہے کہ جو ہمارے خطوں کی لوک دانش کی میراث ہے اور ادب کو اہم موضوع بھی، ہم سے صحبتِ ناجنس سے تعبیر کر سکتے ہیں۔ اقبال ہی کے الفاظ میں گرگس کا جہاں اور ہے، شاہین کا جہاں اور۔ اہلیت اور نااہلیت اہم معاملہ ہے جو زندگی کے معمولی مدارج سے لے کر اعلیٰ درجوں تک اپنا اثر دکھاتا ہے۔ مولانا رومی روح کے کرب کا باعث نااہل ہاتھ کو قرار دیتے ہیں اور اس کا حل اپنی اصل کی طرف لوٹنے کو سمجھتے ہیں۔

جہاد کا تصور مسلم امت میں اہم تر موضوعات میں سے ایک ہے۔ اس تصور پر زمانے کی اتنی گرد پڑتی رہی کہ ہر عہد میں اس کی غایت اور تشکیلی عناصر پر بحث و مباحثہ کا بازار گرم رہا۔ اس وقت دنیا میں قتل و غارت گری کا منظر ہے۔ عالمی طاقتیں چھوٹے ملکوں کو بزورِ بازنیت و نابود کرنے پر عمل پیرا ہیں۔ ان حالات میں خود کش بمبار کے حملوں اور دہشت گردی کے ماحول نے جہاد کے تصور کو اپنے ساتھ جوڑ رکھا ہے، یہ الگ بات کہ مختلف اسلامی ممالک کے علماء نے اس کی مذمت کرتے ہوئے اسے جہادی تصور سے الگ کیا ہے لیکن شاید علماء کے فتوے بھی کام نہیں آ رہے۔ علامہ اقبال کے عہد میں ایسا منظر نہ تھا لیکن ان کے ہوتے ہوئے جہاد کے تصور پر گہرے سائے اٹھے تھے کہ انھیں اس فرمانِ جدید کی نفی کرنی پڑی کہ جس کی رو سے جہاد کو مردِ مسلمان پر حرام قرار دینے کی سعی کی گئی۔ یہ بحث اب بھی جاری ہے کہ جہاد کا حکم دینار یا ست کا فرض ہے، انفرادی معاملہ نہیں۔ انفرادی کاوش کو جہاد کا نام نہیں دیا سکتا لیکن خارجی عوامل اس تصور کی کما حقہ تائید نہیں ہو پارہی۔ ریاست کو نظر انداز کر کے جہادی قوتیں انفرادی سطح پر سرگرم دکھائی دیتی ہیں۔ علامہ اقبال جہاد کے تصور کے بارے

مولانا رومی سے علامہ اقبال کے چند استفسارات

یہیں مولانا رومی سے استفسار کرتے ہیں کہ جس سے اس مسئلے کی شدت کا اندازہ کیا جاسکتا ہے کہ یہ تصور ان کی فکری دنیا میں کس حد تک حل طلب تھا۔

مرید ہندی

اے نگہ تیری مرے دل کی کشاد کھول مجھ پر نکتہء حکم جہاد

پیر رومی

نقش حق را ہم بہ امر حق شکن

برز جہاد دوست سنگ دوست زن ۵

اس شعر میں علامہ اقبال کا لب و لہجہ اس عقیدت سے بھرا ہوا ہے جو آپ مولانا رومی کے لیے اپنے دل میں رکھتے تھے اور جس کے غلبے کے سبب انھوں نے خود کو 'مرید ہندی' اور مولانا رومی کو 'پیر رومی' کہا۔ اس شعر میں مولانا رومی کی نگاہ کو وہ اپنے دل کی کشاد کا سبب قرار دیتے ہوئے اپنے دل کی اس بے چینی کا حل طلب کرتے ہوئے نظر آتے ہیں جو جہاد کے تصور کے باب میں ان کے دل میں تھی حالانکہ یہ معاملہ عقل کا ہے۔ مولانا رومی سے ایک عقلی تصور کے باب میں جہانِ دل سے رہنمائی طلب کرنا ایک اشارہ ہے کہ جہاد کا تصور عقل کے ساتھ ساتھ دل سے وابستہ ہے۔ مولانا رومی کے جس شعر کو انھوں نے جواب کے طور پر منتخب کیا، اس شعر میں جہاد کا تصور ایک صوفی کا تصور ہے کہ جس کی رو سے جہاد جس کے خلاف کیا جا رہا ہے، وہ بھی 'نقش حق' ہے جس کو 'امر حق' سے ختم کیا جانا چاہیے۔ اس بارے میں مولانا کی تشبیہات نہایت عمدہ ہے کہ انھوں نے آئینہ اور سنگ کی مثال دی کہ دوست کے آئینے پر دوست کے پتھر کو دے مارو۔ صوفیاء کے ہاں خیر اور شر دونوں کو 'امر حق' کا درجہ دیا جاتا ہے۔ بلندی کے اس درجے کے سبب 'شر' سے وابستہ تنفر اور ذاتی عناد جاتا رہتا ہے۔ علی ہجویری داتا گنج بخش نے بھی 'شر' کی تخلیق کو انسانی قدرت سے ماوراء قرار دیا کہ اس کی تخلیق کا سبب خود انسان نہیں اور نہ ہی وہ اس کے پیدا ہونے پر کوئی قدرت رکھتا ہے۔ مولانا رومی کے اس شعر میں 'شر' کو نقش حق اور امر حق سے تعبیر کیا گیا۔ ہمارے زمانے میں مخالف نظریات اور خیالات کے بارے میں جو شدت دکھائی دیتی ہے، اس کا ایک اہم سبب یہ ہے کہ ہم نے اسے ذاتی معاملہ سمجھ کر اپنے تئیں عدالت لگانے، سزا دینے اور مار ڈالنے کا رویہ اپنا لیا ہے۔ اگر موجودہ زمانے میں فتنوں کو مولانا رومی کی نگاہ سے دیکھا جائے تو اس شدت پسندی پر قابو پایا جاسکتا ہے۔

علامہ اقبال کی اردو نظموں میں جہاد کے موضوع پر کئی نظمیں موجود ہیں کہ جن میں جہاد کے بارے میں ان کے معاصرانہ تصورات کی جھلک بھی موجود ہے۔ 'ضرب کلیم' میں اس موضوع پر ان کی دو نظمیں 'آزادی شمشیر کے اعلان پر' اور 'جہاد قابل ذکر ہیں۔ آزادی شمشیر کے اعلان پر' اقبال اس تلوار کی تلاش میں ہیں کہ جو فقر سے حاصل ہوتی ہے۔

مرید ہندی

پڑھ لیے میں نے علوم شرق و غرب روح میں باقی ہے اب تک درد و کرب

پیرِ رومی

دست ہر نااہل پیارت کند

سوئے مادر آ کہ تہارت کند

روح کا کرب ہماری شعری روایت کا ایسا موضوع ہے کہ اس میں زبان، عہد اور جغرافیہ کی حد نہیں لگائی جاسکتی۔ سوچنے والا ہر ذہن اور تخلیقی مزاج رکھنے والا ہر فن کار اسی کرب کا سامنا کرتا ہے۔ یہ سوال اپنی جگہ اہم ہے کہ کیا علوم کی وسعت اس کرب کی گہرائی و گیرائی کو اپنی حدود میں لاسکتی ہے اور کیا علوم اس کرب کو ختم کر سکتے ہیں۔ حیاتِ اقبال سے معمولی سی واقفیت رکھنے والے لوگ بھی ان کی وسعتِ علمی سے آگاہ ہوں گے، مولانا رومی کی علوم پر گرفت سے کون آشنا نہیں۔ پیر و مرید دونوں علوم کے غوطہ زن تھے۔ علامہ روح کے کرب کے سامنے علوم کی کم مائیگی پر شکوہ کناں ہیں کہ اب تک یہ کرب باقی ہے۔ مولانا رومی کے شعر سے انھیں وہی جواب حاصل ہوتا ہے کہ جو ہمارے خطوط کی لوک دانش کی میراث ہے اور ادب کو اہم موضوع بھی، ہم سے صحبتِ ناجنس سے تعبیر کر سکتے ہیں۔ اقبال ہی کے الفاظ میں گرگھس کا جہاں اور ہے، شاہین کا جہاں اور۔ اہلیت اور نااہلیت اہم معاملہ ہے جو زندگی کے معمولی مدارج سے لے کر اعلیٰ و ارفع درجوں تک اپنا اثر دکھاتا ہے۔ مولانا رومی روح کے کرب کا باعث نااہل ہاتھ کو قرار دیتے ہیں اور اس کا حل اپنی اصل کی طرف لوٹنے کو سمجھتے ہیں۔

جہاد کا تصور مسلم امت میں اہم تر موضوعات میں سے ایک ہے۔ اس تصور پر زمانے کی اتنی گرد پڑتی رہی کہ ہر عہد میں اس کی غایت اور تشکیلی عناصر پر بحث و مباحثہ کا بازار گرم رہا۔ اس وقت دنیا میں پھتل و غارت گری کا منظر ہے۔ عالمی طاقتیں چھوٹے ملکوں کو بزورِ بازنیت و نابود کرنے پر عمل پیرا ہیں۔ ان حالات میں خود کش بمبار کے حملوں اور دہشت گردی کے ماحول نے جہاد کے تصور کو اپنے ساتھ جوڑ رکھا ہے، یہ الگ بات کہ مختلف اسلامی ممالک کے علماء نے اس کی مذمت کرتے ہوئے اسے جہادی تصور سے الگ کیا ہے لیکن شاید علماء کے فتوے بھی کام نہیں آ رہے۔ علامہ اقبال کے عہد میں ایسا منظر نہ تھا لیکن ان کے ہوتے ہوئے جہاد کے تصور پر گہرے سائے اٹھے تھے کہ انھیں اس فرمانِ جدید کی نفی کرنی پڑی کہ جس کی رو سے جہاد کو مردِ مسلمان پر حرام قرار دینے کی سعی کی گئی۔ یہ بحث اب بھی جاری ہے کہ جہاد کا حکم دینار یا ست کا فرض ہے، انفرادی معاملہ نہیں۔ انفرادی کاوش کو جہاد کا نام نہیں دیا سکتا لیکن خارجی عوامل اس تصور کی کما حقہ تائید نہیں ہو پارہی۔ ریاست کو نظر انداز کر کے جہادی قوتیں انفرادی سطح پر سرگرم دکھائی دیتی ہیں۔ علامہ اقبال جہاد کے تصور کے بارے میں مولانا رومی سے استفسار کرتے ہیں کہ جس سے اس مسئلے کی شدت کا اندازہ کیا جاسکتا ہے کہ یہ تصور ان کی فکری دنیا میں کس حد تک حل طلب تھا۔

مرید ہندی

اے نگہ تیری مرے دل کی کشاد کھول مجھ پر نکتہء حکم جہاد

پیر رومی

نقش حق را ہم بہ امر حق شکن

برز جاج دوست سگ دوست زن ۵

اس شعر میں علامہ اقبال کا لب و لہجہ اس عقیدت سے بھرا ہوا ہے جو آپ مولانا رومی کے لیے اپنے دل میں رکھتے تھے اور جس کے غلبے کے سبب انھوں نے خود کو 'مرید ہندی' اور مولانا رومی کو 'پیر رومی' کہا۔ اس شعر میں مولانا رومی کی نگاہ کو وہ اپنے دل کی کشاد کا سبب قرار دیتے ہوئے اپنے دل کی اس بے چینی کا حل طلب کرتے ہوئے نظر آتے ہیں جو جہاد کے تصور کے باب میں ان کے دل میں تھی حالانکہ یہ معاملہ عقل کا ہے۔ مولانا رومی سے ایک عقلی تصور کے باب میں جہان دل سے رہنمائی طلب کرنا ایک اشارہ ہے کہ جہاد کا تصور عقل کے ساتھ ساتھ دل سے وابستہ ہے۔ مولانا رومی کے جس شعر کو انھوں نے جواب کے طور پر منتخب کیا، اس شعر میں جہاد کا تصور ایک صوفی کا تصور ہے کہ جس کی رو سے جہاد جس کے خلاف کیا جا رہا ہے، وہ بھی 'نقش حق' ہے جس کو 'امر حق' سے ختم کیا جانا چاہیے۔ اس بارے میں مولانا کی تشبیہات نہایت عمدہ ہے کہ انھوں نے آئینہ اور سنگ کی مثال دی کہ دوست کے آئینے پر دوست کے پتھر کو دے مارو۔ صوفیاء کے ہاں خیر اور شر دونوں کو 'امر حق' کا درجہ دیا جاتا ہے۔ بلندی کے اس درجے کے سبب 'شر' سے وابستہ تنفر اور ذاتی عناد جاتا رہتا ہے۔ علی ہجویری داتا گنج بخش نے بھی 'شر' کی تخلیق کو انسانی قدرت سے ماوراء قرار دیا کہ اس کی تخلیق کا سبب خود انسان نہیں اور نہ ہی وہ اس کے پیدا ہونے پر کوئی قدرت رکھتا ہے۔ مولانا رومی کے اس شعر میں 'شر' کو نقش حق اور امر حق سے تعبیر کیا گیا۔ ہمارے زمانے میں مخالف نظریات اور خیالات کے بارے میں جو شدت دکھائی دیتی ہے، اس کا ایک اہم سبب یہ ہے کہ ہم نے اسے ذاتی معاملہ سمجھ کر اپنے تئیں عدالت لگانے، سزا دینے اور مار ڈالنے کا رویہ اپنا لیا ہے۔ اگر موجودہ زمانے میں فتنوں کو مولانا رومی کی نگاہ سے دیکھا جائے تو اس شدت پسندی پر قابو پایا جاسکتا ہے۔

علامہ اقبال کی اردو نظموں میں جہاد کے موضوع پر کئی نظمیں موجود ہیں کہ جن میں جہاد کے بارے میں ان کے معاصرانہ تصورات کی جھلک بھی موجود ہے۔ 'ضرب کلیم' میں اس موضوع پر ان کی دو نظمیں 'آزادی شمشیر کے اعلان پر' اور 'جہاد' قابل ذکر ہیں۔ 'آزادی شمشیر کے اعلان پر' اقبال اس تلوار کی تلاش میں ہیں کہ جو فقر سے حاصل ہوتی ہے۔

ہے فکر مجھے مصرع ثانی کی زیادہ
اللہ کرے تجھ کو عطا فقر کی تلوار
قبضے میں یہ تلوار آجائے تو مومن
یا خالد جان باز ہے یا حیدر کرار۔

علامہ اقبال کی اردو نظم 'جہاد' اس عہد کی نشانی ہے کہ جب جہاد بالقلم پر زور دیا گیا اور اس بات پر اصرار کیا گیا کہ اب عالمی تناظر میں تلوار کارگر نہیں رہی۔ علامہ اقبال قدرے طنزیہ انداز میں فتویٰ دینے والے شیخ سے سوال کرتے ہیں کہ کیا دستِ مسلمان میں تیغ و تفتنگ باقی ہے۔ علامہ اقبال نے اس نظم میں جس مردِ مسلمان کی طرف اشارہ کیا ہے، اس کے پاس ایسا دل ہی نہیں کہ جو موت کی لذت سے آشنا ہو۔ ترک جہاد کی تعلیم تو اسے دی جانی چاہیے کہ جس کے پنچے، خونیں سے دنیا کو خطرات لاحق ہو۔ اس نظم میں علامہ اقبال نے یورپی اقوام کے دوہرے معیار کو بھی نشانہ بنایا ہے کہ وہ خود اپنے تصورات کی حفاظت کے لیے زرہ بند ہو گئے ہیں لیکن بے ذوق اور بے عمل مسلمان کو ترک جہاد پر اکساتے ہیں۔ ان کے خیال میں شر جہاں ماور جس خطے میں ہو، اسے شر ہی کہنا چاہیے اور اس بارے میں قوم، ملت اور جغرافیہ کی تخصیص نہیں ہونی چاہیے۔ علامہ اقبال اس صورت کو تسلیم کرنے پر رضامند دکھائی نہیں دیتے کہ شر اور فساد کے نام پر اسلام کا محاسبہ کیا جائے اور یورپ سے درگزر کیا جائے۔

تعلیم اس کو چاہیے ترک جہاد کی
دنیا کو جس کے پنچے، خونیں سے ہو خطر
ہم پوچھتے ہیں شیخ کلیسا نواز سے
مشرق میں جنگ شر ہے تو مغرب میں بھی ہے شر
حق سے اگر غرض ہے تو زیبا ہے کیا یہ بات
اسلام کا محاسبہ، یورپ سے درگزر کے

ان اردو نظموں سے اندازہ ہوتا ہے کہ 'جہاد' کی غایت اور مقصد علامہ اقبال کی فکری دنیا کا اہم موضوع ہے۔ اس اہم تر موضوع پر بھی وہ مولانا رومی سے مدد کے طلب گار محسوس ہوتے ہیں۔ ان کی نظم کے آخری اشعار کو موجودہ عہد کے تناظر میں دیکھا جائے تو اقوامِ عالم میں فلسطین، شام، عراق، افغانستان، لیبیا وغیرہ کی صورت حال اور عالمی طاقتوں کا مسلمان ممالک کے خلاف پابندیوں کے مظاہروں سے منظر واضح ہو جاتا ہے۔

مولانا رومی سے علامہ اقبال کے استفسارات کا ایک بڑا حصہ تہذیبِ مغرب کی چمک دک کے سامنے مسلمان نوجوان کی ذہنی اور روحانی پستی ہے۔

مرید ہندی

ہے نگاہِ خاوراں مسکورِ غرب حورِ جنت سے ہے خوشتر حورِ غرب

پیر رومی

ظاہرِ نقرہ گرا سپید است و نو

دست و جامہ ہم سیہ گرد دازو!

مرید ہندی

آہ مکتب کا جوانِ گرم خوں! ساحرِ افرونگ کا صید زبوں!

پیر رومی

مرغِ پر ناز ستہ چوں پراں شود

طعمہ ہر گربہِ ادرائ شود!

یہ بھی کیسا عجیب اتفاق ہے کہ مولانا رومی کو اپنے زمانے میں اس نوع کے سوالات کا سامنا کم از کم مغرب سے نہ تھا۔ تہذیبِ مغرب علامہ اقبال کی شاعری اور فکر اور بہت بنیادی موضوع ہے اور اسی بنا پر انھوں نے گوئے کے نام ”پیامِ مشرق“ بھیجا۔ تہذیبِ مغرب کے سردینے اور چاندی کی مانند چمک دمک سے جڑا ہوا تصور ان کے مولانا ہاں رومی کی وساطت سے پہنچا۔ افرونگ کے سحر میں مبتلا نوجوانوں کے لیے مولانا رومی کے الفاظ میں علامہ اقبال اس پرندے کی مثال دیتے ہیں کہ جس کے ابھی پر نہ نکلے ہوں، اگر وہ اڑان بھرنے کی کوشش کرے گا تو بلی کا نوالہ بن جائے گا۔

ارحمن اقبال کے ہاں اقبال کے تصورِ وطن کی تفہیم و تعبیر میں ایک الجھن اس سبب سے بھی پیدا ہوئی کہ علامہ اقبال محض ایک شاعر نہ تھے بلکہ عملی طور پر سیاست دان بھی تھے، فلسفہ اور فکری مباحث اس کے سوا ہیں۔ جب ایسی صورت حال ہو کہ کسی ایک شخصیت کے اندر متنوع جہات در آئیں تو انھیں الگ الگ کر کے دیکھنا، تعبیر کو درست سمت میں نہیں لے جاتا۔ علامہ اقبال کی شاعری اور فکری دنیا میں وطن کا تصور جغرافیہ سے نہیں ہے جبکہ وہ سیاست دان کے طور پر مسلم لیگ کے جلسہء الہ آباد میں وطن کا جو تصور دے چکے، اس میں جغرافیہ بہت واضح ہے اور پاکستان کی فکری بنیاد میں ان کے خطبہء الہ آباد کی بہت اہمیت ہے۔ یہ اقبالیات کا نیا موضوع نہیں، تلاش کرنے والوں کو اس موضوع پر بہت کچھ اچھا برا لکھا ہوا مل جائے گا۔ اس نظم کی رو سے دیکھیں تو اندازہ ہوتا ہے کہ وطن کا تصور خود علامہ اقبال کی ذات میں استفسار کی شکل میں موجود رہا اور یہ حل طلب معاملات میں سے ایک تھا۔ اسی لیے مولانا رومی سے استفسار کرتے ہیں کہ دین اور وطن میں آویزش کس حد تک ہو سکتی ہے اور کیا جاں کے جوہر پر بدن کو فوقیت دی جاسکتی ہے۔

مرید ہندی

تا کجا آویزش دین و وطن جوہر جاں پر مقدم ہے بدن

پیر رومی

قلب پہلو زند بازر بشب

انظار روزی دارد ذہب ۹

نظم کے اگلے اشعار میں علامہ اقبال سر آدم سے آگاہ کرنے کے لیے مولانا رومی سے رجوع کرتے ہیں کہ آگاہی کے سبب خاک کے ذرے کو مہر و ماہ کی سی تابندگی عطا کی جائے۔ علامہ اقبال کے ہاں خودی کا فلسفہ سر آدم کی جستجو پر مبنی ہے۔ ان کے اردو کلام کی بیشتر نظمیں اسی تلاش کی روداد ہیں جن میں ”فرشتے جنت سے آدم کو رخصت کرتے ہیں“، ”روح ارضی آدم کا استقبال کرتی ہے“ وغیرہ قابل ذکر ہیں۔

مرید ہندی

سر آدم سے مجھے آگاہ کر خاک کے ذرے کو مہر و ماہ کر

پیر رومی

ظاہر شراپشہ آرو پچرخ

باطنش آمد محیط ہفت چرخ ۱۰

مولانا رومی سے علامہ اقبال کو سر آدم کا سراغ درج ذیل شعر کی صورت میں ملتا ہے اور اس کی تعبیر ان کی مثنوی ”جاوید نامہ“ میں دکھائی دیتی ہے کہ جس میں انھوں نے مولانا رومی کی معیت میں ہفت افلاک کی سیر کی۔ مولانا رومی کے خیال میں آدم کا ظاہر ایسا ہے کہ ایک مچھر اسے چکروں میں ڈال جاتا ہے جبکہ اس کا باطن ایسا تو انا ہے کہ سات آسمان سے اندر سما جاتے ہیں۔

اس نظم میں مولانا رومی سے علامہ اقبال کا اگلا استفسار بھی سر آدم سے وابستہ ہے کہ غایت آدم کیا ہے، خبر یا نظر۔ اس استفسار میں بھی علامہ اقبال نے مولانا رومی کو خراج عقیدت پیش کرتے ہوئے ان کی دانائی کے نور کا تذکرہ کیا کہ جس سے خاک بھی روشن تر ہو جاتی ہے۔ مولانا رومی کے بقول آدمی تو دید ہے، باقی تو سب پوست ہوتا ہے۔ علامہ اقبال یہ سوال بھی اٹھاتے ہیں کہ امت کس آزار سے ہلاک ہوتی ہیں اور اس کے فوراً بعد وہ مسلم امت کی بات کرتے ہیں کہ اب مسلمانوں میں وہ رنگ و بو باقی نہیں رہا، آخر کیا وجہ ہے کہ اس کا لہو سرد ہو گیا ہے۔

مرید ہندی

اب مسلمان ہیں نہیں وہ رنگ و بو سرد کیونکر ہو گیا اس کا لہو

پیر رومی

تا دل صاحب دلے نامد بہ درد

بیچ تو سے را خدا سوانہ کرد ال

مسلمانوں کے زوال کی کہانی اردو شاعری میں علامہ اقبال سے بہت پہلے بیان ہوتی چلی آ رہی تھی کہ جسے حقیقت نگاری کا قرینہ علامہ اقبال کے پیش رو، مولانا حالی، نے عطا کیا۔ علامہ اقبال کی اردو شاعری کو سرسری نگاہ سے پڑھنے والے بھی اس امر سے آگاہ ہیں کہ ان کے ہاں سوز کی ایک بنیادی وجہ مسلم امت کا زوال تھا۔ کبھی انھوں نے اس امت کو ’راکھ کا ایک ڈھیر‘ قرار دیا تو کہیں اسے خاکستر کہہ کر اس میں سے فاطمہ بنت عبد اللہ کو حیرت کے ساتھ دیکھا کہ ایسی چنگاری بھی یارب اپنے خاکستر میں تھی۔ مولانا رومی سے ان کا استفسار یہ ظاہر تو مجموعی طور پر ہے لیکن علامہ اقبال کے فکری نظام کو سامنے رکھا جائے تو گمان ہوتا ہے کہ ان کا اشارہ مسلم امت کی طرف زیادہ ہے۔ مولانا رومی کا جواب یہ ظاہر بہت سادہ ہے کہ جب کسی صاحب دل کا دل دکھایا جاتا ہے تو خدا اس قوم کو رسوا کر دیتا ہے۔ اس استفسار کا جواب اتنا سادہ نہیں، اسی سادگی میں پختہ کاری کی انتہا ہے۔ اگلے ہی اشعار میں علامہ اقبال بازار وجود کے بے رونق ہونے کا شکوہ کرتے ہیں اور سوال اٹھاتے ہیں کہ مردوں کا فائدہ کس سودے میں ہے کہ جس سے اس بازار وجود میں رونق ہو۔ مولانا رومی کی نظر سے انھیں جواب ملتا ہے کہ زیر کی فروش کر کے حیرانی خریدو کیونکہ زیر کی محض ایک ظن ہے جبکہ حیرانی اصل میں نظر ہے۔ اس نظم میں بھی علامہ اقبال اپنے عہد اور معاصرین کے ہاں قربت شاہی کی آرزو کا شکوہ کرتے ہیں اور خود کو اس باب میں تنہا کھڑا پاتے ہیں۔ مولانا رومی سے انھیں یہی جواب ملتا ہے کہ بادشاہ کے سر کی مانگ پر چلنے سے کہیں بہتر ہے کہ کسی روشن دل انسان کے غلام بن جاؤ۔

ہر بڑے تخلیقی ذہن کی مانند مولانا رومی اور علامہ اقبال کا پسندیدہ موضوع ’جبر و قدر‘ ہے۔ علامہ اقبال کی اردو شاعری کا غالب مزاج ’راکب تقدیر جہاں‘ کا ہے۔ ان کی اردو شاعری میں انسان تنگ و دو، مسلسل عمل، تحرک، طلب، جستجو سے عبارت ہے۔ وہ ہاتھ پر ہاتھ رکھے منتظر فردا قوم سے شاکہ دکھائی دیے۔ ان کی اردو شاعری میں جو بنیادی تصورات ابھرے، ان میں تقدیر پرستی کی گنجائش کم ہے۔ اسی لیے وہ حرکت و عمل کو زندگی میں جاری و ساری دیکھنا چاہتے ہیں۔ اس موضوع پر ان کی کئی اہم نظمیں موجود ہیں لیکن فی الوقت ’روحِ ارضی آدم کا استقبال کرتی ہے‘ میں وہ آدم کی رضا کو تقدیر کارا کب قرار دیتے ہیں۔ مولانا رومی سے ان کا ایک استفسار ’جبر و قدر‘ سے متعلق ہے۔

مرید ہندی
اے شریکِ مستیِ خاصانِ بدر
میں نہیں سمجھا حدیثِ جبر و قدر!
پیرومی
بالِ بازاںِ راسوے سلطانِ برو
بالِ زانوںِ راہِ رستاںِ برو ۱۲

ان اشعار میں مولانا رومی سے علامہ اقبال کی غیر معمولی عقیدت اس طور سامنے آتی ہے کہ انھوں نے مولانا رومی کو ”شریکِ مستیِ خاصانِ بدر“ کہا۔ یہ بہت بڑا خراجِ عقیدت ہے جو مولانا رومی کو پیش کیا گیا۔ میری کم علمی ہے کہ مجھے اس زیادہ گہرا خراجِ عقیدت اردو شاعری میں کم ہیں اور کسی ہستی کے لیے دکھائی نہیں دیا۔ اپنے اس اہم استفسار کے جواب میں علامہ اقبال نے مولانا رومی کا جو شعر بہ طورِ جواب منتخب کیا، اس شعر کی فضاء علامہ اقبال کے مجموعی تخلیقی اور فکری رویے سے مطابقت نہیں رکھتی۔ مولانا رومی پرندوں میں سے ”باز“ اور ”زراغ“ کی پروں کی ساخت کو جبر و قدر سے وابستہ کرتے ہیں کہ ان کی پروں کی ساخت ہی انھیں سلطانی عطا کرتی ہے یا پھر گورستاں لے جاتی ہے۔

مولانا رومی سے علامہ اقبال غایت دینِ نبی ﷺ پوچھتے ہیں تو انھیں بتایا جاتا ہے کہ ہمارے دین میں مصلحتِ جنگ و شکوہ سے ہے جبکہ دینِ عیسیٰ میں وہ غار و کوہ سے ہے۔ سینے میں دل کی بیداری کیسے ہو اور اس آب و گل کو کس طرح قابو میں لایا جائے، اس سوال پر انھیں مولانا رومی کے اشعار سے جواب ملتا ہے کہ آدمی کو زمین پر ایسے رہنا چاہیے کہ جیسے کوئی گھوڑا اس پر دوڑتا ہے نہ کہ اس طرح جیسے کوئی جنازہ کسی کے کندھوں پر ہوتا ہے۔ قیامت کا یقین کیسے آئے تو مولانا رومی جواب میں کہتے ہیں کہ خود قیامت بن جائو۔ اس نظم میں علامہ اقبال اپنے معروف تر نظریہ خودی کی اہمیت اجاگر کرتے ہوئے مولانا رومی سے عرض کرتے ہیں کہ خودی اپنے نچھیروں کے ہاتھوں داغ داغ ہو چکی ہے۔ مولانا رومی کا جو شعر علامہ اقبال نے اس استفسار کے جواب میں درج کیا اس کا مفہوم یہ ہے کہ شکار کے لائق تو صرف عشق ہی ہے لیکن وہ کب کسی کے دام میں آتا ہے۔ علامہ اقبال ایک اور انداز سے ملت کے وابستہ سوال اٹھاتے ہیں کہ ملت کی حیاتِ آخر کس طرح محکم ہو سکتی ہے تو مولانا رومی کے ہاں سے علامہ اقبال کو یہ جواب ملتا ہے کہ ایسا دانہ مت بنو کہ جسے کوئی پرندہ آسانی سے چگ لے اور نہ ہی ایسے غنچے بنو کہ جسے وادی و دامن سے بہ آسانی توڑ لیا جائے، زیادہ بہتر ہے کہ ایسا دانہ بنو جو تیرے دام ہو اور ایسا غنچہ بنو کہ جو گیاہ میں پنہاں ہو۔ دل کی تلاش کے موضوع پر علامہ اقبال اس جستجو کا اظہار مولانا رومی کے سامنے بھی کرتے ہیں تو مولانا رومی انھیں جواب دیتے ہیں کہ تمہارے پاس دل تو ہے اور اس میں بلندی و پستی بھی موجود ہے لیکن تو نے اپنے دل کو دل سمجھا اور اہل دل کی تلاش کو ترک کر بیٹھا۔ دل کی تلاش سے کہیں بہتر ہے کہ اہل دل کی تلاش کی جائے۔ اسی نظم میں علامہ اقبال نے ایک بار پھر اپنی ناقدری کا شکوہ کیا ہے کہ

مولانا رومی سے علامہ اقبال کے چند استفسارات

یہ ظاہر میرا فکر آسمانوں کی بلندی پر ہے لیکن میں زمین پر خوار و زار و دردمند ہوں، کارِ دنیا میں رہا جاتا ہوں اور اس راہ میں ٹھوکریں کھاتا ہوں، آخر ایسا کیوں ہے کہ کار میں میرے بس سے باہر ہے۔ مولانا رومی سے یہ حوصلہ پرور جواب ملتا ہے کہ جو آسمانوں پر اپنی رفتار قائم رکھتا ہے، اسے زمین پر چلنے میں کوئی دشواری نہیں ہوتی۔ علامہ اقبال کو علم و حکمت کا سراغ اور سوز و درد و داغ کی جستجو ہے کہ جس کے لیے وہ مولانا رومی سے استفسار کرتے ہیں۔ مولانا رومی کا جواب اہم تر ہے:

مرید ہندی

علم و حکمت کا ملے کیونکر سراغ کس طرح ہاتھ آئے سوز و درد و داغ

پیر رومی

علم و حکمت زاید از نانِ حلال

عشق و رقت آید از نانِ حلال ۱۳

شاعری اور تخلیق کو عموماً خلوت سے منسوب کیا جاتا رہا ہے اور شعراء کی سوانح میں مردم بیزاری کے عناصر کی ترویج نے اس رائے کو مزید تقویت بخشی ہے۔ علامہ اقبال اس بارے میں بھی علامہ اقبال سے استفسار کرتے ہیں کہ زمانے کا تقاضا انجمن ہے جبکہ سوز سخن بے خلوت نہیں۔ مولانا رومی ایک مثال کی مدد سے جواب دیتے ہیں کہ خلوت دوست سے نہیں، اغیار سے ہے۔ یہ قیمتی لباس جاڑے کے لیے ہے، بہار کے لیے نہیں۔ اس نظم میں علامہ اقبال کا آخری شعر سر زمین ہند سے متعلق ہے کہ اب ہند میں نہ نور باقی ہے اور نہ ہی سوز، اس دلیں میں اہل دل تیرہ و تار ہیں۔ مولانا رومی کا درج ذیل شعر علامہ اقبال نے اپنے اس استفسار کے جواب کے طور پر درج کیا:

پیر رومی

کار مرداں روشنی و گرمی است

کار دونان حیلہ و بے شرمی است ۱۴

حاضرین، صرف فارسی شاعری میں ہی نہیں علامہ اقبال نے اردو شاعری میں مولانا رومی کو اپنا مرشد، رہنما اور قافلہء عشق کا سالار قرار دیا۔ فی زمانہ بد قسمتی سے نئی نسل فارسی سے نابلد ہے لیکن اردو شاعری کی وساطت سے وہ مولانا رومی کے افکار سے آگاہ ہے کہ علامہ اقبال نے انہیں اپنا پیر اور مرشد قرار دیتے ہوئے کہا

تو بھی ہے اسی قافلہء شوق میں اقبال

جس قافلہء شوق کا سالار ہے رومی

اس عصر کو بھی اس نے دیا ہے کوئی پیغام

کہتے ہیں چراغِ رجا حرار ہے رومی

☆☆☆

خالد محمود سنجرانی

حوالہ جات

- ۱۔ اقبال، کلیات اقبال اردو (لاہور: اقبال اکادمی، طبع یازدہم، ۲۰۱۳ء) ص ۳۶۲۔
- ۲۔ ایضاً ص ۲۷۵۔
- ۳۔ ایضاً ص ۳۶۳۔
- ۴۔ ایضاً ص ۳۶۳۔
- ۵۔ ایضاً ص ۳۶۳، ۳۶۴۔
- ۶۔ ایضاً ص ۵۳۹۔
- ۷۔ ایضاً ص ۵۴۰، ۵۴۱۔
- ۸۔ ایضاً ص ۳۶۴، ۳۶۵۔
- ۹۔ ایضاً ص ۳۶۵۔
- ۱۰۔ ایضاً ص ۳۶۵۔
- ۱۱۔ ایضاً ص ۳۶۶۔
- ۱۲۔ ایضاً ص ۳۶۷، ۳۶۸۔
- ۱۳۔ ایضاً ص ۳۷۱۔
- ۱۴۔ ایضاً ص ۳۷۲۔

MESNEVÎ-Yİ ŞERÎF'İN BİRİNCİ CİLDİNDEN HAREKETLE 'DOST/DOSTLUK' KAVRAMLARI ÜZERİNE NOTLAR

Atabey KILIÇ*

ÖZ

Bu çalışma çerçevesinde, Hz. Mevlânâ'nın Türk Edebiyatı'nı esaslı bir şekilde etkileyen değerli eseri Mesnevî'yi Şerîf'e, İsmail-i Rusûhî-yi Ankaravî (ö. 1632) tarafından yapılan *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* isimli meşhur şerhinin 4052 beytin açıklandığı birinci cildinden hareket ederek "Dost/Dostluk" kavramlarının kullanımına dâir, beyitlerden ve şerhlerinden de örnekler vermek sûretiyle notlar sunmaya çalışacağız.¹ Ankaravî, Mesnevî şerhini ilk kez 1621 tarihinde beyitsiz ve muhtasar kaleme almış, daha sonra beyitli ve tafsilatlı olan ikinci şerh metnini telif etmiş ve metne son hâlini ise 1630 yılında IV. Murad'ın kendisinden şerhin bir nüshasını istemesi üzerine vermiştir. Bu sebeple nüshalar arasında bazı farklar da bulunmaktadır.

Şerh-i Mesnevî'nin birinci cildini taradığımızda dost (dûst/dûstân) kelimesi ilk olarak 35. beyitte,

“(35) **Bi'snevîd ey dûstân in dâstân**
Hod haqîkat naqd-i hâl-i mâst ân

*İşidünüz ey dûstân bu dâstânı ya'nî ey dostân-ı hakikat bu hikâyeti gûş
idün hakikatde hod ol dâstân bizüm nakd-i hâlimüzdür zirâ bu hikâyeden*

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, atabeykilig@gmail.com, KAYSERİ.

¹ Metin ve örnekler için şu çalışma esas alınmıştır: Ahmet Tanyıldız, İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî - Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (Cilt I) (İnceleme-Metin-Sözlük), Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2010.

me'âl ü maksûd budur ki pâdşâhdan murâd rûh ve kenîzekden murâd nefsdür pes bu te'vîl üzre tafsîl ü tahkîkî gelür" şeklinde, son kez de 4028. beyitte:

(4028) **Nağş-ı Hâkrâ hem beemr-i Hâk şiken
Berzucâce-y düst seng-i düst zen**

Hazret-i Hakkun nağşı hem Hakkun emri ile sı dostun sırçasına dostun taşını ur ya'nî insân ki bünyân-ı İlâhî ve zücâce-i dest-i Rabbânîdür bir kimse anı simak istese gerekdür ki anun emri ile sıya..." ibâreleriyle yaklaşık 30 beyitte karşımıza çıkmaktadır. Bu beyitler ve izahlarının ardından Mesnevî-yi Şerîf'te dost ve dostluk anlayışı hakkında düşüncelerimizi vermeye çalışacağız.

ABSTRACT

NOTES ON THE CONCEPT OF 'FRIEND / FRIENDSHIP' IN THE FIRST VOLUME OF MESNEVÎ

Atabey KILIÇ*

Within this framework, the famous book titled Mecmu'atu'l-Letâyif and Matmûratu'l-Ma'ârif written by İsmail-i Rusûhî-yi Ankaravî (d. 1632), Mevlânâ's valuable work Mesnevî which influenced Turkish Literature in a fundamental way, we will try to present notes with the use of the concepts of "Friendship / Friendship" by giving examples from the couplets and their explanations.² In 1621, Ankaravî first described the Mesnevî declaration as having received unfounded and unfavorable remnants, then copied the second explanatory text, which was later detailed and after he has given Sultan Murad Fourth himself a copy of his explanations on his request. For this reason, there are some differences

* Professor Dr., Erciyes University Faculty of Letters, atabeykilig@gmail.com KAYSERİ.

² The following study was taken as a basis for the texts and examples: Ahmet Tanyıldız, İsmâl Rusûhî-i Ankaravî-Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif and Matmûrat al-Ma'ârif) (Volume I), Doctorate Thesis, Erciyes University, Institute of Social Sciences, Kayseri 2010.

between the copies. When we scan the first volume of the description of Mesnevi, word the friend (dûst / dûstan) first of all in the 35. Couplet

(35) **Bi'şnevid ey dûstân in dâstân**
İdod hâkîkat naqd-i hâl-i mâst ân

and the last time in couplet 4028:

(4028) **Naş-ı Hâkrâ hem beemr-i Hâk şiken**
Berzucâce-y dûst seng-i dûst zen

There are about 30 couplets with their expressions. After these couplets and explanations, we will try to give our thoughts about friend and friendship in Mesnevi.

Giriş

Biz bu çalışma çerçevesinde, dost / dostluk / düşmân / düşmen / 'adû / 'aduvv / haşm bu kelimelerin geçtiği beyitler ve izahlarının ardından Mesnevî-yi Şerîf'te dost ve dostluk kelimelerinin verilişinden hareketle, kısaca, Hazret-i Mevlânâ'nın bu konudaki anlayışı hakkında düşüncelerimizi ve Mesnevî-yi Şerîf metnini şerh eden eserlerden yola çıkarak bunların metinlerinin yayımlanması ve sözlüklerinin hazırlanmasına dâir görüşlerimizi vermeye çalışacağız.

"Dost" kelimesi, çoğunlukla "Allah" için, "yoldaş, arkadaş, ihvân" karşılığında ve son olarak "seven" mânâsında kullanılmıştır. Birkaç yerde geçen "Dostluk" kelimesi ise "muhabbet, arkadaşlık" anlamındadır. Dost ve dostluk kavramlarına yakın olan ve bazen şârihin bunlara karşılık olarak verdiği "yâr, yârân, velî, aḥillâ, muḥib, 'ışk, maḥabbet" kelimelerini ise, bu çalışmanın hacmini daha fazla artıracığı düşüncesiyle, göz ardı etmeyi tercih ettik.

"Dost" kelimesi mukâbili olarak kullanılan "Düşmân / düşmen / 'adû / 'aduvv / haşm" kelimeleri de yine taradığımız ciltte yaklaşık 50 beyitte geçmektedir. Kelimelerin şerhte en çok "nefs" için kullanıldığını görüyoruz;

ikinci anlam olarak çoğunlukla “*şeytan, cin, ifrit*” karşılığında kullanılan bu kelimelere şârih, bazen de “nefs-i emmâre” anlamını karşılık olarak vermektedir.

Mesnevî-yi Şerîf’in birinci cildinde dost/dostluk kavramlarının doğrudan verildiği beyitleri aşağıya şerhleriyle birlikte veriyoruz:

(35) **Bi’şnevîd ey düstân in dâstân**
Ĥod ĥaĥîĥat naĥd-i ĥâl-i mâst ân

İşidüñüz ey düstân bu dâstânı ya’nî ey dostân-ı ĥaĥîĥat bu ĥikâyeti güş idüñ ĥaĥîĥatde ĥod ol dâstân bizüm naĥd-i ĥâlimüzdür zîrâ bu ĥikâyeden me’âl ü maĥsûd budur ki pâdşâhdan murâd rûĥ ve kenîzekden murâd nefsdür pes bu te’vîl üzre tafşîl ü taĥĥîķî gelür³

(90) **Her ki bîbâķî kuned derrâĥ-ı dust [32a]**
Reh-zen-i merdan şud u nâmerd ust

Her şol kimse ki bîbâķlık ve güstâĥlık eyleye dostuñ yolında merdân-ı ilâĥînüñ yolın urucu oldu ve nâmerd oldur ya’nî hem dâll ve hem muğıll olur nice kimseleri daĥı tarîķ-ı evliyâdan îĥrâc kıllup kendü gibi bîedeb ü güstâĥ eyler⁴

(158) **Z’an kenîzek bertarîķ-ı dâstân**
Bâz mîpursîd ĥâl-i düstân

Ol kenîzekden ĥikâyet tarîķı üzre girü dostlarınuñ ĥâlini şordı zîrâ *el-mer’u ‘alâdîni ĥâlîlihi fe’l-yenzur eĥadukum bimen yuĥâlîlîlî*⁵ ĥadışinüñ feĥvâsınca insânüñ kâr u esrârı aĥillâ vü yârânından ma’lûm olur ve cülesâ vü muşâĥiblerinden aĥvâl-i derünü zuhûra gelür⁶

³ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 109. s.

⁴ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 83. s.

⁵ “Kişi, dostunun inandığı din üzeredir. Her biriniz, kimle arkadaş olduğuna dikkat etsin.” Aclûnî, Keşfu’l-Hafâ, I/510 (1359), II/263 (2281).

⁶ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 137. s.

(162) **Düstân u şeh-r-i ũrâ berşumurd**
Ba'd ezan şeh-r-i digerrâ nâm burd

Ol kenîzeküñ **dostlar**ını ve şerhlerini şaydı eşahh nüshalarda *düstân* ile *şehr*üñ mâ-beyninde vâv-ı 'âıfa yokdur bu taqdîr üzre ma'nâ böyle demek olur ki ol kenîzeküñ şehrinüñ **dostlar**ını şaydı ya'nî her yirini ism ü resmiyle zıkr eyledi andan soñra gayrı şehriñ nâmın eyledi ya'nî kenîzeke gayr şehri-leri zıkr itdi bundan maqşūd mürîdüñ nefsinüñ dostlarını ve anuñ maqâmında sâkin olan yârânını tabîb-i ilâhî olan mürşid anuñ katında her birinüñ nâmını aña ihşâ eyler tâ göre kim kanğı kimsenüñ nâmına meyl kıılır ve ne şey'üñ isminden hazz alur kaçan her kes bir şey'e muhabbet kıılsa anuñ nâmı zıkr olundıkda beher hâl sevmedügi şey'üñ nâmı zıkr olduğı gibi olmaz belki 'inde zıkrı'l-maħbûb yâ kavlinde yâ fi'linde ve yâhud beşeresinde aña bir âhar hâlet 'arıza olur pes şâhib-i firâset bundan bilür ki anuñ ol şey'e meyli vardur ve lihâzâ tabîb-i ilâhî anuñ şehrinüñ dostlarını 'alâhaddetin ihşâ eyledi tâ göre kim kanğı şey'üñ [40b] nâmına ziyâde mültefit olur ve anuñ nâmı zıkr oludıkda şâd olur ve feraħ kıılır gördi kim ol dostlarınıñ birinüñ nâmında aña aslâ tağayyür gelmedi ve evzâ'ı mütebeddil olmadı andan soñra bir âhar şehre nâm iletirdi ya'nî bir âhar mertebenüñ ta'rîf ü tavşifinüñ zıkrine şurü⁷

(318) **Nî çunan hayran ki puşteş sūy-ı ust**
Bel çunin hayran ki garğ u mest-i dust

Dinde hayrândan murâd ancılayın hayrân degül ki püştü Hağ cānibine ve yüzi halk cānibinedür belki murâd olan ancılayın hayrândur ki **dostu**ñ mest ü mustağraqıdır dîn hayrânı iki kıısmdur bir kıısmı hayrân-ı Hağ şeklinde hayrân-ı halkıdır ve mu'rız-ı **muhabbet**-i vücūd-ı mutlağdur libâs-ı dîn ve zeyy-i ehl-i yakînle ve kelâm-ı meşâyıh-ı güzînile selb-i dünyâ ve cem'-i eħibbâ eyler ve halka dîn ü taqvâdan ve rāh-ı Hüdâdan söyler ve bir kıısmı daħı mest ü müstağraq-ı **dost** olmışlardur ve terk-i kāyināt ü maħlūkāt kıılmışlar rızâ-yı Bārî ihtisār itmişlerdür ve dāyimâ mezheb-i **'ışk u muhab- bete** gitmişlerdür nitekim İbn Fārız Hâzretleri bu iki kıısmı işâret [52a] idüp buyururlar:⁸

⁷ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 138. s.

⁸ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 161. s.

*Femā uhtiret hattā ahtartu hubbeke mezheben
Femā hayretī en lemtekun fike hayret⁹*

(319) **An yekirā rüy-1 ü şud süy-1 dust
V'in yekirā rüy-1 ü hod rüy-1 ust**

Mest ü müstağrak-ı **dost** olan hayrānuñ yüzi *men esleme vechehu lillāhi fehuve muhsinun*¹⁰ āyetinüñ tıbkınca **dost** cānibine oldı ve ol birisi ki püşti Hākka ve yüzi halka olan hayrāndur ol hayrānuñ yüzi Hudānuñ kendü yüzidür ya'nī vech-i kalbi hod vech-i maḥlūkiyyeti ve beşeriyyeti cānibinedür Hāk cānibine müteveccih degüldür Surūrī Merhūm *ezhod fānī geşt ve beHudā peyvest taşarruf teveccüh ezān Hudā şude*¹¹ dimesi o hayrānuñ yüzi ol **dostuñ** yüzidür demek ma'nāsını müş'ir olur nitekim Şem'î daḥı bu ma'nāya zāhib olup *ve o birinüñ hod anuñ vechidür ki murād erbāb-ı ḥaḳīkatüñ güzidesidür ki mertebe-yi istiğrāk ve 'ālem-i vecdden cüdā olmaz* dimişdür ve lākin siyāk u sibākına münāsebeti az gelür ve ma'nālaruñ *ne hubān hayrān ki püşteş süy-1 dust* beytine ḳatı müşkil olur fe'l-evvelu evlā¹²

(655) **El-vidā' ey dūstan men murdeyem
Raḫt berçārum felek berburdeyem**

El-vidā' ey **dostlar** ben ölmüşem ya'nī fenā ender fenā menzilesine varup *mūtū ḳable en temūtū*¹³ mertebesine vuşul bulmuşam esbābı çārum üzre iletmüşem bu söz Hāzret-i 'İsānuñ felek-i çārumda olduğı ihtiyāryıladur keennehu her nebīnūñ vārişi ma'nen ol nebīnūñ mertebesine ḳarīb olmağı iş'ār eyler ammā bunda 'uluvv-ı mertebeden 'ibāret olur¹⁴

(818) **Bīmuvekkil bīkeşiş ez'ışḳ-ı dust
Z'an ki şirin kerdn-i her telḫ ezust**

⁹ “Ben senin sevgini bir yol hatırlamadan önce bana hatırlatılmazdı. Sende hayret bulmadan önce hayretim yoktu.”

¹⁰ “Kim halis olarak kendini Allah'a teslim edip güzel davranışlarda bulunursa..” (Bakara, 112)

¹¹ “Kendisinden fānī olup Hudā'ya bağlandı. Teveccühünün tasarrufu Hudā'dan olur.”

¹² Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 161. s.

¹³ “Ölmeden önce ölünüz.” Aclūnî (1997), Cilt 2, s. 260. Bu sözün hadis olmadığı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Gültekin, İsmâil Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi, s. 179-181.

¹⁴ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 222. s.

Müvekkilsiz ve kimse yapışıp çekmeksüz **dostu**ñ 'ışkından ya'nî anlar üzre kimse havâle olmadın ve anları âteş cânibine cezb kılmadın maḥzâ Ḥazret-i Ḥaḳḳuñ muḥabbetinden kendüleri âteşe bıraḳdılar zîrâ ki her acıyı tatlu eylemek andandur ki istediği kullara cefâyı 'ayn ve miḥnet ü niḳmeti maḥzâ minḥat u ni'met ve zilleti lezzet ve derd ü belâyı muḥlak devâ vü şifa eyler¹⁵

(1212) **Düşmen erçi düstâne güyedet**
Dâm dan gerçi zidâne güyedet

Düşmen eger **dostlar** gibi saña söyler dâm bil egerçi saña dânedен söyler¹⁶

(1214) **Çun kazâ âyed nebini gayr-ı pust**
Düşmenanrâ bâz ne'snâsî zidust

Kazâ-yı İlâhî gele postdan gayrıyı görmezsin ve resm ü şüretten geçüp her şey'üñ ḥaḳîkatine ve bâḳımına nazâr irgürmezsin ve **düşmenleri dost**dan girü anlamazsın [122b] ve iyüleri kötüden fark kılmazsın¹⁷ ve *lihâzâ kâle 'aleyhi's-selâm izâ câ'e'l-kazâ'u 'umiye'l-başaru ve izâ ḥalle'l-ḳaderu butle'l-ḥazerü*¹⁸

(1844) **Düst dâred düst in âşuftegi**
Küş-i bihüde bih ez ḥuftegi

Yâr-ı ḥaḳîkî bu güne âşüfteligi **dost** tutar bihüde yire sa'y ü küş eylemek ḥufteḳden yegdür ya'nî taleb şadedinde olmayup mu'aḫḫıl yatmadan bihüde yire sa'y itmek yegdür 'ale'l-ḥuşuş ki insân kendüyi varḫay helâḳdan ḫaḳlîş için sa'y kıla sa'yden hezâr mertebe enfa' u bihterdür¹⁹

¹⁵ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 247. s.

¹⁶ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 309. s.

¹⁷ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 311. s.

¹⁸ "Kaza geldiği zaman göz kör olur, kader gerçekleştiği zaman hazer (sakınma) bâtil olur."

¹⁹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 417. s.

(1862) **Duşmenān ūrā zīgāyret mīderend**
Dūstan hem rūzgāreş mīberend

Düşmenler anı ğayretten yırtarlar **dostlar** hem anuñ rūzgārını iledürler ve ‘ömrini ‘abeş yire zāyi’ iderler²⁰

(1961) **Ey fenātan nist kerde zīr-i pust,**
Bāz gerdīd ez‘adem z‘āvāz-ı dust

Ey murde-diller siz şol kimsellersüz ki fenā sözleri post altında yok eylemiş **dostu**ñ āvāzından ve anuñ kelām bāzārından ‘adem cānibinden vücūd-ı Hāḡḡānī mertebesine rucū‘ eyleñ hemişe beḡā vü devām-ı Hāḡḡıla bāḡī oluñ ve zinde ḡaluñ²¹

(2050) **Kūri-yi İşan derūn-ı dūstān**
Hāḡ burūyānīd bāḡ u būstān

Çünkim bu bāḡ u bostān-ı şūrīnūñ ḡāḡḡında münkirler bu gūne bihūde yire tefevvūh ü tekellüm eylediler bunlaruñ körligine ve zu‘mına **dostlaru**ñ derūnında Hāḡ Te‘ālā Hazretleri bāḡ u bostān bitürdi ya‘nī ḡāḡīm-i muḡlak evliyāsınuñ ḡulūbında bāḡ-ı İmānı ve bostān-ı ‘irfānı vü İḡānı zuhūra getürdi tā bunlaruñ dimāḡ-ı rūḡı ol bāḡ-ı ma‘nevīden rāyiḡa ala ve bostān-ı ḡalbīden şemme bulup ḡādir-i muḡlaḡuñ ḡudretine ve ḡikmetine İmān ḡıla²²

(2052) **Būy-ı İşan raḡm-ı enf-i munkirān**
Gird-i ‘ālem mīdeved perde-dirān

Bu **dostān**-ı Hūdānuñ būyı münkirleruñ burnını yire sürmek ve anları maḡhūr u zelīl eylemek için ‘ālemūñ eḡrāfında yiler perde yırtıcı olduḡı ḡālde anlaruñ rāyiḡasından murād ḡalblerinden ḡāşıl olan ‘ilmleri ve ma‘rifetleridür ḡulāşa-yı ma‘nā evliyā-yı Hūdānuñ ḡulūbında ḡāşıl olan ve zuhūra gelen revāyiḡ-i ‘ulūm u ma‘ārifī ḡükemā-yı Dehriyye ve münkirān-ı taşarruf-ı İlähiyye olan ḡazelenūñ taḡḡır ü tezlīli taḡḡır ü tezlīli için eḡrāf-ı

²⁰ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 420. s.

²¹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 433. s.

²² Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 448. s.

‘âlemde hicâbât-ı şükûk ü şübehâtı hark u izâle eylediği hâlde gider ve i‘tikâdı dürüst olan enbiyâ vü evliyâyâ îmân kılan kimselere mu‘âvenet ider²³

(2398) **Z'an ki an dendan 'aduvv-ı cân-ı ust**
Men 'aduvrâ mîkunem z'in 'ilm dust

Zîrâ ki mâruñ ol dişi anuñ cânınuñ düşmenidür bir ‘ilmden ben ‘aduvvı kendüme **dost** eylerem ya‘nî mâruñ zehr ü zarar olan dendânını ıal‘ u hâl‘ eyledüğüm ‘ilm cihetinden mârı kendüme yâr eylerem bu sözler gerçi merd-i ‘Arabuñ zene olan kelâmıdır ammâ bundan murâd muşliḥ ü mürebbî olan mürşidüñ aña zen gibi ta‘n u itâle eyleyen münkirlere cevâb-ı pür-şavâbı olur keenne dirler ki ey bed-gümân sen bizi ol şöret ü cem‘iyyet için hengâmegîr olan yalancı yılandılardan kıyâs eyleme biz bir **nefs-i emmâre** şâhibini eylesek aña zehrlü dendân gibi olan mâlı ve sũ‘-i hâli ve kubḥ-ı ḥışâli andan izâle iderüz tâ dünyâda ḥalkdan aña zarar irişmeden emîn olur ve âḥıretde daḥı ‘azâb-ı Ḥaḫdan emân buluruz ‘aduvvı bu güne ‘ilmden kendümüze yâr eylerüz sen sũ‘-i zann eyleyüp bizi ḥalk için olan mâr-gîrlerden zann eyleme dirler²⁴

(3000) **Bâhevâ vu ârzü kem bâş dust**
Çu yuḫilluk ‘ansebilillâhi ust

Kâlellâhu Te‘âlâ fiSüreti Şâd ḫıṭâben liDâvûd ve irşâdu‘l-‘ibâdihi *yâ Dâvûdu innâ ce‘alnâke ḫalîfeten fi‘l-arzi fa‘ḥkum beyne‘n-nâsi bi‘l-ḥaḫḫ*²⁵ ey Dâvûd biz seni arzda olan mülke ḫalîfe kılduḫ tâ tedbîr-i memleket idüp ḫaḫḫı zî-ḫaḫḫa işâl eylesesin pes sen nâs mâ-beyninde ḫalka ḫükm-i İlâhî eyle pes *kullukum râ‘in ve kullukum mes‘ûlun ‘anra‘iyyetihî*²⁶ ḫadışinüñ mişdâḫınca her kese ḫilâfet-i İlâhiyyeden isti‘dâdı miḫdârı bir ḫişşe vardur ḫiç olmazsa kendü memleket-i vücûdına ḫalîfe kıılınmışdur pes bu ḫükm daḥı vârid olur ki *yâ mu‘minu innâ ce‘alnâke ḫalîfeten fi‘l-arzi fa‘ḥkum beyne ehlikum ev fîmâ meleket bi‘l-ḫaḫḫı ve lâtettebi‘i‘l-hevâ* ve sen hevâ-yı

²³ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 448. s.

²⁴ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 498. s.

²⁵ “Ey Davud, biz seni arz üzerinde halife kıldık. Sen de halk arasında hak ve adalet ile hükmet.” (Sad, 26)

²⁶ “Hepiniz çobansınız ve idare ettiklerinizden sorumlusunuz.” (Buhârî, Sahîh, VIII/104; Müslim, Sahîh, VI/7-8; Ebû Dâvûd, Sünen, III/180; Tirmizî, Sünen, VII/198; Ahmed bin Hanbel, Müsned, II/5, 54, 111, 121; Yardım 2008; 150)

nefsine tâbi' olma ve hüküm-i haqdan tecävüz kıılma kemâ kâle 'aleyhi's-se-lâm *taḥzîren li'l-mu'minîn iyyâkum ve'l-hevâ feinne'l-hevâ yuşimmu ve yu'immu ve yuḍillu 'ansebîlillâh revâhu İbn 'Abbâs feyuzîlluke 'ansebîlillâh* ya'nî hevâ-yı nefis seni idlâl eyler Allâh yolundan pes Hâzret-i Hudâvendigâr daḥî tâliblere irşâd idüp buyururlar ki ey tâlib-i Hâq hevâ-yı nefis ü ârzü-yı heves ile **dost** olma kim *bâş mebâş* ma'nâsınadır çünkim 'ansebîlillâh seni idlâl eyleyen oldur pes andan dür olup sebîl-i Hâqқа sülük itmegile rûḥuñi güldür²⁷

**(3102) Reft an miskîn u sâli dersefer
Derfirâk-ı dust süzid ezşerer**

Ol miskîn gitdi ve bir yıl seferde **dostuñ** firâkıñda şererden yandı ya'nî ol **dostuñ** hecr ü firâkıñdan şerâr-ı iştîyâqdan yandı²⁸

**(3220) V'er neî munkir çunin dest-i teḥî
Berder-i an dust çun pâ mînehî**

Ve eger Hâzret-i Hudânuñ ziyâfet ü miḥmânlıgına münkir degül iseñ buncılayın boş el ol **dostuñ** ḳapusu üzre nice ayak ḳorsın ḥâşıl-ı ma'nâ eger anuñ ḳonaklıgına münkir degül iseñ a'mâl ü tâ'atden hediye-yi tedârik eyle dimek olur²⁹

**(3652) V'er rehî ḥvâhî ezin sicn-i ḥarib
Ser mekeş ezdust ve'scud ve'ḳterib**

Ve eger bu ḥarâb olan zindândan bir yol isteriseñ ve ḳurtulmağı murâd eylerseñ sicn-i ḥaribden murâd dünyâdur **dost**dan baş çekme secde kııl Hâqқа ḳarîb ol ya'nî kıble-yi ḥaḳîḳîye müteveccih olup ve kerem-i Hâqdan yüz döndürmeyüp zemîn-i itâ'ate vaż'-ı cebîn idüp Hâqқа teḳarrüb it ki *ve'scud va'ḳterib*³⁰ buyurmuşdur bu âyet-i kerîme Sûre-yi 'Alaḳuñ âḥırındedir tefsîri *cild-i râbî'üñ evâylinde* mezkûr olmışdur anda ḥaleb olma³¹

²⁷ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 590. s.

²⁸ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 603. s.

²⁹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 617. s.

³⁰ "Namaz kııl, secde et ve Allah'a yaklaş" (Alak, 19)

³¹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 680. s.

(3893) **Kerd āgeh an Resūl ezvaḥy-i dust
Ki helākem ‘āķibet berdest-i ust**

Dostuñ vaḥyinden ol Resūl beni āgāh eyledi ki benüm helākum ‘āķibet anuñ elindedür³²

(3998) **Ḥvīšten ārāste ezbehr-i ū
Ḥod verā pervā-yı ğayr-ı dust kŭ**

Ḥavārī vŭ cinān ve ehl-i āsmān kendŭlerini bezemiş idi ol Ḥazretten ōtŭri aña ḥod dostdan ğayrısınınŭ meyl ū pervāsı ķanı pervā ķayırmaķ ma‘nāsınadır³³

(4021) **İn suḥanrā nist pāyānī bedīd
Dest bāmen dih çŭ çeşmet dust dīd**

Bu sŭzŭñ bir pāyānı zāhir degŭldŭr ya‘nī bu ‘ışķ u muḥabbet ve temennā-yı mevt ū ūmmīd-i vuşlat sŭzlerine pāyān u nihāyet zāhir olmaz hemān ‘ışķ u muḥabbetde şādık iseñ elŭñi baña vir çŭnķi senŭñ çeşmŭñ dostuñ yŭzini gŭrdi ya‘nī dostı mŭşāhede eyledŭñse baña irādet getirŭp bī‘at ū mŭtāba‘at ķıl ba‘z-ı nuşhalarda bu iki beyt vāķı‘ olmuşdur ammā esahḥ nuşhalarda vāķı‘ olmamışdur³⁴

(4028) **Naķş-ı Ḥaķrā hem beemr-i Ḥaķ şiken
Berzucāce-y dust seng-i dust zen**

Ḥazret-i Ḥaķķuñ naķşı hem Ḥaķķuñ emriyle şı dostuñ şırçasına dostuñ taşını ur ya‘nī insān ki bŭnyān-i İlāhī ve zŭcāce-yi dest-i Rabbānīdŭr bir kimse anı şımaķ istese gerekdŭr ki anuñ emriyle şıya³⁵

Mesnevî-yi Şerîf'in birinci cildinde dost/dostluk kavramlarının mukābili olarak kullanıldığını dŭşŭndŭğŭmŭz “‘Adŭ /‘Aduv / Dŭşmen / Dŭşmān / Ḥasm” kelimelerinin doĝrudan veya şerhte verildiĝi beyitleri de yine aşıĝıya şerhleriyle birlikte veriyoruz:

³² Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 718. s.

³³ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 735. s.

³⁴ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 739. s.

³⁵ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 740. s.

(208) **Ḥun devîd ezçeşm hemçun cüy-ı ü**
Düşmen-i cān-ı vey āmed rüy-ı ü

Ol zergerüñ cüy gibi çeşminden kan yildi ya'nî kan ağladı anuñ yüzi anuñ cānınuñ **düşmeni** geldi ya'nî zergerüñ ḥüsn ü cemāli kendünün helākine sebep oldu Ḥazret-i Mevlānā ḳaddesellāhu sırruhu'l-'azîz bu mefhümü işbāt için bu beyt-i şerîfi îrād buyururlar³⁶

(209) **Düşmen-i tāvūs āmed perr-i ü**
Ey besā şehrā bukuşte ferr-i ü

Tāvūsuñ **düşmeni** tāvūsuñ perri geldi ey çok şāhı anuñ ferri ya'nî şevket ü salṭanatı anı depelemişdür ve ile'l-ān biri birine 'askerler çeküp muḳāteleden ḥālî olmazlar³⁷

(329) **Būd şāhî derCuhūdan zulm-sāz**
Düşmen-i 'İsā vu Naşrānî-gudāz

Cuhūdlarda zulm düzaḥı bir pādşāh var idi Ḥazret-i 'İsānuñ **düşmeni** ve Naşrānî iridici ya'nî Naşrānî helāk idici idi³⁸

(371) **Ü bezāhir vā'ız-ı aḥkām būd**
Lîk derbāṭm şafir-i dām būd

Ol vezîr zāhirde dîn-i 'İsānuñ aḥkāmını va'z idici idi lākin bāṭın u ma'nāda dām şafiri idi ḥulāşa-yı ma'nā ol vezîr zāhiren aḥkām-ı [55b] ilāhiyyeyi naḳl idici idi ve lākin bāṭınen ol aḥkāmı ḥalkā dām idüp kendü ol dāmuñ şafir ü şadāsı idi ḥalkı ol şafir ile şayd idüp kendü niyyet ü irādetine ḳayd eylerdi ve bu ḥikāye me'ālî āfāḳa vü enfüse te'vîl olur āfāḳda mu'teber olduğı taḳrîr üzre şāh-ı Cuhūddan murād şeyṭān-ı cindür ki **düşmen-i** benî Ādemdür vezîr-i ḥîle-kārdan murād şeyṭān-ı ins olan mürāyî vü müzevvir ve libās-ı meşāyihla mülebbes ü muşavverlerdür ve enfüsde olduğı taḳdîrce şāh-ı Cuhūddan murād nefis vezîr-i reh-zenden murād ḳuvve-yi vāhime olur ve

³⁶ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 145. s.

³⁷ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 145. s.

³⁸ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 163. s.

‘İsâdan murâd rûh ve Naşârâdan murâd kuvâ-yı rûhâniyye olur pes şeyâtin-i ins olan mürâyî vü müzevirlerün şeyâtin-i cinle kemâl-i âşnâlukları olduğuyiçün *yûhâ ba‘zuhum ilâba‘zin zuhrufe’l-ķavli ğurüren*³⁹ ma‘nâsınca aķvâl-i müzaharafayı anlara ilkâ iderler ve halkı idlâl ü iĝvâ cānibine giderler ve müzevirler hîn-i da‘vetde olan mertebe **düşmen**-i şeytān ve muhabbet-i Raĥmān görünürler ve libās-ı diyānet ü taķvāyı bir şekle görünürler ki ‘avām-ı ke’l-hevām degül belki hemān anları temyîz ü teşhîşe ķadır olamazlar illallāh nūrıyla nāzır olanlar kezālik enfüsde **düşmen**-i kuvâ-yı rûhānî olan şāh-ı nefs tarafından vāhime envār-ı ‘aķlıla meşûb ve libās-ı diyānet ü taķvā ile mestür olup zāhiren vā‘iz-i aĥkām olup ‘ibādet ü tã‘ata emr eyler ammā bātinen şāfir-i dām olduğı cihetden kuvâ-yı ‘ilmiyye vü ‘ameliyyeden hāşıl olan ezvāķ u envārı ve ihlāşı izāle vü ilhāk eyler meşâyıķ-ı ‘izām buña ĥavātır-ı melbûse dirler her kes nefsün bu mekrini temyîz idemez⁴⁰

(932) **Derbubest u düşmen ender hāne bûd**
Hîle-yi Fir‘avn z’in efsāne bûd

Ġāfil insān **‘aduv**dan ĥalāş için belā vü ‘inād ķapusını kesb-i ğinā itmekle baĝladı ĥāl bu ki **düşmen** hānede idi ya‘nî a‘dā-yı **‘aduvv** olan nefsi ve kendüye ķarîn olan şeytānı ammā cebri derūnda sākin ü āsūde idiler pes bunlar cümle **a‘dā**dan azarr iken insān bu **‘aduv**ları hāne-yi derūnında ķoyup faķr u belā çekilecek ķapuları sedd eyler egerçi ğinā vü şervetile bu ķapuları beyān ve hāne yoķ ki şeytān anuñ bünyād-ı dîn ü āĥiretin yaķar Fir‘avn hîle vü mekri bu efsāneden oldı ya‘nî kuyıyı baĝlayup **düşmen** hāne içre olmak ķabîlinden olan efsāne oldı⁴¹

(1047) **Ādemîrā düşmen-i pinhan besist**
Ādemî-yi bāĥazer ‘aķıl kesist

Ādemînün pinhān **düşmeni** ziyāde çoķdur meşelā cinn ü perî ve şeyâtin ü ‘afārît gibi ĥazer ü tedāriķle olan Ādemî ‘aķıl bir kimsedür⁴²

³⁹ “(Bunlar), aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fışıldarlar.” (En‘am, 112)

⁴⁰ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 168. s.

⁴¹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 263. s.

⁴² Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 281. s.

(1049) **Behr-i ğusl er derrevî dercüybâr**
Bertu âsîbî zened derâb hâr

Hağ Subhânehu ve Te‘âlânuñ melâyike ve cinn ü şeyâfînden maħlûkât-ı ħafiyyesi vardur ki insâna **dost**dur ki **düşmen**dür anlar ki nürilerdür insâna dost ve anlar ki nârilerdür insâna **düşmen**dür egerçi bunlaruñ zevâtı biħasebi’z-zâhir mestûre vü maħfiyyedür lâkin fi‘lîleri ve eşerleri vücûd-ı insânide zâhir ü bedîd olur meşelâ kaçan sen ğusl içün bir cüybâra dâhil olsañ saña âb dibinde olan hâr bir âsîb urur ya’nî ayağuna batup elem virür⁴³

(1061) **K’in serâ ħaşmest bisyâr u ‘adû**
Derkemînet İsted çun dâned ü

Zirâ bu üçe **ħaşm** u **düşmen** çokdur çünkim **ħaşm** u **‘aduv** bunlardan birini bile senüñ puşuñda turur ya’nî çünkim **ħaşm** u **‘aduv** zehâb u zeheb ü mezhebüñi bile kemîn-i furşatda mekîn olup turur ve senüñ zararuna müterakķıb olur⁴⁴

(1112) **Şîr mîğuft ezser-i tizî vu ħaşm**
K’ezreh-i ğüşem ‘aduv berbest çeşm

Şîr ħiddet ü ğazabı tarafından kendüsine eyitdi ki **düşmen** ğüş yolından çeşümüni bağladı ya’nî ol tâyifenüñ sözlerini istimâ‘ idüp gözlerüm bağlandı⁴⁵

(1210) **Ĥâl-i an k’ü ħavl-i duşmenrâ şunûd**
Bin cezâ-yı an ki şud yâr-ı ħasûd

Gör anuñ ħâlini ki o **düşmen**üñ ħavlini işitdi gör ol kimsenüñ cezâsını ki ħasûd yâr u muşâħib oldı⁴⁶

(1212) **Duşmen erçi düstâne güyedet**
Dâm dan gerçi zidâne güyedet

⁴³ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 282. s.

⁴⁴ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 284. s.

⁴⁵ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 293. s.

⁴⁶ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 309. s.

Düşmen eger **dostlar** gibi saña söyler dām bil egerçi saña dāneden söyler⁴⁷

(1214) **Çun kazā āyed nebini ğayr-ı pust**
Duşmenanrā bāz ne'snāsī zidust

Ķazā-yı İllāhī gele postdan ğayrıyı görmezsin ve resm ü şüretten geçüp her şey'ün haķikatine ve bāımına nazar irgürmezsin ve **düşmenleri dost**dan girü añlamazsın [122b] ve iyüleri kötüden fark kılmazsın⁴⁸ ve *lihāzā kāle 'aleyhi's-selām izā cā'e'l-ķazā'u 'umiye'l-başaru ve izā ħalle'l-ķaderu buñile'l-ħazerü*⁴⁹

(1248) **Guft ey şeh bermen-i 'ür u gedāy**
Ķavl-i duşmen me'snev ezbehr-i Ħudāy

[124b] Hüdhüd Ħazret-i Süleymāndan çünkim bu gūne 'itāb-āmiz ħıñābları gūş itdi Aña cevāb virüp eyitdi ey şāh-i risālet ben 'uryān ü gedā üzere Ħudā rızāsıyıçün **düşmen**ün ħavlini istimā' eyleme⁵⁰

(1339) **'Aks-i ħodrā ü 'aduvv-ı ħv'ış dīd**
Lācerem berħv'ış şemşirī keşid

Kendünün 'aksini ol şir kendünün **düşmeni** gördi lācerem şir kendü üzerine bir şemşir çekdi⁵¹

(1343) **Derħod an bedrā nemibini 'ıyān**
Ve'r ne düşmen būde-yi ħodrā becān

Kendü vücūduñda ol bed-fi'āli ve ħabiñ-ħişāli 'ıyān görmez misin ve illā kendü cānuñla **düşmen** olurduñ⁵²

(1376) **Mujde mujde k'an 'aduvv-ı cānhā**
Kend ħahr-ı Ħālīķeş dendānhā

⁴⁷ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 309. s.

⁴⁸ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 309-310. s.

⁴⁹ "Kaza geldiği zaman göz kör olur, kader gerçekleştiği zaman hazer (sakınma) bātıl olur."

⁵⁰ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 314. s.

⁵¹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 328. s.

⁵² Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 329. s.

Beşâret beşâret ki ol cânlaruñ **düşmeni** Hudây-ı Te‘âlânuñ qahrı anuñ dişlerini qopardı bunda murâd **nefs-i emmârenüñ** maq̄hür olması ve ‘aql-ı me‘âd anuñ şerrinden necât bulması ve kuvâ-yı rûhâniyye vü cismâniyyeye ve havâss-ı zâhire vü bâtınaya anuñ fenâ vü zevâlınden ‘aqluñ tebşîr kıılması ve anlaruñ dağı bu haber-i meserret-âmizden mesrûr u şâdân olması olur⁵³

(1386) **Guft te’yîd-i Hudâ bûd ey mihân**
Ver ne hargüşî ki bâşed dercihân

Hargüş bunlara didi ey ulular bu hâlet Hudây-ı Te‘âlânuñ te’yîd ü tevfiķi idi yoħsa cihânda bir hargüş kim ola bunda tenbîh budur ki qaçan ‘âkıll olan kimse yâ **düşmen**-i zâhir yâ **‘aduvv**-ı bâtın üzre zafer bulsa ve o huşuşda nâs aña taħsîn ü âferîn kılsa mağrûr olmaya ve ol kuvvet ü kudreti kendü ‘ilm ü ‘aqlına isnâd kılmaya belki anı te’yîd-i İlâhî vü tevfiķ-i Rabbânî bile ve kendüyi hargüş gibi bir ‘âciz ü nâtuvân ‘add eyleye ve böyle diye⁵⁴

(1394) **Ey şehan kuştım mâ haşm-ı birün**
Mand haşmî z’û beter derenderün

Ey şâhlar biz zâhirde olan **düşmen**imüzi [135a] katl ü helâk eyledük lâkin andan bedter bir **haşm** bizüm derünümüzda qaldı ki ol **nefs-i emmâre**dür⁵⁵

(1862) **Düşmenân ürâ zigayret mîderend**
Dûstan hem rûzgâreş mîberend

Düşmenler anı gayretten yırtarlar dostlar hem anuñ rûzgârını iledürler ve ‘ömrini ‘abeş yire zâyî‘ iderler⁵⁶

(2030) **Cân-ı düşmen dârişan cismest şırf**
Çun ziyâd eznerd u ismest şırf

Anları **düşmen** tutucı cân şırf cismdür ol pâkları **düşmen** tutan cân nerdden ziyâd gibi şırf ismdür *nerd nerdeşîr* Türkçe tavla didükleri lu‘bdür

⁵³ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 334. s.

⁵⁴ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 335. s.

⁵⁵ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 336. s.

⁵⁶ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 420. s.

meşhûr iki zârı vardır atarlar muķābelesinde olan kimse kaçan bir pulı tek getirse zârı râst geldikde anı urur ve hānesinden çıkarur nerd-bāzlar ķatında āna ziyād u gūşād dağı dirler ki ašlā o puluñ bir nef ü fāyidesi ve ‘ameli yoķdur belki hemān bir ķurı ismdür kezālik enbiyā vü evliyāyı **düşmen** tutan cānlar nerd-bāz ķatında gūşād ü ziyād olan pul gibi bīnef ü bīfāyide bir ķurı nāmdur⁵⁷

(2031) **An beķāk ender şud u kul hāk şud**
İn nemek ender şud u kul pāk şud

Zîrā ol pākleri **düşmen** tutan cān hāke gitdi ve bi'l-külliyeye hāk oldı ve helāk oldı ebedî nāpāk ķaldı buña murād ābdān-ı pākāndur nemek içre gitdi ve külliyyetile pāk oldı ve nūr-ı maḥḥ mertebesin buldı ve'l-hāşıl tuzlaya ṭavş-ı nāpākler milḥ-i pāk olduğı gibi insān-ı kāmīl nazarına ve ‘ışk u muḥabbet tuzlasına düşen ṭāliblerüñ dağı mülevveş olan aḥkām-ı beşeriyeleri ref u izāle olup iķtizā-yı ‘ışķıla pāk ü ṭāhir ve cismleri cān oldı⁵⁸

(2371) **Merd-i efsunger buḥvāned çun ‘adū**
Ū fusun bermār u mār efsun berū

Efsūnger olan merd mār üzre efsūn oķur ‘**aduv** gibi ol efsūnı mār üzre oķur mār hem ma‘nî-yi efsūnı anuñ üzerine oķur ki mār-gîr yılan şaydına giriftār olmuşdur zîrā⁵⁹

(2398) **Z’an ki an dendan ‘aduvv-ı cān-ı ust**
Men ‘aduvrā mīkunem z’in ‘ilm dust

Zîrā ki mārūñ ol dişi anuñ cānınuñ düşmenidür bir ‘ilmden ben ‘**aduvvı** kendüme dost eylerem ya‘nî mārūñ zehr ü zarar olan dendānını ḳal‘ u ḥal‘ eyledüğüüm ‘ilm cihetinden mārı kendüme yār eylerem bu sözler gerçi merd-i ‘Arabuñ zene olan kelāmıdır ammā bundan murād muşliḥ ü mürebbî olan mürşidüñ āna zen gibi ṭa‘n u iṭāle eyleyen münkirlere cevāb-ı pür-şavābı olur keenne dirler ki ey bed-gümān sen bizi ol şöhret ü cem‘iyyet için hengāme-gîr olan yalancı yılandılardan ḳıyās eyleme biz bir nef-i emmāre şāḥibini

⁵⁷ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 445. s.

⁵⁸ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 445. s.

⁵⁹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 494. s.

eylesek aña zehrlü dendân gibi olan mâlı ve sü³-i hâli ve kubh-ı hışâli andan izâle iderüz tâ dünyâda halkdan aña zarar irişmeden emîn olur ve âhıretde dağı ‘azâb-ı Hâkdan emân buluruz ‘**aduvvı** bu gûne ‘ilmden kendümüze yâr eylerüz sen sü³-i zann eyleyüp bizi halk için olan mâr-gîrlerden zann eyleme dirler⁶⁰

(2426) **Merd-i süflî düşmen-i bālâ buved**
Müşterî-yi her mekan peydâ buved

Süflî olan merd bālânuñ **düşmen**i olur ya‘nî mertebe-yi a‘lâya ve anuñ ehline fi‘len ve hâlen ‘adâvet eyler düşmen-i bālâ olmadan murâd süfliyyete ehl olmasıdır ve süflî olan ‘amele meyl kılmasıdır ki süflî ‘ulvînuñ zıddıdır bir kimse süflî olup ‘ameli dağı süflî olsa bi‘t-tab‘ düşmen-i bālâ olur ‘**adâvet** eylemezse de çünkim bu muqaddeme ma‘lûmuñ oldıyısı her mekân müşterîsi peydâ olur anlar ki cennet-i a‘lâya müşterîlerdür aña münâsib ef‘âl-i habîşe kılurlar ve ol cây-ı habîşeye müsta‘ıkk u müsta‘idd olur anlar ki ehl-i düza‘dur ol cây-ı ednâya münâsib ef‘âl-i habîşe kılurlar ve ol cây-ı habîşe müsta‘ıkk olurlar⁶¹

(2501) **Nî ki kalb u kâlebem derhukm-i ust**
Laḫzaî mağzem kuned yek laḫza pust

Ki benüm kalb u kâlıbum ol Fâ‘il-i Muḫlaḫnuñ hükminde degül midür ya‘nî anuñ hükmindeür beni ol pādşâh bir laḫza post ve bir laḫza mağz eyler ya‘nî bir dem ‘**adū** ve bir dem **dost** eyler⁶²

(2773) **Gerçi şüyem âgehest u pur-fenest**
Lîk gevherâ hezar düşmenest

Egerçi benüm zevcüm âgâh ve zū-fünün ü kāmildür lâkin gevherüñ hez-ārân **düşmen**i vardur⁶³

(2830) **Cest ‘İsâ tâ rehede ezdüşmenân**
Burdeş an cesten beçârum âsmân

⁶⁰ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 498. s.

⁶¹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 501-502. s.

⁶² Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 513-514. s.

⁶³ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 556. s.

Mişâl-i âhar Hâzret-i 'Îsâ 'aleyhi's-selâm şıçradı tâ **düşmen**lerden kurtula ol şıçramak anı felek-i râbi'a iletdi nitekim Hâk Te'âlâ Sûre-yi Nisâda âyetüñ âhırına qarîb *ve mâ katelûhu yaqînen bel raf'e'ah'e'llâhu*⁶⁴ buyurdu ki Yehüdiler elinden kaçup bir eve girdikde Hâzret-i Cibrîl anı Allâh Te'âlâ izniyile felek-i râbi'a irgürdi⁶⁵

(2962) **Berg-i yek gul çun nedâred hâr-ı ü
Şud bahâran düşmen-i esrâr-ı ü**

Çünkim ol kimsenüñ hâr-ı vücûdı bir gül yaprağını tutmaz ya'nî hasenâtdan ve a'mâl-i şâlihâtdan bir hisseye ve 'amel-i şâlihe mâlik degüldür bahârlar anuñ esrârına **düşmen** oldu bahârlardan murâd rûz-ı haşr ü neşr ve ahvâl-i kıyâmetdür ki hasenesi olmayan kimsenüñ mânend-i bahâr olan rûz-ı şumâr mağbûz u menfûri olur⁶⁶

(2997) **Düşmen-i râhest hâr mest-i 'alef
Ey ki bes hâr-benderâ kerd ü telef**

Har yoluñ **düşmen**idür 'alef mestidür ey şol kimse ol hâr çok hâr-bendeyi telef eylemişdür⁶⁷

(3010) **Tü birev dersâye-yi 'âkıl giriz
Tâ rehî z'an düşmen-i pinhan sitiz**

Sen yüri 'âkılıñ sâye-yi himâyetine kaç tâ ol nihâni 'inâd u muhâlefet idici **düşmen**den kurtulasın⁶⁸

(3313) **Germ-dârânet turâ gürî kenend
Tu'me-yi mârân u mürânet kunend**

Seni ziyâde **dost** tutucılar ve hârâretile seviciler saña bir mağbere kazalar seni mârlara ve mûrlara tu'me vü gîdâ ideler⁶⁹

64 "...ve kesin olarak onu öldürmediler. Bilâkis Allah onu (İsa'yı) kendi nezdine kaldırmıştır." (Nisâ, 157-158)

65 Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 568. s.

66 Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 584. s.

67 Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 590. s.

68 Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 592. s.

69 Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 630. s.

(3420) **Guft rencür in ‘aduvv-ı cān-ı mast
Mā nedānistim k’ü kān-ı cefast**

Rencür kendüsine eyitdi bu hem-sāye bizüm cānımızuñ **düşmeni** biz bilmedük ki ol hem-sāye cefā ma‘denidür⁷⁰

(3426) **Çun ‘ıyādet behr-i dil-ārāmiyest
İn ‘ıyādet nist düşmen-kāmiyest**

Çünkim ‘ıyādet dil-ārāmlıktan ötüri ve tesliye-yi qalbden ötüri bu ‘ıyādet degüldür **düşmen**-kāmīdür **düşmen**-kāmī **düşmen** murāduluk dimekdür maqşud ol beni tesliye itmek için ve hâtırım şormak için gelmedi belki bu hâlet-i marazda görüp murādı hâşıl olmağdur diyü sū²-i zann eylemek⁷¹

(3427) **Tā bubīned düşmen-i hōdrā nizār
Tā bigired hâtır-ı zişteş qarār**

Tā kendünün **düşmen**ini nizāru za‘if göre tā anuñ zişt hâtırı qarār tuta⁷²

(3437) **An kıyāsı ki bikerd an ker guzın
Şoĥbet-i deh-sāle bātıl şud bedīn**

Ol bıkıyās ki o mezkūr olan şağır ihtiyār qabül eyledi bu kıyās sebebiyle on yıllıq **dostluk** bātıl oldı⁷³

(3617) **Ger buḥ‘āhed ber‘adū mārī şeved
V’er buḥ‘āhed berveli yārī şeved**

Eger gönül isteye dest-i ‘**aduv** üzre bir mār olur eger gönül isteye dest-i **dost** üzre bir yār u mu‘in olur⁷⁴

(3682) **Pās dāred qal‘arā ez**düşmen**ān
Qal‘a nef‘rüşed bemāl-i bikerān**

Düşmenlerden qal‘ayı hıfz duta qal‘ayı bīpāyān mālā şatmaya⁷⁵

⁷⁰ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 645. s.

⁷¹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 646. s.

⁷² Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 646. s.

⁷³ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 647. s.

⁷⁴ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 675. s.

⁷⁵ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 686. s.

(3740) Tū nemîdānî ki hāsmānet kiyend
Nāriyan hāsm-ı vucūd-ı hākiyend

Ey benî Âdem sen bilmez misin ki senüñ düşmenlerüñ kimlerdür nārîler hākîlerüñ vücūdünüñ hāsmıdur ya'nî şeyâtin ki nārîlerdür benî Âdemüñ 'aduvlarıdır⁷⁶

(3741) Nār hāsm-ı âb u ferzendân-ı ust
Hemçunan ki âb hāsm-ı cān-ı ust

Âteş âbuñ ve anuñ ferzendlerinin düşmenidür ancılayın âb âteşüñ cānınıñ düşmenidür ferzendân-ı âbdan murād âbıla neşv ü nemā bulan insān olur egerçi hayvāna ve nebāta şāmil olur ise de⁷⁷

(3742) Âb âteşrā kuşed zîrā ki ü
Hāsm-ı ferzendân-ı âbest u 'adū

Âb âteşi depeler zîrā ki âteş âbuñ ferzendlerinin hāsm u düşmenidür⁷⁸

(3819) Pes buguft an nev-muselmān-ı velî
Ezser-i mestî vü lezzet yâ 'Alî

Pes Hāzret-i 'Alîye dost u qarîb olan nev-müselmān didi mestlik ü lezzet tarîkından yâ 'Alî didi velî bunda dost u qarîb ma'nāsına olmağ mahalle münāsibdür⁷⁹

(3972) Guft düşmenrā hemibînem beçesm
Rüz u şeb bervey nedārem hiç hāsm

Hāzret-i 'Alî ol mübāreze itdi düşmeni rüz u şeb gözümle görürem anuñ üzerine hiç gāzab tutmazam⁸⁰

⁷⁶ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 696. s.

⁷⁷ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 696-97. s.

⁷⁸ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 697. s.

⁷⁹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 707. s.

⁸⁰ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., 731. s.

Ankaravî Şerhi esas alınarak Mesnevî-yi Şerîf'in birinci cildinde yapılan bu küçük taramada Hazret-i Mevlânâ'nın "dost" ve "dostluk" kavramlarını hemen hemen 30 beyitte kullandığını görüyoruz. (Bunun yanında, bizim bu çalışma çerçevesinde dışarıda tuttuğumuz, "yâr, yârân, velî, aḥillâ, muḥîb, 'ışk, maḥabbet" gibi kavramları da eklediğimizde bu sayı epeyce artacaktır.) Bunların zıddı yani karşıtı olan düşman, hasm, adû gibi kelime ve onlarla ilgili kavramların ise yaklaşık 50'den fazla beyitte kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu manzaradan Hazret-i Mevlânâ'nın sıklıkla dost-düşman-hasım mukayesesini yaptığını da görmek tabii ki mümkündür. Bu isimlerin ve onlarla alâkalı kavramların birbirinin peşi sıra kullanılması mantıkta ve İslâmî dünya görüşünde karşımıza çıkan "Allah'tan başka, her şey zıddıyla kâimdir." şeklindeki ifadeye de muvâfakat göstermektedir. Hayatın aslında zıtlıklar mücadelesi olduğu ve kıyâmete kadar da böyle gideceği görüşünü bu kısımlarda da görebiliyoruz.

"Mesnevî Şerhleri Projesi" ve "Şerh Metinleri Sözlüğü Projesi"⁸¹ ile de dile getirdiğimiz gibi, ana metnin içerisinde sıkıştırılmış bulunan mânâ veya mânâlar, şârihlerce etraflı bir şekilde izah edilmiştir. Yukarıda da verdiğimiz örneklerde olduğu gibi;

*Nî ki kalb u kâlebem derḥukm-i ust
Laḥzâî mağzem kuned yek laḥza pust*

şeklindeki 2501. beyitte geçen "post" ve "magz" kelimelerini Ankaravî,

*"Ki benüm kalb u kâlibum ol Fâ'îl-i Muḥlaḳuñ ḥükminde degül midür ya'nî
anuñ ḥükmindeür beni ol Pâdşâh bir laḥza post ve bir laḥza mağz eyler ya'nî
bir dem 'adû ve bir dem dost eyler"*

cümleleriyle açıklarken post için 'adû/düşman, mağz için de "dost" karşılığını vermiştir. Bu kavramların metninle olan bağlantısını, yani metin içindeki anlamını ancak şerh yoluyla öğreniyoruz. Şerh dünyâsına girildiğinde kelimelerin, çoğu sözlükte aslâ bulamayacağımız hakikî mânânın dışında mecâzî, yani ikinci, üçüncü ve belki daha fazla sayıda anlamının olduğu görülecektir.

⁸¹ A. Kılıç, "Mesnevî Şerhleri Sözlüğü" Uluslararası Mevlâna ve Tasavvuf Geleneği Sempozyumu, (9-10 Ekim 2010) Manisa., A. Kılıç, "Mesnevî Şerhleri Sözlüğü", Sufi Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2012, s. 1-19. http://www.sufiarastirmalari.com/icerik-tr-13-sufi-arastirmalari__sufi_studies__cilt_3__sayi_5__kis_2012.html

Buradan hareketle, daha fazla gecikmeden, “Şerh metinlerinin yayımlanması”nın, ardından bunların müstakil veya müşterek sözlüklerinin çıkarılmasının ne kadar önem taşıdığını bir kez daha dile getirmek istiyoruz. Aynı metnin diğer şerhlerle mukâyesesi ise metni anlama açısından daha fazla fayda sağlayacaktır. Bunlar gerçekleştirildiğinde “Mesnevî-yi Şerîf”in anlam dünyasına girmek, belki tamamen olmasa da biraz daha mümkün olacaktır.

ŞUARÂ-YI MEVLEVÎYE'NİN EHL-İ ZÜHDE ŞİİR İLE CEVABIDIR

N. Fazıl DURU*

ÖZ

Zahitlerin sûfîleri tenkit ve tarizlerinden, Mevlevîye de her dönemde hissesine düşeni almıştır. Mevlânâ Celâleddîn'in şiirlerinde anlaşılmadığını söylemesi, bu türden saldırıların daha o hayatta iken başladığını göstermektedir. Tarikatın kurumsallaşmasını tamamlamasından sonra da müntesiplerini, adap ve erkânını zemm ve tenkit devam etmiştir. Tarikata yöneltilen eleştirilerdeki yanlışlığı, Mevlevî mütefekkirler tertip ettikleri risalelerde ortaya koymuşlar; bunun yanı sıra Mevlevî şuarası da zahitlerin (*vâiz, münkir, müddeî vb.*), *Mevlânâ, Mevlevî, Mevlevîhâne, semâ, Mesnevî, hususi kisve* ve *neye* dönük tarizlerine şiirleriyle cevap vermişlerdir. Bu tebliğde, Mevlevî şuarasının şiirleri esas alınmak suretiyle, zahitlerin tarikat-ı Mevlevîye'ye dönük tenkitleri tespit edilmiş, tarikat müntesibi şairlerin bu tenkitlere şiirle vermiş oldukları cevaplar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mevlevî, Klasik Türk şiiri, zahit, semâ, ney.

ABSTRACT

IT IS THE ANSWER OF MEVLEVÎ POETS TO PEOPLE OF ASCETIC WITH POEMS

N. Fazıl DURU*

From the criticisms and satire of devotees towards the Sufistic understanding, lodge used by mulawi dervishes get its share in every period. The fact that Mevlana Celaledin-i wasn't understood in the

* Doç. Dr., ODÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Ordu / TÜRKİYE, nfduru@gmail.com

* Ass. Prof. Dr., ODU Faculty of Sciences and Literature, Ordu / TURKEY, nfduru@gmail.com

Mesnevi or that he understood what he had said didn't seem to indicate that this kind of attack began when he was still alive. Even after the completion of the institutionalization of Cult, the criticism of follower, manners and dignitaries continued without slowing down. The Maulawi thinkers had composed booklets to put forward the mistakes in criticism directed against the Cult and in addition to this, the Maulawi council had also responded to devotees (preacher, denier, claimant etc.) by their poetry satire directed to Mevlana, Maulawi, Lodge used by maulawi dervishes, Empyrean, Mesnevi, Particular guise and Reed flute. In this paper, criticisms of the devotees about the Maulawi Council were determined based on the poems of the Maulawi and the answers given by poets with the poetry to these criticisms were put forward.

Key Words: Mevlevî, Classical Turkish Poetry, ascetics, semâ, nay

Giriş

Nâimâ'ya göre, *erbâb-ı tarîk ile ulemâ-i zâhir arasındaki kavga ve çatışma dört halife devrinden beri* devam etmektedir. Süleyman Ateş, sûfilere ilk tepkinin haricilerden geldiğini söyler. Üçüncü hicri asırda şii fırkası, sof giyme ve tekkede barınmayı rükünlerinden sayan tasavvuf akımını reddettiler. Şia âlimlerinin aksine ehlisünnet uleması eylem mutasavvıflarını eleştirmemişler, onların eylem ve ibadetlerini örnek almışlardır. Mesela, Gazzalî (1058/1111)'nin İhyâu 'Ulûmi'd-dîn'i müslümanların ekseriyeti tarafından beğenilerek okunmuştur.¹ Tecrübe ile tasavvufun gizli ve derin noktalarına ulaşmanın nazari öğrenimle değil, zevk ve hâl ile sıfatları değiştirmekle mümkün olacağı kanaatine ulaşan İmam-ı Gazzalî² döneminde taraflar arasında sükûnet hâkim olur. İbn Teymiye (728/1328) ile onun fikrî muakkibi İbn Kayyim el-Cevzî (751/1350) gibi şahsiyetlerin, bilhassa sûfilerin davranışlarının bir kısmı ile Kitap ve sünnetin hiçbir ilgi ve yakınlığının bulunmadığı; devran, raks (semâ) gibi şeylerin Peygamber devrinde olmadığı, sonradan uydurulmuş birtakım bidat ve sapıklık olduğu³ iddiaları, sonraki dönemde de bazı çevrelerce kabul görmüş; bu iddialar bazı zihniyet sahipleri tarafından tefrite vardırılmış olsa da orta yolu öneren akıl sahipleri de eksik olmamıştır.

¹ Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1972, s. 81-82.

² Mustafa Çağrıncı, "Gazzalî", c. 13, *TDVİA*, İstanbul, 1996, s. 491.

³ Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, 3. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul, 1990, s. 86-87.

İbn Teymiye düşüncesinin Osmanlı'da ilk radikal çıkışı XVI. yüzyıldadır. Bidat ve hurafelerle yoğrulmuş tasavvuf anlayışını ciddi biçimde tenkit eden Birgivi Mehmed Efendi (1523-1573)'nin⁴ dönemin şartları içinde kabul edilebilir görüşleri, sonraki asırda Kadızade Mehmed Efendi (1045/1635) gibi takipçileri tarafından istisnası olmayan, tamamen tasavvuf karşıtı bir harekete dönüşür. *Kadızedeli hareketi* olarak da anılan bu anlayışın taraftarları, liderleri Mehmed Efendi'nin öğretisi istikametinde, şeran haram olduğu kesin delillerle sabit olmayan semâ, devran gibi bazı ritüellerin haram olduğunu iddia ederek, bunları yapanları küfürle itham ederler. Tarikat ehli ile zahir uleması arasında eskiden beri süregelen kavga, IV. Mehmed zamanında had safhaya ulaşır. Selefi geleneğin devamı olarak kabul edebileceğimiz Üstüvanî Mehmed Efendi (1072/1661) ve daha sonra, Mevlevîleri *düdük çalanlar, tahta tepenler* diye hafife alan vaiz Vâni Mehmed Efendi (1096/1685) döneminde mutasavvıfın ile mütekellimîn zümresi arasındaki bu çekişme, zaman zaman yönetimin de *fakı / vaiz* zümresinin lehine tavır takınmasıyla sert tartışmaların vuku bulmasına ve nihayet tekkelerde yapılan semâ ve devranî zikirlerin yasaklanmasına sebep olmuştur. Bu yasaktan hayli müteessir olan derviş şairler bu olaya *yasağ-ı bed* (1077-1666) tabiriyle tarih de düşmüşlerdir. Ney'ler, Remzî'nin tabiriyle, *Vâni-i cânî* marifetiyle hâmûş olmuştur. Bu yasak, *Hay* kelimesi hesabınca on sekiz sene devam ettikten sonra, 1095 / 1683-84'te son bulmuştur. Yasağın kaldırılmasıyla *nâyılar sadâ vermeye, Mevlevîler cûşa gelmeye başlamıştır*.⁵

Zahir ulemasının semâ ve musiki hususundaki itirazlarına farklı çevrelerden cevaplar verilmiştir. *Ahlâk-i Alâ'î* müellifi Kınalızâde Ali Efendi (1510-1572)⁶ gibi bir müderris ve *Mîzânü'l-Hak fi İhtiyâri'l-Ahakk* müellifi Kâtip Çelebi (1609-1659) gibi akl-ı selim bir âlim teganni, raks, semâ gibi tartışmalı konuları enine boyuna ele almışlar; her iki tarafın görüşlerini serdettikten sonra, tarafsız hüküm vermeye gayret etmişlerdir.⁷

Çelebi, zahir ulemasının, *üzerlerine lâzım olan dahl u taarruzu edip, nice risâleler yazdıklarını, tarikat mensuplarının da bildiklerinden kalmayıp: "Bizüm kârimuz ve emr-i maâşımız tekye ve mürîd cem'iyeti iledür her ne ise bir*

⁴ Emrullah Yüksel, "Birgivi", c. 6, TDVİA, İstanbul, 1992, s. 192.

⁵ Necip Fazıl Duru, *Mevlevî Şâirlerin Şiirlerinde Mevlevîlik Unsurları*, DT, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1999, s. 236-237.

⁶ Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlak (Ahlâk-ı Alâ'î)*, hzl.: Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 260-264.

⁷ Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hak fi İhtiyâri'l-Ahakk*, Ali Rıza Efendi Matbaası, 1286.

tarîkin örf ü âyîni ibtâl olunmak nice kâbil olur, nice yıldan berü idegeldigimiz resm ü âyîn-ârâmımız da karârda olmuşdur bid'at ise de iderüz", dediklerini aktarır. "Dönerler (semâ edenler), dönmeden dönmedikleri gibi, bazı erbâb-ı taassup dahi dahl u taarruzdan dönmeyip iki taifenin keşâkeşi" devam edecek görünmektedir.⁸ Müteşerrilerin kınama ve taarruzu devam edeceği gibi, ehl-i tarîk de bildiklerinden kalmayıp, çalıp çağırmaya devam edeceklerdir.⁹ Çelebi'ye göre bu fasit daireden kurtulmanın yolu, cümle halkı bir mezhep ve bir meşrepte görme anlayışından ve ısrarından vazgeçmektedir.¹⁰

Bir hayli tarikat erbabı (bilhassa 17. yüzyılda) bidatlerle savaş kisvesi altında tasavvufa karşı açılan harbe kayıtsız kalmamış, zahitlerin yönelttikleri tenkitlere eserler tertip ederek cevap vermişlerdir.¹¹ Mevlevîye'nin yetkin temsilcileri de tarikatlarının şeriatın haricinde olmadığını, adap erkânın esasının sahih bir satıh üzerine bina edildiğini göstermek ve yöneltilen indî ve temelsiz eleştirilere cevap vermek maksadıyla bir hayli eser ortaya koymuşlardır.

Bilhassa İsmail-i Ankaravî (1041/1631), mesaisinin neredeyse tamamını, zahir ulemasıyla mücadeleye adanmıştır. *Şerh-i Ahâdis-i Erba'în* adlı eserini, Kadızadelilerin tasavvuf düşüncesine, özelde de Mevlevî tarikatının raks/semâ' gibi adap ve erkânına yöneltilen eleştirileri cevaplamak ve Mevlevî adap ve erkânının sünnete uygunluğunu hadislerle delillendirmek üzere telif etmiştir.¹² *Huccetü's-semâ'*nda yine tasavvuf karşıtı zümreye semâ' ve raksın meşruiyetini delillerle ispata çalışmıştır.¹³ *Er-Risâletü't-Tenzîhiyye fi Şe'ni'l-Mevlevîyye* adlı eserini, Cerrah şeyhi diye tanınan Şeyh İbrahim (1033/1623) adlı bir vaizin semâ'a itirazlarını cevaplamak üzere telif

⁸ Çelebi, age, s. 28.

⁹ Çelebi, age, 23-24.

¹⁰ Çelebi, age, 13.

¹¹ İsmet Kayaoğlu, "Raks ve Devran Etrafında Tartışmalar", *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi (Bildiriler)*, 5-6 Mayıs 2003, Konya, 2004, ss. 291-302; Bilal Kemikli, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risale-i Devran ve Semâ' Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXVII, Ankara, 1997, ss. 443-460; Hüseyin Yurdaydın, "Türkiye'nin Dini Tarihine Umumi Bir Bakış", *AÜİF Dergisi*, IX (1961), s. 117; Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmeccid Sivâsî*, KB Yay., Ankara, 2000, s. 85-122.

¹² İsmail Ankaravî, *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkanı (Şerh-i Ahâdis-i Erba'în)*, hzl.: Semih Ceylan, Dârülhadis Yay., İstanbul, 2001, s. 26.

¹³ Erhan Yetik, *İsmail-i Ankaravî (Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri)*, İşaret Yay., İstanbul, 1992, s. 86.

etmiştir.¹⁴ Ankaravî, müridana tarîkatin adap ve erkânını öğretmek maksadıyla telif ettiği *Minhâcü'l-Fukarâ*'yı da, "...ekser-i nâs kıyâs ider ki tarîk-i Mevlevî şer'-i Nebevîden hâric ola ve fukarâ-i mübtedî ve âyîn u erkân bid'at ve dalâlet ola..." ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, Mevlevîyye'nin şeriatin haricinde olmadığını, adap ve erkânının bidat olamayacağını anlatmak maksadıyla telif ettiğini söyler.¹⁵

Münkirlerin tenkitlerine cevap olmak üzere sonraki asırlarda da Mevlevî mütefekkirlerce eserler kaleme alınmıştır. Kûsec Ahmed Dede (ö. 1195/1781) *Risâletü'l-Behiyye fi Tarîkati'l-Mevlevîyye* adlı eserini, münkirleri inkârlarından döndürerek, onların ikrara yönelmelerini sağlamak; tarikatın adabını beyan etmek maksadıyla tertip ettiğini söyler.¹⁶ Şeyh Gâlib (1757-1798)'in bu esere tahşiye olmak üzere kaleme aldığı *es-Sohbetü's- Sâfiyye* adlı eseri şerhinde aynı kaygı ve maksadı güttüğü aşikârdır. Gâlib, Hazret-i Mevlânâ'nın tarikatı sünnete uygun değildir, diyenlere, "*Ben Kur'ân'ın kölesiyim, ben Muhammed-i Muhtar'ın yolunun tozuuyum...*" rubaisini hatırlatır.¹⁷

Tarikatlara dönük tenkitlere nasirlerin yanı sıra şairler de kayıtsız kalmamış, şiirleriyle mensubu buldukları tarikatın müdafaasını yapmışlardır. Bu savunma Mevlevî şairlerle sınırlı kalmamış, diğer tarikat mensubu şairler de duruma tepkilerini şiirleriyle ortaya koymuşlardır.¹⁸

Ulema ile meşâyih arasındaki kavganın XVII. yüzyıl Osmanlı şiirine

¹⁴ Yetik, *age*, s. 89.

¹⁵ İsmail Rusûhiddîn el-Mevlevî el-Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, Rıza Efendi Matbaası, 1286, s. 3, 11; Jamal J Elias, "Zikr-i Dervîşâne'den Divân Musikisine Kadar Osmanlılar Devrinde Semâ'ya Bakış", *Cogito*, Osmanlılar Özel Sayısı, YKY, S. 19, 1999, s. 219.

¹⁶ İbrahim Kutluk, "Mevlevîliğe Dair İki Eser", *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 3-4, Mayıs 1948, s. 292.

¹⁷ İbrahim Kutluk, "Şeyh Galib ve es-Sohbet üs-Sâfiyye", *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 1-2, Kasım 1948, s. 39.

¹⁸ 17. Yüzyıl Halveti şairi Abdülahad Nurî şiirleriyle döneminin tarikat-tekke tartışmasına iştirak etmiş, devran zikrini, kisvesini bidat kabul ettikleri uygulamaları yasaklamak suretiyle cemiyet huzurunu bozan vaiz güruhunu hicivden geri durmamıştır. *Zikr eylemek devrân ile tevhid edip i'lân ile / Lâ-siyennâ elhân ile câiz midir vergil cevap; İstanbul'un vâ'izleri sarf bâbının âlimleri / Devrân ile zâkirleri teşnî' ederler nâ-savâb*, benzeri şiirleri buna örnektir. Nurî Divan'ındaki konuyla ilgili şiirlerinin yanı sıra, *Devrân-ı Süfiyye Hakkında Bir Risâle*, adlı eserini kaleme almıştır. (Ali Osman Coşkun, *Abdülahad Nurî Divânı*, MEB Yay., İstanbul, 2001, s. 56, 62, 64, 129; Bilal Kemikli, "Sivaslı Şair Mutasavvif Abdülehad Nuri ve Bir Şiiri", *Altıncı Şehir*, S. 2, Nisan-Haziran 1997.)

yansımasının ele alındığı Ali Fuat Bilkan'ın makalesi¹⁹ istisna olmak üzere, zahir ve batın uleması arasındaki mücadelenin edebî metinlere yansıma biçimleri yeteri kadar işlenmemiştir. Bizim çalışmamız, ulema-meşâyih kavgasının, bahsi geçen çalışmada ele alınmayan, Mevlevî şairlerin şiirlerine yansıyan biçimiyle sınırlandırılmıştır.²⁰

Tenkrit Edilen Mevleviye Unsurları

Mevlevî şairlerce, *zâhid* (zühhâd, zâhid-i huşk, zâhid-i sergeşte, zâhid-i har), *ahmâk*, *münkir* (münkirân-ı kûr-dil, münkirân-ı kûrbîn, münkir-i nâpuhte, ehl-i inkâr), *denî*, *vâ'iz* (vâ'iz-i bî-kayd-ı nâmûs), *serkeş-i hod-bîn*, *kesret-şinâs*, *müddeî*, *sôfi* (sôfi-i gevden, sôfi-i nâ-sâf, sôfi-i zerrâk), *gâfil*, *nâdân*, *ruhbân*, *hasûd* (hâsid-i hod-bîn), *ehl-i har*, *mağrûr*, *bî-basîret* (hakikat dîdesiyle görmeyenler) ad ve sıfatlarıyla anılan zahir anlayışın temsilcilerinin en başta Hz. Mevlânâ olmak üzere, Mesnevî, Mevlevî, Mevlevî-hane, semâ', külâh, tennure ve ney başta olmak üzere, mutribi oluşturan diğer enstrümanlara dönük tenkitlerine, görüleceği üzere, lisan-ı münasiple cevap verilmiştir.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Hz. Mevlânâ (1207-1273) daha hayatta iken sıra dışı bazı uygulamalarıyla zahitlerin anlayışsızlığına ve saldırılarına hedef olmuştur. Bir topluluk, Mevlânâ hazretlerine: "Eskiden beri ölenlerin cenazesi önünde okuyucular (mukrîler) ve müezzinler bulunagelmiştir. Sizin zamanınızda bu şarkı söyleyip tef çalanların bulunmasının ne manası vardır, ümmetin bilginleri ve şeriat fakihleri (bunu) kötülüyor ve buna bidat diyorlar" diye sorarlar. Bunun üzerine Mevlânâ: "Cenazenin önünde bulunan müezzinler, okuyucular (mukrîler) ve hafızlar, bu ölünün hem mümin olduğuna ve İslam şeriatında öldüğüne, bizim şarkıcılarımız ise, bu ölünün hem mümin hem Müslüman ve hem de âşık olduğuna şehadet ediyorlar"²¹ cevabını verir.

Başka bir hikâyecikte rebabın sesinden rahatsız olan bir zahit anlatılır. Mevlânâ'nın: "Rebabın sesi, cennet kapısının sesidir" sözü üzerine, Seyyid

¹⁹ Ali Fuat Bilkan, "XVII. Yüzyılda Medrese ve Tekke Mücadelesinin Osmanlı Şiirine Yansıması", *Osmanlı Araştırmaları*, XXVI (2005) s. 119-132.

²⁰ Şahit şiirler, *Osmanlı Şiirinde Mevlânâ Övgüleri ve Mevlevîlik Unsurları*, (hızl.: Ahmet Mermer, A. Selahattin Hidayetoğlu, Mustafa Erdoğan, Neslihan Koç Keskin, TDV Yay., Ankara, 2009) adlı eserden alınmıştır. Beyit sonlarında verilen sayıların ilki sayfa numarasını, diğeri beyit numarasını göstermektedir.

²¹ Eflakî, *Âriflerin Menkıbeleri (Menâkıbü'l-Ârifîn)*, çev.: Tahsin Yazıcı, c. I, İstanbul, 1995, s. 424.

Şerefeddîn: “Biz de o sesi işitiyoruz, niçin biz de Mevlânâ hazretlerinin hararetlendiği gibi hararetlenmiyoruz” der. Mevlânâ'nın cevabı hayli keskindir: “Haşa ve asla, belki bizim duyduğumuz, o kapının açılma sesidir. Hâlbuki onun duyduğu, o kapının kapanma sesidir”.²²

Mevlânâ sonrası takipçi zümre de aynı anlayışsızlığa hedef olmaya devam etmiştir. Mevlânâ hazretlerinin ölümünden sonra bağnaz fakihler, mağrur zahitler, vezir Pervâne'ye gelerek: “Semâ haramdır. Mevlânâ'nın, zamanında semâ yaptığı ve bunun kendisine özgü olduğunu kabul ediyoruz, fakat şimdi onun bu âdeti arkadaşlarına geçti. Onlar bu bidate sarılıyor ve aşırı dereceye vardırıyolar. Sizin, önyak olup asıl ve esas olmayan böyle bir bidati yasak etmeniz gerekir” diye ısrarda bulundular. Bunun üzerine Pervane kalkıp Şeyh Sadreddîn hazretlerine gitti ve meseleyi anlattı. Konya'nın bütün büyükleri de orada idiler. Şeyh Sadreddîn: “Benim (sözümü) kabul edersen, dervişlerin sözlerine güvenin varsa, Mevlânâ'nın şân ve şerefi hakkındaki mana da sağlamsa, Tanrı hakkı için bu konuda hiçbir şekilde müdahalede bulunma, bir şey söyleme ve garaz duyanın sözlerine uyup itiraz etme; çünkü bu, velilerden bir nevi yüz çevirmedir. Velilerden yüz çevirmekse uğursuzluk getirir. Tanrı velilerinin bu çeşit bidatleri, ulu peygamberlerin sünneti mesabesinde...” diyerek o manasız ve iddiacı cemaati dağıtır.²³

Mevlânâ düşmanlığı ve tesis ettiği sistemden rahatsızlık, hazretin vefatından üç asır sonra bile bazı çevrelerde devam eder. XVI. yüzyılın fıkıhçılarından Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi (954/1547); tasavvuf ehli, bilhassa da Mevlânâ, İbn Arabî ve İbrahim Gülşenî gibi mutasavvıflar aleyhine tavır almasıyla da bilinir. Hatta Çivizâde, Mevlânâ'nın kâfir olduğuna dair bir fetva yazıp Kanunî Sultan Süleyman'a göndermiş, padişah bu fetvaya hayli üzülmüş ve şahsı şeyhülislamlık makamından azletmiştir.²⁴

Bilhassa 17 ve 18. yüzyıl şairleri, idrakten yoksun kişilerce Pîr'lerine karşı sarf edilen inkâr ve karalamalara, onların anlayacağı üslupla karşılık vermişlerdir.

Münkir, gönül gözü kör olduğu için Mevlânâ'nın şânını inkâr eder.

²² Eflâkî, *age*, c. I, s. 715-716.

²³ Eflâkî, *age*, c. II, 149-150.

²⁴ Ferhat Koca, “Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, *GÜ Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/I, s. 97-98.

Onun nasıl bir sevgili olduğunu ancak dostları bilir. Müdekkik akıl, onun kadir ve kıymetini bilmede âcizdir. Mevlânâ'yı (*onun velayetini, mürşitliğini*) inkâr, güneşin ışığını inkâr etmek gibidir:

Basîret gözü görmez *münkirin* inkâr eder onu
Ne yâr olduğunu ancak bilir yârân-ı Mevlânâ (Kuddûsî, 108/6)

Münkirân-ı kûr-dil inkâr ederse gam değil
Kadr u şânın bilmede kâsırdır akl-ı hurdebîn (İmâd, 256/15)

Pertev-i hurşîdi inkâr ederse gam değil
Kadr u şânın bilmede kâsırdır *münkirân-ı kûrbîn* (İmâd, 256/16)

Makamı âşıkların Kâbe'si olan o şâhın toprağına, dünyanın bütün şahları yüz sürmeye can atarken, onun kadrini inkâr edenler ancak bahtsız, haydut ve serkeş olabilir:

Şâh-ı bâkî kim mâkâmı Kâ'betü'l-uşşâkdır
Hâkine yüz sürmeğe şâh-ı cihân müştâkdır
Münkir olan ona bed-baht u şakî vü 'âkdır
Ol ki hâs-ı dergeh-i bahşende-i erzâkdır
Hazret-i Monlâ Celâleddîn Hudâvendigârdır (Şâhidî, 388/2)

Münkirin Hz. Mevlânâ'yı zemmi; içi boş, hakikat olmayan iddiadan öte bir mana taşımaz. O, Hz. Nebî'nin sırrına vâkıf, onun yolunun takipçisidir. İnkârcıları tilki gibi baş aşağı etmede cenk meydanının yiğit bir aslanıdır:

Münkirin ta'nı kuru da'vâdır
Vâkıf-ı sırr-ı Nebî Monlâdır (Leylâ, 552)
Münkiri etmede rûbâh gibi ser-gerdân
Şîr-i meydân-ı vegâ Hazret-i Mevlânâ'dır (Nûrî, 641/10)

Hadsizlik ederek Hz. Mevlânâ'ya küfreden vaizi susturmak için (*bu noktada, tasavvufu reddeden hareketin öncülerinin, meşhur dört Mehmed; Birgivi, Kadzâde, Üstüvânî, Vâni'nin vaiz olduklarını hatırlamak gerekir*), söze gerek yoktur; Pîr'in bakışı yeterlidir. Bakışın (nazar) ne maksatla ve kime olduğu mühimdir. Müridan için feyz kaynağı olan nazar, düşmanlar için kılıç gibi keskin bir silaha dönüşür. Aynı şekilde akl edemeyip bühtan edenler için hazretin susması da cevap hükmündedir. Mevlânâ "Biz sustuğumuz halde

söyleyiniz." der.²⁵ Hâmuş olmak (susmak), anlayışsız ahmağa sözden daha tesirlidir.²⁶

Ne lâzım vâ'izi ilzâma tevcîh-i nazar besdir
Cevâb-ı *ahmâkâna* muhlis-i hâmûş-ı Mevlânâ (Sâkıb, s. 96/14)

Şehvetin sembolü har (eşek) sıfatıyla anılan zahit, şayet Mevlânâ'nın yolunun müridi olursa, bilmelidir ki felekte samanyolu tahtına kadar yükselir. Kadri, en yüce makama ulaşır:

Felekde mastaba-i kehkeşâna dek yolu var
Olursa *zâhid-i har* ger gedâ-yı Mevlânâ (Hüsrev, 98/5)

Kesrete esir olanlar, Mevlânâ'nın sahip olduğu sırrı bilemezler. Onun kapısında okunan ders, vahdetten haber verir:

Sırr-ı Mevlânâ-yı Rûm'ı anlamaz *kesret-şinâs*
'Ayn-ı vahdetdir Esifâ ders-i bâb-ı Mevlevî (Esif, 154/5)

Mesnevî

Mevlânâ, henüz hayatta iken, Mesnevî'ye tarzde bulunanlara şöyle cevaplar vermiştir: "Bu kitap, masal diyene masaldır, fakat bu kitapta halini gören, bu kitapla kendini anlayan kişi de erdir."²⁷; "Mesnevî-i şerîf bir nehr-i cesîm-i hikmetdir ki dimağı fâsid olmayanlara 'azb u safâ ve müfisdilere telh u ezâdır."²⁸; "Bu kitap Mısır'daki Nil nehri gibi sabr edicilere şarap ve âl-i Firavn ile kâfirlere hasretedir. Nitekim Hak Teâla hazretleri Kur'an-ı azimüşşân'da "Allah onunla birçoğunu şaşirtir, yine onunla birçoğunu yola getirir. Onunla fâsiklardan başkasını şaşirtmaz." (Bakara, 2/26) buyurmuştur. Tahkîk bu kitap göğüslerin şifası ve hüznlerin cilâsı ve Kur'an-ı azimüşşân'ın kâşifi ve rızıkların genişliği ve ahlâkın ipliğidir²⁹ demiştir.

Eserinin on sekizinci beytinde Mevlânâ, bu güruha hitaben, "Pişmiş

²⁵ Mahmut Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir (Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası)*, İnsan Yay., İstanbul, 2004, s. 73.

²⁶ Necip Fazıl Duru, "Klasik Türk Şiirinin Dejenere Tiplerinden Vâiz", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 35, 2016, s. 218-219.

²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, çev.: Veled İzbudak, c. IV, MEGSB Yay., İstanbul, 1988, s. 3.

²⁸ Abidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, c. I, Mahmûd Beg Matbaası, Dersaadet, 1305, s. 4.

²⁹ Abidin Paşa, *age*, c. I, s. 20.

yani tecrübe-dâde olmuş olanların ahvâlini, ham ve acemi olan kimse anlayamaz; imdi sözün kısa olması lazım gelir vesselam " der.³⁰

Mesnevî, talep edene, hakikati ve doğru yolu bulma (hidayet) vesilesi, ret ve inkâr edene sapkınlık (dalâlet) sebebidir. İflah olmayıp inkârda devam edenleri perişan eden bir kılıçtır:

Hükm-i şâni hem hidâyet hem delâletdir onun
Ehl-i inkâr üzre cârîdir dalâl-i Mesnevî (Adnî, 184/18)

Münkirân-ı hazretin berbâd-ı nâr-ı kahr eder hem
Zahm-ı âteş-pâre-i tîğ-i celâl-i Mesnevî (Adnî, 184/15)

İnkârcıların yarasa gibi Mesnevî'nin ışığına tahammül edememelerine şaşmamak gerekir; çünkü o Allah'ın güneşinin tulû ettiği yer gibidir. Softa, söze kulak vermeli, o kitabı inkâr etmeyip, aksine onu hidayetine sebep kılmalıdır:

Nûruna döymeirse münkirler n'ola huffâş-vâr
Hilmiyâ çün matla'-ı şems-i Hudâ'dır Mesnevî (Hilmî, 192/5)

Es-salâ ey 'âşık-ı tevhîd-i Hak eyle semâ'
Dinle sûfî olma münkir Mesnevî'den bul hüda (Fâzıl,558)

Nefsinin arzusuna uyararak Mesnevî'ye bühtan edenler o kitabın, Mevlânâ'nın sözü olduğunu zannederler, oysa o, Cenâb-ı Kibriyâ'nın ilhamı ile oluşmuş bir Kitap'tır.³¹

Gâfilân zanneyledi nutk-ı Celâleddîndir
Bilmediler kim kelâm-ı Kibriyâdır Mesnevî (Kabûlî, 190/4)

Kadir ve kıymetini bilenler için, hâl ve vecd çölünün Kays'ına deve mahmili veya muhkem bir çadır olan Mesnevî, sersem zahide, deve çingırağının sesi gibi gelir. Vecd sahibini sarıp sarmalayan, muhafaza eden o Kitap, inkârcısına faydasız bir sesten ibaret gelir:

Kays-ı deşt-i vecd ü hâle mahmil ü hâgeh-nümâ
Zâhid-i sergeşteye bâng-i derâdır Mesnevî (Sâkıb, 188/26)

³⁰ Abidin Paşa, *age*, c. I, s. 61.

³¹ Mevlânâ eserinin ilham tarihiyle yazıldığını eserinin dibacesinde belirtmektedir: "Âlemlerin Rabb'ından inmiştir, mâsadakınca manâsı mahzâ ilhâm-ı Rabbânî olupı pîş ü pesinde ve etrafından kendisine batıl yanaşmaz." (Âbidin Paşa, *age*, c. I, s. 20)

Mevlevî

Akılsız zahit, Mevlevîlere aşağılayıcı bir şekilde, hor bakarken, onların Allah'ın celâl sıfatıyla mücehhez bir kılıç olduklarını da aklından çıkarmamalıdır. Onları taşıyanlar kendilerine kıydıklarının farkında değillerdir. Mevlevîlere atılan her taş, bir şekilde kendilerine dönecektir. Çünkü onlar, yüce makamın sevgilileri ve bahtiyarlarıdır:

Varsa 'aklın *zâhidâ* kılma hakâretle nazar
Münkire seyf-i celâletdir gürûh-ı Mevlevî (Nebil, 146/15)

Olma seng-endâz ey *münkir* kıyarsın kendine
Mukbil ü mahbûb-ı hazretidir gürûh-ı Mevlevî (Şeref, 148/10)

Zahit, bu yolun taliplilerinin gönlünü incitmesi hâlinde, Mevlânâ'nın manevi keskin hançerinin ciğerini deleceğini de bilmelidir. Cihan tekkesinin kayıttan azade abdal; aşk çerağını Şems-i Tebrizî'den yakmış Mevlevî, zahidin anlayamayacağı sırlara vâkıftır. Çıplak bir kılıç gibi durmasına rağmen cihanı yok edecek bir gücün sahibidir:

Dil-âzâr olma *zâhid* bu tarîk erbâbına bi'llâh
Ciger-gâhında oynar hancer-i bürrân-ı Mevlânâ (Nûrî, 640/7)

Zâhidâ esrârdan sanma bizi kim hâliyiz
Tiğ-veş 'uryânlarız lîkin cihân kattâliyiz
Tekye-gâh-ı 'âlemin bi-kayd olan abdâliyiz
Şems'den yakdık çerâğ-ı 'aşkı Mevlâyîleriz (Aşkî, 657/2)

Mevlevî'nin saf, halis sözü iyilikler murad edenlere ab-ı hayat çeşmesi; kirlenmiş inkârcıya ise zehirdir. Zahit, anlamak için çaba sarf ederse, Mevlevî'nin sözü onu Hakk'a ve hakikate döndürür. Mevlevî'nin sahip olduğu şeref, zahidin elinin erişemeyeceği yüksekliktedir. O topluluk, aşk ve irfan ile yüceltilmiştir:

Her kelâm-ı pâkidir ser-çeşme-i âb-ı hayât
Münkir-i nâ-pâke çün semdir gürûh-ı Mevlevî (Hâmid, 148/3)

Fehm et nefîce-i sühânı *zâhidâ* seni
Câ'iz ki Hakk'a döndüre güftâr-ı Mevlevî (Birrî, 152/14)

Dest-i *zâhid* eremez zîrâ ki 'âlî-ka'b olur
'Aşk u irfân ile mükremdir gürûh-ı Mevlevî (Hâmid, 148/4)

Zahit, Mevlevî'nin bulunduğu mertebenin derecesinden habersizdir; bilmez ki Mevlevî, tahmin ettiğiinden daha yüce bir makamdadır. Yani

Mevlevî, zahidin dediğinden, onu yakıştırdığından başka bir şeydir. Görünüş itibariyle geda görünse de batında mana ülkesinin şahıdır o. Kendini beğenen kıskanç, alçak ve mağrurlar dışında hiç kimse onun tabiatındaki hususiyeti inkâr etmez:

Zâhidâ eyleme zan öyle ki bir ednâyım
Yürü ben sen dediğin mertebeden a'lâyım (Birrî, 600/1)

Gam değil sûret-i zâhirde gedâ gördün ise
Çünkü bâtında şeh-i memleket-i ma'nâyım (Birrî, 601/5)

Hîç sühan-fehm benim tab'ıma inkâr etmez
Var ise *hâsîd-i hod-bîn ü denî vü mağrûr* (Feridûn, 616/14)

Zahit, Mevlevî yolunun yolcusunun azığına, su ve ekmek sanmakla yanılmaktadır. Hazretin dergâhına samimiyetle gönül verenler, değersiz bir toprak iken iksire dönüşürler. Hz. Pîr, manevi yardımıyla bağlularını rızıklandırır:

Dergehinde sıdk ile her hâk olan iksîr olur
Sanma *zâhid* âb u nândır zâd-ı râh-ı Mevlevî (Sâkıb, 156/9)

Sen bize hor bakma *zâhid* Pîrimiz erzâk durur
Himmetiyle mün'am olduk ser-be-ser şeyh nâya bak (Gavsî, 272/25)

Mevlevî'nin gönlü sırça bir saraya benzer, ilahi nur onda tezahür eder; kaba softanın bu kutlu makamı kırmamak için olağan üstü çaba göstermesi gerekir. Mevlevî, aşka mürid olduğu ve akidesinde şüphe bulundurmadığı için, onun günahı zahidin ve softanın sevabından daha makbuldür:

Bu gönül sırça saraydır onda gözle nûrunu
Olmasın *sûfî* şikest bu tahtgâh-ı Mevlevî (Rızâ, 160/7)

Sıdk ile çün kim mürîd-i 'aşkdır yeğrek durur
Zâhid-i huşkun sevâbından günâh-ı Mevlevî (Şâhidî, 162/3)

Yok akâyidinde çün kim iştibâh-ı Mevlevî
Sûfî'nin hoşdur sevâbından günâh-ı Mevlevî (Rızâ, 164/2)

Mevlevî doğuyla da batıyla da sınırlı olmayan bir güneştir; onu ancak ışığından rahatsız olan yarasa tabiatlılar inkâr ederler. Mevlevî'nin yolu, âşık için varlık kaydından kurtuluş, zahit içinse süslü bir ayak bağıdır:

Mevlevî *hurşîd-i lâ-şarkî vü lâ-garbî* durur
Güyyâ huffâşlarıdır *münkirân-ı* Mevlevî (Şâhidî, 162/3)

'Âşıkâ râh-ı rehâ kayd-ı vücûdundan dahi
Zâhîde pâ-bend-i zîbâdır tarîk-i Mevlevî (Sâkıb, 170/32)

Vaiz, sûfîlere ruhsuzca müdahaleden kaçınmalıdır. Mevlevîler, manevi neşe ile deryaya dönüşmüştür. Onlar, medresede tahsil edilen, insanı şüpheye düşüren, ona vesvese veren ilimden uzaktır; dervîşe lazım olan Hz. Mevlânâ'nın sesine kulak tutmaktır:

Vâ'iz niçin müdâhale-i huşk eder bize
Biz inbisât ile yem olan Mevlevîleriz (Sâkıb, 512/12)

Lâzım değıldir medrese dervîşe verir vesvese
Tutdum kulağı her sese yâ Hazret-i Monlâ-yı Rûm (Fehîm, 462/16)

Zahit, isyanına bakarak dervîşi (*Allah'ın bağışlayıcılığını unutarak*) cehennem ateşine atmaya pek heveslidir. Onun tek marifeti kınamak, ayıpları başa kakmaktır:

Zâhidâ cânumuza ta'nile çakmak çakma
Bakıp isyânumuza nâr-ı cahîme yakma
Yüzümüz karasını başımıza tîz kakma (Türâbî, 666/4)

Mevlevî-hane (matbah)

Zahidin Mevlevî-haneyi boş görmesine şaşırılır. Bilmelidir ki o mekânda hâlâ tertemiz ulu zatların ruhaniyetleri mevcuttur. Oraya hakikat gözüyle bakmayanların orayı boş göreceklarine de şaşılmaz. Aşka pervane olanların mekânı matbahın ne kadar muazzez bir yer olduğunu bilen gönü zengin dervîşler, külüne ekmeğini banmış, efendilerinin ziyafet-hanesinde ruhlarını doymuşlardır:

'Acebdir vâ'ize hâlî görünmek medrese-âsâ
Ki hâlâ pür-sudûr-ı asfiyâdır Mevlevî-hâne (Sâkıb, 306/22)

Hakikat dîdesiyle görmeyenler hep tehî sanmış
Ziyâfet-hâne-i mevlâ bilenler sır olup kanmış
Nice ehl-i gınâ hâkisterine etmegin banmış
Bütün pervâneğân-ı 'aşka câdır matbah-ı Monlâ (İzzet, 440/2)

Zahit, zahirine bakarak matbahı hafife alma cesaretini göstermemelidir. Kalben sevmemesi ona levme etme hürlüğü vermez. Orası âşıkların namaz kıldığı yerdir. O mekân, renkten ve suretten arınmış riyanın olmadığı bir yerdir:

Edip inkâr kalbinden eğer ister isen sevme
 Cesâret etme *zâhid* zâhir-i hâle bakıp levme
 Namâz-ı 'âşıkânın onda olmuş ka'desi kavme
 Bakılsa zîr-i hatt-ı istivâdır matbah-ı Monlâ (İzzet, 442/7)

Dahîl-i sohbet-i 'ayş-ı hoşu olmaz gider *zâhid*
 Ki bî-nakş u nigâr u bî-riyâdır Mevlevî-hâne (Sâkıb, 306/23)

Semâ' (zikir)

Zahir uleması, bidat kabul ettiği için Mevlevî'nin semâ'ına şiddetle muarızdır. Semâ' onlar tarafından İslam dışı bir uygulama olarak kabul edilir. Semâ'ın zikir olduğunu redderek, ona sövme cesaretinde bulunan zahit, iki âlemde de haysiyetsiz ve zelil olacağını bilmelidir. Hak'ka yaklaşmaya bir vesile olan semâ'ı inkâr eden ahmaktır, cehennem ateşine pek de layıktır:

Semâ' u nâyı ta'na *zâhidâ* gel ictisâr etme
 İki 'âlemde de rüsvâ olur bed-hâh-ı Mevlânâ (Remzî, 110/4)

Eden *inkârı* ahmaktır 'azâb-ı nâra elyâkdır
 Gözün aç cezbe-i Hak'dır semâ'-ı şevk-ı Mevlânâ (Şuhûdî, 114/6)

Kaba softa, semâdaki safayı bilmediğinden olsa gerek; Mevlevîlerin bu zikrini manasız bir hay huydan ibaret sanmaktadır. Ruhsuz zahit, kulak verip dinlese / dinleme zevkine erişse, hiç şüphesiz dergâha yüz sürer ve semâ'a dâhil olur:

Bilmez mi Allâh Allâh *sûfî* safâyı kim
 Bî-hûde hay hû sanır ezkâr-ı Mevlevî (Birrî, 152/13)

Zâhid-i huşke müyesser olsa hüsn-i istimâ'
 Yüz sürüp dergâhına bî-iştibâh eyler semâ' (Sâbit, 206/2)

Helal veya haramlığı hususunda birçok görüşün beyan edildiği semâ'ın helal olduğunu naslarla ispat da mümkündür. Buna rağmen semâ'ı inkâr ve tenkit, kişinin küfre girmesine bile sebep olabilir. Eşek tabiatlılar, vecd ehlinin dönerken buldukları zevkin mahiyetini bilemedikleri için, onu inkâra devam edeceklerdir:

Bunların inkâr u ta'nı küfre mânend oldu bes
Kul lehüm in yentehû yağfir leküm makad selef (Rüsûhî, 482/2)

Ehl-i vecdin bulduğu zevki ne bilsin *ehl-i har*

İnnehüm mislü'l-humâri ye'külüne min-'alef (Rüsûhî, 482/3)

Bu semâ'a dediler ba'zı helâl ba'zı harâm

Müstedillün hilluhû ft-dîni ashâbi şekaf (Rüsûhî, 482/4)

Dervîşânı şeyhleriyle sarıştıran semâ, kemalden, seyr u sülûktan habersiz, vuslatın manasından uzaklaşmış, zahit için tahammül edilemez bir fiildir:

Vuslatın mehcûri *zâhid*ler götürmez tâkâti

Şeyh ile sâlikleri sarışdırır câna semâ' (Ârif, 212/4)

Zahit, aşkın manasını anlamadığı için, semâ izlerken bile başı döner. Çaba gösterip semâ ve ondan hâsil olan vecdin mahiyetini anlasa, zühdünü Mevlânâ'nın ayağı altına serpmekten geri durmaz:

Def ü nây ile semâ'ımdan döner başın senin

Nidiğin fehm eylemezsin *zâhidâ* ma'nâ-yı 'aşk (Dânişî, 681/4)

Semâ' u vecdinin ahvâlini anlasa *zâhid*

Ederdi zühdünü îsâr-ı pâ-yi Mevlânâ (Çaker, 650/3)

Dostlara zevk, gönül şenliği bağışlayan semâ; inkârcıların, kınayıcıların başına dünyayı dar eyler. Kınayıcılar, raks eden Mevlevî'nin saçtığı ateşle mahvolur. Aşklar için iman yolunda seyr ü sülûk çıkarmak gibi düşünülen semâ, zahit için ruhların kıyameti bekledikleri yerde duydukları sıkıntıdan ibarettir:

Gerçi ahbâba safâ bahş eyler ammâ Zâtiya

Münkirin başına bu dünyâyı dar eyler semâ' (Zâfî, 194/6)

Mevlevînin çarhına dokunma dest-i ta'n ile

Mahv olur tahrîk eden oldukda âteş-bâr çarh (Sâkıb, 687/2)

Pîç ü tâb-ı berzah-ı şûr-ı hevâdır *zâhide*

'Âşık seyr ü sülûk-ı râh-ı îmândır semâ' (Sâkıb, 196/11)

Ahmak sofi, semâ'ı koruyucusuz zannetmekle yanılmaktadır; o, başlangıcı meçhul bir zamandan beri Aşk Sultanı'nın gözetimi altındadır:

Tâ ezel sultân-ı 'aşkın hâ'iz-i enzârıdır

Zanneder *sôfi-i gevden* bî-nigehbândır semâ' (Sâkıb, 198/32)

Mevlevînin semâda devrederken sağ ayağını yere vurduğunda

çıkardığı ses, semâ'ı ve dervişin; semâ neticesi ortaya çıkan istiğrak halini inkâr edene top sesi gibi korkutucu gelir:

Zîr-i pâ-y-i Mevlevîde her sadâ-yı pâ-y-kûb
Münkir-i vecd ü semâ'a dokunur mânend-i tob (Ağazâde, 268/1)

Semâ ehline helal olan sihirli fiil, sâlike bir feyiz kaynağı iken; kıskananlara, çekemeyenlere haramdır. Semâ, aşk neyinin sesinde vahdet şarkısı duyanlar içindir; zahit ve şekle saplanıp kalmış ruhbanaya semâ izni verilmemiştir:

Sâlike hâldir *hasûda* haram
Kâr-ı sihr-i helâl-i ehl-i semâ' (Tecellî, 212/3)
Savt-ı ney-i 'aşk ola vahdet-sürûd
Etmeyeler *zâhid* ü *ruhbân* semâ' (Fehîm, 214/18)

Günahların bağışlayıcısı Allah'ın, şirk haricinde bütün günahları affetmesi gibi, Mevlevî de yolunun adap ve erkânına hakaret edenleri bile bağışlar. Müsamaha onlara Hz. Pir'den mirastır:

Münkir-i erkân-ı Hünkâr ola sûfî gerçi kim
'Afv eder hep ma'adâ-yı şirki Gaffârü'z-zünûb (Ağazade, 268/7)

Kisve: Libas, külâh, tennure

Mevlevî'nin külâhına fena nazarla bakan zahit, onun veliliğe delalet eden bir top olduğunu bilmelidir. Onu hakir görenin canı ve bedeni mahvolur. Münkir, Mevlânâ'nın övüncü olan külâha laf söylemekten, ilişmekten sakınmalıdır. O, kahreden bir kılıcın kınına benzer:

Bakma *zâhid* kem nazarla mahv olur cân u tenin
Tob-ı burhân-ı velâyetdir külâh-ı Mevlevî (Nebil, 134/2)
Değme ey *münkir* hazer kıl fahr-i Mevlânâya sen
Çün niyâm-ı tığ-ı satvetdir külâh-ı Mevlevî (Nebil, 134/5)

Her soysuz kişiden, evliyanın kisvesinin kıymetini takdir etmesi beklenemez. Onlar bilmekte aciz olsalar da Mevlevî'nin başındaki külâh nurdan imal edilmiş bir şeref tacıdır. İsyankâr nefesine köle olanların başına bir sıkıntı ve dert olan külâh, ârifin başına çok da yakışan bir süstür. Mevlevî, sôfî gibi her tümseğe baş eğmez; onun külâhı hakikat mihrabının takıdır:

Her *denî* bilmez libâs-ı evliyânın kadrini
Nûrdan bir tâc-ı izzetdir külâh-ı Mevlevî (Avnî, 136/4)

Derd-i serdir *serkeş-i hod-bîne* ammâ 'ârifin
Başına şâyeste zîverdir külâh-ı Mevlevî (Sâkıb, 140/17)
Sufî-i nâ-saf-veş her tâka biz baş eğmeyiz
Tâk-ı mihrâb-ı hakîkatdır külâh-ı Mevlevî (Şâdî, 700/2)

Dervişin tennuresi de zahide rahatsızlık verir. Mevlevî'nin kanat gibi tennure ile aşk göğünün en yüksek noktasına yükseldiğini softanın anlaması imkânsızdır:

Evc-i semâ-yı 'aşkda *sûfi* eder mi fark
Tennûreden açıldı peri Mevlevîlerin (Rızâ, 534/7)

Ney, rebâb, kudüm, def

Şairlerin söyledikleri, dönemin şeyhülislamı Minkârîzade Yahya Efendi (1088/1678)'ye sorulan: "...Mevlevîlerin *semâ' nâmında olan dönmeleri ve def u kudüm u ney çalmalarına mesâğ-ı şer'î var mıdır*" sorusuna: "...*tâife-i Mevlevîler dahi, semâ' nâmında olan dönmelerini ve âlât-ı melâhîden olan def u kudüm u ney isti'mallerini bi'l-küllîye terk idüp âdâb-ı şer'iat-i mutahharayı kemâl-i riâyet ile Mesnevî-hânın şurûtiyle hadîs-i şerîf naklen ve sâir va'z u tezkîri istimâ' itmek gerekdir,*³² fetvasına bir cevap mahiyetindedir

Zavallı vaiz, nağmesinden hazz almadığı için *neyi* lüzumsuz bir şey saymakta; haliyle safâsından da hissedar olamamaktadır. *Neyin* gönlün kapılarını açan nağmesi deveye bile tesir ederken, o nağmenin ikiyüzlü softayı etkilememesi düşündürücü değil midir:

İnkâr ederse *vâ'iz* eğer nağmesin ne gam
Bî-çâre zann eder ki hebâdır safâ-yı ney (Sâkıb, 234/15)
Nevâ-yı dil-güşâsı üstüre te'sîr eder nâyın
Ne hikmetdir ki te'sîr eylemez *sûfi-i zerrâka* (Râmî, 690/4)
Ne remz eder bilebildin mi nây-ı Mevlânâ
Nedir o nâyda sırr-ı nevâ-yı Mevlânâ
Olaydı *vâ'iz* o sırrın eğer kim âgâhı
Özün kılarıdı fedâ ez-berây-ı Mevlânâ (Çâker, 650/1-2)

Kalp gözü kapanmışlar için manevi bir asâ hükmündeki ney, gerçek tesirini arifler üstünde gösterir. Zahit, nâyın derunundaki sırlara muttali olsa, kulak verip can kulağıyla onu dinlese Mevlevî gibi semâ eyler:

³² Bilal Kemikli, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devran", s. 455-456.

Ney asâ-yı ma'nevîdir *bî-basîret*ler için
 Pes havâsa kıldı te'sîr pençgâh-ı Mevlevî (Rızâ, 164/11)
 Anlasan sırrın sadâ-yı nâyı kılsan istimâ'
 Mevlevîler gibi *zâhid* sen de eylerdin semâ' ('Alî, 500/1)

O, ulûhiyyet âleminin makamlarından dem vurmaktayken, ilm-i ilahiden habersiz nâdân, aşkın sırlarına muttali olamaz:

Dem urur her dem makâm-ı âlem-i lâhutdan
 Râz-ı 'aşkın perdesin keşf eylemez *nâdâna* ney (Hakkî, 220/3)

Görünüşün rahatlığını elde etmiş zahit, *neyin* gösterdiği istikametten habersizdir. Zahidin affına sebep, ifa ettiği ibadeti ise, Mevlevî'nin bağışlanmasına sebep de *neyle* olan bağıdır. O ney ile vecde gelerek Rabb'ını bulmaktadır:

Bilir *zâhid* salâh-ı sûrîyi görmüş bu 'âlemde
 Gözü görmez ne semti gösterir kible-nümâ-yı ney (Fâzıl, 224/6)
Zâhidin tâ'atidir bâ'is-i afvı dersin
 Mevlevînin sebep-i mağfireti bil neyle (Fehîm, 592)

Neyin feryadının manasız, boş yere olduğunu düşünmekle zahit yine yanılmaktadır. O, âdet edindiği üzere gönül ehline aşkı talim etmektedir. Veya neyistan (âlem-i ervah)dan ayrı düşmesine ağlamaktadır:

Sanma *zâhid* nâliş-i bî-hûdedir feryâd-ı ney
 'Aşk ta'lîm eylemek ehl-i dile mu'tâd-ı ney (İffet, 230/1)
 Bezm-i meyde *zâhida* bî-hûde sanma nâlesin
 Bir neyistândan cüdâ düşdüm deyü ağlar ney (Aşkî, 679/3)

Softa, nâyın hikâyesini, hitabını kuru bir efsaneden ibaret sayar, oysa o Mevlânâ'dan bu yana, onun yoluna girmiş bir dervişten farksızdır. Nây ruhlar üstündeki tesirini Mevlânâ'dan almaktadır:

Kuru efsâne sanır *sûfî* sadâ-yı nâyı
 Neyle sâlik idi gör Hazret-i Mevlânâ'yı (Dervîş, 492/1)
 Sakınıp 'ucb ile ta'n etme kudûm u nâya
 Gör ne te'sîr verir Hazret-i Mevlânâ nâya (Hasîb, 562)

Ney gibi rebâb ve kudûm de şairlerce savunulmuştur. Vaiz bile, rebabın feryadı taşta tesir ettiği için onun latif tarzına kapılmıştır:

Vâ'iz olmazdı rübûde şîve-i rengînine

Taşa te'sîr etmese âsâr-ı feryâd-ı rebâb (Sâkıb, 646/10)

Namustan azade vaize kudümün sesi gürültüden başka bir şey ifade etmez:

Minberi olmuş kenâr-ı suffice-i 'ayş ü tarab

Vâ'iz-i bî-kayd-ı nâmûs ü şemâtedir kudüm (Sâkıb, 648/37)

Sonuç

Mevlânâ'nın zahitlerle hayatta iken başlayan mücadelesi, irtihalinden sonra takipçileri tarafından devam ettirilmiştir. Tekke, ney ve semâ'nın İslamın özünde olmadığı; sonradan ortaya çıkmış bidatler olduğu iddiasıyla her dönemde mutasavvıfîni tariz ve rencide eden zahir uleması, Kâtip Çelebi gibi akli selim âlimler tarafından uyarılsa da, bu kesime dönük asıl müdafaa, İsmail-i Ankaravî gibi Mevlevî mütefekkirler başta olmak üzere mutasavvıf kesim tarafından telif edilen eserlerle yapılmıştır.

Mevlevî adap ve erkânına dönük inkâr ve tenkide, mutasavvıf âlimlerin yanı sıra Mevlevî şairler de şiirleriyle cevap verme gereği duymuşlardır. Şairlerce zahit, ahmak, münkir, denî, vâiz, serkeş, sôfî, gâfil gibi çok farklı isim ve sıfatlarla anılan, esasında hepsi dar anlayışın temsilcisi olan bu kesimin; Mevlânâ, Mesnevî, Mevlevîhane, semâ, külâh, tennure ve ney gibi unsurlara dönük tariz ve tenkidine, uygun üslupla cevaplar verilmiştir.

Bu durum dini, tarihi olayların şiirde karşılık bulması, şairlerin de cemiyet meselelerine şiirleriyle dâhil olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

Kadim zamanlarda bidatlerle savaşmak adına yakılan tasavvuf ve mutasavvıfa tariz ateşi, belli dönemlerde harlanmış, günü gelmiş uyutulmuş ama hiçbir zaman sönmemiş, söndürülememiştir.

Kaynakça

Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, c. I, Mahmûd Beg Matbaası, Dersaâdet, 1305.

Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1972.

Bilkan, Ali Fuat, "XVII. Yüzyılda Medrese ve Tekke Mücadelesinin Osmanlı Şiirine Yansıması", *Osmanlı Araştırmaları*, XXVI (2005), ss. 119-132.

- Coşkun, Ali Osman, *Abdülahad Nûrî Dîvânı*, MEB Yay., İstanbul, 2001.
- Çağrı, Mustafa, "Gazzali", c. 13, *TDVİA*, İstanbul, 1996, ss. 489-505.
- Duru, Necip Fazıl, "Klasik Türk Şiirinin Dejenere Tiplerinden Vâiz", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 35, 2016, ss. 196-234.
- Duru, Necip Fazıl, *Mevlevî Şâirlerin Şiirlerinde Mevlevîlik Unsurları*, DT, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1996.
- Eflakî, Âriflerin Menkıbeleri (*Menâkıbü'l-Ârifîn*), çev.: Tahsin Yazıcı, c. I, İstanbul, 1995.
- Elias, Jamal J., "Zikr-i Dervîşâne'den Divân Musikisine Kadar Osmanlılar Devrinde Semâ'ya Bakış", *Cogito*, Osmanlılar Özel Sayısı, YKY, S. 19, 1999, ss. 216-224.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", *Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, TTK Yay., Ankara, 1991, ss.3-90.
- Gündoğdu, Cengiz, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî*, KB Yay., Ankara, 2000.
- İsmail Ankaravî, *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkanı (Şerh-i Ahâdîs-i Erba'în)*, hzl.: Semih Ceylan, Dârülhadis Yay., İstanbul, 2001.
- İsmail Rusûhiddîn el-Mevlevî el-Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, Rıza Efendi Matbaası, 1286.
- Kara, Mustafa, *Tekkeler ve Zaviyeler*, 3. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul, 1990.
- Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ahakk*, Ali Rıza Efendi Matbaası, 1286.
- Kayaoğlu, İsmet, "Raks ve Devran Etrafında Tartışmalar", *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi (Bildiriler)*, 5-6 Mayıs 2003, Konya, 2004, ss. 291-302.
- Kemikli, Bilal, "Sivaslı Şair Mutasavvıf Abdülehad Nuri ve Bir Şiiri", *Altıncı Şehir*, S. 2, Nisan-Haziran 1997.
- Kemikli, Bilal, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risale-i Devran ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXVII, Ankara, 1997, ss. 443-460.

Kılıç, Mahmut Erol, *Sûfî ve Şiir (Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası)*, İnsan Yay., İstanbul, 2004.

Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk (Ahlâk-ı Alâ'î)*, hzl.: Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser.

Koca, Ferhat, "Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakılar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni", *GÜ Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/I, ss. 73-131.

Kutluk, İbrahim, "Mevlevîliğe Dair İki Eser", *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 3-4, Mayıs 1948, ss. 289-300.

Kutluk, İbrahim, "Şeyh Galib ve as-Sohbet üs-Sâfiyye", *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 1-2, Kasım 1948, ss. 21-47.

Mevlânâ, *Mesnevî*, çev.: Veled İzbudak, c. IV, MEGSB Yay., İstanbul, 1988.

Osmanlı Şiirinde Mevlânâ Övgüleri ve Mevlevîlik Unsurları, (hzl.: Ahmet Mermer, A. Selahattin Hidayetoğlu, Mustafa Erdoğan, Neslihan Koç Keskin, TDV Yay., Ankara, 2009.

Yetik, Erhan, *İsmail-i Ankaravi (Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri)*, İşaret Yay., İstanbul, 1992.

Yurdaydın, Hüseyin, "Türkiye'nin Dini Tarihine Umumi Bir Bakış", *AÜİF Dergisi*, IX (1961), ss. 109-120.

Yüksel, Emrullah, "Birgivi", c. 6, *TDVİA*, İstanbul, 1992, ss. 191-194.

**HZ. MEVLÂNÂ'YA NİSPET EDİLEN SEMÂ GAZELİNİN ABDÜLBÂKÎ
DEDE TARAFINDAN ŞERHİ: TUHFETÜ'S-SÂMÎ'İN**

Mustafa ERDOĞAN*

ÖZ

Kısaca mutasavvıfların vecde gelerek yaptıkları raks ve benzeri hareketleri ifade eden semanın Mevlevîlik'te çok önemli bir yeri olduğu malumdur. Birçok Osmanlı şairi de sema konulu manzumeler söylemiştir. Bazı kaynaklarda sema redifli, Hz. Mevlânâ'ya nispet edilen bir şiir de geçmektedir. Yenikapı Mevlevihanesi'nin son şeyhi, şair Abdülbaki Dede, tamamı dokuz beyit olan bu Farsça şiiri Türkçe olarak şerh etmiştir. Şerhin iki yazma nüshası bulunmaktadır. Şerhte; âyet ve hadislerden, kelimelerden ve diğer dînî ve tasavvufî kaynaklardan yararlanılarak sema ve tasavvufla ilgili çeşitli açıklama ve yorumlar yapılmıştır. Bildiride bu şerh metni değerlendirilmiş ve örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Mevlana, Sema, Abdülbaki Dede, Tuhfetü's-Sâmîin.

ABSTRACT

**EMPYREAN GAZELLE ATTRIBUTED TO MEVLANA
EXPUNDED BY THE SHEİKH ABULBAKİ: TUHFETÜ'S-SÂMÎİN**

Empyrean is one of the integral elements and even symbols of Maulawi. Various works related to the subject were written and commentaries were made. One of these work titled Tuhfetü's-Sâmî is belong to Abdülbaki Dede

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, merdogandr@gmail.com

who is the last sheikh of Yenikapı lodge used by maulawi dervishes. In the literal work Persian repeated voice gazelle Empyrean, mostly seen as a plaque, Turkish explanation has been made which attributed to Mevlana. There are two manuscripts of the work up to 20 leaves. In this statement, this work will be introduced and examined.

Key Words: Mevlana, Empyrean, Abdülbaki Dede, Tuhfetü's-Sâmiîn.

Giriş

Kelime olarak işitme, duyma, kulak verme gibi anlamlara gelen semâ' (simâ'); daha yaygın olarak kullanılan terim manasında, kimi tasavvuf ehlinin dînî heyecanı uyandırıcı musikî nağmelerini ve metinleri dinlemelerini, bu sırada vecde gelip harekette bulunmalarını, raks etmelerini ifade eder. Semânın daha husûsî ve yaygın bir manası ise Mevlevî ayinlerinde tarikat mensuplarının cezbe haliyle ayakta dönmesi, zikretmesi demektir.¹

Semânın genel olarak tasavvuf tarihi ve kültüründe mühim bir yeri olmakla birlikte, özellikle Mevlevîlik'te daha ayrı bir yeri vardır. Tarîkatın pîri olan Hz. Mevlânâ'nın, Şems-i Tebrîzî'nin de etkisiyle, kendinden önceki birçok sûfî gibi, zaman zaman semâyı övmesi, tek başına ya da toplu olarak semâ yapması, Mevlevîler arasında semânın büyük bir rağbet görmesine sebep olmuştur. Mevlânâ zamanında belli bir zamana, zemine ve kurallara bağlı olmayan, sadece içteki coşkunun dışa yansımaları olarak ortaya çıkan semâ; Hz. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'den sonra yavaş yavaş belirli şekil ve kurallara bağlanarak şimdiki bilinen şekli almış ve bu haliyle Mevlevîlik tarîkatının mukâbele adı verilen âyîninin en mühim rûknü olmuştur.²

¹ Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, Mahmud Beg Matbaası, İstanbul, 1322, s. 32; Ş. Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 734; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1988, s. 1120; Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Müsiki ve Semâ'*, Uludağ Yayınları, Bursa, 1992, s. 227 vd.; aynı yazar, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 422; Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp ve Aka, İstanbul, 1977, s. 290; aynı yazar, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 133.

² Uludağ, *İslâm Açısından Müsiki ve Semâ'*, s. 369; Resûhî Baykara, "Mevlevî Mukabelesi Nasıl Yapılırdı?", *Tarih Coğrafya Dünyası*, C. 2, S. 12 (15 Aralık 1959), s. 417, 419.

Asırlar içinde kurallaşıp yerleşen ve “âyîn-i şerîf” diye de anılan semâ törenlerine Mevlevîler'in saygısı ve bağılılığı had safhada olmuş, gerçek Mevlevîler semâyı âdetâ kutsal bir ibâdet yapar gibi vecd ve huşû içinde, hiçbir ciddiyetsizliğe, saygısızlığa ve düzensizliğe meydan vermeden icrâ etmişlerdir.

Bizim maksadımız semânın tarihî, dînî ve kültürel özelliklerini ya da bu konudaki tartışmaları aktarmak değildir. Çalışmamızda, Hız. Mevlânâ'ya nispet edilen ve semâ konusunda söylenmiş Farsça bir gazele Yenikapı Mevlevîhânesi'nin son şeyhi Abdülbâkî Dede'nin yazdığı Türkçe şerh üzerinde durulacaktır.³ Bunun için öncelikle şârih Abdülbâkî Dede'den kısaca bahsedilecek, ardından eserle ilgili bazı bilgiler verilecek ve en son da şerh metninden bir miktar örnek ilgililerin dikkatine sunulacaktır.

Abdülbâkî (Baykara) Dede

Abdülbâkî Dede; kültür, sanat, tarikatlar ve sosyal tarihimizin köklü ve ünlü ailelerinden, İstanbul'daki Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhleri ailesine mensup Mevlevî bir şairdir. Ali Nutkî Dede (1762-1804), Abdülbâkî Nâsir Dede (1765-1821), Abdurrahîm Künhî Dede (1769-1831) gibi çok değerli musikişinas ve şâirler yetiştiren bu aile 1746'dan 1925'e kadar Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhliğini yürütmüştür. Ailenin ayrıca İstanbul'daki Galata ve Bahâriye Mevlevîhânesi şeyhleriyle de akrabalığı vardır.

Abdülbâkî Efendi'nin dedesi meşhur Mesnevîhân Şeyh Osman Salâhaddîn Dede (1819-1887), babası Şeyh Mehmed Celâleddîn Dede (1849-1908), annesi ise Nazîfe Zelîha Hanım (ö. 1914)'dir. 20 Temmuz 1883 tarihinde, Yenikapı Mevlevîhânesi'nde dünyaya gözlerini açan Abdülbâkî Efendi; ilmî, dînî ve tasavvufî iyi bir eğitim almıştır.

1908'deki babasının vefatından sonra Yenikapı Mevlevîhânesi'ne şeyh tayin edilen Abdülbâkî Dede, 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar bu görevi yürütmüştür. Abdülbâkî Efendi, şeyhliğe resmen

³ Gazelin Hız. Mevlânâ'ya ait olup olmaması, ayrı bir araştırmanın konusudur. Bu konuda şimdilik çok net bir söz söyleyemiyoruz. Nitekim ilgili gazeli şerh eden Abdülbâkî Dede de bu konuda kesin bir hüküm vermemiş, “... pîrimiz... Mevlânâ hazretlerine isnâd olunan...” demekle yetinmiştir. Merhum Şefik Can da bu gazelden “... Firuzanfer merhumun bastırıldığı Divan'da bulamadığım bazı el yazması mecmualarda bulunan Hazret-i Mevlânâ'ya ait olduğu bildirilen şu gazele...” diye bahsetmektedir. Şefik Can, *Mevlana Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, Ötüken, İstanbul, 1997, s. 264. Adnan Karaismailoğlu tarafından yazılan *Divan-ı Kebir Gazel Dizini* isimli eserde de bu gazele rastlanmamıştır. Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.

atanışından bir süre sonra Meclis-i Meşâyih azâlığına da seçilmiş, dokuz yıl bu görevi sürdürmüştür.

1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması üzerine şeyhlik görevi sona eren Abdülbâkî Baykara, daha sonra Kütüphaneleri Tasnif Komisyonu üyeliğı İstanbul Türk Ocağı müdürlüğü, Darülfünun Edebiyat ve İlahiyat fakültelerinde Farsça hocalığı yapmıştır. 1933'teki üniversite reformu ile buradaki görevine son verilen Abdülbâkî Bey'in son görevi Makriköy Bezezyan İdadisi (Bakırköy Ermeni Lisesi) edebiyat öğretmenliğidir. 28 Şubat 1935 tarihinde vefat eden Abdülbâkî Dede, Yenikapı Mevlevîhânesi'nin yakınındaki Hâmûşân Mezarlığı'na defnedilmiştir. Abdülbâkî Efendi'nin vefatına başta Suûdü'l-Mevlevî olmak üzere, Ahmed Remzî Dede, Tâhirü'l-Mevlevî, İhsan Mahvî, Abdülbâkî Gölpınarlı ve Muhittin Celâl Duru tarafından tarihler düşürülmüştür.

Şeyh Mehmed Abdülbâkî Efendi kaynaklarda gayet zarif bir İstanbul beyefendisi, ilmi ve irfanı ile kalpleri cezbeden kâmil bir şeyh olarak tavsif edilmektedir. Abdülbaki Dede; klasik divan ve Mevlevî şiiri geleneğinin önemli bir temsilcisi, ayrıca istediğı her vâdîde şiirler yazabilen bir gönül ehlidir. Abdülbâkî Dede'nin Türkçe ve Farsça şiirleri, manzum Hüsn ü Aşk tiyatrosu, Tarih-i Beyhaki Tercümesi, müsvedde bir Şairler Tezkiresi, Defter-i Dervişan-II'de notları, mektupları, tasavvufî ve ilmî makaleleri bulunmaktadır.⁴

Tuhfetü's-Sâmi'în

Abdülbâkî Dede'nin semâ övgüsünde söylenmiş ve Hz. Mevlânâ'ya nispet edilen gazeli şerh ettiği mensur eseridir. Abdülbâkî Efendi bu eseri şeyhliği sırasında, ilim ve irfanda hocam, üstâdım diye vafettiğı müderrislerden Mehmed Şerafeddin Efendi'nin kendisinden "ihvâna yâdigâr olacak bir eser tahrîrini" istemesi ve Yenikapı Mevlevîhânesi dervişlerinden Farsça'ya vâkîf olmayan bazılarının ricası üzerine kaleme aldığını kendisi belirtmektedir. Eserin iki yazma nüshası mevcuttur. İkisinin de aslı Abdülbâkî Baykara'nın torunu Prof. Dr. Baki Baykara'da bulunmaktadır. Nüshalardan biri (A nüshası) müellif hattı ve 20 varak olup sonunda 17 Zilhicce 1343 (9 Temmuz 1925) tarihinde yazıldığını gösterir ferağ kaydı bulunmaktadır ve yer yer üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Diğer nüsha ise yukarıda ismi geçen Dârülfünûn müderrislerinden ve

⁴ Abdülbaki Baykara Dede hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Erdoğan, *Abdülbaki Baykara Dede, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Şiirleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.

Türkiye'nin ilk diyanet işleri reislerinden Mehmed Şerafeddin Efendi (Yaltkaya)'nin 25 Muharrem 1344 (15 Ağustos 1925) tarihli, Arapça bir giriş yazısını taşımaktadır. Toplam 22 varaktan oluşmuştur. Nüshalarda açıkça müstensih adı geçmemektedir. Ancak her iki nüshadaki yazının da Abdülbâkî Dede'nin el yazısına benzediğini söyleyebiliriz. Abdülbâkî Dede, muhtemelen sonradan, eserin tamamlanmasına tarih düşürmüş ve bu tarih, kısmen daha tam, güzel yazılı ve düzenli olan M. Şerafeddin nüshasında yer almıştır. Bu nüshanın sonunda ayrıca Abdülbâkî Efendi'nin şeyhi Elif Efendi için yazdığı bir methiye de bulunmaktadır. Bunların dışında iki nüsha arasında önemli bir fark yoktur. Bu yüzden nüsha farklarını ayrıca göstermeye gerek görülmemiştir.

Eserin muhtevasına dikkat edildiğinde, kapak sayfasından sonra geleneksel besmele, hamdele ve salvele ile başlanan, kısa bir "giriş" bölümü bulunmaktadır. Burada Abdülbâkî Dede bir anlamda "sebeb-i telif"i dile getirmekte; Şerafeddin Efendi'nin arzusu ve bazı Yenikapı Mevlevîhânesi dervişlerinin ricası üzerine ve bir hizmet olması için bu eseri ayrıntıya girmeden özet bir şekilde yazdığını söylemektedir. Bu kısa girişten sonra hemen şerh kısmına geçilmektedir. Eserde, dokuz beyitlik gazelin tamamının muntazam bir şekilde şerh edildiği görülmektedir. Önce şerh edilecek Farsça beyit yazılmış, ardından kısa bir yahut iki cümle ile metnin birebir Türkçe tercümesi verilmiş, ardından da şerhe geçilmiştir. Şerhte kimi zaman önce gramatikal bazı bilgiler verilmiş, ardından manaya geçilmiştir. Şerhte, ne çok yüzeysel ne de çok ayrıntılı bir anlatım tercih edilmiş, orta bir yol takip edilerek bize göre kâfi derecede bilgi verilmiştir. İlgilenenlerin malumu olduğu üzere, Türk edebiyatında yazılmış şerh içerikli eserlerin önemli bir kısmında dil ve üslup sorunu vardır. Şerhlerde kimi zaman çok gereksiz ayrıntıya girilir, kimi zaman da çok ağır bir dil kullanılır. Bu bakımdan eski şerhlerimizin çoğu aslında şerhe ve sadeleştirmeye muhtaçtır denilebilir. Abdülbâkî Dede'nin eseri bu bakımdan farklılık arz eder. Abdülbâkî Dede, anlaşılabilir faydacı düşünmüş, sözü uzatmadan, anlaşılır bir dille doğrudan konuyu izah etmiştir. Örneğin tasavvuftaki ilerlemenin mertebelerini ifade eden meratib-i sülûk ve bunun içindeki fark, cem, cemü'l-cem' yahut bekâ, fenâ gibi tasavvufta kimi zaman güç anlatılan konular Abdülbâkî Dede tarafından gayet açık ve anlaşılır bir tarzda izah edilmiştir. Eserde süluk mertebeleri şöyle anlatılmaktadır: "... Merâtib-i sülûk alâ-vechî'l-icmâl; bekâ, fenâ, bekâ ba'de'l-fenâ yahud fark, cem', cem'ü'l-cem' nâmlarıyla üçe münkasemdür. Fark mertebesi sâlikin vüsûlden evvelki hâli, cem' veyahut fenâ ise visâl-i İlâhî'de mahv ve fânî olması, cem'ü'l-cem' yahud bekâ ba'de'l-fenâ dahi sahva gelip bekâ-yı İlâhî

ile bekâ bulmasıdır..." Cemü'l-cem için ise; "...mertebe-i cem'ü'l-cem'e vâsıl olanlar yani kendi varlıklarından geçerek Allâh'ın varlığı ile var olanlar..." denilmektedir.

Bunların dışında, diğer şarihler gibi Abdülbâkî Dede'nin de şerh sırasında sık sık âyet-i kerime ve hadîs-i şerîflerle, çeşitli kelâm-ı kibar ve şiirlerle, özellikle piri Hz. Mevlânâ'nın şiirleriyle sözlerini delillendirdiği, zaman zaman bunlardan alıntılar yaparak konunun anlaşılmasını sağladığı görülmektedir. Bu bağlamda eserde *Ahterî*, *Bürhân-ı Kâtı*, İmam-ı Süyûtî'nin *Câmiü's-Sagîr*, Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*, Şeyh Abdülganî'nin *El-Ukûdü'l-Lü'lüyye fî Tarîkati'l-Mevleviyye*, Şeyh İsmail Rûsuhî'nin *Hüccetü's-Semâ*, Seyyid Şerîf-i Cürcânî'nin *Tarifât* vb. eserler anılmakta ve bunlardan iktibaslar yapılmaktadır. Bunların dışında Ali Sehl-i İsfahanî, Abdullah el-Ensârî, Zünnun-ı Mısırî, Hallac-ı Mansur, Bayezid-i Bistamî gibi tasavvuf ve İslam büyüklerinden çeşitli sözler nakledilmektedir. Bu eserler ve şahıslar aynı zamanda Abdülbakî Dede'nin şerh sırasında kullandığı kaynakları olmaktadır.

Kısacası muntazam bir şerh olması, konunun çok ayrıntıya girilmeden ve dağıtılmadan yeterince izah edilmesi, çok ağır bir dil ve üslup kullanılmaması, kaynakların belirtilmesi gibi özellikleri göz önünde tutulduğunda bu eserin başarılı ve kısmen modern bir şerh olduğu söylenebilir. Ancak yine de eseri tam olarak anlayabilmek için bir parça Arapça, Farsça, din ve tasavvuf bilgisinin gerekli olduğu muhakkaktır.

Eserin tamamının burada sunulması mümkün olmayacağından, şimdilik yalnızca ilk üç beytin şerhini ihtiva eden başlangıç kısmından biraz örnek okumak istiyorum. Eserin tamamı tarafımızdan ayrıca yayına hazırlanmıştır.

Eser hazırlanırken tek bir nüshaya bağlı kalınmamış, bu iki nüsha karşılaştırılarak Latin harflerine çevrilmiştir. Ayrıca eser XX. yüzyıla ait bir metin olduğundan, kısmen modernize edilerek yeni yazıyla aktarılmış, yer yer de konunun daha iyi anlaşılması için noktalama işaretleri konulmuştur.

[METİN]

TUHFETÜ'S-SÂMÎ'İN

Eser

Mehmed Abdülbâkî

Yenikapu Mevlevîhânesi Seccâde-nişîni

Bismillahirrahmânirrahîm. Elhamdü lillahi'llezî devvere'l-eflâki alâ hubbihi tedvîren ve nevvere kulûbü'l-ârifîne bi-semâ'-i âyâtîhi tenvîren ve's-salâtü ve's-selâmu alâ-seyyidinâ ve mevlânâ Muhammed ve alâ âlihi ve ehli beytihi ve sahibîhi teslîmen kesîran kesîrâ.

[mef'ûlü/fâ'ilâtün/mef'ûlü/fâ'ilâtün]

1 **Dânî semâ' çî buved savt-ı belî şinîden Ez-hîştên bürîden bâ-vasl-ı û resîden**

Bilir misin semâ' nedir? (Belâ) savtını işitmek kendinden geçip onun visâline erişmektir.

Semâ' lügatta (Ahterî'de) görüldüğü vech üzere işitmek ve çalgı ile cem'iyet yapmak mânâsınadır. Istlâh-ı sûfiyyede; semâ'ın neticesi olan raks gâlib olduğundan tegallüb tarîkiyle, sûfilerin raksına semâ' ve raks iden sûfiye semâ'-zen denildi. Semâ'-ı sûfiyyenin halli hakkında Şeyh Abdülganî'nin *El-'Ukûdü'l-Lü'lüyye fi Âyîni'l-Mevleviyye* nâm kitabında ve şârih-i *Mesnevî* Hazret-i Şeyh İsmâil Rüsûhî Ankaravî'nin *Hüccetü's-Semâ'*ında malûmât-ı kâfiyye vardır.

Cenâb-ı Hak Sûre-i A'râfda *Ve iz ahaze Rabbüke min benî âdeme min zuhûrihim zürriyyetehüm ve eşhedehüm alâ-enfüsihim. Elestü bi-rabbiküm. Kâlû belâ şehidnâ en tekûlû yeovme'l-kıyâmeti innâ künnâ an hâzâ gâfilîn.*⁵ Yâ Muhammed o zamânı hâtırla ki Rabb'in âdemoğullarının arkasından zürriyetlerini aldı. Ve onları kendi nefislerine şehâdet ettirdi ve ben sizin Rabb'iniz değil miyim buyurdu. Belâ yani evet Rabb'imizsin kendi nefislerimize şehâdet eyledik dediler. Şehâdetten maksat kıyâmette bu ikrârdan gâfil idik demeyenler içindi buyrulur.

⁵ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, Haz. Ali Özek-vd, TDV Yayınları, Ankara, 1993, A'raf, 7/171.

İşte ikrârında sâbit olan erler *Elestü bi-Rabbiküm* hitâb ve *belâ* cevâbını her zaman yâd edenlerdir. Ali Sehl-i Isfahanî'ye *rûz-ı elesti hatırlar mısın* demeleri üzerine, *nasil hâtırlamam gûyâ dün olmuş gibi kulağımdadır* dediğini Şeyhülislam Abdullah El-Ensârî işiterek, *bu kelâmında noksan vardır zîrâ sûfi için dün ve bugün olmaz belki Elestü bi-Rabbiküm gününün gecesi hâlâ gelmemiştir* demiştir. Zünnûn-ı Mısırî ise *Elestü bi-Rabbiküm hitâbı hâlâ kulağımdadır* diyor. Hâsılı kendi varlığından tamamıyla kurtulan ve Hakk'ın varlığıyla var olan ve visâl-i İlâhî'yi bulan merdân-ı semâ' her an *Elestü bi-Rabbiküm* hitâb ve *Belâ* cevâbını işitmekten hâlî değildir. Zîrâ nây ve rebâb ve sâirenin nağamâtı *Elestü bi-Rabbiküm* hitabından hâsıl olmuştur. Nazar-ı im'ân ile bakılır ve gûş-ı irfân ile dinlenirse anlaşılır ki bir kamış parçasından insanın kalbini yakan bu güzel terâneler nedir? Acabâ kamışın zâtından mı?... Hayır öyle değil. Zîrâ kamış kendi kendine bu dilsüz nağmeleri yapamıyor. Yoksa nâyzenden mi?.. O da değil. Nâyzen de eline nâyı yani o kamış parçasını almasa o dilsüz nağmeleri icrâ edemiyor. Demek bu ne nâydan ne nâyzenden, belki Allâh'tandır. 'Aklen sâbit olan bu hakîkati beşeriyet balçığından kurtulan kâmiller esnâ-yı semâ'-ı safâda can kulağıyla işidirler ve

Bişnev tû zi-ney çehâ çehâ mî-gûyed
Esrâr-ı nü hüft-i Kibriyâ mî-gûyed
Ruh zerd ü derûn tehî vü ser dâde be-bâd
*Bî-nutk u zebân Hudâ Hudâ mî-gûyed*⁶

diyorlar. İşte bu kulakla işitmek neticesi Hazret-i Mevlânâ'ya

Bişnev ez-ney çün hikâyet mî-kuned
Ez-cüdüyîhâ şikâyet mî-kuned

beyt-i şerîfiyle ibtidâ eden koca bir *Mesnevî* yazdırıyor ve ilâ-yevminâ hâzâ teşnegân-ı bâdiye-i irfân olan âşıkân ve sâdıkânı bu âb-ı zülâl-i îmân ile kandırıyor.

2 *Dânî semâ' çi buved ahvâl-i dûst dâden* *Ez-perdehâ-yı lâhût esrâr-ı Hak şinîden*

Bilir misin semâ' nedir? Dostun ahvâlini görmek ve lâhût perdelerinden esrâr-ı Hakk'ı işitmektir.

⁶ Hz. Mevlânâ'nın rubaisi: Sen neyden dinle, neler neler söylüyor! Zât-ı zi'l-kibriyâ'nın gizli sırlarını söylüyor. Yanağı sararmış, içi boşalmış ve başını rüzgâra vermiş dilsiz ve nutuksuz Allâh Allâh diyor.

Ahvâl hâlin cem'i olduğu gibi kuvvet mânâsına olan havlin de cem'i olur. Birinci i'tibâra göre *Külle yevmin hüve fi-şe'n*⁷. Allâh her zaman bir şe'ndedir. Yani şu'ûnât-ı İlâhiyye ve ahvâl-i Rabbâniyye lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâdır. Tecelliyât-ı Sübhâniyye ve şu'ûnât-ı Rahmâniyye'ye nihayet ve hadd ü gâyet olmadığındandır ki Efendimiz hazretleri *Subhâneke mâ abednâke hakka ibâdetike yâ Ma'bûd- Subhâneke mâ arefnâke hakka ma'rifetike yâ Ma'rûf*. Ey Ma'bûd seni tesbih ederim ki biz sana hakkıyla ibâdet edemedik. İlâhî seni takdîs ederim ki biz seni hakkıyla bilemedik buyurdular. Gerçi ahvâl-i İlâhiyye'yi ihâta mümkün değilse de mertebe-i cem'ü'l-cem'e vâsıl olanlar yani kendi varlıklarından geçerek Allâh'ın varlığı ile var olanlar her zaman terakkîde olduklarından ahvâl-i İlâhiyye'yi ayn-ı Hak ile müşâhede ederler.

Ahvâl, kuvvet mânâsına olan havlin cem'i olduğuna nazaran merdân-ı hakikat için âlem-i semâ'da Allâh'ın kudretlerini ihrâz etmek vardır. *Lâ-havle velâ-kuvvete illâ bi'llah*⁸. Kuvvet ve kudret ancak Allâh'ın kuvvet ve kudretiyle kâim olduğunu îmânımızla biliriz. Bunun bir mânâsı da budur ki abd, abd olduğu haysiyetiyle yani kendi vücûd-ı mecâzîsi ile bizâtihi hiç bir şeye kudreti yoktur. Onda kuvvet ve kudret Hakk'ın kudretine nazarandır. Ehl-i yakîn olanlar bunun hakikatini kendi nefislerinde görürler.

*Evlîyâ-râ hest kudret ez-İlah
Tîr-i ceste bâz gerdâned zi-râh*

Evlîyâda Allâh'tan öyle bir kudret vardır ki yayından sıçramış oku geri çevirirler. Çünkü *Lâ-yezâlu abdî yetekarrebu ileyye bi'n-nevâfil (el-hadîs)*⁹. Kulum bana nevâfil-i ibâdât ile takarrüb eder. Ben onun gözü olurum, benimle görür. Kulağı olurum, benimle işitir. Eli olurum, benimle tutar, hadîs-i kudsîsi muktezâsınca onlarda mütecelli olan havl ve kudret Hakk'ın kuvvetidir.

Lâhût, Hâlık; nâsût, mahlûk manasınadır. Lâhût rûha, nâsût bedene; lâhût âlem-i ulvîye, nâsût âlem-i süflîye ıtlâk olunur. Netice-i kelâm semâ', riyâzât ve mücâhedât ile Hak'tan iktisâb-ı kuvvet ve kudret ederek dâimâ tecelliyât-ı Rahmâniyye'ye mazhar olmak, âlem-i ulvî olan makâm-ı lâhûtta esrâr-ı Rabbâniyye'yi işitmektir.

⁷ *Kur'ân-ı Kerîm*, Rahmân, 55/29.

⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/362.

⁹ Buhârî, "Rikâk", 38; İbn Hibbân, II, 58.

3 *Dânî semâ' çi buved bâ-hod şoden zi-hestî*
Ender fenâ-yı mutlak zevk-i bekâ çeşîden

Bilir misin semâ' nedir? Varlıktan geçmek fenâ-yı mutlakta bekâ zevkini tatmaktır.

Varlıktan geçmek, enâiyyeti terk eylemek Hakk'a vüsûl talebinde bulunmanın birinci şartıdır. *Vücûdüke zenbün lâ-yukâsi bihi zenbün âhir*. Senin vücûdun, varlığın, enâiyyetin bir günahdır ki diğer günahlar ona kıyas olunamaz. Çünkü vücûd; vücûd-ı vâcib, vücûd-ı mümkün nâmlarıyla iki kısma ayrılır. Kendi zâtı ile mevcûd olup âherin ihdâsını müftekir olmayan ve vücûdu olmaması gayr-ı mümkün olan vücûd, vücûd-ı vâcib; vücûdu zâtıyla kâim olmayıp başkasının ihdâsını müftekir, vücûduyla ademi müsâvî olan vücûda vücûd-ı mümkün denir. Vücûd-ı vâcib Hakk'ın vücûdu ve vücûd-ı mümkün ise eşyânın vücûdudur. Mâdem ki vücûd-ı mümkünün yokluğu ile varlığı müsâvîdir, hakîkatta vücûd vâcibü'l-vücûd olan Allâh'ın vücûdudur. Mesnevî:

Mâ ademhâyîm hestîhâ-yı mâ
Tû vücûd-ı mutlakî fânî-nümâ

Yâ Rabb'i bizler yoklarız. Varlığımız, sen vücûd-ı mutlaksın ki fânî-nümâsın, beyt-i şerîf-i *Mesnevî'*sinde Cenâb-ı Hüdâvendigâr'ın beyân buyurdıkları üzere hakîkatta eşyânın vücûd-ı zâtîsi yoktur. Vücûd-ı hakîkî ancak Allâh'ın vücûdudur. Binâ-berîn vücûd-ı hakîkiye karşı bir gölgeden ibâret olan mahlûkun kendine vücûd vermesi günâhların en büyüğüdür.

Allâh'a vâsıl olmak isteyenler evvelâ varlıklarını terk ve sonra fenâ fî'llâhî derk ederler. Fenâ-yı mutlak sâlikin evsâf-ı beşeriyyesini terk ederek ahlâk-ı İlâhiyye ile mütehallik bulunması ve tamamen Hak'ta müstehlik olmasıdır. Merâtib-i sülûk alâ-vechi'l-icmâl; bekâ, fenâ, bekâ ba'de'l-fenâ yahud fark, cem', cem'ü'l-cem' nâmlarıyla üçe münkasemdir. Fark mertebesi sâlikin vüsûlden evvelki hâli, cem' veyahut fenâ ise visâl-i İlâhî'de mahv ve fânî olması, cem'ü'l-cem' yahud bekâ ba'de'l-fenâ dahi sahva gelip bekâ-yı İlâhî ile bekâ bulmasıdır. *Ene'l-Hak* diyen ve *Leyse fî-cübbetî siva'llâh*¹⁰ terânesini söyleyenler mertebe-i fenâyâ erenlerdir. Bekâ-yı İlâhî ile bâkî olanlar ise bir cihetten zât-ı baht-ı İlâhî'nin muktezâsı olan vahdeti

¹⁰ "Ben Hakk'ım" anlamında Hallâc-ı Mansûr'a ve "Cübbemin içinde Allâh'tan başka bir şey yoktur" anlamında Cüneyd-i Bağdâdî'ye isnat edilen sözler. Bk. Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, İstanbul, 1992, s. 114.

müşâhede, diğler taraftan Esmâ-i Hüsnâ ve sıfât-ı ulyâ-yı Rabbâniyye'nin muktezâsı olan âlem-i kesreti muâyene ederler. Nitekim hâtem-i etemm-i nübüvvet ve risâlet-i mükemmil-i mükemmel-derecât-ı velâyet bâis-i îcâd-ı âlem ü âdem seyyidinâ Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri *kâne fi-mihneti ehlili*¹¹ muktezâsı bir yanların umûr-ı dünyeviyyeye tenezzül, diğler cihetten ise *Li-ma'allâhi vakt* el-hadîs-¹² "Allâh ile benim için öyle bir vakit vardır ki aramıza ne bir nebiyy-i mürsel ne de bir melek-i mukarreb sığamaz" hadîs-i şerîfi mûcibince müşâhede-i cemâl-i bâ-kemâl-i İlâhî buyururlardı. Vâris-i ekmel-i Muhammedî olan velîler için de müşâhede-i kesret mâni'-i mu'âyene-i vahdet değıldir. [A 8a]

İşte semâ' kendi varlığını tamamen Hakk'ın varlığında fânî etmekle nihayet fenâ-yı mutlak mertebesine vâsıl olarak zevk-i bekâyı tatmaktadır. *Allâhümme yessirlenâ bi-câhi nebiyyike'l-kerîm yâ Rahmân u yâ Rahîm*¹³.

KAYNAKLAR

Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut, 1988.

Baykara, Resûhî, "Mevlevî Mukabelesi Nasıl Yapılırdı?", *Tarih Coğrafya Dünyası*, C. 2, S. 12 (15 Aralık 1959), s. 417, 419.

Can, Şefik, *Mevlana Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, Ötüken, İstanbul, 1997.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1988.

Erdoğan, Mustafa, *Abdülbaki Baykara Dede, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Şiirleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1985.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka, İstanbul, 1977.

Karaismailoğlu, Adnan, *Divan-ı Kebir Gazel Dizini*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.

¹¹ Her zaman âilesinin hizmetinde olan...

¹² Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/173-174.

¹³ Ey Rahman ve Rahim olan Allah'ım, değerli Peygamberinin şerefi için (şerefli hayrına) bize kolaylaştır.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali, Haz. Ali Özek-vd, TDV Yayınları, Ankara, 1993.

Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, Mahmud Beg Matbaası, İstanbul, 1322.

Ş. Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989.

Uludağ, Süleyman, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ'*, Uludağ Yayınları, Bursa, 1992.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991.

Yılmaz, Mehmet, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, İstanbul, 1992, s. 114.

MEVLÂNÂ'NIN İTTİHÂD-I İSLÂM ÇAĞRISI

Mustafa Uğurlu ARSLAN*

ÖZ

Kaynağı Kur'ân ve hadîs-i şerifler olan "*İttihâd-ı İslâm*" kavramı, Müslümanlar arasında birlik, kardeşlik ve yardımlaşma duygularının bir ifadesi olarak kullanılmıştır. İslâm dünyasında siyasî kargaşaların yoğun olduğu dönemlerde İslâm devletleri arasında "*ittihâd-ı din, uhuvvet-i din, ittihâd-ı İslâm*" gibi kavramlar sıkça kullanılmış, dinde birlik, din çatısı altında kardeşlik vurgusu yapılmaya çalışılmıştır. Mevlâna Hazretleri de İslâm dünyasının, özellikle de Anadolu'nun siyasî ihtilâflarla sarsıldığı, işgallerle çalkalandığı bir devirde, Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde yaşamış, tanıklık ettiği hadiselerle kayıtsız kalmamış; sohbetlerinde ve eserlerinde sık sık "*ittihâd-ı İslâm ve Uhuuvvet-i İslâm*" vurgusu yapmıştır. Mevlâna'nın ittihâd vurgusunun merkezinde vahdet ve muhabbet; karşısında ise cehalete karşı husumet yer almaktadır. İslâm dünyasının ayrılığa düştüğü zamanlarda üzüm taneleri gibi ayrı ayrı değil, üzüm şırası gibi bir ve beraber olmayı salık veren Mevlâna Hazretleri, pek çok müşterekleri olan ve ortak kaderi paylaşan İslâm dünyasının, ancak Kur'ân ve sünnet çatısı altında, uhuvvet ve vahdet dairesinde kalarak kurtuluşa erebileceğini vurgulamaktadır. Bu bildiride Mevlâna'nın eserlerinden hareketle dinin özünde mevcut bulunan dayanışma anlayışı ve ittihâd-ı İslâm kavramı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî, ittihâd-ı İslâm, uhuvvet, sevgi, vahdet.

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, mustafaugurlum@gmail.com

ABSTRACT**MEVLANA'S
CALL FOR ISLAMIC UNION**

Mustafa Uğurlu ARSLAN*

As a reference guide from The Qur'an and hadiths, "Union of Islam", used as an expression of unity, fraternity and helping feelings among Muslims. Among the Islamic states during periods of intense political turmoil in the Islamic world, concepts such as "union of religion, brotherhood of religion, union of Islam" have been frequently used and the emphasis on brotherhood under the religious unity in religion has been tried. Mevlana had not been indifferent to the Islamic world, especially in the period when the Anatolia was shaken by political disputes, at the final period of the Anatolian Seljuk Empire; he often made an emphasis on "Islamic Union" in his discussions and works. At the center of Mevlana's emphasis is unity and conversation; it is located on the face of hostility against ignorance. Mevlana commended that when the Islamic world falls apart, it is not separately like grapes, but being together like grape syrup. He emphasizes that the world of Islam, which has many common points such as Allah, the Prophet and the Qur'an and shares the common destiny, will be able to survive only by staying in the circle of the Qur'an and the tradition. In this statement, the concept of solidarity and Union of Islam will be discussed in the spirit of religion in the light of the works of Mevlana.

Keywords: Mevlana, Mesnevi, Union of Islam, Brotherhood, Love, Unity.

Giriş

Asr-ı Saadetten sonra, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan dâhili fitne, Cemel ve Siffin Savaşları'nda binlerce müslümanın hayatlarını kaybetmesine neden olmuştur. Ekilen fitne tohumları o gün olduğu gibi, bugün de İslâm dünyasının karışmasına, pek çok müsterekleri olmasına

* Asst. Assoc. Dr., Dicle University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, mustafaugurlum@gmail.com

rağmen müslümanların birbirlerinden uzaklaşmalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla İslâm ülkeleri bugün her zamankinden daha fazla ittihad ihtiyacı duymaktadır. Özellikle II. Abdülhamid Han döneminde sıkça zikredilen “ittihâd-ı İslâm” kavramı, dışarıdan gelen tehlikelere karşı müslümanların mevcudu koruma ya da tek bir devlet olma gayesi olarak algılanırken bu günkü “ittihâd-ı İslâm” ifadesi ile kastedilen şey, daha ziyade müslümanların ortak hareket etmesi, kardeşlik bağlarını güçlendirmeleri, aynı hedefe birlikte yürümeleri, dinî, askerî, siyasî ve ekonomi gibi sahalarda iş birliği yapmaları, anlamında kullanılmaktadır. Bu sebeple “ittihâd-ı İslâm” yolunda atılması gereken ilk adım, yeniden islamlaşmak ya da İslâmın yeniden dirilişini sağlamaktır. Sezâi Karakoç: “İslam’ın Dirilişi deyimiyle şüphe yok ki İslâm halklarının dirilişini söylemek istiyoruz. Yoksa İslâm prensiplerinin değil. Çünkü İslâm prensipleri hiçbir zaman ölmemiştir ve ölmez, her zaman için dipdirdir, ezeli ve ebedidir.”¹ demektedir. Hz. Mevlânâ'nın da ısrarla vurguladığı ittihadın merkezinde, islamın değişmez prensiplerinden biri olan² “إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ” ayeti ışığında müslümanların kardeşlik rabitalarını güçlendirmeleri yer almaktadır.

Mevlânâ'nın içinde yaşadığı XIII. asır, Moğol istilasının bütün Asya kıtasını kasıp kavurduğu, Selçuklu Devleti'nin yıkılmaya yüz tuttuğu bir çağdır. Belh, Merv, Herat, Hemedan, Isfahan, Bağdat ve Musul gibi İslam şehirleri yakılıp yıkılmış, “Alaeddin Keykubat’ın maharetle topraklarından uzakta tuttuğu Moğollar, Selçuklu topraklarına girmiş, Köseadağ adı verilen savaşta Selçuklu ordusu hiç savaşmadan yenilmiştir (1243). 35-36 yaşlarındaki Mevlânâ Celâleddin bu önemli olaylara yakından şahit olmuştur.”³

I. Alaüddin Keykubat döneminde daha çocuk yaşlarda olan Hz. Mevlânâ ilerleyen süreç içerisinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. İzzeddin Keykâvus, IV. Rükneddin Kılıçarslan gibi Selçuklu Sultanlarının siyasî ve toplumsal çalkantılarını bizzat yaşamıştır.⁴ Gençlik dönemlerinde halkına zulmeden ve pek çok günaha meyleden II. İzzeddin Keykâvus, Hz. Mevlânâ'yı ilk ziyarete geldiğinde; “zahmet etmesinler” diyerek görüşmeyi reddetmiş, daha sonra ikinci kez ziyarete geldiğinde ise Sultana iltifat

¹ Sezâi Karakoç, *İslâmın Dirilişi*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2017, s.11.

² Müminler ancak kardeşler. Kur’ân-ı Kerîm: 49/10.

³ Mehmet Ali Hacıgökmen, “Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin Selçuklu Sultanları ile İlişkileri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz, Konya, 2014, s.125

⁴ Bkz. Bkz. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ, Ankara, 2003; Yüksel Kanar, *Mevlânâ C. Rûmî*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 1992.

etmeyip müritleri ile meşgul olmuştur. Sultan bir müddet bekledikten sonra “Mevlâna hazretleri bana bir nasihat ver” der. Mevlâna kendisine sertçe bakarak “sana ne öğüt vereyim. Sana çobanlık emretmişler, sen kurtluk yapıyorsun. Sana bekçilik emretmişler, sen hırsızlık yapıyorsun. Allah seni sultan yaptı, sen şeytan’ın sözüyle hareket ediyorsun” buyurur. Bu sözleri işitip, yaptığı icraatları gözden geçiren sultan, ağlayarak dışarı çıkar ve Allah’a daima âdil olacağıma dair söz verir. Bu dönemde Mevlâna Celâleddin’in II. İzzeddin Keykavus’a yazdığı dokuz mektubu vardır. Mevlâna’nın mektuplarında ona “oğul” kendisine de “baba” demektedir.” (s. 128)

Hz. Mevlâna’nın yaşadığı devir, bir taraftan siyasî kargaşalarla çalkalandığı bir devir iken diğer taraftan ise tasavvuf vadisinin Anadolu’ya açıldığı, Anadolu’da filizlenip, kökleştiği, dal budak saldıği bir devir olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Mevlâna, yaşanan hadiselerle Kur’an ve sünnet perspektifinden bakmakta, sohbetlerinde ve eserlerinde sık sık “birlik, muhabbet ve uhuvvet” vurgusu yapmaktadır. Mevlâna’nın eserlerinde yer alan “ittihâd-ı İslâm” çağrısı şu başlıklar altında ifade edilebilir:

1. Müslümanlar Arasında Birlik ve Beraberliği Sağlamak

Tasavvûfî metinler tedkik edildiğinde şüphesiz ilk dikkati çeken şeylerden birisi de hakikatlerin mecazlara büründürülerek ifade edilmesidir. Mevlâna, eserlerinde anlatmak istediklerini bir hikâye, bir temsil ya da veciz bir ifadeyle dile getirdiği, böylece dinleyicinin ya da okuyucunun tasavvur ve tahayyül dünyasını zenginleştirdiği, böylece verilmek istenen mesajın dürbün-misâl yakınlığına ulaştırıldığı görülmektedir. Mevlâna, “ittihâd-ı İslâm” çağrısını Mesnevî’inde bazen hikâye, mesel ve sembollerle bazen de veciz bir ifade ile dile getirmektedir. Mesnevî’nin aşağıdaki beyitleri bu bağlamda güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Evs ve Hezrec Nâmını tutan iki kabilenin birbirinden kan içici canı vardı.

Onların eski kinleri İslâm’ın nûru ve safveti içinde Mustafâ’dan mahvoldu.

O düşmanlar evvelâ bostandaki üzümün adedleri gibi ihvân oldu.

Ve “el-mü’minûne ihve” deminden olan nasihat sebebiyle sindiler ve bir cisim oldular⁵

Zikredilen beyitlerde Hz. Mevlâna, İslâm’dan önce birbirlerine katı düşman olan, birbirlerinin kanını döken “Hazrec” ve “Evs” kabilelerini nazara vermektedir. Bu kabilelerin İslâm’dan sonra birbirlerine karşı olan

⁵ Avni Konuk, Mesnevî-i Şerif şerhi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, C.4, s.490

kin ve düşmanlıklarının ortadan kalktığını, ruhları ve bedenleri birbirlerine uzak olan bu kimselerin İslâm ile şereflendikten sonra bir bağdaki üzüm salkımlarında toplanan üzüm taneleri gibi birbirlerine yakın ve birbirlerinin mûnis kardeşleri olduklarını ifade etmektedir.

Üzümlerin sûreti kardeşler olur; sığığın vakit bir sıra olur.

Bir koruk ki taş bağladı ve ham kaldı; Hak ezelde 'kâfir-i asli' ta'bir buyurdu.⁶

Yukarıdaki beyitlerde ise Hz. Mevlâna, müslümanlar arasında üzüm taneleri gibi bedensel yakınlığın kastedilen muhabbet seviyesinde olmadığını, daha ötesinin gerekliliğini ifade etmektedir. Nitekim üzüm tanelerinin sûretleri ve cisimleri birbirlerine yakındır ancak aralarında bir ayrılık sözkonusudur. Üzümler sıkılıp sıra haline gelince ittihâd-ı bâtın içerisinde aralarında ayrılık ve gayrılık kalmaz. Müslümanlar da cemaat hâlinde, bir imamın ardında namaza durmaları istenilen bir kardeşlik seviyesi değildir. Mü'minler, buz parçası hükmünde olan benlik duygularını ittihâd-ı İslâm denizine atıp eritmedikçe yani tam bir vahdet sağlanmadıkça "Müminler ancak kardeşirler" ayetinin sırrına erişilememiş olacaktırlar.

O ne kardeş, ne 'nefs-i vahid' olur. O, şekâvette uğursuz ve mülhid olur.

İmdi bir oluncaya kadar ki, vahdet onun vasfıdır, üzümlükte postu yırtarlar.⁷

Bu beyitte kâfirlerin müslümanlara asla dost olmayacağı ifade edilmiş ve Mâide sûresi 51. ayete bir telmihte bulunmuş gibidir. Nitekim Allah "Ey inananlar! Yahudi ve hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez."⁸

Yukarıdaki beyitle ilgili Avni Konuk şu yorumu yapmıştır: "Bu gibi emri irâdîye nazaran kâfir-i ezeli bulunan kimseler asla mü'minlere kardeş olmaz, ezeli düşman olur. Ve nefsi vâhide olmak ihtimâli de yoktur."⁹

3714. beyitlerde de müslümanlar, üzüm mesabesinde yani ham bir Müslüman iken zaman zaman nefsin galebesi ile birbirlerini incitseler de sıra haline gelmiş üzüm taneleri gibi hakiki uhuvveti yakalayanlar evvel kesrette iken vahdete dönüşürler ve aralarındaki muhalefet ortadan kalkar.

⁶ Mesnevî, C.4, s.491

⁷ Mesnevî, C.4, s.491-92

⁸ Kur'an-ı Kerim.

⁹ Mesnevî, C.4, s.491

Gececek yollarda müfterik toprak gibi, çömlekçinin eli onları bir testi yaptı.

*Zîrâ su ve çamur olan cisimler ittihâdı nâkısır, cân buna benzemez.*¹⁰

Hiz. Mevlâna, yukarıdaki beyitlerde, çömlekçinin; dağınık toprak tanelerini toplayıp bir araya getirerek bir çömlek yapması gibi, Hiz. Peygamber (S.A.V.) de himmet eli ile dağınık halde birbirinin düşmanı olan kabileleri bir vücudun azaları gibi bir araya toplamış, tek bir nefis yapmıştır.¹¹ Nasıl ki topraktan yaratılan bedene ruh verilmezse ittihadı tam tekâmül etmemiş olur, aynı şekilde müminler de ruh ve mana bakımından da birlik içerisinde olmalıdırlar. Zîrâ bir olanın arasına nifak tohumları ekilemez. Nitekim Allah Kur'an-ı Kerim'de zahiren birlik halinde görünen münafıklar için "Sen onları toplu sanırsın. Hâlbuki kalpleri darmadağındır."¹² buyurmaktadır. Dolayısıyla fiziksel yakınlığın yanı sıra müslümanların kalp birliğine de sahip olmaları gerekmektedir.

2. Tefrika / Nizâ ve Nifâka Karşı İttihâd ve Tesâniüd

"Sözlükte "ayırma, ayırt etme, parçalama; dağılma, parçalanmışlık" anlamlarındaki tefrika terim olarak belirli bir dinî, fikrî veya siyâsî birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanmasını, fırkalara ayrılmasını ifade eder. Tefrikanın karıştı vahdet / cemâattir."¹³ Şüphesiz farklı düşünmek, ictihada izin verilmiş bulunan meselelerde ortaya çıkan ihtilaf, ümmet için rahmettir ancak ihtilaf ümmet içerisinde tefrika, çatışma ve düşmanlığa sebep oluyor ise, bu ihtilafın merkezinde cehâlet, menfeat ve taasup yer almaktadır ki bu tür ihtilaf İslâm dünyası için zahmettir. Bir de nizâ vardır ki, birbirine düşmek, kişinin kendi olma hakkını meşru görmemek, onu hedef tahtasına koyup düşman gibi görmek, demektir. Hiz. Mevlâna, Mesnevî'sinde müslümanlar arasına atılan nifak tohumlarının, tefrikaya nasıl sebep olduğu ve tefrikanın neticesi olarak da nasıl dağılıp yok olduklarını "Bağcının sûfiyi ve fakihî ve Alevîyi birbirinden yalnız bırakması"¹⁴ başlığı altında temsîlî bir hikâye ile ele almaktadır. Hikâye özetle şu şekildedir:

"Bir bağ sahibi, üç hırsızın bahçesine girip, izinsiz yiyip içtiklerini görür. Bu üç hırsızın birisi fakih, birisi şerif diğeri ise dervîştir. Ancak bu üç hırsız hafif meşrep, utanmaz ve vefâsız kimselerdir. Bahçe sahibi "Ben bu

¹⁰ Mesnevî, C.4, s.493-494.

¹¹ Bkz. Avni Konuk, s.493, 494.

¹² Kur'an-ı Kerim:59/14

¹³ Tuncay Başoğlu DİA, "Tefrika" yıl: 2011, cilt: 40, sayfa: 279-281.

¹⁴ Mesnevî, C.4, s.98-106.

alçak insanlara ne desem boştur, nitekim bunlar cemaat, yani topluluk halindedirler. Hz. Peygamber ise 'el cemâatü rahmetün yani cemaatte rahmet vardır, buyurmaktadır.' der. Sonra da işe bu topluluğu dağıtmakla başlamanın iyi olacağını düşünerek en zayıf halka olarak gördüğü "dervişi" topluluktan uzaklaştırmaya karar verir. Dervişin yanına oturur ve onunla sohbe başlar ve bir ara dervişe 'derviş kardeş, yerde oturuyorsunuz; gidin bizim evden bir kilim getirin de dostlarımız rahat otursun' der. Derviş gidince bağcı yalnız kalan iki arkadaşdan fakihe der ki 'sen fakihsin, din bilginisin, her türlü sorunumuzu senin fetvanla çözeriz ve senin bilgi kanatlarınla uçarız. Bu şerif de Hz. Peygamber'in soyundan gelmiştir ve bizim şehzâdemiz, sultanımızdır. Ancak bu pisboğaz derviş kim oluyor da sizin gibi yüce zatlarla arkadaş oluyor, sizin gibi padişahlarla düşüp kalkıyor. Geline onu başınızdan savın gitsin. Sizler de benim bahçemde bir hafta kalın, ben size iyi bakarım, der. Bahçe sahibi onları vesveselendirir ve derviş gelince bir bahane uydurup onu başlarından savarlar. Derviş biraz uzaklaşınca, bahçıvan dervişin ardından koşar ve eline sopayı alıp derviş bir güzel döver. Derviş, yediği dayaktan sonra, 'ben sıramı savdım fakat, arkadaşlar mutlaka sıra size de gelecek. Bu âlem, yankısı güçlü bir dağa benzer, senin sesin yine sana döner.'" der. Bağcı, derviş dövdükten sonra yeni bir plan kurar ve şerife: "Demin eve uğradım, eşime bizim için yufka ekmeği ve kaz pişirmesini söyledim. Şimdi hazır olmuştur, git onları getir de yiyelim' der. Şerif oradan uzaklaşınca fakihe yaklaşarak şunları söyler: 'Her şeyi bilen fakih! senin fakihliğin, ilminle irfanınla, tavrınla ortadadır fakat bu adamlarda ben bu cahil halimle şeriflik emaresi göremiyorum, sen bu adamda bir şeriflik emaresi görebildiysen şaşarım, kim bilir kimin çocuğudur' diyerek fakihin zihnini karıştırır. Bu sözlerden sonra bağcı, şerifin peşinden giderek şöyle seslenir: 'Behey serseri söyle bakalım sen Hz. Peygambere ne yönden benziyorsun? diyerek sövdükten sonra ve etmediği zulüm kalmaz. Bağcı şeriften de kurtulduktan sonra fakihin yanına gelir ve elindeki sopayla fakih dövmeye başlar ve dövdükten de şöyle söylenir: 'Başkasının başına, bahçesine destursuz girme ruhsatını hangi fıkıh kitabında okudun? Senin fetvan bu mu?' der. Topluluktan/birlikten ayrılmanın ne kadar büyük bir hata olduğunu anlayan fakih ise 'Vur vur, dostlarından ayrılanın hali ve layığı budur' der.

Zikredilen hikâyeden şu mesajlara erişebiliriz:

1. Müslümanların ittihâd içerisinde bir ve beraber olmaları gerektiği ve bu durumda dışarıdan nifak tohumlarını ekmenin kolay olmayacağı hususudur.

2. Bağcının evvela tefrikaya sūfiden başlaması da manidardır. Çünkü sūfiler ittihad ve ünsiyete meyyal insanlardır. Eğer bağcı sūfiyi bırakıp diğerlerinden başlasa idi sūfi tefrikaya meydan vermeyecekti.

3. Hikâyede dikkat çelen bir diğer husus ise bağcının muhatap olarak seçip konuştuğu kişinin mesleğidir. Bağcının muhatabı fakihdir. Fakih ise ilmiye sınıfına mensuptur. Devlet teşkilatının sacayağını ilmiyye, kalemiyye ve seyfiyye sınıfları oluşturmaktadır. Bunların arasında ise belkide en önemli olan ilmiye sınıfıdır. Zira kadılar, müftüler, müderrisler, cami görevlileri hep medreseden mezun olan ilmiye teşkilâtına mensup kimselerdir. İlmiye sınıfı arasında oluşacak tefrika ve bozukluk, devletin diğer birimlerini de etkileyeceği muhakkaktır.

4. Hikâyede dikkat çeken bir diğer husus ise küçük menfaatlar uğruna kardeşlik ve dostlukların feda edilmemesi gerektiğidir. Nitekim derviş yediği dayaktan sonra *“ben sıramı savdım fakat, arkadaşlar mutlaka sıra size de gelecek. Bu âlem, yankısı güçlü bir dağa benzer, senin sesin yine sana döner.”* demektedir, tefrika ile dağılmaya başlayan topluluktan geriye kalanların da iflah olmayacakları dile getirilmektedir.

Bu hikâye ile ilgili Avni Konuk şu yorumu yapmaktadır: *“Malum olsun ki bu kıssada Cenâb-ı Pîr tarafından mü'minlere ittihad ve ittifak tavsiye buyrulur. Târihe dikkat olunursa, hükumât-ı İslâmiyyeden her birinin inkırazına aralarındaki nifak sebep olmuş ve bu nifak onların arasına hiç şüphe yok ki düşmanları tarafından ilkâ edilmiştir. Zamanımızda düşmanlar anâsır-ı İslâm arasına aynı nifâkı ekmişler ve Arab ve Arnavud ve Kürt unsurları arasına “milliyet” fikr-i fâsidini koyarak câmi'a-i İslâmiyyet'i za'fa düşürmüşler ve her birisi siyasi emellerine nâil olmuşlardır. Ehl-i İslâm bundan ibret almak lâzım gelir.”¹⁵*

Mevlâna, bir binanın tuğlaları gibi birbiri ile kaynaşmış bir İslâm toplumunun inşasını hayal etmektedir. Ona göre, akıl, mal ve devletten daha kıymetli olan şey *“ittihâd”* dir. Şöyle der: *“Muktedir oldukça ayrılık tarafına gitme, Ayrılık, gayrılık hayvan ruhunda bulunur. İnsan ruhu nefs-i vâhiddir. Allah o ruhlar üzerine nûrunu saçtı. Onun nûru ise asla ayrılmaz... Aranızdaki ihtilâfı bırakıp her taraftan birleşme yönüne şâd ve handân olarak gidiniz... Birleşmek derecesine ulaşmayana dost da düşmân olur... Nûşirevân-ı Âdil'den 'akıl, mal ve devletten daha iyi ne vardır?' diye sordular; o: 'Halkın birleşmesi ve dostların toplanmasıdır.' dedi. Yani birleşme ve toplanma olan yerde bu üçü de vardır. Sertlik ve şiddet ise işe yaramaz.”¹⁶*

¹⁵ Mesnevî, C.4, s.106.

¹⁶ Ahmet Güzel, *Aşkın Simurgu*, Rûmî Yayınları, Konya, 2007, s.223.

3. Uhuvvet-i İslâmiyyeyi Te'sis Etmek

Hakiki iman, menfeatsiz bir muhabbet ve uhuvveti gerektirmektedir. Muhabbet ve uhuvvet ise ittihâd ve ittifakın temel taşı hükmündedir. Mevlâna'yı diğer mutasavvıflardan ayıran en önemli özelliklerinden birisi, şüphesiz İslâm'ın insan sevgisini esas alan, dolayısıyla da bu sevgi iksiri ile genelde insanlığın özeldede müslümanların cemiyet hayatını bu esas üzerine inşa etmelerini salık veren bir felsefeye sahip olmasıdır. Mevlâna "İslam kardeşliği" hususuna Mesnevî'de; özellikle iki ayet ve bir hadisten hareketle İslâm kardeşliğinin ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Ayetlerden birisi Hucûrât Sûresinin 10. ayeti olan "*inneme'l-mü'minîne ihvetün*", diğeri ise Bakara Sûresi'nin 285. ayeti olan "*lânü ferriku beyne ehedin minhum*" ve "*el ulemâi kenefsin vâhide*" hadis-i şerifleridir. Mevlâna mesnevî'de "*Ey hakîm, onun fiili senin fiilindir; mü'minler için kadîm bir ittisâl bil*" ifade buyurarak birinci mısradaki imân-ı hakîki sâhipleri arasındaki ittihâda; ikinci mısradaki umûm mü'minler arasındaki ittihâda işâret buyurmaktadır.¹⁷

Mü'minler ma'dûdur, fakat imân birdir; Onların cisimleri ma'dûd fakat cân birdir.

Hayvana mensûb olan cân ittihâd etmez, sen hava rûhundan bu ittihâdı isteme

*Belki bu onun ölümünden sevinir, vaktaki onun riskini göre, hasedinden ölür.*¹⁸

Bu beyitte Mevlâna, mü'minler her ne kadar sûret ve beden açısından farklı görüneler de imanları tekdir ve sûreten farklı görünen bu insanlar nûrânî bir silsile ile birbirlerine bağlıdır. Mevlâna, İslam kardeşliğinin de çeşitli mertebelerinden bahsetmektedir. Hayvânî mertebede olan ruhda ittihâdın olmayacağını, böyle bir ruha sahip olan kimselerin daima birbirleri ile muhalefet ve nizâ içerisinde olacaklarını, birbirlerini hayvanlar gibi yırtıp helak edeceğini dile getirir. Hayvânî ruha sahip kimseler, ötekilerinin ölümüne sevinir ya da zenginliği karşısında hasedinden çıldırır. Bu insanların cisimleri ayrı olduğu gibi ruhları da ayrıdır. Ancak insân-ı kâmil olanlar, nefislerini mü'min kardeşlerinin nefislerine tercih ederler ve her biri diğerrinin halinden müteessir olurlar.

Başka bir beyitte Hz. Mevlâna; "*Müslümanlara rahmet getirmiyor musun? Mü'minler akrabadır ve lahm u şahm olan bir tendir.*"¹⁹ buyurmaktadır. Konuk

¹⁷ Mesnevî, C.7, s.130.

¹⁸ Mesnevî, C.7, s.130-133.

¹⁹ Avni Konuk, a.g.e., C.8, s.432

bu beyiti yorumlarken, “mü’minler tek bir nefis gibidir” ya da “Mü’minler şahs-ı vâhid gibidir, eğer başı ağrır ve eğer gözü ağrırsa vücudun hepsi müte’ellim olur” ve “Sizden biriniz nefsi için sevdiği şeyi kardeşi için sevmedikçe mü’min olamaz” hadis-i şeriflerine işâret buyurulduğunu ifade etmektedir.²⁰ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh* adlı eserinde de İslâm kardeşliğine vurgu yapmakta “Mü’min mü’minin aynasıdır” hadis-i şerifinden hareketle müslümanın bir başka müslümanın kusurlarını örtmekle memur olduğunu dile getirmektedir. “Eğer sen bir kardeşinde bir kusur görürsen, bilmelisin ki o kusur sende de vardır. İnsan insanın aynasıdır, sen onda kendini görürsün. Zira “mü’min mü’minin aynasıdır.” seni yaralayan bu kusuru çıkar at, çünkü seni inciten bizzat senin kendinde”²¹ buyurmaktadır.

4. Ümmetin Fesada Düştüğü Zamalarda Kurtuluş Reçetesi Olarak Kur’ân ve Sünnet’e İttiba Etme

Kur’ân ve sünnete bağlı bir müslüman olarak yaşamış olan Mevlâna; “Bu canım var oldukça ben Kur’ana tutsağım / Muhammed Mustafa’nın yolundaki toprağım / Benden başkaca bir söz nakledenler olursa / Hem onu söyleyenden hem o sözden uzağım”²² diyerek bu fikrî yapısının temelinde yer alan iki kaynağa “Kur’ân ve Sünnet” dikkat çekmiştir. Mevlâna Mecâlis-i Seb’â’nın birinci meclisinde İslam dünyasının fesada uğradığı, devirlerde kurtuluşa ermenin tek çaresinin Hz. Peygamber’in sünnetine ittiba etmekle mümkün olacağını ifade eder ve Hz. Peygamber’in şu hadis-i şeriflerini yorumlar:

أَجْرُ فَلَهُ أُمَّتِي فَسَادٍ عِنْدَ بَيْسِنْتِ تَمَسَّكَ مِنْ شَهِيدِ مَائَةٍ “Kim ümmetimin fesadı zamanında sünnetime sarılırsa ona yüz şehit sevabı vardır.”²³

Birinci meclis’te bu hadis-i şerîfi Mevlâna şu şekilde yorumlamaktadır: “Allah’ın Resûlü doğru söylemiştir... Ümmetimin değerini yitirmesi, ümmetimin fesada düştüğü zaman olur. buyurmaktadır. Yani benden sonra, ümmetimin İsa ve Musa ümmetlerine sağladığı gibi ümmeti ümmetime üstünlük sağlayacak hiçbir nebi yoktur. Dinimin önceki dinleri geçersiz kıldığı gibi benim dinimi geçersiz kılıp değerden düşürecek hiçbir din yoktur. Ey Allah’ın Resûlü senin ümmetin ne yüzden değerden düşecektir? Buyurdu ki, ümmetim fesada başlayınca edinmiş olduğu bu şeref yok olur...Ancak ümmetimin fesadı zamanında sünnetime sarılanlar

²⁰ Bk. Avni Konuk, a.g.e., s.433

²¹ Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, (Hazırlayan: Cemal Aydın), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s.45.

²² Mevlâna, *Rubâiler*.

²³ İbni Adiy, *el-Kâmil fi’l-Duafâ*, 2:739; *el-Münzirî*, et-Terğîb ve’t-Terhîb, 1:41; Taberânî, *el-Mecmeu’l-Kebîr*, 1394; *el-Heysemî*, *Mecmeu’z-Zevâid*, 7:282.)

*müstesnadır...Dostlarım, yanlış yola girip de günah dikenliğine adım attıklarında diken yarası izini bulmaları ve inadına koşmamalarıdır sünnetim. Nitekim inat uğursuzdur...Diken yarasını gördüklerinde yanlış yola girdiklerini ve dikenliğe düştüklerini bilsinler ve öne arkaya bakıp işaretleri görsünler. Öyleki ben, imdâda yetişenin olmadığı bu belirsiz yolda yolcular o işaretleri arasınlar, bu çölde şaşkınlığa düşmesinler, tıpkı avcıların karda av izini arayıp av peşinde koştukları gibi **adı sünnet olan** ayak izimi yolda arasınlar diye işaret ve göstergeler yükselttim, bu çöle direkler diktim ve üst üste taşlar koydum. Böylece dalâlet ve şaşırmaşlık karında benim yönlendiriş, başlangıç ve sonuç adımlarımın izlerini arasınlar. Adımlarımı izleyip isyânkarlık dikenliğinden dizginlerini çevirince kabul gülistanına düşer ve ebedî işretin müdâvimleri ve ebedî memleketin pâdişahları olan seğililer ve şehitlerle dost olup kadeh arkadaşlığı ederler.”²⁴*

Mevlâna, Mecâlis-i Seb'a'da hadis-i şerifte “sünnet” ile kast edilen şeyin, Hz. Peygamber'in takip ettiği yol, yani Kur'an yolu olduğunu, günahlarla sarhoş olup yolunu yitiren müslümanların Hz. Peygamber'in izini takip ederek ancak selamete erişebileceğini belirtir. Mesnevî'de ise Mevlâna, “sünnet” kavramını “cemaat” yani birlik ve beraberlik kavramı ile birlikte zikreder: *O kimse ki cemaat ile sünneti terk etti, böyle yırtıcı mahallinde kendi kanını içmedi mi?*²⁵ Yani, toplumdan kendisini soyutlayıp, Hz. Peygamber'in beraber olma, beraber hareket etme sünnetini terk edip tefrikaya neden olanların; yırtıcı şeytanın ve nefsin hüküm sürdüğü bu dünyada, kendisini maddeten ve mânen helâk edeceğini ifade etmektedir.

*Sünnet yoldur, cemaat yoldaş gibidir. Yolsuz ve yârsız mazîka düşersin.*²⁶ Bu beyitte Mevlâna, sünnetin Hakk'a giden bir yol olduğunu, mü'minlerin ise o yolda yoldaş olduklarını, Hak yolu ve yoldaşlarını terk edenlerin dar bir yerde çıkmaz bir sokağa düşeceklerini belirtir. Öyleyse bu hususta Mevlâna'nın çağrısı şudur: Sosyal, siyâsî, ictimâî ve ahlâkî meselelerde her zaman olduğu gibi özellikle çıkmaz bir sokağa girildiğinde, yani fetlerin zihin dünyasının karıştığı, ne yapacaklarını bilemedikleri zamanlarda öncelikle Hz. Peygamberin izini takip edip sünnet-i seniyyesine ittiba etmek, daha sonra tefrikadan ve tefrikaya götürecek her şeyden şiddetle uzak durup ittihâd-ı İslâm çatısı altında beraber yürümek gerektiğini idrak etmektir.

²⁴ Mevlâna, Mecâlis-i Seb'a, (Hazırlayan: Hicabi Kırlangıç), Kurtuba Kitab, İstanbul, 2010.

²⁵ Mesnevî, C.XI, s.174

²⁶ Mesnevî, C.XI, s.175.

Sonuç

Kaynağı Kur'an ve sünnet olan Mevlâna'nın eserleri, zaman ihtiyarladıkça teravetini korumuş, sadece içerisinde yaşadığı XIII. asrı değil, çağlar ötesine uzanarak asrımızı aydınlatmış ve belki yaşadığımız asırdan sonraki nice asırları da aydınlatmaya devam edecektir. Günümüze kadar daha ziyâde mutasavvıflığı ve şairliği ile ele alınan Mevlâna son dönemlerde dinî, siyasî, ahlâkî ve felsefî yönden yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Bu çalışmada Mevlâna'nın "ittihâd-ı İslâm" a dair görüşleri özellikle Mesnevi, Fîhi mâ Fîh ve Mecâlis-i Seb'a adlı eserlerinden hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu görüşler ise dört başlık altında sınıflandırılmaya çalışılmıştır. 1. Müslümanlar Arasında Birlik ve Beraberliği Sağlamak 2. Tefrika/ Nizâ ve Nifâka Karşı İttihâd ve Tesânüd 3. Uhuvvet-i İslâmiyyeyi Te'sis Etmek 4. Ümmetin Fesada Düştüğü Zamalarda Kurtuluş Reçetesi Olarak Kur'ân ve Sünnet'e İttiba Etmek. Evrensel mesajlarla insanları irşâd eden; hikâye, mesel, kıyas ve teşbihlerle verilen mesajları somutlaştırıp, okuyucunun muhakeme gücünü artıran Mevlâna'nın eserleri, yeniden tedkik edildiğinde pek çok problemin çözülmesine yardım edeceği muhakkaktır.

Kaynakça

- Başoğlu, Tuncay (2011), "Tefrika" DİA, cilt: 40, sayfa: 279-281.
- Buharî, El- Edebü'l-Müfred, s.93, r.239
- Cebecioğlu, Ethem (2014), Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Otto Yayınları, Ankara.
- Ebu Dâvud, Sünen, IV/385, r 4918.
- İbni Adiy, el-Kâmil fi'd-Duafâ, 2:739.
- Güzel, Ahmet (2007), Aşkın *Simurgu*, Rûmî Yayınları, Konya.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali (2014) "Mevlâna Celaleddin-i Rumî'nin Selçuklu Sultanları ile İlişkileri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Güz, Konya.
- İbni Adiy, el-Kâmil fi'd-Duafâ, 2:739.
- Karakoç, Sezâi (2017) *İslâmın Dirirlişi*, Diriliş Yayınları, İstanbul.
- Kanar, Yüksel (1992) *Mevlâna C. Rûmî*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.

Konuk, Avni (2007), *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Köprülü, Fuad (2003) *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ, Ankara.

Kur'ân-ı Kerîm: 49/10.

Mevlâna, Fîhi Mâ Fih, (Hazırlayan: Cemal Aydın), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s.45.

Mevlâna, Mecâlis-i seb'a (2010), (Hazırlayan: Hicabi Kırlangıç), Kurtuba Kitab, İstanbul, 2010.

Tulum, Mertol, (2013) Osmanlı Tütçesi Büyük El Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul.

Özcan, Azmi, (2001) "İttihâd-ı İslâm" DİA, C.23, s.470-475.

الطريقة المولوية فى مصر: من كهف السودان الى مدرسة سنقر السعدى التكية

المولوية

Tarek EL MORSY HUSSEIN*

تتناول هذه الورقة فى عجاله الطريقة المولوية فى مصر من خلال مسارين : الاول هو تتبع الطريقة المولوية فى مصر منذ وصولها الى القاهرة وحتى العصر الحديث , والمسار الثانى مدى فاعلية الطريقة المولوية فى نقل أفكار جلال الرومى الى الثقافة العربية المصرية أو بالاحرى عدم نجاحها فى التعريف بهذه الأفكار. وفى النهاية نتسأل عن سر تأخر الترجمات العربية لأعمال جلال الدين الرومى الى العربية.

ظهرت الطريقة المولوية فى القاهرة فى نهاية القرن التاسع الهجرى الخامس عشر الميلادى عندما وصلت مجموعة من دراويش هذه الطريقة واختاروا مكان منزلة نسبيا للاقامة به يسمى (كهف السودان) وهى إحدى المغارات الطبيعية لجبل المقطم الذى يلى القاهرة من ناحية الشرق, ثم تنقل اعضاء هذه الطريقة فى عدة أماكن أخرى قبل ان يستقروا فى المكان المعروف اليوم باسم التكية المولوية بشارع السيوفية من حى الخليفة بالقاهرة.

وفى خلال العقود التالية زاد عدد المنتسبين لهذه الطريقة فى القاهرة وجلهم ينسبون الى الجاليات غير العربية – العجم – (الترك والترکمان أو الفرس وغير الناطقين بالعربية) وهو الاسم الذى يطلقوه المؤرخون على غير المصرين وغير الناطقين باللغة العربية. ومن بين هؤلاء من ينتمى لطبقة الحكام ورجال الفرق العسكرية وقد ترك بعضهم أوقاف لصالح التكية المولوية والدراويش وارباب الوظائف المقيمين بها. مارس دراويش المولوية طقوسهم الصوفية المميزة

* Dr., Maître of conference, Misr University for Science & Technology (MUST) – Egypt.

لهم من رقص واستماع الى الاشعار الصوفية باللغة الفرسية أو التركية مقرونا بالادوات الموسيقية فى مناخ عام ملائم مع بعض الانتقادات القليلة لهذه الممارسات سواء من جانب ابناء العرب المصريين أو من أبناء الجاليات التركية الأخرى.

ويجدر الإشارة الى ان الفصل ما بين الطرق الصوفية التركية أو العجم بشكل عام والطرق الصوفية العربية من مميزات التصوف فى مصر سواء فى العصر المملوكى أو العثمانى. وأذا كان الإختلاف فى اللغة بين المصريين المتحدثين بالعربية والدرأويش الأعجم قد حال الى جانب عوامل أخرى بين المصريين والانخراط فى الطريقة المولوية فأن الطقوس الحركية الخاصة بهؤلاء الدرأويش قد استرعت بشدة انتباه الكثير من المصريين وخصوصا الحركات الراقصة واستخدام الأدوات الموسيقية. وقد نقل المصريون هذه الحركات الراقصة والملابس الخاصة بالدرأويش الى تراثهم الفنى وقام الكثير بتأديتها فى مناسبات غير صوفية بعد أضاء الطابع المحلى عليها والتغيرات الموسيقية والملابس بألوانها المختلفة وبما يتناسب مع البيئة المحلية.

ولم يعرف للطريقة المولوية غير تكية واحدة فى مصر وهى فرع للتكية المولوية الأم فى قونيا وهى تتشابه فى ذلك مع الطريقة البكتاشية وهذه الطرق قاصرة على الاتراك طبقا لمؤرخى القرون الثلاثة للحكم العثمانى فى مصر. وقد يفسر ذلك عدم نجاح الطريقة المولوية فى نقل أفكار مؤسس الطريقة جلال الرومى الى المجتمع المصرى أو النخبة المثقفة التى كان يغلب عليها فى أغلب الأحيان التحفظ وتتنمى الى لغة وعرق مختلف عن هؤلاء الدرأويش.

لا تذكر المصادر فى الفترة العثمانية أو قبلها أى محاولات لترجمة ونقل افكار جلال الرومى الى اللغة العربية والتعرف عليه على الرغم من زيارة الرحالة الشهير ابن بطوطة لقبره فى مدينة قونية وذكره لتحويل جلال الدين الرومى من فقيه مدرس الى الطريق والتصوف. وذكر ابن بطوطة أيضا الطريقة المولوية وسماها الطريقة الجلالية نسبة الى جلال الدين وذكر كتاب المثنوى واشعاره الفارسية. وغير ابن بطوطة توجد فى كتب الطبقات ترجمات لجلال الرومى فى القرون التالية لوفاته. وهذا يبرر التساؤل حول اسباب تأخر الترجمات الى العربية.

ABSTRACT

The Mevleviyya order in Egypt: from Kahf al- Sudan to the Madrasa of Sunqur Sa'di The Takiyya Mevleviyya

Dr. Tarek EL MORSY HUSSEIN

Following the development of the Mevleviyya order in Egypt and their efficiently to transfer the ideas of his founder, Jalal al-Din al-Rumi, to the population of Cairo whose majority native and Arabic-speaking are the main target of this paper. We also try to understand the reasons of the delay translation into Arabic the works of al-Rumi, until the second part of 20th century. By the end of the 9th hegira 15th A. D century, few members of the Mevleviyya order had arrived in Cairo and had chosen an isolated place called Kahf al-Sudan. It is one of the natural grottoes of Mount Muqattam the eastern border of Cairo. The group of Dervishes had lived in several others places before settling in own Takiyya mevleviyya still existing in the area between the remains of Sunqur Sa'di madrasa and the palace of Qusun-Yashbak-Aqbardi, not so far from the citadel of Saladin. During the following centuries and along with the Ottoman expansion, the Order grew in Cairo attracting new members from the considerable communities of Turks and Muslims non-Arabs from central Asia and others, 'Ajam as historians had called them. The class of ottoman rulers and members of the military groups were founded among of them. The mevleviyya in Cairo had received many donations (waqf-s) from Turkish persons living in Cairo and frequented the Takiyya. The money should use to the restoration of building, the dervishes' expenses and the workers at the Takiyya. The Mevleviyya (Mawlawiyya in Arabic pronunciation) was the order of the dancing dervishes', named by this name because of their custom of spinning around on the right foot during their devotion. They practiced their rituals of dancing and listening to mystical poem composed in Persian by Jalal al-Din Rumi in an appropriate general atmosphere, with few criticisms sometimes from Egyptians or Turkish ulama-s. As a general rule, Sufi orders in Egypt were not ethnically mixed even under the Mameluke rulers. The racial and ethnic segregation was accepted as normal and natural. If the Egyptians and the Arabic-speaking did not involve in this Turkish order, they were attracted by their dance, music and wares. Later on, the Egyptians had integrated the ritual dance of Mawlawiyya, music and clothes to their artistic

heritage. It became kind of folklore playing at different occasions. Cert many changing at the music and clothes had performed to according with the local environment. The Mevleviyya had a single Takiyya in Egypt, it was an extension of the mother-orders in the Turkish provinces, the same thing for Bektashiyya. These orders were an enclave of Turkish Sufi-s during the three centuries of Ottoman rules in Egypt. This situation can explain partially the fall of the Mawlawiyya order in Egypt to convey the ideas of the founder Jalal al-Rumi to the Egyptian society or intellectual elite. The sources of the Ottoman period or before didn't mentioned any attempts to translate and transfer the ideas of Jalal al-Romy into Arabic and discussed it. The famous traveler Ibn Battuta had visited the mausoleum of Jalal al-Din al-Rumi in the city of Konya. He gave a short bibliography of al-Rumi and he mentioned how al-Rumi had given up the teaching and jurist Fiqh to become Sufi. He also cited al-Rumi as founder of an order called Mawlawiyya or Jalaliyya and his famous mystical the book the Masnavi. Ibn Battuta is not the only author who cited al-Rumi, the authors of Ṭabaqāt had usually given him a short bibliography with welcome or criticism of his ideas. This justifies our question of why the translation of al-Rumi works into Arabic are delayed.

ÖZET

Mısır'daki Mevlevi Tarikatı -Sudan Mağarasından Sunqur Saadi Medresesine- Mevlevi Tekkesi (Mevlevîhânesi)

Dr. Tarek EL MORSY HUSSEIN

Özet olarak elimizdeki bu kâğıt Mevlevi'nin Mısır'da iki boyutunu anlatmaktadır. Birincisi Mısır'daki Mevlevi'nin Kahire'ye ulaştığından beri modern çağa kadar takibi, ikincisi ise Celaleddin-Ruminin fikir ve düşüncelerinin Mısır Arap kültürüne aktarılmasına yahut o düşünceleri tanıtamamasına sebep olan Mevlevi'nin kaynaşmasını anlatmaktadır. Sonuçta Mevlâna Celaleddin Rumi'nin eserlerinin Arapçaya çevirilerin gecikme (yok olma) sebebi de tartışılmaktadır.

Mevlevi Tarikatı 9.Hicri yüzyılın 15.yüzyılın sonunda Kahire'de çıkmıştır. O zamanda bu tarikatın müritleri(dervişleri) Kahire'ye gelip Sudan Mağarası adında Kahire'nin kuzeyinde olup AlMukattam dağının bir mağarası olan biraz uzak bir mağarayı seçmişlerdir. Bu tarikatın mütütleri, ElHalife mahallesi Siyüfiye sokağında bulunan bugünlerde Tekke ismiyle bilinen mekâna temelli yerleşmeden önce farlı yerlere gelip gitmişlerdir.

Bundan sonraki yüzyıllarda Kahire'de bu tarikatı benimseyenlerin çoğu Arap değil (Türk, Türkmen ya da Fars) gibi Arapça bilmeyen yabancı toplumlardandı. O tarikatı benimseyenlerin bazıları kendi vakıflarını Mevlevi Tekkesi'ine, dervişlere ve üst makamlı memurlara bağışlayıp vali ve asker tabakasına bağlı olan müritler vardır. Mevlevi Tekkesinin dervişleri gerek Mısır arapların gerekse de Türk toplumların tarafından yapılan eleştirilere rağmen genel ve uygun bir ortamda müzik aletlerin eşliğinde yapılan raks ve Farsça ile Türkçe tasavvuf şiirleri sohbetlerini içeren özel tasavvuf merasimlerini(şenlikleri) eda etmişlerdir. Kaydedeğerki Türk ya da genellikle Yabancıların Tasavvuf tarikatları ile Arap Tasavvuf Tarikatların arasında Mısır'daki Memlük ya da Osmanlı Dönemlerinde Tasavvufun özelliklerini görmek mümkündür. Arapça konuşan Mısırlıların ile Yabancı dervişlerin arasındaki dil farkı Mısırlılarda başka etkenler teşkil edip Mevlevi Tarikata katılmaya neden olursa şu dervişlerie ait özellikle raks eylemleri ve müzik aletlerin kullanımı gibi hareketli eylemleri çoğu Mısırlıların dikkatini çekmiştir. Mısırlılar, o raks hareketleri ve dervişe özgün hırkalarını(elbiseleri) kendi sanat mirasına dahil edip mahalli çevreye uyarlayarak o hareketlere yerel tarzı ve değişik müziği kattıktan sonra tasavvufu alakalı olmayan münasebetlerde uygulamışlardır. Mısır'da sadece bir tane olup Konya'daki ana Mevlevi Tekkesinin bir şubesi olup Bektaşiliğe benzer bililmektedir. O tarikatlar, Mısır'daki Osmanlı hükümünün üç yüzyılın tarihçilerine göre sadece Türklere yetinmiştir. (kalmıştır). O dervişlerden dil, ırk ve kültür açısından kendini farklı hisseden Mısır Toplumuna Tarikatın kurucusu Celaleddin Rumi'nin düşüncelerinin aktarılmasında Mevlevi tarikatın başarmamasını açıklayabilir. Osmanlı dönemine ait ya da öncesi kaynaklarda, ünlü seyyar İbn-Battuta'nın Konya'daki Celaleddin Rumi'nin mezarı ziyaretini ve Fıkıh öğretmenliğinden Tarikat ve tasavvufuğua yönelmesini anlatmasına rağmen Celeleddin Rumi'nin düşüncelerinin Arapçaya aktarılması geçmemektedir. Mevlevi tarikatını (Celaleddin Rumi'ye intisap ederek) Celalilik tarikatı adına çeviren İbn-Battuta Mesnevi kitabını ile Farsça şiirlerini anlatmıştır. Celaleddin Rumi'nin vefatı ardındaki yüzyıllarda İbn-Battuta dışında "Tabakat" adlı bir kitapta bazı tercümele de vardır. Böylece Arapça tercümelerin geride kalmasının sebebi artık şimdi açıklanmıştır.

البحث كامل

كان المجتمع المصرى ولا يزال عميق التدين وقد عرفت مصر التصوف مثلها مثل بقية العالم الإسلامى خلال القرون الإسلامية الأولى ومازال بالقاهرة بعض الأربطة (جمع رباط - مكان مخصص للمنتهين للعبادة) تعود الى القرون الأولى. وكانت مصر بحكم موقعها الجغرافى المتوسط من العالم الإسلام. أكثر تعرض للافكار المختلفة القادمة من الشرق والغرب ومع نجاح صلاح الدين فى أسقاط الدولة الفاطمية وتوحيد العالم الإسلامى ورغبته فى محاربة الوجود الشيعى فتحت مصر ابوابها الى أنماط أخرى من المنشآت التعليمية والصوفية منها المدرسة والخانقاه والزاوية. ومع خطر الماغول فى القرن ١٣ الميلادى واجتياحهم لشرق العالم الإسلامى شهدت مصر موجات من المسلمين القادمين من اسيا الصغرى وما حولها وكثير من الافكار الدينية والصوفية الشرقية. وقد شهدت حركات التصوف انتشارا كبير تحت حكم المماليك الذين استطاعوا وقف خطر الماغول.

لم تكن الصوفية مصر طائفه منفصله عن المجتمع وانما حركة شعبية بلغت كل ركن من اركان المجتمع^١. وشجع المماليك التصوف وارتبط الكثير منهم بشيوخ الصوفية كانوا فى أغلب الأحيان من شيوخ الصوفية العجم، والعجم وهو الاسم الذى يطلق على غير الناطقين بالعربية وكان أغلبهم من التركمان، وقد يرجع ذلك لاسباب منها الاصول المشتركة وتشابه المسار^٢. وفى بحث سابق لنا عن الزوايا فى مصر منذ ظهورها وحتى بداية القرن التاسع عشر عثرنا على عدد كبير من وثائق الاوقاف التى تركها الحكام والأمراء المماليك لصالح المتصوفة العجم دون غيرهم كما شيد البعض من المباني الدينية وقصر الوظائف بها على العجم^٣. ومع نهاية القرن التاسع الهجرى الخامس عشر الميلادى جاء الى مصر الكثير من الطرق الفارسية التركمانية ومنها الخلوئية والكلسنية والدمرداشية والبكتاشية والمولوية وغيرها. وان كان المماليك قد منحوا الصوفية إهتمام كبير فأن زمن الحكم العثمانى فى مصر (١٥١٧-١٨٠٤) تعد بحق العصر الصوفى بكل طوائفه ومره أخرى يكفى القول باننى أحصيت على وجه اليقين أكثر من ٧٠٠ زاوية بنهاية القرن الثامن

¹- Winter (M.), *Egyptian Society under Ottoman Rule 1517-1798*, London and New York, 1992. P.128.

²- El Morsy (T.), *la Zāwiya au Caire, Histoire urbaine et sociale, fin IIe - début XIXe*, édition universitaires Européennes, Saarbrücken Allemagne, 2017. p. 64.

^٣ - انظر وثيقة بيبيرس البندقدارى وصرغتمش وغيرهما . دولت عبد الله، معاهد تركية النفوس فى مصر، القاهرة، ١٩٨٠.

المولوية في مصر

ظهرت الطريقة المولوية في القاهرة في نهاية القرن التاسع الهجرى الخامس عشر الميلادى تقريبا عندما وصلت مجموعة من دراويش هذه الطريقة واختيارهم لمكان منعزل نسبيا للاقامه به يسمى (كهف السودان) وذكره المقرئى وهى إحدى المغارات الطبيعية لجبل المقطم الذى يلى القاهرة من ناحية الشرقية ويطلق على هذا المكان عدة أسماء (كهف السودان، وتكية البكتاشية، وضريح عبد الله المغاورى، وزاوية المغاورى، وخانقاه وتكية المغاورى). ويعود تاريخ إنشاء كهف السودان إلى عهد الخليفة الفاطمى الظاهر لإعزاز دين الله ٤٢٧/٤١١هـ - ١٠٣٦/١٠٢١م وقد وجد أسم الشيخ نعمه الله الحسينى الأيحي الشيرازى وهو شيخ زاوية كرمانيه الجليلية كما ترجم له السخاوى^٥ وقال ولد سنة ٧٣١ هـ وتوفى سنة ٨٣٤ هـ وله رحلات إلى بلاد المشرق حج فيها وزار الأماكن المقدسة ودخل مصر سنة ٨٢٠ هـ ومن شيوخ المولوية المعروفين. ممن أقموا في هذا الكهف في القرن التاسع الهجرى نور الدين أحمد بن عبد الرحمن بن محمد الأيحي الذى قام بأحياء هذه الزاوية وتجديدها - وفى عهده كتبت هذه النقوش الموجودة باسم شيخه الشريف نعمه الله الحسينى فى التاريخ المذكور ٨٢٠ هـ . من المهم ان نعرف أن هذا الكهف كان مقر وضريح لشيخ تركى البانى وهو Kaygusuz كايجوسوز عبدالله أو كما يعرف بالعربية عبد الله المغاورى (٧٦١-٨١٥ هـ)^٦. وكان كهف السودان مقرا للطريقة البكتاشية قبل قدوم المولوية اليه ثم عاد الى البكتاشية مرة أخرى. ارتبطت البكتاشية بأسرة محمد على فقد أصدر محمد سعيد باشا (١٨٥٤-١٨٦٣) أمرا بتخصيص المغارة التى دُفن فيها عبدالله المغاورى للطريقة البكتاشية. وخلال الفترة من عام ١٩٠٣ م إلى عام ١٩٢٧ م قام كلا من الأمير كمال الدين حسين - نجل السلطان حسين كامل والأمير لطفى - أحد شيوخ التكية - بتجديد ضريح المغاورى كما يتضح من النص التأسيسى بضريح عبد الله المغاورى وقد دفن السلطان حسين كامل نفسه فى كهف البكتاشية. كما دفن ابنتى ملك ألبانيا السابق أحمد زغو بالكهف

4- El Morsy (T.), *la Zāwiya au Caire, Histoire urbaine et sociale, fin IIe - début XIXe*.

٥ - السخاوى محمد بن عبد الرحمن , الضوء اللامع هل القرن التاسع, دار الجيل - بيروت, ١٤١٢ - ١٩٩٢, ١٢ جزء, ج ٨ ص. ٨٦٠.

٦ - محمود السيد دغيم, محمد على باشا وجهة نظر عثمانية, كلية الدراسات الشرقية والإفريقية SOAS جامعة لندن, ص. ٢.

(شكل. ١, ٢, ٣).^٧

وبالعودة الى المولوية تشير المصادر التركية أن المولوية اقامت أول الأمر قى تكيه أبراهيم الكلشاني الذي منحهم عدة غرف وكانوا يشتركوا معهم فى السمع (الذكر) وبعد فترة نتيجة زيادة عددهم انتقلوا الى زاوية الحلاوى بالقرب من الجامع الازهر^٨ بعد اتفاق شيخ الجلشنية على الصفوتى (ت.١٥٩٧)٩ والقاضى أحمد الانصارى (ت. ١٦٠٠) وقد قام شيخ الطريقة المولوية نعماتى بتجديد هذه الزاوية والاقامة بها مابين أعوام (١٥٨٩-١٥٩٠)^{١٠}.

وأخيرا انتقلت الطريقة المولوية الى المكان الذى سيعرف فيما بعد بالتكية المولوية وهو فى الأصل مجموعة من المنشآت المملوكية تعود الى القرن ١٤/٨ وهى مدرسة سنقر السعدى وقصر يشبك وأق بردى. ومدرسة الأمير سنقر السعدى ١١ هى أقدم هذه المنشآت وقد انشئها الأمير الذى كان من المقربين للسلطان الناصر محمد بن برقوق وكانت المدرسة تشتمل على فناء وايوانين وقبة ضريحية ومدخل تذكارى ومئذنة وقد استبدل الهلال التقليدى الذى يعلو المئذنة باخر على شكل طاقية الدرويش وهو الوحيد فيما نعلم على هذا الشكل (شكل ٤). والقبة الضريحية بها قبر الشيخ حسن صدقة وهو أخو أحمد البدوى المعروف فى الطريق. وهناك أيضا بقايا قصر قوصون ومن بعده أق بردى من نفس عصر المماليك البحرية.

وإذا كنا لا نعرف تاريخ المولوية فى هذا المكان فاننا متأكدين من ان ذلك تم قبل تاريخ ١٦٠٧/١٠١٦ طبقا لوثيقة يوسف سنان باشا حاكم اليمن السابق الذى اوقف الشئ الكثر على التكية المولوية فى مكانها هذا ومنها هذه الأوقاف قطعة أرض خربة بجوار التكية تم أقامت منشآت خاصة بالتكية فيما بعد.

موقع التكية :

تقع التكية بشارع السيوفية بالقرب من قلعة صلاح الدين وجامع السلطان حسن من ناحية

^٧ - محمود السيد دغيم، محمد على باشا وجهة نظر عثمانية، كلية الدراسات الشرقية والإفريقية SOAS جامعة لندن. ص. ١١-١٢.

^٨ - زاوية قديمة ذكرها المقرزى، المواعظ والإعتبار فى ذكر الخطط والآثار، الخطط، ج ٤ ص ٨١٠.

^٩ - قبره موجود فى التكية الجلشنية وأشار اليه افليا شلبى، الرحلة الى مصر والسودان، دار الافاق العربية، بيروت بدون تاريخ، جزئين. ج ١ ص ٣١٨.

^{١٠} - FANFONI, G, Recovery of The Mausoleum Of Sunqur Sa'di and restoration of Mevlevi Takiyya, Cairo, 2009. p. 19.

^{١١} - المقرزى، خطط، ج ٤ ص ٥٨٩-٦٠٢.

251 الطريقة المولوية في مصر : من كهف السودان الى مدرسة سنقر السعدى التكية المولوية

وجامع أحمد ابن طولون من الناحية الأخرى كما في الخريطة رقم ١ .

مكونات التكية:

أظهرت الدراسات الحديثة أن التكية المولوية منذ انتقالها الى بقايا المدرسة السنقرية أواخر القرن الخامس عشر وحتى القرن العشرين ظلت في حالة تطور وتوسع على بقايا المنشآت القديمة والأوقاف التي منحت للطريقة في نفس المنطقة من قبل يوسف سنان باشا والى اليمن في عام ١٠١٦-١٦٠٧.

التكية اليوم تضم العديد من المنشآت وهي كما يبدو من الشكل (شكل ٦) بقايا المدرسة السنقرية, منها ضريح حسن صدقة, والايوان الشمالي الغربى (شكل ٧) وكانت تعقد به حلقات السمع قبل بناء السمع خانة الحالية في بداية القرن ١٩ الميلادى على الفناء المفتوح للمدرسة القديمة وفى الشمال والشمال الشرقى توجد بقايا تدل على وجود خلاوى ومطبخ لخدمة المقيمين فى التكية وهذا ما تؤكد وثيقة يوسف باشا. وتوجد أيضا بقايا لبعض الخلاوى فى الناحية الغربية كما أظهرت اعمال الحفظ التى قام بها المركز الابطالى تعود لمنتصف القرن ١٩ الميلادى.

سماع خانة:

تعد السمع خانة الحالية أفضل العناصر المعمارية الباقية الى الان. وطبقا لمصادر حديثة فان السمع خانة الحالية تعود الى عام ١٨٠٩/١٢٢٥ ولكن هناك تاريخ آخر ١٨٥٧ و ١٨٦٥ يشير الى زخارف فى القبّة ورقبة القبّة أجريت بها. والسمع خانة بالقاهرة تعد التطور الاخير لهذه العمارة التى انتشرت فى الأنضول وتاريخ الانشاء فى القاهرة هو نفسه تاريخ السمع خانة فى كوتيه^{١٢}. قد عرفت القاهرة منذ العصر الفاطمى المنشآت الصوفية ذات التصميم المغطى بقبّة ومنها قبة النصر التى تعود الى العصر الفاطمى وذكرها المقرئى^{١٣} ثم قبة الرفاعية التى انشئها

12- FANFONI, G, Recovery, p. 19.

١٣ - المقرئى, خطط, ج ٤ ص ٥٥٦ - ٥٥٩.

السلطان برسباي ويشبك من مهدي وقبة الدمرداش^{١٤}. وقد حظيت القاعة ببنائها الفريد على العديد من الدراسات^{١٥}, انظر شكل ٨, ٩, ١٠, ١٠.

وقد ظلت المولوية مفتوحة وتعد بها حلقات السماع حتى عام ١٩٥٢

الأنشطة الصوفية في التكية

وتشير وثيقة يوسف سنان باشا^{١٦} للعديد من أصاب الوظائف بالزاوية كما انها تحدد ما يتقاضونه في مقابل العمل ومن هؤلاء :

مصرفات أخرى:	ثلاثون نصف شهري	الأمام
٩٠ نصف لشراء مؤنة ثور التكية ٤٥٠	ثلاثون نصف شهري	المؤذن
نصف لشراء لحوم للقاطنين بالتكية ١٣٥ نصف	ثلاثون نصف شهري	قارئ المثنوي
لشراء صابون لدرأويش التكية ٣٦٠ نصف	ثلاثون نصف شهري	شيخ الدعاء
لزيت الإضاءة ٥٠٠ نصف لشراء الشمع ٢٨٢	ثلاثون نصف شهري	منشد
مستلزمات للساقية ٢٢٨ لشراء الحصر ثم ٣٠٠	ثلاثون نصف شهري	ضارب على القدوم
نصف لشيخ التكية.	تسعون نصف شهري	ثلاثة ضاربين على الناي
	عشرة نصف شهري	٣٠ يدورون (درويش) في المجلس
	ثلاثون نصف شهري	مسئول عن القناديل
	ثلاثون نصف شهري	مسئول عن الحصر والسجاد
	خمسة واربعون	طباخ ومعاون طباخ
	خمسة عشر	حوش كاش (مسئول مشتروات للمطبخ)
	خمسة عشر	كناس
	خمسة عشر	سواق للساقية
	ثلاثون نصف شهري	خادم مسئول عن تقديم الطعام
	ثلاثون نصف شهري	جابي

14 - Behrens-Abouseif, D, The Qubba, an Aristocratic Type of zawiya, Annales Islamologiques XIX (1983), 1-7

15 -Mostafat Refat A. Ismail, Hazem Talaat Eldaly, The Acoustics of the MevleviSama' Khana, ; FANFONI, G. An Underlying Geometrical Design of the Mawlawi Sama'hana in Cairo, in Annales Islamologiques XXIV (1988), pp. 207-232; CUNEO, P. Restauration de la Sama'khana des Derviches Tourneurs, in "Observatoire urbain du Caire contemporain" N. 21 (Juin 1990), pp. 10-12

١٦ - وثيقة رقم ٣٣٠١، وزارة الأوقاف المصرية بتاريخ ١٣ صفر ١٠١٦ الموافق ١٣ يناير ١٦٠٧.

G. Canova, Le iscrizioni nel Complesso dei Dervisci Mevlevi del Cairo: il Mausoleo di Sunqur al-Sa'di (Qubba di Hasan Sadaqa), QSA, 17 (1999), pp. 123 -146.

في خلال العقود التالية زاد عدد المنتسبين لهذه الطريقة في القاهرة وجلهم ينسبون الى الجاليات غير العربية، من العجم (الترك والترکمان أو الفرس) وهو الاسم الذى يطلقوه المؤرخون على غير المصريين وغير الناطقين باللغة العربية. ومن بين هؤلاء من ينتمى لطبقة الحكام ورجال الفرق العسكرية وقد ترك بعضهم أوقاف لصالح التكية المولوية والدرراویش وارباب الوظائف المقيم بها. مارس دراویش المولوية طقوسهم الصوفية المميزة لهم من رقص واستماع الى الاشعار الصوفية باللغة الفرسية أو التركية مقرونا بالادوات الموسيقية كما يظهر من الوثيقة السابق. وخلال العصر العثماني كانت الظروف الاجتماعية ملائمة بشكل عام ملائم لكل الطرق الصوفية مع بعض الانتقادات القليلة لهذه الممارسات سواء من جانب ابناء العرب المصريون أو من أبناء الجاليات التركية الأخرى كما يتضح من حادثة خطيب جامع المؤيد وكان تركيا ورواد المسجد وكان أغلبهم من الأتراك عندما انتقد علنا ممارسات الصوفية وقاد المصلين للاعتراض على هذا الوضع^{١٧}. ويجدر الإشارة الى ان الفصل ما بين الطرق الصوفية التركية أو العجم بشكل عام والطرق الصوفية العربية من مميزات التصوف في مصر سواء في العصر المملوكي أو العثماني. وكان هذا الفصل يمتد حتى المباني ذاتها وقد أشارت الى ذلك صرحتا وثيقة زاوية حسن الرومي وحددت عرق المقيمين والعاملين بالزاوية من العجم^{١٨}. أشار أفليا شلبى الى ذلك عند حديثه عن التكايا والزوايا وفي التكية الجلشنية قال انه لا يدخلها العرب^{١٩}. وأنشأ محمد بك أبو الذهب تكية ومدرسة خاصة بالمتصوفة الأتراك وطلبة العلم كما تشير وثيقة أبو الذهب^{٢٠}.

وأذا كان الإختلاف في اللغة بين المصريين المتحدثين بالعربية والدرراویش الأعجم قد حال الى جانب عوامل أخرى بين المصريين والعرب من الانخراط في الطريقة المولوية فأن الطقوس الحركية الخاصة بهؤلاء الدرراویش قد استرعت بشدة انتباه الكثير من المصريون وخصوصا الحركات الراقصة واستخدام الأدوات الموسيقية. وقد نقل المصريون هذه الحركات الراقصة والملابس الخاصة بالدرراویش الى تراثهم الفنى وقام الكثير بتأديتها فى مناسبات غير صوفية بعد أعضاء الطابع المحلى عليها والتغيرات الموسيقية والملابس بألوانها المختلفة وبما يتناسب مع

17 - Winter, p 160

18 - Tarek elmorsy, pp.157-160

١٩ - أفليا شلبى ج ٣١٧

20 - Winter, p160

البيئة المحلية. وتختلف رقصه التنورة التي استوحاها المصريون من المولوية أكسبوا الرقصه طابعا خاصا مختلفا عن الطقوس التي يقوم بها الأتراك في رقصتهم، حيث لا يوجد شيخ يأخذون منه البركة والتنورة الصوفية تختلف عن التنورة الاستعراضية التي تأخذ طابعا استعراضيا أكثر من الطابع الروحاني الديني وأضيفت لها الدفوف والفانوس والألوان المزركشة مع الإقاعات السريعة وقلدوها كما فعل "أولاد أبو الغيط" و "فرقة التنورة" لتصبح بذلك فنا استعراضيا وتلقى رقصه التنورة رواجاً واسعاً بين السياح العرب والأجانب القاصدين مصر على حد سواء، كما يسعى الكثير من الشباب في مصر لتعلم هذه الرقصه التي أصبحت اليوم طقساً مهماً من طقوس الاحتفال تؤدي في مناسبات كثيرة (شكل ١١).

ولم يعرف للطريقة المولوية غير تكيه واحده في مصر وهي فرع للتكيه المولوية الأم في قونيا وهي تتشابه في ذلك مع الطريقة البكتاشية وهذه الطرق قاصرة على الأتراك طبقاً لمؤرخي القرون الثلاثة للحكم العثماني في مصر. وقد يفسر ذلك عدم نجاح الطريقة المولوية في نقل أفكار مؤسس الطريقة جلال الرومي الى المجتمع المصري أو النخبة المثقفة التي كان يغلب عليها في أغلب الأحيان التحفظ وتنتمي الى لغة وعرق مختلف عن هؤلاء الدرويش.

لا تذكر مصادر الفترة العثمانية أو قبلها أي محاولات لترجمة ونقل أفكار جلال الرومي الى اللغة العربية بشكل كامل على الرغم من التراجم المختصرة الموجودة في عدة العديدين من كتب الطبقات والتعرف عليه على الرغم من زيارة الرحالة الشهير ابن بطوطة لقبره في مدينة قونية وذكره لتحويل جلال الدين الرومي من فقيه مدرس الى الطريق والتصوف. ترجم له محيي الدين القرشي الحنفي (ت. ٧٧٥هـ) في الجواهر بوصفه من علماء الحنفية ٢١. وذكر ابن بطوطة (ت ٧٧٩هـ) رحلته الى قونية وزيارة قبره بالمدينة وتكلم عن كيفية تحوله من عالم فقيه ومدرس الى متصوف ولقاءه بشمس الدين التبريزي وتحدث أيضاً عن الطريقة المولوية وسماها الطريقة الجلالية نسبة الى جلال الدين وذكر كتاب المثنوي وأشعاره الفارسية وذكر انها لا تفهم وقد يدل ذلك على جهل ابن بطوطة باللغة الفارسية ٢٢. وأنتقد بدر الدين العيني (ت. ٨٥٥هـ) في كتابه (عقد الجمان في تاريخ أهل الزمان) جلال الدين الرومي بشدة ولكننا لا نعرف على وجه التحديد

٢١ - محيي الدين القرشي الحنفي، الجواهر المضيئة، مطبعة البابي الحلبي، القاهرة ١٣٩٩هـ - ج ٣ ص ٣٤٣.

٢٢ - ابن بطوطة، الرحلة، دار الشرق العربي، بيروت بدون تاريخ. ص ٢٢٦

كيف تعرف العينى على فكر جلال الدين الرومى ٢٣. ولم يكتب عنه ابن حجر أو الذهبى أو ابن كثير وكذلك ابن تيمية والسبب فى ذلك فى على الأغلب عدم معرفه اللغة الفارسيه. وقد ترجم القليل من كتاب الطبقات لجلال الدين الرومى بشكل مختصر جدا فى القرن العاشر فعل سبيل المثال ذكره عبدالرؤف المناوى (ت. ١٠٣١ هـ) عند الحديث عن احد أحفاده ويدعى عابد جلبى الرومى ولم يترجم له كما لم يترجم له الشعرانى ٢٤. ولعل أهم من كتب بالعربيه عن جلال الدين الرومى هو عبد الغنى النابلسى (ت ١١٤٣هـ) الذى ذكر فى (العقود اللؤلؤيه فى الطريقة المولويه) انه قام بترجمه ديباجات ثلاثة أجزاء من المثنوى الى اللغة العربيه وجمعها فى كتاب سماه (الصراط السوى فى شرح ديباجات المثنوى) ٢٥. ويلاحظ أن عبد الغنى النابلسى قد انبرى للدفاع عن كل ممارسات الطريقة المولويه وليس هناك دليل فى كتابات من ترجم له انه كان من أتباع هذه الطريقة. ومن كتاب القرن الرابع عشر- المحدثين- الذين ترجموا لجلال الدين الرومى العلامة خير الدين الزركلى (ت. ١٣٩٦ هـ) فى كتابه الأعلام وذكر نقد بدر الدين العينى لجلال الدين الرومى فى الحاشيه ٢٦. ومن الذين أثنوا على جلال الدين الرومى أبو الحسن الندوى (ت. ١٤٢٠هـ) فى كتابه الشهير رجال الفكر والدعوة فى الإسلام وخصص ثلاثة محاضرات للحديث عنه ٢٧.

وترجع أول ترجمه للمثنوى باجزائه الستة الى عام ١٢٣٠هـ/ ١٨٧٣ وقام بها يوسف بن أحمد المولوى (١٢٣٢هـ) وكان شيخ المولويه فى خانقاه " بشكطاش باسطنبول تحت أسم (المنهج القوى لطلاب المثنوى) ٢٨ وطبع بمطبعة بولاق ١٢٩٨هـ/ ١٨٧٢م. وهذا التاريخ المتأخر للترجمه وأنها أيضا جاءت على يد أحد الأتراك هو ما يبرر تساؤلنا حول الاسباب وقد يثير شهية البعض للبحث عنها.

٢٣ - بدر الدين محمود العينى، عقد الجمال فى تاريخ أهل الزمان، تحقيق محمد محمد أمين، الهيئة العامة للكتاب، القاهرة ١٤٠٨هـ - ٧ أجزاء، ج ٢ ص ١٢٨-١٢٩.

٢٤ - المناوى، الكواكب الدرية فى تراجم السادة الصوفية، دار الصادر، بيروت ١٩٩٩. ج ٤ ص. ٣٥٩.

٢٥ - عبد الغنى النابلسى، العقود اللؤلؤيه فى الطريقة المولويه، تحقيق أحمد فالح الزرعى، رسالة ماجستير، مكتبة النجاح الوطنيه، نابلس فلسطين، ٢٠٠٢. ص ١٣١.

٢٦ - خير الدين الزركلى، الأعلام، دار العلم للملايين، بيروت ٢٠٠٢. ط. ٥، ٨ أجزاء. ج ٧ ص. ٣٠.

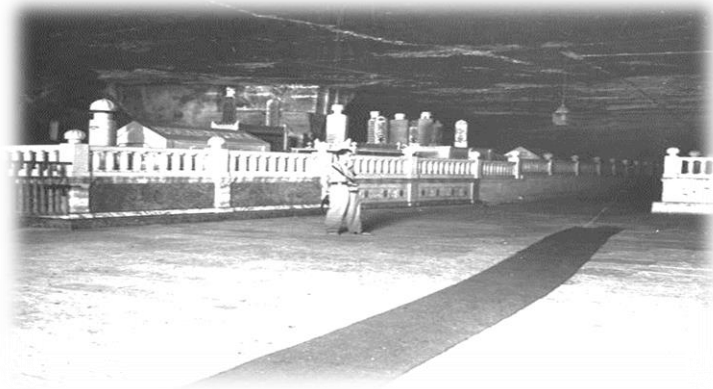
٢٧ - أبو الحسن الندوى، رجال الفكر والدعوة فى الإسلام، دار ابن كثير، بيروت ٢٠٠٧. جزئين. ج ١ ص. ٣٦٩-٤١٦ .

٢٨ - خير الدين الزركلى، الأعلام، دار العلم للملايين، بيروت ٢٠٠٢. ط. ٥، ٨ أجزاء. ج ٨ ص. ٢١٦.

وفى نهايات القرن العشرين حدث أهتمام بكتابات جلال الدين الرومى وخاصة المثنوى وتم ترجمته الى العربية وفى الغالب كانت هذه الترجمات للمثنوى المترجم الى اللغات اللاتينية. وفى السنوات الأخيرة أنتشرت فى العالم العربى عدة ترجمات ليس فقط للمثنوى ولكن لكتابه الأخرى ولمجمل تراثه الفكرى وعاد من جديد الجدل القديم الحديث حول مدى اتساقه مع الفكر السنى المحافظ وقد يكون ذلك دافعا لدى المدرسه التقليديه فى التفكير السنى والاتجاهات الأخرى لمعاودة قراءة التراث بشكل مغاير ومنصف ومحاييد مؤكدا على الثوابت ومتجاوز عن المسكوت عنه.

شكل ١. جبل المقطم وأثاره

شكل ٢. مدخل كهف السودان

شكل ٣. حلقة سماع من داخل كهف السودان

شكل ٤. واجهة التكية المولوية على شارع السيوفية وهلال المئذنة على شكل طربوش

الدرويش المولوى

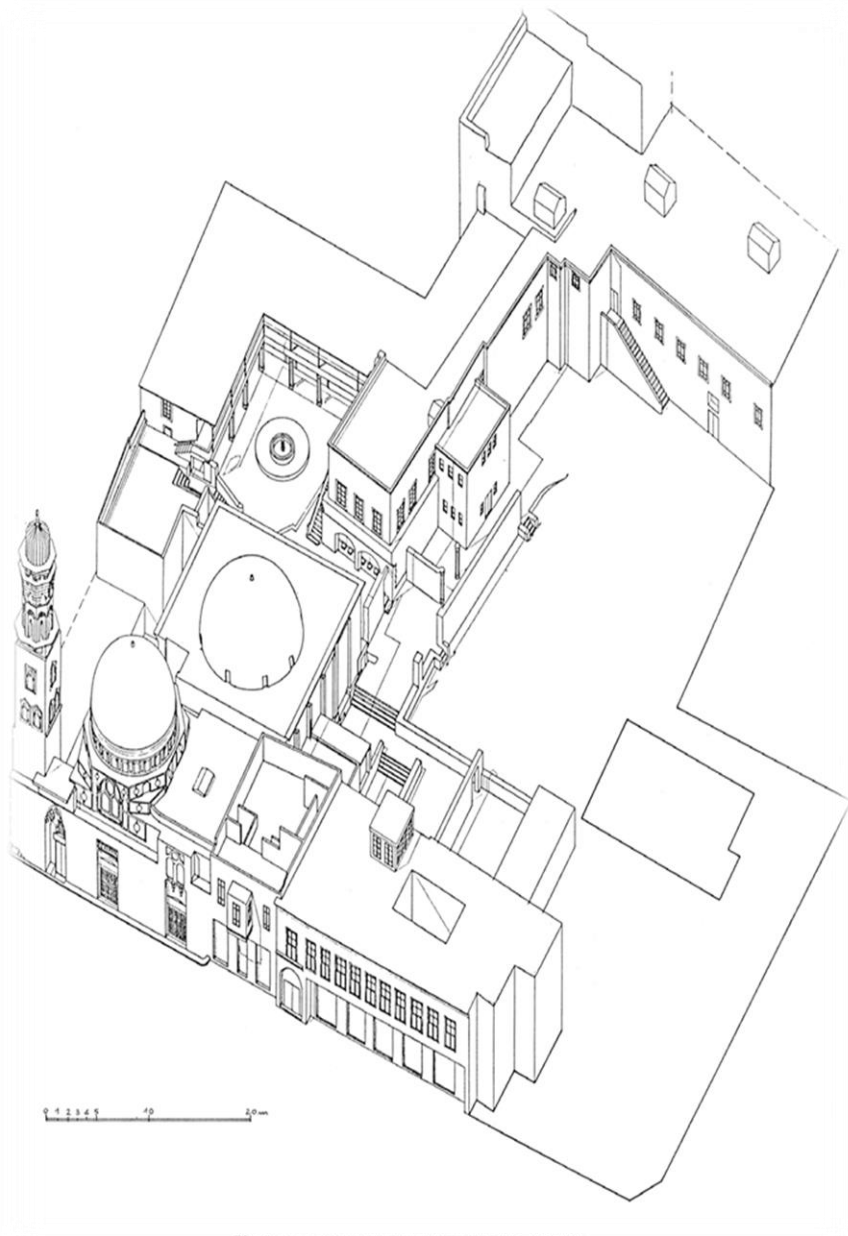
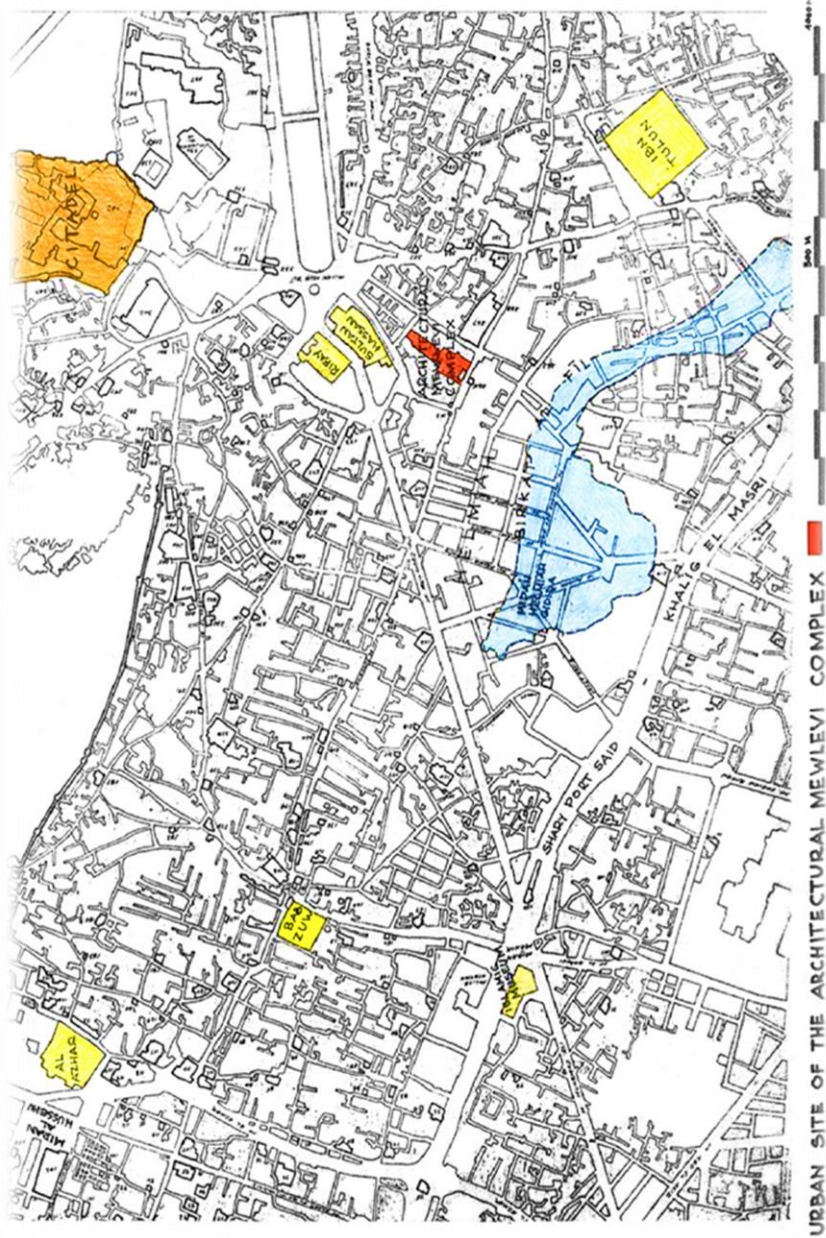

Fig. 5 AXONOMETRY OF THE WHOLE MEVLEVI COMPLEX

شكل ٥. مجسم لتكية المولوية بشارع السيوفية

خريطة ١. التكية المولوية والنسيج العمراني المحيط بها

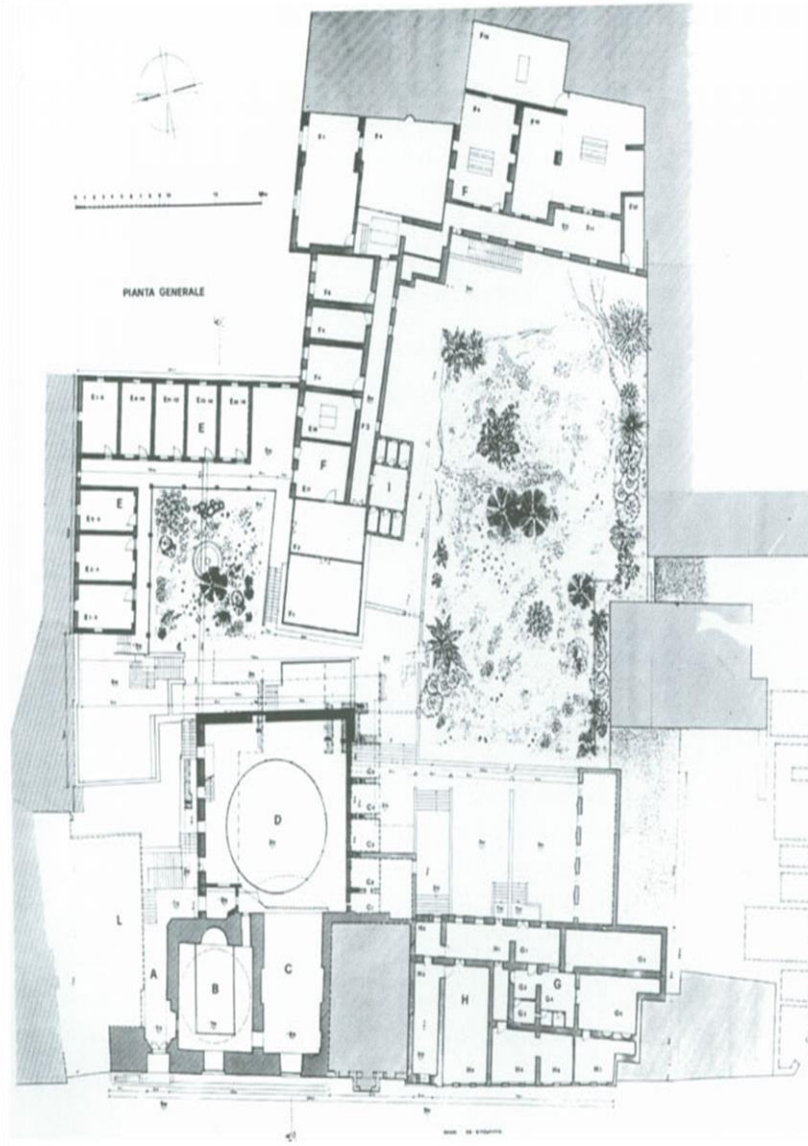

Fig. 6. General plan of the Mawlawi complex in Cairo

شكل ٦. مكونات التكية المولوية في العصر الحالي

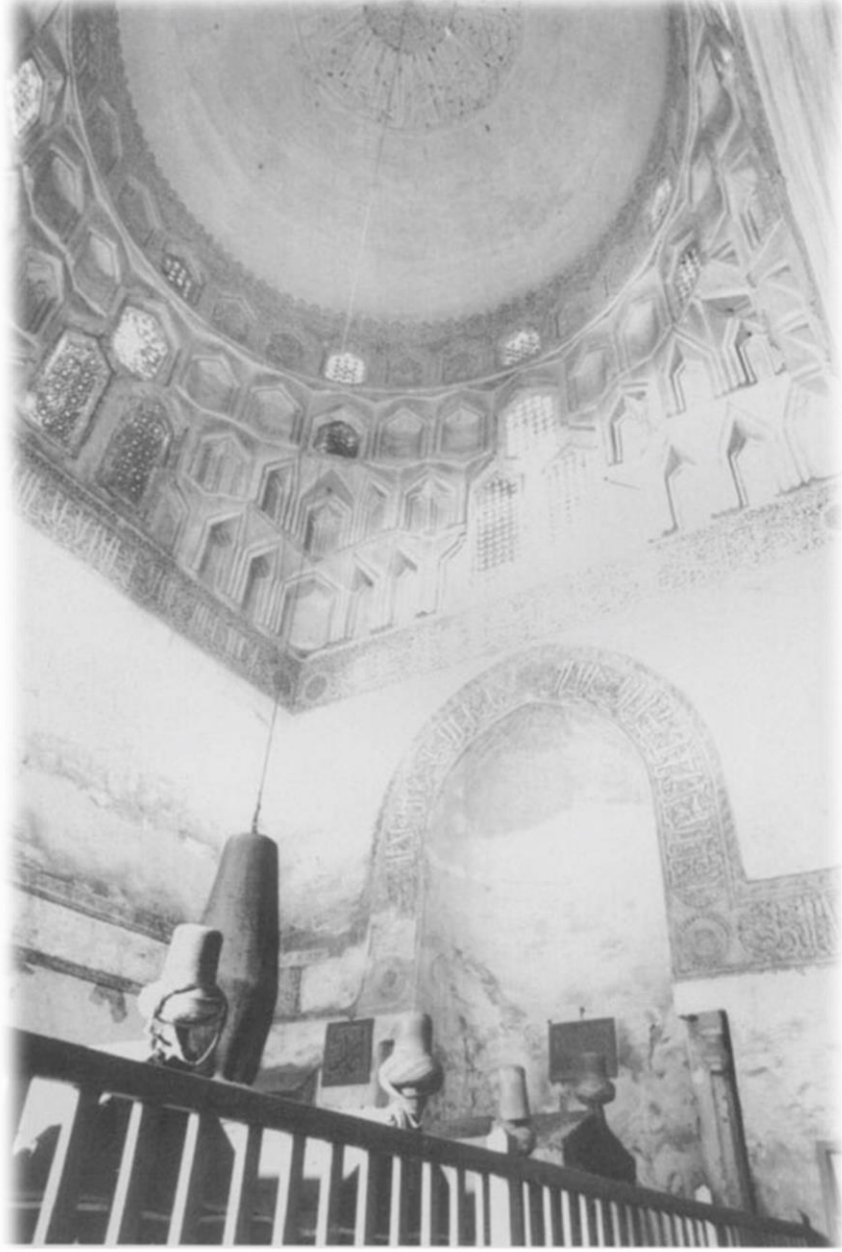

Fig. 7. Interior of the Hasan Sadaqa mausoleum

شكل ٧. الإيوان الشمالي الغربي وبه قبور شيوخ المولويه

Sama'khana interior gallery north-west part

Fig. 9 Sama'khana interior view towards north

شكل ٩. السمعخانة كما تبدو من الداخل

Fig. 8 The Sama'khana seen from within the Mevlevi Monastery

شكل ٨. السمعخانة كما تبدو من الخارج

Fig. 10 Sama'khana: Interior of the Dome and Galleries after Restoration

شكل ١٠. قبة السمعخانة والممرات العلوية بعد الترميم

شكل ١١. صورة حديثة لفرقة مصرية تؤدي رقصه التنورة

İSLÂMİYET VE HAZRET-İ MEVLÂNA'DA KARDEŞLİK

Recep DİKİCİ*

ÖZ

İslâmiyet, bütün müminleri kardeş kılmış ve bu hakikati haber vermiştir. İslâmiyetin bütün müminleri kardeş kılması, haklı, hikmetli ve maslahatlıdır.

Din kardeşleri birbirleri arasında kan kardeşlerinden daha fazla sevgide ve yardımlaşmada birbirlerine kardeş muamelesi yaparlar; çünkü, bu kardeşlik ebedî bir hayatın yolculuğuna ve ebedî bir hayatın seâdetine vesile olacaktır. Müminler hangi ırktan ve hangi renkten olursa olsun dünyada imânlı yaşayıp ve imanlarını, ahlâklarını muhafaza edip öylece âhirete göçebilmek, böylece iki cihan seâdetini elde etmek için, din kardeşliği bağlarına sıkı sıkı yapışmaları lazımdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı kerimde şöyle buyurmaktadır: "Bütün mü'minler, ancak birbirleriyle kardeşirler! Onun için aralarında herhangi bir kırgınlık olursa, kardeşlerinizin arasını düzeltin! Aralarını bulup barıştırın! Ve Allah'dan korkun ki, rahmete nâil olasınız!.." (Hucurât sûresi, 10).

Müslümanların en büyük sevaba nail olması: Allahü teâla'ya imân etmesi; Din kardeşleri ile iyi geçinmesi, Allah rızası için onları sevmesi, ülfet ve sohbetle bulunması, bütün müminlerle kardeşçe geçinip, elinden geldiği kadar onlara faydalı olmaya çalışmasıdır. Çünkü, din, imân, ahlâk, vatan, ırz ve namus; müminlerin birleşmesi ve kuvvetli bir birlik meydana getirmesi ile muhafaza edilir. Bu kuvvetli birlik ise, müminlerin birbirlerini sevmesi, sayması ve birbirlerine faydalı olması ve yardımlaşması ile olur.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Konya / TÜRKİYE, rdikici@selcuk.edu.tr

Bir müslümanda imân ve takva bulunur da sâdık bir kardeşlik ve ihlâslı bir dostluk bulunmazsa, o noksan bir imâna ve güvenilemeyecek bir takvaya sahiptir. Onun noksan bir imana sahip olduğuna delil, Peygamber Efendimizin şu hadis-i şerîfidir: "Sizden biriniz kendisi için istediği bir şeyi kardeşi için de istemedikçe kâmil bir mü'min olamaz."

Hazret-i Mevlâna da İslâm kardeşliğine büyük önem vermiştir. Nitekim o, "(Allah'ım) Bizi, temiz kardeşlerden, Sen'den râzı olan kardeşlerden ayırma!" (Mesnevî, I, 3901) ve "Duâda güzel bir nefese sahip değilsen, yürü, özü sözü doğru kardeşlerden duâ iste." (Mesnevî, III, 179) buyurmaktadır.

Mevlânâ, bir gün oğlu Sultan Veled'e: "Oğlum! Eğer Cennet'te olmak istersen, herkes ile dost geçin, hiç kimseye kin tutma, herkese tevâzu göster. Zîrâ alçak gönüllü olmak, asıl sultanlıktır." buyurmuştur.

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî hazretleri tasavvuf deryâsına dalmış bir Hak âşığıdır. İlmi, teşbihleri, sözleri ve nasihatları bu deryâdan saçılan hikmet damlalarıdır. Mevlânâ hazretleri, müslim veya gayr-i müslim herkese karşı yaptığı iyi muamele ve güler yüz ile her tarafta meşhûr olmuştur.

Hülâsa Hazret-i Mevlâna'nın asırlar öncesinde oluşturduğu kardeşlik ikliminin hoş havasını bugün hala solumakta ve içimizi rahatlatmaktayız.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî, Kardeşlik, İslamiyet, Birlik.

ABSTRACT**ISLAMISM AND BROTHERHOOD IN MEVLÂNA**

Recep DİKİCİ

In Islamism, all believers have been brothers and made this news known. Making all believers' brother shows that Islamism is rightful, erudite and important.

In love and cooperation, religious brothers and sisters treat each other more sensitive than their blood brothers do because this fellowship will be conduced to the journey and the happiness of an eternal life. The believers must trussed to the fraternity of religion in order to live faithfully in the world and to preserve their faith and morals whatever color and race they are, so that both in this life and after life they can attain happiness. Actually, in the Qur'an God orders that: "All believers, however, are brothers to each other! If there is any sorrow among them, make up with them! Make up with and reconcile them! And fear from Allah so that you will have been merciful!" (Sura Hucurât, 10).

In order to attain good deed Muslims have to belief in Allah SWT, get on with religious brothers; love them for God's sake, having a conversation and accustoming, fraternize with all brothers and sisters, try to be useful to them as much as they can. Because, religion, faith, morality, homeland, purity and honor; by the union of believers and by a powerful union. This mighty union be when believers love, show respect and be helpful to each other.

If a Muslim has faith and a pledge, if he does not have a sincere brotherhood and an infringing friendship, he has an imperative lacking and a tribe that cannot be trusted. Evidence that he has an immaculate imperative is the following hadiths of Prophet Muhammad: "You cannot be a perfect believer unless one of you asks your brother for something he wants."

Mevlâna also gave great importance to the brotherhood of Islam. Indeed, he said, "Do not separate us from our brothers who are clean siblings, those who are consenting!" (Mesnevi, I, 3901) and "If you do not have a beautiful mind in your pray, go ahead and pray for the righteous brothers." (Mesnevî, III, 179)

One day Mevlâna says to his son Sultan Veled: "If you want to be in heaven, be friends with everyone, do not hold anyone in a hoot, act modestly to everyone because, being unpretentious is the real sultanate."

Mevlâna Celaleddin-i Rumî is a god of love immersed in mysticism. Science, words of wisdom, words and advice are the drops that emanate from this world. Mevlâna, Muslims and non-Muslims have been well known on all sides with good treatment and smile against everyone.

Briefly, we are still breathing the pleasant air of the brotherhood climate that Mevlâna created centuries ago and we are relieving ourselves.

Keywords: Mevlâna, Mesnevi, Brotherhood, Islamism, Unity.

Giriş

Allah için kardeşlik ve dostluk cennet kapılarını açan, cehennem kapılarını kapatan bir ferâgat ve fedâkârlıktır. Çünkü dünyevî dostluklar dünyada kalır. Âhirete taşınan ise Allah için olan dostluklardır. Nitekim Allah Teâlâ takvâ ehlinin dostluğunun âhirette nasıl işe yarayacağını şöyle ifade buyurur: "O gün takvâ ehli dışında bütün dostlar birbirlerine düşman kesilir." (Zuhruf sûresi, 67). Böyle bir kardeşlik ve dostluk Hz. Peygamber'in kıyâmet günü hiçbir gölgenin bulunmadığı sırada Hakk Teâlâ'nın arşın gölgesi altında barındıracağını haber verdiği yedi gruptan birini teşkil eder. Onlar Allah için birbirini seven, bu sevgi üzere yaşayan ve bu sevgi ile ölen kardeşlerdir (Buhâri, Ezan, 36). Diğer bir hadis-i şerifte de şöyle buyurmuştur: "Müslüman, Müslümanın kardeşidir! Ona zulmetmez, onu düşman eline vermez; himaye eder. Her kim Müslüman kardeşinin yardımında bulunur ve onun ihtiyacını temin ederse, Allah da ona yardım eder. Her kim bir Müslümanın sıkıntılarında giderirse, Cenâb-ı Hak buna mukabil, kıyamet sıkıntılarında birini defeder. Her kim bir Müslümanın ayıbını örterse, Allahü Teâlâ âhirette onun ayıbını örter." (Buhari, Müslim).

Kardeşlik Allah için olmalıdır. Cüneyd Bağdâdî, biri diğerini dünyevî bir menfaat sebebiyle terk eden iki kişi, kardeş olamaz, demektedir. Çünkü Allah yolunda kardeşlik karşı karşıya olmayı, yüz yüze bakmayı, yürek bütünlüğü içinde olmayı gerekli kılar. Kopukluk ve uzaklık başladığı zaman kardeşlik ortadan kalkar. Allah için kardeş olan iki kişiden biri, diğerinde gördüğü yanlış bir davranışı sebebiyle onu ikaz edip kötülüğün giderilmesi için gerekli çareye başvurmadığı sürece ona sırtını dönmüş, yüz yüze durmaktan imtinâ etmiş sayılır.

Allah yolunda kardeşlik menbâ suyundan daha duru ve sâfîdir. Üstelik Cenâb-ı Hakk kendi zâtı için her şeyin en saf ve temiz olanını ister. Sâfiyet devamlılığı getirir. Safâsı bozulan ve kirlenen şey, özelliğini kaybetmiş sayılır. Bu yüzden kardeşliğin de sâfiyâne olanı, maddî ve dünyevî çıkardan uzak bulunanı, edebe daha yakın duranı, dâimî olur. Kardeşliğin sâfiyet ve sürekliliği konusunda Allah Rasûlü'nün şu nasihatleri önem arz etmektedir: "Kardeşini incitip rahatsız etme, onunla çok şakalaşma, yerine getiremeyeceğin vaadlerde bulunma." (Tirmizi, Birr, 58).

Kardeşliğin sâfiyâne olanı konusunda ise Ebû Said Harrâz şunları söyler: "Elli yıl sûfilerle bir arada kaldım, onlarla dost ve arkadaş oldum, aramızda hiçbir anlaşmazlık çıkmadı." Bu sözü dinleyenlerden birisi: "Bunu nasıl başardınız?" diye sordu. Harrâz şu cevabı verdi: "Ben onlarla olduğum süre içinde hep nefsimi hâkim olmaya özen gösterdim. Onlara eziyet etmemeye, onları sevindirmeye, bunu yapamasam bile kötülük yapmamaya îtinâ ettim. Arada bir aykırılık ve ayrılık söz konusu olsa bile kardeşlerimi iyilik ve güzellikleriyle anmaya dikkat ettim."

İslâmiyet Ve Hazret-i Mevlâna'da Kardeşlik

İslâmiyet, inançta tevhidi; cemiyette de uhuvveti yani kardeşliği esas almıştır. Dolayısıyla İslam toplumu, sınırları İslam imanı ile çizilmiş kardeşler topluluğudur. Bu topluluk ve kardeşliğe imandan başka hiçbir şey, mesela ne ırk ne renk ne de coğrafya sınır çizebilir. İslam kardeşliğinin yegâne belirleyici ön şartı "La ilahe illallah Muhammedur'r-resulullah" demektir. Bu kelime-i tevhîd'i söyleyen herkes Müslümandır ve öteki Müslümanların din kardeşidir. Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de bu gerçek, "Mü'minler ancak kardeşlerdir" (Hucurat sûresi, 10) diye pek açık biçimde belirlenmiş ve ilan edilmiştir. Sevgili Peygamberimiz de "Müslüman, Müslümanın kardeşidir" buyurmuş, dünyanın neresinde olursa olsun, hangi devirde yaşamış bulunursa bulunsun bütün

Müslümanların birbirlerinin din kardeşi olduklarını tüm dünyaya duyurmuştur. Hatta bizzat kendisi Medine'yi teşrif ettiklerinde, Mekke'den gelen muhacirlerden her birini Medineli Müslümanlardan biri ile kardeş ilan etmiş, böylece ilk İslam cemiyetini, kardeşlik esas ve uygulamasıyla başlatmıştır. Modern dünyanın "toplum dayanışması" dediği ve aradığı oluşumu Hz. Peygamber, kıyamete kadar yaşayacak olan ümmetine örnek olmak üzere muâhât (kardeşlik) uygulamasıyla daha ilk İslam toplumunda gerçekleştirmiştir. Bu sebeple Müslümanlar, kardeşliği Kitap ve Sünnet ile ilan edilmiş ve Medine İslâm toplumuyla o kardeşliği yaşamaya başlamış bir ümmettir.

Kardeşlik kutlu ve güçlü bir bağ olduğu kadar büyük bir sorumluluktur da... Aynı dine mensup insanların adedince büyüyen bir sorumluluk. Kardeşler arasındaki ilişkilerin nasıl olması lazım geldiği konusunda hem Kur'ân-ı Kerîm'de hem de Peygamberimiz'in hadis-i şeriflerinde çok ciddi tavsiye ve uyarılar bulunmaktadır. Bütün bu uyarı ve tavsiyelerin özünü aslında "kardeşlik" kelimesi ifade etmektedir. Hz. Peygamber de bu yüzden kardeşler arasındaki her türlü münasebette, Müslümana kendi nefsinin ölçü almasını öğütlemiştir. O (sallallahu aleyhi ve selem) şöyle buyurmuştur:

"Hiçbiriniz, kendisi için istediğini din kardeşi için de istemedikçe olgun mü'min olamaz." (Müslim, İman 71, 72).

Büyük bir şair ve mütefekkir olan Mevlâna, Mesnevî'sinde, önce herhangi bir konuda bir ayete yer vermekte ve ondan sonra o âyetin konusu hakkındaki görüşlerini şiir halinde sıralamaktadır. Mevlâna'nın yer verdiği bu âyetlerden biri, müminlerin kardeş olduğunu haber vermektedir. Bu âyetin meâli şöyledir: "Muhakkak ki müminler kardeştir." (Hücûrât, 10). Mevlâna bu âyeti, kısaca izah edip başka bir âyetle açıkladıktan sonra, konuyu 60 civarındaki mısra ile yorumlamaya çalışmaktadır. O, âlimlerin bir tek kişi gibi olduğunu ve özellikle Allah'ın elçileri olan Davud (a.s.), Süleyman (a.s.) ve diğer peygamberlerin hepsinin aynı davayı savunduklarını, aynı ruhu taşıdıklarını ve bunlardan birini inkâr etmenin, diğerlerini de inkâr etmek olduğunu anlatmaktadır. Ona göre tüm peygamberlerin ortak mücadeleleri, insanlar arasında tevhit inancını sağlamaya çalışmaktır. Mevlâna bu kısa açıklamadan sonra, "Allah'ın peygamberlerinden hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz." (Bakara, 285) meâlindeki âyete ve ardından da şiirlerine yer vermektedir. Mevlâna, "Senin çalışman ve gücünle ortaya çıkmasa da camii senin oğlun yapacak." mısrası ile mümini, bu konudaki görevini yerine getirmesi hususunda uyarmakta ve

ona, "Sen, bu konuda kendine düşen görevini yerine getirmezsen, senden sonraki nesiller bu görevi yerine getireceklerdir!.." demektedir. Burada caminin, müminlerin birliğinin sembolü olarak kullanıldığı kanaatindeyiz. Çünkü ardından gelen mısrada, bu konuya biraz daha açıklık getirilmektedir: "Ey hikmet sahibi! Onun yapması senin yapmandır. Bil ki müminlerin ezeli bir birliği vardır."¹ Mevlâna 'nın burada işarete bulunduğu gibi, zaman zaman mümin ve Müslüman geçinenler, bu konuda kendilerine düşen görevi yerine getirmeyecekler, bir müminden beklenenleri yapmayacaklar. Ancak bu gibi durumlarda, Allah'tan ümidi kesmemek gerekir. Çünkü, daha sonra gelecek nesillerin, müminliği hakkıyla yaşamaları umulabilir. Ondan sonra gelen mısrada Mevlâna, müminlerin sayısı çok olsa da, imanlarının bir olduğunu, vücutları, gözleri yani fiziki yapıları farklı olmasının yanında, canlarının yani kardeşlik ruhlarının bir olduğunu anlatmaktadır. O, bunu anlatırken, insanı hayvanla mukayese etmekte ve insan anlayışının hayvan anlayışından farklı ve üstün olduğunu, insandaki bu inanç ve ruh birliğinin hayvanlarda bulunmadığını, insanın, bu özelliği ile değer kazandığını vurgulamaktadır. Mevlâna, insanı, bütün hayvanları bir tarafa bırakarak aslana benzetmekte ve onu, Allah'ın aslanı olarak tanımlamaktadır². Mevlâna, müminlerin kardeşliğini çeşitli temsillerle izah ederken, güneşin ışığını da bir örnek olarak anlatmaktadır:

Gökteki güneşin bir ışığı gibidir; evlerin alanına göre yüzdür.

Ancak sen duvarı aradan kaldırsan, bütün ışıkları bir olur.

Evlerin temelini yıkılması gibi, müminler bir kişi kalırlar.

Bu sözden farklar ve güçlükler doğar; çünkü benzer değildir, örnektir bu³.

Mevlâna, burada bunu bir örnek olarak verdiğini ve bunu gerçekleştirmek için aslan yürekli olmanın gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle olmalı ki o, insanı sık sık aslana benzetmektedir⁴. Gerçekten de müminlerin bu hakikatleri anlatıp ortaya koymaları ve bunun için gerekli olan adâlet ilkelerini uygulayabilmeleri için, aslan yürekli olmaları gerekmektedir. Bu yüce ve kutsal görev, korkak ve bencil çakalların değil, ancak yiğit aslanların yerine getirebileceği bir görevdir. Mevlâna, "Yine de

¹ Mevlânâ, Mesnevî, II, 31.

² Mevlânâ, Mesnevî, II, 31.

³ Mevlânâ, Mesnevî, II, 31.

⁴ Mevlânâ, Mesnevî, II, 31.

eksik bir örnek vereyim, aklını şaşkınlıktan kurtarayım” der ve insanı başka benzetme örnekleriyle tanıtmaya ve aynı zamanda aydınlatmaya çalışmaktadır. O, burada insanı bir kandile benzetmektedir. Ona göre kandilin ışığı, insanın manevi yönünü, fitil ile yağı ise, insanın yemek ve uyku gibi ihtiyaçlarını temsil etmektedir. Kandil, fitil ve yağ olmadan ışık vermediği gibi, insan da maddi ve manevi ihtiyaçlarını gideremeden, manevi cephesini sürdürememektedir. İnsanın maddi yönü temizleyici olan su ile arınıp bazı haşerelerden korunduğu gibi, manevi yönü de temiz inanç ve ibâdetle temizlenmektedir. İnsanın, su gibi temiz tabiatlı olması gerekir. Onun maddi yönü olan bedeni ölümle yok olup gider. Ancak onun manevi cephesi olan canı yani ruhu ise ölmekte, dünya değiştirmektedir. Mevlâna, bu açıklamalardan sonra sözü şöyle devam ettirmekte ve delil isteyenlere, Kur’ân-ı kerîm’den bir âyetle delil getirmektedir:

Dünyadan geçmiş nice kişiler yok olmamıştır, sıfatlara karışmıştır.

Onların sıfatları, Hakk’ın sıfatlarında tıpkı o izsiz güneşin önündeki yıldız gibidir.

Ey inatçı! Kur’ân’dan delil istersen, “Onların hepsi huzurumuza getirilmiştir” i (Yâsin, 53) oku.

Getirilmişler, yok olmaz; ruhların kalıcı olduğunu tam bilmek için iyice bak.

Ebedilikten habersiz ruh, çokça azaptadır; kavuşan ruh, baki oluştâ engelsizdir⁵.

Mevlâna, burada şiirinde Kur’ân âyetine yer vermekte ve âyeti, şiir içine yerleştirmektedir.

Mevlâna, bu açıklamalardan sonra insanı uyarmakta ve onu ışığının mum, peygamberlerin ışığının ise güneş gibi olduğunu, mumların farklı olduklarını ve her birinin bir süre sonra söndüğünü, güneşin ise bir olup sönmediğini açıklamaktadır. “Ufukta parıldayan güneş buldukça ışığı her evde konuktur. Yine can güneşi sönünce bütün evlerin ışığı yok olur” diyen Mevlâna, peygamberlerin anlatmaya çalıştıkları mümin olma kardeşliğinin ışığının genişliğini ve sürekliliğini anlatmak istemektedir⁶. Bu kardeşlik bilinci var oldukça, müminler arasındaki güven ve manevi bağlar devam eder ve bu duygu yok olunca da her türlü güven ve manevi bağlar,

⁵ Mevlâna, Mesnevi, II, 32.

⁶ Mevlâna, Mesnevi, II, 32.

yok olup gider. Hz. Muhammed (s.a.v.) de, "Mümin, mümin için bir binanın parçaları gibi birbirini tamamlar" buyurmuş ve iki elinin parmaklarını birbirine kilitleyerek hazır olanlara işin önemini daha iyi anlatmaya çalışmıştır⁷. Başka bir hadiste de, "Müminleri, birbirlerine karşı merhamet, sevgi ve bağlılıkta, bir vücut gibi görürsünüz. Bu vücudun bir azası rahatsız olunca, vücudun diğer azaları da onun acısına ateşli bir rahatsızlık ve uykusuzlukla iştirak eder."⁸ buyurmuştur. Bu hadislerin ikisinde de, müminlerle ilgili benzetmeler vardır. Mevlâna da burada, bu tür benzetmelerde bulunmaktadır. Ancak bu hadislerdeki benzetmeler, insanın sosyal hayatına yöneliktir. Mevlâna, burada bütün peygamberlerin ışığının bir olduğuna işaret etmektedir. Zaten bütün peygamberlerin ve bütün mukaddes kitapların ortak dava, hedef ve gayeleri, bütün insanların malını, canını, neslini (namusunu), aklını ve dinini korumaktır⁹. Buna göre bütün peygamberlerin gönderiliş gayeleri, tüm insanları aydınlatmak, onların maddi ve manevi tüm değerlerini koruyup güvencelerini sağlamaktır. Benzetmelerle çeşitli açıklamalarda bulunan ve insanı konu hakkında aydınlatmaya çalışan Mevlâna, sonunda ise şu ifâdelere yer vermektedir:

Asi ata dizginsiz binme; aklını ve dinini kılavuz yap, vesselâm.

Bu yönelişe gevşek ve basit bakma; zira bu yolda sabır ve nefse eziyet vardır¹⁰.

Mevlâna 'nın burada anlattığı sabır ve sabır yolunda eziyetin olması anlamındaki ifâdeleri, Kur'ân'dan alıntıdır¹¹. Yukarıda da belirttiğimiz gibi o, bazen âyetleri alıp açıklamakta, bazen şiir içerisinde âyetlere yer vermekte ve bazen de burada olduğu gibi şiirlerinde âyetlerden alıntı yapmaktadır. Mevlâna burada, insanın nefis duygularını asi bir ata benzetmekte, nefsanî duygularla değil, din ile akli birleştirerek ona göre hareket etmeyi tavsiye etmektedir. Ardından da bu işin kolay bir şey olmadığını, sabır ve sebat gerektirdiğini vurgulamaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.), "Sizden biri, kendi

⁷ Buhârî, Zebâih, 10; Cihâd, 88; Müslim, Hac, 57; Ebû Dâvûd, Menâsik, 40; Nesâi, Menâsik, 78; Muvatta, Hac, 76; İbn Hanbel, V, 301.

⁸ Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66; İbn Hanbel, IV, 268, 270.

⁹ Muhammed el-Gazali, el-Mustasfa, Mısır 1937, I, 288; Ebû İshâk İbrahim eş-Şatîbî, el-Muvafekat fi Usulî'ş-Şeria, Mısır 1975, II, 8 vd.; Seyfuddin el-Amidi, el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm, Mısır 1967, III, 252; Muhammed Ebû Zehra, Kur'an Nizamı, trc. Ali Arslan, Ankara 1969, s.61.

¹⁰ Mevlâna, Mesnevi, II, 33.

¹¹ Nahl, 7. (Mevlâna, Mesnevi, trc. Hicabi Kırlangıç, IV, 57.)

şahsı için istediğini kardeşi için istemedikçe, iman etmiş olamaz.”¹² anlamındaki hadiste, mümin kelimesini farklı bir açıdan tanımlamakta ve bu kavramın, insan hakları alanındaki önemine vurgu yapmaktadır¹³.

Mevlâna'nın kardeşliğe dâir diğer bazı beyitleri de şöyledir:

(Allah'ım) Bizi, temiz kardeşlerden, Sen'den râzı olan kardeşlerden ayırma! (I, 30901)

Duada güzel bir nefese sahip değilsen yürü, özü sözü doğru kardeşlerden dua iste. (III, 179).

Temiz kardeşler hakkında iki zanda bulun. Zâhiren onlardan cefa bile görsen, hakkında kötü düşünceye kapılma. (V, 2643).

Kendine yapılmasını istemediğin şeyi kardeşine nasıl uygun görürsün? Bilmiyor musun kibenim için kuyu kazarsan, sonunda o kuyuya kendin düşersin.

“Kim kardeşine kuyu kazarsa kendisi düşer.” Hadisini okumadın mı? Okuduysan ey babsının kuzusu, önce o hükme sen uy, okuduğunu yap. (VI, 1569-1571).

Gerçek Dost

Zamanın birinde adamın biri, bir dostunun kapısını çaldı. Dostu içeriden: “Kim o! deyince, “Benim” diye cevap verdi.

Dostu: “Çekil git kapımdan. Sen daha olgunlaşmamışsın. Senin gibi ham adamın burada makamı ve sofrası olamaz.” Dedi.

Zavallı adamcağız çaresiz oradan ayrıldı. Tam bir yıl dostunun ayrılığıyla yanıp yakıldı. Bir sene sonra yüzlerce korkuyla edepli edepli tekrar kapıyı çaldı.

Dostu: “Kim o! Deyince, çaresiz aşık perişan bir halde:

“Gönlümü alan sevgili, sensin.” Diye cevap verdi.

¹² Müslim, İman, 71, 72; Buhari, iman, 7.

¹³ Nurettin Turgay, “Mevlâna'nın, Mü'minlerin Kardeş Olduğuna Dair Âyete Yorumu”, Uluslararası Mevlâna Ve Mevlevîlik Sempozyumu, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Şanlıurfa, 2007, s. 343 vd.

Bunun üzerine ev sahibi: “Ey tamamıyla kendinden geçen, içeri gir! Vücut sarayı içinde iki benlik yoktur. Sen yeşillikteki gül ve diken gibi sûretâ aykırı değilsin.” dedi¹⁴.

Mevlâna Hazretleri bir sohbet meclisinde şöyle buyurdular:

“Değerli müminler; Salih kimseler ile arkadaşlık etmelisiniz. Ancak bu sayede sırat-ı müstakime üzerinde bulunabilirsiniz. Çünkü herkes düşüp kalktığı görüşüp kaynaştığı kimselerin huylarını kapar. Ve kıyamet gününde de herkes düşüp kalktığı kimselerle hasrolunur. Fesat ehline yoldaşlık edenler de onların fiillerine uymuş ve onlarla birlik olmuş sayılırlar. Halbuki sonunda da pişman olurlar.

Onun için daima salih kişilerle dostluk ve ahbaplık etmelidir ki, kıyamet gününde Salihlerle haşır olunur. Yani bir kişi arkadaşlık ettiği kimsenin huyunu farkında olmaksızın alır onunla huylanır.

Aleyhisselâtu vessalam efendimiz hazretleri buyurmuşlardır ki; “Salih bir oturma arkadaşın ve kötü bir oturma arkadaşın benzeri miski taşıyan ve körük çeken kimse gibidir. Miski taşıyana gelince; ya sana ondan sana hediye eder veya sen ondan satın alırsın veya onda güzel bir koku bulursun. Körük çeken kimseye gelince; ya senin elbiseni yakar veya ondan pis bir koku bulursun.” Hatta yakması da muhtemeldir. Zira o kötü kokular ve tozlarla kurumlar, etrafa saçılan kıvılcımlar, mutlaka bir yerine dokunur. Arkasından da şöyle buyurdular;

Salihlerle sohbet et ki, Salihlerden olursun.

Zalimlerle sohbet etme zalimlerden olursun.

Yine bir sohbetlerinde; Nebi (sallallahu aleyhi vesellem) buyururlar ki; “Hastaları ziyaret ediniz. Cenazeleri teşyi ediniz, cenaze törenlerine katılınız. Zira bunlar size ahireti hatırlatır.”¹⁵.

Âhret kardeşine yapılacak muâmeleler:

1. Senden para isterse, hemen cüzdanı çıkarıp eline vereceksin. İstedığın kadar al diyeceksin. Ne kadar lazımdı, benim de ihtiyacım var falan dersen öyle kardeşlik olmaz.

¹⁴ Ali Ünlü, Mesnevî'den Hikâyeler, Kelebek Basımevi, Konya, 2005, s. 25.

¹⁵ Nuri Köroğlu, Hz. Mevlâna'nın İrşâdı, Adım Ofset, Konya, 2002, s. 109-110.

2. Her işte onu kendine tercih edeceksin. Malını, canını ondan esirgemeyeceksin. Arkadaşın yanında, şu benim, şu senin dememeli! Sâlihler, bu benim kalemim diyenle veya gel gidelim diye çağırdığı zaman nereye diye soranla arkadaşlık etmezlerdi. Bunu senin için yaptım demek de onu minnet altında bırakmak olur, soğukluğa sebep olur. “Arkadaşlık ince ve latif bir cevherdir. Korumasını bilmezsen kazaya uğrar” demişlerdir.

3. Özür dilerse, kabul edeceksin. Bir kusurunu görünce, yetmiş şekilde tevîl edip onu temize çıkaracaksın. Yine kalbin mutmain olmazsa, (Sen ne katı yüreklisin! Kardeşin sana yetmiş mazeret buldu. Sen hâlâ kusur arıyorsun) diyerek kendini suçlayacaksın. Hadis-i şeriflerde buyuruluyor ki:

“Özür dilemesinde samimi olmasa da din kardeşinin özrünü kabul edin. Böyle yapmayan Kevser Havuzunun başında yanıma gelemez.” (Hâkim).

“Arkadaşınla tartışma! Ona buna onun halini sorma! Belki ona düşman birine rastlarsın da onun hakkında yanlış bir şey söyleyip aranızın açılmasına sebep olabilir.” (Ebû Nuaym)

4. Ona karşı vefalı olacaksın. Vefa demek, ihtiyaç halinde ona yardım etmektir. Arkadaşın kusurlarını görmemek, vefadandır. Arkadaşın dindeki ihtiyacı, maldaki ihtiyacından daha çoktur. Arkadaşlık, yakın akrabalık gibidir. Çocuğumuz bir günah işlerse onu hemen terk etmeyiz. Arkadaşı da hatasından dolayı terk etmek uygun olmaz. Kusurunu düzeltemeyen arkadaş bırakmamalı, çünkü dört başı mamur arkadaş bulunmaz. Kusursuz dost arayan dostsuz kalır. (Külfetsiz nimet, dikensiz gül ve engelsiz yâr olmaz) demişlerdir.

5. Bir menfaat için arkadaşlık edenden uzak dur! Çünkü beklediği şey kesilince; özür kabul etmez. Arkadaştan hiçbir menfaat beklememeli. Ona hizmet etmek için arkadaş olmalı. Eğer bunun tersi olursa, sen kendine arkadaş değil hizmetçi arıyorsun demektir. Dinimiz, kâfirlerle de iyi geçinmeyi emreder, fakat iyi geçinmek ayrı, onları dost ve kardeş bilmek ayrıdır. Allahü teâlâ, (Ancak müminler kardeştir) buyururken, mümin olmayanları, gayrimüslimleri kardeş bilmek, bu âyet-i kerimeye de aykırıdır. Mümin, İslamiyet’e inanan demektir. Ehl-i kitaba inananlara mümin denmez. Müslüman olmayan herkes kâfirdir. Nelere inanırsa inansın, kâfirlere mümin denemez.

Bu konudaki hadis-i şeriflerden birkaçı şöyledir:

“Mümin geçim ehlidir. O, din kardeşine rahatlık verir.” (Dare Kutnî).

“Bir Müslüman, bir din kardeşine, onun hidayetinin artmasına vesile olacak hikmetli bir söz veya kendisini tehlikeden kurtaracak bir söz kadar iyi hediye veremez.” (Ebu Ya’la)

“Bir müminin, Müslüman din kardeşine, hayırla, sevgiyle ve şefkatle bakması, benim şu mescidimde bir yıl itikâf etmesinden daha sevabdır.” (İbni Lâl)

Dargın olana, üç günden önce gidip barışmak, daha iyidir. Güçlük olmaması için, üç gün izin verilmiştir. Daha sonra günah başlar ve gün geçtikçe artar. Günahın artması, barışmıncaya kadar devam eder. Hadis-i şerifte, “Sana darılana git, barış! Zulüm yapana affet. Kötülük yapana iyilik et!” buyuruldu. (İbni Ebiddünya)

Günah işleyene, ona nasihat olmak niyeti ile ondan uzak durmak iyidir. Allahü teâlâ için darılmak olur.

Birbirine dargın olanları barıştırmak gerekir. Hadis-i şerifte, “Hastanın halini sormak için 2 km git, küs olan kimseleri barıştırmak için 4 km, bir din kardeşini ziyaret etmek ve ilim adamından bir mesele öğrenmek için de 6 km git!” buyuruldu.

“Birbirinizle münasebeti kesmeyin! Birbirinize arka çevirmeyin! Birbirinize kin ve düşmanlık beslemeyin! Birbirinizi kıskanmayın! Ey Allah’ın kulları kardeş olun! Bir müslümanın diğer kardeşine darılarak 3 günden çok uzaklaşması helal değildir.” (Buhari)

Bir müslümanın diğer bir Müslüman kardeşi üzerindeki hakları nelerdir?

1. Müslüman, diğer Müslüman kardeşini en az kendisi kadar düşünür. Kendisine yapılmasını uygun görmediği şeylerin başkalarına da yapılmamasını ister. Hadis-i şerifte buyuruldu ki:

“Kendisi için sevdiğini, din kardeşi için sevmeyen kâmil mümin olamaz.” (Buhari).

2. Müslüman, başkalarına güzel öğüt verir. Hadis-i şerifte buyuruldu ki:

“Siz, din kardeşinizin aynasıdır. Onda gördüğünüz lekeyi siliniz!” (Ebu Davud).

3. Müslüman, herkesin gönlünü hoş etmeye, üzüntüsünü gidermeye çalışır. Hadis-i şeriflerde buyuruldu ki:

“Allah indinde en makbul amel, bir mümini sevindirmek, kederini gidermek, borcunu ödemek veya karnını doyurmaktır.” (Beyheki).

4. Müslüman, baştan sona faydalı kimse demektir. O halde, diğer müslümanlara elinden gelen yardımı yapmalıdır!

Peygamber efendimiz, “Mazlum da, zalim de olsa din kardeşinize yardım ediniz” buyurunca, (Ya Resulallah zalime nasıl yardım ederiz?) dediler. Cevabında buyurdu ki: “Onun zulmüne mâni olmak suretiyle yardım etmiş olursunuz.” (Buhari).

5. İnsanların haklı işlerinde vasıta olmak, onlara yardım etmek, imkân nispetinde ihtiyaçlarını görmek gerekir. Hadis-i şeriflerde buyuruldu ki:

“Dil ile yapılan yardımdan daha faziletli bir sadaka olamaz. Aracı olmak sayesinde kan davası önlenir, menfaat sağlanır ve zararın önüne geçilmiş olur.” (Harâiti)

6. Müslümanlara yapılacak iyiliklerin en büyüklerinden biri de selam vermektir. Hadis-i şerifte buyuruldu ki:

“Allahü teâlâya yemin ederim ki, mümin olmadıkça Cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de mümin olamazsınız. Size bir amel bildireyim onunla birbirinizi seversiniz: Aranızda selamı yayınız!” (Müslim). Diğer din kardeşliği hakkındaki bazı hadis-i şerifler:

“Din kardeşinin rahata kavuşması veya sıkıntıdan kurtulması için idarecilere gidip uğraşana, sırat köprüsünden, herkesin ayağı kaydığı zaman, Allahü teâlâ ona yardım eder.” (Taberani)

“Din kardeşine güler yüz göstermek, iyi şeyler öğretmek, kötülük yapmasını önlemek sorana yol göstermek, sokaktaki pis ve zararlı şeyleri temizlemek, birer sadakadır.” (Tirmizi)

7. Müslüman kardeşini ziyaret etmelidir. Bir hadis-i şeridfte şöyle buyuruldu:

“Din kardeşini ziyaret eden, dönene kadar, rahmet içindedir.” (Taberani)

8. Suizanda bulunmamalı ve gıybetini yapmamalıdır. Hadis-i şerifte buyuruldu ki: “Suizan etmeyin. Suizan, yanlış karar vermeye sebep olur. İnsanların gizli şeylerini araştırmayın, kusurlarını görmeyin, münakaşa, haset ve düşmanlık etmeyin, birbirinizi kardeş gibi sevin, çekiştirmeyin.

Müslüman Müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, yardım eder. Onu, kendinden aşağı görmez." (Buhari, Müslim)¹⁶.

Sonuç

İslâm âleminde, insanlığa hizmet eden ve geride çeşitli eserler bırakan nice âlimler yetişmiştir. Bir mütefekkir olan Mevlâna da, bu büyük şahsiyetlerden biridir.

Mevlâna, Mesnevi'sinde çeşitli konulara değindiği gibi, müminlerin kardeş olduğu âyetin üzerinde de durmakta ve o günün Müslümanlarının bu kardeşliğe çok ihtiyaç hissettiklerini dile getirmektedir. Nitekim bugünün Müslümanları da, aynı ihtiyacı hissetmekte ve bu kardeşliği yaşamamanın sonucu olan pek çok acı ve sıkıntıları hep beraber yaşamaktadırlar. Ancak Mevlâna, ümitsizliğe düşmemekte gelecekte birilerinin bu kardeşliği tesis edeceklerinin umudunu dile getirmektedir. Biz de, aynı umudu taşıyarak bu istikamette dilek ve temennilerde bulunmaktayız.

Kur'ân-ı kerîm ve sünnette dile getirilen ve Mevlâna'nın da şiirlerle açıkladığı bu kardeşliğin Müslümanlar arasında meydana gelmesi için, mümin olduklarını söyleyen kişilerin, Kur'ân'ın ruhuna muhalif olan her türlü duygu ve düşüncelerden arınarak, müminliğin özelliklerini yine Kur'ân ve sünnette haber getirildiği gibi samimi duygularla yerine getirmeleri gerekmektedir. Mümin olmak, laf ile değil, mümin olmanın gereklerini yerine getirmekle mümkün olabilmektedir.

¹⁶ Mehmet Hulusi İşler, İslâm'da Kardeşlik, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 69; Abdullah Ulvan, İslâm Kardeşliği, trc. İsmail Kaya, Uysal Kitabevi, Konya, 1985, s. 37 vd.; Salih Özcan, Manevi Kardeşlik, Yeni matbaa, Ankara, 1958, s. 17 vd.

KAYNAKÇA

Abdullah Ulvan, İslâm Kardeşliği, trc. İsmail Kaya, Uysal Kitabevi, Konya, 1985.

Ali Ünlü, Mesnevî'den Hikâyeler, Kelebek Basımevi, Konya, 2005.

Ebû İshâk İbrahim eş-Şatbî, el-Muvafekat fi Usulî's-şeria, Mısır 1975.

Mehmet Hulusi İşler, İslâmda Kardeşlik, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1969.

Muhammed Ebû Zehra, Kur'an Nizamı, trc. Ali Arslan, Ankara 1969.

Muhammed el-Gazali, el-Mustasfa, Mısır 1937.

Nurettin Turgay, "Mevlâna'nın, Mü'minlerin Kardeş Olduğuna Dair Âyete Yorumu",

Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Şanlıurfa, 2007.

Nuri Köroğlu, Hz. Mevlâna'nın İrşâdı, Adım Ofset, Konya, 2002.

Salih Özcan, Manevi Kardeşlik, Yeni matbaa, Ankara, 1958.

Seyfuddin el-Amidi, el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm, Mısır 1967.

HZ. MEVLÂNA DÜŞÜNCESİNDE BARIŞ KAVRAMININ PSİKOLOJİK TAHLİLİ

İbrahim İŞİTAN*

ÖZ

Sûfî gelenek mânevî yaşamın merkezi olarak kalbi görür ve nefis ve ruhun kalbi ele geçirmek, kendi arzu ve isteklerini kalbe yerleştirmek için mücadele ettikleri gerçeğini kabul eder. Söz konusu bu mücadeleyi gerçekleştirmenin amacı nefsânî veya ruhî arzu ve isteklerin insan benini ele geçirme arzusudur. Bu durumun yol açabileceği içsel kaosa karşı sûfî yaşam tarzının önerdiği model nefse karşı mücâhede etmek ve ruhî müşâhede kazanmaktır. Böylece içsel barış sağlanır, bireysel ve sosyal planda sağlıklı davranış kalıpları elde edilir. Buna göre, sûfî yaşamın öngördüğü davranış kalıpları kalpteki mânevî görüş/müşâhede sayesinde gerçekleşen mânevî içerikli değer yargıları vesilesiyle sağlıklı bir şekilde hayata geçirilir. Bu değer yargılarından biri de yukarıda ifade edildiği gibi barıştır ve barışın yol açtığı diğer değer yargılarıdır.

Bu çerçeveden bakıldığında yaşadığı dönemden itibaren günümüze kadar Doğu ve Batı dünyasında etkisini sürdürmüş olan Mevlâna Celaleddin Rumî'nin barış değer yargısının oluşmasındaki katkısı yadsınamaz bir durum arz etmektedir. Dönemindeki siyasi ve sosyal olayların karmaşıklığı karşısında Hz. Mevlâna barıştan yana tavır almış, sosyal anlamda barışın gerçekleşebilmesi için içsel barış ortamının sağlanması gerektiğine vurgu yapmıştır. Buna göre kendisiyle barışık olmayan bireylerin oluşturduğu toplulukların dünyada kaosun oluşmasına yol açacaklarını ifade ederek, içsel huzurun ve dinginliğin sağlanmasının

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Konya / TÜRKİYE,
ibrahimisitan@hotmail.com

insanlık için hayati öneminin altını çizer.

Biz de bu tebliğimizde Hz. Mevlâna düşüncesinde bireysel ve sosyal barışın sağlanmasının ilkelerini psikolojik açıdan ele alacağız. Barışın temini için gerekli gördüğü mânevî değer yargılarını ve barışın yol açtığı değer yargılarını kısaca ele alarak konuyu analiz edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Barış, Kalp, Mevlâna Celaleddin Rumî, Nefs, Ruh

ABSTRACT

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF PEACE IN MEVLANA THOUGHT

The Sufi tradition sees the heart as the center of spiritual life and accepts the fact that it seeks to capture the heart of the soul and the soul and struggle to place their desires in the heart. In other words, the intention of realizing this struggle is the desire to capture human beings of intentional or spiritual desires and wishes. The model proposed by the Sufi lifestyle against internal chaos that this condition may cause is to struggle against the human soul and win spiritual obedience. Thus, inner peace is ensured, and healthy behavioral patterns are obtained on the individual and social plan. According to this, the behavior patterns prescribed by the Sufi life passed on in a healthy manner with the spiritual values judged by the spiritual view / belief in the heart. One of the other value judgments that are brought about by peace and peace as mentioned above.

From this perspective, the contribution of the Mevlana Celaleddin-i Rumî, which has been influential in the Eastern and Western world since the day he lived, to the peaceful justice of the day and day is undeniable. In the face of the complexity of the political and social events of his time, Mevlana has taken the side of the peace side and emphasized that an inner peace environment should provided in order for peace to be realized in social sense. Accordingly, expressing that the communities formed by individuals who are not at peace will lead to the creation of chaos around the globe, inscribing underneath the vital importance of humanity for the provision of inner peace and serenity.

In this paper, we will consider the principles of providing individual

and social peace in the mind of Mevlana in psychological terms. We will analyze the spiritual value judgments he considers necessary for the founding of peace and the value judgments that the peace has caused.

Keywords: Peace, Heart, Mevlana Celaledin-i Rumî, Human soul, Spirit.

Giriş

Birey ve toplumların barış içerisinde birlikte yaşama meselesi insanlık tarihi kadar eskidir. Hz. Adem'in çocuklarının farklı tavır içerisinde olmaları, birinin diğerinin kanını dökmesine yol açmış¹ ve birlikte yaşamanın zorluğu konusu insanlık tarihinin en önemli problemlerinden biri olmaya başlamıştır. İnsanoğlu dünya hayatına gelmeden önce tabiat kendi içerisinde barışık doğal bir yaşam sürmekteyken, insanların yeryüzünde yaşamaya başlamasıyla birlikte dünyevî imkânları kullanma hakkını elde etmesi nedeniyle birbirlerine karşı üstünlük sağlama/tekebbür savaşı başlamıştır.²

Bu noktada akla şu önemli soru gelmektedir. Dünyada yaşanan kaosun arka planında insan mı yoksa dünyanın kendisi mi var? Dünyanın olduğunu söylemek çok doğru gözükmemektedir çünkü insansız dünya – yukarıda ifade ettiğimiz gibi – barış içerisinde kendi tabii seyrinde varlığını devam ettirebilmektedir. Bu durumda dünyanın ve sahip olduğu özelliklerin bizahi problem teşkil etmesi söz konusu değildir. Öyleyse kaosun kaynağı insandır

¹ Kabil'in Habil'i öldürme olayı için bk. Kuran, Maide, 5/27-40: "Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), 'Andolsun seni öldüreceğim' dedi. Diğeri de 'Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder' dedi (ve ekledi:) 'Andolsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.' 'Ben istiyorum ki, sen, hem benim günahımı hem de kendi günahımı yüklenip ateşe atılacaklardan olasan; zalimlerin cezası işte budur.' Nihayet nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti ve onu öldürdü: bu yüzden de kaybedenlerden oldu..."

² Tekebbür, büyüklük duygusu olan kibrin eyleme dönüşmüş hali olarak değerlendirilmiştir. Tekebbürün en ileri derecesi Yaratıcıya karşı büyüklenecek kulluk yapmamayı tercih etmektir. Tevâzuun karşıtı olan kibir kendini büyük, başkalarını küçük görme olarak tarif edilmiştir (Mustafa Çağrıncı. (2002). *Kibir, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 25, s. 562). Kibrin mânevî bir hastalık olduğunu ifade eden sûfler tedavi yöntemi olarak da tevâzu tutumuna sahip olmayı önerirler çünkü tevâzuda alçakgönüllü olma ve kendini başkalarından daha aşağıda görme duygusu vardır (Bk. İbrahim Işıtan. (2014). *Sûfi Psikolojisi, Sülemi'ye Göre Sûfi Benlik Dönüşümü*. Ankara: Divan, s. 240-243).

demek daha doğrudur çünkü eşyayı kullanma yetkisine sahip olan insandır ve onun dünyaya bakış tarzı ve dünyayı kullanma biçimi problemin kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle insan tabiatını anlamak ve kavramak dünyada yaşanan kaosun ve problemlerin kaynaklarını görme açısından önem arz etmektedir.³

Tarih boyunca dinî ve felsefî düşünce ve sistemler insan tabiatı hakkında çeşitli ve farklı fikirler ortaya koymuşlardır. İlahî dinlerin son halkası olan İslam dini etrafında gelişen dinî düşünceler de insan tabiatını çeşitli açılardan ele almışlardır. Bu düşüncelerden biri de İslam mâneviyatı olarak kabul edilen sûfî gelenektir. Sûfiler, insan tabiatında görünüşte zıt olarak nitelendirebileceğimiz iki ana unsur bulunduğunu fakat bunların uzlaşarak insan-ı kâmil diye adlandırılan mânevî anlamda kendini gerçekleştirmiş insanın ortaya çıkacağını ifade ederler.⁴ Bu iki ana unsur nefis ve ruh olarak kabul edilmektedir; nefis dünyevî arzu ve istekleri temsil eder ve kalbi bu yönde etki altına almaya çalışır. Ontolojik anlamda

³ İnsanın yeryüzünde sorumlu varlık olduğunu fakat hem Şeytana hem de Yaratıcıya uyma gibi zıt iki tutuma sahip olduğunu şu âyetler ortaya koymaktadır: “Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökcek insanı mı halife kılıyorsun? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi. Allah Adem’e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklerle arz edip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi. Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin, dediler. (Bunun üzerine:) Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklerle anlat, dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca: Ben size, muhakkak semâvât ve arzda görülmeyenleri (oralardaki sırları) bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydiniz? dedi. Hani biz meleklerle (ve cinlere): Âdem’e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu. Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğimiz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zâlimlerden olursunuz, dedik. Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde buldukları (cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine: Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır, dedik. Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden birtakım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.” (Kuran, Bakara, 2/30-37). Bu âyetler insan tabiatının hem hayra/iyiliğe hem de şerre/kötülüğe meyilli olduğunu göstermektedir. Fakat insandan istenen yönünü iyiliğe çevirmektedir ve yanlış yaptığında da kötülükten geriye adım atma yani tevbe davranışını göstermektedir. Bu nedenle sûfiler tevbeyi mânevî yolculuğun ilk makamı olarak kabul ederler (bk. Ebû Nasr Serrâc Tûsî. (1996). *El-Lüma’, İslâm Tasavvufu*, ter. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk, s. 43).

⁴ Tasavvufta ‘insan-ı kâmil’ analizi konusunda bilgi almak için örnek olarak bk. Cafer Karataş. (1998). *Muhyiddin İbn Arabî’ye Göre İnsan-ı Kâmil*. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c. 7, s. 7, s. 453-465.

kötülüğün/şerrin temsilcisi olarak addedilen şeytanın insan benliğinde ilişki kurduğu boyutun da nefis olduğunu dikkate alırsak, insanda kötülüğün kaynağı olarak nefsi görmek gerekmektedir. Buna karşın, ruh ise ilâhî, rahmânî ve melekî arzu ve istekleri temsil eder ve kalbi bu yönde etki altına almaya çalışır.⁵ Mânevî gelişim yeri olan kalp bu iki gücün etkisi ve çatışması altında yaşar. Buna göre insan beni kendi içerisinde bir gelişim ve dönüşüm sürecine girer.

İnsan beninin bir çatışma içerisinde olduğu gerçeğini kabul eden sûfi gelenek, bu çatışmanın barışla sonuçlanması için kötülüğün kaynağı nefse ve şeytana karşı mücâhede etmeyi önermiş⁶ ve bunun sonucunda ruhî müşâhedenin yani gerçekliği olduğu gibi görebilme gücünün gerçekleşeceğini savunmuştur.⁷ Bu noktada, sûfi geleneğe göre, bireysel ve sosyal barışın sağlanabilmesi için genelde bütün varlığın ve özelde ise insan tabiatının hakikatini tanıma bilgisini veren ruhî keşiflerin sağlanması ve böylece eşyanın hakikatini olduğu gibi müşâhede etmenin gerekliliğini söylemek uygun olacaktır. Çünkü insanın nefsânî arzularının kaynağı olan bedensel arzu ve istekler oluşturdukları mânevî perdeler nedeniyle eşyanın hakikatini görmeye engel teşkil ederler.⁸ Bu durumda yapılması gereken iş, her türlü perdeye karşı tavır almak/mücâhede etmek⁹ ve bütün mevcûdâtın aslını teşkil eden ilâhî varlığın zâtî ve sıfâtî özelliklerini keşfederek, insan tutum ve davranışlarına model olmalarını sağlamaktır.¹⁰

Söz konusu edilen ruhî keşiflerin sağlanarak bireysel ve sosyal barışın kazanılması için sûfiler bazı metotlar geliştirmiş ve bunları uygulamaya koymuşlardır. Bunlardan en önemlisi insandaki nefsânî arzu ve istekleri

⁵ Bk. Abdülkerim Kuşeyrî. (1991). *Kuşeyrî Risalesi*, ter. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh, s. 222-223.

⁶ Ali b. Osman Cüllâbî Hucvîrî. (1996). *Keşfu'l-mahcûb, Hakikat Bilgisi*, trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh, s. 314-321.

⁷ Bk. Süleyman Uludağ. (2006). *Müşâhede, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 32, s. 153.

⁸ Sûfi literatürde hicab/perde salikle Hak arasında bulunan ve O'nu tanımaya engel olan her şeydir. İnsan beninde bulunan her gücün perdeleri farklıdır: Nefis, kalp, akıl, ruh ve hafnin her birinin kendine has bir perdesi vardır. Nefsin perdesi arzular, kalbin perdesi Hak'tan başkasını düşünme, aklın perdesi mâkuller, ruhun perdesi temaşa, hafnin perdesi de ilâhî azamet ve kibriyâdır (bk. Süleyman Uludağ. (1998). *Hicab, DİA*. İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 17, s. 430-431).

⁹ Mücâhede kavramı hakkında geniş bilgi almak için bk. Kuşeyrî. (1991), s. 235-239; Kelâbâzî. (1992). *Ta'arruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh, s. 202-205.

¹⁰ Bk. Kelâbâzî. (1992), s. 180-181.

uyandıran dünya ve dünyadakilere karşı ilgisiz kalmayı/zühdü öğrenmektir.¹¹ Çünkü bir şeye karşı ilgi ve alaka devam ettikçe ona karşı olan sevgi ve bağlılık da artarak devam eder. Bu nedenle fâni görülen ve sadece vazifeyi yerine getirebilmek için bir müddet geçici ve emanet olarak verilen dünyevî varlıklara karşı gereğinden fazla ilgi göstermemeyi öğrenmek insan için en temel vazife olarak kabul edilmiştir.¹² Buna göre barışın sağlanabilmesi ile dünyaya ilgi duymamak arasında doğrudan ilişki vardır.

Sûfî geleneğin öngördüğü zühd yaşamının gerçekleşmesi dünyevî ve uhrevî beklentilerden uzak olma şartına bağlıdır. Çünkü dünya ve âhîret nimetleri insan zihnini çeker ve kalp bunlarla ilgilenmeye başlarsa, kişi bu nimetlere karşı ihtiraslı bir duruma düşer. Her türlü nimete karşı mesafe koymak ve yalnız Yaratıcının rızasını ve memnuniyetini aramak içsel huzuru ve sosyal barışı sağlamak için gerekli görülmüştür.¹³

Sûfî geleneğin ortaya koyduğu zühd anlayışının temel amacı İslam dininin hedeflemiş olduğu ihsan/Rabbini görüyormuş gibi kulluk yapma tavrını hayata geçirme kaygısıdır.¹⁴ Çünkü dünyaya karşı ilgisi ve hırsı olmayan kişi elindeki maddî ve mânevî imkânları ihsan duygusu çerçevesinde insanlığın faydasına kullanma/hizmet etme tutumunu sergileme imkânı elde eder.¹⁵ Bu durum yaşamın iyilik ve yardımlaşma üzerine kurulması anlamına gelmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, sûfî

¹¹ Bk. İbrahim İşıtan. (2014), s. 104-108.

¹² Bk. İbrahim İşıtan. (2014), s. 131-132.

¹³ Sûfî literatürde rızâ, mânevî yolculuğun en son duraklarından/makam ve menzillerinden biri olarak kabul edilmektedir. Genel anlamda rızâ, kalbin Allâh'ın kadîm irâdesine nazar ederek ilâhî kaderin hüküm ve kararları karşısında sükûnetle sevinç duyması ve ıstırap çekmemesidir. Çünkü kişi Yaratıcının kendisi için en iyisini seçtiğini bilir ve bu nedenle öfke duygusunu göstermeyi bırakır (Serrâc. (1996), s. 51-52).

¹⁴ Tasavvuf ilminin ihsan olarak da kabul edilmesi, sûfî hayatın Allâh'ın varlığını hissederek yaşamayı hedeflediğini göstermektedir. Buna göre Yaratıcıyı görerek yaşama duygu ve düşüncesi hayatı iyilik yapma üzerine kurma anlamına da gelmektedir. İhsan konusunda daha çok bilgi almak için bk. Mustafa Çağrı. (2000). *İhsan, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 21, s. 544-546.

¹⁵ Sûfîler maddî ve mânevî bütün imkanları insanlığa hizmet olarak kullanmayı/cûd ve sahavet tutumunu benimserler ve hatta zekat verecek derecede mal bile biriktirmedikleri için de zekat verme durumunda kalmazlar (Bk. Ali b. Osman Cüllâbî Hucvîrî. (1996), s. 454-455). Sûfî yolda bulunan müridin malını ve canını Yaratıcının emrine uygun şekilde harcaması beklenir. Buna göre, sûfî mânevî gelişim yolunda malını ve canını feda eden bireydir (Bk. Hucvîrî. (1996), s. 459).

birey ve grupların kendilerini hizmete adanmaları ve kendi ihtiyaç ve çıkarlarından daha çok başkalarının ihtiyaç ve çıkarlarını öne çıkarmaları/îsâr¹⁶ barış ortamının sağlanmasında etkili bir yöntem olarak kabul edilebilir. Sûfî söylem ve uygulamalar dikkatle incelendiğinde kendilerine karşı sert fakat başkalarına karşı yumuşak ve şefkatle davranma biçimi öne çıkar.¹⁷ Bu durum bireyi kendi ihtiyaçlarını sınırlama ve elindeki imkânları başkaları için kullanma tutumunu benimsemeye iter.¹⁸ Azimle yani zor olanı yapmakla¹⁹ kendini sorumlu hisseden sûfî birey, başkalarının hata ve kusurlarıyla değil, kendinde bulunan hata ve kusurlarla ilgilenir²⁰ ve bu tutum diğer bireylerle barış içerisinde yaşamayı kolaylaştırır.

Sûfî yaşam tarzının başkalarının hatalarını görmeme tutumunu öne çıkarması, bireylerarası ilişkilerde affetme prensibinin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır.²¹ Sûfî uygulamada diğer insanların bize karşı yaptıkları olumsuz durumlarda ilâhî hikmetleri arama düşüncesi öne çıkar²² ve böylece yapılan yanlışların bizden de kaynaklanabileceğini hesaba katma tutumu davranış planında kendini gösterir. Bu ruh hali içerisinde olan sûfî

¹⁶ “İhtiyaçları bile olsa, onları (kardeşlerini) kendilerine tercih ederler” (Kuran, Haşr, 59/2) âyetini model alan sûfîler, diğer bireylerin ihtiyaçlarını öne çıkarma tutumunu tercih etmişlerdir (bk. Bk. Hucvîrî. (1996), s. 301-302; İbrahim Işıtan. (2014), s. 149-153).

¹⁷ Şefkat konusunda bk. İbrahim Işıtan. (2014), s. 168-169.

¹⁸ Nefsin arzu ve isteklerini sınırlama ve azla yetinme tutumu konusunda bk. İbrahim Işıtan. (2014), s. 133-136.

¹⁹ Sûfîler, bireyin kendi çıkarlarına kullanma ihtimaline karşı, ruhsatlarla yani dinen verilmiş izinlerle hareket etmeyi tercih etmemişler, azimle yani dinen daha meşakkatli kabul edilen kuralları uygulamaya koymayı salık vermişlerdir. Bu tercih insanlar arası ilişkilerde ve toplumda barışın yaşama geçirilmesine yardımcı bir unsurdur. Çünkü zor olanı tercih etmek başkalarının ve toplumun menfaatini öne çıkarmakla doğru orantılıdır. Ayrıca bir bireyin veya grubun zor olanı tercih etmesi diğer birey ve grupları da zor olanı tercih etmeye yönlendirir. Bu durum toplumda ahlakî anlamda en üst düzeyde davranma durumunu ortaya çıkarır ve böylece barış ortamının sağlanmasına doğrudan katkıda bulunur (bk. İbrahim Işıtan. (2015). *Kuşadalı İbrahim Halvetî'ye Göre Mânevî Şahsiyet Gelişimi*. Karabük: İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, c. 5, s. 6, 1705-1706; Süleyman Uludağ. (2008). *Ruhsat, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 35, s. 210).

²⁰ Bk. İbrahim Işıtan. (2014), s. 136-140.

²¹ Dinî yaşamın affedicilik üzerine etkisi söz konusudur. Bu konuda örnek olarak bk. Ali Ayten. (2009). *Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 37, s. 111-128.

²² İlâhî fiillerde hikmet konusunda bilgi almak için bk. Emrullah Yüksel. (1988). *İlâhî Fiillerde Hikmet*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c. 8, s. 43-76. Tasavvuf literatüründe hikmet kavramı üzerine bilgi almak için bk. Mustafa Kara. (1998). *Hikmet, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 17, s. 518-519.

bireyin diğer insanların kendisine karşı yaptığı yanlışları affetmesi ve hatta görmemesi mümkün hale gelir. Buna karşın sûfi bireyin Yaratıcıya ve topluma karşı yapılan hataları aynı oranda affetmediği görülmektedir çünkü söz konusu olan Allah ve kamu hakkıdır. Buna göre, nefesine karşı durabilme eğilimi sûfi bireyi ben merkezli yaşamaktan çıkarmakta ve Yaratıcı ve toplum için davranabilme kıvamına kavuşturmuştur.²³ Bu hareket tarzının bireysel ve sosyal barışı kazanma merkezli çalışmadan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Toplumsal anlamda barış içerisinde birlikte yaşamın en üst düzeyde sağlanmasının en temel özelliklerinden biri de adaleti sağlamaktır. Adaletin sağlanmadığı yani her varlığa hakkının verilmediği toplumlarda barışın sağlanması mümkün değildir. Sûfi yaşamın kendini gerçekleştirme adına her şeye hakkını vererek hayata geçirme arzusu bu anlamda önem arz etmektedir.²⁴ Bilginin, düşüncenin, dikey ve yatay bütün ilişkilerin her türlü sahtelikten ve ikilikten uzak olmasını öngören sûfi yol, her türlü bağın ve ilişkinin hakikat sevgisi üzerine kurulmasını gerekli görür. Hakikat ilmini arama ve bu çerçevede hikmetli davranmayı öne çıkarma seyrü sülûkun hem gereği hem de hedefi olarak kabul edilmiştir. Bu zorunluluk ve amaç – yukarıda ifade edildiği gibi – bireysel çıkar ve beklentileri geriye bırakmayı ve diğer insanların ihtiyaç ve menfaatlerini öne çıkarmayı gerektirir.

Sûfi geleneğin bu ve benzeri yaşam prensipleri sosyal yaşamda güvenin sağlanması ve dolayısıyla barışı temin edilmesi bakımından önem arz eder; bireysel ve sosyal anlamda güvenin sağlanması barış ortamının meydana gelmesine doğrudan etki eder. Bu konuda psikoloji biliminde yapılan araştırmalar bireyin doğumundan itibaren çevresine güven duygusuyla bağlanmasının önemini ortaya koymuş ve bunun insan ruh sağlığı açısından değerini belirtmiştir. Bireysel ve sosyal anlamda güven duygusundan mahrum olan insanların strese düşmeleri ve daha da önemlisi depresyona

²³ Sûfi birey dinî inancı gereği Allâh'a bağlanma tutumunu benimser ve bunun için dünyevî olana tavır alır (bk. İbrahim İşıtan (2014), s. 129-132).

²⁴ Adâlet, ferdi ve içtimâî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan bir erdem olarak (Mustafa Çağrıncı. (1998). *Adâlet, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 1, s. 341), sûfi yolculuğun gerçekleştirmek istediği ahlâkî hedeflerden biridir. Kurân-ı Kerim'in adâleti engelleyen temel unsurlardan birinin nefsin hevâsı/arzusu olduğunu belirtmesi (bk. Abdurrahman Kasapoğlu. (2012). *Kur'an'da Adâlet Psikolojisi -Adaleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler*. Malatya: Hikmet Yurdu, c. 5, s. 10, s. 66-71), sûfilerin nefsin hevâsına karşı durma tutumuna sahip olmalarının önemini göstermektedir (bk. Hucvîrî. (1996), s. 309-313).

düşmeleri daha çok rastlanan bir durum olarak ortaya konmuştur.²⁵

Kısaca tekrar ifade edersek, tasavvuf geleneği açısından bakıldığında, sûfî yaşamın – bireysel olması yanında – bir grup içerisinde hayata geçirilmesi ve bunun da birtakım mânevî ve ahlâkî kurallara dayandırılması barış içinde birlikte yaşama kültürüne katkısını artırmaktadır. Sûfî birey mânevî yolculuğunu içsel anlamda derinleştirip ilk önce Yaratıcına ulaşmayı hedefler ve bu aşamadan sonraki yaşam dönemini insanî ve gerçekçi bulur. Bu nedenle sûfî birey Mevlâ'sına kavuşmadan önce yaşadığı hayatı çocukluk dönemi olarak telakki eder, vuslata erdikten sonraki yaşam dönemini yetişkinlik dönemi olarak kabul eder.

Hz. Mevlâna'da Barışı Sağlamanın Temel Bazı İlkeleri

Giriş kısmında barışın sağlanması konusunda sûfî psikolojisi açısından ifade ettiğimiz fikirleri şimdi de Hz. Mevlâna'nın düşüncesi zaviyesinden ele alalım. Konuyu daraltma açısından dört başlık altında sunmayı uygun gördük: *Dünyayı âhireti kazanma aracı olarak görme, alt benliğin/nefs-i emmânenin arzu ve isteklerine sınır koyma, mânevî hürriyet/fakr makâmını yaşama, vahdet makâmında bulunma.*

a) Dünyayı Âhireti Kazanma Aracı Olarak Görme

Giriş bölümünde kısaca ifade ettiğimiz gibi, sûfî açıdan bakıldığında, bireysel ve sosyal barışın sağlanması kişinin dünya ve dünyevî olana bakış tarzıyla ilgilidir. Barışın sağlanması dünya şartlarında olacağına göre, insanın dünyaya hangi gözle baktığı önem arz etmektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi sûfî bakış dünyanın ve dünyevî olanın geçiciliği üzerine durur, kalıcı ve uhrevî olana ilgi duyulması gerektiği fikrini öne çıkarır. Bu konuda Hz. Mevlâna şöyle der: *"Dünyayı isteyen, olmayacak kötü şey istedi. Öteki dünyayı isteyen iyi bir durum istedi."*, *"Bu dünya zindandır ve bizse zindandakiler. Zindanda çukur kaz ve kendini kurtar!"²⁶*

Hz. Mevlâna bu ifadeleriyle dünyanın zindan olduğunu, insanların da bu zindanda yaşayan mahpuslar olduğunu ve kişinin kendini bu zindandan kurtarması gerektiğini belirtir. Dünyanın hapisane olarak kabul edilmesi,

²⁵ Güven ortamının toplumsal barış için önemi bilinen bir gerçektir çünkü güven duygusunun zayıfladığı toplumlarda sosyal ilişkiler istenilen düzeyde gelişmez ve barış ortamının gelişmesi engellenmiş olur (bk. Ömer Müftüoğlu. (2005). *Güven Ortamının Bir Toplum İçin Önemi ve Bunu Engellleyen Faktörler*. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c. 5, s. 2, s. 143-159).

²⁶ Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004). *Mesnevî*, çev. Adnan Karaismailoğlu. İstanbul: Akçağ, s. 67.

uzun süre yaşanılacak bir yer olmadığı anlamına gelmektedir. Nasıl ki mahpus olan birey bir an önce hapisshaneden çıkma arzusu taşırırsa mümin kişi de asıl vatanının âhiret yurdu olduğunu bilir ve bu dünyadan kurtulma savaşı verir. Dünyadan kurtulma savaşı bir an önce bedensel ölümü tercih etmek değildir çünkü hapisshane olan dünyada gerçekleştirilmesi gereken bir hedef vardır: Kendini ve Rabbini tanımak.²⁷ Buna göre, sûfî bakış tarzına göre dünya ve dünyevî olandan kurtuluşun yolu seyrü sülûku/mânevî yolculuğu gerçekleştirerek beden hapsinden kurtulmak ve ruhun hürriyet alanına girmektir. Çünkü söz konusu bu yolculuk sayesinde kalp dünyevî arzu ve isteklerin etkisinden kurtulur ve kendini ruhî arzu ve isteklerin etkisine bırakır.²⁸

Bu çerçeveden bakıldığında, dünya ve dünyalık denen şey, kişiyi Yaratıcıdan alıkoyan şeydir, yoksa dünyanın kendisi değildir. Çünkü dünyanın kendisi âhireti kazanmak için araçtır ve mânevî gelişim için gerekli bir mekândır. Bu noktayı Hz. Mevlâna şöyle dile getirir: “*Dünya nedir? Allah’tan gâfil olmaktır; kumaş, para, tartı ve kadın değil. Din için yüklendiğin mal hakkında Resûl, ‘Helal mal ne güzel’ dedi.*”²⁹ Bu ifadelerle göre dünya Yaratıcının hazır olmadığı her davranış olarak değerlendirilebilir. Buna göre dinî bir vazife bile icra edilmiş olsa, eğer Allah rızası dışında bir kaygıyla yapılıyorsa bu dünya olarak kabul edilir.³⁰ Tam tersine dünyalık

²⁷ Sûfî yolculuğun hedefi, nefsi tanımak ve dolayısıyla Rabbi tanımak olarak belirlenmiştir: Mârifetü’n-Nefs ve mârifetu-r-Rab. İnsan merkezli bir bilgi teorisini esas alan tasvuvî düşüncede, insanın kendini tanuması temel ilkedir. Sûfî, nefsi hakkında edindiği bilgiden hareket ederek Hakk’ın bilgisine ulaşır. İnsanın Hakk’a dair bilgisi nefsinde dair bilgisi ölçüsünde olduğundan Hakk’ı daha iyi bilmesi için nefsinin/kendini daha iyi bilmesi gerekir. Tasavvufta Hakk’a dair bilgiye ‘mârifet-i Hak’ (mârifetullah), salikin kendine dair bilgisine de ‘mârifet-i nefis’ denir (Süleyman Uludağ. (2003). *Ma’rifet-i nefis, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 28, s. 56-57). Sûfîler bu anlayışı ‘Nefsini bilen Rabbini bilir’ sözüyle/hadisleriyle ifade etmişlerdir. Bu sözün kaynağı hakkında bk. Yusuf Açkel. (1998). *Nefsini Bilen Rabbi’ni Bilir’ Hadis mi, Kelam-ı Kibar Mı?*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c. 5, s. 173-200).

²⁸ Sûfî gelenekte seyrü sülûk bireyin maddî boyutunun etkilerinden kurtulmak, bu âleme gelmeden önceki durumuna yeniden kavuşmaktır (bk. İbrahim İşitan. (2012). *Sadreddin Konevî’ye Göre Sûfî Psikolojisi, Konevî Düşüncesinde Sûfî Kisilik Yapısının Temel Dayanakları*. Karabük: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, c. 1, s. 2, s. 171).

²⁹ Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004), s. 67.

³⁰ Sûfîler yaptıkları fiil ve davranışlarında ‘huzûru’ ararlar. Bu anlamda huzur iki türlüdür: Birincisi *huzur-i kalb* ki kalbin, saflık sayesinde, gözden gâib olan sevgilisinin yanında hâzır olması anlamına gelir. İkincisi ise *huzur-i Hak* ki sâlikin Hakk’ı kalbinde hâzır bulması manasına gelir (Süleyman Uludağ. (1996). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet, s. 251). Bu nedenle sûfîler kalbin Hakk’ın huzurunda olmamasını ve Hakk’ın da kalpte hâzır olmama durumunu

gibi gözükken bir işi Yaraticının hoşnutluğunu kazanmak adına yaptığımızda, bu davranışımız dünyalık olmaktan çıkar ve âhiret yatırımı olarak kabul edilir. Bu anlayışa göre dünya ve âhiret ayrımı söz konusu değildir çünkü dünya âhiret hayatını hazırlayan bir yaşam dilimidir. Hz. Mevlâna bu konuda şöyle der: “*Cihan sence büyük ve sonsuz ise de, kudret önünde onu, var olmayan bir zerre bil. Bu cihan, bizzat sizin ruhlarınızın hapishanesidir. Acele edin! Ovanız olan yöne gidin. Bu cihan sınırlı, o ise bizatihi sınırsız. Suret ve şekil, bu mananın önünde engeldir.*”³¹ Sûfîmizin bu sözleri içinde yaşadığımız bu dünyanın sınırları olması nedeniyle ruhumuz için zindan olduğunu ve buradan sınırsız ve sonsuz âlem olan âhirete doğru kaçmak gerektiğini ifade etmektedir. Kısaca ifade edersek, dünyada yaşamak ancak onun bir parçası olmamak gerekmektedir.³²

Bu açıklamalara göre dünya barışının sağlanması, âhiret hayatı adına davranmakla doğru orantılıdır. Dünyaya aldırmandan ve dünyevî olana takılmadan davranma gücüne erişen birey yaşamını öteki dünya hedefine yönelik düzenler ve dünyevî kavgalardan uzak yaşar.

b) Alt Benliğin/Nefs-i Emmârenin Arzu ve İsteklerine Sınır Koyma

Yukarıda söz konusu ettiğimiz dünyayı âhireti kazanma aracı olarak değerlendirebilme ancak alt benliğin arzu ve isteklerine karşı durmak ve sınır koymakla mümkündür. Çünkü ruhî ve mânevî gelişmeyi gerçekleştirememiş kişi dünyevî ilgi ve ilişkilere bağımlı yaşar. Bu nedenle, kişiyi bu durumdan kurtarmak için arzu ve isteklerine karşı mücâhede etmek mânevî gelişim için vazgeçilmez bir zorunluluktur. Aksi takdirde kişinin yapıp ettiklerinden kendisi ve başkaları için olumlu sonuçlar çıkmaz ve hatta kendisi ve başkaları için zararlı davranışlar ortaya çıkar.³³ Hz. Mevlâna bu konuyu şöyle vurgular: “*Kalem rüzgârdan ve defter sudan olursa, ne yazarsan çabucak yok olur. Mânasız söz sudaki şekildir; onda vefa ararsan,*

gaflet olarak değerlendirirler (Bk. İbrahim Işıtan. (2014), s. 210-216; Süleyman Uludağ. (1996). *Gaflet, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 13, s. 283-284).

³¹ Mevlâna Celâleddin Rûmî. (2004), s. 53.

³² Bk. Robert Frager. (2005). *Kalp, Nefs, Ruh*, çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Gelenek, s. 37-38.

³³ Sûfîlerin sözünü ettikleri nefse karşı mücâhede etmenin karşısında en büyük engellerden biri de tembellik ve kurallara uymama tutumlarıdır (bk. İbrahim Işıtan. (2014), s. 219-223, 225-232). Bu nedenle sûfîler nefsin zincirlerinden kurtulmak için sürekli çalışmayı ve hizmeti esas almışlardır. Bu çerçeveden bakıldığında, başkalarına yük olmamak ve hatta başkalarına hizmet etmek sûfî yolun en temel gereklerinden biri olarak kabul edilmiştir (Robert Frager. (2005), s. 42-43).

ellerini ısrarak pişman olursun. Rüzgâr insandaki arzu ve istektir. Arzuyu bırakırsan, Hakk'ın haberidir. Yaratıcının haberleri hoştur, çünkü onlar baştan ayağa ebedîdir.³⁴ Sûfimizin bu sözleri nefsin arzu ve isteklerine göre davranmanın suya yazı yazmak gibi kalıcı bir etki bırakmayacağını ve yaşamın boşa harcanması demek olduğunu ifade eder. Çünkü bilinçli bir şekilde organize olmadan, Yaratıcının beklentilerine riayet etmeden ve yalnız nefsin arzu ve isteklerini tatmin etmek için icra edilen fiiller/davranışlar dünya hayatında kalır ve âhiret yaşamına ulaşmaz. Buna mukabil nefsin hevâ ve heveslerini terk ederek hareket kabiliyeti geliştirme Allah'tan haber yani ilham alma fırsatını doğurur ve böylece kişi ebedî/kalıcı fiiller icra etme imkânı elde eder.³⁵

H. Mevlâna "Padişahların heybeti, arzudandır/hevâdandır. Peygamberlerin büyüklük nedeni ise Yüce Allah'tandır. Padişahların adları paralardan silinir. Ahmed'in adı ise sonsuza dek işlenir."³⁶ der. Bu ifadeler Tanrı buyruğuna kulak vermeden kendi arzu ve isteklerine göre hareket eden yöneticilerin işlerinin sonuç vermeyeceğini, buna karşın peygamberlerin işlerinin ilahî emirlere göre hareket etmelerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Çünkü Kuran ifadesine göre peygamberler kendi hevâ ve hevesinden konuşmaz, onun konuşması vahiyden başka bir şey değildir.³⁷

Sûfî gelenek içerideki düşmanımız olan nefsimizle olan mücâhedeyi büyük cihat olarak değerlendirir çünkü nefsin hile ve tuzakları her zaman açık ve net değildir. H. Mevlâna bu konuda şunları söyler: "Ey padişahlar! Dıştaki düşmanımızı öldürdük. İçimizde ondan daha kötü bir düşman kaldı. Bunu öldürmek, aklın ve zekânın işi değildir. İçteki aslan, tavşanın oyuncuğu değildir. Bu nefis cehennemdi, cehennem ise ejderhadır. O denizlerle eksilip azalmaz...Bu nefsimiz cehennem parçası olduğu için, parçalar da daima bütünün tabiatını taşır."³⁸ Sûfimizin bu açıklamaları insanın içinde bulunan nefsin düşmanların en büyüğü olduğunu ve onunla savaşmak için de Hakk'ın desteğini almaktan başka çare olmadığını ifade eder. Çünkü insanın kendi

³⁴ Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004), s. 71-72.

³⁵ Sûfî yolun ortaya koyduğu fenâ ve bekâ anlayışı geçici olanın etkisini kalpten atmak ve kalıcı olanın tesirini kalbe yerleştirmek içindir. Geçici hazları arzu eden nefsin istekleri kırılmadan, kalıcı olan rûhunun hazlarının benliğe yerleşmeyeceğini belirten sûfiler, hedef olarak ilahî sıfatların tecellilerini kalbe yerleştirme savaşı verirler (bk. Hucvîrî. (1996), s. 365-371; Mustafa Kara. (1995). *Fenâ, DîA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 12, s. 333-335).

³⁶ Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004), s. 71-72.

³⁷ Kuran, Necm, 53/3.

³⁸ Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004), s. 81.

başına bu savaştan galip çıkması mümkün değildir.³⁹ Bu durumda Hakk'ın nefis hakkında verdiği bilgilere kulak vermek ve nefisle mücâhede edebilmek için koyduğu kuralları uygulamaya koymak gerekmektedir. Hz. Mevlâna bunu şu sözleriyle dile getirir: "Nefsi öldürecek ancak Hakk'ın ayarındır/iradesidir. Onun yayını Hakk'tan başka kim çekebilir? Yaya ancak doğru ok konur. Bu yayın ters ve eğri okları vardır. Ok gibi doğru ol, yaydan kurtul. Çünkü yaydan şüphesiz doğru oklar sıçrar. Dış savaştan dönünce, iç savaşa yöneldim. -Biz- "Küçük cihattan döndük"üz. Peygamber'le büyük cihattayız.⁴⁰" Sûfîmizin bu sözleri nefse karşı savaşı ancak Hakk'ın önderliğinde ve Hz. Peygamber (sav)'in rehberliğinde başarabileceğimizi ortaya koymaktadır. Çünkü Hz. Peygamber (sav) nefsin tabiatını ve onunla nasıl mücadele edilebileceğini Hakk'tan öğrenmiş ve bize bunu sünnetiyle göstermiştir.⁴¹

Bu açıklamalar ışığında bireysel ve sosyal barışın sağlanması için kendi çıkarlarından daha çok evrensel değerler adına davranma kabiliyeti gösteren insan ve insan gruplarına ihtiyaç vardır. Bütün insanlığın çıkarları düşünülmeden ve sadece bir bölgenin veya bir grubun menfaatleri adına hareket ederek dünya barışını sağlamak mümkün değildir. İnsan tabiatına uygun değer yargıları ve davranış kalıpları ile hareket etmek bu açıdan önem arz eder.

c) *Mânevî Hürriyet/Fakr Makâmını Yaşama*

Dünya hayatını âhîret yurduna hazırlanma aracı olarak telakki etme ve bu nedenle, alt benliğin arzu ve isteklerine sınır koyma, sonuç itibarıyla sûfî bireyde mânevî hürriyetin/fakrın oluşmasına yol açmaktadır. Hiçbir şeye bağlanmamayı ve sadece Yararıcıya kul olmayı hedefleyen bu özgürlük anlayışı bireye dünyaya karşı ilgi duymama ve dünyayı yalnızca âhîret için bir hazırlanma yeri olarak değerlendirme imkânı verir. Bu nedenle sûfîler fakrı bir makam olarak kabul ettikleri gibi hedef olarak da görmektedirler.

³⁹ Sûfî yaşam tarzının bir kılavuz eşliğinde gerçekleşmesinin nedeni kendi başına Allâh'ın iradesine uyma gücüne sahip olamamasıdır. İradesini kuvvetlendirmiş bir müridin örnek davranışlarını taklit ederek, sâlik nefesine karşı savaşta başarı elde eder. Müridde uymanın anlamı ve değeri konusunda bk. Himmet Konur. (2005). *Mesnevî'de Mürid-Mürşid İlişkisi*. Ankara: Tasavvuf, c. 14, s. 149-151.

⁴⁰ Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004), s. 81.

⁴¹ Sûfî yolda rehber Hz. Peygamber (sav)'dir çünkü o Hakk'ın rehberliğinde hakikati bütünüyle uygulamaya koymuştur. Bu nedenle sûfîler Hz. Peygamber (sav)'i örnek almayı prensip olarak kabul etmişlerdir. Sûfîlerin Hz. Peygamber'e uymaları konusunda bilgi almak için bk. Serrâc. (1996), s. 93-105.

Hız. Mevlâna bu konuda şunları söyler: *'Mal ve saltanatı gönülünden kovduğu için Süleyman kendisini sadece miskin/yoksul diye adlandırdı. Havayla dolu, ağzı kapalı testi, büyük suyun üstünde gider. Dervişlik/yoksulluk havası içte olunca, insan dünya suyu üstünde kalır. Bu dünyanın bütün mülkü onun olsa da onun gönül gözünde mülk bir şey değildir. Öyleyse gönül ağzını bağla ve mühürle. Onu Min ledün/Hak katından ululuk havasıyla doldur.'*⁴² Sûfîmizin bu sözleri fakr makamının oluşması için kalbin dünya malı ve makamlarıyla ilgisinin kalmamasının gerektiğini vurgular. Dünya ve dünyalığın elde olması mânevî gelişime engel değil, tam tersine yardımcı bir unsurdur çünkü insan dünya şartlarında mânevî yolculuğunu gerçekleştirme durumundadır. Buna göre aslolan dünyevî imkanları elde bulundurmamak değil, bu imkanlar konusunda gönlün ilgisini kırmaktır.⁴³ Bu duruma eren bireyin davranışları kalıcı etki bırakır ve insanlığın barış ve mutluluğuna doğrudan katkı sağlar.

Sûfîlerin fakr/mânevî hürriyet anlayışı çerçevesinde bakıldığında, dünyanın fakr tutumuna uygun davranan yöneticiler tarafından yönetilmesi dünya barışının sağlanmasında önemli bir nokta olarak gözükmektedir. Çünkü dünyada gözü olan yöneticilerin idare tarzlarında dünyevî ilişki ve menfaatler öne çıkar ve bu da adaletin sağlanmasına ve dolayısıyla güven ortamının oluşmasına engel teşkil eder. Bu nedenle yöneticinin mânevî hürriyet ve mânevî sultanlık anlamına gelen fakr tutumuna sahip olması önem arz eder. Hız. Mevlâna bu durumu Hız. Ömer (ra) örneği üzerinden şöyle anlatır: *"Rum Kayserinden Medine'deki Ömer'e derin çölden bir elçi geldi. 'Ey yiğitler! Halifenin sarayı nerede? Atımı ve eşyama oraya çekeyim' dedi. Millet ona dedi: 'Onun sarayı yoktur, Ömer'in sarayı aydınlık bir candır. Her ne kadar beyden dolayı şöhreti olsa da dervişler gibi bir kulübesi vardır. Ey kardeş! Onun sarayını nasıl görürsün? Çünkü senin gönül gözünde kıl bitmiş. Gönül gözünü, kıldan ve hastalıktan temizle. O zaman onun sarayını görmeyi ümit et. Arzulardan canı temiz olan, pak huzuru ve eyvanı hemen görür. Muhammed bu ateş ve dumandan pak olunca, nereye yöneldiyse Allâh'ın cemâli vardı. Sen kötü istekli vesvesenin arkadaşı iken 'Allah'ın yüzü/kiblesi oradadır'ı nasıl bilirsin.'*⁴⁴ Sûfîmizin bu ifadeleri yönetici makamında bulunan kişinin dünyadan yeteri kadarıyla yetinme duygusuna sahip olup himmetini ve gayretini âhirete

⁴² Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004), s. 67-68.

⁴³ Sûfîler bu durumu fakr makâmıyla ifade ederler. Fakr, her şeyin dünyevî boyutunun kaybolması ve uhrevî olanın kalbi kuşatması anlamına gelir. Fakr kavramı hakkında geniş bilgi almak için bk. Serrâc. (1996), s. 46-48; Kelâbâzî. (1992), s. 144-146.

⁴⁴ Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004), s. 83-84.

yönlendirmesinin önemini göstermektedir. Çünkü mânevî hürriyetini sağlamış bir yönetici dünyevî ilgi ve ilişkileri konusunda güven duygusu oluşturacaktır. İnsanlararası ilişkilerde düşmanlığın oluşması ve dolayısıyla barış ortamının ortadan kalkmasının temel nedenlerinden biri de dünyevî menfaatlerin paylaşım sorunudur. Dünyaya karşı hırslı olan kişiler hedeflerine ulaşmak için çeşitli hile ve manipülasyonlara girebilmekte ve toplumların yönetimini bu çerçevede etkileyebilmektedirler. Bu nedenle yönetici grubunun mânevî ilke ve prensipleri yaşamlarında ve yönetim tarzlarında uygulamaya koymaları, dünyevî konularda eleştirilere maruz kalmalarına engel olur ve adalet, güven ve barış ortamının sağlanması daha kolay gerçekleşir.

İnsanların tutum ve davranışlarında ağırlıklı olarak ya heybet durumu ya da muhabbet durumu yansır.⁴⁵ Fakat özellikle idareci olan bireylerde bu iki halin dengeli bir şekilde bulunması önemlidir. Sûfî yaşam tarzının ortaya koyduğu fakr tutumu içerisinde olmanın idareci konumundaki bireye hem heybet hem de muhabbet hallerini kazandıracağını söylemek mümkündür. Çünkü idarecinin tutum ve davranışlarında adalet, güven ve barış gibi değerleri yaşama geçirmesi diğer özelliklere bağlı olduğu gibi hem heybet hem de muhabbeti bir arada yansıtmasına da bağlıdır. Hz. Mevlâna bu durumu Hz. Ömer örneği üzerinden şöyle anlatır: *“Rum Kayserin’den gelen elçi oraya gelip durdu. Ömer’i görerek titremeye başladı. Elçiye o uyuyandan bir korku geldi. Canına hoş bir hâl çöktü. Sevgi ve korku birbirine zıttır. Bu iki zıddı gönlünden bir arada gördü. Kendi kendine dedi: Ben padişahları gördüm. Sultanların yanında büyük ve seçkin kişiyim. Padişahlardan korkum ve endişem yoktu. Bu adamın heybeti aklımı kapıp aldı. Aslan ve kaplan ormanına gittim, yüzüm onlardan dolayı rengini değiştirmedim. Nice savaşta, harpte bulundum. Savaş olduğunda aslan gibiydim. Nice ağır yaralar aldım, nice ağır yaralar açtım. Başkalarından daha cesurdum. Bu adam silahsız, yerde uyumuş; bense bütün vücudumla titriyorum, nedir bu? Bu Hakk’ın heybetidir, halktan değildir. Bu abalı adamın heybeti değildir.”*⁴⁶ Sûfîmizin bu sözleri fakr tutumuna sahip idarecinin korku ve sevgi hislerini bir arada yansıttığını ve böylece insan-ı kâmil olarak Allâh’ın Celal ve Cemal sıfatlarının birlikte tecellisine sahne

⁴⁵ Bu iki halin aynı insanda bulunması nadir olan bir haldir. Hz. Peygamber (sav)’in şahsında, birçok özellik gibi, zıt olarak değerlendirilebilecek heybet ve muhabbet durumları da dengeli bir şekilde mevcuttu. İdeal insan Hz. Peygamber (sav)’i örnek alması gereken Müslüman idarecilerinin de bu iki durumu birlikte yaşamaları adalet, güven ve barışı telkin etmek bakımından önem arz etmektedir.

⁴⁶ Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004), s. 81-82.

olduğunu göstermektedir.⁴⁷ İnsanın yeyüzünde Allâh'ın halifesi olması dikkate alındığında, insanda potansiyel olarak bulunan zıt kutupların dengeli bir şekilde davranışa yansımaları gerekmektedir. Özellikle de toplumu idare eden bireylerin söz konusu bu dengeye sahip olması adaletin sağlanması, güven ve barış ortamının oluşması için önem arz etmektedir.

d) *Vahdet Makâmında Bulunma*

Bütün ilâhî dinler gibi İslam dini de Allâh'ın birliği (vahdet) ve dolayısıyla varlığın kaynağının birliği üzerine kuruludur. Yaratıcının bir olduğunu kabul etmek aynı zamanda yaratılanların da Bir'den meydana geldiği anlamına gelmektedir.⁴⁸ Bu inanç biçimi sûfî düşünce tarzında tecellî kavramıyla ifade edilmektedir.⁴⁹ Sûfî anlayışa göre bütün varlık Allâh'ın isim ve sıfatlarının tecellîleri olarak kabul edilir. Buna göre varlıkta esas olan birliktir/vahdettir ve çokluk/kesret ise izafidir. Bu çerçeveden bakıldığında sûfî yaşamın öngördüğü mânevî yolculuğun/seyrü sülûkün amacı çokluk dünyasından kurtulmak ve vahdet deryasında fenâ bulmaktır. Hz. Mevlâna özümüzdeki vahdete vurgu yaparak şöyle der: *"O tarafta hep yayılmıştık ve bir cevherdik; hep başsız ve ayaksızdık. Güneş gibi bir cevherdik. Dertsiz ve su gibi saftık. O kusursuz ışık, suret hâline gelince kale burçlarının gölgeleri gibi adet oldu."*⁵⁰

Bu ifadeler cevherimizin/özümüzün aynı olduğunu fakat suretlerimizin farklı olduğunu ve bu nedenle de çokluğun oluştuğunu ifade etmektedir. Sûfîmiz bu durumdan kurtulmak gerektiğini şu sözleriyle ortaya koyar: *"Manalarda bölüm ve sayı yoktur. Manalarda parçalamak ve ayırmak yoktur. Dostun dostlarla birleşmesi hoştur. Mananın ayağına yapış, suret isyankardır. Altındaki hazine gibi vahdeti/birliği görmek için isyankâr sureti, eziyetle erit."*⁵¹

Bu sözler suret ve şekillerin farklılıklarından dolayı mânadaki birlik ve bütünlüğün görülmediğini ve bu nedenle de ayrılıkların meydana geldiğini göstermektedir. Mâna yani insan olma bakımından ortak olduğumuz diğer

⁴⁷ Sûfî literatürde tecellî kavramı Yaratıcının sıfatlarının kulda tutum ve davranışlar olarak belirmesi ve böylelikle beşerî sıfatların ortadan kalkması anlamına da gelir. Bu konuda daha çok bilgi almak için bk. Kelâbâzî. (1992), s. 180-182.

⁴⁸ Kelâbâzî. (1992), s. 61-62; Kuşeyrî. (1991), s. 473-479.

⁴⁹ Bk. Semih Ceyhan. (2011). *Tecellî, D'ÁA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 40, s. 241-243.

⁵⁰ Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004), s. 58.

⁵¹ Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004), s. 58.

insanları dışlamak ve elimizdeki maddî ve mânevî değerleri onlarla paylaşmamak işte bu parçalanmış kişilik ve benlik nedeniyledir. Nefs ruhuyla bütünleşmediğinde insanda ikilik meydana gelmekte ve bu durum benmerkezli ve diğer insanları dışlayıcı bir tutum içerisinde yaşamı perçinlemektedir. Bu nedenle Hz. Mevlâna şöyle der: *“Surete/görünüşe bakarsan, gözün ikidir. Sen gözden doğan ışığa bak. Kişi, ışığına baktığında, her iki gözün ışığını ayıramaz. Bir yerde on kandil bir araya getirilse her biri görünüşte birbirinden başkadır. Işıklarına yüzünü çevirince, şüphesiz her birinin ışığı ayrılamaz.”*⁵²

Sûfîmizin bu ifadeleri âlemde mevcut her varlıkta birliği ve vahdeti görmek gerektiğinin altını çizmektedir. Bu durumda varlıktaki birlik Yaraticının bir olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle herşeyden önce ve sonra Yaraticının birliğini ve dolayısıyla varlığın birliğini kavramak gerekmektedir. Bu noktada Hz. Mevlâna şöyle der: *“Biz kim oluyoruz? Ey, sen bize cansın; can. Nasıl olur da, biz seninle bir arada oluruz? Biz yoklarız ve bizim varlıklarımız sensin; fani görünen mutlak varlıksın.”*⁵³

Hz. Mevlâna’dan hareketle tevhid ve vahdet konusunda ifade ettiğimiz bu düşünceler insanlığı ve varlığı bir bütün olarak ele almanın ve buna göre toplumları inşa etmenin önemini ortaya koymaktadır.⁵⁴ Toplumsal bütünlüğün ve barışın sağlanmasının insanlığı bir bütün olarak görmekten geçtiğini ifade etmektedir. Yaşama ve olaylara bir bütün halinde bakmanın adalet, barış ve güven gibi değer yargılarının toplumda daha kolay yerleşmesine neden olacağını söylemek mümkündür. Fakat bu birliği ve bütünlüğü göremeyen kişiler farklılıkları gerçek kabul eder ve çatışma ortamının oluşmasına yol açarlar. Hz. Mevlâna *“Onun, İsâ’nın tek renkliliğinden nasibi yoktu, İsâ küpünün mizacından huyu yoktu. Yüz renkli elbise, bu berrak küple saba rüzgârı gibi sade ve tek renk olurdu”*⁵⁵ sözüyle farklılıkların yolun hakikatinden değil, gidiş yollarının çeşitliliğinden kaynaklandığını

⁵² Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004), s. 58.

⁵³ Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004), s. 55.

⁵⁴ Yaraticının gönderdiği dinî değer yargıları aslında bütün insanların huzur ve mutluluğunu hedef edinmektedir. Fakat dinin insan eliyle bozulması ve kendi çıkarları için manipüle edilmesi bu hedefin gerçekleşmesine engel teşkil etmektedir. İlahî dinlerin son halkasını teşkil eden İslam dinî asliyetini korumakta fakat müntesiplerinin dini bütün boyutlarıyla uygulamaya koyamamaları nedeniyle İslam toplumlarında evrensel değerleri uygulayacak medeniyet algısı oluşmamaktadır. İslam dininin ortaya koyduğu evrensel değerlerin yeniden anlaşılması için sûfî geleneğin ortaya koyduğu tarihsel tecrübeden istifade edilmelidir.

⁵⁵ Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004), s. 52.

ortaya koymaktadır. Bu durumda zahirî anlamda dillerin farklı olması ayrı insanlar olduğumuzu göstermez. Aynı dili konuşup anlaşılamayan insanlar olduğu gibi, ayrı dilleri konuştukları halde gönül diliyle anlaşılan insanlar da vardır. Bunu sûfimiz *“Aynı dili kullanmak, akrabalık ve bağlılıktır. İnsan, yakın olmayanlarla bir arada tutsak gibidir. Nice aynı dili konuşan Hindu ve Türk vardır, nice yabancılar gibi iki Türk vardır. Öyleyse yakınlık dili bizatihi başkadır. Gönüldaşlık, dildaşlıktan daha iyidir⁵⁶”* sözleriyle dile getirir. Bu açıklamalar ışığında dünya barışının sağlanması gönül dilini geliştirmeye bağlıdır demek mümkündür.

Sonuç

Bireysel ve toplumsal barışın sağlanması birçok unsurun ve değer yargısının birlikte yaşama geçirilmesiyle doğru orantılıdır. İlâhî dinlerin son halkası olan İslam dininin ortaya koyduğu değer yargılarının dünya barışını sağlayacak imkâna sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede İslam mânevîyatı olarak kabul edilen sûfî geleneğin katkısı da önem arz etmektedir çünkü sûfîlerin ortaya koydukları yaşam tarzı insan fitratında mevcut olan ahlâkî ve mânevî değer yargılarını hayata geçirme konusunda daha etkili motivasyonlara sahiptir. Çünkü sûfî bütün varlığını Yaratıcısına ait gördüğü için maddî ve mânevî bütün imkanlarını Hak ve Hakikat yolunda harcamaktan kaçınmaz. Yaratana hizmetin yaratılana hizmetten geçtiğini kabul eden sûfî birey kendi çıkar ve huzurundan daha çok çevresindeki insanların ihtiyaçlarını ve mutluluğunu düşünür. Çıkar ve menfaatlerin çatıştığı durumlarda Yaratıcısını memnun etme adına diğer kişilerin lehine tercihte bulunur. Söz konusu bu tercihi yapabilmek için alt benliğin arzu ve isteklerini sınırlama çalışması yapan sûfî birey, bu sayede benmerkezli olmaktan kurtulur ve bütün varlıkla birlikte yaşama sanatını öğrenir. İnsan huzurunu bozan temel unsurların sınır tanımayan nefsanî arzu ve istekler olduğu gerçeğinden hareketle, bireysel huzuru bozacak tutum ve davranışları benliğinden atarak mânevî gelişim yeri olan kalbini mânevî arzu ve isteklerin kaynağı olan ruhunun emrine verir. Böylece bireysel barışı sağlayarak toplumsal barışa da katkıda bulunmuş olur.

Söz konusu bu sûfî geleneğin en önemli temsilcilerinden biri olan Hz. Mevlâna'nın ortaya koyduğu anlayışın ve yaşam biçiminin, bireysel ve toplumsal barışın sağlanmasına ve dolayısıyla dünya barışının

⁵⁶ Mevlâna Celâleddîn Rûmî. (2004), s. 75.

gerçekleştirilmesine katkısını ele almak gerekmektedir. Çünkü Hz. Mevlâna, döneminde olduğu gibi daha sonraki devirlerde de etkisini sürdürmüş ve günümüzde de hala tesirini devam ettire bir sûfî şahsiyettir. Bu tesirde birçok etki söz konusu olmakla birlikte tasavvuf tarihinde Hz. Rabia Adeviyye'nin temsil ettiği sevgi merkezli mânevî yolu benimsemiş olması daha çok etkili olmuştur. Hz. Mevlâna ilâhî aşk merkezli bir sûfî yolu öncelemiş ve nefs-i emmârenin hazlarını ilâhî aşk ateşiyle yakma yöntemini benimsemiştir.

Bu çerçeveden bakıldığında kardeşliğin sağlanması ve dünya barışının kurulması için mânevî şahsiyeti gelişmiş insan tiplerini incelemek ve yaşam tarzlarını günümüz insanının hizmetine sunmak gerekmektedir. Hz. Mevlâna da bu şahsiyetlerin önde gelenlerinde biri olarak güncelliğini korumaktadır. Çünkü bu tip şahsiyetlerin söz ve uygulamaları ilâhî bilgi eşliğinde geliştiği için çağlar ötesi etki gücüne sahiptir.

KAYNAKÇA

Açikel, Yusuf (1998). *Nefsini Bilen Rabbi'ni Bilir' Hadis mi, Kelam-ı Kibar Mi?* Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c. 5, s. 173-200.

Ceyhan, Semih (2011). *Tecellî, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 40, s. 241-243.

Çağrı, Mustafa (1998). *Adâlet, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 1, s. 341-343.

- (2000). *İhsan, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 21, s. 544-546.

- (2002). *Kibir, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları c. 25, s. 562-563.

Frager, Robert (2005). *Kalp, Nefs, Ruh*, çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Gelenek.

Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî (1996). *Keşfu'l-mahcûb, Hakikat Bilgisi*, trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh.

İşitan, İbrahim (2012). *Sadreddin Konevî'ye Göre Sûfî Psikolojisi, Konevî Düşüncesinde Sûfî Kisilik Yapısının Temel Dayanakları*. Karabük: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, c. 1, s. 2, s. 163-178.

- (2014). *Sûfî Psikolojisi, Sülemi'ye Göre Sûfî Benlik Dönüşümü*. Ankara: Divan.

- (2015). *Kuşadalı İbrahim Halvetî'ye Göre Mânevî Şahsiyet Gelişimi*. Karabük: İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, c. 5, s. 6,

1705-1706.

Kara, Mustafa (1995). *Fenâ, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 12, s. 333-335.

- (1998). *Hikmet, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 17, s. 518-519.

Karataş, Cafer (1998). *Muhyiddin İbn Arabî'ye Göre İnsan-ı Kâmil*. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c. 7, s. 7, s. 453-465.

Kasapoğlu, Abdurrahman (2012). *Kur'an'da Adalet Psikolojisi -Adaleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler*. Malatya: Hikmet Yurdu, c. 5, s. 10, s. 66-71.

Kelâbâzî, Ebubekir Muhammed b. İshak Buhârî (1992). *Ta'arruf, Doğuştan Devrinde Tasavvuf*, çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh.

Konur, Himmet (2005). *Mesnevî'de Mürîd-Mürşid İlişkisi*. Ankara: Tasavvuf, c. 14, s. 149-157.

Kuşeyrî, Abdulkerim (1991). *Kuşeyrî Risalesi*, ter. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh.

Müftüoğlu, Ömer (2005). *Güven Ortamının Bir Toplum İçin Önemi ve Bunu Engelleyen Faktörler*. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c. 5, s. 2, s. 143-159.

Tûsî, Ebû Nasr Serrâc (1996). *El-Lüma', İslâm Tasavvufu*, ter. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk.

Uludağ, Süleyman (1996). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet.

- (1996). *Gaflet, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 13, s. 283-284.

- (1998). *Hicab, DİA*. İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 17, s. 430-431.

- (2003). *Ma'rifet-i nefis, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 28, s. 56-57.

- (2006). *Müşâhede, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 32, s. 152-153.

- (2008). *Ruhsat, DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 35, s. 210.

Yüksel, Emrullah (1988). *İlâhî Fiillerde Hikmet*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c. 8, s. 43-76.

HORASAN'DAN ANADOLU'YA BİR UHUVVET RÜZGARI

Ahmet ALTUNGÖK*

ÖZ

Günümüzde İslam Dünyasının ve bütün dünyanın özlemini çektiği en önemli insani duygu uhuvvettir. Kur'an'ın temel olarak insanlara ve inananlara en büyük çağrılarında birisi uhuvvettir. Hz. Peygamber (sav), cahiliye yaşam tarzı içerisinde birbiriyle boğuşan Arap topluluklarını asabiyetten uzaklaştırarak onlar arasında büyük bir uhuvvet ortamı oluşturmak için mücadele vermiştir. Bu ortam kendisinden sonra ortaya çıkan bazı amiller yüzünden sekteye uğramıştır. Hz. Peygamber'in (sav) ortaya koymuş olduğu uhuvvet düsturu İslam dünyasında bazı mütefekkirler nezdinde anlam bulmuş ve bu mütefekkirler yaptıkları çalışmalarla İslam dünyasındaki bu uhuvvet atmosferini devam ettirmek için mücadele etmişlerdir. Bu mütefekkirlerin önemlilerinden bir tanesi de Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'dir. Mevlânâ'nın şahsında mündemiç ettiği irfan ekolü Anadolu coğrafyasına sevgi ve kardeşlik baharını taşımıştır. Anadolu coğrafyası bu ekolün getirmiş olduğu uhuvvet ortamı sayesinde İslam dünyasının diğer coğrafyalarında ortaya çıkan ve Müslümanlar arasındaki uhuvvet ortamına zarar veren tekfircilik ve tahammülsüzlük bataklığından uzak kalmıştır. Günümüz İslam Dünyası, Mevlana'nın şahsında anlam bulan bu İslamî ve insanî düstura şiddetli bir şekilde ihtiyaç duymaktadır. İslam dünyasının adaveti, uhuvvete tercih ettiği dönemlerde karşı karşıya kalmış olduğu felaketler ortadadır. İslam dünyasında adavetin hâkim

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ahmet.altungok@bilecik.edu.tr

olduğu dönemlerde karşılaştığı iki korkunç felaket Haçlı saldırıları ve Moğol istilasıydı. Günümüzde ise İslam Dünyası, haçlılardan ve Moğollardan daha tehlikeli düşmanlara sahiptir. Bundan dolayı İslam dünyası adaveti bırakarak uhuvvete yönelmeli, kendisi gibi düşünmeyen ve kendisi gibi yaşamayan insanlarla birlikte yaşamayı ve onlara tahammül göstermeyi öğrenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, İslam Dünyası, irfan ekolü, uhuvvet, adavet, tekfircilik.

ABSTRACT

A TREND OF *AL-UKHUWAH* FROM KHORASAN TO ANATOLIA

Ahmet ALTUNGÖK

Today, the most important humane emotion for which the Islamic world and the rest one are longing is *al-ukhuwah* (brotherhood). Basically, the main message that Qur'an gives to all mankind and believers is *al-ukhuwah*. Muhammad the Prophet struggled to eliminate the *'asabiyyah* (consanguinity) to create an atmosphere of *al-ukhuwah* among the Arab tribes, who were conflicting with each other in a life style dominated by ignorance. Some factors that emerged after his death interrupted this atmosphere. His doctrine of *al-ukhuwah* was adopted by some *mutafakkirs* in the Islamic world and these *mutafakkirs* had, by their scholarly works, strived to maintain this atmosphere of *al-ukhuwah* in the Islamic world. One of these important *mutafakkirs* was Jalâl ad-Dîn Muhammad Rûmî. The school of wisdom, contained in his personality, carried the spring of affection and brotherhood to the Anatolian geography. Thanks to this *al-ukhuwah* introduced by that school, the Anatolian geography stayed away from the swamp of *takfirism* and in tolerance which emerged in other geographies of the Islamic world and damaged the *al-ukhuwah* among the Muslims. Today's Islamic world strongly needs this Islamic and humanitarian principle that found a meaning in the personality of Mevlânâ himself. The disasters to which the Islamic world was exposed are well-known when it preferred *al-adawah* (hostility) to *al-ukhuwah*. Two terrible disasters that Islamic world

had faced during which *al-adawah* had prevailed on, were the Crusades and Mongolian invasion. Today, the Islamic world has more dangerous enemies than the Crusaders and the Mongols. Therefore, the Islamic world should, by abandoning *al-adawah* prefer *al-ukhuwah* and adopt a common life awareness with them who do not think and live like themselves.

Keywords: Mevlânâ, Islamic World, the school of wisdom, *al-ukhuwah*, *al-adawah*, *takfirism*.

Giriş

Tarihi öğrenmekten amaç esatir ezberlemek değildir. Kur'an'da "eskilerin masalı" anlamında *esatiru'l-evvelin* şeklinde bir ifade yer almaktadır.¹ Kur'an, bu ifadeyi Mekkeli putperestlerin² Hz. Peygamber'in (sav) getirmiş olduğu ilahi hakikatlerin beyanına yönelik bir itiraz olarak kullandıkları bir kavram olarak ifade etmiştir. Mekkeli putperestlerin bu ifadeyi kullanmalarının sebebi de Kur'an'da geçmiş milletler, hükümdarlar ve olaylar hakkında anlatılan kıssalardan ileri gelmekteydi. Kur'an'ın birçok yerinde geçmişte yaşanan olaylardan kesitler sunularak insanların bunlardan dersler çıkarması amaçlanmıştır.³ Tarihte kendisinden ibret alınması gereken çok sayıda olay meydana gelmiştir. Tarihi öğrenmekten amaç bu olaylardan ders çıkarmak ve günümüzde yaşanan gelişmeleri daha iyi okuyabilmektir. Bugün İslam dünyası farklı milletlerden, farklı mezheplerden⁴, farklı renkte insanlardan oluşan büyük bir camidir. Bu

¹ Mutaffifin Suresi 13. Ayet: "Kendisine ayetlerimiz okunduğu zaman bu eskilerin masalıdır (esatirul evvelin) derdi". Esatir sözcüğü yazılan yazı anlamına da gelen *satır* sözcüğünün çoğuludur. Bu ifade "eskilerin yazıları", veya "satırları" anlamında kullanılmıştır. Bkz. Ragıb el-İsfehani, *el-Müfredat*, (Çev. Abdülbaki Güneş, Ahmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul, 2012, s. 495, 496. Ayrıca antik Yunanca, Aramca ve Süryanca'da tarih anlamına gelen *storia* (historia) sözcüğünün Arapça versiyonu olan *istar* veya *istare* sözcüğünün çoğulu olduğu da ifade edilir. Bkz. Gölcük 1995; 359. İlmi anlamda *usture*, mitoloji ile aynı anlamda da kullanılır. Bkz. Haçerlioğlu 2012; IV, s. 167.

² Arap yarımadasındaki putperestler genel olarak antik Yunan, Mısır ve Anadolu uygarlıklarının kendilerine tapmış oldukları İsis, Kibele, Athena ve Nemesis'in Sami versiyonları olan *Uzza*, *Hubel*, *Lat* ve *Menat* adındaki dört büyük puta tapmaktaydılar. Bunlarla ilgili derli toplu bir çalışma olması açısından ibnû'l-Kelbî'nin *Kitabu'l-Esnâm* kitabının ilgili kısımlarına bakılabilir.

³ Yusuf Suresi 111. Ayet: "Şüphesiz onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır...".

⁴ Günümüzdeki mezheplerin ilk çıktıkları dönemlerdeki durumları ve savundukları düşüncelerle ilgili bkz. Makdisi, *Kitabu'l-Bed ve't-Tarih*, 814-833 arası.

camia bugün siyasi ve kültürel anlamda İslam dininin vazettiği *uhuvvet* ortamından çok uzaktadır. İslam dünyası tarihin geçmiş dönemlerinde uhuvvet ilkesini göz ardı ederek birbirlerine adavet besledikleri, mezhep savaşlarıyla, siyasi kavgalarla uğraştıkları günlerde büyük felaketlerle karşı karşıya kalmışlardı. Uhuvvetin yerini adavetin aldığı dönemlerde, maalesef Müslümanlar açısından büyük bir yıkım meydana gelmiştir. Geçmişte İslam dünyasının karşı karşıya kaldığı birtakım felaketlerin bilinmesi ve bunlardan ders çıkarılması, İslam dünyasının günümüzdeki problemlerinin çözümüne önemli katkılar sağlayacaktır.

İslam Dünyasındaki Uhuvvet İklimine Mevlana'nın katkısı

İslam dünyasında uhuvvet anlayışının temellerini sağlamlaştıracak bazı ekollerin ve onların temsilcisi olan mütefekkirlerin ortaya çıkması bu anlamda çok önemli olmuştur. Esasında Anadolu'yu etkisi altına alan irfan ekolü; içinde barındırmış olduğu kardeşlik, kendisi gibi düşünmeyene karşı tahammül gösterme, fikirlere saygı duyma, yaratılanı yaratandan ötürü sevme gibi anlayış felsefesinden dolayı adavet ortamını bu coğrafyada minimize etmiştir. İrfan ekolünün önemli temsilcilerinden biri olan Mevlana Celaleddin-i Rûmî'nin Horosan'dan Anadolu'ya taşımış olduğu felsefe Anadolu'da uhuvvet anlayışının yerleşmesinde önemli bir yere sahiptir. Anadolu'da yaşayan Müslümanlar arasında, bugün Arap dünyasını etkisi altına alan tekfirci anlayışın kök salmamasının en büyük nedeni Mevlana'nın da mensubu olduğu irfan ekolünün temsilcilerinin yapmış olduğu çalışmalardır.

Mevlana'nın da temsilcisi olduğu irfan ekolünün mantığında insan: varlık aleminin kiblesidir. Kur'an'ın verdiği bilgilere göre Allah, Adem'i yarattığı zaman meleklerden Adem'e secde etmelerini istemiştir. Secde etmeyen şeytan lanetlenmiş ve Allah'ın dergahından kovulmuştur.⁵ Yine Kur'an, Yusuf Suresinde, Hz. Yusuf (as) peygamberin görmüş olduğu bir rüyayı sadıkada "on bir yıldızın, güneş ve ayın kendisine secde ettiğini" gördüğünü söylemektedir.⁶ Dolayısıyla yine Kur'an'ın buyurduğu gibi insan yeryüzünde Allah'ın halifesidir.⁷ Allah'ın halifesi olması itibarıyla meleklerin, gezegenlerin kendisine secde ettikleri bir varlık elbette irfan

⁵ Bakara Suresi 34. Ayet.

⁶ Yusuf Suresi, 3. Ayet. Hz. Yusuf peygamberin kıssası için bkz. Taberi 1982; I, s. 210vd; İbnû'l-Kesir 2008; I, 293-328.

⁷ Bakara Suresi 30. Ayet. "Bir zamanlar Rabbin meleklerle ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti..."

ekolüne göre varlık aleminin kıblesidir ve Allah'ın en büyük ayetidir. Bundan dolayı insan saygın bir varlıktır. Bu saygınlık Kur'an'ın birçok ayetinde belirtilmiş ve insanoğlunun kerem sahibi olarak yaratıldığı ifade edilmiştir.⁸ İnsanın saygın bir varlık olarak görülmediği, çok kolay bir şekilde tekfir edildiği, din dışı ilan edildiği toplumlarda insan yaşamının ne kadar ucuz olduğu hepimizin malumudur. Maalesef geçmişte İslam Dünyasında yaşananlar ve bugün İslam dünyasında yaşanmakta olan olaylar bunun göstergesidir. İnsana saygının, inanca saygının, birbirine tahammül gösterme kültürünün ve *uhuvvetin* olmadığı toplumlarda kargaşa ve kıtallerin önüne geçilmesi mümkün görülmemektedir. Hakeza Selçuklu ve Osmanlı coğrafyası olan Anadolu coğrafyası aşırılık, tekfircilik akımlarından uzak kalmasının semerelerini günümüzde toplamaktadır. Bugün eğer Anadolu coğrafyası, Arap dünyasında dinî ve mezhebi temelli olarak yaşanan; karmaşa, terör, cinayet ve yıkımların dışında kalmışsa bu coğrafya üzerinde yaşayan insanların irfan ekolünden beslenmelerinden ileri gelmektedir. Bugün İslam dünyası şiddetli bir şekilde büyük bir *uhuvvet* atmosferine ihtiyaç duymaktadır. Bu itibarla, geçmişte İslam dünyasının karşı karşıya kaldığı zorlukları bilmek, bugün içinde bulunduğumuz ortamın vahametinin anlaşılması noktasında bize olumlu katkılar sunacaktır.

*İslam Dünyasında Tekfirci Düşüncenin Ortaya Çıkması ve Uhu*vetin Yerini Adavete Bırakması

İslam Dünyasında *uhuvvet* anlayışının yerini adavete bırakmasındaki en önemli amil tekfircilik⁹ düşüncesidir. İslam Dünyasında tekfirci anlayışın ortaya çıkması halifeler dönemine kadar uzanmaktadır. Hz. Ömer'in (ra) hilafeti döneminde İran fetihleri sırasında yeni kurulan Küfe ve Basra şehirlerine gelerek yerleşen Badiye Arapları; çöl kültürünü İslam diniyle birleştirerek, onu şehir yaşamına uyarlamaya çalışmışlardır. Ganimet ekonomisi ve yağmacılığı İslam'ın temel şartı olarak kabul eden bu yaşam tarzına sahip insanlar, geçimlerini köle ve cariye ticaretiyle sağlamaya

⁸ İsrâ Suresi 70. Ayet.

⁹ Kavram olarak örtmek, gizlemek, nankörlük etmek gibi anlamları ihtiva eden *küfr* sözcüğünden türetilen *tekfir* kavramı dinî bir istilâh olarak "ilahi hakikatleri inkâr eden bir kimsenin küfrüne hükmetme" anlamını ihtiva eder. Bu kavram Kur'an'da da geçmektedir. Kur'an, tekfir kavramını *tağutların* (Kur'an bu kavramı şeytanlar ve azgınlaşmış kimseler hakkında kullanmıştır) tekfir edilmesi gerektiği yönünde kullanmıştır (Bkz. Bakara Süresi 256. Ayet). Fakat maalesef günümüzde Müslümanlar tağutu inkâr etmek yerine fikir ayrılıklarından dolayı birbirlerini küfürle itham etmektedirler. Tekfir sözcüğü için bkz. Yavuz 2011; s. 350vd.

çalışmışlardır. Bu durum İslam dünyasında üretmeyen, ganimet ve yağma ekonomisiyle geçimini sağlayan yoz bir kültürü ortaya çıkarmıştır. Bu mantığa sahip insanlar daha sonra kendileri gibi düşünmeyen Müslümanları tekfir ederek, kanlarını mubah saymışlar ve onlardan yağmaladıkları ganimetlerle geçimlerini sağlamaya devam etmişlerdir. Bu şekilde ortaya çıkan radikal anlayış Hz. Ali'nin (as) hilafeti döneminde Haricilik adıyla ortaya çıkmıştır.¹⁰ Hz. Osman (ra) ve Hz. Ali (as) gibi şahsiyetler bu düşünce yapısı tarafından küfürle itham edilmiş ve yine bu düşünce yapısına sahip kimseler tarafından şehit edilmiştir.¹¹ İslam Dünyası Hz. Peygamber'in (sav) iki güzide sahabesini bu düşünce yapısına kurban olarak vermiştir. İslam tarihinin erken dönemlerinde Havaric, Ma'rika, Haruriye, Vehbiye gibi farklı isimlerle anılan bir kitle haline gelen bu düşünce yapısı günümüzde ise çok sinsi bir şekilde Müslümanların zihin dünyasını esir almaya başlamıştır.¹²

Temelinde barındırmış olduğu tekfircilik, yani kendileri gibi düşünmeyenleri küfürle itham etme mantığına sahip olan bu düşünce yapısı İslam dünyasındaki uhuvvet ortamına karşı büyük bir tehdit olarak tarihteki yerini almıştır. Bu düşünce yapısı İslam dünyasında birbirine karşı tahammülsüzlük, adavet, birbirinin kanını heder sayma mantığını da beraberinde getirmiştir. Günümüzde de İslam dünyasını tehdit eden en önemli etmen tekfirciliktir. İslam dünyasındaki birçok coğrafyayı etkisi altına alan; yıkımlara, göçlere, cinayetlere sebep olan çatışmaların temelinde tekfircilik mantığı yatmaktadır. Bu düşünce yapısının da karşısındaki en büyük engel ise kaynağını Türk-İran kültürünün İslam dininin temel öğretileriyle birleşmesi sonucunda ortaya çıkardığı; temeli Kuran, Sünnet ve Ehl-i Beyt sevgisine dayanan irfan ekolü olmuştur.¹³ İslam dünyasında tekfirci çatışmaların dışında kalan iki önemli coğrafya bulunmaktadır. Bunlar Türkiye ve İran coğrafyasıdır. Bu iki coğrafya üzerinde yaşayan

¹⁰ Fığlalı 1997; 169.

¹¹ Siffin Savaşından sonra kendisiyle Nehrevan'da savaşacak olan Harici reisleri olan Mis'ar b. Fedekî et-Temimî, Zeyd b. Husayn et-Taî ve etrafındakiler Hz. Ali'ye açıkça; "...biz seni şu karşımızda duran kavmin içerisine kadar kovalar ve Osman b. Afvan'a yaptığımızın aynısını sana da yaparız" demişlerdir. Bkz. İbnû'l-Esir 1991; II, s. 322.

¹² Müslümanları tekfir etme olayı Haricilerle birlikte başlamıştır. Bkz. Yavuz 2011; s. 351. Siffin Savaşından sonra Hz. Ali'yi (as) hakem olayına zorlayan Hariciler, Tahkim'den istedikleri sonucu elde edemeyince bu defa da Tahkim'e razı olduğu için Hz. Ali'yi tekfir etmişlerdir. İbnû'l-Esir 1991; II, s. 324vd, 334vd, 341vd.

¹³ İrfan ekolüyle ilgili farklı bilgiler için bkz. Alper 2000; s. 444vd.

toplumlarda tekfirici mantığın yer etmemesinde en büyük amil Ehl-i Beyt sevgisini temel alan irfan ekolünün bu iki coğrafya üzerinde yaşayan toplumlarda güçlü izler bırakmasından ileri gelmektedir. İrfan ekolü bu iki coğrafya üzerinde yaşayan Müslümanlar arasında uhuvvet bağlarını kuvvetlendirmiş; tekfirciliğe, birbirine karşı tahammülsüzlüğe ve adavete mahal bırakmamıştır. Bu fikir akımının İslam dünyasında meydana getirmiş olduğu siyasi, dini, mezhebi karmaşalardan dolayı; geçmişte ve günümüzde ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar üzerinde düşünmek ve bunlardan ders çıkarmak gerekmektedir.

İslam Dünyasında Uhuvvet Yoksunluğunun Yol Açtığı Önemli Bir Facia: Haçlı Seferleri

Uhuvvetin, birlik beraberliğin elden bırakıldığı siyasi ve dini kavgaların egemen olduğu dönemlerde İslam dünyası büyük felaketlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu felaketler İslam dünyasının tahrip olmasına, salgın hastalıkların ortaya çıkmasına, şehirlerin, köy ve kasabalarının tahrip olmasına neden olmuştur. Bu felaketlerin ortaya çıktığı dönemde İslam dünyasında büyük bir siyasi karmaşa mevcuttu. Bu felaketlerden bir tanesi Haçlı Seferleridir. Haçlı seferlerinin başladığı dönemde İslam Dünyasının en büyük siyasi gücü Büyük Selçuklu devletiydi. Aynı zamanda bu dönemde İslam dünyasında büyük devlet adamları bulunmaktaydı. Fakat aralarındaki siyasi çekişmeler Haçlı Seferlerinin daha başlangıçta başarıya ulaşmasına neden olmuştur. I. Haçlı seferi sırasında İslam dünyasında Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın varisleri Berkyaruk ve kardeşi Muhammed Tapar ile amcaları Tutuş arasında büyük bir taht kavgası yaşanmaktaydı.¹⁴ MS. 1092 yılında başlayan bu siyasi karmaşa 1104 yılına kadar devam etmiştir. Bu zaman zarfı içerisinde Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasında beş tane büyük meydan muharebesi gerçekleşmiştir.¹⁵

Bu siyasi karmaşa I. Haçlı Seferinin başarıya ulaşmasında etkili olmuş ve Haçlılar; Kudüs'ü ele geçirdikleri gibi Urfa, Antakya ve Trablus'da Frank kontlukları kurmuşlardır.¹⁶ Haçlı seferini önleyebilmek için Anadolu Selçuklularının ve Fatımilerin vermiş olduğu mücadele yeterli olmamış ve böylece 176 yıl devam edecek ve İslam dünyasının tahribine yol açacak bir

¹⁴ İbnü'l-Esir 1991; X, s. 184vd, 237, 242vd, 250; İbnü'l-Kesir 2008; XII, 285-287; el-Ömerî 2014; s. 226vd, 236vd; Kazvinî, s. 440vd. Ayrıca bkz. Özeydin 2016: 6vd.

¹⁵ İbnü'l-Kesir 2008; XII, 304-306; el-Ömerî 2014; s. 237vd; Sümer 2008; 370. Özeydin 2016: 8.

¹⁶ İbnü'l-Esir 1991; II, s. 227-322; el-Ömerî 2014; s. 233vd. Haçlılar, Kudüs'ü işgal ettikten sonra bu şehir büyük bir katliam yapmışlar ve yetmiş bin insanı katletmişlerdir. Bkz. Kazvinî, s. 442.

dönem başlamıştır.¹⁷ Bu dönem İslam dünyasında büyük bir gerilemeye neden olmuştur. İslam dünyasındaki bu gerileme Anadolu coğrafyasında Osmanlı Devleti'nin vücuda gelmesiyle sonlandırılabilmiştir. İslam dünyasının ağırlık merkezinin Anadolu coğrafyasına kaymasında elbette bu coğrafya üzerinde ortaya çıkan uhuvvet atmosferinin etkisi büyüktür. Bu atmosferi iyi değerlendiren Osmanlılar kolay bir şekilde Anadolu coğrafyası üzerinde siyasi birlik tesis edebilmişlerdir.

Siyasi ve Dini Karmaşanın İslam Dünyasını Karşı Karşıya Bıraktığı Tehlikeli Bir Felaket: Moğol İstilasası

İslam dünyasının yaşamış olduğu diğer büyük felaketlerden bir tanesi de Moğol istilasasıdır. Moğol istilasası öncesinde de İslam dünyasına tam anlamıyla siyasi ve dini bir karmaşa hâkim idi. 1208 yılında kurulan ve yönünü Çin'e çevirmiş olan Cengiz Han Moğolları, Harzemşah hükümdarı Alaeddin Muhammed'in büyük bir hatasından dolayı, Çin'e doğru yayılma siyasetini bırakarak yönünü İslam Dünyasına çevirmiştir.¹⁸ İslam dünyasının Moğol istilasasıyla karşı karşıya olduğu dönemde İslam dünyasında iki önemli siyasi güç bulunmaktaydı. Bunlar, Harzemşahlar ve Anadolu Selçuklularıydı. Bu iki gücün dışında Bağdat, İslam dünyasının kalbi durumundaydı ve burada Abbasi halifeliği bulunmaktaydı. Moğol istilasına karşı Harzemşahlar devleti, İslam dünyası ve Abbasi hilafetiyle Moğollar arasında önemli bir tampon güç görevi görmekteydi. Harzemşahlar devletinin yıkılması İslam dünyası ve Abbasi halifeliği için de büyük bir faciayı beraberinde getirecekti.¹⁹

Böyle bir zamanda Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykubad ile Harzemşahlar hükümdarı Celaleddin Muhammed, Moğolların büyük kitleler halinde İslam dünyasını istila ettikleri dönemde kendi aralarında İslam dünyasının hâkimi olma noktasında büyük bir çatışmanın içerisine girmişlerdir. Fakat bu çekişme her iki hükümdara da İslam dünyasının

¹⁷ İbnû'l-Esir 1991; X, s. 228vd.

¹⁸ Özgüdenli 2005; 225. Harzemşah Alaeddin Muhammed'in Otrar valisi casusluk yaptıkları gerekçesiyle dört yüz elli Moğol tüccarını öldürtmüştür. Bununla beraber Cengiz Han, Alaeddin Muhammed'e elçilerini göndererek öldürülen tüccarların kan bedelleriyle, onları öldüren kişilerin cezalandırılmalarını istemiştir. Fakat Alaeddin Muhammed bu isteğe olumsuz cevap verdiği gibi kendisine gelen Moğol elçilerini de öldürtmüştür. Bkz. Kafesoğlu 1984; s. 236vd; Üçok 1968; s. 117.

¹⁹ 1220 yılında Cengiz Han karşısında mağlup olan Alaeddin Muhammed, Hazar Denizindeki Abesgun adasına kaçmış ve Maverainnehir ile Harzem coğrafyası Moğolların eline geçmiştir. Bkz. el-Ömerî 2014; s. 350, 351.

hâkimi olma imkanını tanımamıştır. 1230 yılında her iki taraf arasında cereyan eden Yassıçemen savaşında Harzemşahlar yenilerek tarih sahnesinden çekilmişlerdir.²⁰ Harzemşahların yıkılması İslam dünyasını Moğolların istilasına açık hale getirmiştir. İki hükümdarın yapmış oldukları bu hata İslam dünyasının iki büyük devletinin yıkımıyla sonuçlanmıştır. Yassıçemen savaşından sadece 13 yıl sonra Anadolu Selçukluları, 1243 yılında gerçekleşen Köseadağ savaşında Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordularına yenilmiş ve Anadolu Selçuklu devleti yıkılmıştır.²¹

Bu iki büyük devletin tarih sahnesinden çekilmesi Abbasi hilafetini Moğollar karşısında sahipsiz bırakmış ve 1258 yılında Bağdat Moğollar tarafından işgal edilmiştir.²² Moğol istilasının İslam dünyasını tehdit ettiği ve yüz binlerce insanın ölümüyle sonuçlandığı bu dönem, sadece siyasi anlamda çekişmelerin yaşandığı bir dönem değil aynı zamanda dini anlamda da büyük bir karmaşanın yaşandığı dönemdir. Moğolların Bağdat başta olmak üzere Irak coğrafyasını ele geçirdiği dönemde, Müslümanlar arasında yoğun mezhep savaşları gerçekleşmekteydi. Özellikle Abbasilerin hilafet merkezi olan Bağdat, Abbasilerin meşru mezhep olarak kabul ettikleri Hanbeli ve Hanefi mezhepleri arasındaki yoğun çatışmalara sahne olmaktadır ve bu çatışmalarda on binlerce Müslüman yaşamını yitirmişti.²³

Uhuvvetten Yoksunluğun Günümüz İslam Dünyasını Getirdiği Nokta

Günümüzde İslam Dünyasının içinde bulunduğu durum geçmişte uhuvveti terk ederek adaveti esas alan; siyasi, dini ve mezhebi anlamda birbirleriyle çekişme halinde olan Müslümanların durumuyla aynıdır. İslam dünyasının kalbi durumunda olan Ortadoğu coğrafyasında gerçekleşmekte olan hadiseler, Müslümanların geçmişte yaşanan olaylardan ders almadıklarını ortaya koymaktadır. Özellikle Ortadoğu'da Arapların yaşadığı coğrafyaları etkisi altına alan tekfircilik akımları İslam dünyasının birlik ve beraberliğini, kardeşliğini büyük oranda tehdit etmektedir. Anadolu ve İran coğrafyalarında ortaya çıkan irfan ekolü, Arap coğrafyalarında sönük kalmış ve etkisini gösterememiştir. Bu boşluk tekfirci

²⁰ el-Ömerî 2014; s. 359vd; Turan 1989; 227, 228; Taneri 1997; 230.

²¹ el-Ömerî 2014; s. 372; Turan 1989; 228; Sümer 2008; 382.

²² el-Ömerî 2014; s. 70vd, 385,386; Kazvinî, s. 369; Üçok 1968; s. 118. Moğollar bu işgalin ardından Bağdat'ta 40 gün içinde sekiz yüz binden fazla insan katletmişlerdir. Bkz. Kazvinî, aynı yer.

²³ Üçok 1968; s. 117, 118.

düşünce yapısı tarafından teslim alınmıştır.

Aynı dine mensup oldukları, aynı Allah'a ve peygambere inandıkları, aynı kitaba sahip oldukları halde bu düşünce yapısından etkilenen Müslümanlar, fikri ayrılıklardan dolayı birbirlerini tekfir edebilmekte ve birbirlerinin kanlarını mubah olarak görebilmektedirler. Halbuki Hz. Peygamber ve Müslümanlar, Medine'de farklı dinlere mensup insanlarla birlikte kardeşçe yaşamaktaydılar. Müslümanların şunu unutmamaları gerekir ki günümüzde İslam dünyası Haçlılardan ve Moğollardan daha tehlikeli düşmanlara sahiptir. Üstelik bu düşmanlar da modern bir teknolojiyle mücehhez durumdadırlar. Bundan dolayı İslam Dünyası adaveti ve kavgayı bir kenara bırakarak uhuvveti esas almalıdır.

Kaynakça

Alper, Ömer Mahir, "İrfaniye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul, 2000, ss. 444-446.

Fığlalı, Ethem Ruhî, "Hariciler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 16, İstanbul, 1997, ss. 169-175.

Gölcük, Şerafettin, "Esâtîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul, 1995, ss. 359-360.

Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, c. IV, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.

İBNÜ'L KELBÎ, *Putlar Kitabı* (Kitabu'l-Esnâm), (Çev. Beyza Düşüngen), TTK Yayınları, Ankara 1969.

İbnü'l-Esîr, İzzeddîn, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi* (İslam Tarihi), c. 3, (çev. M. Beşir Eryarsoy), Bahar Yayınları, İstanbul, 1991.

İnbü'l-Kesîr, Ebû'l Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. I, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 2008.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harzemşahlar Deoleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.

Kazvinî, Hamdullah Müstevfî, *Tarihî Gûzîde*, (Nşr. Emir Kebir), (Thk. A. Hüseyin Nevaî), Tahran, (Trs).

Makdisî, Mutahhar b. Tahir, *Kitabu'l-Bed' ve't-Târih*, c. II, (Tecüme: M. Rıza Şefî Kudkenî), Tahran, 1376.

El-Ömerî, Şihabeddin bin Fazlullah, *Mesâlikü'l Ebsâr* (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım), (çev. Ahsen D. Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.

Özaydın, Abdulkerim, "I. Haçlı Seferinin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçukluların İçinde Bulunduğu Siyâsi ve İctimâî Şartların Rolü", *USAD*, Güz 2016; (5): 1-18, Konya.

Özgüdenli, Osman Gazi, "Moğollar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 30, İstanbul, 2005, ss. 225-229.

El-İsfehani, Ragıb, *el-Müfredat*, (Çev. Abdülbaki Güneş, Ahmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul, 2012.

Sümer, Faruk, "Selçuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul, 2008, ss. 365-371.

Sümer, Faruk, "Anadolu Selçukluları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul, 2008, ss. 380-384.

Taberî, Muhammet Cerir, *Tarih-i Taberi*, (Çev. M. Faruk Gürtunca), Sağlam Yayınları, c. I, İstanbul, 1982.

Taneri, Aydın, "Harizmşahlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 16, İstanbul, 1997, ss. 228-231.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat, İstanbul, 1989.

Üçok, Bahriye, *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*, AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Tekfir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul, 2011, ss. 350-356.

DİN KARDEŞLİĞİ TESİSİNDE HİLMİN ROLÜ: MEVLÂNÂ MODELİ*

Betül SİNAN NİZAM**

ÖZ

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin çeşitli söz, davranış ve özellikleri yüzyıllar boyunca pek çok farklı eserde ele alınmış, müellifler kendi yaşadıkları toplumun insanlarına örnek olması için onun hayat ve kişiliğini yeniden gündeme getirmişlerdir. Yenikapı Mevlevîhanesinin ilk şeyhi Kemâl Ahmed Dede de *Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ* adlı eserinde onun farklı menkıbelerini yine bu düşünceyle dervişlerine aktarır. Bu makalede *Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ*'dan hareketle Rûmî'nin din kardeşliği, dostluk, dayanışma, barış, hoşgörü vurgusu yapan menkıbeleri üzerinde durulmuş; onun bu kavramlara dikkat çekmesinin İslam'ın temel erdemlerinden biri olan hilimden kaynaklandığı ortaya konmuştur. Kendisi de hilmiyle çevresindekilere örnek olan Mevlânâ'nın bu şekilde Asr-ı saadetteki gibi bir toplum düzeni kurmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din kardeşliği, hilim, Mevlânâ, Kemâl Ahmed Dede, *Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ*.

* Bu makale sempozyumda "Mevlevî Şeyhi Şair Kemâl Ahmed Dede'nin Kaleminden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî" başlığıyla sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, betulnizam@gmail.com

ABSTRACT

THE ROLE OF MILD MANNEREDNESS IN ESTABLISHING
RELIGIOUS BROTHERHOOD: THE MODEL OF RUMI

Various words, acts and personal traits of Rumi have been the subjects of different works for centuries. His legends have been recollected by writers with the aim of using his life as an example to their societies. Amongst these, Kemal Ahmed Dede, the first sheikh of Yenikapı Mevlevi dervish lodge, also relates the teaching and life example of Rumi to his dervishes in his work entitled *Tercüme-i Menakıb-ı Mevlana*. This article examines the legends of Rumi which underline the religious brotherhood, friendship, solidarity, peace and tolerance based on *Tercüme-i Menakıb-ı Mevlana*. As a result it shows that Rumi emphasizes these concepts because of mild manneredness, one of the main virtues of Islam. Thus it is understood that Rumi, who was a person of exemplary mild manneredness, aimed at establishing such a social order as in the period of the Prophet Muhammad.

Keywords: Religious brotherhood, mild manneredness, Rumi, Kemal Ahmed Dede, *Tercüme-i Menakıb-ı Mevlana*.

Giriş

Farsça bilmeyenlere de Mevlânâ'nın yaşamı ve görüşlerini aktarmak, Mevlevîliği tanıtop yaymak amacıyla yapılan *Menâkıbü'l-Ârifîn* çevirilerinden¹ biri *Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ* adlı eserdir. Yenikapı Mevlevîhanesinin ilk şeyhi Kemâl Ahmed Dede'nin (ö. 1010/1601-02 veya 1024/1615)² manzum ve muhtasar bu tercümesi, 4755 beyitten oluşan bir

¹ *Menâkıbü'l-Ârifîn* ile 14. yüzyıldan bu yana yapılan bütün çeviri ve yeniden yazımları hakkında bilgi için bkz. Betül Sinan Nizam, *Kemâl Ahmed Dede's Verse Narrative Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ (A Verse Version In The Menâkıbü'l-Ârifîn Tradition)*, part I (Introduction, Analysis, Facsimile) (Cambridge: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, 2010), s. 1-20 ve Betül Sinan Nizam, "Farsîden Türkiye Döndürmek: *Menâkıbü'l-Ârifîn*'in Türkçe Tercümeleri ve 'Sebeb-i Te'lif'leri", 2. *Uluslararası Türk-İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu (11-12 Mayıs 2014) Bildiri Kitabı*, Tahran: Allame Tabatabai Üniversitesi, 1393 [2014], s. 927-936.

² 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Kemâl Ahmed Dede Akşehir'de dünyaya gelmiştir. Medrese eğitimi ve ders-i âmlıktan sonra Konya'ya gidip Çelebi Hüsrev ve Ferruh Mehmed'e intisap eder. Bir müddet sonra İstanbul'a gelir ve Malkoç Mehmed Efendi tarafından yaptırılan Yenikapı Mevlevîhanesinin ilk postnişini olarak atanır. Kaynaklardaki farklı bilgilere bakılırsa,

mesnevidir.³ Mevlânâ'nın menkıbeleri *Menâkıbü'l-Ârifîn'* de olduğu gibi 3. bölümde yer alır. Kemâl Ahmed Dede, bu bölümde *Menâkıbü'l-Ârifîn'*deki 598 menkıbenin Mevlânâ'nın çocukluğu, gençliği, ölümü, olgunlaşma süreci, bir şeyh olarak özellikleri, çeşitli konulardaki görüşleri ve uygulamaları, çevresindekilerle ilişkileri ile kerametlerinin ele alındığı 132 tanesini tercüme etmiştir. Kaynak metinden menkıbe seçilirken dergâhta bulunan talebelerin ya da o devrin insanının eğitim ve olgunlaşma süreci, dolayısıyla tarikatın ve toplumun bütünlüğü göz önünde bulundurulmuş olmalıdır. Bir başka deyişle şair, bu kişilerin eksiklerini gösteren, onların yanlışlarını düzeltebilecek nitelikteki menkıbeleri eserine dâhil etmiştir. Bu makalede Kemâl Ahmed Dede'nin *Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ'* da ele aldığı Mevlânâ menkıbelerinden özellikle İslam kardeşliği, dostluk, dayanışma, sevgi, barış, hoşgörü gibi kavramları vurgulayanlar üzerinde durulacaktır.

Mütercimın Seçimleri

Eserde şairin seçtiği menkıbelere genel olarak bakıldığında Mevlânâ'nın kerametlerini anlatan ya da olağanüstü özellikler / unsurlar / motifler içeren menkıbelerin nispeten azlığı dikkat çeker. Daha çok Mevlânâ'nın müritleriyle ilişkilerini, onların dinî, ahlakî ve sosyal yaşamlarını düzenlemeye/düzeltelemeye yönelik söz, tutum ve davranışlarını anlatan menkıbelere yer verilmiştir. Bu şekilde aynı zamanda bir şeyh olan mütercimın onun kişiliği ve yaşamını örnek göstererek müritlerini, okuyucusunu ya da toplumdaki tüm fertleri aynı özelliklere sahip olma veya aynı şekilde davranma konusunda teşvik ettiği ya da uyardığı anlaşılmaktadır. Böylece Kemâl Ahmed Dede eseriyle bir taraftan Mevlevîliği tanıtmaya ya da yayma, bu şekilde Mevlânâ ve Mevlevîliğe hizmet etme görevini icra ederken diğer taraftan gerek tarikat gerek toplum içinde sevgi, sükûnet, hoşgörü, kardeşlik, barış, dayanışma duygularının gelişmesine olanak sağlamaktadır.

Kemâl Ahmed Dede, eserindeki her bir bölüme başlarken o bölümde menkıbesini anlatacağı kişiyle ilgili iki ya da üç beyit söyler. Kaynak metin

vefatına kadar dört veya on sekiz sene burada şeyhlik yapmıştır. Günümüze ulaşan tek eseri *Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ'*dir. Kemâl Ahmed Dede'nin hayatı, kişiliği ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nizam, *a.g.e.*, s. 21-47.

³ Daha önce çeşitli bildiri ve makalelerde eser hakkında bilgi verilmiş olduğundan burada bunların tekrarına gerek görülmedi. *Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ'*nun biçim, tercüme, içerik ve üslup özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *a.g.e.*, s. 48-152.

Menâkıbü'l-Ârifîn'de bulunmayan bu beyitlerde⁴ bu zatların isimleri veya menkıbelerde bilhassa üzerinde durulan özellikleri cinaslar ya da oyunlu söyleyişlerle vurgulanır. Örneğin birinci bölümün giriş beyitlerinde Bahâ Veled'in âlimliği anılmıştır. Bu anlamda şairin 3. bölüme Mevlânâ'nın "rahmet sahibi" olduğunu söyleyerek ve onun yüzü suyu hürmeti için Allah'tan "huzur ve sükûn" talebinde bulunarak başlaması bu makalenin bildiri olarak sunulduğu sempozyumda Mevlânâ ile ilgili ele alınan konular açısından elbette önemlidir. Bu aynı zamanda Kemâl Ahmed Dede'nin eserinde Mevlânâ'nın merhametinin, huzur ve sükûnunun altını çizen/vurgulayan menkıbelerine ağırlık verdiğinin de göstergesi gibidir:

Menkıbet-i Hazret-i Mevlâ-yı mâ
 Hazret-i pür-rahmet-i evlâ-yı mâ
 Biz kulına *rahmet-i evlâ* durur
 Çünkü o şeh Hazret-i Mevlâ durur
 Hudâyâ be-hak-ı Huzâvendgârem
Küşâyîş tü dârî küşâ bendevârem⁵ (b. 543-545)

Mevlânâ'nın Örnek Hilmi: Cahiliyeden Asr-ı Saadete

Eserde, Şems-i Tebrîzî tarafından tahammül gücü sınanan ve bu sınav sonucunda hilim sahibi olması dolayısıyla⁶ "Muhammed-hûy" olarak nitelendirilen (4/9)⁷ Mevlânâ'nın hilmi veya hilminden kaynaklanan özellikleri sıklıkla ele alınır. *Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ*'da gelenekte

⁴ Kaynak metin *Menâkıbü'l-Ârifîn* ile erek metin *Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ* arasındaki dil ve üslup farkları için bkz. Betül Sinan Nizam, "Menâkıbü'l-Ârifîn ile Manzum Tercümesi *Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ*'nın Dil, Üslup ve Çeviri Özellikleri Açısından Mukayesesi", 2. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (Dil ve Üslup İncelemeleri) 19-21 Ekim 2011 Bildirileri, c. 2, ed. Vedat Kartalcık ve Kamile Çetin, Isparta: yy., 2012, s. 989-996.

⁵ "Allah'ım! Huzur ve sükûnün sahibi sensin. Hudâvendigâr'ımın hakkı için, benim gibi bir kula da huzur ve sükûn ver."

Makalede verilen beyitler Nizam, *a.g.e.*, c. II' den alınmıştır.

⁶ *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de Şems'in "Ben Mevlânâ'nın hilminin derecesini anlamak için bu imtihanları yaptım." [Ahmet Eflaki, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. II, trc. Tahsin Yazıcı (İstanbul: MEB, 2001), s. 197] şeklinde aktarılan sözlerini Kemâl Ahmed Dede tercüme etmemiş, dolayısıyla "hilm" sözcüğünü kullanmamıştır. Buna karşın eserin muhtelif bölümlerinde "hilm" kelimesi geçmektedir. bkz. b. 79, 674, 1306, 1746 ve 4647.

⁷ Parantez içinde verilen ilk sayı eserdeki bölüm, ikinci sayı menkıbe numarasını göstermektedir.

olduğu gibi “hilm” ve “çilim” kelimeleri genellikle birlikte anılmıştır.⁸ Bu şekilde Mevlânâ'nın hem ilim hem de “beşerî münasebetlerde hoşgörülü, bağışlayıcı ve medenî davranışlar sergilemeyi sağlayan ahlakî erdem”⁹ şeklinde tanımlanan hilim sahibi olduğu vurgulanır. Zaten İslamî kaynaklar “sabırlı, temkinli, akıllı, ağırbaşlı davranma; yumuşaklık”, “öfkenin kabarması hâlinde itidal ve sükûneti koruma” anlamına gelen hilmin karşısına cahilliği koymuşlar ve bu cahilliğin ilim ya da marifet eksikliğinden ziyade “zulüm, saldırganlık, azgınlık, gurur, kibir, inat” gibi olumsuz duygu ve alışkanlıklardan kaynaklandığını¹⁰ belirtmişlerdir. Yine kaynaklardaki Hz. Peygamber'in ahlakının temelini hilmin oluşturduğu iması¹¹ düşünüldüğünde Şems'in Mevlânâ'yı hilmi dolayısıyla Hz. Muhammed ile özdeşleştirilmesi daha bir anlam kazanmaktadır. Bu şekilde onun Peygamber ahlakıyla ahlaklandığı vurgulanmış, Hz. Peygamber'in İslam'la cahiliye dönemine barış, huzur ve sükûnet getirmesi gibi Mevlânâ'nın da kendi döneminde uzlaşma, barış, huzur ve kardeşliğin sembolü olduğu ve hak yolda yürüdüğü ortaya konmuştur.

Eserde Kemâl Ahmed Dede tarafından “pâk ü pâkîze-sirişt” (b. 823) yani temiz huylu olarak nitelenen Mevlânâ'nın anlattığı hikâye ve kıssalarla, verdiği öğütlerle müritlerini ve ailesini de hilimden kaynaklanan faziletlerle sahip olmaya yönelttiği görülmektedir. Bu şekilde yine Hz. Peygamber'in yolundan giderek onun ashâbı arasında kurduğu dostluk, sevgi ve kardeşlik bağını kendi müritleri ve toplumdaki tüm bireyler arasında kurmaya çabalar. Zira hilim her ne kadar ferdî bir erdem olsa da etkileri tanımda da belirtildiği gibi beşerî münasebetlerde; dostluk, kardeşlik gibi sosyal ilişki biçimlerinde ortaya çıkmaktadır. İslam ahlak literatüründe dostluk konusunun din kardeşliğinin gerektirdiği haklar ve sorumluluklar açısından ele alındığı¹² da düşünüldüğünde aslında Mevlânâ'nın dostluğa ve dostluk

⁸ Pek çok şair beyitlerinde “çilm” ve “hilm” kelimelerini bir arada kullanmıştır. Kemâl Ahmed Dede eserde üç yerde bunu yapar. Bir beyit şöyledir: Ol zamânun çilmi çok çâlimleri / Çilme göre hilmi yok zâlimleri (b. 79). Ayrıca bkz. b. 674 ve 1746. Hz. Ali'nin “İlmin kemâli hilm iledir.” şeklinde bir sözü de bulunmaktadır. M. Yaşar Kandemir, “Mesel”, *DİA*, c. 29 (Ankara: TDV, 2004), s. 298. Bazı kaynaklarda ise hilmin ilmi de kapsayan geniş bir kavram olduğu vurgulanmıştır. bkz. Mustafa Çağrıncı, “Hilim”, *DİA*, c. 18 (İstanbul: TDV, 1998), s. 34.

⁹ Çağrıncı, *a.g.m.*, s. 33.

¹⁰ *a.g.m.*, s. 33. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *DİA*, c. 7 (İstanbul: TDV, 1993), s. 17-18.

¹¹ Çağrıncı, *a.g.m.*, s. 34.

¹² Mustafa Çağrıncı, “Dostluk”, *DİA*, c. 9 (İstanbul: TDV, 1994), s. 512.

ilişkilerinde bulunması gereken faziletlere yaptığı vurgunun İslam kardeşliğinin bir gerekliliği olduğu anlaşılır.

Peki esere göre dostluklarda bulunması gereken, hilimden kaynaklanan, din kardeşliğinin vecibelerinden olan faziletler nelerdir? Bu sorunun cevabı eserin 4. bölümünde Şems'in ağzından doğrudan aktarılmaktadır:

Şems dirdi dâyim oldur toğru yâr
Kim ola *mahrem* nitekim Kirdigâr

Ola mekrûhâtına yâruñ *hamûl*
Olmaya bir fi^çline aslâ *melûl*

Her hatâ vü her hâle kim ide ol
İtirâza *virme*ye *irâza* yol

Hak Ta^çâlâ'nuñ nitekim hazreti
Gice gündüz hazret-i pür-rahmeti

Kullaruñ bunca zünûbını görür
Ürkmez bunca ^çuyûbını görür

Dem-be-dem şâhâne şefkatler kılır
Rızklar virür ^çinâyetler kılır

Yârlığ u mihrübânlık bî-^çilel
Bu durur kim yok durur kat^â hâle (b. 3192-3198)

Böylece Şems, "Gerçek dost Tanrı gibi mahrem olmalıdır. Dostun çirkinliklerine ve hoşla gitmeyen şeylerine tahammül etmeli ve hatasından hiç incinmemelidir. Dosttan yüz çevirmemelidir, dosta itiraz etmemelidir."¹³ diyerek gerçek dostu tanımlarken "mahremiyet, tahammül, incinmeme, itiraz ve irazdan kaçınma" kavramlarını vurgular. Daha sonra Allah'ın tüm ayıp ve günahlarına rağmen kullarından yüz çevirmeyip onlara şefkat ve inayete davrandığını söyleyerek dostta bulunması gereken bu özelliklerin aslında rahmanî vasıflar olduğunu ima eder ki bu yine hilim kavramıyla alakalıdır. Zira Allah "sabırlı, acele ve kızgınlıkla muamele etmeyen, yumuşak davranan"¹⁴ yani "hilim sahibi" yani 'halim'dir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in de Şems tarafından dostluğu sınanıp "Muhammed-hûy" olarak nitelendirilen Mevlânâ'nın da ahlakının

¹³ Ahmet Eflaki, *a.g.e.*, c. II, s. 210.

¹⁴ Bekir Topaloğlu, "Halim", *DİA*, c. 15 (İstanbul: TDV, 1997), s. 334.

temelinde Allah'ın bu isminin/sıfatının tezahürü bulunmaktadır. Araştırmacıların *Kur'ân'* da baştan sona kadar hilim ruhunun bulunduğunu ve İslam ahlakının dolayısıyla Müslümanların temel erdeminin hilim olduğunu belirtmesi¹⁵ bu anlamda önemlidir. Aslında önce Hz. Peygamber, sonra Mevlânâ ve sonra tüm gerçek Müslümanlar "Hudâ-hûy" durlar, yani Allah'ın huyuyla huylanmışlar, ahlaklanmışlardır. İşte Şems ve Kemâl Ahmed Dede de müritlerine Mevlânâ, Hz. Peygamber ve Allah gibi halim olmayı, dostluk ilişkilerinde muhataplarına Allah'ın kuluna davrandığı gibi davranmayı salık vermektedir. Mütercim eserin farklı bölümlerinde Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî, Hüsameddîn Çelebi, Selâhaddîn-i Zerkûbî gibi dostlarıyla ilişkilerini anlatarak bu duruma somut örnekler de verir (4/8, 5/4, 6/2).

Kemâl Ahmed Dede ayrıca Mevlânâ'nın bazı söz ve uygulamalarını da aktararak onun dostluk ilişkilerinde öncelediği erdemler konusunda dinleyici veya okuyucusuna bilgiler verir. Buna göre dostluk ilişkileriyle ilgili bir menkıbenin girişinde şair tarafından "nîkû-kâr, nîkû-endîş, nîkû-hâh" (b. 1713) yani iyi işler yapan, iyi düşünen, iyilik isteyen padişah olarak nitelenen Mevlânâ dostlar arasında yapıcı, barışçı ve hüsn-i zana dayalı bir ilişkiyi salık verir. Bu menkıbede yârana, dostlarının yanlış davranışları veya sözleri, kötülükleri kendilerine iletirse bile bu davranışları/sözleri yetmiş kere iyi niyetle açıklamaya çalışmalarını, en sonunda bu davranışı/sözü olumlu şekilde anlamlandıramazlarsa "Bundaki hayrı dostum bilir, bilmeseydi yapmazdı/söylemezdi." demelerini, yani dostlarının yanlış davranışlarını asla kötülememelerini söyler (3/57). Bir diğer menkıbede ise zıtlıklar arasında denge kurabilmenin, dostun mizacına uyum sağlamanın, bir başka deyişle alçakgönüllülük ve hoşgörünün önemi vurgulanır (3/95). Şöyle ki "ceng" eden iki dost arasında "sulh" sağlamaya çalışan Mevlânâ onlara su ve toprağı örnek göstermiştir. Birbiriyle çatışan bu dostlardan birine, toprak gibi hareketsiz olan, yani barışa yanaşmayan kardeşine keremde bulunup su gibi akmasını, alçakgönüllü ve hoşgörülü davranmasını öğütler. Böylece din kardeşleri arasındaki birlik, beraberlik ve muhabbetten su ve toprağın birlikteliğindeki gibi bereket hasil olacak ve barış, huzur, vefa, mutluluk duyguları ortaya çıkacaktır:

Hak o sohbetden gül-i sulh u safâ
Bitüre yüz biñ gülistân-ı vefâ
Râhat u şâdî bitüre ter nebât

¹⁵ Çağrı, "Hilim", s. 34. Ayrıca bkz. Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), s. 204.

Hakk'a hamd ide dil açā her nebāt (b. 2321-2322)

Dolayısıyla huzur, mutluluk ve barışın yolunun arkadaşlıktan geçtiğini söyleyen Mevlânâ, dostluk ilişkileri bağlamında müminler arasındaki birlik ve dayanışmanın önemini de vurgular. Bu menkıbelerden onun Hz. Peygamber'in Asr-ı saadette müminler arasında kurduğu düzenin benzerini yaşadığı dönemde inşa etmeye çabaladığı anlaşılmaktadır.

Mevlânâ'nın toplumun en önemli birimi aile içi barış, sevgi ve hoşgörü dengelerini korumaya çalıştığı da görülmektedir. Kocasının cimriliğinden şikâyet eden kızı Melike Hatun'u zenginliklerinin bu cimrilikten kaynaklandığını söyleyerek ve beterin beteri vardır sonucu çıkarılabilecek bir hikâye anlatarak neşelendirir (3/58). Dolayısıyla kızına kocasının bu kötü hasletini, iyi sonuçlarını düşünerek hoş görmesi ve aile içi çatışmalardan kaçınması gerektiğini anlatmak ister. Fakat Melike Hatun kölesini dövdüğünde Mevlânâ tarafından sert şekilde azarlanır. Zira onlar cariyeyle kardeşirler (3/74). Onun bu sözü "Müminler ancak kardeşir." (Hucurât, 49/10) ayetini hatırlatır:

Çağırup yüzine çıkdukça üni
Ne dögersin incidürsin dir şunu

Ger o hâtûn sen karavaş oladuñ
Nic'edeydüñ iy 'aceb sen n'oladuñ

[...]

Fi'l-hakîka hep birâderdür bize
Kimi hvâher kimi dâderdür bize (b. 2007, 2008, 2011)

Mevlânâ'nın fakir-zengin, halk-ekâbir, köle-efendi arasında ayırım gözetmemesi, Müslümanları bir aile olarak görmesi, dolayısıyla din kardeşliği vurgusu Kemâl Ahmed Dede'nin seçtiği pek çok menkıbede vardır. Bu kardeşliği bozan herkes ister kızı ister Mevlânâ'nın müritlerini sıradan insanlar olduğu için küçümseyen (3/11, 3/12) Muînüddin Süleyman Pervâne (ö. 676/1277)¹⁶ gibi bir devlet adamı olsun hak ettiği muameleyi görür. Çünkü kibrin ve gururun tevazu ve sükûnetin yerini alması, hilmin yerini cehalete; birlik, beraberlik, dayanışmanın yerini kargaşa ve düzensizliğe; kardeşliğin yerini düşmanlığa; barışın yerini savaşa / çatışmaya; İslam'ın yerini cahiliyeye bırakmasıdır ki bu, toplumda dinî ve

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", *DİA*, c. 31 (İstanbul: TDV, 2006), s. 91-93.

sosyal yozlaşmaya neden olur. Yaşamı boyunca ve eserleriyle hep bunun karşısında duran Mevlânâ'nın bu anlamda bu birliği/düzeni bozanlar karşısında yer alması beklenen bir davranıştır.

Dikkat çeken bir husus da Mevlânâ'nın yalnızca insanlara değil hayvanlara da aynı sevgi, merhamet ve hoşgörüyü yaklaşmasıdır. Bir menkıbede yavruladığı için yedi gün boyunca yemek bulmaya gidemeyen köpeği doyurur (3/63), bir diğeriinde yemeklerini murdar eden köpeği incitmek isteyen yâranı uyarır (3/62). Kemâl Ahmed Dede yâranın bu davranışını metni genişleterek oldukça edebî bir şekilde anlatmıştır:

İstedi yârân iti incideler
Kırpüğün tığ ideler inci deler

Dögeler ya'nî gözi mânend-i meşk
Katre katre kırpüğinden döke eşk

Kırpügi elmâs olur yaşı güher
‘Âşıkun ol dem kim olur çeşmi ter

Bu ne dürdür kim delindükçe bu dür
Ne delük kalur ne dür deryâ olur (b. 1844-1847)

Bu durum hilim sahibi olmanın etkilerinin, dolayısıyla toplumsal düzenin beşerî münasebetlerle sınırlı kalmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Hilim sahibi olamayan yâran hayvanlarla çatışıp onlara zalim ve saldırganca davranırken ve bu durum yerilirken Mevlânâ'nın hayvanlarla uzlaşısı, onlara olan hoşgörü, merhamet ve sevgisi yüceltilir. Bunun yanında eserde Mevlânâ'nın kızı Hediye Hatun'un babasının vefatından bir hafta sonra ölen kedisini yıkayıp kefenlemesi, türbe civarına gömmesi ve arkasından helva pişirmesi de anlatılır (3/121):

Rıhletinden soñra hem ol hazretüñ
Yidisi olunca ol pür-rahmetüñ
Âb u nân ol yidi gün yidi gice
İçdi ne gündüz ü ne yidi gice
Yidisinde gürbe miskîn irdi merg
Öldi ol cân ayrılığın gördi merg
Melke Hâtûn ol şeh-i şeh-zâdumuz
Rûhı şâd olsun o şâh-ı râdumuz
‘Âdet üzre yur o şeh sarar kefen
Kor civâr-ı türbede ol hoş-zekan

Cânu-çün yârâna helvâ yidürür
Bâreka'llâh hûb varmış didürür

Gör velînüñ hizmetinde gürbe(y)i
Merkad idindi civâr-ı türbe(y)i (b. 2756-2762)

Böylece bir yandan Mevlânâ'nın hayvanlarla sevgi ve vefa ilişkisi, diğer yandan ailesinin de hayvanlara aynı şefkat, sevgi ve vefayla yaklaştığı gösterilmiştir.

Sonuç

Kendisi de bir Mevlevî şeyhi olan Kemâl Ahmed Dede, özelde müritlerine genelde yaşadığı dönemin insanına yol gösterebilmek için Mevlânâ'nın menkıbelerini tercüme etmiştir. Şairin seçtiği menkıbelerde özellikle Mevlânâ'nın müritleri, ailesi ve dostlarıyla ilişkileri, onun bu kişilerin dinî, ahlakî ve sosyal yaşamlarını düzenleyici öğüt ve davranışları anlatılmaktadır. Buna göre Mevlânâ etrafındakilere her zaman sabırlı, hoşgörülü, merhametli, ılımlı yani halim olmayı öğütlemiştir; kendisi de bu açılardan örnek teşkil etmiştir. Mevlânâ'nın İslam ahlakının temelinde bulunan bu faziletleri insanlar arasında dostluk, sevgi, barış ve dayanışma ilişkilerinin gelişmesi ve "din kardeşliği"nin teşekkülü için önem verdiği anlaşılmaktadır. Bu manevî kardeşlik bağı kurulduğunda Asr-ı saadetteki gibi İslamî yaşamın, dolayısıyla uzlaşa, huzur ve sükûnetin ağır bastığı bir sosyal yapıya kavuşulacaktır. Bu anlamda Mevlânâ, ilahî bir düzen oluşturan Hz. Peygamber'in yolunu takip etmiş, Kemâl Ahmed Dede'nin ifadeleriyle "Mustafa'nın izine kadem basmıştır" (b. 2019). Onun öğretileri ve eserlerini zamansız ve mekânsız yapan da bu dayanaklardır.

Kaynakça

Ahmet Eflaki. *Âriflerin Menkıbeleri*. c. I-II. trc. Tahsin Yazıcı. İstanbul: MEB, 2001.

Çağrı, Mustafa. "Dostluk". *DİA*. c. 9. İstanbul: TDV, 1994.

_____. "Hilim". *DİA*. c. 18. İstanbul: TDV, 1998.

Fayda, Mustafa. "Câhiliye". *DİA*. c. 7. İstanbul: TDV, 1993.

Kandemir, M. Yaşar. "Mesel". *DİA*. c. 29. Ankara: TDV, 2004.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.

Kesik, Muharrem. "Muînüddin Süleyman Pervâne". *DİA*. c. 31. İstanbul: TDV, 2006.

Kemâl Ahmed Dede. *Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ*. Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi Mülhakı. no: 82.

Nizam, Betül Sinan. *Kemâl Ahmed Dede's Verse Narrative Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ (A Verse Version In The Menâkıbü'l-Ârifin Tradition) =Kemâl Ahmed Dede'nin Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ Adlı Mesnevisi (Menâkıbü'l-Ârifin Silsilesinin Manzum Halkası)*. c. I-II. [Cambridge]: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2010.

_____. "Farsîden Türkiye Döndürmek: Menâkıbü'l-Ârifin'in Türkçe Tercüme ve 'Sebeb-i Te'lif'leri". 2. *Uluslararası Türk-İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu (11-12 Mayıs 2014) Bildiri Kitabı*. Tahran: Allame Tabatabai Üniversitesi, 1393 [2014].

_____. "Menâkıbü'l-Ârifin ile Manzum Tercümesi Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ'nın Dil, Üslup ve Çeviri Özellikleri Açısından Mukayesesi". 2. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (Dil ve Üslup İncelemeleri) 19-21 Ekim 2011 Bildirileri*. c. 2. ed. Vedat Kartalcık ve Kamile Çetin. Isparta: yy., 2012.

Topaloğlu, Bekir. "Halîm". *DİA*. c. 15. İstanbul: TDV, 1997.

AHMED AVNİ KONUK'UN *FUSÛS'U MESNEVÎ* VE *MESNEVÎ'Yİ* *FUSÛS İLE ŞERH ETMESİ*

Dilaver GÜRER*

ÖZ

Ahmed Avni Konuk, son dönem Osmanlı, ilk dönem Cumhûriyet âlim, düşünür, mûsikîşinâs, mesnevîhân ve Mevlevîyye şeyhlerindedir.¹ Diğer eserlerinin yanında, Tasavvuf sâhasında da pek çok eser telif ve tercüme etmiştir. Onun, *Fûsûsu'l-Hikem Şerhi* ve *Mesnevî-i Şerîf Şerhi* isimli şerhleri ise, âdetâ bu alandaki bütün şerhlerin münderecâtını ihtivâ eden çok kıymetli şerhlerdir. Diğer yandan Mevlâna'nın *Mesnevî'si* kimilerince İbn Arabî'nin *Fusûs*'unun bir şerhi mahiyetindeki *Fütûhât-ı Mekkiyye'sinin* âdetâ Farsça bir versiyonu olarak kabul edilir. Bu sebeptendir ki baştan beri *Fusûsu'l-Hikem* ve *Mesnevî-yi Ma'nevî'nin* şerhlerinde diğerinden istişhâd

* Prof. Dr., Konya N. Erbakan Üniversitesi, A. Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf ABD., dilgurur@gmail.com

¹ Ahmed Avni Konuk 1868 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1890 yılında Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'den birincilikle mezun olmuş, Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nde umum müdür muavinliğine kadar yükselmiştir. Çok iyi Farsça, Fransızca ve Arapça bilen Konuk, Mesnevîhân Selânikli Es'ad Dede'den mesnevîhanlık icazeti almış ve halifesi olarak ondan sonra postnişin olmuştur. Tasavvufî eğitim ve birikiminin yanında iyi bir mûsikî eğitimi de almış ve bu alanda da çok kıymetli eserler vermiştir. Oldukça velûd bir müellif olan geride pek çok telif ve tercüme kitap ve makale A. Avni Konuk 20 Mart 1938 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. (Hayatı hakkında bk.: Eraydın, Selçuk, "Ahmed Avni Konuk: Hayâtı ve Eserleri", *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 2005, I, 15-27; Öngören, Reşat, "Konuk, Ahmed Avni", *DİA*, İstanbul-2002, c. XXVI, s. 180-182; Ş. Barkçin, Savaş, *Ahmed Avni Konuk – Görünmeyen Umman–*, İstanbul-2011, s. 11-23; Arpaguş, Safi, "Ahmed Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi", *M.Ü.İ.F. Dergisi*, cilt-sayı 45, İstanbul-2013, s. 32-36.)

yoluna gidilmiş ve bu şekilde bir gelenek oluşmuştur. İşte Ahmed Avni Konuk bu geleneğin en son ve en önemli temsilcisi konumundadır. Biz bu makalemizde onun bu iki eseri şerh ederken diğerinden nasıl istifâde ettiğine dair örnekler vererek konuyu ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İbn Arabî, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Şerhi*, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, Tasavvuf, Anadolu, Osmanlı.

ABSTRACT

AHMAD AVNİ KONUK'S COMMENTİNG *FUSUS* WITH *MATHNAWI* AND *MATHNAWI* WITH *FUSUS*

Ahmed Avni Konuk as a Mawlawi sheikh, scholar, thinker, musician, mathnawihan (Mathnawi reciter), lived in last period of Ottoman Empire and the first period of the Turkish Republic. He wrote and translated many books in field of Tasawwuf as well as other fields. His commentaries of *Fusus al-Hikam* and *Mathnawi* are valuable resources including the contents of almost all commentaries written in this field. On the other hand, *Mathnawi* of Mawlana Jalal al-Din Rumi is accepted as a Persian version of *Futuhât al-Makkiyya* known as a commentary of Ibn al-Arabi's *Fusus al-Hikam*. For this reason, *Fusus al-Hikam* and *Masnawi* were annotated by cooperating correspondingly and this comment method has become a tradition in interpretation of both *Fusus* and *Mathnawi*. So Ahmad Avni Konuk is the last and most important member of this tradition. In this article, we will clarify how he utilized one book when he annotated the other and we will constitute a general frame on his method by giving examples.

Keywords: Muhyi al-Din Ibn al-Arabi, Mawlana Jalal al-Din Rumi, Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Şerhi* (Comentary of *Fusus al-Hikam*), *Mesnevî-i Şerîf Şerhi* (Comentary of *Mathnawi-yi Ma'nawi*), Tasawwuf, Anadolu, Ottomans.

Giriş

İbn Arabî ve Mevlânâ tasavvuf târihinin iki mümtaz sîmâsıdır. Her ikisi de VII/XIII. yy.da, yaşamış ve biri (İbn Arabî) batıdan, Endülüs'ten gelerek yerleştiği Şam'da, diğeri (Mevlânâ) ise doğudan, Belh'ten gelerek kendisine hâmûşgâh olarak seçtiği Konya'da vefat etmiştir. İbn Arabî tasavvufî düşünce boyutunda bir timsal iken, Mevlânâ ilâhî aşkı yaşama ve terennüm etmede bir zirve olarak kabul edilir. Bu iki büyük sûfînin bırakmış olduğu eserler, tasavvuf mensupları için büyük bir önemi hâiz olup, baş tâcı edilmesinin yanısıra, İslâm kültürü alanında da en önemli kaynaklar arasında yer almıştır. Onların eserleri arasında ise *Fusûsu'l-Hikem* ve *Mesnevî*'nin farklı bir yeri vardır. Zîrâ İbn Arabî *Fusûsu'l-Hikem*'de vahdet-i vücûd anlayışını sistemleştirmiş, tasavvufî fikir ve birikimlerinin özetini yüksek bir seviyede yapmış iken; Mevlânâ, ve *Mesnevî*'de tasavvuf ve tarikat anlayışını engin bir kültür birikimi ile mükemmel bir sûrette harmanlayarak ortaya koymuş ve her kesimden gönül ehline hitap etmiştir.

Bu iki kaynak eserin en fazla dikkat çeken ortak yönlerinden biri, her ikisinde de peygamber kıssalarının önemli bir yer tutmasıdır. Öyle ki, *Fusûsu'l-Hikem* 27 peygamberin isminin mündemiç olduğu metafizik anlamı -ki, bunun bizim kültürümüzdeki adı "kelime" batıdaki ismi ise "logos"tur-, yine onların kıssalarından hareketle ve tasavvufî bakış açısı üzerine binâ edilerek ortaya konmaktadır. Kısaca *Fusûsu'l-Hikem*, peygamberden ve onların öykülerinden bahseder. *Mesnevî*'de ise, verilmek istenen mesajın örgüsünde peygamber kıssalarının büyük bir yer kapladığı hemen göze çarpar. Esâsen burada şu da söylenebilir: Peygamber kıssaları insanlık târihinin ve kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Her insanın inanç ve ibâdet hayâtında peygamber kıssalarının mutlak bir yerinin olduğu, inkâr edilemez bir gerçektir. Dolayısıyla, İslâmî tasavvuf hayâtının önemli kaynakları arasında bulunan *Fusûsu'l-Hikem* ve *Mesnevî*'de, peygamber kıssalarının çokça kullanılması tabîdir.

Fusûsu'l-Hikem'de her fassın/bölümün genellikle iki temel unsur üzerine binâ edildiğini görüyoruz: Öncelikle, ismi zikredilen peygamberin "kelime (logos)"undan hareketle, o peygamberin bâtınî yönü îzah edilmekte; sonra da, çoğunlukla, işlenen mevzû ile alâkalı olarak o peygamberle -bâzan da başka bir peygamberle- ilgili kıssa ya da kıssalar aktarılmakta ve bu kıssaları İbn Arabî kendi usûlünce yorumlamaktadır.

Aslında, kitabın üzerine binâ edildiği anahtar terim "hakikat-i

muhammediyye"dir. Buna göre her peygamberin bätını bir 'kelime'dir; fakat hepsinin sâhip olduğu hakikat mertebesi farklıdır. Hakikatlerin hakikati ve küllî kelime ise Hz. Muhammed'in hakikatidir; diğer bütün mertebeler o kelimeden neş'et eder. Kısaca, eserin ana temasının "insân-ı kâmil" olduğu söylenebilir. Bu bakımdan *Fusûsu'l-Hikem*'i zâhirî ve yatay düzlemde bir peygamberler târihi; bätinî, metafizik ve dikey düzlemde tasavvufî bir na't-ı Nebî gibi görmek de mümkündür.²

"İslâm târihinde bu kitap kadar lehte ve aleyhte tartışmalar yapılmış bir başka esere rastlamak güçtür. *Fusûsu'l-Hikem*'i şerh edebilmek bâzı âriflerin en büyük emelini oluştururken bâzılarına göre de okunması çok tehlikeli bir kitaptır. İbn Arabî de, 'Bizim ıstılahlarımızı ve dilimizi anlamayanlara kitaplarımız haramdır' der."³ Nitekim, tefekkür dünyamızda derin te'sirler bırakan bu eser hakkında, kaleme alındığı andan itibâren, hemen her kesimden, her seviyeden, lehte veyâ aleyhte beyan edilen fikirlere rastlamak güç değildir. Bu da *Fusûsu'l-Hikem*'in kültür ve düşünce dünyamızdaki yeri için önemli bir işârettir.

Mesnevî, hikâyelerden oluşmaktadır. Mevlânâ, tasavvufî düşüncesini ve tarikat anlayışını kısa, bâzan da uzun hikâyeler yoluyla aktarmaktadır ki, bilhassa kısa hikâyecilik modern edebiyatta bile çok tutulan⁴ bir edebî yazım türüdür. Bu tür eserler İslâmî kültürün bir parçası mâhiyetindedir. Hakîm Senâî'nin (v. 525/1131) *Hadikatü'l-Hakikat*'i, Ferîdüddîn-i Attâr'ın (v. 627/1230) *Mantiku't-Tayr*'ı, Şeyh Sâdî-i Şirâzî'nin (v. 691/1292) *Bostan ve Gülistân*'ı ve *İlâhî-Nâme*'si⁵ gibi eserler Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ile aynı türdendir. Ancak, Abdülbâkî Gölpınarlı (v. 1982) *Mesnevî*'nin diğerlerinde olmayan üç özelliği hâiz olduğunu belirtir. Bunlar: 1-*Mesnevî*'de beyitler arasında konu bütünlüğü vardır. Beyitler rastgele söylenmiş ve o anda

² Kılıç, M. Erol, "*Fusûsu'l-Hikem*" D.İ.A., İstanbul-1996, XIII/231.

³ A.y. *Fusûsu'l-Hikem*'in tercüme ve şerhleri için bk.: Kılıç, a.g.m., I/232-234; Demirli, Ekrem, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları* (Takdîm), İstanbul-2000, s. 15-25. Burada şu kadarını söylemek istiyoruz: Diğer şerhler hemen aynı doğrultuda kabul edilirken, Bâlî Efendi'nin şerhi (*Şerhu Fusûsu'l-Hikem*, İstanbul-1309) "ihtiyatlı" bir şerh olarak nitelendirilir. Günümüz müelliflerinden Abdülbâkî Miftâh'ın şerhi de (*Mefâtihu Fusûsu'l-Hikem*, Merâkeş-1997) *Fusûsu'l-Hikem*'deki konuları "ebced hesabı" tekniğiyle işlemesi dolayısıyla farklı bir şerh türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴ Ayan, Gönül, "*Mesnevî ve Kısa Hikâyecilik*" 5. Millî Mevlânâ Kongresi Tebliğleri, Konya-1992, s. 57.

⁵ Bu tercümenin önsözünde Abdülbâkî Gölpınarlı, Attâr'ın hikâye tarzı ile Mevlânâ'nın arasında bir kıyaslamada da bulunur. (Bk: Gölpınarlı, Abdülbâkî, *İlâhî-Nâme* (Önsöz), İstanbul-1985, s. XI vd.)

kaleme alınmış şâirâne ilhamlar değildir. Dolayısıyla, *Mesnevî* beyitleri belli bir maksat için söylenmiştir. 2-*Mesnevî*'de diğerlerinin tersine, şiir vezne değil, aksine, vezin şiire uymak zorundadır. 3-Dil tamâmiyle halk dilidir.⁶ Fakat *Mesnevî*'deki hikâyelerin bir dış yüzü bir de orada verilmek istenen mesaj vardır ki, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'den maksadı da hikâyelerin bu iç yüzleridir. Bir başka ifâde ile onun hikâyede kullandığı unsurlar vermek istediği mesaj için birer semboldür.⁷ Aslında Mevlânâ herkesin bildiği konuları, belki de herkesin bildiği hikâyelerle dile getirir, fakat asıl önemli olan Mevlânâ'nın hikâye içinde yakaladığı ve vermek istediği mesaj ile, o hikâyeleri edebî ve ebedî kılan yorumlarıdır. Şu da var ki, *Mesnevî* sâdece didaktik (öğretici) bir eser değildir. Orada dînî, ahlâkî ve tasavvufî fikirler ve tarîkat usûl, âdâb ve erkânı, insanı kimi zaman heyecanlandıran, coşturan, ilâhî muhabbetin doruklarına ulaştıran, kimi zaman da duygulandıran, ağlatan, vuslat ateşiyle kavuran formlarda sunulur. *Mesnevî*'nin her türlü kültür birikimini yansıtması dolayısıyla istisnâsız herkes onda kendinden çok şey bulduğunu derinden hisseder. Onu okuyanlar veyâ dinleyenlerden her biri kendi kâbiliyet ve nasîbine göre ondaki derin mânâlı hikmetlerden, nüktelerden rûhânî zevkler, ledünnî işâretler alacaklardır.⁸

Burada iki eser arasında önemli bir üslup farkına da dikkat çekmek istiyoruz: Sûfilerin tefekkür dünyâsının iki ana temel üzerine oturduğunu görüyoruz. Bunların ilkinin yatay boyut, ikincisini de dikey boyut olarak adlandırabiliriz. Yatay boyuttan bakış açısıyla bakan bir sûfî, sıradan bir insan/beşer gibi davranır, gündelik hayâtın alelâde kurallarını dikkate alır. Bu sebeple karşısındaki insanları ve diğer varlıkları dünyevî hayâtın olguları içinde değerlendirir, tasnif eder. Onun dostları olur, düşmanları olur, rakipleri olur; ona göre dünyâda iyiler vardır, kötüler vardır; mü'min vardır, kâfir vardır... Yatay boyutu aşp dikey boyuttan eşyâya ve hayâta bakan bir sûfî ise her şeye, tâbir câizse "Hakk'ın gözü" ile bakar. Âlemdaki her şey sonsuz isim, sıfat ve fiilleri olan Hâlık'ın bir mahlûkudur. Varlık bir bütünlük arz eder; bu durumda herkes Rahmân'ın kulu ve her fiil Cenâb-ı Hakk'ın bir tecellîsinden ibârettir. İşte biz İbn Arabî'nin *Fûsûsu'l-Hikem*'i ile Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Ma'nevî*'sini bu bakış açısıyla değerlendirebiliriz.

⁶ Gölpınarlı, Abdülbâkî, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul-1953, s. 441-442.

⁷ Mevlânâ üzerindeki araştırmaları ile ünlü Nicholson'a göre Mevlânâ'nın bu sembolizminin ilk örneklerine ünlü İranlı sûfî Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr'da rastlanmaktadır. (Bk.: Ocak, A. Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûflük: Kalenderîler*, Ankara-1992, s. 22.)

⁸ Can, Şefik, *Mevlânâ Hayâtı, Şahsiyeti, Eserleri*, İstanbul-1995, s. 376.

Fusûs'ta değinilen konular genellikle, varlığa tamâmiyle dikey boyuttan bakan bir gözle ele alınmış, hayâtın ve eşyânın hakîkati tam anlamıyla ontolojik, metafizik ve çok yüksek seviyeden bir irfânî bakışla yorumlanmıştır. Onun muhâtabı varlığa bu seviyeden bakabilen muhakkıklar ve âriflerdir. *Mesnevî* ise, toplumun her kesiminden insan ve özellikle de tasavvuf yolundaki sâlikler/dervişler için kaleme alınmış bir "tasavvuf el kitabı" olması cihetiyle, onda bu iki boyut arasında sürekli iniş-çıkışlar vardır. *Mesnevî*'de kimi zaman irfânın en yüce noktalarına şöyle bir temas edip geçilir, kimi zaman da bu konular basit hikâyelere indirgenerek anlatılır. Yâni her ne kadar *Mesnevî* basit bir hikâyeye ya da klasik bir tasavvuf kitabı olsa da, aslında o da *Fusûsu'l-Hikem* gibi tasavvufî düşüncenin zirve eserlerinden birisidir.

Gazzâlî'nin tasavvufu İslâmî ilimlerin zirvesine yerleştirmesiyle birlikte, bütün düşünce akımlarının tasavvuf içinde ve büyük mutasavvıfların şahsiyetinde terkîbe ulaştığını söylemek mümkündür. Bilhassa Osmanlı münevveri bu terkîbi *Fusûsu'l-Hikem* ve *Mesnevî*'de bulmuş ve bunların şerhlerinde ifâde etmiştir.⁹ Ayrıca, *Fusûsu'l-Hikem*'i günümüz Türkçesine kazandıran M. Nûri Gençosman'ın ifâdesiyle "Mesnevî'de daha açık ifâdesini bulan sûfiye irfânından zevk ve nasip almadan" *Fusûsu'l-Hikem*'i anlamak ve anlatmak beyhûdedir.¹⁰ Kısaca, *Fusûsu'l-Hikem* ve *Mesnevî* Osmanlı kültürünün en önemli temel taşlarını teşkil etmiş ve bu kültür *Fusûsu'l-Hikem* ve *Mesnevî* üzerine, ya da başka bir ifâde ile iki güzîde mütefekkir sûfnin fikirleri üzerine binâ edilmiş ve bizlere aktarılmıştır.

İbn Arabî ve Mevlânâ'nın Osmanlı Türk Toplumundaki Yeri

Bilindiği gibi Osmanlı sünnî esasları benimsemiş bir toplum ve devlet yapısına sâhiptir. Osmanlı'nun dînî yapısına baktığımızda karşımıza iki temel unsur çıkar: 1- Şer'î ve zâhirî yapı. 2-Tasavvufî yapı. Şer'î ve zâhirî yapıda Osmanlı inanç esaslarında Mâtürîdî, Fıkıh'ta ise Hanefî sistemi benimsemiştir. Diğer taraftan Tasavvufî yapıda Osmanlı'ya yön vermede iki büyük şahsiyetin, diğer tasavvufî sistem ve şahsiyetlerin yanında çok

⁹ Tahralı, Mustafa-Eraydın, Selçuk, *Fusûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi* (Takdim), İstanbul-1987, I/VII.

¹⁰ Gençosman, M. Nûri, *Fusûs ül-Hikem* (Tercümenin Önsözü), İstanbul-1981, s. XIV.

daha baskın olduğu göze çapar. Bunlardan birisi İbn Arabî¹¹ ve diğeri Mevlânâ'dır. Elbetteki burada Abdülkâdir-i Geylânî'nin, Ahmed Yesevî'nin, Ahmed er-Rifâî'nin, Şeyh Edebalı'nın, Akşemseddin'in ve her biri birer düşünce ve aksiyon adamı olan diğer pekçok sûfinin, Anadolu insanının düşünce dünyâsına katkılarını bir kenara bırakıyor değiliz. Ama İbn Arabî ve Mevlânâ'nın fikirleri, sistemin şekillenmesinde doğrudan doğruya tesirli olmuştur. İşte hayâta bu şekilde –tasavvufî bir bakış açısı ile- bakabilme sâyesindedir ki bu topraklarda yaşayan insanlar hayâta, varlığa ve diğer inançlara, moda tâbirle “öteki”ne “yaratanın bir eseri” gözüyle bakabilmiş ve onların incinmesine aslâ müsâde göstermemiştir. Bu sâyedir ki, Osmanlı idâresi altında “öteki”, burnu dahi kanamadan, kendi inancını ve hayat anlayışını koruyarak hayatını ve neslini devam ettirmiştir.

Mesnevî'yi Fusûs ve Fusûs'u Mesnevî ile Şerh Etmek ve Bunun Tasavvuf Tarihindeki Yeri Hakkında

Zaman zaman, kimileri tarafından İbn Arabî ile Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışlarının farklı olduğu noktasından hareketle bu iki sûfî karşı karşıya getirilir. Bu konudaki en sert tepkiyi gösterenlerden birisi Ahmed Ateş'tir. O, *İ.A.*'ne yazdığı maddede, İbn Arabî'nin tesirlerini anlatırken “İbn Arabî'nin fikirlerine ancak Mevlânâ'nın fikirleri karşı koyabilirdi” dedikten sonra şöyle devam eder: “Fakat *Mesnevî*'nin iki büyük şârihi İsmâil-i Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi bütün *Mesnevî*'yi, ilk harfinden başlayarak, sonuna kadar, arada bir irtibat olup-olmadığına bakmaksızın, İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd nazariyesine göre şerh ettiler. Bu sûretle Mevlânâ'nın fikirleri tamâmen bozulmuş ve ortadan kaldırılmıştır.”¹²

Elbetteki bu iddiaya karşı çok ciddi îtirâzımız vardır. Fakat meselenin kolay anlaşılabilmesi için burada ana hatları ile, tasavvufî düşüncenin geçirdiği dönemlerden çok kısa da olsa bahsetmek gerekmektedir. Muhâsibî, Kuşeyrî gibi sûfîlerce sadırdan satırlara aktarılarak kitâbî bir

¹¹ İbn Arabî düşüncesinin Osmanlı toplumunda yayılmasında, Osmanlı'nın ilk müderrisi ve aynı zamanda *Fusûs* şârihi olan Dâvûd-ı Kayserî ile ilk şeyhülislamı ve aynı zamanda Anadolu'da *Mesnevî* şerhçiliğinin öncüsü olan Molla Fenârî'nin rolleri son derece önem arz etmektedir. (Bk. Özdemir, Sema, *Dâvûd Kayserî'de Varlık Bilgi ve İnsan*, İstanbul-2014, s. 24 vd.; Gürer, Betül, *Molla Fenari'nin Varlık ve Bilgi Anlayışı*, İstanbul-2016, s. 75 vd; (a. mlf), “Molla Fenârî'nin Osmanlı Medrese Geleneği Ve Osmanlı Düşüncesi Üzerindeki Tesirleri” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya-2015, sayı 39, s. 121-142.

¹² Ateş, Ahmet, “Muhyiddin Arabî”, *İ.A.*, İstanbul-1987, VIII/554.

sisteme oturtulan tasavvufî düşünce, Gazâlî ile İslâmî düşüncenin merkezine yerleştirilmiştir. Hattâ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn'*de tasavvufu "Muâmelât" ve "Mükâşefât" ilimleri olmak üzere iki kısma ayırdıktan sonra, işin muâmelât yâni anlatım ve amelî/pratik boyutunun kendi zamanına kadar tamamlandığını, geriye mükâşefât boyutunun kaldığını, fakat buna "izin" olmadığını kaydetmektedir. İşte İbn Arabî tasavvufun bu, Gazâlî'nin ifâdesiyle "anlatılamaz" dediği bölümünü ele almış,¹³ eserlerinde keşfî bilgiyi kullanmış, tasavvufun bu alanı için kendisinden sonrakilere bir çığır açmıştır. Yâni tasavvufî düşüncede Gazâlî ile tamamlanan ilmî boyutun yanına İbn Arabî bir de "keşfî" boyut ya da fikrî bir boyut eklemiştir. Daha doğrusu bu boyutlar belli bir disipline bağlanmış, belli esaslar dâhilinde daha sistematik bir şekilde ortaya konmaya başlamıştır. Çünkü gerek ilmî boyut gerekse keşfî ya da fikrî boyut eskiden beri esâsen mevcut idi. Mevlânâ ise bu iki aşamaya bir üçüncü aşamayı katmıştır. Bu da "aşkî" ya da "zevkî" boyuttur. Bundan da ötesi henüz keşfedilmedi. Yine burada şunu da ilâve etmek gereklidir: Diğer bütün büyük sûfilerde olduğu gibi, gerek Gazâlî'de, gerek İbn Arabî'de ve gerekse Mevlânâ'da tasavvufun bu üç boyutunu bulmak mümkündür. Biz burada meseleyi "düşüncenin sistemleşmesi" açısından değerlendirmekteyiz.

İbn Arabî-Mevlânâ düşüncelerinin karşılaştırılması konusunda şunu söyleyebiliriz: Bu iki sûfinin fikriyatının aynı olduğu, aralarında temelde, esasta fark olmadığı noktasında sûfiye arasında görüş birliği vardır. A. Avni Konuk da *Mesnevî Şerhi'*nde zaman zaman bu nokta üzerinde hassâsiyetle durur. Aslında işin doğrusu da budur ve ecdad da zâten böyle yapmıştır. Hattâ bâzıları Mevlânâ'nın *Mesnevî'sini el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'*nin -ki *Fütûhât, Fusûs'*un şerhi mâhiyetindedir- Farsça versiyonu olarak değerlendirirler.¹⁴ İsmâil-i Ankaravî'nin ve Sarı Abdullah Efendî'nin *Mesnevî'si*ni vahdet-i vücûd eksenli şerh etmelerinin sebebi de budur. İsmâil-i Ankaravî *Mesnevî'si*ni İbn Arabî'nin görüşleri ile şerh ettiği gibi, *Fusûsü'l-Hikem'i* de Mevlânâ'dan örnekler alarak şerh etmiştir. Hindistanlı mutasavvıf Abdül'alî Bahru'l-Ulûm (v. 1810) da *Mesnevî'si*ni İbn Arabî'nin görüşlerinden yararlanarak şerh edenler arasında mühim bir yere sâhiptir.

¹³ Uludağ, Süleyman, "Gazzâlî (Tasavvuf)", *D.İ.A.*, İstanbul-1996, XIII/517.

¹⁴ Kılıç, M. Erol, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", *D.İ.A.*, İstanbul-1996, XIII/253.

Ahmed Avni Konuk'un *Fusûs'u'l-Hikem Şerhi'nin Diğer Şerhler ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nin Diğer Şerhler Arasındaki Yeri*

İşte Ahmed Avni Bey'in *Fusûs ve Mesnevî* şerhlerinin önemi de tam bu noktada karşımıza çıkmaktadır. O, kendisinden önceki şârihlerin metodunu kullanarak, *Fusûs'u* Mevlânâ'nın ve *Mesnevî'yi* İbn Arabî'nin fikirleri ile şerh etmek sûretiyle, bütün bir tasavvuf geçmişi, Osmanlı düşüncesinin temel dinamiklerini, paradigmalarını bir fikir bütünlüğü içerisinde günümüz insanının istifâdesine sunmuştur. Başka bir ifâdeyle o, Ankaravî gibi, *Mesnevî'yi*, *Fusûs'u'l-Hikem* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'* den aldığı metinlerle açıkladığı gibi; *Fusûs'u'l-Hikem'i* de *Mesnevî* ve *Dîvân-ı Kebîr'* den seçtiği şiirlerle şerh etmiştir.

Ayrıca, meselâ A. Avni Bey'in *Fusûs Şerhi'nde* bütün bir *Fusûs* ya da daha genel bir deyişle İbn Arabî külliyyâtını ve yine *Mesnevî Şerhi'nde* de bütün bir Mevlânâ külliyyâtını birarada görmek mümkündür. Yâni, A. Avni Bey, *Fusûs'u* şerh ederken kendisinden önceki bütün şerhleri görmüş, okumuş ve bunların genel bir harmanlamasını yapmıştır. Hattâ sâdece Anadolu ve etrâfındaki topraklarda kaleme alınan şerhler ile yatinmemiş, Hind Yarımadası'nda telif edilen bilimum şerhleri de görmüştür. Bu aslâ küçümsenecek bir durum olmayıp, gerçekten de İslâm târihinde eşine az rastlanan, belki de o âna kadar rastlamadığımız bir düşünce ve yazma faaliyetidir. Aynı şey *Mesnevî Şerhi* için de aynı şekilde vâkidir. Bir de bunların birbirleri ile desteklendiği ve zenginleştirildiği gözönüne alındığında şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: *Fusûs'u'l-Hikem Şerhi* ya da *Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nden* birisini okuyan bir kimse bu şerhlerde tasavvufî düşüncenin genel bir birikimini rahatlıkla bulabilecektir. Kanaatimizce Ahmet Avni Bey'in şerhlerini kıymetli kılan hattâ -tamamiyle şahsî düşüncem olarak söyleyebilirim ki- diğer şerhler içerisinde en değerli kılan husus bu noktadır. Ayrıca, Avni Bey'in şerhi *Mesnevî'deki* tasavvufî sembollerin çözümü konusunda gerçekten de mükemmeldir.

Ahmed Avni Konuk'un *Fusûs'u'l-Hikem'i Mesnevî ile Şerh Etmesinden Örnekler*¹⁵

a. A. Avni Bey, *Fusûs'u'l-Hikem Şerhi'nde Âdem Fassı'nda* Hz. Âdem'in yaratılışı esnâsında meleklerin Cenâb-ı Hakk'a birtakım sorular yöneltmesiyle alâkalı olarak "İşte hilkat-i Âdem hakkında melâike

¹⁵ Konuk'un *Fusûs'u'l-Hikem Şerhi'nde Mesnevî'den* üç yerde toplam yaklaşık 14 sayfa doğrudan alıntıya ilâveten en az 102 yerde de iktibas ve atıf yapılmıştır.

cânibinden vâki olan nizâ' ve da'vâ bahsindeki târif-i ilâhî Hak Teâlâ Hazretlerinin üdebâ ve ümenâ ve hulefâ olan kullarını te'dîb eylediği bir şeydir. Bundan mütenebbih olmak lâzım gelir" dedikten sonra *Mesnevî'* den şu beş beyti serdetmektedir:¹⁶

توبه کردم نگیرم زین سخن...	یارب این جرأت ز بنده عفو کن
----------------------------	-----------------------------

"Yâ Rab! Bu cür'eti bendeden afo et. Bu kavli i'tirâzdan tevbe ettim, beni muâheze buyurma. Ey istimdâd edenlerin feryâd-resi! Bize hidâyet eyle. Bizim uluv ve gınâ ile iftihârımız yoktur. Kalbi kaydırma, kereme mültebis olduğu halde hidâyet kıldın; kalem-i kazânın yazdığı sû'ü tahvîl et.

Sû'-i kazâyı bizim canımızdan geçir! Bizi 'İhvân-ı Safâ'dan munkatı' kılma. Senin firâkımdan daha acı bir şey yoktur.

Senin hıfzın ve himâyenin olmaması, dolaşıklığın gayri değildir."¹⁷

b. Yine birinci ciltte, **Âdem Fassı'**nda (Sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım)¹⁸ rivâyetinden bahsederken *Mesnevî'* den şu yedi beyti *Fusûs'a* şâhit getirir:¹⁹

باطنا بهر ثمر شد شاخ هست...	ظاهر آن شاخ اصل میوه است
-----------------------------	--------------------------

"Zâhire nazaran o dal-budak meyvenin aslıdır. Velâkin bâtına nazaran dal-budak meyve için vücut bulmuştur.

Eğer meyve meyl ve ümîdi olmasaydı bahçevan hiç ağacın kökünü diker miydi?

Böyle olunca o ağaç mânâ i'tibâriyle meyveden doğdu. O meyvenin tevellüdü her ne kadar sûret i'tibâriyle şecerden vâkı' olmuş ise de.

Bunun için o zû-fünûn olan (s.a.v.) efendimiz *نحن الآخرون السابقون* 'Biz sâbıklar olan âhîrleriz' remzini beyân buyurmuştur.

Ve yine buyurur ki: Vâkıa ben sûret i'tibâriyle Âdem'den doğmuşumdur. Velâkin ma'nâ i'tibâriyle ceddin cediti olarak vâkı' olmuşumdur.

O meleğin secdesi benim için olmuştur. Ve benim için yedinci felek üzerine

¹⁶ Konuk, A. Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz.: Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul-1987, I/142-143.

¹⁷ Beyitler ve şerhi için bk.: Konuk, A. Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz.: M. Tahralı-S. Eraydın, İstanbul-2005, 2/537 vd. (ilk beyit hâriç).

¹⁸ Bk.: Aclûnî, İsmâîl, *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut-1997, II/148.

¹⁹ Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I/130.

gitmiştir.

*Fikrin evveli amelde âhir geldi. Husûsuyla bir fikir ki, vasf-ı ezel ola.*²⁰

Mesnevî'yi Fusûs'l-Hikem ile Şerh Etmesinden Örnekler²¹

a. A. Avni Bey, *Mesnevî'nin altıncı cildindeki:*

اونه بیند من همی بینم ورا	کرد اشارت عایشه بادستها
---------------------------	-------------------------

“Ayşe: ‘O beni görmüyorsa, ben onu görüyorum’ diye elleriyle işâret etti” anlamındaki 703. beytin şerhini *Fusûs'tan* yaptığı iktibas ile şu şekilde yapmaktadır:

“Ya'nî Hz. Ayşe vâlidemiz Resûl-i Ekrem Efendimizin kendi üzerine olan gayretini ve kıskançlığını bildiği için: “Yâ Resûlallâh! Rû'yet iki taraftan vâki' olur. O beni görmüyorsa ben onu görüyorum ve benim onu görmem kalb-i saâdetinizdeki gayrete dokunur. Ma'nâsını tefhîmen, sesini de nâ-mahreme işittirmeyerek elleriyle işâret etti. Ve bu vaz'iyeti ile kelâm-ı zâhirin mukallidi olmadığını gösterdi. Ma'lûm olsun ki, tesettür emrinin menşei gayret ve kıskançlıktır. Ve kıskançlığın menşei de yukarıda îzâh olunduğu üzere güzellik ve yakışıklılıktır. Ve kadınlarda Hakk'ın cemâl ile tecellîsi ekmele olduğundan sâhib-i cemâl olan kadınların hassas olan zevceleri tarafından kıskanılması tabîi bir hâl olur. Ve kadınlarda Hakk'ın cemâl ile tecellîsi bahsi *Fusûs'l-Hikem'de Fass-ı Muhammedî'de* Cenâb-ı Şeyh-i Ekber Hazretleri tarafından îzâh buyurulmuştur. İmdi tabîatlerinde zevcelerine karşı kıskançlık olmayan erkeklerde hassâsiyet ve nezâket yoktur. Onlar bâğ-ı hilkatte bitmiş yabânî otlara benzerler. Zîrâ onların “hüsn” ve “aşk” ile alâkaları yoktur. Kadınlara karşı yalnız şehvet-i hayvâniyye ile mütehassistirler. Şehvetlerini kazâ ettikten sonra zevcelerine karşı lâkayt kalıp bâtınlarında gayret ve kıskançlık hissetmezler. Binâenaleyh sûrette ve sîrette güzel olan Ayşe vâlidemiz hakkında Resûl-i Ekrem Hazretlerinin hassas ve nâzik olan kalb-i saâdetlerinde onlara karşı gayret ve kıskançlık hissetmemeleri mümkün değildir. Ve Ayşe vâlidemiz

²⁰ Beyitler ve şerhi için bk.: Konuk, A. Avni, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, haz.: M. Tahralı-S. Eraydın-N. Tosun, İstanbul-2006, VII/164 vd.

²¹ Konuk'un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nde Fusûs'l-Hikem* ve şerhlerine yapılan atıf ve iktibas sayısı yaklaşık 250 civarındadır.

dahi baştan başa rûh-ı pâk olan Resûl-i Ekrem Hazretleri hakkında da aynı his ile mütehassis idi.”²²

b. Yine altıncı ciltte yer alan:

از چه منکر میشوی معراج را	چون بیک شب مه برید ابراج را
---------------------------	-----------------------------

“Mâdemki ay bir gecede burçları kat’ ediyor, mi’râcı neden münkir oluyorsunuz?” anlamındaki 3464. beytin²³ şerhini de *Fusûsu’l-Hikem* destekli olarak şöylece şerh eder:

“Ya’nî mâdemki ay bir gecede ilm-i hey’etçe gökte i’tibâr olunan burçları sür’atle kat’ ediyor, ey münkir! Resûl-i Ekrem Hazretlerinin mi’râcını neden inkâr ediyorsun? Ve “az zaman zarfında Resûl-i Ekrem Hazretlerinin cismânî olan mi’râcı mümkün olamaz” diyorsun. Ma’lûm olsun ki, mi’râc-ı nebevî hakkında kimi rûhânî ve kimi cismânî diyenler olduğu gibi, maddiyâta müstağrak olanlar da büsbütün inkâr ederler. Bu ihtilâfât hep akılların zaman ile mukayyed olmalarından neş’et eder. Halbuki zaman i’tibârî bir şeydir. Zîrâ maddiyât her ân gayr-i münkasem içinde Hakk’ın bir tecellîsi ile ma’dûm ve bir tecellîsi ile mevcûd olur. Ve bu i’dâm ve îcâd akıl ölçüsünün hâricinde vâki’ bir sür’atle olduğundan, his gözüne eşyâ sâbit görünür. Nitekim Cenâb-ı Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî (k.s.) *Fusûsu’l-Hikem*’de **Fass-ı Süleymânî**’de Yemen melikesi Belkîs’in tahtının huzûr-ı Süleymânî’de mevcûd oluşunu îzâhen buyururlar ki:

“Onun yokluğu zamânı ya’nî tahtın mekânından yokluğu, Süleymân’ın indinde enfâs ile halkın tecdîdi kabîlinden olarak, onun vücûdunun gayrı oldu. Halbuki bu mikdâra hiçbir kimsenin ilmi yoktur. Belki insanın muhakkak her bir nefesinde yok olup, sonra var olduğuna kendi nefsinde şuuru yoktur.” Binâenaleyh bu îcâd ve i’dâm mes’alesi akl-ı nazarî erbâbı indinde en müşkül mes’elelerdendir. Bu keyfiyeti ancak her gayr-ı münkasem ân içinde kendi vücûdunda i’dâm ve îcâdı zevkan müşâhede eden enbiyâ ve evliyâ hazarâtı bilir. Ve bu husûsta zaman ve mekânın ve yakınlığın ve uzaklığın aslâ te’sîri yoktur. Zîrâ bir mekânda ma’dûm olan cismin gerek yakın ve gerek uzak bir mekânda gayr-i

²² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XI/241.

²³ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII/477.

münkasem ân içinde mevcûd olması mümkündür. İşte mi'râc-ı nebevî ve sâir vâris-i nebevî olan kâmillerin mi'râcları bu kabîlendendir."²⁴

Sonuç

İbn Arabî ve Mevlânâ Osmanlı düşüncesine, kültür ve medeniyetinin oluşmasına kaynaklık teşkil etmiş iki güzîde sûfidir. Hiç şüphesiz bu kaynaklık etmede onların diğer eserlerinin yanısıra, *Fusûsu'l-Hikem*'in, *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin mümtaz bir yer vardır. Osmanlı döneminin başlarından itibaren zamanla bu iki eseri birbirinden istişhad yoluyla şerh etme geleneği oluşmuş ve tasavvufî düşüncenin iki ana damarı olan, İbn Arabî'nin temsilciliğindeki tahkîkî damar ile Mevlânâ'nın temsilciliğindeki aşkî damarlar birbiriyle güzelce harmanlanmıştır. Ahmed Avni Konuk'un bu iki esere yapmış olduğu şerhler, bu iki eseri birbiriyle şerh etmenin son örneklerindedir.

Ahmed Avni Konuk, bir Osmanlı-Cumhuriyet Türk aydını olarak tasavvuf tarihindeki ana damarları, kendi tasavvuf birikimi ve anlayışı içerisinde mezcetmiş ve bilhassa *Fusûsu'l-Hikem* ve *Mesnevî-yi Ma'nevî*'ye yaptığı şerhler ile ilim ve tasavvuf âlemine çok önemli bir ilmî ve kültürel miras bırakmıştır. Öyle ki, Konuk'un bu iki şerhi âdetâ bütün bir Tasavvuf tarihi mîrâsının hamulesi mesabesindedir. Çünkü o, bu iki eserin kendinden önceki, İslâm dünyasının doğusunda ve batısında telif edilmiş olup bulunabilen bütün şerhlerini görmüştür. O aynı zamanda, bu iki şerhinde *Fusûs'u Mesnevî ve Mesnevî'yi Fusûs* ile şerh etme geleneğini takip etmiş ve bunda da gâyet başarılı olmuştur.

Kaynakça

Aclûnî, İsmâîl, *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut-1997.

Arpaguş, Safi, "Ahmed Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi", *M.Ü.İ.F. Dergisi*, cilt-sayı 45, İstanbul 2013, s. 32-36.

Ateş, Ahmet., "Muhyiddin Arabî", *İ.A.*, İstanbul-1987, c. VIII.

Ayan, Gönül, "Mesnevî ve Kısa Hikâyecilik" 5. Millî Mevlânâ Kongresi Tebliğleri, Konya-1992.

Bâlî Efendi, *Şerhu Fusûsı'l-Hikem*, İstanbul-1309.

²⁴ Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, III/234.

Barkçin, Ş. Savaş, *Ahmed Avni Konuk –Görünmeyen Umman–*, İstanbul 2011.

Can, Şefik, *Mevlânâ Hayâtı, Şahsiyeti, Eserleri*, İstanbul-1995.

Demirli, Ekrem, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları* (Takdim), İstanbul-2000.

Eraydın, Selçuk, "Ahmed Avni Konuk: Hayâtı ve Eserleri", *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 2005, c. I-IV.

Gençosman, M. Nûrî, *Fusûs ül-Hikem* (Tercümenin Önsözü), İstanbul-1981.

Gölpınarlı, Abdülbâkî, *İlâhî-Nâme* (Önsöz), İstanbul-1985.

----- *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul-1953.

Gürer, Betül, *Molla Fenari'nin Varlık ve Bilgi Anlayışı*, İstanbul-2016.

----- "Molla Fenârî'nin Osmanlı Medrese Geleneği Ve Osmanlı Düşüncesi Üzerindeki Tesirleri" Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya-2015, sayı 39, s. 121-142.

Kılıç, M. Erol, "el-Fütühâtü'l-Mekkiyye", *D.İ.A.*, İstanbul-1996, c. XIII.

----- "Fusûsu'l-Hikem" *D.İ.A.*, İstanbul-1996, c. XIII.

Konuk, Ahmed Avni, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, haz.: M. Tahralı (ve diğerleri), İstanbul-2011, c. I-XIII.

----- *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz.: M. Tahralı-S. Eraydın, İstanbul-1987, c. I-IV.

Miftâh, Abdülbâkî, *Mefâtîhu Fusûsü'l-Hikem*, Merâkeş-1997.

Ocak, A. Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler*, Ankara-1992.

Öngören, Reşat, "Konuk, Ahmed Avni", *DİA*, İstanbul-2002 c. XXVI.

Özdemir, Sema, *Dâvûd Kayserî'de Varlık Bilgi ve İnsan*, İstanbul-2014.

Tahralı, Mustafa-Eraydın, Selçuk, *Fusûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi* (Takdim), İstanbul-1987, c. I.

Uludağ, Süleyman, "Gazzâlî (Tasavvuf)", *D.İ.A.*, İstanbul-1996, c. XIII.

TAHİR BÜYÜKKÖRÜKÇÜ'YE GÖRE İDEAL BİR MÜSLÜMAN PORTRESİ OLARAK MEVLÂNÂ

Ahmet TANYILDIZ*

ÖZ

Merhum Tahir Büyükkörükçü (1926-2011) Konya'nın yetiştirdiği önemli din âlimlerinden olup Kapu Câmii'nde uzun yıllar sürdürdüğü vaaz ve sohbetleri ile meşhur olmuştur. 1950 yılında resmî olarak başladığı dinî faaliyetlerini ömrünün son dönemlerine kadar bilfiil sürdürmüştür. Medrese tahsilinin yanı sıra tasavvufî neşveden de istifade eden Büyükkörükçü, Nakşbendîliğin Hâlidîye kolundan Mahmut Sami Ramazanoğlu dergâhına bağlı olmakla birlikte Mevlânâ'nın 18. kuşak torunu olarak bilinen Mevlevî dedesi Osman Çelebi-zâde Sıdkı Çelebi'ye (1869-1962) de intisap edip ondan icazet almıştır. Vaizlik görevi sırasında Mesnevî'den sıklıkla istifade eden Büyükkörükçü *Hakiki Vecesiyle Mevlânâ ve Mesnevî* adlı bir kitap da telif etmiştir. Bu eseri başta olmak üzere çeşitli sohbet kayıtlarında ve hâtıralarında Mevlânâ'nın hâlis bir mümin ve kâmil bir Müslüman olduğunu defaatle vurgulamıştır.

Büyükkörükçü, Mevlânâ'nın ideal Müslüman profilini beş maddede hülasa eder: İlki Allâh'a sarsılmaz imanı; ikincisi Peygamberimize karşı noksansız itimadı ve bağlılığı; üçüncüsü Kur'ân-ı Kerîm'i hakikî rehber olarak görmesi; dördüncüsü zikir ve ibadetin zevkinde fani olması; beşincisi insanlığı gafletten uyandıracak rehberlik vazifesini üstlenmesi. Kaleme aldığı eserinde bu bakış açısıyla Mevlânâ'nın insân-ı kâmil ve hakikî Müslüman kimliğini değerlendiren Büyükkörükçü, imanun şartları, İslâm'ın şartları, ilim, ahlâk, edeb, sabır, şükür, takvâ, basiret, ilâhî aşk, zevk, ihlas

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Diyarbakır/TÜRKİYE, ahmettanyildiz@gmail.com

gibi hakikî Müslümanda bulunması gereken şartları Mesnevî ve diğer eserlerinden alıntılar yaparak değerlendirir. Bu çalışma kapsamında söz konusu eseri başta olmak üzere vaaz kayıtları ve hâtralarından hareketle Büyükkörükçü'nün Mevlânâ'nın ideal Müslüman portresiyle ilgili değerlendirmeleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, İdeal Müslüman, Tahir Büyükkörükçü.

ABSTRACT

IN TAHİR BÜYÜKKÖRÜKÇÜ'S VIEW MEVLÂNÂ AS AN IDEAL MUSLIM PORTRAIT

Ahmet TANYILDIZ*

The late Tahir Büyükkörükçü (1926-2011) is one of the most important religious scholars of Konya and has been famous for many years of preaching and conversations in Kapu Mosque. He officially began his religious activities in 1950 and continued it actually until the last days of his life. Büyükkörükçü, who benefited from Sufism besides his Madrasah education, joined the Mahmut Sami Ramazanoğlu dervish lodge of the Naqshbandi branch and received his ratification from the Mawlawi sheikh Osman Çelebi-zâde Sıdkı Çelebi (1869-1962), known as Mawlana's 18th generation grandson. Büyükkörükçü, who frequently benefited from Mathnawi during his preacher duty, also compiled a book called *Hakiki Veçesiyle Mevlânâ ve Mesnevi*. He repeatedly emphasized that Mawlana is a true believer and an absolute Muslim in various chat records and especially in his work.

Büyükkörükçü resumes Mawlana's pattern of Muslim's five items: First have faith in God, second firm belief in prophet, third acceptance of Quran as a regal guide, fourth being ephemeral in pleasure of invocation and worship and the fifth undertaking the task of guidance of awakening humanity from the wool gathering. Büyükkörükçü evaluates Mawlana's perfect human beings and true Muslim identity with this viewpoint in his work such as the conditions of Islam, Islam, morality, science, propriety,

* Assoc. Dr., Dicle University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature, Diyarbakır, TURKEY, ahmettanyildiz@gmail.com

patience, taqwa, prevision, divine love, fancy the conditions that must be found in Muslims by making quotations from Mathnawi and other works. Within the comprehension of this study, Büyükkörükçü's evaluations of Mawlana's idealistic Muslim portraits will be discussed, starting from his preaching records and his memories.

Keywords: Mawlana, Ideal Muslim, Tahir Büyükkörükçü.

Giriş

XIII. asırdan bu yana manevî rehberliği ile irfân dünyamızı ışıtan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 1273) Osmanlı Devleti'nin hükümrân olduğu coğrafyalarda, eserleriyle ve kendisinden sonra tesis edilen Mevlevîlik vasıtasıyla etkili olmuş bir şahsiyettir. Mevlânâ Hazretleri farklı meşrep ve mesleklere mensup şahsiyetler üzerinde tesirli olmuş, tasavvufî neşveden behre almış birbirinden farklı kabiliyet ve fıtrattaki kişileri, eserleri ve fikirleriyle beslemiştir. Devlet ve toplum hayatında din ve dine ait maddî-manevî unsurların yeni bir mecraya sürüklendiği, buna bağlı olarak tasavvufî geleneğin de toplum hayatındaki yerinin değiştiği bir evrede, yani Cumhuriyetin ilk döneminde Mevlevîlik de söz konusu değişim ve dönüşümden nasibini almış olmasına rağmen etkinliğini muhafaza etmeyi ve kültürel birikimini günümüze aktarmayı başarmıştır. Günümüzde bu etkinlik başta Türkiye olmak üzere dünyanın muhtelif yerlerinde artarak devam etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin henüz filizlendiği bir dönemde dünyaya gelen ve son döneme kadar yani neredeyse günümüze kadarki tüm Cumhuriyet tarihi boyunca dinî irşat ve tedrisat ile meşgul olup 2011'de vefat eden Tahir Büyükkörükçü de gördüğü eğitim ve tasavvufî meşrep açısından farklı gelenekten gelmesine rağmen Mevlânâ'nın manevî rehberliğinden istifade eden şahsiyetlerden biridir.¹ Bu çalışmada merhum Tahir Büyükkörükçü'nün Mevlânâ Hazretleri'ni hakîkî bir Müslüman olarak hangi esaslarla değerlendirdiğini ele alacağız. Buna geçmeden evvel Büyükkörükçü'nün Mevlânâ ve Mevlevîlik ile olan münasebetine temas etmek yerinde olacaktır.

¹ Konya'nın manevî mimarlarından biri olarak tavsif edilen Sultânü'l-Vâizîn Tahir Büyükkörükçü'nün biyografisi ve kâmil şahsiyeti üzerine hazırlanan doyurucu bilgiler için Bekir Şahin'in Yeni Konya Gazetesi'nde yazı dizisi olarak yayımlanan "Sultânü'l-Vâizîn Tahir Büyükkörükçü" (8-17 Mart 2017) başlıklı titiz çalışmasına bakılabilir.

1. Büyükkörükçü ve Mevlânâ

Tahir Büyükkörükçü müftülük ve vaizlik vazifelerinin nüvesi olacak şekilde küçük yaşlarından itibaren malum medrese ilimlerine başlamış; Hacı İsa Rûhî (Bolay) Efendi, Hacı Veyis-zâde Mustafa Efendi ve Hacı Haydar Efendi'den ders almıştır. Hâkî Efendi'den ayrıca Farsça tahsil eden Büyükkörükçü, askerlikten sonra hâfızlığını da ikmâl etmiştir.

Konya basınından Recep Öğütçü'nün ifadesiyle Konya denince akla gelen ilk üç isimden biri olan Büyükkörükçü'nün tasavvufa ve hususi olarak Mevlânâ'yla münasebeti dikkate şayandır. Yirmili yaşlarda tasavvufa meyletmiş, Nakşbendî şeyhlerinden Mahmud Sâmi Ramazanoğlu'na (1892-1984) intisap etmiştir. Burdur'da görev yaparken onun ders vekilliği görevini de üstlenmiştir.² Bununla birlikte Mevlânâ'nın 18. kuşak torunu olarak bilinen Mevlevî dedesi Osman Çelebi-zâde Sıdkı Çelebi'den (1869-1962) icazet alarak Mevlevî neşvesinden de istifade etmiştir. Oğlu Abdurrahman Büyükkörükçü bu hususu şöyle ifade eder: *"Âşıklar sultânı Hazreti Pîr'in aşk yolu onun da yolu idi. Zira Nakşî olduğu gibi aynı zamanda Mevlevî idi. O da Mevlânâ gibi Kur'ân'ın kölesi, Muhammed Muhtâr'ın yolunun tozu idi, toprağı idi."*³

Büyükkörükçü'yü diğer müftü ve vaizlerden ayıran başlıca vasıfların başında, ilmî ve dinî şahsiyetinin tasavvufî neşveyle harmanlanmış olması gelmektedir. Ayrıca başta Mevlânâ olmak üzere, Sa'dî-i Şirâzî, Nâbî, Şeyh Gâlib, Mehmed Âkif, Muhammed İkbâl, Necip Fazıl Kısakürek, Ali Ulvi Kurucu gibi Doğu edebiyatlarının usta şâir ve nâsirlerinden istifade eden Büyükkörükçü, vaaz ve sohbetlerinde mütemadiyen bu şahsiyetlerden beyit ve parçalar terennüm etmiştir. Merhum Ali Ulvi Kurucu, hâtîrâtında Büyükkörükçü'nün bu hususiyetini şöyle dile getirir: *"Tahir Büyükkörükçü Bey, Konya'da Kapu Camii'nde Cuma namazlarından önce vaaz ediyordu. Baktım vaazlarında benim şiirlerimden beyitler okuyor (...) Vaazlarında Mesnevî'yi kürsüye getirmişti. Bilhassa asrımızın Mesnevî'sini yazan Mehmed Âkif'ten, Safâhât'tan güzel şiirler okuyordu (...) Tahir Efendi'nin ilmi olduğu kadar tasavvuf tarafı da vardır. Nakşî'dir Sami Efendi Hazretlerine bağlıdır. Şaibesiz, pürüzsüz bir tasavvuf anlayışı vardır. Derslerinde hem şeriat hem hakikat hem de cihad ruhunun canlandığını görürdünüz. Kendi cehdi ve gayretiyle Farsçayı da öğrenmişti. Mesnevî'yi aslından okuyup hazmetmişti. Mevlânâ Hazretleri üzerine eserler*

² Bekir Şahin, "Sultânü'l-Vâizîn Tahir Büyükkörükçü", Bölüm 3, s. 19.

³ Abdurrahman Büyükkörükçü, "Dudaklarım Rasûlullâh'ın Eşiğinde", *Altınoluk Dergisi*, S 302, Nisan 2011, s. 44.

kaleme aldı. Vaazlarında âyet-i kerime ve hadîs-i şeriflerden mevzular açıklarken Mesnevî'den, Şair İkbâl'den, Mehmed Âkîf'ten parçalar okur, misaller getirirdi. Vaazları çok çekici ve doyurucu olurdu."⁴

Sanat ve edebiyat yönünden beslendiği kaynakları yukarıda sıralanan Büyükkörükçü'nün gönül dünyasında Mevlânâ'nın müstesna bir yeri vardır.

Tanıklıkların ışığında Mevlânâ'nın Mesnevî'sine ayrı bir aşkla bağlı olduğunu anladığımız Büyükkörükçü, sohbet ve vaazlarında bu güzide esere sıkça atıfta bulunmuştur. Bekir Şahin bu hususu ilgili yazısının farklı kısımlarında şöyle aktarmaktadır: "*Sohbetlerinde muhakkak Mesnevî'ye temas eder. Önce Farsça bir beyit okur, ardından açıklamasını yapar. Her daim lezzetli, tatlı, sade ve narin bir üslubu vardır (...) Mevlânâ hayranıydı ve binlerce Mesnevî beytini vaazlarında ezbere okurdu (...) Tasavvuf hareketlerinden bahseder, gençlere sufi klasiklerini okumalarını tavsiye ederdi*"⁵

- Mevlânâ'yı Anlatma Sebebi

Tahir Büyükkörükçü'nün Mevlânâ'ya ilgisi sadece sohbet ve vaazlarıyla sınırlı değildir. Mesnevî'nin irfan pınarından istifade ile kaleme aldığı eserleri de vardır. Bunlardan ilki Mevlânâ'yı sahih olarak tanıma ve tanıtmaya amacı güden *Hakiki Vechesiyle Mevlânâ ve Mesnevî*⁶, diğeri ise *Mevlânâ ve Mesnevî Gözüyle Peygamber Efendimiz*⁷ adlı eseridir. Bu kısımda hususiyetle ilk kitabı esas alarak Büyükkörükçü'nün dünyasındaki ideal Müslüman Mevlânâ'yı değerlendirmeye çalışacağız.

Büyükkörükçü, Mevlânâ gibi tesiri çağlar aşan bir şahsiyeti çeşitli yönleriyle birçok kişinin değerlendirdiğinin farkındadır. Büyükkörükçü'ye göre herkes bir şekilde Mevlânâ'dan bahsetmiş ama kimileri bu büyük İslâm velisini, sinsi emellerine alet etmek sevdasına bile düşmüşlerdir. Bu sebeple Mevlânâ'nın hakikî vechesinin bilinmesi ve tanıtılması gerekir (s. 9). Onun ilâhî, dinî ve Muhammedî vechesinin hakkıyla bilinip şimdiye pek

⁴ M. Ertuğrul Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu-Hatıralar*, C 3, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015, s. 357-358.

⁵ Bekir Şahin, "Sultânü'l-Vâizin Tahir Büyükkörükçü", Bölüm 4, s. 15.

⁶ Tahir Büyükkörükçü, *Hakiki Vechesiyle Mevlânâ ve Mesnevî*, Bedir Yayınevi, İstanbul 2016. (Bu eserin ilk baskısı Ülkü Basımevi tarafından 1959 yılında yapılmıştır.)

⁷ Tahir Büyükkörükçü, *Mevlânâ ve Mesnevî Gözüyle Peygamber Efendimiz*, Çağaloğlu Yayınları, İstanbul 1963.

bahsedilmeyen hakikat-i hâlinin gün ışığına çıkarılması elzemdir (s. 17). Büyükkörükçü bu hususta Mevlevîliğin nişanesi hâline gelmiş olan semâ' konusunu misal olarak verir ve Mevlânâ'nın ilâhî aşk cezbesiyle yanarken girdiği hâletlerin ve semâ' etmesinin, gayr-ı irâdî ve cezbe-i Rabbânî ile husûle geldiğini söyler. Ona göre bu kudsi hâli taklit ederek âdet hâline getirmekte menfaat olmadığı gibi mahzurları da olabilir. Esasen bizlere bütün zararın ruhsuz taklitçilikten geldiğini ve Mevlânâ'nın o gün yaptığı semâ' ile günümüzdeki raks arasında bir münasebetin bulunmadığını belirtir (s. 33).

İnsanların Mevlânâ'ya üç farklı tarzda baktığını ifade eden Büyükkörükçü, onu ifrat derecesinde sevip her şeyden ve herkesten daha üstün tutmanın veya tam zıt şekilde onu her fırsatta tenkit edip haset, kin ve buğzla nefret etmenin zararlı olduğunu söyler. Doğru olan, Mevlânâ'yı itidal ile kalben sevmek, mi'yâr-ı şerîati elden bırakmadan Hak rızası için ona ve diğer velîlere hürmet etmek; onların amel, ahlâk, ibadet, edeb ve irfânlarından müstefid olmaktır (s. 36-41).

Büyükkörükçü, Allâh'ın has ve öz kulu olarak nitelediği Mevlânâ'yı kimilerinin şeriaten uzak tuttuğunu ve dinden tenzih etmeye çalıştığını belirterek onun bütün eserlerinin baştanbaşa din ve İslâm'ın esas umdeleri ve hükümleri, ibadet, tâat, tövbe ve ittikâya dair emirlerle dopdolu olduğunu vurgular (s. 49-50). Bu sebeple Mevlânâ'ya intisap etmekle övünüp namazı, orucu, zikri, fikri ve hattâ şeriatî bir tarafa bırakıp vazife-i ubudiyeti külliyyen ihmâl edenleri uyararak ameli olmayana nesebinin veya mensubiyetinin fayda sağlamayacağını hatırlatır (s. 54.)

- Mevlânâ'yı Tavsif Etme Şekli

Eserlerinde ve sohbet kayıtlarında Mevlânâ'yı tazimkâr ifadelerle anan Büyükkörükçü, ilgi çekici sıfatlar kullanır. Bu tavsiflerde Mevlânâ'nın imânî ve ahlâkî yönü, coşkun fıtratı ve ilâhî aşkı öne çıkar. Büyükkörükçü, Mevlânâ'nın diğer veliyullâh arasında temâyüz ettiği yegâne vasfının aşk olduğunu, onun serâpâ âşık olduğunu belirterek (s. 33) Peygamber Efendimiz'in has bahçesinde açılmış çiçekler arasında onun da bir gül olduğunu ifade eder (s. 35). Mevlânâ hakkında kullandığı sıfatları şöyle sıralamak mümkündür: *Aşk ve irfân bahçemizin şâh gülü, Efendimiz'in has bahçesinde açılmış gül, Allâh'ın has ve öz kulu, Cenâb-ı Mevlânâ, âşıklar sultânı, velîler zincirinin altın halkası, serâpâ âşık, aşk eri, ömrünü aşk, muhabbet, vecd ve ibadetlerle geçiren âşıklar sultanı, ârifler serdarı vb.*

2. İdeal Bir Müslüman Olarak Mevlânâ

Tahir Büyükkörükçü'nün Mevlânâ'ya yaklaşımı tasavvufi gelenekteki bakış açısından ayrı değildir, ancak birçok yerde ısrarla üzerinde durduğu husus, Mevlânâ'nın ilmî, irfânî ve amelî yönden kâmil bir insan olup ilâhî aşk cezbeleriyle kullukta zirveye ulaşmış olmasıdır. Ona göre Mevlânâ tefsîr, hadîs, fıkıh, usûl ve kavâide tamamen vâkîf; Kitâb ve Sünnet'le amelden kıl kadar ayrılmayan kudretli bir ilim adamıdır (s. 27). Büyükkörükçü bir cümle ile özetlediği bu hususiyetleri eseri boyunca izah edip Mesnevî'den örneklerle zenginleştirir. Bu doğrultuda Büyükkörükçü'nün Mevlânâ'yı hakikî bir mümin ve kâmil bir Müslüman olarak hangi ölçülere göre tavsif ettiğini şu şekilde değerlendirebiliriz:

- Mevlânâ, Allâh'a Hakikî Şekilde Kulluk Yapan Bir İnsân-ı Kâmildir

Mevlânâ'nın, Allâh'a karşı fütursuz bir iman ve teslimiyeti; sonsuz bir aşk ve muhabbeti vardır. Onun tek ilham kaynağı Allah yolunun yolcusu olmaktır. Esas gaye O'nu sevmek, O'nu övmek, O'nun aşkıyla pervane kesilmek, O'na imanla ermektir. Mevlânâ'nın Mesnevî'si bir vahdet dükkânıdır. Onda Allah'tan gayri ne görürsen; o puttur. Ebedî kurtuluş çaresi lokmadan ve puttan değil O'ndandır.⁸ Allâh'a iman ve sevgi, sabredilemeyen bir nimet; O'nun aşkı maddî ve manevî bütün dertlerin devasıdır. O'nun yolunda çekilen çile ve meşakkatler bir nevi zevk ve gıdadır. O'nun sevgisinden bir nefes bile uzaklaşmak günahların en büyüğüdür (s. 10-11).

Mevlânâ, dünyâ hayatının her aşamasında Allâh'a bağlı olmayı tavsiye ederken, helal rızık peşinde koşarken bile asıl rızık verenin Allâh olduğunu unutmamak gerektiğini belirtir.⁹

⁸ Büyükkörükçü burada Mesnevî'deki şu beyte atıfta bulunur:

*Mesnevî-i mâ dükkân-ı vahdet est
Gayr-ı vâhid her çi bînî ân büt est*

"Bizim Mesnevî'miz vahdet dükkânıdır. Vâhid'den gayri her ne görürsen o bir puttur." Mesnevî, C VI, s. 304, b. 1550. (Bu çalışmada Mesnevî beyitlerinin numarası Amil Çelebioğlu tarafından neşre hazırlanan *Süleyman Nahîfî Tercümesi*'ndeki düzene göredir.)

⁹ Büyükkörükçü burada Mesnevî'deki şu beyte atıfta bulunur:

*Ez-Hudâyet çâre hest ez-kût nî
Çâre hest ez-dîn ve'z-tâğût nî*

"Çâre Allâh'tandır, rızıktan değil. Çâre dindendir, şeytan ve tâğûtta değil." Mesnevî, C II, s. 658, b. 3103.

Mevlânâ, Cenâb-ı Hakk'ın muhabbetiyle ilâhî aşkın sırlarına eren, duâ ve niyâz dilekçeleriyle O'nun dergâhına varmak isteyen bir kuldur. O geceleri mihrap önünde fitili kesilmiş mumlar gibi gözyaşı döküp şevk ve taleple niyaz eden bir kuldur. Hedefinde yücelere ulaşma ümidi vardır.¹⁰

- **Mevlânâ, Peygamber Efendimiz'e Tam Ma'nâsıyla İtaat Eden Bir Velîdir**

Mevlânâ'nın Peygamber Efendimiz'e karşı noksansız itimat ve ağıllığı olduğunu, O'nun nurlu yolunda kemâle erdiğini belirten Büyükkörükçü, eserlerinde ve sohbetlerinde sıklıkla şu rubâisine müracât eder:

*Men bende-i Kur'ânem eger cân dârem
Men hâk-i reh-i Muhammed Muhtârem
Eger nakl kuned cüz in kes ez-güftârem
Bîzârem ez-û ve'z-ân suhan bîzârem*

"Ben, bu cânı taşıdığım sürece Kur'ân'ın kölesiyim. Ben Muhammed-i Muhtâr'ın yolunun toprağıyım. Eğer biri sözlerimden bunun dışında bir şey naklederse ondan da bîzârım, o sözden de bîzârım."

Mevlânâ, aklını ve ruhunu Hz. Muhammed'in yolunda kurban eden bir âşıktır.¹¹ Her fırsatta kendisini o sevgililer sevgilisinin diyarına atar, her şeyini O'na feda eder. Yürüyüşünde O'nun vakarı, seslenişinde O'nun belâgati, yaşayışında O'nun tevâzu ve sadeliği, muâşeretinde O'nun iffet ve nezâketi, yüzünde O'nun tebessümü ve başında O'na ümmet olmanın şeref tâcını taşır (s. 12).

Büyükkörükçü, Mevlânâ'nın;

*Işk est tarîk-ı râh-ı Peygamber-i mâ
Mâ zâde-i ışkîm, ışk est mâder-i mâ*

¹⁰ Büyükkörükçü burada Mesnevî'deki şu beyte atıfta bulunur:

*Eşk mî-bâr u hemî-sûz ez-taleb
Hemçü şem'-i ser-bürîde cümle şeb*

"Başı kesilmiş mum gibi, işin tüm gece bu taleple ağlamak ve yanmak olsun." Mesnevî, C V, s. 342, b. 1737.

¹¹ Büyükkörükçü burada Mesnevî'deki şu beyte atıfta bulunur:

*Akl kurbân kun be-pîş-i Mustafâ
Hasbiyellâh gû ki Allâhum kefâ*

"Akl Hz. Mustafâ'nın önünde kurbân et, Hasbiyellâh de, zira kula Allâh yeter." Mesnevî, C IV, s. 286, b. 1429.

“Bizim Peygamberimizin yolu, aşk tarîkıdır. Biz aşk-zâdeyiz, aşk bizim annemizdir.” şiirini Peygamberimiz’in sevgisi vechesiyle şerh ederek şöyle der: Onun diğer evliyâullâh arasında temâyüz ettiği yegâne vasfı da budur. Âşıktır ve hatta serâpâ âşıktır. Âlem-i insâniyete aşkın hakikî ma’nâsını lâıyk-ı vech ile getiren Mevlânâ’dır. Onun bu mazhariyeti ve ilâhî aşk yolunda verdiği eserler, İslâm ve Müslümanlar için şükârâna değer bir nimet-i Rabbânîdir. Hazret-i Muhammed’in (sav) kerem-i kânından ve deryâ-yı irfânından aldığı feyzle Mevlânâ şimdiye kadar beşeriyetin yoluna ışık tuttuğu gibi kıyamete kadar da tutacaktır (s. 33-34).

- **Mevlânâ, Kur’ân-ı Kerîm’i Şahsı ve Müntesipleri İçin Hayat Rehberi Hâline Getirmiş Bir Mümindir**

Küçük yaşından itibaren dinî ilimlerde tebahhur eden Mevlânâ, tüm ömrü boyunca Kur’ân-ı Kerîm’i başucunda tutmuş, onu kendisi ve müntesipleri için hayat rehberi olarak tanımlamış gerçek bir mümindir. Bu sebeple pek meşhur olmuş rubâisinde ‘yaşadığı sürece Kur’ân’ın kölesi olduğunu ve bunun dışında kendisine atfedilen şeylerden şikâyetçi olduğunu’ ikrar etmiştir.

Eserleri arasında coşkun fıtratını en güzel şekilde yansıtan Mesnevî’si, kendi ifadesiyle *mağz-ı Kur’ân*, yani Kur’ân’ın özüdür. Bu kitap, dînin usullerinden birisi, Kur’ân’ın hakikat sınırlarını keşfeden bir keşşaftır.¹² Mesnevî bir şeyin değil, her şeyin kitabıdır. Çünkü istinatgâhı Hazreti Kur’ân’dır. İlhamını Hak’tan, feyzini Habîb-i Kibriyâ’dan alır. Yüzlerce âyet ve hadîsin hakiki ma’nâ ve esrârını keşfeder (s. 60).

Bu hususta Büyükkörükçü’nün sıkça müracaat ettiği Mevlânâ’nın bir şiiri de şöyledir:

*Âdemî-zâde eger bî-edeb est âdem nîst
Fark der-cism-i benî âdem ü hayvân edeb est
Çeşm bü’ğşâ vü bü-bin cümle kelâmullâhrâ
Âyet âyet hemeğî ma’nâ-yı Kur’ân edeb est*

“İnsanoğlunun edepten nasibi yoksa insan değildir. Zira insanoğlu ile hayvan arasındaki fark edeptir. Gözünü aç ve bütün Kelâmullâh’a bak. Kur’ân’ın ma’nâsı ayet ayet tümüyle edeptir.”

¹² Mesnevî-i Şerîf’in mukaddimesinde geçen bu kavramların ayrıntısı için bk. Mesnevî, C I, s. 54-55, Dîbâce.

Büyükkörükçü, Mevlânâ'nın Kur'ân ahlâkıyla amel ettiğini, onu düstûr-ı hakikat bilerek her hâl ve amelini ona uydurmaya çalışan, dünya ve ahirete dair bütün işlerinde onun hükümlerinden ayrılmayan bir velî olduğunu belirtir (s. 10). Zira Mevlânâ'ya göre Kur'ân ile dolu olan bir sandık (gönül), boş bir sandıktan iyidir. Boş bir sandık da içi fare ve yılanlarla dolu olan bir sandıktan daha iyidir.¹³ Bu sebeple kişinin sandığını Kur'ân ile doldurması icap eder.

Büyükkörükçü bu hususla ilgili olarak başka bir yerde velî kulların Hak nuru ile beslendiğini belirterek bunların Kur'ân-ı Kerîm'in sırrına mazhar olduklarını belirtir ve Mesnevî'deki şu beyte yer verir:

Her ki kâh u cev hored kurbân şeved
Her ki nûr-ı Hak hored Kur'ân şeved

*"Her kim saman ve arpa yerse kurban (edilecek bir hayvan) olur. Her kim de Hakk'ın nuru olursa Kur'ân olur."*¹⁴

Mevlânâ'ya göre beşeriyeti arzu edilen medeniyet ve fazilet şahikasına çıkaracak ve istenilen huzura kavuşturacak yegâne düstur Kur'ân-ı Kerîm'dir. Yûsuf misali kuyuya düşen insanoğlunu bu muzlim kuyudan çıkarıp aydınlığa çıkaracak yegâne çare hablullâh olan Kur'ân-ı Kerîm'e sınımsız sarılmaktır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in her âyeti âleme nur ve rahmet saçar, gönüllere hayat bahşeder (s. 12-13). Büyükkörükçü konuyla ilgili olarak bir beytin şerhinde Mevlânâ'yı şöyle konuşturur: *"Eğer âlemde hüsn-i nizâm, yaşayışınızda intizam istiyorsanız, kâinata sebab-i necât olarak gönderilen dîn-i İslâm ve hükm-i Kur'ân'a sarılmız ve bunda da acele ediniz. Yoksa vakit geçmek, hidayet güneşi gurûb etmek üzeredir (s. 138)."*¹⁵

Ona göre beşeriyetin saadet ve selameti ve varmak istediği zirve-i kemâl; âlemin nizam ve intizamı ancak İslâm ve Kur'ân'a sarılmak ve onun dediklerini noksansız yapmakla mümkün olacaktır. İnsanlığı ahlâk ve faziletin son payesine ve gayesine yetiştirmenin en kısa yolu, bu muazzam din (İslâm) ve mukaddes kitaptan (Kur'ân-ı Kerîm) feyz almakla tahakkuk

¹³ Mesnevî'deki ilgili beyitler için bk. Mesnevî, C III, s. 270, b. 1403-1404.

¹⁴ Bk. Mesnevî, C V, s. 486, b. 2487.

¹⁵ Büyükkörükçü burada Mesnevî'deki şu beyte atıfta bulunur:

Yûsufâ âmed resen der-zen du dest
Ez-resen gâfil me-şev bî-geh şudest

"Ey Yûsuf, ip geldi, onu iki elinle sıkıca tut. Ondan gâfil olma ki vakit geçmek üzeredir." Mesnevî, C II, s. 280, b. 1290.

edecektir. Bunların dışında saadet ve selamet, fazilet ve medeniyet aramak, muhâli temenniden ileri geçemez (s. 140).

- **Mevlânâ, Ahlâkıyla Çevresindekilere Rehber Olan İdeal Bir İnsandır**

Büyükkörükçü Mevlânâ'nın ahlâkî yönünü sitayişle anlatır. Ona göre Mevlânâ mütevazı ve halim tabiatlı, kendisine karşı yapılan fenalıkları çabuk affeden, etrafı ile daima hoş geçinen ve aleyhtarlarına karşı dahi lütufla muamele eden bir şahsiyettir. Yanında bulunan kişileri zâhirlerine göre değil, amel ve itikatlarına göre kıymetlendiren; alayı ve tantanayı hiç sevmeyen, vardığı yerlerde halkın el, etek öpmesinden sıkılan bir karaktere sahiptir (s. 43). O her hâlinde ulvi tabiatlı ve dünyevî makam sahiplerine karşı da müstağni duran izzet sahibi bir insandır (s. 45). Çocukları ve fakirleri pek seven, ehl-i masiyete merhametle muamele edip onları içinde buldukları ibtilâlardan halâs etmeye çalışan gönül ehli bir kimsedir (s. 52).

Mevlânâ yakınında bulunan insanları küfürden ve ahlaksızlıktan men etmiş, *'küfrün ve masiyetin kokusu Rey'den Şam'a gelir. Belki semâlara çıkararak meleklerin dimağını tahriş eder.'* diyerek insanoğlunu inkâr ve gûnahtan tahzîr etmiştir. *'Ehl-i dîn ile ehl-i kîni ayırt et, hak ve hakikatın yanında olanlarla otur.'* demiş; fazilet-perestlik, küstahlık ve ten-perverlikten geçip güzel ahlâklı olmayı ve dîn yolunda hizmet etmeyi tavsiye etmiştir (s. 15).

Büyükkörükçü'ye göre Mevlânâ'yı kâmil bir mümin kılan vasıflarından biri de zühd ve takvâsıdır: *Mevlânâ çok riyazet yapar, bazen günlerce bir şey yemez, pek az uyurdu. Allâh'ı zikir ve O'na ibadet en büyük zevki ve meşguliyeti idi. Etrafında toplanan bütün ihvân ve müridânını zühd ve takvâyâ ve şeriatle amele teşvik eder, onlara zaman zaman nasihatle bulunurdu* (s. 53).

- **Mevlânâ, Devrinin İlimleriyle Mücehhez ve İlmiyle Âmil Bir İlim Adamıdır**

Mevlânâ sıradan bir hoca veya tarikat pîri değildir. Evvelâ medrese ilimlerini tahsil eden, daha sonra müderrislik yapan bir ilim adamıdır. O, hayatının bir kısmını ilim öğrenmeye ve öğretmeye, bir kısmını da irfân tahsiline ve ehl-i irfân yetiştirmeye tahsis ederek İslâm dinine hizmet etmiştir (s. 14-15). Mevlânâ, insanoğlunun Cenâb-ı Hakk'ın ta'lîmiyle öğrendiği ilim sayesinde bütün âlemleri aydınlattığını, âlemlerin kalıp, ilmin ise ruh ve cân olduğunu ifade etmiştir (s. 143).

Büyükkörükçü, Mevlânâ için esas mühim olan ilmin, Allah katında

muteber olan ilimler olduğunu vurgular. Ona göre ilim elde ettikten sonraki aşama o ilimle amel etmektir. Sözdən ibaret olan ilim cansızdır. İlâhî ve nâfi' ilimler ise ruha gıda, câna safâ ve kalbe ziyâdır. Bu yüzdendir ki Mevlânâ ilmiyle âmil olan kişileri takdir eder ve şöyle der: *Gönül ehlinin ilmi onlara hamallık eder, ten ehli ilmine hamallık eder.*¹⁶ Sadece zâhire ve dünyaya bakan bir ilim fayda yerine zarar getirir. Zira kalıpta bulunan ilim sahibine bâr, kalpte bulunan ilim ise sahibine yârdır.¹⁷

Sonuç Yerine

Tahir Büyükkörükçü sadece kaleme aldığı eserlerle değil, katıldığı konferans ve sohbetlerde, cami kürsüsündeki vaaz ve nasihatlerinde, okul ve medreselerdeki ders halkalarında, yani her mecra ve makamda Mevlânâ'nın şahsiyetinden bahsetmiş, Mesnevî'den beyitler okumuş ve şerh etmiştir. Bu tarzının karakteristik bir örneği olarak Büyükkörükçü'nün, cami kürsüsünde gerçekleştirdiği bir sohbetinde Mevlânâ'nın manevî şahsiyeti hakkındaki ifadelerini bu çalışmanın sonuç kısmı yerine kaydetmek istiyoruz:¹⁸

“Hocam bu huyundan bir türlü vazgeçmiyorsun. Derslerinde hep Muhyiddîn-i Arabî, Mevlânâ deyip duruyorsun. Dostlarımdan birinin bürosuna yirmi yaşlarında bir yumurcak geliyor. Mevlânâ müşriktir diyor, Muhyiddîn-i Arabî kâfirdir diyor, Yunus Emre zındıktır diyor. Mesnevî için ağza alınmayacak tuhaf tuhaf şeyler söylüyor.

Ben de, Rabbim bizi affet diyorum. Şu kadarını söyleyeyim: Dünyada lügat kitaplarında adiliği ifade eden ne kadar kelime varsa bu çocuk için hepsini söylesem az gelir. Çünkü Türkiye’imizde asırlar boyu, Selçuklu devrinden beri bütün ulemâ Mevlânâ ve Mesnevî hayranıdır. Bilemeyen bazı iyi niyete dayalı istisnaları olabilir.

İran ulemâsı hayranıdır. Kütüphanemdeki Mesnevî yirmi altı bin ebyât, Dîvân-ı Kebîr kırk sekiz bin ebyâttir. İran üç cilt olarak bastırılmış. Pakistan ulemâsı

¹⁶ Mesnevî'deki beyit şu şekildedir:

*İlmhâ-yı ehl-i dil hammâlişân
İlmhâ-yı ehl-i ten ahmâlişân* Mesnevî, C I, s. 826, b. 3552.

¹⁷ Büyükkörükçü'nün bu husustaki daha ayrıntılı yorumları için bk. aynı eser s. 143-152.

¹⁸ Bu kısımda yer verilen ifadeler Tahir Büyükkörükçü'nün Cuma vaazında yaptığı dersin görüntülerinin deşifre edilmiş metnidir. Ders kayıtları yazıya aktarılırken özden sapmayacak şekilde kimi ifadelerde takdim-tehir yapılmış, konuşma üslubu barındıran bazı ifadeler yazı diline uyarlanmıştır. Sohbet esnasında okuduğu Farsça ve Arapça manzumelerin tercümesi de yine Büyükkörükçü'nün bizzat çevirdiği şekliyledir. Kon TV'de yayınlanan bu dersin görüntülü kaydı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=IWMi1YbBlvg>.

asırlardır (Mevlânâ'yı) dilinden düşürmez. Ziyâulhak geldiği zaman Konya'ya kadar gelip Mevlânâ'yı ziyaret etti. Yüz milyonun devlet başkanı Mevlânâ'nın gümüş eşliğini öpercesine hürmetle durup Fâtiha okudu. Hint âlimleri, Afganistan âlimleri onun hayranıdır.

Herat'taki dev ilim adamı, zülcenâheyn yani hem ilmin şahikası hem de tasavvufta gününün zirvesi, Osmanlı devrinde altı yüz sene medreselerde kitapları okutulan Molla Câmî -Türkiye'deki medreselerin ilim yolu Herat'tan, Molla Câmî'den de geçiyor- Mevlânâ'mızın vefatından sonra Konya'mıza kadar gelmiş, kabrinin üzerine yanak koyarak gözyaşlarıyla Fâtiha okumuş. Elli beyitlik mersiyesi var. Mesnevî şârihi, Ankara valisi Abidin Paşa, bu mersiyeği şerhin ön kapağına koymuş. Bir dörtlük:

Ân Ferîdûn-ı cihân-ı ma'nevî
Bes buved burhân-ı kadreş Mesnevî
Men çi gûyem vasf-ı ân âlî-cenâb
Nîst Peygamber velî dâred kitâb

"Manevî cihânın büyük sultanı, onun yüce kadrine Mesnevî eser olarak kâfidir. Saltanat-ı manevîsi ilim âlemine Mesnevî'si kâfidir. Peygamber değil, Allah dostu velîdir ama kitap sahibidir. Yani eser sahibidir."

Evet, Mecâlis-i Seb'a'sıyla, Fîhi Mâ Fih'iyle, Dîvân-ı Kebîr'iyle, Mektûbât'ıyla ve Mesnevî'siyle...

Mesnevî'si için şöyle diyor:

Mesnevî-i mâ dükkân-ı vahdet est
Gayr-ı vâhid her çi bînî ân büt est

Yani 'Bizim Mesnevî'miz vahdet dükkânıdır. Bir şeyden bahsetmek ister, o da Hazreti Allâh'tır.' diyor. 'O'ndan başka ne görürsen puttur, kır.' diyor.

'Hah Hocam yahu, işte onun için itiraz ediyoruz. Mesnevî'de yüz kızartıcı bazı hikâyeler var. Onlara şiddetle muhalifiz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin şahsına yakışmayan acayip acayip hikâyeler.' Âh, şu saatlere Rabbim bir bereket verse de şu dersim bir yirmi dört saat olsa... Ben size Mesnevî'nin o hikâyelerinden de bir bahsetsem, misâl versem. 'Hocam ne olur, bugün ders kalırsa kalsın! Bunların itiraz ettiği o hikâyelerden bir tanesini söyle bize.' Peki, söylüyorum hadi. Ders bugün kaldı gitti.

Yalnız Mesnevî için Molla Câmî'miz ta Herat'tan seslenerek Arapça şöyle diyor:

İnnenî ebsartu fî-nevmi'r-Resûl
Fî-yedeyhi'l-Mesnevî ve huve yekûl
Sunnifet kutbun kesîru'l-ma'nevî
Leyse fihâ ke'l-kitâbi'l-Mesnevî

Koca ilim ve aşk eri, ma'nâ ve ilim sultânı Molla Câmî öyle diyor: "Rüyamda Resûlullâh'ı gördüm. Elinde bir kitap tutuyordu, bana karşı uzattı. Al bunu, al oku. Bu Mevlânâ'nın Mesnevî'sidir. Manevî âlemde çok kitap yazıldı ama içinde Mesnevî gibisi yok dedi Peygamber Efendimiz."

Az evvel söylediğim mersiyesinde şöyle diyor Molla Câmî:

Nîk-bahtân râ zi-hân-ı Mevlevî
Cennet-i rûhânî âmed Mesnevî

"Bahtiyar olan müminler için Mevlânâ sofrasından Mesnevî nimet olarak kalmıştır. Ne mutlu o Mesnevî'yi okuyup da zevk alanlara."

Elli ebyâtlık mesnevîsini şöyle bitiriyor:

Her ki hâned Mesnevîrâ subh u şâm
Âteş-i dûzah ber-û bâdâ harâm

'Kim sabah akşam Mesnevî okursa cehennem ateşi ona haram olsun Rabbim!' diyor, kim diyor? Molla Câmî...

Bütün bunları ben, Mevlânâ'mızın manevî himmet ve nuruna vesîle olsun diye söylüyorum.

Mesnevî'de yüz kızartıcı hikâye deyince, Hazreti Pîr diyor ki:

Beyt-i men beyt nîst iklim est
Hezl-i men hezl nîst ta'lîm est

"Benim beytim beyit değil iklimdir. Benim şakalarım şaka değil, ta'lîmdir." Yani sûretine bakıp da 'Of be, bu da yazılır mı? deme.' diyor.

Bu neye benzer bilir misiniz? Size maddi bir misal vereyim. Tıp fakültelerinde profesörler, cerrahlar ve operatörler talebelerine tıbbî öğretmek için morgda cesedi yatırırılar. Tıpta mevzu insandır, başlangıç ve sonuç insandır. Doktorun doktor olabilmesi için evvela insanı bilmesi ve bünyesini bilmesi lazım. Doktor morgda kadavrayı yatırıyor. Erkek olur, dişi olur. Talebe toplanıyor, o yatan cesedin beyninden aşağıdaki turnağına kadar parça parça vücudunu tahlil, tetkik ediyor. Kalbini, damarlarını, kaburgalarını, mesanesini, midesini, onikiparmak bağırsağını,

beyin perdelerini açıyorlar. Allah'ın hiçbir kulu çıkıp da 'Yahu siz hiç utanmıyor musunuz? Bu adamı çıplak koymuşsunuz bıçakları almışsınız.' demiyor, ta'yib etmiyor. Niye? 'Doktor olmak için bunu yapmaya mecburlar.' diyor. İnsan üzerinde çalışacaklar, çare yok. Dünya bir araya gelse, tıp fakültesindeki bu deneyimleri, bu teşrih masasındaki parçalanmış cesetleri ayıplamaz. Özür diliyorum, bu çıplak adamın üzerinde profesör ile talebelerinin uğraşması nedir? İnsanı öğrenmek için... Haddizatında çok da ayıp bir durum, görüyorsunuz. Görülmeyecek yerlerini görüyorlar. Ama zaruri... Sanki bir misal vermiş oldum, darılmayın.

Mevlânâ... Aşk eri, ma'nâ âleminin büyük profesörü... Mesnevî'nin bazı sayfalarını morg hâline, bazı beyitlerini de kadavra şekline koymuş, insanoğluna ma'nâ âleminde misaller veriyor. Mesnevî'nin morg sayfasında kadavra olan bir hikâyeyi size anlatacağım. Mevlânâ'mız bu yüz kızartıcı gibi görünen hikâyeleri niye dile getirmiştir, hikmeti nedir? Onu da ayrıca anlatacağım. Zaten her hikâyeyi anlattıktan sonra arkasında karar veriyor birçok beyitlerle...

Öyle olunca... Yazık, şu kâdarcık bir yumurcağın kalkıp da 'Mevlânâ müşriktir, öbürü şöyledir.' demesi... Estağfirullâhe'l-azîm. Mevlânâ'ya dil uzatan yumurcakilere 'Seni gidi seni...' diyorum kürsiden. Bunu niçin söylüyorum? Allah dostuna dil uzatmanın, şirk ve küfürden sonra en büyük günah olduğunu bildiğim için.

Mevlânâ... Hak erenlerinin ve aşk erlerinin kâfile-sâlârı... Yüce Rabbimiz Konya'mızı bu şereflerden mahrum etmemiş elhamdülillâhi teâlâ.

Kaynakça

Büyükkörükçü, Abdurrahman, "Dudaklarım Rasûlullâh'ın Eşiğinde", *Altınoluk Dergisi*, S 302, Nisan 2011, s. 44.

Büyükkörükçü, Tahir, *Hakiki Vechesiyle Mevlânâ ve Mesnevî*, Bedir Yayınevi, İstanbul 2016.

Büyükkörükçü, Tahir, *Mevlânâ ve Mesnevî Gözüyle Peygamber Efendimiz*, Baytan Kitabevi, İstanbul 1976.

Çelebioğlu, Amil, *Mesnevî-i Şerîf, (Manzum Nahîfi Tercümesi), I-VI*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Üstad Ali Ulvi Kurucu-Hatıralar, C 3*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015.

Şahin, Bekir, "Sultânü'l-Vâizîn Tahir Büyükkörükçü", *Akademik Sayfalar Dergisi*, Mart 2017, s. 115-128.

Şahin, Bekir, "Vefâtının Altıncı Yılında Sultânü'l-Vâizîn Tahir Büyükkörükçü", *Yeni Konya Gazetesi*, Yazı Dizisi, 8-17 Mart 2017.

MESNEVÎ'NİN İKİNCİ DEFTERİNDEKİ ÜZÜM HİKÂYESİ ÜZERİNE BİR METİN KRİTİĞİ

Yakup ŞAFAK*

ÖZ

Büyük mütefekkir ve mutasavvıf Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, asırlar önce hakikat yolunda Allah ve Peygamber sevgisini gönüllere yerleştirmeyi; birlik şuuru içerisinde sevgi, saygı, merhamet, diyalog esaslarıyla toplumun çeşitli katmanlarını kaynaştırmayı hedeflemiş; İslâmiyetin aşk derecesinde bir samimiyetle yaşanmasını savunmuştur. O, gerçekçi ve toplumcu kimliğiyle her zeminde, yılmadan fikirlerini söylemiş; engin duygu, düşünce ve tecrübelerini esas olarak Mesnevi ile kitlelere aktarmış ve benimsetmiştir.

Bu değerli eser, süphesiz birçok yönden bizim duygu ve düşünce dünyamıza kaynaklık etmiş, kültür hayatımızı derinden etkilemiştir. Asırlarca kadın-erkek, yaşlı-genç her seviyeden insan tarafından okunmuş; Mesnevî hanlarca tarikat mensuplarına ve halka anlatılmış; birçok âlim, mutasavvıf ve edip tarafından tercüme ve şerhedilmiş; eserlere, fikirlere, sanat ve edebiyat ürünlerine ilham kaynağı olmuştur.

Gerek İslâm dünyasında gerekse batılı ülkelerde Mesnevi'nin Farsça metni üzerinde de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Halen başta Türkiye ve İran olmak üzere çeşitli ülkelerde bu yönde çalışmalar yapılmaktadır.

Mesnevi üzerine araştırma yapan biri, doğal olarak ifadenin orijinaline ulaşmak ister. Bu hususta şu an için Nicholson'ın ilmî neşri tercihe şayandır. Çünkü eser, hem yetkin bir zatın tahkîkinden geçmiştir; hem de aynı anda bize birçok nüshayı görme şansını vermektedir. Ancak 80-90 yıl önce, sınırlı

* Kırıkkale Ün., Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, yakupsafak@hotmail.com

imkânlarla ve nüshalarla gerçekleştirilmiş olan bu neşir de ibarenin orijinaline ulaşma konusunda zaman zaman yetersiz kalmakta ve tereddütleri giderememektedir. Onun için günümüzde yeniden Mesnevi metnini kurma çalışmaları sürdürülmektedir.

Tebliğimizde Mesnevi'nin ikinci defterindeki birbirinin dilini anlamayan dört kişinin üzüm için yaptığı kavgayı anlatan hikâye ele alınacaktır. Tema olarak "birlik" konusunun işlendiği bu hikâye özetlendikten sonra, başta Nicholson neşri olmak üzere çeşitli yazma nüshalardaki farklılıklar gösterilerek metin kritiği yapılacak ve arzedilen konuya bir nebze ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevi, Hikâye, Eşitlik, Birlik.

ABSTRACT

A TEXT CRITICAL ON GRAPE STORY IN THE SECOND BLOG OF THE MESNEVİ

Yakup ŞAFAK*

The great thinker and Sufi Mevlana Celaleddin-i Rumî placed the love of Allah and the Prophet on the path of truth many centuries ago; the union aimed to integrate various layers of society with respect to love, respect, compassion and dialogue within the consciousness; He defended Islam with sincerity in love. He, at the same time as his realistic and socialist identity, his vast emotions, thoughts and experiences were mainly conveyed and embraced by Mesnevi.

This precious work, of course, has originated from our world in many ways affected our feelings and thoughts. Culture was deeply affected. For centuries, man and woman, elderly-young have been read by people from every level. Mesnevi dervishes have told to members of the cult and to the people and it has been translated and explained by many scholars and Sufis. Mesnevi has inspired Works, ideas, art and literature.

There have also been various studies on the Persian text of Mesnevi, both in the Islamic world and in the Western countries. Currently, studies are being carried out in various countries, especially in Turkey and Iran.

* Asst. Assoc. Dr., Kırıkkale University, Faculty of Sciences and Literature, Department of Eastern Languages research associate.

A person who researches the Masnawi naturally wants to reach the original of the word. For this moment, Nicholson's scientific work is preferable. Because the work has passed through the fortune of a competent person; at the same time gives us the chance to see many copies. However, 80-90 years ago, this poem, which was made with limited possibilities and manuscripts, is sometimes inadequate in reaching the original of the poem and does not solve the hesitations. That is why, the work of establishing the Mesnevi text again is continuing today.

In our communiqué, the story of Mesnevi's second blog describing the battle made by the four people who do not understand each other's language for grapes will be discussed. After summarizing the story of "unity" as the theme, the text criticism will be done by showing the differences in various manuscripts, especially Nicholson's novel, and a light will be shed on the subject.

Key words: Mevlana, Mesnevi, Story, Equality, Unity.

Giriş

Mevlâna Celâleddin-i Rûmî (1207-1273) hayatı, eserleri ve fikirleriyle İslâm dünyasında, bilhassa Anadolu'da çok etkili olmuş; kültürel hayatı, sanat ve edebiyatı derinden etkilemiş büyük bir mütefekkir ve mutasavvıftır.

O, ünlü düşünürlerimizden Hilmi Ziya Ülken'in deyişiyle "Bin yıllık kültür tarihimizin en büyük simalarından biridir. Yalnız büyük bir şair, bir tarikat kurucusu, derin bir sûfi, etraflı bir âlim değil, aynı zamanda Anadolu'daki kültürümüzün unsurları arasında büyük bir kaynaşma ve birleşme temin eden derin bir ruh ve hamle adamıdır."¹

Değerli edebiyat tarihçisi Nihad Sami Banarlı'ya göre: "Mevlânâ, Konya ve çevresinde geniş bir mânevî hayat uyandırmış ve onun mânevîyâtı, ilk halîfesi Hüsâmeddin Çelebi ile oğlu Sultan Veled ve torunu Ulu Ârif Çelebi gibi Mevlevîliğin ilk Çelebi'leri büyük vakarla yaşatılmıştır. Bu mânevîyat XIII. asır Anadolu'sunun çeşitli buhranları içinde bunalan; halktan olsun, büyüklerden olsun nice insana derin bir dînî kültür ve tefekkür yanında, o ölçüde büyük bir huzûr ve teselli vermiş ve birçoklarını

¹ Hilmi Yacebaş, *Edebiyatımızda Mevlâna*, İstanbul, 1959, s.10.

da me'yûs olmaktan kurtarmıştır."²

Mevlâna Allah, kâinat, insan üzerine fikirleri; fert ve cemiyetle ilgili konuları en güzel şekilde Mesnevî adlı ölümsüz şaheserinde işlemiş; engin duygu ve düşüncelerini daha çok, bu didaktik eseriyle kitlelere duyurmuştur. Birçok yönden bizim duygu ve düşünce dünyamıza kaynaklık etmiş olan Mesnevi, asırlarca her seviyeden insan tarafından okunmuş, birçok âlim ve mutasavvıf tarafından tercüme ve şerh edilmiş; eserlere, fikirlere, sanat ve edebiyat ürünlerine ilham kaynağı olmuştur.

Gerek İslâm dünyasında gerekse batılı ülkelerde Mesnevi'nin Farsça metni üzerinde de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Halen başta Türkiye ve İran olmak üzere çeşitli ülkelerde bu yönde çalışmalar yapılmaktadır.

Mesnevi'nin redaksiyon keyfiyeti ve süreci pek bilinmiyor. En eski Mevlevî kaynaklarından Menâkıbü'l-ârifîn'in müellifi olan Ahmed Eflâkî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre Mesnevi, asıl yetkili ve sorumlu kişi olarak Hüsameddin Çelebi'nin nezâretinde defalarca tashih edilmiştir; yani tahminimize göre bölümleri, başlıkları belirlenmiş; metin yazılırken eksik kalan veya tereddütlü olan yerler ikmal edilmiş; gerekli yerlerde takdim-tehir yapılmış; bazen ifadeler, daha iyisiyle değiştirilmiş ve nihayet düzeltilen metin, Mevlâna'ya okunarak onayı alınmıştır.³

Ancak Eflâkî, bu hususta Sultan Veled'in konumundan ve rolünden bahsetmiyor. Halbuki bazı araştırmacıların değindiği ve bendenizin, incelediğim pek çok Mesnevi nüshasından edindiğim kanaate göre Sultan Veled, ömrü boyunca bu konuyla ilgilenmiştir ve yazma nüshalardaki bazı kayıtlar da bunu teyid etmektedir.⁴

Yine Eflâkî'nin verdiği malûmattan anlaşılıyor ki daha yazılma sürecinde bile kendisine görev verilmediği halde, kendi anlayış ve zevklerine göre, Mesnevi'yi tashih etmeye yeltenenler olmuştur. Bu konuda, bilhassa eski Horasan lehçesi yerine merkezî İran lehçesini tercih eden İranlı ediplerin rol oynadığını rahatlıkla tahmin edebiliriz.⁵

Şahsî kanaatim odur ki Mesnevi metinlerindeki farklılıklar ve yazmalardaki bazı kayıtların gösterdiğine göre Hüsameddin Çelebi ile

² N. Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1971, C.I, s.293.

³ Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-ârifîn*, nşr. Tahsin Yazıcı, 2.bs., Ankara, 1980, C.II, s.742-743.

⁴ Bu konuda bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, 2.bs., Ankara, 1989, C.I, Muk.

⁵ Ahmed Eflâkî, a.g.e., 2.bs., Ankara, 1976, C.I, s.237-238.

Sultan Veled'in tercihleri farklılık arz etmektedir. Hüsâmeddin Çelebi, metnin orijinaline sâdık kalma ve edebî yönden pürüzlere fazla müdahale etmeme, kezâ başlıkları kısa ve sâde bir Farsça ile yazma yolunu tercih ederken Sultan Veled, söz konusu aksaklıkları olabildiğince giderme, daha edebî ve yüksek vizyonda bir kompozisyon oluşturma ve bu amaç doğrultusunda metne daha fazla müdahale etme eğilimindedir.

Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan ve 1993 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından tıpkıbasımı ve 2007 yılında Adnan Karaismailoğlu ve Derya Örs tarafından matbaa harfleriyle neşri yapılmış olan 51 nolu ve h.677 tarihli Mesnevi nüshası, sonundaki ferağ kaydına göre, Hz. Mevlâna'ya okunmuş olan nüshadan kopya edilmiştir.⁶

Aynı kayda göre mezkûr nüsha, Hüsâmeddin Çelebi ile Sultan Veled'in nezâretinde yazılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki bu iki değerli zat, Mesnevi metni üzerindeki şahsî düşüncelerini ve nüsha farklarını asgariye indirip orta bir noktada buluşmaya çalışmışlar ve adetâ zikredilen tarihten sonra istinsah edilecek nüshalar için resmî bir metin ortaya koymuşlardır.

Bu nüsha, Sultan Veled'in bağlıları veya yakınında bulunan müstensihler tarafından kopya edilmiş nüshalarla karşılaştırıldığında, pek çok farklılıklar görülmektedir. Hatta sadece mezkûr nüshada olup da Nicholson'ın diğer nüshalarında bulunmayan farklılıklar mevcuttur.⁷ Kezâ "Veledî" kaydı taşıyan birçok beyit, bu nüshada yer almamaktadır. Bence Sultan Veled, kendi düşünce ve tasarruflarını, geniş ölçüde Hüsâmeddin Çelebi'ye kabul ettirmiş; bu nüshadan sonraki çalışmalarında da redaksiyon işini, kendi çizgisinde devam ettirmiştir. Hâsılı tek başına 51 nolu nüsha, binlerce defa istinsah edilmiş olan Mesnevi nüshalarındaki farklılıkları izah edemez; Nicholson'ın cidden değerli ve büyük emek mahsûlü olan tenkitli metni de Mesnevi'nin orijinaline ulaşma konusunda çok defa yetersiz kalmaktadır. Diğer taraftan yine yapılan araştırmalara ve benim tespitlerime göre Sultan Veled'den başka gerek Mevlevî büyükleri gerekse başkaları arasında Mesnevi metnine müdahale edenler olmuştur. Nitekim XVII.yüzyılda yaşamış ünlü Mevlevî hattatı ve şairi İbrahim Cevrî Dede, kendi Divanı'nda, Mesnevi istinsahını konu edindiği bir manzûmesinde bu

⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, C. I, Muk.; *Mesnevî-i Ma'nevî* I-III, nşr. Adnan Karaismailoğlu-Derya Örs, Ankara, 2007, Muk.; *Mesnevi* I-II, trc. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2004, C.I, s.35-36.

⁷ Eserin künyesi şöyledir: Reynold A. Nicholson, *The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi*, I-VIII, London, 1925-1940.

işe, Sultan Veled, Eflâki ve diğer bazılarının karıştığını söylemektedir⁸ Eflâkî'nin, Menâkıbü'l-ârifin'in bir yerinde Hüsâmeddin Çelebi'yi, Mesnevi'nin tanzimindeki başarısı ve dikkati için överken; başka bir yerde, "Mesnevi beyitlerinin adedi 26.600'dür" diyerek 51 nolu nüshaya ve o çizgide istinsah edilmiş eski nüshalara göre rakamı, bin beyit artırması, tam bir muammâdır.⁹

Nicholson'ın da belirttiği gibi Anadolu'da, bilhassa Selçuklu döneminde kopya edilmiş Mesnevi nüshalarında çoğunlukla metne bağlılık, hatta bazılarında harf be harf aynılık ve sadâkat müşâhede edilirken; diğer ülkelerde, bilhassa eski İran ve Hindistan'da istinsah edilmiş nüshalarda, ciddî farklılıklar ve yekûnu binleri bulan ilave beyitler görülmektedir. İleride değineceğimiz üzere Nicholson'ın kullandığı nüshalardan, içinde birçok ilâve beyti taşıyan 843 tarihli L nüshası ve 1268 tarihli matbû Bulak neşri de bu gruptan sayılabilir.

Bizim incelediğimiz bazı eski yazmalarda, Nicholson'daki nüshaların hiçbirinde bulunmayan ibareler görülmektedir. Acaba bunlar, ilk redaksiyon döneminde var olup da sonradan terk edilmiş ibareler midir; yoksa başkaları, eski ifadeleri değiştirip kendi coğrafyasına, gelenek ve zevklerine göre daha uygun olanı mı koymuştur? Bu konu tahkike muhtaçtır. Bilindiği gibi aktif olarak 40 yaşına doğru şiir söylemekle meşgul olan Mevlâna, açıkça ve muhtelif vesilelerle ifade ettiği üzere, şairlik iddiasında değildir ve bu konuda kendisini, diğer şairler kadar edebî kurallara bağlı hissetmemektedir. Bu sebeple Reynold A. Nicholson, M. Fuad Köprülü, Ahmed Ateş gibi ilim adamlarının da belirttiği gibi, Mevlâna'nın şiirlerinde vezin, kafiye, dil ve fesahat kaideleri bakımından aksaklıklar vardır.¹⁰ Mesnevi'nin birçok defa muhtelif memleketlerde, farklı kişiler tarafından redakte edilmesindeki asıl neden budur.

Bununla birlikte Farsça yazılmış en büyük şaheserlerinden biri sayılan Mesnevi'deki asıl başarı, şairin sade, samimi, coşkun üslûbunda; ifadesindeki zengin ve güçlü seste; derin fikirlerinde ve orijinal

⁸ Bkz. Yakup Şafak, "Pejûhişî der Ebyât-ı İlhâkî be Mesnevi", *Mîrâs-i Pârs*, S.18, s.39-40. (Tahran, 1394 hş/2015)

⁹ Ahmed Eflâkî, a.g.e., C.II, s.628.

¹⁰ Reynold A. Nicholson, a.g.e., C. I, Muk.; trc. Ekrem Yıldız ("The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi'ye Önsöz başlığıyla"), *Mevlâna Araştırmaları*, Ankara, 2008, C.II, s.255. M.Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4.bs., Ankara, 1981, s.227-228. Ahmed Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, İstanbul, 1968, s.113.

yorumlarındadır.

Kaldı ki doğuda, Kur'ân-ı Kerîm'den başka, hemen her eser müdahale görmüştür. Kanaatimce bu durum, biraz matbaa gibi bir kurumun olmayışı sebebiyle istinsah edilen her eserin, artık müstensihiyle başbaşa kalmasından; biraz da ilim ve hikmetin Müslümanların ortak malı olduğu düşüncesinden kaynaklanmıştır.

Bizim bu konuda yapabileceğimiz hizmet, bilhassa eski nüshaların Nicholson neşrine göre hangi konumda bulunduğunu tespit etmek olabilir. Ayrıca bu nüshalar, bizim kültürel mirasımızın önemli bir parçasıdır ve sadece bu yönüyle bile çok kıymetlidir. Onun için onların varlığının tesbiti ve bilimsel esaslar çerçevesinde detaylı olarak tanıtılması da önem arz etmektedir.

Bu girişten sonra konumuza bir örnek olmak üzere, Mesnevi'nin ikinci defterindeki birbirinin dilini anlamayan dört kişinin, üzüm için yaptığı kavga hikâyesi ele alınacak; başta Nicholson neşri olmak üzere çeşitli yazma nüshalardaki farklılıklar gösterilerek kısa bir metin kritiği yapılacaktır. Tema olarak "birlik" konusunun işlendiği bu hikâye, Nicholson neşrine göre şöyledir (İkinci Defter, beyit no: 3680-3712):

منازعت چهار کس جهت انگور که هر یکی به
نام دیگر فهم کرده بود آن را

آن یکی دیگر عرب بد گفت لا من عنب خواهم نه انگور ای دغا	چار کس را داد مردی یک درم آن یکی گفت این بانگوری دهم
آن یکی رومی بگفت این قیل را ترک کن خواهیم استافیل را	آن یکی ترکی بد و گفت این بنم من نمی خواهم عنب خواهم ازم
مشت بر هم می زدند از ابلهی پر بدند از جهل و از دانش تهی	در تنازع آن نفر جنگی شدند که ز سر نامها غافل بدند
پس بگفتی او که من زین یک درم آرزوی جمله تان را می دهم	صاحب سری عزیزی صد زبان گر بدی آنجا بدادی صلحشان
یک درمتان می شود چار المراد چار دشمن می شود یک ز اتحاد	چونک بسپارید دل را بی دغل این درمتان می کند چندین عمل

گفت هر یکتان دهد جنگ و فراق گفت من آرد شما را اتفاق	پس شما خاموش باشید انصتوا تا زبانتان من شوم در گفت و گو
گر سختتان می نماید یک نمط در اثر مایه نزعست و سخت	گر می عاریتی ندهد اثر گر می خاصیتی دارد هنر
سرکه را گر گرم کردی ز آتش آن چون خوری سردی فزاید بی گمان	زانک آن گرمی او دهلیزیست طبع اصلش سردیست و تیزیست
زانک آن گرمی او دهلیزیست طبع اصلش سردیست و تیزیست	ور بود یخ بسته دوشاب ای پسر چون خوری گرمی فزاید در جگر
پس ربای شیخ به ز اخلاص ماست کز بصیرت باشد آن وین از عماست	از حدیث شیخ جمعیت رسد تفرقه آرد دم اهل جسد
چون سلیمان کز سوی حضرت بتاخت کو زبان جمله مرغان را شناخت	در زمان عدلش آهو با پلنگ انس بگرفت و برون آمد ز جنگ
شد کبوتر آمن از چنگال باز گوسفند از گرگ ناورد احتراز	او میانجی شد میان دشمنان اتحادی شد میان پرزنان
تو چو موری بهر دانه می دوی هین سلیمان جو چه می باشی غوی	دانه جو را دانه اش دامی شود و آن سلیمان جوی را هر دو بود
مرغ جانها را درین آخر زمان نیستشان از همدگر یک دم امان	هم سلیمان هست اندر دور ما کو دهد صلح و نماند جور ما
قول ان من امه را یاد گیر تا به الا و خلا فیها نذیر	گفت خود خالی نبودست امتی از خلیفه حق و صاحب همی
مرغ جانها را چنان یکدل کند کز صفاشان بی غش و بی غل کند	مشفقان گردند همچون والده مسلمون را گفت نفس واحده

نفس واحد از رسول حق شدند
ور نه هر یک دشمن مطلق بدند

Veled İzbudak tercümesine göre metnin Türkçesi şöyledir¹¹:

Birbirlerinin dediğini anlamayan dört kişinin üzüm için kavgaya tutuşmaları:

Adamın biri, dört kişiye bir dirhem verdi, Adamlardan birisi "Ben bu parayı "engûr'a" vereceğim" dedi.

Öbürü Araptı, Lâ dedi, "Ben "İnep" isterim herif, engûr istemem."

Üçüncü Türk'tü, "Bu para benim" dedi, "Ben inep istemem, üzüm isterim."

Dördüncüde Rum'du, dedi ki: "Bırak bu lâfları, biz İstafil isteriz."

Derken savaşa başladılar. Çünkü adların sırrından gafildiler.

Ahmaklıktan birbirlerini yumruklamaya koyuldular. Bilgisizlikle dolu, bilgiden boş adamlardı bunlar.

Sır sahibi, yüzlerce dil bilir, kadri yüce birisi orada olsaydı, onları uzlaştırırdı.

Onlara, (dedi ki) ben bu bir dirhemle hepinizin isteğini yerine getiririm.

Gönlünüzü gıllüğüşsüz bana teslim edin. Bu bir dirheminiz, sizin istediğiniz şeylerin hepsini yapar.

Bir dirheminiz dört muradı da yerine getirir, dört düşman da uzlaşır, birliğe ulaşır, bir olur.

Sizin sözleriniz savaşa, nifaka sebep olur. Fakat benim sözüm, sizleri birleştirir.

Siz susun, dinleyin de konuşma hususunda diliniz ben olayım.

Sizin sözünüz yüz türlüdür, eseriye ancak savaş ve kızgınlıktan ibaret.

İğreti hararetin tesiri yoktur. Fakat insanın kendisinden olan hararet müessirdir.

Sirkeyi ateşte ısıtsan da yiyince yine bürûdeti arttırır.

Çünkü o hararet, iğretidir. Asli tabiatında bürûdet ve keskinlik vardır.

Oğul, pekmez buz tutsa da yine yiyince ciğerdeki harareti fazlalaştırır.

¹¹ Mevlâna, *Mesnevî*, trc. Veled İzbudak C. I-VI, İstanbul, 1942-46, İkinci Cilt, beyit no 3680-3712.

Şu halde şeyhin riyası, bizim ihlâsımızdan daha yeğ. Çünkü o riya basiretten meydana gelmedir, bu ihlâs körlükten!

Şeyhin sözü, insana cemiyet-i hâtır verir, hasetçilerin nefesi ise tefrika.

Süleyman, Tanrı tecellisine uğrayınca bütün kuşların dillerini öğrenmiş oldu.

Onun adalet devrinde ceylân, kaplanla uzlaşmış, savaşı bırakmıştı.

Güvercin doğanın pençesinden emindi, koyun kurttan çekinmiyordu.

Süleyman, düşmanlar arasında meyancılık etti, bütün kuşların arasında birlik husule geldi.

Sen bir karıncaya benzersin, tane toplamak için koşup durmaktasın. Fakat behey azgın. Süleyman buracıkta, sen ne arıyorsun?

Tane arayana tane, tuzaktır. Fakat Süleyman arayan hem Süleyman'ı bulur, hem taneyi elde eder.

Bu ahir zamanda kuşlara bir an bile birbirlerinden aman yoktur.

Devrimizde de Süleyman var, bizi sulha kavuşturur, zulmümüzü giderir.

“Hiçbir ümmet yoktur ki aralarında bir korkutucu olmasın” âyetini oku.

Tanrı “Hiçbir ümmet bulunamaz ki içlerinde bir Tanrı halifesi, bir himmet sahibi bulunmasın” dedi.

O halife, onların gönüllerini o kadar birleştirir gibi sâflıktan hiçbir gıllüğüşları kalmaz.

Hepsini ana gibi birbirini esirger bir hale getirir. Onun için Müslümanlara “Tek bir nefis” demiştir.

Onlar Tanrı Resulü yüzünden tek bir nefis oldular, yoksa her biri, öbürüne tam bir düşmandı.

Bilindiği üzere Nicholson Mesnevi'nin Birinci Defter'inde şu nüshaları kullanmıştı:¹² **A=** 718 tarihli, **B=** 744, **Bul.=** 1268 (matbû, ist. tarihi bilinmiyor.), **C=** XIII-XIV.yy., **G=** 677, **H=** 687, **K=** 768, **L=** 843, **N=** 680.

¹² Nicholson'ın beyanına göre o, Mesnevi metnini hazırlarken İsmâil-i Ankaravî'den (ö.1632) çokça istifade etmiş; fakat onun metnini karşılaştırmaya dahil etmemiştir. O, Ankaravî şerhini (*Fâtihi'l-ebiyât*), açıklamalar kısmında F kısaltmasıyla göstermiştir.

(G,H,K,N sonradan karşılaştırmaya alınmıştır.)

İkinci Defter'in neşrinde ise, zikredilenlerden farklı olarak, sadece Birinci Defter'i ihtiva eden C ve N nüshaları yoktu. Buna mukabil 706 tarihli D nüshasını karşılaştırmaya dahil etmişti.

Bizim Nicholson nüshalarıyla karşılaştırdığımız Selçuklu dönemine ait nüshalar şunlardır:

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla Bl., Yz. No: 1311, müst. Nizâm el-Mevlevî¹³, ist.tar. 695 h., tam nüsha, Selçuklu Neshi.

Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi, Yz. No: 1177, müst. Osman b. Abdullah (Sultan veled'in azaldı kölesi), ist.tar.723 h. 6 defteri de ihtiva ediyor.¹⁴ Selçuklu Neshi.

Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yz. No: 7207, müst. Ali b. Yûsuf, ist.tar.740 h., 6 deftere ait, fakat karışmış ve yer yer eksiklikler var; Selçuklu Neshi.

Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yz. No: 2648, istinsah kaydı yok. Sadece Birinci ve İkinci Defter'i ihtiva ediyor. Oldukça eski bir nüsha, Selçuklu Neshi.

Karşılaştırmamızda kısaltmalar, Nicholson nüshaları için harf, bizim ilâve ettiğimiz nüshalar için kütüphane kayıt numaraları ile yapılacaktır. Ankaravî Şerhi de "Ank." kısaltmasıyla verilecektir.

Başlık bütün nüshalarda yukarıdaki ibareye uymaktadır. 1177, 1311, 2648, 7207 nolu yazmalarda da başlık bu şekildedir. Ancak A'da هر یکی den sonra ر konulmuştur. Bul.'da ibarenin sonu ر فهم کرده بودند انگور ر şeklindedir; Ank.'de de böyledir.

3683.beyitte bir hayli değişiklikler yapılmıştır. Şöyle ki یکی ترکی بد آن ibaresi, A'da گفت این بنم آن یکی ترکی دیگر؟ şeklindedir. گفت این بنم L'de گفتنا منم şeklindedir. منم بنم خوراهم عنب. yine sadece L'de yerini tamamen farklı bir cümleye bırakmıştır: هی کرکمس نه عنب . Bul'da ازم kelimesinin imlâsı ازمtarzındadır. بد او ibaresi 7207'de او بد şeklindedir.

¹³ Bu zat, F. Nâfiz Uzluğ Bey'in tesbitine göre Sultan Veled'in bacanağıdır. Bkz. Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, trc. Feridun Nafiz Uzluğ, Konya, 2005, s. 51.

¹⁴ Yukarıda zikredildiği üzere Veled Çelebi İzbudak tarafından tercüme edilen Mesnevi nüshasıdır. Bu eser için bkz. Ali Temizel, *Mevlâna, Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Olarak Eski Harfli Türkçe Eserler*, Konya, 2009, s.128 vd.

Bu beyit münasebetiyle şunu da belirtmeliyim ki bu hikâyenin metni için baktığımız birçok İran nüshasında¹⁵ hikayenin giriş kısmına beyitler eklenmiş ve adeta hikayenin giriş kısmı yeniden yazılmıştır. Bilhassa Türkçe kelimelerin yer aldığı 3683. beyitte fazlaca değişiklik yapılmıştır. Eski metinlerde birinci mısradaki yer alan “in benüm” ibaresi, çeşitli nüshaların metninde veya kenarlarında “(goftâ) menüm”, “ey gözüm”, “ey canum”, “ey begüm” şekline; ikinci mısraın başında da L nüshasında olduğu gibi “hey gerekmes ne”, “Hey ki kimsen men” biçimine döndürülmüştür.

3685.beyitteki آن kelimesi, sadece 7207’de این olmuştur.

3686.beytin ikinci mısraındaki از جهل و از دانش ibaresi A, B, D, L, Bul., H’de böyle; G, K, Ank.,1177, 1311, 2648, 7207’de ise از جهل و از دانش şeklindedir. (Daha akıcı olan ikinci şeklin yeni olduğunu ve Hüsâmeddin Çelebi tarafından da benimsendiğini tahmin ediyoruz.)

3688.beytin ikinci mısraındaki می دهم (را) ibaresi, 1177 ve 1311’de می خرم ; L’de ise می آورم şeklindedir. (Değişikliğin, kafiye endişesiyle sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır.)

3689 ve 3690. beyitlerdeki درمشان kelimesi, sadece Ank.’de درمشان şeklindedir. 3690. beyitteki چار sözcüğü, sadece 7207’de خیز tarzındadır. Aynı beyitteki المراد lafzı, sadece L’de از مراد biçimindedir.

3691. beyitte فراق kelimesi, sadece 1177’de نفاق ; آرد lafzı da sadece D’de آرم tarzındadır.

3693.beyit, A ve H nüshalarında:

در اثر مایه نزع و تفرقه ست		گر سخنتان در توافق موثقه ست
----------------------------	--	-----------------------------

diğerlerinde:

در اثر مایه نزع است و سخط		گر سخنتان می نماید یک نمط
---------------------------	--	---------------------------

şeklindedir. Bu ikinci şekil A ve H’de sayfa kenarlarına da kaydedilmiştir. (İkinci şeklin, yeni olduğunu, kafiye ve akıcılık için değiştirildiğini ve Hüsâmeddin Çelebi tarafından da benimsendiğini anlıyoruz.)

¹⁵ Gerek müstensihlerin nisbesinden gerekse yazma nüshaların özelliklerinden tanıyıp ayırt ettiğimiz bu nüshalardan bazılarının künyeleri şöyledir: Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yz.no: 5135 (ist.882); aynı ktp.2641 (ist.896); Ankara Adnan Ötügen İHK, Yz.no: 263 (ist.771); aynı ktp.1289 (ist.909); Afyon GAP Ktp. Yz.no: 18214 (ist.843); aynı ktp. 18219 (ist.876); DTCF Ktp., M. Con Bl., Yz.no: 680 (ist.877).

3694. beytin sonundaki هنر kelimesi, sadece G'de اثر şeklindedir; ancak kelimenin üzerine هنر yazılmıştır.

3695. beyitte زآتش آن lafzı, sadece Bul.'da زآتشان biçimindedir.

3696. beytin başındaki زآنک lafzı, sadece A'da وآنک şeklindedir.

3698. beytin kafiye lafızları, sadece G'de ماست ve عماست tarzındadır.

3699. beytin son kelimesi, A, B, D, L, Bul., Ank., 2648 ve 7207'de حسد

G, H, K, 1177 ve 1311'de حسد şeklindedir. (İkinci şeklin daha yeni olduğu kanaatindeyiz.)

3700. beytin birinci mısraındaki کو ve ikinci mısraındaki او kelimeleri Ank., 1177, 1311 ve 2648'de کر ve کو şeklindedir. (İbarenin daha iyi anlaşılması için ikinci gruptaki değişikliğin yapıldığını düşünüyoruz.)

3701. beytin ilk mısraı, A ve H'de در زمان او کبوتر با کلنگ ; diğerlerinde در هین سلیمانی بجو گر می جوی ; در زمان عدلش آهو با پلنگ şeklindedir. Daha yeni olduğunu düşündüğümüz ikinci şekil, H'nin kenarına da kaydedilmiştir.

3704. beytin ikinci mısraı, sadece K'de şöyledir: هین سلیمانی بجو گر می جوی

3705. beytin ilk mısraındaki شود sözcüğü, sadece Bul.'da بود dir.

3706. beytin sonundaki امان sözcüğü, sadece A'da زمان dir.

3707. beyitte mısra sonlarındaki دور ما ve جور ما kelimeleri, sadece Bul.'da دورها ve جورها şeklindedir.

3708. beytin başındaki قول sözcüğü, sadece Bul.'da نظم dir.

3709. beytin ilk mısraındaki گفت sözcüğü, sadece D'de حول dir. Aynı mısradaki خالی خود ibaresi de sadece Ank.'de خالی خود tarzındadır.

3710. beyitte mısra sonlarındaki کند sözcüğü, sadece L'de کنند dir.

3711. beyitte, "nefsün vahide" şeklinde harekelenmiş olan ibare, bazı nüshalarda (G, 1177) "nefs-i vahide", bazılarında (1311, 2648) ise "nefsün vahide" şeklinde geçmektedir.

3712. beytin ikinci mısraındaki ورنه lafzı, sadece A'da ورنی şeklinde yazılmıştır. Aynı mısradaki دشمن مطلق terkibi, A, D ve L nüshalarında دشمنی مطلق şeklindedir.

Nicholson nüshaları üzerinde uzun zamandır yaptığımız incelemeler ışığında, bu hikayedeki nüsha farkları üzerine bazı tahminlerde bulunabiliriz:

1. Nicholson'ın karşılaştırmaya aldığı nüshalar, L ve Bul. dışında, ekseriyetle birbirine uymaktadır.

2. Nüsha farklarında münferid kalanların, metne müdahale ürünü olduğunu, bazılarının sehven yapıldığını, resmi iyileştirmelerde ise nüshalar arasında genellikle gruplaşmaların bulunduğunu söyleyebiliriz. Eski ve muteber nüshalardaki bu gruplaşmaların, resmî müdahaleleri, yani redaksiyon işinde yetki sahibi olan Hüsâmeddin Çelebi ve Sultan Veled'in yaptığı iyileştirmeleri ve değişiklikleri yansıtması bakımından önemli buluyoruz.

3. Metnin eski şekline ulaşmada, A ve H nüshalarının öne çıktığını söyleyebiliriz. 718 tarihli A nüshasında metin, konuya vâkıf müstensih tarafından redaksiyona tabi tutulmuş ve metne küçük çaplı müdahalelerde bulunulmuştur ki bu farklılıklarda yazma, çoğu zaman diğerlerinden ayrı düşmekte ve yalnız kalmaktadır. Ancak, tahminimizce redaksiyon oldukça eski bir nüsha üzerinden gerçekleştiği için metnin eski şekli hakkında önemli bilgiler taşımaktadır. Nitekim Nicholson da bu nüshanın önemini, eserinin önsözünde belirtmektedir. 687 tarihli H nüshası ise, Nicholson'ın üçüncü defterin büyük bölümünde neşrine esas aldığı nüshadır. Metinde ve kenarlarda, farklılıkların eski ve yeni şekillerini bulundurması açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Görüldüğü gibi bizim karşılaştırmaya dahil ettiğimiz nüshalarda da metnin eski şekillerine ait önemli ipuçları bulunmaktadır. Bilhassa 695 ve 723 tarihli yazmaların, Sultan Veled'in tercihlerini yansıtan değerli nüshalar olduğunu düşünüyoruz.

4. Nicholson'ın üçüncü defterin 2836. beytinden sonrası için neşrine esas aldığı 677 tarihli G nüshası ise bazen eski şekilleri, bazen de (daha fazla) yeni şekilleri barındırmaktadır. Çalışmamızın baş tarafında değindiğimiz gibi, kanaatimizce bu nüsha, Hüsameddin Çelebi'nin Sultan Veled'le yaptığı istişareler sonucunda kabul ettiği en yeni tercihleri yansıtmaktadır.

5. 843 tarihli L nüshası ve istinsah tarihi bilinmeyen 1268 tarihli Bulak baskısında bazen arkaik unsurlar görülmekle birlikte her iki eserde de birçok müdahaleler ve ilaveler bulunmaktadır. Hangi değişikliğin, eserin orjinaline ait bulunduğu, hangisinin müdahale ürünü olduğu çoğu zaman ayırt edilemediğinden, bu tür eserlerin karşılaştırmaya alınması, sıhhatli değildir. Bilhassa İran ve Hindistan sahasında istinsah edilmiş nüshalarda bu özellikler müşahede edilmektedir. Nicholson kanaatimizce bu duruma vâkıf

olmakla birlikte¹⁶ her iki nüshayı da karşılaştırmaya alarak, kendi işini güçleştirmiştir.

Sonuç olarak Mesnevi üzerine araştırma yapan biri, tabiidir ki ifadenin orijinaline ulaşmak ister. Bu hususta şu an için Nicholson'ın ilmî neşri tercihe şayandır. Çünkü eser, hem yetkin bir zatın tahkîkinden geçmiştir; hem de aynı anda bize birçok nüshayı (Birinci Defter'de 8 yazma, 1 matbû nüshayı; ayrıca bazı yerlerde birkaç şerhteki durumu) görme şansını vermektedir. Ancak 80-90 yıl önce, sınırlı imkânlarla ve nüshalarla gerçekleştirilmiş olan bu neşir de ibarenin orijinaline ulaşma konusunda zaman zaman yetersiz kalmakta ve tereddütleri giderememektedir. Onun için günümüzde yeniden Mesnevi metnini kurma çalışmaları sürdürülmektedir.

Eski zamanlardaki âlimlerin ve ediplerin vukûfundan ve birikiminden yoksun olsak da onların kaleme aldığı nice değerli tercüme ve şerh elimizdedir. Bugünün teknolojiyle ve bilgiye ulaşmadaki imkânların artmasıyla bu sahada yapılacak çalışmaların, mevcut birikime katkı sağlayacağını ümit ediyoruz. Ancak edisyon kritik yaparken, eseri tercüme ve şerh ederken veya üzerinde başka ilmî çalışmalar gerçekleştirirken bilhassa Anadolu'da istinsah edilmiş nüshaları esas almak gerekir diye düşünüyoruz.

¹⁶ Reynold Nicholson, a.g.e., C.I, Muk.; Ekrem Yıldız, a.g.m., s.262 vd.

Kaynakça

Ahmed Eflâkî, *Menâkibu'l-ârifîn*, nşr. Tahsin Yazıcı, I-II, 2.bs., Ankara, 1976-1980.

Ateş, Ahmed, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, İstanbul, 1968.

Banarlı, N. Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, İstanbul, 1971.

Bediüzzaman Fürûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, trc. Feridun Nafiz Uzluk, 2, bs., Konya, 2005.

Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4.bs., Ankara, 1981.

Mevlâna, *Mesnevî*, Afyon GAP Ktp. Yz.no: 18214 (istinsahı h.843); aynı ktp. 18219 (ist.876); Ankara Adnan Ötüken İHK, Yz.no: 263 (ist.771); aynı ktp.1289 (ist.909); DTCF Ktp., M. Con Bl., Yz.no: 680 (ist.877); İstanbul Süleymaniye Ktp., Murad Molla Bl., Yz. no: 1311(ist.695); Konya Mevlâna Müzesi Ktp., Yz. no: 1177 (ist.723); Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yz.no: 5135 (ist.882); aynı ktp.2641 (ist.896); aynı ktp.2648 (ist.tar.yok); aynı ktp. 7207 (ist.740).

Mevlâna, *Mesnevî* trc.ve şerh İsmâîl-i Ankaravî, (*Şerhü'l-Mesnevî*) I-VII, İstanbul, 1289; nşr, trc.ve şerh. Reynold A. Nicholson, (*The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi*), I-VIII, London, 1925-1940, trc. Ekrem Yıldız ("The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi'ye Önsöz başlığıyla"), *Mevlâna Araştırmaları II*, Ankara, 2008, s.249-279; trc. Veled İzbudak, (*Mesnevî*) I-VI, İstanbul, 1942-46; trc.ve şerh Abdülbaki Gölpınarlı, (*Mesnevî ve Şerhi*), I-VI, 2.bs., Ankara, 1989; *Mesnevî-i Ma'nevî* I-III, nşr. Adnan Karaismailoğlu-Derya Örs, Ankara, 2007; *Mesnevî* I-II, trc. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2004.

Şafak, Yakup, "Pejûhişî der Ebyât-ı İlhâkî be Mesnevî", *Mîrâs-i Pârs*, S.18, s.39-40. (Tahran, 1394 hş/2015)

Temizel, Ali, *Mevlâna, Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Olarak Eski Harfli Türkçe Eserler*, Konya, 2009.

Yücebaş, Hilmi, *Edebiyatımızda Mevlâna*, İst., 1959.

MEVLANA VE ŞEMS SEVGİSİ

Saodat MEYLIEVA*

ÖZ

İki dünyanın saadetli peygamberi Muhammed (s.a.v.) in ahlakını izleyen ilk kişi Şems-i Tebrizî'dir! Şems-i Tebrizî, insanlara ve gelecek nesillere bilgi, aydınlanma için inanç mirası, ahlak ve dahi bırakacak iyi bir insanı arar ve bulur. O insan Celaleddin Rumi'ydi!

Mevlana ve Şemsin karşılaşması tasavvufun en büyük olaylarından biriydi. Onların dostluğunun önünde öğretmen ve öğrenci, hoca ve talebe gibi kavramlar tamamen kayboldu.

Bundan böyle, insane has olan benlik ortadan kayboldu.

Birinci benlik yerini kardeşlik aldı.

İkinci benlik yerini ilahi aşk aldı.

Birinci Benlik: Hadis-i Şerif'de bir mü'min mü'min'in aynasıdır. Şems Rumi oldu, Rumi ise Şems. Çünkü dostluk gerçeğin sembolüdür!

İkinci benlik yerini ilahi aşk aldı. Kendini tanıyan birine "Dünya. Gökler. Miracı-nebi. Işık. Sır. Âşıklık."

Yetmiş kapıyı açan tek anahtar – âşıklığın ta kendidir. Bu iki insanın hakikî dostluğu dünya maneviyatının bir direği haline geldi! Dünyadaki ilahi hakikatin azizleri ve saf insan sevgisi, bu bilgi dehalarının nazik sözleriyle sevinçlidir. Yayıldıkları bilginin tadını çıkarıyorlar. Mevlana'dan bir rivayetim var.

Mevlana yoldaydı. İki kişi birbirleriyle savaşmış ve birbirlerine en sert

* Uzm. Dr., Özbekistan Milli Üniversitesi, Bilgi Kaynakları Merkezi.

sözlerle hakaret ettileri halde gördü. Mevlana birinci adama “Ben hiç kimseyim, ne kadar benliğin ve nefretin olsa, onu bana saç” dedi. Sonra ikinci adama döndü ve “O adam, ben bir boşluğum, eğer seni ne kadar hasedin olsa hepsini bana saç” dedi. Dövüşen iki adam çok utandı ve kelimeyi söyleyemiyor ve kendilerini yönetme gücünü bulamıyor. Bu sözlerin gücüyle onlar dindar oldu, iyi işler yaptı ve Mevlana'nın iyi bir öğrencileri haline geldi...

Anahtar Kelimeler: Hz. Mevlâna, Şems, birlik, sevgi, Hz. Peygamber, Tebriz.

ABSTRACT

MEVLANA VE SEMS LOVE

Saodat MEYLIEVA *

The first person to follow the morality of the well-being prophet Muhammad of this life and after life is Sems-i Tebrizi! Sems-i Tebrizi seeks and finds a good person to leave knowledge, morality, and even inheritance of faith, to the people and future generations. That person was Celaleddin-i Rumi!

Mevlana and Sems's encounter was one of the greatest events of mysticism. In front of their friendship, concepts such as teachers, students, master and learner completely disappeared. From now on, the human personality has disappeared from the center.

Fraternity took the place of the first self.

Divine love took the place of the second self.

First Self: In Hadiths, believer is a mirror for believer. Sems became Rumî and Rumî became Sems because fellowship is the symbol of truth!

Second Self: Divine love took the place of it. To self-aware person: "World. Heavens. The Prophet Mohammed's ascension. Light. Secret.

* Uzm. Dr., National University of Uzbekistan, Information Resource Center.

Devotion."

The only key to opening seventy doors is devotion. The true friendship of these two people has become a pillar of world spirituality! The saints of divine truth and love of pure humanity in the world are joyful with the gentle words of these geniuses. They are enjoying the information they share.

There is hearsay from Mevlana.

Mevlana was on the way. Two of them fought each other and saw that they were insulting each other with the toughest words. Mevlana said to the first man, "I am no one, no matter how selfish and hateful you are, spread to me." Then he turned to the second man and said, "That man, I am emptiness, if you are so sick of me, spread to me." The two men fighting were very embarrassed. They could not say the words and could not find the power to manage themselves. With the power of these words, they were devout, did good works and became a good student of Mevlana.

Keywords: Mevlana, Sems, unity, love, Prophet, Tebriz.

I.

Büyük arif Melikdâd oğlu Ali oğlu Muhammed Şemseddin, yaradılışında üstün vasıflarla bezenmiş, Allah vergisi yüksek bir istidat ve kabiliyetle doğmuş Allah âşıklarından, ilâhî aşk şarabıyla başı dönmüş hakikat ve mânâ ehli erenlerdendir. Altıncı hicret yüzyılında Tebriz'de hayata gözlerini açmış, henüz çocukluk ve ilk gençlik çağlarında bile çağdaşı olan kuşağın çocuklarından bambaşka bir vasıfta yaratıldığını göstermiştir. Coşkun, hareketli, duygu ve düşünce bakımından daima ileriye bakan ve zamanının değer ölçülerini aşan bu harika çocuk, bize kendini şöyle anlatıyor:

«Henüz erginlik çağına girmemişim. Aşk deryasına daldım mı, 30-40 gün hiç bir şey yiyemezdim; istekten kesilirdim, günlerce açlığa susuzluğa katlanırdım. Bir gün babam bana çıkıştı, 'Oğlum, dedi, ben senin bu halinden birşey anlamıyorum; bunun sonu nereye varacak? Bu davranışlar seni felâkete götürecektir.' Ben ona şu cevabı verdim: Baba! Seninle benim babalık ve evlâtlık ilişkimiz neye benzer bilir misin? Bir tavuğun altına

tavuk yumurtalarıyla karışık bir de kaz yumurtası koymuşlar.

Vakti gelip de civcivler çıktığı zaman bunlar hep birlikte analarının arkasına düşer giderler, yolda bir göl kenarına raslarlar. Kaz yumurtasından çıkan civciv hemen kendisini suya atar, bunu göören ana tavuk, eyvah yavrum boğulacak der. Çırpınmaya başlar. Halbuki kaz yavrusu neşe içinde suda yüzmektedir. İşte seninle benim aramdaki fark da böyledir.»

II.

Şems: Beni bugüne kadar doğru yazmayan kalemlere sesleniyorum! Bugünün kalemleri, sözü kendilerinden önce yaşamış hakiki kalemlerden ödünc almada yazamıyorlar. Ancak o zaman okunabilir sanıyorlar yazdıklarını. Ay gibi onlar. Kendi ışıkları yok... Güneşleri, (Şems'leri)!

Asıl kaynakla ilişkiye girmekten nedense korkuyorlar bu yansıtıcı kalemler. Ya çarpılırsak o ışıktan. Gözlerimiz kamaşırsa. Bugüne kadar bildiğimizi sandığımız her şey doğru değilse... Bütün yazdıklarımızın bir yanlışlığı olduğu ortaya çıkarsa...

Şemski, Mevlâna'yı Mevlâna yapandır. Şems ile karşılaşınca kadar Mevlâna bir âlimdir. Konya'nın sevgilisi, olgun ve makul başmüderri. Aklın ve onun çocuğu olan, bilimin dairesi içinde dolaşan mantıklı bir İslâm âliminden bir cezbe adamı çıkaran Şems'tir.

Şems ansızın gelir. Yaşı kırkı bulmuş olan Mevlâna'nın belki de hiç beklemediği ve ümit etmediği anda. Ama kırk, peygambero bir yaştır. Üstelik son fırsattır.

Çalınır... ardına kadar açılır kapı. Girer içeri sessizce yolcu. Geçiyordur... uğramıştır... kalır...

Gariptir Şems. Bu aniden gelen mağrur adam, mağrurluktan başka bir imlâyla mağrurdur. Sahte tevazuyu kibir ile eş tutar ve ondan bu yüzden nefret eder. Kabiliyet bir Allah vergisiyse onu saklamanın da sahtecilik anlamına geldiğini düşünerek mağrurdur. Dili bu yüzden bu kadar keskindir. Kaide dışı ama harikuladedir. Üstelik her kelâmında "belâ"ya bir davet vardır. Karanlık ve siyaha ait yabancı. Durak şaşkırtan yolcu. Yolcuyu yolundan eyleyen dilber.

Kimliği belirsiz; ama olsun: Şems'in saçları Tebriz'in gecesidir. Yüzü İsfahan'ın güneşi.

Mihr ve mah onun kelâmından dökülür. Çünkü Şems hatırlatır. Ezelde büyük bir karşılaşma olmuştur.

Şems'tir. Şems güneş demektir. Öyle bir taşkın yaratır ki Mevlâna'nın engin denizlere benzeyen; ama henüz rüzgâr görmemiş sakin ve emniyetli ruhunda, Ay'ın küçük denizler üzerinde yarattığı gelgitlerin onun taşkını yanında esamesi bile okunmaz. Çünkü Mevlâna bir okyanustur. Şimdiye değin denizlerin, kamerlerin ardı sıra yürüyüp durmuştur da ancak şimdi güneşin cazibesine tutulmuştur.

Şems hem canı, hem cananı olur Mevlâna'nın. Müridi ve mürşidi. Aslında bereketin taşkını bu çoğullukta. Kim âşık kim maşuk, bu kavuşmada belli değildir. Ne gam! Aşktır aralarındaki. Zamanın, mekânın ve cinsiyetin sınırlarını çoktan aşmış, bu aşkınlıkla aşkın kaynağına dayanmış, küstah nazarlarca kavranması mümkün olmayan bir aşk. Anlamayanlar da anlayışsızlıklarında mazur, nereden anlasınlar ki?...

Sonu o kadar kanlı geleceği için belki, Şems bir bıçak gibi böler Mevlâna'nın ömrünü tam orta yerinden ikiye. Öncesinde Mevlâna ne idiye artık o değildir. Temkinliyse temkini bırakır, makul idiye aklın sınırlarını çatlatır.

Şems sükûnet değildi. Mevlâna bu kadar fırtınayı nasıl taşıdı? Nasıl bu kadar yandı da yanmadı?

Şüphe yok ki Tebrizli'nin bariz vasfı karanlıktır. Ama onun karanlığı, karanlık değil, sır olduğu için böyle aydınlatıcıdır. Kim olduğu, ailesi, sülâlesi, mahiyeti belli olmamakla birlikte bu harikulade karanlığa en uygun düşen isim yine de Şems'tir. Şems... Söylemiştim ki güneş demektir. Belki de bu yüzden Mevlâna ayininin rengi önce siyahtır, beyaz tennure sonra açılır.

İki kubbe var İslâm âleminde; ki, ikisi de yeşil, Kubbe-i Hadra. Biri Peygamber'in, biri Mevlâna'nın. Şimdi Mevlâna, Kubbe-i Hadrası'nın altında. Babası, oğlu, çelebisi ve kâtibi, Selâhaddin'i ve Hüsameddin'i ile üzerine titreyen zarif kalabalığının arasında. Dokunmaya kıyılmayacak denli soylu bir gül; nazlıdır, nazında. Vakurdur, vakarında. Şehirlidir, inceliklidir; nezaketinde, zarafetinde. Ve daha fazlasında, zamana uzanırken. Şems, uzakta. Karanlığında. Bir köşede. Tenhâlığında. Yalnız yatıyor.

Yalnızlık aşkın vekâletidir. Ölüm aşkın kefaretidir.

Her aşk bir baş götürür. Bu kez baş veren Şems olmuştur.

Halvetteyiz yine. Kapatmışız kapıları, kalplerimizi açmışız aşk miracının pencerelerine.

Kim çalsa o kapıyı açmıyoruz. Yokuz biz diyoruz, yokuz. Vardık bir zamanlar; ama şimdi yokuz. Mevlâna yok, yok Şems. Hiç kimse yok içerde. Kalbimizden çıktık şu an. Ve yükseliyoruz miraca. O yüksek gökte, eygamber efendimizin kokusu ve nuru... Sırların sırrı... Açılıyor göklerin kapısı. Geçiyoruz hâlden hale. Kelimeler denizindeyiz. Eğiliyor harfler. Başta "elif" ardından "nun" ve diğerleri. Yol oluyor bize kelimeler. Mevlâna sus pus. Sonrası yok bir zamandayız. Yok olan hiçbir şey yok. Allah var sadece. Ne zaman bir şey oldu ki dünyada. Sadece göz yanıldı hep. Akıl her şeyi bilebileceğini sandı. Bilemedi.

Kendini bilemedi. Şimdi yeniden kalbin içindeyiz.

– Aşkın yaşanabilmesi mümkün mü ölümü göze almadan?

– Aşk ve ölüm aslında tek bir kelime değil mi?

– Bekledikleri kelime ne olabilir ki o zaman, hangi kelimedir bunca hasretle beklenen?

– Ölüm ve aşk. İç içe iki kelime. Allah'a yolculuk için işte sır burada. Kalbin içinde ve Nur-u Muhammed ile.

Ey nurlar içinde kalan ilk söz. Seni gördük işte "sema"da. Seni görene kadar konuştuğumuz tüm sözler boşunaymış. Anladık bunu. Yeniledik kalbimizi. Nur içinde kaldı yüzümüz. Birbirimize bakınca "O" nu gördük kalplerimizde. Sırrın ışığını... Sesini. Sözü. Kulağımızda şu hediye ile indik Konya'ya.

III.

⊙ Hak yolunda ilerlemek yürek işidir, akıl işi değil. Kılavuzun daima yüreğin olsun, omzun üstünde ki kafan değil. Nefsini bilenlerden ol silenlerden değil !

⊙ Kur'an dört seviyede okunabilir. İlk seviye zahiri manadır. Sonra ki batını manadır. Üçüncü batninin batnisidir. Dördüncü seviye o kadar derindir ki kelimeler kifayetsiz kalır tarif etmeye.

⊙ Kainattaki her zerrede Allah'ın sıfatlarını bulabilirsin, çünkü O camide, mescitte, kilisede, havrada değil, her an her yerdedir. Allah'ı görüp yaşayan olmadığı gibi, onu görüp ölen de yoktur. Kim O'nu bulursa, sonsuza dek O'nda kalır.

⊙ Akıl kimyası ile aşkın kimyası başkadır. Akıl temkinlidir. Korka

korka atar adımlarını. Aman sakın kendini diye tembihler. Halbuki aşk öyle mi? Onun tek dediği:

Bırak kendini, ko gitsin; akıl kolay kolay yıkılmaz. Aşk ise kendini yıpratır, harap düşer. Halbuki hazineler ve defineler yıkıntılar arasında olur. Ne varsa harap bir kalpte var!

© Şu dünyadaki çatışma, önyargı ve husumetlerin çoğu dilden kaynaklanır. Sen sen ol, kelimelere fazla takılma. Aşk konusunda dil zaten hükmünü yitirir. Aşık dilsiz olur.

© Başına ne gelirse gelsin, karamsarlığa kapılma. Bütün kapılar kapansa bile, sonunda O sana kimsenin bilmediği gizli bir patika açar. Sen şu anda göremesen de, dar geçitler ardında nice cennet bahçeleri var. Şükret! İstediyini elde edince şükretmek kolaydır. Sufi, dileği gerçekleşmediğinde de şükredebilendir.

© Sabretmek, öylece durup beklemek değil, ileri görüşlü olmak demektir. Sabır nedir? Dikene bakıp gülü, geceye bakıp gündüzü tahayyül edebilmektir. Allah aşıkları sabrı gülbeşeker gibi tatlı tatlı emer, hazmeder. Ve bilirler ki, gökteki ayın hilalden dolunaya varması için zaman gerekir.

© Aşk bir seferdir. Bu sefere çıkan her her yolcu, istese de istemese de tepeden tırnağa değişir. Bu yollara dalıp da değişmeyen yoktur.

© Hakiki Allah aşığı bir meyhaneye girdi mi orası ona namazgah olur. Ama bekri aynı namazgaha girdimi orası ona meyhane olur. Şu hayatta ne yaparsak yapalım, niyetimizdir farkı yaratan, suret ile yaftalar değil.

© Kainat yekvücut, tek varlıktır. Herşey ve herkes görünmez iplerle birbirine bağlıdır. Sakın kimsenin ahını alma; bir başkasının hele hele senden zayıf olanın canını yakma. Unutma ki dünyanın öte ucunda tek bir insanın kederi, tüm insanlığı mutsuz edebilir. Ve bir kişinin saadeti herkesin yüzünü güldürebilir.

© Bu dünyada herkes bir şey olmaya çalışırken sen hiç ol! Menzilin yokluk olsun. İnsanın çömlekten farkı olmamalı. Nasıl ki çömleği tutan dışında ki biçim değil içinde ki boşluk ise, insanı ayakta tutan da benlik zannı değil hiçlik bilincidir.

© Yaşadığım hayatı değiştirmeye, kendimi dönüştürmeye hazır mıyım ? Diye sormak için hiçbir zaman geç değil. Kaç yaşında olursak olalım, başımızdan ne geçmiş olursa olsun, tamamen yenilenmek mümkün. Tek bir gün bile öncekinin tıpatıp tekrarıysa, yazık ! Her an her nefeste

yenilenmeli. Yepyeni bir yaşama doğmak için ölmeden önce ölmeli.

*Eğer hala kıızıyorsan,
kendin ile olan kavgan bitmemiş demektir.*

*Eğer hala kırılıyorsan,
gönül evinin tuğlaları pekişmemiş demektir.*

*Eğer hala kınıyorsan,
düşüncelerin yeterince berraklaşmamış demektir.*

*Eğer hala karşılıksız sevmiyor
ve sevginde ayırım yapıyorsan,
hala akıl ve mantığıı kullanıyor,
içindeki sevginin yoğunlaşmasına engel oluyorsun demektir.*

*Eğer hala 'ben' demekten vazgeçmiyorsan,
dizginlerin hala nefsinin elinde
ve sen bu esarete boyun eğiyorsun demektir.*

*Eğer hala müsbetlere yana yana üzüliyorsan,
gerçeği bilmiyorsun demektir.*

*Ve eğer hala 'şikayet' ediyorsan,
hakikati göremiyorsun demektir!..*

Şems-i Tebrizi (k.s).

Sonuç

Velilerinvelisi Hz. Mevlâna büyükbilgi adamı, ilahi ilimlerin Piri, tasavvuf tarikatının padişahıdır! Hz. Mevlâna dini aydınlanmanın en büyük bilim adamıdır!

“Mesnevi” analizine dayanılarak Hz. Mevlâna çeşitli hikayelerle hayatımızın manevi yönlerini vurgular. Herhangi görüşler, düşünceler, yaşam deneyimleri toplumda sağlıklı ve temiz bir çevre yaratarak, okuyucunun manevi ve ahlaki mükemmellik paha biçilmez bir katkı yapar.

“Mesnevi” hikayelerinde büyük bir gizli anlam var. Temalar karşılıklı olarak birbirini tamamlar ve tek bir kavramla netleşir. Bu plan “Yaratıcı'nın en sevilen kölemidir”...

Hız. Mevlâna büyük sorumlulukla ebedi mutluluk yolunu gösterir. Allah sonsuz ve çok güçlü sevginin baş ve tükenmez kaynağıdır.

"Mesnevi" ilahi ve nominal aşk arasındaki farkı bağlar. Bu makale daha iyi ilahi sevginin gizli anlamını, tasavvuf'un değerini ve yönünü anlamak için yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Anbarcıoğlu, M. Ülker; *Sultan Veled, Maarif*, İstanbul 2011.
- Aşkın Halleri, *Sufi Kitap*, İstanbul 1998.
- Banks Coleman, *Mevlâna*. Doğan Kitap, İstanbul 2010.
- Baytur, M. Bahari; *Divan-ı Kebir*, İstanbul 2001.
- Bekiroğlu, Nazan; *Cümle Kapısı*, Timaş Yayınları, Ankara 2007.
- Can, Şefik; *Mesnevi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994.
- Çetinkaya, Bayram Ali; *Şems-Mevlâna Dostluğu*, İnsan Yayınları, İstanbul 2010.
- Eflaki, Ahmed; *Ariflerin Menkıbeleri*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 1985.
- Gençosman, M. Nuri; *Şems-i Tebrizi, Makalat*, Ataç Yayınları, İstanbul 1998.
- Gölpınarlı, Abdülbaki; *Mevlâna Celaleddin*, Ankara, 1993.
- Kabaklı, Ahmet; *Mevlâna*, T.E.V. Yayınları, İstanbul 1992.
- Rıfai, Kenan; *Mesnevi Şerif*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 1976.
- Schimmel, Annemarie; *İslam'ın Mistik Boyutları*, Kabalıcı Yayınları, 1995.

NÂYÎ OSMAN DEDE'NİN HAYATI, ESERLERİ, SANATKÂRLIK YÖNÜ VE TÜRK MÜZİĞİ'NDEKİ YERİ

Oğuz KARAKAYA*

ÖZ

1652 Yılında İstanbul'da Şeyh Vefâ yakınlarında doğan Nâyî Osman Dede, Türk Müziği tarihi içinde bestekâr, neyzen, teorisyen ve şâir olarak eserleri ile derin ve silinmez izler bırakmıştır. Nâyî Osman Dede, eserlerinden hareketle bestekârlığı, icracılığı, teorisyenliği ve şâirliğinden oluşan bu dört alanda zirveye ulaşmış ve eserlerini bu dönemde ortaya koymuş bir şahsiyettir. Osman Dede'nin, Hamza Dede'den sonra "Kutbü'n Nâyî" ünvanı verilen ilk neyzen olması da neyzenliğinde ulaştığı seviyenin yegâne göstergesidir.

Nâyî Osman Dede, Galata Mevlevîhanesi Şeyhi Gavsî Ahmed Dede'ye intisâb etmiş, Galata Mevlevîhanesi'nde neyzenbaşı olarak görev yapmış ve Gavsî Ahmed Dede Hakk'a yürüdüktan sonra Galata Mevlevîhanesi Şeyhi olmuştur. Nâyî Osman Dede, Türk Müziği'nin dinî ve din dışı formlarında bestelediği eserleri, Türk Müziği ses sistemi içinde yer alan perde-makam-avâze-şûbe-terkib kavramlarını açıklaması, Türk Müziği nota yazım sistemindeki ihtiyaç ve eksiklik nedeniyle kendi adıyla anılan bir nota yazım sistemini geliştirmiş olması, bu konuların anlatıldığı ve işlendiği eserlerin beyitlerle şâirâne biçimde anlatması sebebiyle Türk Müziği tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Nâyî Osman Dede'nin günümüze ulaşan besteleri, Çargâh-Segâh-Uşşak-Hicaz-Rast gibi makamların seyir yapılarının 17. Yüzyıl anlayışı ile günümüz seyir anlayışının karşılaştırmalı olarak incelenmesine fırsat vermektedir. Nâyî Osman Dede'nin Mirâciyye adlı

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Dilek Sabancı Devlet Konservatuarı, Geleneksel Türk Müziği Bölümü Türk Sanat Müziği Anasanat Dalı, oguzkarakaya1@gmail.com

Türk Müziği'nin en büyük formundaki eseri üzerine ikinci bir Miraciyye bestelenmediği düşünülecek olursa, Osman Dede'nin bestekârlıktaki kudreti daha iyi anlaşılmış olur.

Bu bildiri ile, Kutbü'n Nâyî Osman Dede'nin hayatı, Türk Müziği besteleri, yazılı eserleri, bestekârlık-icracılık ve teorisyenlik yanındaki şâirlik ve hatalık gibi sanatkârlık yönü incelenecek ve bütün bu çalışmaların Türk Müziği'ne olan katkısı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nâyî Osman Dede, Türk Müziği, Mevlevî Müziği

ABSTRACT

NÂYÎ OSMAN DEDE'S LIFE, WORKS AND HIS PLACE IN TURKISH MUSIC AS AN ARTIST

Oğuz KARAKAYA *

Nâyî Osman Dede who was born around Şeyh Vefa in İstanbul in 1652 left deep and indelible marks through his works within the history of Turkish Music as a composer, a flute player and a poet. With reference to his works, Nâyî Osman Dede reached to the top levels in all the four fields such as composing, performing, theorizing and poetry and he produced his works during that period. Osman Dede received the title of "Kutbü'n Nâyî (the Pole of Flute Players)" after Hamza Dede and this indicates the level he reached in flute playing.

Nâyî Osman Dede was accepted as a follower of Gavsî Ahmed Dede, the Sheik of Galata Mevlevîhane and became the head of flute players there and then he became the Sheik of Galata Mevlevihane after Gavsî Ahmed Dede passed away. Nâyî Osman Dede has an important place in Turkish Music since he composed his works in religious and non-religious forms of Turkish Music, he explained the terms of perde-makam-avâze-şûbe-terkib (fret-mode-loud sound-section-components), he developed a note writing system in the sound system of Turkish Music and gave his name as a result of the need and deficiency of writing notes in Turkish Music and he

* Ass. Prof., Turkish Art Music Department of Traditional Turkish Music Department of Dilek Sabancı State Conservatory of Selçuk University, oguzkarakaya1@gmail.com

employed couplets the narrate those issues poetically. The extant works of Nâyî Osman Dede allow us to analyze the structural process of the modes such as Çargâh-Segâh-Uşşak-Hicaz-Rast' and compare the perceptions related to those terms in the 17.th century to the perceptions of today. When we consider that there is no another Miraciyye in Turkish Music except the work of Miraciyye composed by Nâyî Osman Dede, we can understand the Position of Osman Dede in composing.

Through this paper, we will discuss the life of Osman Dede the Kutbü'n Nâyî, his composition of Turkish Music, his written works, his composition and performance and theory as well as poetry and calligrapher and the contribution of his works to Turkish Music.

Keywords: Nâyî Osman Dede, Turkish Music, Mevlevî Music.

Giriş

Nâyî Osman Dede, 1652 yılında İstanbul'da Şeyh Vefâ yakınlarında doğmuştur.¹ Babası, Süleymâniye Dârüşşifâsı başhademesi Hacı İbrahim Efendi'dir.² Nâyî Osman Dede, Türk Müziği tarihi içinde bestekâr, neyzen, teorisyen ve şâir olarak eserleri ile derin ve silinmez izler bırakmıştır. Nâyî Osman Dede'nin, eserlerinden yola çıkarak bestekârlığı, icracılığı, teorisyenliği ve şâirliğinden oluşan bu dört alanda da zirveye ulaşmış bir şahsiyettir. Osman Dede'nin, Hamza Dede'den sonra "Kutbü'n Nâyî" ünvanı verilen ilk neyzen olması da neyzenliğinde ulaştığı seviyenin yegâne göstergesidir. Bununla birlikte, Osman Dede'nin hattatlık yönünün de bestekârlık-icracılık ve şâirlik yönü kadar kuvvetli olduğu yine yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgiler arasındadır. Osman Dede, "sülüs ve nesih'i Nefes-zâde İsmail Efendi'den tâlik'ı ise Şeyhi Gavsî Ahmed Dede'den meşk etmiştir".³

Nâyî Osman Dede, Galata Mevlevîhanesi Şeyhi Gavsî Ahmed Dede'ye intisâb etmiş, Galata Mevlevîhanesi'nde neyzenbaşı olarak görev yapmış ve Gavsî Ahmed Dede Hakk'a yürüdüktan sonra Galata Mevlevîhanesi Şeyhi olmuştur. Nâyî Osman Dede, Türk Müziği'nin dinî ve din dışı formlarında

¹ Çakır, M. 1998, Nâyî Osman Dede Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Ravzatü'l-icâz fî'l-mû'cizâtî'l-mümtâz'ı, s. XXIX.

² İhsanoğlu, E., 2003, Osmanlı Mûsikî Literatürü Tarihi, s. 94.

³ Çakır, M. 1998, Nâyî Osman Dede Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Ravzatü'l-icâz fî'l-mû'cizâtî'l-mümtâz'ı, s. XXIX.

bestelediği Mirâciye, Mevlevî Âyin-i Şerîfi, Peşrev ve Saz Semâî gibi eserleri, Türk Müziği ses sistemi içinde yer alan perde-makam-avâze-şûbe-terkib kavramlarını açıklaması, Türk Müziği nota yazım sistemindeki ihtiyaç ve eksiklik nedeniyle kendi adıyla anılan bir nota yazım sistemini geliştirmiş olması, bu konuların anlatıldığı ve işlendiği eserlerin beyitlerle şâirâne biçimde anlatması sebebiyle Türk Müziği tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Nâyî Osman Dede'nin günümüze ulaşan besteleri, Çargâh-Segâh-Uşşak-Hicaz-Rast gibi makamların seyir yapılarının 17. Yüzyıl anlayışı ile günümüz seyir anlayışının karşılaştırmalı olarak incelenmesine fırsat vermektedir. Bunun yanı sıra, özellikle Çargâh makamının Türk Müziği'ndeki kullanım türlerine en önemli örneklerden biri olarak Osman Dede'nin Çargâh Mevlevî Âyini Şerîfi gösterilmektedir. Nâyî Osman Dede'nin dini müzik alanında bestelediği 'Mirâciye' adlı Türk Müziği'nin en büyük formundaki eseri üzerine ikinci bir Miraciyye bestelenmediği düşünülecek olursa, Osman Dede'nin bestekârlıktaki ağırlığı ve önemi daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca, Miraciye'nin sözlerinin de kendisine ait olduğunu belirtmek gerekir. Nâyî Osman Dede'nin neyzenliği ve bestekârlığı yanında şâirlik yönünün de ne kadar güçlü ve kudretli olduğuna çarpıcı bir örnek olarak 'Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî ve Ravzatü'l-i' câz fî'l-mûcizâti'l-mümtâz' adlı yazma eserleri gösterilebilir.

Nâyî Osman Dede'nin soy ağacı, bazı kaynaklarda eksik ifade edildiğinden, sonraki dönemlerde özellikle, Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhliği görevlerinde bulunan Ali Nutkî Dede, Abdülbâkî Nâsır Dede ve Abdürrahim Kühî Dede'lerin bu soy ağacındaki yerlerinin belirlenmesinde yanı sıra düşülebilmektedir. Ali Nutkî Dede, Abdülbâkî Nâsır Dede ve Abdürrahim Kühî Dede'lerin Annesi Sâide Hanım'ın, Nâyî Osman Dede'nin kızı değil torunu olduğuna dair bilgiyi, Fatma Adile Aksu (2013) şu şekilde aktarmaktadır: "Ebûbekir Dede (Sâide Hanım'ın eşi), 1748 yılında Recâi Mehmet Efendi'nin kız kardeşi Âtîke Hatun ile evlenir. Ancak iki yıl kadar sonra eşini kaybeder. Eşinin vefatını takibeden ay içinde Galata Mevlevîhânesi Şeyhi (Sırrî) Abdülbâkî Dede'nin de vefat etmesi sebebiyle, Abdülbâkî Dede'nin küçük kızı Sâide Hanım'la evlenir."⁴ Bu bilgilerden hareketle, Galata Mevlevîhânesi ile Yenikapı Mevlevîhânesi'ni akraba yapan Sâide Hanım'ın, Nâyî Osman Dede'nin kızı değil torunu olduğu anlaşılmaktadır.

⁴ Başer, F.A., 2013, Türk Mûsikîsi'nde Abdülbâkî Nâsır Dede, s. 21.

Nâyî Osman Dede'nin Eserleri:

- Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî
- Ravzatü'l-i'câz fî'l-mûcizâtı'l-mümtâz
- Mîrâciye
- Nâyî mahlası ile yazılmış şiirler
- Çargâh Mevlevî Âyin-i Şerîf-i
- Hicaz Mevlevî Âyin-i Şerîf-i
- Uşşak Mevlevî Âyin-i Şerîf-i
- Rast Mevlevî Âyin-i Şerîf-i
- Beyâtî, Çargâh, Muhayyer-Sünbüle, Segâh, Uşşak, Arazbar, Büzürg, Hüseyinî, Nevâ ve Rast makamında Peşrevler
- Bûselik Aşîran, Büzürg, Muhayyer - Sünbüle, Segâh, Nevâ, Geveşt, Rast, Sabâ, Beyâtî ve Hicaz makamında Saz Semâileri
- Nota-i Türkî

Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî

Nâyî Osman Dede'nin bu eseri, Türk Müziği ses sistemine dair perdelerin, aralıkların ve makamların anlatıldığı Farsça bir eserdir. Eser, 276 beyitten oluşmakta ve aruzun remel bahrine ait Fâ-i-lâ-tün / fâ-i-lâ-tün / fâ-i-lün kalıbıyla yazılmıştır.⁵ Dua ile eserine başlayan Nâyî Osman Dede, dönemin padişahı Sultan III. Ahmed'e, şehzâdelere ve Sadrâzam Mûkerrem İbrahim Paşa'ya övgüler ve dualarla ilk bölümü bitirmektedir. İkinci bölümde ise, bu eseri yazma nedenlerini belirten Osman Dede, bütün doğruların âlimler tarafından bilindiğini, çünkü bu doğruların ve terimlerin hâlâ kullanılmakta olduğunu, kendisine dostları tarafından bu doğruları saptayan bir eser yazmasının rica edildiğini belirttikten sonra, ihtilâflı aralık ve ezgilerin bulunduğunu, kudreti oranında bunları ilmî olarak açıklayacağını, noksanları olursa, bunların da ilim sahipleri tarafından tamamlanabileceğini, böylece eserinin adını Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî koyduğunu belirtmektedir.⁶

Nâyî Osman Dede bu eserde; Temelleri 13. yüzyılda Safiyyüddin

⁵ Çakır, M. 1998, Nâyî Osman Dede Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Ravzatü'l-icâz fî'l-mû'cizâtı'l-mümtâz'ı, s. LXIII-LXIV.

⁶ Harîrî, F. 1991, Nâyî Osman Dede ve Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî, s. 31.

Abdülmümin Urmevî tarafından atılan ve bir oktavin 17 aralığa bölünmesi, 12 makam, 6 âvâze (sonradan 7 âvâze) 4 şube temelindeki ses sisteminde kendisinden önce yapılmamış değişiklikleri ortaya koymuştur.

15. Yüzyılda Abdülkâdir Merâgî, Kırşehirli Yusuf Bin Nizâmeddin, Hızır Bin Abdullah, Alişah Bin Hacı Büke ve Seydî gibi dönemin edvâr sahipleri 12 makamı 'Uşşak, Nevâ, Bûselik, Rast, Hüseyinî, Irak, Isfahan, Büzürg, Zîrefkend, Rehâvî, Zengûle, Hicâzî' olarak belirlerken; Osman Dede, 'Rast, Pençgâh, Nevâ, Çargâh, Dügâh, Hüseyinî, Aşîran, Acem, Muhayyer, Irak, Uzzal, Segâh' olarak belirlemiştir. Nâyî Osman Dede, kendisinden önceki nazariyatçıların belirlediği ve değiştirmedeği on iki ana makamın sekizini değiştirerek bu konudaki fikir ayrılığını ve farklı yaklaşımını ortaya koymaktadır. Osman Dede, yirmi dört şûbenin ismini vererek Abdülkâdir Merâgî ile aynı şûbe sayısını vermekle birlikte, ana makam sınıfında ele alınmayan makamlar, şubeler içinde ele alınmıştır. Ayrıca, daha önceki dönemde, âvâzeler içinde yer alan isimleri de Osman Dede'nin yirmi dört şûbesi içinde görebilmekteyiz. On iki ana makam, yirmi dört şûbe ve kırk dört terki olarak ses istemini ele alan Osman Dede, kırk dört terki içine, önceki nazariyatçıların yaptığı sınıflama içindeki bazı ana makam, âvâze ve şûbe içinde yer alan isimleri bu sınıfta düşünebilmiştir. Bütün bu yönler dikkate alındığında Nâyî Osman Dede, Türk Müziği ses sistemini Farsça olarak 276 beyit ile aruz'un remel bahrine ait Fâ-i-lâ-tün / fâ-i-lâ-tün / fâ-i-lün kalıbıyla yazan büyük bir nazariyatçı ve şâirdir.

- Ravzatü'l-i'câz fî'l-mûcizâti'l-mümtâz

Ravzâtü'l-icâz, sistematik olarak yazılmış bir mesnevî'dir. Bu eser, üç ana bölümde incelenebilir:

1. Allah'a (C.C.) ve Hz. Muhammed'e (S.A.V.), dört halife'ye yapılan övgüler ve Hz. Muhammed'in (S.A.V.) mucize göstermedeki üstünlüğünün belirtildiği beyitler,
2. Muhtelif Peygamberlerin mucizeleri ve Hz. Muhammed'in (S.A.V.) bu mucizelere benzer fakat daha üstün olan mucizeleri,
3. Hâtîme⁷

Nâyî Osman Dede'nin bu eseri de yine şâirlik yönünün yanı sıra tasavvufî alandaki görüş ve düşüncelerinin yine mesnevî tarzında yazdığı şâirlik yönünün ne denli güçlü olduğunun bir başka kanıtıdır.

⁷ Çakır, M. 1998, Nâyî Osman Dede Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Ravzatü'l-icâz fî'l-mû'cizâti'l-mümtâz'ı, s. CCXV.

- Mîrâciye

Dînî Türk Müziği'nde ikinci örneği bulunmayan, Türk Müziği'nin en büyük formu Mîrâciye'dir. Nâyî Osman Dede, bu eşsiz ve ölümsüz eseri 'altı bölümden oluşturmuştur. Bölümlere bahir adı verilmiştir. Mîrâciye'nin birinci bahri Segâh, ikinci bahri Müstear, üçüncü bahri Dügâh, dördüncü bahri Nevâ, beşinci bahri Sabâ, altıncı bahri Hüseyinî makamlarında bestelenmiştir'.⁸ Ekrem Karadeniz, Mîrâciye'nin ortaya çıkışını şu şekilde ifade etmektedir: "Çok zamandır böyle bir eser bestelemeği tasarlayan Osman Dede, ömrünün son yıllarında bir ara, Üsküdar Doğançılar'da Nasûhî dergâhında misafirmiş. Mîrâciye'nin güfteleri, gece rüyasında Nasûhî Efendi tarafından kendisine ilham edilmiş, kendisi de bunları ertesi sabah hemen yazmış. Eser üç gece içinde çeşitli makamlardan altı bahir olarak bestelenmiş ve Berat Kandili'ne rastlayan ertesi gece dergâhta ilk kez okunmuş"⁹

Yukarıda da belirtildiği gibi, Mîrâciye'nin sözleri de Nâyî Osman Dede'ye aittir. Osman Dede mesnevî tarzında yazdığı sözleri altı bahir içinde bestelemiş ve Dînî Türk Müziği eser ve formlarımıza katmıştır.

- Nota-i Türkî

Nâyî Osman Dede'nin Türk Müzik tarihi bakımından önem taşıyan bir başka yönü de Türk Müziği eserlerinin notaya alınması konusunda yazmış olduğu 'Nota-i Türkî' adlı eseridir. Söz konusu 'eserinde uyguladığı harf yazısını açıklamaktadır.¹⁰ Türk Müziği tarihi kaynaklarında kısaca Nâyî Osman Dede Notası olarak da anılan bu nota yazım sistemi, Ebcet nota yazımı temelinde oluşan fakat ondan önemli ölçüde ayrılan ve Ebcet notasını daha kolay biçimde okuyabilmek adına gelişmiş bir yöntem olarak görülmelidir. Bu yöntemi geliştirip uygulayan Osman Dede'nin, çevresinde oluşan etkiye bir örnek olarak; Bestekâr Kazasker Sâlim Efendi'nin görüşlerini aktaran Öztuna şu bilgileri vermektedir: "Kelîmât ve hurûf kitâbet eder gibi, nağme ve savtı kitâbet ederdi. Zîr-ü-bem vü tîz-ü pes şîve-i harekâtı, idâre-i mahsûs üzere yapıp bir vech ile zabt ederdi kim, rakam keşîdesi olan kâğıdı önüne koyup, ol Kâr'ı ol beste'yi, bi-nağmâtîhâ min gayri ziyâdetin ve lâ-noksânin okurdu. Bu emr-i hod, bu fenne kemâl-i ittîlâ'ı olan erbâb-ırfâna ayândır ki, be-gaayet asıyr ve bu vech ile erbâb-ı kemâlden bir kâmil bulunmak gaayetu'l-gaaye nâdirdir".¹¹

⁸ Ak, Ş., Türk Din Mûsikîsi, Câmî ve Tekke Mûsikîsi, s. 136.

⁹ Karadeniz, E. 1965, Türk Mûsikîsi'nin Nazariye ve Esasları, s. 162.

¹⁰ Girgin Tohumcu, Z.G., 2006, Müziği Yazmak müzik notasyonunun tarih içindeki yolculuğu, s. 151.

¹¹ Öztuna, Y., 2006, Türk Mûsikîsi Ansiklopedik Sözlüğü, s.165.

13. yüzyılda Safiyyüddin Abdülmümin Urmevî ve 15. yüzyılda Abdülkâdir Merâgî tarafından kullanılmış olan ebced nota yazım yöntemi, 15. yüzyılın diğer nazariyatçıları tarafından da kullanılmakla birlikte, bu dönem nazariyatçılarının daha ziyade aralık-perde-makam ve usûl devirleri, âvâze, şûbe gibi konular başta olmak üzere ses sistemi üzerine bilgiler verdiği görülmektedir. Nâyî Osman Dede'nin bu noktada geçmiş teorisyen ve icracılardan farklı olarak ebced nota yazım yönteminde harflerin perde karşılıklarında ve kullanımında değişikliğe giderek ebced notasını harfe dayalı ve harfin okunuşunun perde ismini hatırlatan biçimde kullanılmasını sağlamıştır. Böylece, notayı daha kolay ifade edebilme yanında, gelecekte de torunu Sâide Hanım'ın oğlu olan Abdülbâkî Nâsır Dede'nin geliştireceği Nâsır Dede notasının da temelini hazırlamıştır. Nâyî Osman Dede'nin müziğin yazı dili olan nota konusunun önemine ne denli inandığı ve bu konuda geliştirdiği nota yazım yöntemi ortadadır. Yukarıda da belirtildiği gibi Kâr gibi büyük formdaki bir eseri ilk dinleyişte bile notaya alabildiği rivayet edilmektedir. Nâyî Osman Dede'nin "bu nota yazım yöntemi ile yazdığı eserlerin içinde olduğu Nota-i Türkî adlı yazma eserin orijinali ve tek nüsha olarak Râuf Yektâ Bey'den torunu Yavuz Yektây'a geçti. 100 yaprakta 65 peşrev ve 6 saz semâîsinin notası bulunmaktadır".¹²

Perde Sırası	Harfler	Harflerin İsimleri	Perdelerin İsimleri
1	ه	He	Yegâh
2	ب	Sin	Aşrân
3	ع	Ayn*	Acem Aşrân
4	ف	Kaf	Irak
5	ط	Sin-Fe	Rehâvî/Geveş
6	ز	Re	Rast
7	ر	Ze-Ye-Re	Zengüle
8	د	Dal	Dügâh
9	ک	Kef-Vav	Nihavend/ Kürdi
10	س	Sin	Segâh
11	ب	Be	Busecik
12	ج	Cim-Elif	Çargâh
13	چ	Cim-Nun	Sabâ/ Nim Hicaz
14	ر	Ze	Hicaz/ Uzzâl
15	ن	Nun	Neva
16	و	Vav	Nim Hisar**
17	ح	Ha-Sad-Re	Hisar
18	ح	Ha	Hüseynî
19	ع	Ayn	Acem
20	ف	Vav	Evc
21	ص	Mim-Elif	Mâhur
22	ک	Kef-Re	Gerâniye
23	ط	Sin-He	Selmâz
24	ظ	Mim-Re	Muhayyer
25	ذ	Lam-He	Sünbüle
26	ذ	Sin	Tiz segâh
27	ب	Be	Tiz busetlik
28	ج	Cim-Elif	Tiz çargâh
29	چ	Cim-Nun	Tiz sabâ***
30	ر	Ze	Tiz uzzal
31	ن	Nun	Tiz neva
32	و	Ha-Sad-Re	Tiz hisar

Tablo 1: Nâyî Osman Dede harf yazısı tablosu¹³

Perde Sıra Sayısı	Perdeleri İfade Eden Harfler	Kullanılan Harflerin İsimleri	Perdelerin İsimleri
1	ا	Elif	Yegâh
2	ب	Be	Peşt bayatı
3	ج	Cim	Peşt hisar
4	د	Dal	Hüseynî aşrânı
5	ه	He	Acem aşrânı
6	و	Vav	Irak
7	ز	Ze	Rehâvî *
8	ح	Ha	Rast
9	ط	Tı	Sâir **
10	س	Ye	Zengüle
11	ع	Ye - elif	Dügâh
12	ف	Ye - be	Kürdî
13	ص	Ye - cim	Segâh
14	ط	Ye - dal	Busecik
15	ب	Ye - he	Çargâh
16	ج	Ye - vav	Sabâ
17	چ	Ye - ze	Uzzâl***
18	ر	Ye - ha	Neva
19	ن	Ye - ti	Bayatı
20	و	Kef	Hisar
21	ح	Kef - elif	Hüseynî
22	ع	Kef - be	Acem
23	ف	Kef - cim	Evc
24	ص	Kef - dal	Mâhur
25	ک	Kef - he	Gerâniye
26	ط	Kef - vav	Selmâz
27	ظ	Kef - ze	Muhayyer
28	ذ	Kef - ha	Sünbüle
29	ذ	Kef - ti	Tiz segâh
30	ب	Lam	Tiz busetlik
31	ج	Lam - elif	Tiz çargâh
32	چ	Lam - be	Tiz sabâ
33	ر	Lam - cim	Tiz uzzâl
34	ن	Lam - dal	Tiz neva

Tablo 2: Safiyyüddin'de Ebced sistemi perdeleri¹⁴

¹² Öztuna, Y., *a.g.e.* s. 165.

¹³ Girgin Tohumcu, Z.G., 2006, Müziği Yazmak müzik notasyonunun tarih içindeki yolculuğu, s. 153.

¹⁴ *a.g.e.* s.142.

Nâyî Osman Dede'nin Edebiyat ve Türk Müzik Sanatındaki Yeri:

1. Bestekârlık Yönü: Nâyî Osman Dede'nin Çargâh, Hicaz, Uşşak ve Rast Mevlevî Âyin-i Şerîf-i; Beyâtî, Çargâh, Muhayyer-Sünbüle, Segâh, Uşşak, Arazbar, Büzürg, Hüseyinî, Nevâ ve Rast makamındaki Peşrevleri; Büselik Aşîran, Büzürg, Muhayyer - Sünbüle, Segâh, Nevâ, Geveşt, Rast, Sabâ, Beyâtî ve Hicaz makamındaki Saz Semâileri ve özellikle ikinci örneği hâlâ bulunmayan Mîrâciye'si incelendiğinde; ilgili makamların geleneksel seyir yapılarını günümüzde en iyi şekilde yansıtan şablon /örnek eser olarak değerini koruduğu görülmektedir. Mevlevî âyinlerindeki usûl-arûz ve beste ilişkisi, lisans ve lisansüstü eğitim-öğretim aşamasında örnek eser olma özelliğini korumaktadır. Yine makam eğitim-öğretimi aşamasında Osman Dede'nin Mevlevî Âyinleri başta olmak üzere diğer eserlerinden de yararlandığı dikkate alınır, Nâyî Osman Dede, 17. Yüzyılın ikinci yarısında yetişmiş, besteleri günümüzde dahi değerini koruyan çok büyük bir bestekârdır.

2. Teorisyenlik Yönü: Nâyî Osman Dede'nin, Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî, Risâle-i Edvâr ve Nota-i Türkî adlı eserleri incelendiğinde; Türk Müziği'nin perde-aralık-makam yapısı ve ses sistemi üzerine ciddi hatta bazen radikal denilebilecek değişiklik ve yenilik yapabilmıştır. 13. Yüzyıldan 17. Yüzyıla kadar aynı şekilde ulaşılmış olan 12 ana makamın 8 tanesini değiştirmek, bu konuya verilecek önemli bir örnektir. Risâle-i Edvâr adlı eseri ise yine Türk Müziği ses sistemi ve perde-aralık-makam yapısı üzerine yazmış olduğu bir eseri olmakla birlikte günümüze ulaşamamıştır.

Nâyî Osman Dede'nin teorisyenliği içinde müziğin notaya aktarılması konusu da yer almaktadır. 13. Yüzyılda yaşamış Urmevî, 15. Yüzyılda yaşamış Merâgî ve diğer teorisyenlerin kullandığı ebced notasını geliştirerek harfe dayalı bir sistem haline getirmiştir. Böylece, harfin okunuşu perde ismini çağrıştırmıştır. Bu yönüyle Osman Dede devrinin büyük bir teorisyen olarak Türk Müzik tarihindeki yerini almıştır.

3. Şâirlik Yönü: Nâyî Osman Dede'nin şâirlik yönünün ne denli güçlü olduğuna örnek olarak sadece iki eserini incelemek yeterli olacaktır. Bunlar; "Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî" ve "Ravzatü'l-i'câz fî'l-mûcizâti'l-mümtâz" adlı eserlerdir.

Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî, Farsça olarak arûz vezninin 'fâ-i-lâ-tün / fâ-i-lâ-tün / fâ-i-lün' kalıbı ile 276 beyitten oluşan bir eser olmakla birlikte, Türk Müziği ses sistemi içinde perde-aralık-makam-şûbe ve terkipler anlatılmıştır. Ravzatü'l-i'câz fî'l-mûcizâti'l-mümtâz adlı eser ise yine

mesnevî tarzında yazılmış ve Peygamberlerin mûcizelerini anlatan bir eserdir. Nâyî Osman Dede'nin müstakil şiirleri de dikkate alındığında büyük bir şâir olduğu da açıktır.

4. İcracılık yönü: Nâyî Osman Dede'nin icracılık yönü belki de ilk akla gelen yönüdür denilebilir. Çünkü, müzik tarihimizde Hz. Mevlânâ döneminde yaşamış olan Hamza Dede'den sonra "Kutbü'n Nâyî" ünvanı alan ilk kişi Osman Dede'dir. Bu yönüyle Nâyî Osman Dede, neyzenlerin kutbu olarak kabul edilmiştir.

SONUÇ

Kutbü'n Nâyî Osman Dede;

1. Ney üflemedeki mahareti, neyzenliği ile Hamza Dede'den sonraki ilk Kutbü'n Nâyî ünvanı almış olan kişidir. Neyzenlerin Kutbu'dur.
2. Mirâciye, Mevlevî Âyinleri, Peşrevler, Saz Semâîleri ve sözlü eserlerden oluşan bestelerindeki form-usûl-arûz vezni-makamsal seyir ve geçki unsurlarını eserlerdeki kompozisyona aktaran dehâ bir bestekârdır.
3. Türk Müziği ses sistemi içinde yer alan perde-aralık-makam-şûbe-terkîb konuları hakkında gelenekteki kullanım şekillerini ve anlayışını geliştirebilen yeni yaklaşım ve uygulamalar getirmiş bir teorisyendir.
4. Türk Müziği'nin nota yazım ihtiyacına yönelik olarak geçmişte kullanılmış olan ebced nota yazımı üzerinde yeni yaklaşım ve uygulama ile mevcut nota yazım sistemini harfe dayalı bir nota yazım sistemi haline getiren bir teorisyendir.
5. "Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî" ve "Ravzatü'l-i'câz fî'l-mûcizâti'l-mümtâz" adlı eserleri başta olmak üzere müstakil şiirleri dikkate alındığında büyük bir şâirdir.

KAYNAKÇA

Ak, A.Ş., Türk Din Mûsikîsi, Câmî ve Tekke Mûsikîsi, Akçağ Yayınları, İstanbul

Başer, F.A., 2013, Türk Mûsikîsi'nde Abdûlbâkî Nâsır Dede, Konservatuvar Müdürlüğü Yayınları, İstanbul

Çakır, M. 1998, Nâyî Osman Dede Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Ravzatü'l-icâz fi'l-mû'cizâtî'l-mümtâz'ı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul

Girgin Tohumcu, Z.G., 2006, Müziği Yazmak müzik notasyonunun tarih içindeki yolculuğu, Nota Yayıncılık, İstanbul.

Harîrî, F. 1991, Nâyî Osman Dede ve Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsikî, İzmir

İhsanoğlu, E., 2003, Osmanlı Mûsikî Literatürü Tarihi, İslam Tarih, Kültür ve Sanat Araştırma Merkezi, (IRCICA), İstanbul

Karadeniz, E. 1965, Türk Mûsikîsi'nin Nazariye ve Esasları, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Özalp, N., 2000, Türk Mûsikîsi Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Öztuna, Y., 2006, Türk Mûsikîsi Ansiklopedik Sözlüğü cilt II, Orient Yayınları, Ankara.

NÂYÎ OSMAN DEDE'NİN MÎ'RÂCİYYE ADLI ESERİ

Mehmet Nuri PARMAKSIZ*

ÖZ

Mî'râciyye, Hz. Peygamber'in mirac hadisesini anlatan ve mirac kandillerinin ertesi günleri cami ve tekkerde okunan manzum bir musiki eseridir. Türk mûsikîsinin en uzun formu ve bestesi olan Mî'râciyye, 1729 yılında vefat etmiş olan Galata Mevlevîhânesi postnişîni Nâyî Osman Dede tarafından, Hz. Nasûhî'nin regâib gecesindeki ricası için bestelenmiştir.

Mî'râciyye, segâh, müstear, dügâh, nevâ, sabâ, hüseyinî makamlarından mürekkep 6 hânedan müteşekkildir. Hüseyinî bahrinin sonunda Nişâbur makamından bir münacat kısmı bulunmaktadır. Hâne aralarında müstear hanesi hariç olmak üzere 5 makamdan tevşihler icrâ edilir. Tevşihlerin güfteleri segâh, dügâh, nevâ, sabâ Hz. Nasûhî'ye ait Arapça güfteleridir. Tevşihler haricindeki güfteler Osman Dede'ye aittir. Hüseyinî tevşih ise Hz. Mevlânâ ait Farsça bir güftedir. Mî'râciyyenin nevâ hanesi unutulmuştur. Mî'râciyye okuyan kimselere Mî'râciyyehân veya Mî'rachân denilmektedir. Musikimizde en meşhur Mî'râciyyehânlardan birkaç tanesi; Hamâmîzâde İsmâil Dede, Mutafzâde Ahmed Efendi, Hüseyin Fahreddin Dede, Zekâizâde Hâfız Ahmet Irsoy'dur.

Anahtar Kelimeler: Nâyî Osman Dede, Mî'râciyye, Klasik Türk Müziği, Nasûhî

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı,
nuriparmak@gmail.com

ABSTRACT

NÂYÎ OSMAN DEDE'S WORK NAMED AS MÎ'RÂCÎYYE

Mî'râciyye is a poetic musical work describing the Prophet Mohammed ascension and being sung in the mosque the day after miraj. Mî'râciyye which is the longest form and composition of the Turkish music, was composed by the sheikh of Galata Mevlevihâne Nâyî Osman Dede who died in 1729, for the request of Hazrat Nasûhî in a regâib night.

Mî'râciyye, basically composed of 7 sections in maqams of segâh, müstear, dügâh, nevâ, sabâ and hüseyinî. At the end of hüseyinî section, there is münacaât section. Except müstear section between the sections parts, tevşih has read in five modes. Lyrics of segâh, dügâh, nevâ, sabâ sections are in Arabic and written by Nasûhî. The other parts written by Nâyî Osman Dede. Hüseyinî tevşih is Persian lyrics and written by Mevlâna. Nevâ section of Mî'râciyye was forgotten. The person who sings Mî'râciyye called as Mî'râciyyehân or Mî'râchân. A few of far famed Mî'râciyyehân's in our music is; Hammâmîzâde İsmail Dede Efendi, Mutafzâde Ahmet Efendi, Hüseyin Fahrettin Dede, Zekâizâde Ahmet Irsoy.

Keywords: Nâyî Osman Dede, Mî'râciyye, Classical Turkish Music, Nasûhî.

Giriş

Hiz. Peygamber'in mî'râc mu'cizesi başta edebiyat, mûsikî, minyatür, hat gibi Türk - İslam sanatlarının neredeyse tamamında sanatkarlar tarafından ifade edilmeye çalışılmıştır (Uzun, 2005:135). Mî'râc mu'cizesinin sanata işlendiği en büyük alan şüphesiz edebiyat sahasıdır. Şâirler mî'râcî, husûsen mî'râc için yazılmış mesnevîler, divanlarının bir bölümündeki gazel ve kaside şeklindeki manzûmeler ve müstakil mensûr eserlerle işlemişlerdir (Diclehan, 1989:18). Mî'râcî anlatan mesnevî, kaside formunda müstakil eserler yazmak veyahut divanlar, siyer, mevlid, Muhammediye, hamse gibi eserlerde mî'râc manzûmelerine yer vermenin gelenek haline dönüşmesiyle bir süre sonra mesnevî formundaki eserler mî'râcnâme, kaside formundaki eserler ise mî'râciyye olarak isimlendirilmiş ve mî'râcnâme, mî'râciyye adları altında eserçe zengin edebiyat türleri oluşmuştur. Anadolu'da ilk müstakil mî'râciyye XV. yüzyılın başlarında Ahmedî tarafından kaleme alınmıştır (Uzun, 2005:135). XVII. yüzyılda

yaşamış olan Ganizâde Nadirî'nin mi'râciyyesi edebiyat sahasında bu tür açısından çok önemli bir yere sahiptir (Revnakoğlu, 1954a:658).

XVIII. yüzyılda yazılan ve bestelenmiş olması hasebiyle mi'râciyyeler arasında en şöhret bulmuş olan Nâyî Osman Dede'ye ait olan mi'râciyye'dir. Mi'râciyye türünde edebiyat sahasında birçok esere rastladığımız halde mûsikî sahasında bestesi yaklaşık üç asırdır yaşayan ve günümüzde icrâ edilen mi'râciyye formundaki yegâne eser Osman Dede'nin yazıp bestelediği mi'râciyyedir. XVIII. yüzyıl başlarında Kazasker Abdülbâkî Arif Bey'in yazdığı mi'râciyye'yi Tiz-nâm Yusuf Çelebi bestelemiş, Abdülbâkî Arif Bey bu eserin her mi'râc kandilinde Eyüp Sultan Camii'nde okunması için vakıf da ihdâ etmiş olsa da bu eser tamamen unutulmuştur (Özcan, 2013:9; Uzun, 1988:197; Revnakoğlu, 1954a:658). "Mevlânâ'nın Mesnevi'si, Yazıcızâde'nin Muhammediye'si, Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i ve Hâkânî'nin Hilye'si gibi, Nâyî'nin Mi'râciyye'si de türüne alem olmuştur" (Akar, 1981:1). Bu eser aynı zamanda Türk mûsikîsinin en uzun eseri ve en büyük mûsikî formudur.

Nâyî Osman Dede

Tam doğum tarihi bilinmeyen Osman Dede hicrî 1077 yılında (Revnakoğlu,1954b:855) çoğu tezkerede İstanbul'da (Esrar Dede, 2000:498; Mustafa Safâyî, 2005:669) veya İstanbul'un Vefâ semtinde (Sâlim Efendi, 2005:636) doğduğu yazılmıştır. Bazı kaynaklarda çocukluğunda Gelibolu'dan geldiği yazılmış olsa da (Hüseyin Vassâf, 2006:175) genel kanaat İstanbul'da doğduğu yöndedir. Kutbu'n-nâyî Osman Dede çocukluk yaşlarında dînî ilimlerin tahsili ile Farsça ve Arapça öğrenmiştir (Revnakoğlu,1954b:855; Akar, 1981:2). Sülüs ve nesih meşkini Nefeszâde İsmail Efendi'den, ta'lik meşkini ise intisâp ettikten sonra şeyhi Ahmet Gavsî Dede'den almıştır (Çakır, 1998: XXIX). Gençliğinin ilk yıllarında Galata Mevlevîhânesi şeyhi Ahmet Gavsî Dede'ye intisâb etmiştir. Mevlevîhâneye yerleştikten sonra aynı zamanda hattat, şair ve mûsikîşinas olan şeyhinden hüsn-i hattın yanısıra mûsikî, ney ve sair ilimler tahsil ve talim etmiştir (Sâlim Efendi, 2005:636-637). Mevlevîhâneye neyzenbaşı yapılmış ve bu görevi 18 sene sürdürmüştür (Sâlim Efendi, 2005:637). Şeyhi Ahmet Gavsî Dede'nin kızıyla evlenmiş, bu evliliğinden bir oğlu ve kızı olmuştur (Esrar Dede, 2000:498-499). Gavsî Dede tekkede mesnevî okuturken onun kârîliğini yapmış, Gavsî Dede'den sonra da mesnevîhânlık yapmıştır (Revnakoğlu, 1954b:855). 1697'de şeyhinin vefatı ile Mevlevîhânenin şeyhliğine tayin edilmiş, bu görevi vefat edinceye, yani 1729 yılına kadar sürdürmüştür. Vefat ettiğinde Galata Mevlevîhânesine defnedilmiştir (Ergun, 1942:152)

Meşhur mûsikîşinaslar Ali Nutkî Dede, Abdülbâki Nâsır Dede ve Abdürrahim Kühî Dede Osman Dede'nin kızından doğma torunlarıdır (Akar, 1981:4).

Safâyî Osman Dede hakkında şu satırları yazmıştır: "Hakkâ ki bir şeyh-i bî-riyâ ve bir ârif-i şîrî-edâdır. İlm-i edvârda te'lîfe kudreti ve fenn-i mûsikîde tasnîfe liyâkâtı olup ale'l-husûs envâ'sı hutûtun dakîkadânı olmakla hatt-ı ta'lîkte hâme-i âhenîn-i nây-ı nevâ-sâzı 'imâd-ı beytü'l-eşrâk-ı cihândır." (Mustafa Safayî, 2005:669-670)

Sâlim *Tezkiretü's-Şuarâ'*ında Osman Dede'nin mûsikîye olan isti'dâdı ve alakası ile ilgili şu mühim cümleleri kurmuştur: "Hakkâ ki ol gürûh-ı pür-fütühda şeyh demege lâyük hem şeyh hem dervîş hem sâdik halûk pür-ma'ârif melek-sıfât bir zât-ı âgâh u 'ârif olup 'âlem-i dünyâda zîr-i süm-i pây-ı refâtında bir mûr dil-gîr ve yed ü lisânından efrâd-ı âferîdeden bir ferd rencîde-zamîr olmayıp meclis-i şerîfleriyle her müşerref olan sohbetine firîfte vü rubûde-dil ve zât-ı 'âlîleriyle hem-ülfet olana hezâr vechile tesellî-i hâtır hâsıl olmak emr-i mukarrerdir. Sâ'ir 'irfân ve zümre-i meşâyih-i tarîkat-ı merkûmeye lâzım ve mühimm olan ma'ârif-i firâvânından mâ-'adâ hâssaten 'ilm-i mûsikîde 'irfân-ı vâlâsı ve hem-zebân-ı esrâr-ı bî-pâyân olan neyde yed-i tûlâsı olup bir kerre gûş-zedi olan kâr-ı sa'bü'l-menâl ve nakş-ı san'at-ı mâl-â-mâl ve nagme-i hayâl-ender-hayâli mersûmı sahîfe-i bâl eyleyip mürûr-ı zamânla nisyan eylemek 'adîmü'l-ihtimâl idi. Cümle-i ma'ârifinden mâ-'adâ fenn-i mûsikîde muhayyer-i 'ukûl bir ma'rifet-i vâlâyâ dest-res-i vusûl olmuş idi kim bir kâr ya da bir nakş bir kerre istimâl la kendi için bi-rümmetihî çıkarmak mümkün idi. Binâ'en 'aleyh geh kelimât u hurûf kitâbet eder gibi nagme vü savtı kitâbet ederdi. Zîr ü bemm ve tîz u pes şîve vü harekâtı âvâze-i mahsûs üzre bir hecâ-i mahsûsile yazıp bir vechile zabt ederdi kim rakam-keşîdesi olan kâğıdı önüne koyup ol kârı ve besteyi bi-nagamâtihâ min-gayri ziyâdetin ve lâ-noksân okurdu. Bu emr hod bu fenne kemâl ittlâl'ı olan erbâb-ı 'irfâna 'ayândır ki be-gâyet 'asîr ve bu vech ile erbâb-ı kemâlden bir kâmil bulunmak gâyetü'l-gâye nâdirdir." (Sâlim Efendi, 2005:637).

Nâyî Osman Dede'nin edebî alanda *Ravzatül-İ'câz fi Mu'cizeti'l-Mümtâz* ve *Mi'râciyye* mesnevîleri, Nâyî mahlasını kullandığı şiirleri mevcuttur. Mûsikî alanında ise kendine ait bir ebced notası geliştiren Osman Dede döneminin en kudretli neyzeni olmasının yanında mûsikî tarihimizin çok önemli bir bestekarı ve nazariyatçısıdır. *Rabt-ı Ta'birât-ı Mûsikî* adında bir nazariyat eseri vardır. (Ergun, 1942:154-155) 4 mevlevî ayini, 11 peşrevî, 4 saz semâisi mevcuttur En önemli bestesi hiç şüphesiz güftesini de yazmış

olduğu mi'râciyyedir. Hafız Sadettin Kaynak Osman Dede için: "Osman Dede bu işte cidden çok büyük feyze mertebe-i kemâle nâil olmuştur. O, mûsikîmizin bir rûknüdür. Daima zirvede kalacaktır" demiştir (Revnakoğlu, 1954c:616).

Mi'râciyye'nin Bestelenmesi

Revnakoğlu'nun tespit ettiği rivayetlerden ilki şöyledir; Nâyî Osman Dede, Salahaddin Uşşâkî ve Üsküdarlı Seyyid Mustafa Haşim'in Üsküdar'da bulunan Muhammed Nasûhî Hazretlerinin âsitânesinde buldukları bir sırada Hz. Nasûhî'nin oğlu ve halifesi âsitânenin o zaman ki şeyhi olan Şeyh Alaüddin Efendi'nin yanında sohbet ederlerken Hz. Nasûhî'den gelen işaret ve ilham üzerine içlerinden biri:

"Bir Mi'râciyye yazılsa da Vilâdiyye (Mevlid) gibi kandil gecelerinde okunulsa...", demiş. Bunu Nâyî Osman Dede'den rica etmişler. O da, dervişçe boyun eğip "Eyvâllah!" diyerek güfte ve bestesinin kendi tarafından yapılmasını üzerine almıştır. Bir dahaki haftaya Mi'râciyye'yi bestesiyle getirip:

"Nutkunuzu hakladım, tetkîk-i mürşidâneleri, fakîrâne niyâzımdır Sultânım" diyerek diz öptükten sonra, cihan değer eserini Şeyh Alaüddin Efendi'nin huzuruna ve nazarına bırakmış.

Âyin-i şeriften sonra, şeyh odasında ve hey'et karşısında bizzat sonuna kadar okumuş; odada bulunanları rûhî ve rûhânî bir safaya gark eylemiştir. Daha sonra Şeyh Alaüddin Efendi bir Regâibiyye temennisinde bulunmuş bu görev de Hz. Salâhî'ye tevcih edilmiştir. (Revnakoğlu, 1954d:818).

Sefine-i Evliyâ'da ise Hüseyin Vassâf yukarıda Revnakoğlu'nun anlattığı rivayeti kendi devrinin Nasûhî Âsitânesi şeyhi olan Kerâmeddin Efendi'ye sormuş Kerâmeddin Efendi de bu hikâyenin aslının olduğunu fakat bu rivayetin Alâüddin Efendi'nin zamanında değil Muhammed Nasûhî Hazretleri'nin ber-hayat olduğu bir günde bizzat huzurunda gerçekleştiğini ve mi'râciyyeye Arapça ibâreleri Hz. Nasûhî'nin ilâve ettiğini söylemiştir. Hüseyin Vassâf mi'râciyyenin Hz. Nasûhî'nin hayatta olduğu bir zamanda yazıldığını kabul ederek Hz. Salâhî'nin o devirde yaşça küçük olduğunu ve Hz. Nasûhî'nin Haşim Baba'ya pek mültefit olmadığını belirterek Hz. Salâhî'nin Regâibiyyeyi Şeyh Alaüddin Efendi zamanında yazdığını belirtmiştir (Hüseyin Vassâf, 2006:72).

İstanbul'un büyük şeyhleri ve Nâyî Osman Dede, Muhammed Nasûhî Hazretleri'nin ber-hayat olduğu bir regâib kandili gecesinde tekkede

toplanmışlar, o gün Nasûhî Hazretleri böyle bir eser yapılmasını arzu etmiş. Osman Dede'de mi'râc kandiline kadar eseri tamamlayıp meşk ettiği kimselerle Hz. Nasûhî'nin huzurunda kıraât etmişler (Ezgi, tarihsiz:143).¹

- Nasıl buldunuz?
- Size a'lem Pâdişâhım
- Daha iyisi yapılamaz mı?
- Yapılabilir Sultânım

Bunun üzerine Pâdişâh, Osman Dede'ye bir ay mühlet vererek yeni bir mi'râciyye kaleme alınmasını istemiştir. Osman Dede, bir ay sonra eserini tamamlayıp dergâha getirmiş, yine Pâdişâh'ın bulunduğu bir mukâbele gününde okumuşlardır. Bu münâsebetle Hz. Nasûhî'nin de bir vilâdiyye yazmış bulunduğu rivâyet edilir." (Revnakoğlu, 1954d:818).²

Mİ'RÂCİYYE

"Suphi Ezgi, Mi'râciyye hakkındaki kanaatini şöyle belirtir: "Kutb-ı Nâyî Osman Dede, Mi'râciyye-i Şerife'de makamlarını kullanmıştır. Çok güzel ve dâhiyane olan bu eserde Osman Dede, bestekârlık kudretine, makamların da dini hisleri tebliğ kudretini inzimâm etmiştir" (Akar: Gergan, 1981:14).

Mi'râciyye 7 hânedan (bölümden) oluşmaktadır.

Segâh Hânesi

Segâh hânesine Muhammed Nasûhî Hazretleri'ne ait olan Arapça nutk-u şerîf ve ağır çenber usulü ile bestelenmiş bir tevşîh ile başlanır.

Nebde'u bi's-salâti ves-selâm
 Ale'l hâdî şefî'ul enâm
 Sallû yâ huzzâr 'ale'n nebiyyi'l muhtâr
 Seyyidi'l-ebrâr sâhibi'l-envâr
 El-kameru li eclihî'n teşâf
 'Afallahu 'ammâ selef

¹ Konya Mevlânâ Müzesi Abdülbâkî Gölpınarlı Kütüphanesi 46 numaralı kitabın 2. sayfasında da böyle bir rivayet vardır.

² Revnakoğlu böyle bir rivayet vermesine karşın III. Selim 1761 yılında doğmuş, Osman Dede ise 1729 yılında vefat etmiştir. Bu sebeple Osman Dede'nin III. Selim ile karşılaşma ihtimali bulunmamaktadır.

Tevşîh okunduktan sonra nutk-u şerîfi Nâyî Osman Dede'ye ait olan segâh hânesi icrâ edilir. Bu bölümün güftesi 10 beyitten oluşur. Her mısra'dan sonra "Sallû 'aleyh" ibaresi terennüm edilir. Hüzzam, müstear, mâye geçkileri yapılmıştır. Fâilâtün fâilâtün fâilün aruz kalıbı ile yazılmıştır.

1. Evvel Allah adını yâd eyleriz Dil dil olmuş kalbi dilşâd eyleriz	6. Anıñcün cümleden efdaldır ol Anıñcün berter ü ekmeldir ol
2. Zikr-i Hakk'la nutku inşâd eyleriz Her harâb-âbâdı âbâd eyleriz	7. Anıñcün yaradıldı şeş cihât Arş u fers u heft deryâ hem nebât
3. Hazret-i Ahmed sıfâtın söyleriz Mustafâ'nın mu'cizâtın söyleriz	8. Ana verdi Hakk hakâik sırrını Ana bildirdi dekâik sırrını
4. Her kim eylerse Muhammed vasfını Âkıbet Mahmûd eder Hakk ismini	9. Her ne kim ikrâm kıldı zâtına Hazm edüb ikrâm bildi zâtına
5. Kim anın zât-ı şerîfin âşikâr Bâ'is-i mevcûd etdi girdgâr	10. Aşk u hubb-i zâtına kıldı salat Es-salât ey mazhar-ı zât es-salât

Müstear Hânesi

Bu hânenin başında tevşîh bulunmamaktadır. Segâh hânesinden sonra doğrudan nutk-u şerîfi Nâyî Osman Dede'ye ait olan müstar hânesine geçilir. Bu bölümün güftesi 6 beyitten oluşur. Her mısra'dan sonra "Sallû 'aleyh" ibaresi terennüm edilir. Bayâtî, mâye, segâh, hüzzam geçkileri mevcuttur. Fâilâtün fâilâtün fâilün aruz kalıbı ile yazılmıştır.

1. Ey hakâik âşıkı gûş et beni Kim Muhammed'den habîr edem sen	1. Çün Habîb oldu ilâhına Resûl Mu'cizât-ı vâfire buldu (husûl) vusûl
2. Zât-i pakın bilmeye gel gûş ol Aklını al (der) başına pür hûş ol	2. Sana nakl idem bir iki mu'cizât Dilde illet var ise versin hayât
3. Bil ne kudret verdi mahbûbuna Hak Bil ne hikmetden verilmişdir sebak	3. Eylerim lâkin niyâz her emcede Fâtihâ ile yâd ola Osman Dede

Dügâh Hânesi

Dügâh hânesine Muhammed Nasûhî Hazretleri'ne ait olan Arapça nutk-u şerîf ve hafif usulü ile bestelenmiş bir tevşîh ile başlanır.

Yâ behiyye'l husni beyn-en-nâsi yâ nûr-ed-ducâ
Ente şemsü'l hakkı tebdû (tehfâ) beyne şa'şâ'i-d-duhâ

Kâde rabbü'l arşi yuhfi husnehû min nefsihî
Gayreten minhu 'alâ zâke'l kemâli'l müntehâ

Es-salâtu ves-selâm ey nûr-i zât-ı kibriyâ
Es-salâtu ves-selâm ey hak Muhammed Mustafâ

Tevşîh okunduktan sonra nutk-u şerîfi Nâyî Osman Dede'ye ait olan düğâh hânesi icrâ edilir. Bu bölümün güftesi 22 beyitten oluşur. Her mısra'dan sonra "Sallû 'aleyh" ibaresi terennüm edilir. Fâilâtün fâilâtün fâilün aruz kalıbı ile yazılmıştır. Sabâ, çârgâh, hüseyînî, acem, acembuselik geçkileri yapılmıştır.

1. Çün irâde kıldı ol Rabbü'l enâm Kim Muhammed bula ikrâmı temâm	12. Nice lutf u nice ihsân eyleyem Bana varan yolu âsân eyleyem
2. Biline peygamber-i 'âlî cenâb Kavl ü fi'li nicedir 'ayn-ı kitâb	13. Kullarımdan eyledim mümtâz anı Bilirim ben arzu eyler beni
3. Yâd olunsun mu'cizât-ı Ahmedî Hoş bilinsin zât-i pâk-i emcedi	14. Bir burâk aldı cinândan ol melek Geldi ol sultâna tesbîh ederek
4. Mu'cizâtından biri mi'râcdır Hazret-i peygamberi i'râcdır	15. Hâb-ı bîdârı meyânında hemîn Yâ Muhammed "kum" dedi Cibrîl-i Emîn
5. Bir şeb idi kim düşenbihdi o şeb Bir şeb idi gecelerden müntehab	16. Gûş edüb Cebrâil'i durdu hemân Oldu Cebrâil ü Mikâil 'ayân
6. Şebde mi'râc etdiğin kılma 'aceb Âb-i hayvânı kodu zulmetde Rab	17. Etdiler mi'râcı tebsîr ol zamân Doldu nûr ile zemîn ü âsumân
7. Ümmühânî hânesindeydi Resûl Kim Alî'nin hâheriydi ol betûl	18. Dedi Cibrîl ey Muhammed Mustafâ Çok selâm eyler sana Rabbü'l 'ulâ
8. Kıldı mahbûbunu da'vet ol Celîl Da'vet için geldi ana Cebrâil	19. Da'vet eyler zât-i pâkin Hazret'e Tâ ki Hazret erişe ol devlete
9. Emredüb Cibrîl'e ol Rabb-i Cemîl Eyledi emrini isgâ Cebrâil	20. Cân ile oldu mutî'-i emr-i yâr Geldi çâh-ı Zemzem'e ol bahtiyâr
10. Bir burâk al cennet-i a'lâmdan Eyle âgâh Hazret'i ikrâmdan	21. Anda dahî şakk-ı sadr etdi zuhûr Zemzem ile hoş vudû kıldı o nûr
11. Da'vet et mahbûbumu gelsin bana Gösterem dîdârımı ben de ana	22. Aşk u hubb-i zâtına kıldı salat Es-salât ey mazhar-ı zât es-salât

Nevâ Hânesi

Bu hânenin ve hânenin başındaki tevşihin besteleri günümüze ulaşmamıştır. Nevâ hânesi tevşihıyla beraber Aziz Mahmud Hüdâyî Dergâhı şeyhi Mehmed Rûşen Efendi'nin (ö. 1891) ardından (Uzun, 2005:137) başka bir kaynağa göre de Üsküdar Mevlevîhâne şeyhi Arif Dede'den sonra unutulmuştur (Güngördü, 1993:26). Bu hâneyi sonraları Sünbüliyyeden Balat şeyhi Hafız Kemaleddin Efendi yeniden bestelemişse de rağbet görmemiştir (Revnakoğlu, 1954b:856).

Yâ sâkî-el-müdâmeti hayye-'ales-salâh
İmle' zücâcenâ bi hummeyâ fekad halâ
Cismî zücâcetî bi muahyyâke kahvetî
Yâ kâmile'l melâhati bi'l lutfi ve'l 'atâ
Sallallahu salli 'alâ seyyidi'l ebrâr
Sallallahu salli 'alâ Ahmedi'l Muhtâr

Tevşîh okunduktan sonra nutk-u şerîfi Nâyî Osman Dede'ye ait olan nevâ hânesi icrâ edilir. Bu bölümün güftesi 15 beyitten oluşur. Her mısra'dan sonra "Sallû 'aleyh" ibaresi terennüm edilir. Fâilâtün fâilâtün fâilün aruz kalıbı ile yazılmıştır. Ali Galib Efendi'nin neşrettiği mi'râciyye güfte kitabının kenarında nişâbur yazmaktadır, buradan nişâbur geçkisi yapıldığı anlaşılabilir (Ali Galib Efendi, 1894:7).

1. Dedi Cibrîl ey Habîb ey yüzü ak Verdi Hakk sana cinândan bir burâk	9. Dedi kim olsun se'âdetle süvâr Lîk ben bî-çârenin ümmîdi vâr
2. Gel süvâr ol idelim 'azm-i Hudâ Heþ melâik muntazırlardır sana	10. Çün sabâh-ı mahşer olunca o nûr Gün gibi şevkından edince zuhûr
3. Hem burâkı çekdi hem tutdu rikâb Kim süvâr ola burâka ol cenâb	11. Ol zamân dahî bana olsun süvâr Böyle va'd etsün ol şâh-ı kâmkâr
4. Hikmet ile etdi serkeşlik burâk Koymadı binsin o şâh-ı iştiyâk	12. Böyle deyüp oldu hâmûş ol burâk Yani kim ol demde olmaya firâk
5. Dedi Cibrîl ana ey serkeş burâk Binmeyiser sana bundan yüzü ak	13. Hazret-i Sultân çi gûş etdi anı Kim lisân verdi burâka ol Ganî
6. Nice serkeşlik kıvarsın Ahmed'e Kim irisersin hayât-ı sermede	14. Va'deder ol dem ana ol nûr-i ayn Oldu Mîkâil ü Cibrîl şâhideyn
7. Binmeyiser bundan efdal sana nûr Râzî ol olsun süvâr itsün 'ubûr	15. Aşk u hubb-i zâtına kıldı salat Es-salât ey mazhar-ı zât es-salât
8. Çün burâkın gûşuna erdi kelâm Oldu bin cân ile ol sultâna râm	

Sabâ Hânesi

Sabâ hânesine Muhammed Nasûhî Hazretleri'ne ait olan Arapça nutk-u şerîf ve devr-i kebîr usulü ile bestelenmiş bir tevşîh ile başlanır.

Etâke 'îdü visâlin felâ tezûk hazenâ
 Ve nilte hayra riyâzin fenî' me mâ sekenâ
 Ve huzze gusne su'ûdin ve külle cenâ şecerin
 Fekırre ayneyke minhu fe nî'me zâke cenâ
 Sallû sallû yâ huzzâr li Resûlillah
 Sallû sallû yâ 'ubbâd li Habîbullah

Tevşîh okunduktan sonra nutk-u şerîfi Nâyî Osman Dede'ye ait olan sabâ hânesi icrâ edilir. Bu bölümün güftesi 16 beyitten oluşur. Her mısra'dan sonra "Sallû 'aleyh" ibaresi terennüm edilir. Fâilâtün fâilâtün fâilün aruz kalıbı ile yazılmıştır. Dügâh, hüseyinî, bestenigâr geçkileri yapılmıştır.

1. Pes hemân oldu süvâr ol pâk zât Na'ra-i şâpâş ile doldu cihât	9. Geçti mihrâba imâm-ı mürselîn Kıldı iki rek'ati ol dem hemîn
2. Bir rikâbında yürür Cibrîl-i Emîn Biri Mîkâil ile oldu berîn	10. Nûrdan mi'râcı hâzır kıldılar İzzet ile ol arâya geldiler
3. Nice kez yüzbin melâik geldiler Emr-i Hakk'la ana peyrev oldular	11. Bir tabakla geldi üç kâse ana Biri hamr u biri süd birisi mâ
4. Kuds'e doğru azm edüb üç yârlar Oldular ağyârdan bîzârlar	12. Dedi Cibrîl eyle birin ihtiyâr Böyledir emr-i Hudâ ey bahtiyâr
5. Gûşuna kar' etdi üç gûne sadâ Yâ Muhammed dur deyu kıldı nidâ	13. Hikmeten ol sûret ü ma'nâ-hüner Nûş edüb süd kılmadı hamra nazar
6. Hiç mukayyed olmadı gitdi hemân Vardı Kuds'e izzet ile şâdümân	14. Hamd edüb Cibrîl dedi ey azîz Hamdülillah eyledin kârın temiz
7. Geldiler hayli ervâh-ı enbiyâ Oldular onlar ile tekrar pür-safâ	15. Hamri nûş etseydin ey hikmet-güzîn Cümleten fâsık olur idi mü'minîn
8. Emr-i Hakk'la dedi Cibrîl ey hüâmâm İki rekat kıl namâzı ol imam	16. Aşk u hubb-i zâtına kıldı salât Es-salât ey mazhar-ı zât es-salât

Hüseyinî Hânesi

Hüseyinî hânesine Mevlânâ Celâlettin Rûmî Hazretleri'ne ait olan Farsça nutk-u şerîf ve devr-i kebîr usulü ile bestelenmiş bir tevşîh ile başlanır.

Zehî livâ u 'alem lâ ilâhe illallah

Ki zed ber evc-i kîdem lâ ilâhe illallah

Ber âyed ez dil ü ez cân elest-i Hakk şîneved

Hezâr bang-i negam lâ ilâhe illallah³

Salli 'alâ Muhammedi'l Muhtâr

Salli 'alâ Ahmedî'l Ebrâr

Sallallahu salli 'alâ asdaki'l ahyâr

Tevşîh okunduktan sonra nutk-u şerîfi Nâyî Osman Dede'ye ait olan hüseyinî hânesi icrâ edilir. Bu bölümün güftesi 26 beyitten oluşur. Her mısra'dan sonra "Sallû 'aleyh" ibaresi terennüm edilir. Fâilâtün fâilâtün fâilün aruz kalıbı ile yazılmıştır. Bu hânenin farklı yerlerinden 9 beyitinin bestesi unutulmuştur.⁴ Gerdâniye, necid hüseyinî, bûselik, acem, uzzal geçkileri yapılmıştır.

1. Çünkü eflâke 'urûc etdi Resûl Âsumânda buldu ervâha vusûl	14. Yâ selâm u rahmet ü tîb u safâ Sana verdim ey imam-ı enbiyâ
2. Âdem ü İsâ vü Yahyâ vü Yûsuf'u Gördü İdrîs ile Hârûn'u dahî	15. 'Ayn-ı 'aynıyla nazar kıl 'aynı gör Çünkü gayrı terk kıldın 'aynı gör
3. Sâdise vardı görüp Mûsâ'yı o Merhabâ kıldı onunla rû-be-rû	16. Her ne kim maksûdudur mahsûldür Hazretimden hâcetin makbûldü
4. İdicek teşrîf-i heftüm âsumân Pîr İbrâhîm ile tutdu mekân	17. Hazret ol dem ümmetin kıldı niyâz Anı da bahş eyledi ol bî-niyâz
5. Rûh-i İbrâhîm edip ikbâl ona Dedi gel gel sâlih oğul Mustafâ	18. Cebraîl'e keşf olup ol va'dler Pes sürûş ile şehâdet etdiler
6. Sidre'yi seyr etdi andan ol cenân Kaldı Cibrîl oldu Sidre âşiyân	19. Anda doksan bin kelâm oldu kelâm Nice bin esrâr ile sohbet temâm
VII. Dedi Hazret ey refîk-i hoş-şefîk Etmemişsin bile tekâmîl-i tarîk	XX. Hakk teâlâ lutf u fazlıyla salât Hediye kıldı kıla mü'min mü'minât

³ Mevlânâ Celâleddîn Rumî. (1382). Külliyyat-ı Şems Tebrizi, (Tashih: Ardvân Bayâtî), Tahran: İntişârât-ı Dûstân, gazel no:2407.

⁴ Güftede romen rakamları ile yazılan yerlerin bestesi unutulmuştur.

VIII. Pes dedi Cebraîl sen ey şâhbâz Olasız izzet ile rif'at-trâz	XXI. Hem buyurdu beş vakit olsa edâ Elli vaktin ecrini idem ben 'atâ
IX. Sebkat etsem Sidre'den ben yek benân Hark ider perrim benim heybet hemân	22. Oldu destûr ol Habîb'in zâtına Geldi yine Ümmühânî katına
10. Zâhir oldu Refref ol dem Hazret'e Kim süvâr ola irince Hazret'e	XXIII. Emr-i Hakk'ı halka tebliğ eyledi Muhbir-i sâdık hakikat söyledi
11. Anda da nice hucâb oldu 'adem Gördü Hazret Hazret'i bî-keyf u kem	XXIV. Ol ki mü'min idi tasdik eyledi Evvelâ îmânı Sıddîk eyledi
12. Çünkü Hazret Hazret'e buldu vusûl Et-tahiyyât okudu anda Resûl	XXV. Cümle ashâb oldular rif'at-şikâr Mu'cize-i mi'râc oldu âşikâr
13. İrdi 'ayn-i zâtdan bir hoş nidâ Yâ Habîbî Yâ Muhammed Mustafâ	XXVI. Âşık-ı hubbî zâtına kıldı salât Es-salât ey mazhar-ı zât es-salât

Nişâbur Münâcaât Hânesi

Bu hânedede tevşih yoktur. Bu bölümün nutk-u şerîfi de Nâyî Osman Dede'ye ait ve 11 beyittir. Her mısra'ın sonunda "İkbel ya mucîb" terennümü tekrarlanır.

1. Yâ Rab ol sultân-ı cânın hurmeti Nûr-i zât-ı müste'ânın hurmeti	7. Bâ hakk-ı Ahmed Muhammed Mustafâ Dervîş Osmân'a dahî eyle 'atâ
2. Ol Muhammed rûhuna ta'zîm için Mustafâ'nın cismine tekrîm için	8. Ey kemâl ü kudret ıssı pâdişâh Sen kabûl eyle duâmız yâ ilâh
3. Nûr-i zât-ı Mustafâ'nın hakkı'ychün Sırr-ı arş-ı Kibriyâ'nın hakkı'ychün	9. Yüzü suyu hakkı'ychün peygamberin Sırr-ı bûyi hakkı'ychün ol serverin
4. Rûyine müştâk olanlar hakkı'ychün Aşkına uşşâk olanlar hakkı'ychün	10. Fâtihâ'yla bed' olundu bu kelâm Fâtihâ'yla hatm olunsun vesselâm
5. Va'dini ihsân kıl âşıklara Dîn yolunda sa'y eden sâdıklara	11. Ahmed ü ashâb u cümle mü'minîn Rahmetullâhi 'aleyhim ecme'in
6. Cümle-i îmân ile hatmolsun ümem Cennet ü didâr ile kıl muğtenem	

Mi'râciyyenin İcrâsı

Mi'râciyye icrası mevlid-i şerifin icrası gibi okuyucuların keyfiyetine bırakılmamıştır. Revnakoğlu Mi'râciyye icrası hakkında şunları yazmıştır: "Süleymaniye'nin muhteşem kubbesi kadar şahane ve âliyâne bir bestesi vardır ki küçücük bir "es"ine kimse dokunamaz. En ufak nüanslarına kadar her tavrı, nağmesi ve birbirlerine bağlı bütün nağme zümreleri, tamamıyla ve ince usulleriyle mazbût olduğundan; okuyanın kendi keyfine, cehlinin ve kifâyetsizliğinin derecesine göre şekilden şekile giremez." (Revnakoğlu, 1954e: 692).

Mi'râciyyenin icrâsı için kesinleştirilmiş bir vakit yoktur. Fakat gelenekte mi'râc kandili, kandilin ertesi sabahı ve kandili takip eden gecelerde başlangıçta özellikle Mevlevîhâneler sonra tekkeler, cami, hususi meclislerde, evlerde okunması âdet olmuştur (Akar,1987:85). Mi'râciyye okuyan kişilere mi'râciyyehân veya mi'râchân denilmektedir.

Namazın ardından mi'râchanların sayısı fazla ise bahirleri ikişer ikişer iki kürsüye çıkarak sırayla okurlar, iki kişi ise eserin hânelerini paylaşarak yine kürsülerde okuyabilirler. Kürsülerin altında ise zakirlerden oluşan bir koro yarım ay şeklinde toplanırlar. Mi'râchânın işaretleriyle bir hafız ilk hâneye uygun olarak segâh makamında İsra suresinden bir kısım okur. Fatihâ'dan sonra mi'râciyye icrası başlar. Bu sırada her mısra'dan sonra zakir oluşan hususi bir koro her mısra'ın nihayetinde "sallû aleyh" ibaresini besteye göre topluca söyler. Altıncı bahrin her mısra'nın sonunda ise "minna's-salât" ibaresi terennüm edilir, münacat kısmında "ıkbel ya mucîb" terennümü tekrarlanır. Ayrıca her bahirden önce o bahre mahsus tevşihler zakirlerce okunur. Münâcaât kısmı icra edilirken dinleyicilere gül suyu serpilir, şeker dağıtılır, mi'racda Hz. Peygamber'e sunulan içecekleri temsilen şerbet ve şekerli soğuk süt ikram edilir. Mi'raciyye tamamlanınca genellikle Necm süresinin mi'racı dair kısmından veya Bakara süresinden bir kısım okunur (Akar, 1987:84; Revnakoğlu, 1954f:739; Uzun, 2005:138)

Meşhur Mi'râciyyehanlar

Kutbü'n-nâyî Osman Dede (ö.1729), Uncuzâde Mehmet Emin Efendi, Hammâmîzâde İsmail Dede (ö.1846), Hafız Ahmed Muhtar, Kambur Şevki Efendi, Hopçuzâde Mehmed Şâkir Efendi (ö.1860), Haşim Bey (ö.1868), Dellâl Şeyh Osman Efendi, Sırrı Efendi, Mutafzâde Ahmed Efendi (ö.1883), Şeyh Mehmed Ruşen Efendi (ö.1891), Şeyh Hulûsî Efendi, Ahmed Hüsâmeddin Dede (ö.1900), Üsküdarlı Paşa Mehmed, Hopçuzâde Şeyh Ahmed Gavsî Efendi, İmrahorlu Arap Salih Efendi, Hüseyin Fahreddin

Dede (ö. 1911), Kemal Efendi, Hâfız Hâşim Efendi, Burunsuz İsmail Efendi, Hâfız Şükrü Efendi, Hakkâk Hafız Abdi Efendi, Hafız Nafiz Efendi, Şerefüddin Bey, Hopçuzâde Şeyh Ali Rıza Efendi, Sadeddin Efendi, Fehmi Efendi, Zekâizâde Hafız Ahmed Irsoy (ö.1942), Neyzen Emin Dede (Akar, 1987:75, Revnakoğlu, 1954d:817, Ergun, 1942:486)

Son Dönem Mi'râciyyehaneleri

Koca Mustafa Paşa'lı Hacı İbrahim Erkal, Hopçuzade Mehmet Şakir Çetiner (ö.1988), Kadri Akyürekler, İbrahim Altındağ, Ahmet Büyükönenler, Nazif Eliüstün, İsmail Gavsî Erkmenkul, Hâfız Hasan Hilmi Başaranel, Ahmet Hatipoğlu, Nail Kesova (Günümüz), Hafız Murat Taştekin (Günümüz)

Tekkelerin kapatılmasından sonra 1950'li yıllara kadar icra edildiğine dair bir kayıt görülememiştir. Hopçuzâde Şakir Çetiner, İsmail Gavsî Erkmenkul, Hâfız Hasan Hilmi Başaranel hocalar gayret ederek mi'râciyyeyi yeniden ayağa kaldırmışlar 12 Mayıs 1951 tarihinde de Üsküdar Hüdâyî Âsîtanesinde icrâ etmişlerdir (Akar: Revnakoğlu, 1987:81).

“Son mi'râciyyehane Şakir Çetiner ve arkadaşları Vakıflar İdaresi'nin ilgisizliğine rağmen mi'râciyye vakıflarını 1980'li yıllara kadar yaşatmaya çalışmışlar ve İstanbul'da Sümbül Efendi Camii'nde Kazasker Mehmed Süeda Vakfı adına, Tophane'de Kadiriye Camii'nde Rifat Mehmed Paşa ve İsmail Gavsî Efendi vakıfları, Bursa'da İbrahim Paşa Camii'nde Safiye Hanım Vakfı gereği mi'râciyye okumayı sürdürmüşlerdir” (Uzun, 2005:138).

Hopçuzâde Şakir Efendi'nin vefatından (1988) sonra talebeleri Nail Kesova ve Kadri Akyürekler ve Kâdiri şeyhi Misbah Ermenkul mi'râciye okuma geleneğini devam ettirmişlerdir (Erguner, 1991:33).

Ahmet Hatipoğlu'nun 18 Ocak 1993 yılında Kubbealtı Vakfı neşriyatından mi'râciyyeyi sazlarla icra ettiği iki kasetlik bir çalışması yayınlanmıştır.

Günümüzde Ruhi Ayangil Hocanın başında olduğu bir heyet belirli zamanlarda İstanbul'da birkaç mevlevîhânedeki mi'râciyye icrasını yapmaktadırlar. Ayrıca Bursa'da Eşrefoğlu Rûmî Hazretleri'nin soyundan olan Safiyüddin Erhan Efendi'nin çabalarıyla Nail Kesova, Hasan Semerkantlı ve Hafız Murat Taştekin, Burak Özdemir ve Erol Armutlu'dan oluşan bir heyet de Bursa'daki mi'râciyye vakfiyelerinin mekanları olan Numaniye tekkesinde ve Mahkeme Câmii'nde bu muazzam eseri icra

etmektedirler.

2017 yılının Kasım ayında ise yönetmenliğini Murat Pay'ın yaptığı mi'râciyyeyi konu edinen "Mi'râciyye Saklı Miras" adlı bir belgesel film hazırlanmıştır.

Neşredenler ve Notaya Alanlar

1. Sa'diyye şeyhlerinden Ali Gâlib Efendi tarafından "Mi'râcü'n-nebî aleyhisselâm" adıyla 1894 yılında ilk defa bastırılmıştır. 12 sayfadır. Sayfa kenarlarında eserdeki makamlar yazılmıştır.⁵

2. Zekâizâde Ahmet Irsoy, Yenikapı Mevlevîhânesi Kudümzenbaşı ve aşçı dede efendisi Hüsameddin Dede'den geçmiş ve notaya almıştır (Revnaoğlu, 1954e:690).

3. Neyzen Emin Dede'nin Hopçuzâde Mehmed Şakir Efendi'nin oğlu Şeyh Ali Rıza Efendi'den okuyuşundan yazdığı mi'râciyye notasının, torun Süleyman Erguner şahsi kütüphanesinde olduğunu belirtmiştir. (Erguner, 1991:31).

4. Mehmet Suphi Ezgi, 27 Haziran 1936'da Hüseyin Sadettin Arel'in evinde Mehmet Sami'den dinleyerek notaya ve plağa almış, darb-ı Türkî usulüne oturtup bazı düzenlemelerde bulunmuştur (Revnaoğlu, 1954d:819). Dr. Ezgi, Hüseyin Sadettin Arel ve Zekâizâde Ahmet Irsoy'un yardımlarıyla eserdeki fazlalıkları ve kötülükleri temizleyerek eseri aslına döndürdüğünü belirtmiştir (Ezgi, tarihsiz:143).

5. Abdülkadir Töre koleksiyonundaki nota, Muallim İsmail Hakkı Bey'in Mi'râchan İhsan Bey'in okuyuşundan yazdığı notadır (Güngördü, 1993:31).

6. Sadettin Nüzhet Ergun (Latin harfli ilk neşir) (Ergun, 1942:308-617).

7. M. Ekrem Karadeniz, Şubat 1979'da İstanbul'da hocası Abdülkâdir Töre'den öğrenip notaya aldığını, Suphi Ezgi'nin notasının yanlış olduğunu, duraksız bir esere durak koymanın, usulsüz eseri usule sokmanın yanlış olduğunu belirtmiştir (Akar, 1984:81).

8. Nazmi Özalp, Suphi Ezgi'nin yazmış olduğu mi'râciyye esas alınmış, eksik yerler M. Ekrem Karadeniz'in ve Orhan Nasuhioğlu'nun

⁵ İnternet: <http://www.muzafferozak.com/PDF/Kitaplar/miraciyye.pdf>, son erişim tarihi: 1.2.2018.

nüshasından tamamlanmıştır (Özalp, 1992:385-425).

9. Ahmet Hatipoğlu'nun yazdığı nota, Nazmi Özalp'ın neşretmiş olduğu nota ile aynı olduğu görüldü.

10. Bahri Güngördü'nün 1993 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapmış olduğu *Nâyî Osman Dede'nin Mi'râciyyesi'nin Türk Mûsikisindeki Yeri* adlı yüksek lisan tezinde mi'râciyyenin farklı notalarını ve güftesini yayınlamıştır.

11. Prof. Dr. Mustafa Kara'nın hazırlamış olduğu Vakıflar Genel Müdürlüğü Bursa Bölge Müdürlüğü Yayınlarından olan 2014 yayınlanan *Mirâciyye ve Bursalı Safiye Hanım Vakfiyesi* kitabında güfteleri neşredilmiştir.

Mi'râciyye Vakfiyeleri

Mi'râciyye okuma geleneğinin unutulmaması ve yaşatılması amacıyla vakıflar kurulmuştur. Kurulan vakıflarda hangi mi'râciyyenin okunacağına dair kesin bir şart olmamasına rağmen bu vakıflarda Osman Dede'nin mi'râciyyesini okumak halk tarafından kabul görmüş ve gelenek haline gelmiştir (Akar, 1987:85).

Tespitlere göre İstanbul'da mi'râciyye için 8 vakıf kurulmuştur:

1. Nasûhî Âsitânesinde okunmak üzere Şeyh Kerâmeddin Efendi vakfı (Erguner: Nasuhioğlu, 1991:31),

2. Sümbül Efendi Camii'nde (Akar, 1987:85) veya Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretieri camiinde (Erguner: Nasuhioğlu, 1991:30) okunmak üzere okunmak üzere Kazasker Mehmed Süedâ Bey'in vakfı,

3. Tophâne Kâdirî Camii'nde (Akar, 1987:86) veya Sümbül Efendi Camii'nde (Erguner: Nasuhioğlu, 1991:30) okunmak üzere Rifat Mehmet Sadık Paşa'nın vakfı,

4. Tophâne Kâdirî Camii'nde okunmak üzere Şeyh İsmail Gavsî vakfı (Akar, 1987:85),

5. Şehzâde Camii'nde okunmak üzere Ali Necip Paşa'nın baldızı Havva veya Rukiye Hanım'ın vakfı (Akar, 1987:86),

6. Her sene Yenikapı Mevlevîhânesinde okunmak üzere Sultan Reşat'ın kurduğu vakfı (Hüseyin Vassâf, 2006:175),

7. 1775 yılında kurulan bir vakfın vakfiyyesinde Şeyh Himmet Efendi

tekkesinde mi'râc geceleri mi'râciyye okunması yazmaktadır (Akar: Yediyıldız, 1987:86).,

8. Haleb Valisi Sadr-ı Sadık Ahmed Paşa ibn Câfer Antalî (ö.1753-1754), Osman Dede'nin Mi'râciyye'sini her sene okunmak üzere vakfiyesi (Erguner: Derin ve Çubuk, 1991:30).

Bursa'da iki vakıf görülmektedir:

1. Bursa'nın İbrahim Paşa Mahallesi'nden Mustafa Rakım Efendi'nin kayınvalidesi Safiye Hanım tarafından kurulan vakfın 1888 tarihli vakfiyesinde "...beher sene Mi'râcün-Nebî Aleyhi's-selâm kıraât olunup mikdâr-ı kâfi süt ve şeker ve şerbet iştirâ ve samiîne tevzî olunub fazla kalan akça mi'râcân ve zâkir efendilere verile..." yazmaktadır⁶. Bu vakıf mi'râciyyenin Bursa İbrahim Paşa Camii'nde (Mahkeme Hamamı Camii) okunması için kurulmuştur (Akar, 1987:85).

2. Numâniye câmiinde okunmak üzere Ziyâ Eşrefoğlu vakkfı (Erguner: Nasuhioğlu, 1991:31).

Sonuç

Hz. Peygamber'in mi'râc mu'cizesini yüksek manevi hâlât ile idrak ederek güfteye ve besteye dönüştüren Nâyî Osman Dede'nin mûsikîmize kazandırdığı en büyük şaheserlerden olan mi'râciyye, günümüzde samimi ve gayretli insanlar sayesinde yavaşta olsa kültürel ve manevi hayatımızdaki yerini almaya başladığı görülmektedir. Bunun en büyük delili halen İstanbul ve Bursa'da yapılan mi'râciyye merâsimleridir.

Bu muazzam eserin bestelenmesi hakkında farklı rivayetler olsa da Konya Mevlânâ Müzesi Gölpınarlı Kütüphânesi'nde bulunan kitapta, Hüseyin Vassâf'ın Sefîne-i Evliyâsı'nda ve Suphi Ezgi'nin yazdığı rivayet örtüşmektedir. Buna göre Nâyî Osman Dede'nin mi'râciyye'yi şeyh olduğu 1697 yılından sonra Hz. Nasûhî berhayat iken yani 1718 yılından önce Hazretin ricâsı üzerine yazmış olduğu ve Hz. Nasûhî'nin huzurunda okuduğu anlaşılabilir.

Mi'râciyye'de 7 hane bulunmaktadır. Müstear ve nişabur makamındaki

⁶ Bu vakfiyenin tamamı için bakınız, Prof. Dr. Mustafa Kara, *Mîrâc Mîrâciyye ve Bursalı Safiye Hâtun'un Vakfiyesi*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 1998, cilt:7, sayı:7, sayfa:25- 40.

münâcaât hanesi hariç diğer hanelerin başında tevşih bulunmaktadır. 4 tevşih Arapça olup güfteleri Hz. Nasûhî'ye aittir. Hüseyin tevşih ise Farsça olup Hz. Mevlânâ'ya aittir. Mi'râciyye tevşih kısımları dışında 106 beyittir. Mesnevî tarzında ve fâilâtün fâilâtün fâilün aruz kalıbı ile yazılmıştır. Bu beyitler Türkçe olup tamamı Osman Dede'ye aittir. Mi'râciyye'nin nevâ hanesinin tamamını oluşturan 15 beytin ve Hüseyin hanesinin muhtelif 9 beytinin besteleri unutulmuştur.

Mi'râciyye, haneleri ikişerli şekilde okuyan mi'râciyyehanlar ve zakirlerden oluşan bir heyet tarafından icrâ edilir. Eserin solo ve koro kısımları vardır. Tevşihler ve hanelerin içindeki "Sallû 'aleyh", "İkbel ya mucîb" terennümleri koro geri kalan yerler solo şeklinde okunur. İcrâsı için kesin bir vakit belirlenmese de üç aylar içinde icrâ edilmesi gelenekleşmiştir.

Hammâmîzâde İsmail Dede, Hopçuzâde Mehmed Şâkir Efendi, Haşim Bey, Mutafzâde Ahmed Efendi, Hüseyin Fahreddin Dede, Zekâizâde Hafız Ahmed Irsoy, Neyzen Emin Dede mûsikî tarihimizin meşhur mi'râciyyehanlarıdır. Yakın dönemin en meşhur mi'râciyyehanı ise Hopçuzâde Şâkir Çetiner'dir.

Tespit edilebildiği kadarı ile İstanbul'da 8, Bursa'da ise 2 mi'râciyye vakfiyyesi vardır.

Mi'râciyye'nin kaynaklarda yazıldığına göre 6 çeşit notası ve biri Arap harfleriyle ikisi de Latin harfleriyle neşredilmiş güftelerinin yazılı olduğu 3 kitap vardır.

Kaynakça

Akar, Metin (1981). Nâyî Osman Dede ve Mi'râciyesi, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, sayı:1, Konya, sayfa:1-16.

Akar, Metin (1987). *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-Nâmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ali Gâlib Efendi (1310). *Mi'racun-Nebi Aleyhi's-selam*, İstanbul: Maarif Nezâreti.

Çakır, Müjgan (1998). *Nâyî Osman Dede Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Ravzatü'l-icâz fi'l-mu'cizâti'l-mümtâz'ı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Diclehan, Şâkir (1988-1989). *Divan Edebiyatımızda Mi'râciyyeler, İslami*

Kültür ve Sanat Dergisi, sayı:3, İstanbul, 18-21.

Ergun, Sadettin Nüzhet (1942). *Dini Mûsikî*, İstanbul: Rıza Coşkun Matbaası.

Erguner, Süleyman (1991). *Kutb-ı Nâyî Osman Dede ve Rabt- Ta'birât-ı Mûsikî*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Esrar Dede (2000). *Tezkire-i Şuarâ*. (Çeviren: Dr. İlhan Genç). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları

Ezgi, Subhi (Tarihsiz), *Nazari ve Ameli Türk Mûsikisi*, cilt:3, İstanbul: Bankalar Basımevi.

Güngördü, Bahri (1993). *Nâyî Osman Dede'nin Mi'râciyyesi'nin Türk Mûsikisindeki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Hüseyin Vassâf (2006). *Sefine-i Evliyâ*. (Çevirenler: Prof. Dr. Mehmet Akkuş, Prof. Dr. Ali Yılmaz). Cilt:5, sayfa:175, cilt:4, sayfa:72.

Kara, Mustafa (1998). *Mîrâc Mîrâciye ve Bursalı Safiye Hâtun'un Vakfiyesi*, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 1998, cilt:7, sayı:7, sayfa:25- 40.

Kara, Mustafa (2014). *Mîrâciyye ve Bursalı Safiye Hanım Vakfiyesi*, Bursa: Vakıflar Genel Müdürlüğü Bursa Bölge Müdürlüğü Yayınları.

Mustafa Safayî (2005). *Tezkire-i Safâyi*. (Çeviren: Doç. Dr. Pervin Çapan). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Özalp, Nazmi (1992). *Türk Mûsikîsi Beste Formları*, Ankara: TRT Genel Sekreterlik Basım ve Yayın Müdürlüğü Yayınları.

Özcan, Nuri (2013). *Yusuf Çelebi, Niznâm, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt:44, sayfa:9, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.

Revnakoğlu, Cemâleddin Server (1954a). *Eski Klasik Tasavvuf Edebiyetimizde Mi'râciyyeler*, *Yeni Tarih Dünyası Dergisi*, cilt:2, sayı:16, sayfa:658.

Revnakoğlu, Cemâleddin Server (1954b). *Mi'râciye Şairi Kutb-i Nay-i Osman Dede* *Yeni Tarih Dünyası Dergisi*, cilt:2, sayı:21-22., sayfa: 855-856.

Revnakoğlu, Cemâleddin Server (1954c). *Kutb-i Nayi Osman Dede ve Mi'râciyesi*, *Yeni Tarih Dünyası Dergisi*, cilt: 2, sayı: 15, sayfa: 615-616.

Revnakoğlu, Cemâleddin Server (1954d). Mi'râciye Nasıl Kaleme Alındı, *Yeni Tarih Dünyası Dergisi*, cilt:2, sayı:19-20, sayfa:817-819.

Revnakoğlu, Cemâleddin Server (1954e). Edebiyatımızda Mevlid ve Mi'râciye, *Yeni Tarih Dünyası Dergisi*, cilt:2, sayı:17, sayfa:690-693.

Revnakoğlu, Cemâleddin Server (1954f). Mevlid'in Bugünkü Hali, Mi'râciye'nin Üstünlüğü, *Yeni Tarih Dünyası Dergisi*, cilt:2, sayı:18, sayfa:738-739.

Salim Efendi (2005). *Tezkiretü's-Şuarâ*. (Çeviren: Prof. Dr. Adnan İnce). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Uzun, Mustafa (1988). Abdülbâki Ârif Efendi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt:1, sayfa:9, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.

Uzun, Mustafa (2005). Mi'râciyye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt:30, sayfa:135-140, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.

MEVLEVÎ MÜZİĞİ ESERLERİNİN YAZIMINDA KULLANILAN ESKİ YAZIM SİSTEMLERİ ve ÇEVİRİ SORUNLARI

Timuçin ÇEVİKOĞLU*

ÖZ

Mevlevî Müziği eserlerinin yazımında, her birinin kendine özgü farklı özellikleri olan birçok sistem kullanılmıştır. Türkiye’de üniversitelerin sayısının artması ve yazma eserlere erişimin kolaylaşması ile Mevlevî Müziğinin eski kaynaklarından çevirileri ihtivâ eden lisans üstü tez çalışmalarının sayısı da artmıştır. Ancak eski yazım sistemlerinin yeterince veya gereğince tanınmaması nedeniyle, yapılan birçok çalışmada ciddi sorunlar görülmektedir.

Bildiride, Mevlevî Müziği eserlerinin yazımında kullanılan eski yazım sistemlerinin birbirinden farklı temel özelliklerine değinilmekte ve yapılan çevirilerdeki sorunlara işaret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevi, Mevlevî, yazım sorunu, ayin.

ABSTRACT

EARLY NOTATION SYSTEMS USED FOR WRITING MEVLEVÎ MUSIC AND RECENT PROBLEMS IN THEIR TRANSCRIPTION

Timuçin ÇEVİKOĞLU*

Several notation systems, each with its own distinctive characteristics, have been used for writing works of Mevlevî music. Transcribing Mevlevî music written in other notation systems in old manuscripts to the system

* Müzik Bilimleri Doktoru, Mevlevî Müziği Araştırmacısı, Kültür Bakanlığı Sanatçısı.

* Ph.D. in Musicology, Researcher of Mevlevî Music, Artist of Ministry of Culture in Turkey.

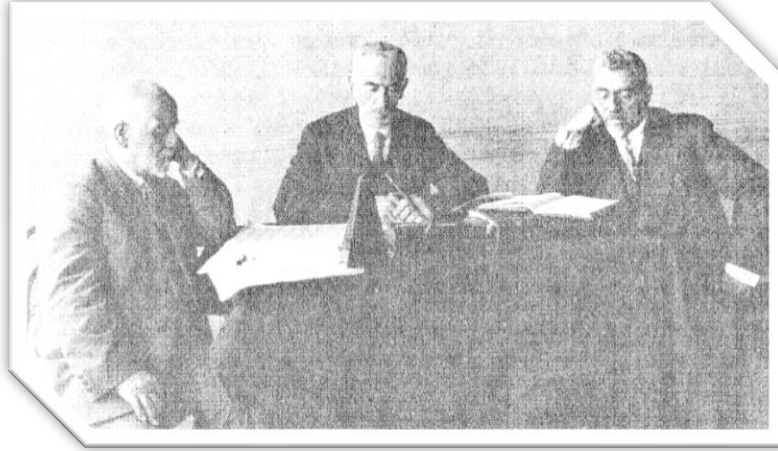
that is used today have become more common due to the increase in the number of universities and related post graduate programs. Recently, it is also easier to access these manuscripts, which is another factor provoking this interest for transcribing. However, many problems can be spotted in various studies, mostly due to the lack of a comprehensive knowledge of these early notation systems.

This paper focuses on the distinct characteristics of old systems that were used for writing works of Mevlevî music, and aims to identify common mistakes made during transcribing.

Key words: Mawlana, Masnawi, Mevlevi, writing problem, ceremony.

Giriş

Mevlevî Müziği eserlerinin icrâsında bugün iki temel kaynak kullanılmaktadır. Bunların birincisi: İstanbul Konservatuarı Tasnîf ve Tesbît Hey'eti tarafından hazırlanarak, 1934-1939 yılları arasında İstanbul Konservatuarı tarafından fasiküller hâlinde yayımlanan *Mevlevi Ayinleri* neşriyatıdır.¹

İstanbul Konservatuarı Tasnîf ve Tesbît Hey'eti - Zekâizâde Hâfız Ahmed Efendi (Irsoy), Hey'et Reisi Raûf Yektâ Bey ve Ali Rif'at Bey (Çağatay).

1928 - 1938 yılları arasında İstanbul'da Valilik ve Belediye Başkanlığı yapan Muhittin Bey (Üstündağ)'in destek ve himâyesiyle yayımlanan, Raûf

¹ *İstanbul Konservatuarı Neşriyatı (1934 - 1939). Mevlevi Ayinleri VI-XVIII.* İstanbul: Feniks Mat., Haşim Mat., Marifet Bas., Halk Bas..

Mevlevî Müziği Eserlerinin Yazımında Kullanılan Eski Yazım Sistemleri ve Çeviri... 415

Yektâ Bey, Zekâizâde Hâfız Ahmed Bey (Irsoy), Alî Rif'at Bey (Çağatay) ve daha sonra hey'ete katılan Dr. Suphi Bey (Ezgi) ve Mes'ûd Cemîl Bey (Tel)'in görev aldıkları² Konservatuvar Tasnîf ve Tesbît Hey'eti tarafından hazırlanıp, 1934-1939 yılları arasında 13 fasikül olarak yayımlanan *Mevlevî Âyinleri* Neşriyatı'nda 41 adet âyîn-i şerîfin yanı sıra Na't-ı Mevlânâ ve Niyâz İlâhîlerinin de notaları bulunmaktadır.

Ahmed Avnî Konuk³, neşriyâtın birinci cildinde yer alan bâzı âyîn-i şerîf güftelerinin manzûm çevirilerini yapmıştır.

İSTANBUL
KONSERVATUVARI
NEŞRİYATI

TÜRK MUSİKİSİ KLASİKLERİNDEN

Altıncı cilt

Mevlevî Âyinleri
I

Alî Rifat, Rauf Yekta, Zekâizade Ahmet ve Dr. Suphi Beylerden müteşekkil Konservatuvar «Tasnif ve Tesbît Heyeti» tarafından notaya alınmış tarihî kıymeti haiz bir NA'T ve üç MEVLEVÎ ÂYİNİ ile bu eserler hakkında Heyetin reisi Rauf Yekta Beyin tetkikatından bâhis bir mukaddemesini havidir.

HER HAKKI MAHFUZDUR.

İSTANBUL
Feniks Matbaası
1934

*İstanbul Konservatuvarı
Neşriyatı Türk Musikisi
Klasiklerinden c. VI,
Mevlevî Ayinleri I,
kapak.*

² Raûf Yektâ Bey 1871-1935, Zekâizâde Hâfız Ahmed Efendi (Irsoy) 1869-1943, Alî Rif'at Bey (Çağatay) 1867-1935, Dr. Suphi Bey (Ezgi) 1869-1962, Mes'ûd Cemîl Bey (Tel) 1902-1963 yılları arasında yaşamıştır.

³ 1868-1938 yılları arasında yaşamıştır.

Mevlevî Âyini

PENÇGÂH MAKAMINDA

(Mevlevîler bu Âyine *Bestei kadim* adını verirlerdi; kimin tarafından bestelendiği kat'i surette malûm değildir.)

(♩ 64)

Devri revan Şe hi ba — zi ce na — bî zü — l ce lâ —

Nº211

Sağ kudüm
Sol

le — st sema — he — yi hey hey hey hey ra na yi me — n

ca — ni — me — ni vay Fe ri ra — şı kulü — bî e — li ha —

le — st sema — he — yi hey hey hey hey ra na yi me — n

ca — ni — me — ni vay De ri me — z he bi mü — n ki ra nı ha ra —

me — st sema — he — yi hey hey hey hey ra na yi me — n

ca — ni — me — ni vay De ri me — z he bi a — şı kan ha lâ —

le — st sema — he — yi hey hey hey hey ra na yi me — n

ca — ni — me — ni hey ya — rı ra — na — yi me — n he — yi hey hey

*İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı Türk Musikisi Klasiklerinden c. VI,
Mevlevî Ayinleri I, s. 264.*

SON YÜRÜK SEMAİ

(♩ = 132)

(♩ = 180)

(♩ = 204)

(Son)

Beyatî makamında Mevlevî Âyini

FARŞA METNİ

SELÂMI EVVEL

Şâhâ zikerem ber meni dervîş niger (Hey hey sultanimen vay hey hey hünkârimen vay)
Ber halimeni hastei dilriş niger (» » » » » » » »)
Her çend neyem lâyıkı bahşâyîşi tû (» » » » » » » »)
(Hey yar) Bermen meniger berkeremi hiş niger (» » » » » » » »)
(Ah hey hey ihsan meded vay vay hey hey gufran meded
vay hey yar yar yüreğim yar ah gör ki neler var hey yar)

*İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı Türk Musikisi Klasiklerinden c. VI, Mevlevî
Âyinleri I, s. 323.*

Câme siyeh kerd küfür nûri Muhammed resîd
 Tablı beka küftend milki muhalled resîd
 Dil çü suturlâb şüid âyeti heft âsûman
 Şerhi dili Ahmedî heft mücellled resîd
 Tablı kıyâmet zedend sûri haşır midemend
 Vakti şüid ey mürdegân haşri mücedded resîd
 Ez peyi nâmahreman kuful zedem ber dihan
 Hîz bigû inutriba işreti sermed resîd

SELÂMI RABİ

Sultanı menî, «ah» sultânı menî Ender dilü can imanı menî
 (Ah!)
 Der men bidemî «ah» men zinde şevem Yek can çişevend sad cânı menî

Beyatî Âyini Farsça metninin

NAZMEN TÜRKÇEYE TERCÜMESİ [1]

BİRİNCİ SELÂM

Ey şeh kereminden bu zelile nazar et
 Kalbi yaralı hâli alife nazar et
 Gerçi değilim lâıyıkı lutfu keremin
 Sen sendeki ihsânı celile nazar et

Ya rab iki kevn'den beni âri kıl
 Giydir bana tâcı fakrını âli kıl
 Bezminde beni mahremi râzın eyle
 O yol ki yolun değil beni hâli kıl

Gel ey nigâr ki sensin bu yerde cânı sema'
 Bulur seninle taravet bu bositâni sema'
 Güneş ziyasını senden alır da nûr saçar
 Tutar senin nice bin zühreni o âsümâni sema'

İKİNCİ SELÂM

Bizim sultâna vakta ki kul olsan
 Cihan giryende olsa sen gülersin
 Eger etrafı âlem pür gam olsa
 Sen elbet hurremü ferhunde ter sin
 Ver aşkı Şemsi Tebrizi için mey
 Ki sen milki hudâda müstakarsın

[1] Beyatî Âyini'nin bu manzum tercümesi (*Menâkıbü Sipehoşlar*) in sazî mütercimi ve (*Meonvî Şerif*) şarihî Ahmet Avnî Bey kardeşimizin eseridir.

*İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı Türk Musikisi Klasiklerinden c. VI, Mevlevî
 Ayinleri I, s. 325.*

Bugün çoğunlukla Konservatuar neşriyatındaki âyîn-i şerîf nüshaları icrâ edilmekte ancak bu neşriyatda yer almayan âyîn-i şerîfler için veya karşılaştırma yapma ihtiyacı duyulduğunda Heper nüshasına başvurulmaktadır.

1974 yılında Konya Turizm Derneği tarafından yayınlanan, Sadettin Heper'in hazırladığı *Mevlevî Âyinleri* adlı bu kaynakta ise 45 âyîn-i şerîf ve Na't-ı Mevlânâ'nın notası yer almaktadır.⁴

Heper, kitabının önsözünde notaları hazırlarken Bahâriye ve Yenikapı Mevlevîhâneleri kudûmzenbaşısı Zekâizâde Hâfız Ahmed Irsoy, Yenikapı Mevlevîhânesi neyzenbaşısı Raûf Yektâ Bey, Galata Mevlevîhânesi neyzenbaşısı Hacı Emîn Efendi (Yazıcı) ve Ahmed Avnî Konuk'dan yararlandığını, Ziya Akyiğit tarafından yazılan notaların Aka Gündüz Kutbay, Doğan Ergin ve Cüneyd Kosal tarafından icrâ edilerek kontrol edildiğini, nota arkasındaki söz bölümlerinin ise Nezih Uzel tarafından yayına hazırlandığını bildirmektedir.

Saadeddîn Heper, 1899 yılında İstanbul'da doğmuş, Bahâriye Mevlevîhânesi'nde kudûmzenbaşı Zekâizâde Hâfız Ahmed Irsoy'dan kudûm ve Hakkı Dede'den ney öğrenmiş, Cumhuriyet Döneminde yapılan Mevlânâ'yı Anma Törenleri'nin kudûmzenbaşılığını yapmıştır. Heper, 1980 yılında vefât etmiştir.

Kudûmzenbaşı Saadeddîn Heper, Konya'da Mevlânâ ihtifâllerinde âyîn-i şerîf icrâ edilirken

⁴ Heper, Sadettin (1974), *Mevlevî Âyinleri*. Konya: Konya Turizm Derneği Yayınları.

PENÇGAH PEŞREVI

Devr-i kebir Dede Salih Efendi

Teslim.

2. Hâneye, 3. Hâneye, 4. Hâneye, KARAR

2. Hâne.

Heper'in Mevlâvi Âyînleri neşriyatından s. 5.

Devr-i revan PENÇGAH AYIN-I ŞERİFİ Beste-i kadim

Seh ba zi ce na bi zül ce lâ
Fer ra şı ku lü bi et li hâ
lest lest se ma hey hey hey
hey hey râ na yi men cā ni men vay
Der mez he bi â şı kan tra lâ
lest se ma hey hey hey
hey hey râ na yi men cā ni men vay
der mez he bi â şı kan tra lâ
lest se ma hey hey hey
hey hey râ na yi men cā ni men hey
hey yâr râ na yi men hey hey hey
dost zi ba yi men hey hey hey
hey cā ni men mi ri

Heper'in Mevlevî Âyînleri neşriyatından s. 7.

ÂYİN-İ ŞERİFLERİN GÜFTELERİ

RAST NÂT-I ŞERİFİ

Bestekârî : Buhurizâde Mustafa İtri Efendi

Ya habîballah resûlî hâlikî yektâ tûyi
Ber güzîni zülcelâli pâk-ü bihemtâ tûyi
Nâzenîni hazretî İlak sadri bedri kâinât
Nuri çeşmi enbiyâ çeşmi چراغی ما tûyi
Der sebi mirâc hude cebrail ender rikâb
Panîhâde ber seri nûh künbedi hadrâ tûyi
Ya Rusûlallah tû dani ümmetaned âcizend
Rehnumâyî âcizani bi serü bi pâ tûyi
Servi bostani risâlet nevbahâri maarîfet
Gülbâni bağı şerîat bülbülî bâlâ tûyi
Şemsi Tebrizi ki dâred naatî Peygamber ziber
Mustafa vü müteba an seyidi âlâ tûyi

— 1 —

BESTE-İ KADİM

PENÇGAH ÂYİN-İ ŞERİFİ

(Birinci selâm)

Sehbaz-ı cenâb-ı zülcelâlest sema'
Ferraş-ı kulûb-ı ehli hâlest sema'
Der mezheb-i münkirân harârest sema'
Der mezheb-i âşîkân hâlâlest sema'
Ey sanemî dost sanemî girizpayem
Ey geleyim dost geleyim didi neyamed
Ey meh-i a dost meh-i âfitâb-ı nüyem
Ey geleyim dost geleyim didi neyamed

Ateş nezened der dil-i mâ illâ Hu
Kûteh nekümed menzil-i mâ illâ Hu
Ger âlemyan cümle tabiban bâsed
Hallî nekümed müşkil-i mâ illâ Hu

(İkinci selâm)

Simîn zekâna senk-i dilâ lâle izârâ
Hoşkûn benigâhî dil-i gam perveri marâ
İn kaleb-i fersude ger ez kûyi tû dost
El kalb-ü alâ bâbîke leyten ve neharâ

(Üçüncü selâm)

Bisnev ez ney çün şikâyet mikümed
Er cüdaylâ hikâyet mikümed
Kez neyistan ta merâ bübride end
Vez nefirem merdüzen nâlide end
Sinehahem şerha şerha ez firak
Ta bigüyem şerh-i derd-i iştîyâk

Ey ki hezar âferin bu nice sultan olur
Kulu olan kişiler husrev ü hâkan olur
Her ki bu gün Velede inanınben yüz süre
Yoksul ise bey olur bay ise Sultan olur.

Ey kavm be hac refte kücâyid kücâyid
Yar hem in câst biyâyid biyâyid

Âşîk ki tevazu, nenümâyed çi küned
Şebha beri kûyi tû neyayed çi küned
Ger buse dihed zülfü tûratire mesev
Divane ki zencir-i nehayed çi küned

Ah güzelin aşkına hâlâtına
Yandı yürek aşk hararatına
Ândiçeyim gayri güzel sevmeyim
Tanrıya vü Tanrının âyâtına

Ah mînel aşk ve hâlâtîhi
Ahraka kalbi bihararatihi
Mânazarel ayni illâ gayriküm
Ukasimü billâhi ve âyâtîhi

Der kûyl harabatî merâ aşk keşân kerd
Van dilber-i ayyarı merâ didü nişân kerd
Men der peyi an dilberî ayyar bireftem
O rûy-i hod An lâhza zimen baz nihan kerd
Sultan-ı Arefnâk ki büsed mahrem-i esrar
An sırtı tecelli-i ez el cümle âyan kerd

(Dördüncü selâm)

Sultan-ı meni Sultan-ı meni ender dil ü can imanı meni
Der men bidemi men zinde şevem yek can çeşved sad cam
meni

— 2 —

BESTE-İ KADİM

DÜGAH ÂYİN-İ ŞERİFİ

(Birinci selâm)

Aşkât tarik-ı rah-ı peygamber-i mâ
Mâzâde-i aşkım-ü aşk mader-i mâ
Ey mader-i mâ nühüfte der çâder-i mâ
Pinhan şude der tabiat-ı kâfer-i mâ

Men bende-i Kur'anem eğer can darem
Men hâki reh-i Muhammed-i muhtarem
Ger nâkil küned cüz in kez ez güftarem
Bizârem ez o vez sühân bizârem

Bâ anki midani merâ bergiz nemi hâni merâ
Hestem seki zin âsitan ez der çi mirani merâ

Âşîk oldum bilmedim yar üşgelerle yar imiş
Allah Allah âşîka bunca cefalar var imiş

Ey bivefa yartın çünin birahmü sengin dil mebaş
Ey derdimendan-ı tû im ez hâli ma gafil mebaş

Heper'in Mevlevî Âyinleri neşriyatından s. 533.

MEVLEVÎ MÜZİĞİNİN TÂRİHÎ KAYNAKLARI

Ancak kütüphanelerde ve özel koleksiyonlarda bu iki kaynaktan önce yazılmış daha birçok kaynak bulunmaktadır. Âyîn-i şerîflerin başka kıymetli nüshalarını içeren bu kaynaklardan bugün i'tibâriyle tesbît edebildiklerimiz şunlardır:

1. *Alî Ufkî'nin*, Niyâz Âyîni'nin notasının yer aldığı *Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz* adını verdiği defteri ve *isimsiz defter'i*,
2. *Şeyh Nâsır Abdülbâkî Dede'nin*, Sultân III. Selîm'in Sûzidilârâ Âyîn-i Şerîfi'nin notasının yer aldığı, *Tahrîr u Tahrîriyyetü'l-Mûsîkî (Tahrîriyye)* adını verdiği defteri,
3. *Mustafâ Câzîm el-Mevlevî'nin* Âyîn-i Şerîf *Mecmûası-notalar* adı verilen defteri,
4. *P.J. Thibaut 'nun*, *La Revue Musicale* dergisinde yayımladığı *Sermüezzîn Rif'at Bey'in Ferahnâk Âyîn-i Şerîfi 'nin* notası,
5. *Muallim İsmâîl Hakkı Bey Nota Koleksiyonu 'nda* bulunan âyîn-i şerîf notalarını ihtivâ eden defterler,
6. *Abdülkâdir Töre Nota Koleksiyonu'nda* bulunan âyîn-i şerîf notalarını ihtivâ eden defterler,
7. *Hüseyin Saadeddîn Arel Koleksiyonu'nda* bulunan âyîn-i şerîf notalarını ihtivâ eden defterler,
8. *Neyzenbaşı Dede Emîn Efendi (Yazıcı)'nin Âyîn Defteri.*

Bu kıymetli kaynaklar ve müellifleri kısaca şöyle tanıtılabilir:

1. ALÎ UFKÎ'NİN LONDRA ve PARİS'DE BULUNAN İKİ DEFTERİ

Wojciech Bobowski ya da *Albertus Bobovius* olarak tanınan Leh asıllı mühtedî *Santûrî Alî Bey* ya da daha çok bilinen adıyla *Alî Ufkî'nin* XVII. yüzyıl ortalarında oluşturduğu, içinde notalar bulunan iki defter vardır. Bilinen en eski Türk Müziği nota koleksiyonları olan bu iki defterden biri hâlen Londra'da bulunan *Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz*⁵ adlı defter, diğeri ise

⁵ *Alî Ufkî* [Albertus Bobovius], *Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz*, British Library, MS Sloane, no. 3114. Elçin Ş., *Alî Ufkî - Hayatı ve Mecmûa-i Sâz ü Söz*, (Tıpkı basım), Kültür Bakanlığı Musiki Eserleri:1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.

hâlen Paris'te bulunan *isimsiz defter*⁶dir.

Alî Ufkî'nin her iki defterinde de, günümüzde iki bölümlü olarak icrâ edilen Segâh Niyâz Âyîni'nin "Şem'î ruhınâ cismimi pervâne düşürdüm" mısra'ı ile başlayan ilk bölümü yer almaktadır.⁷

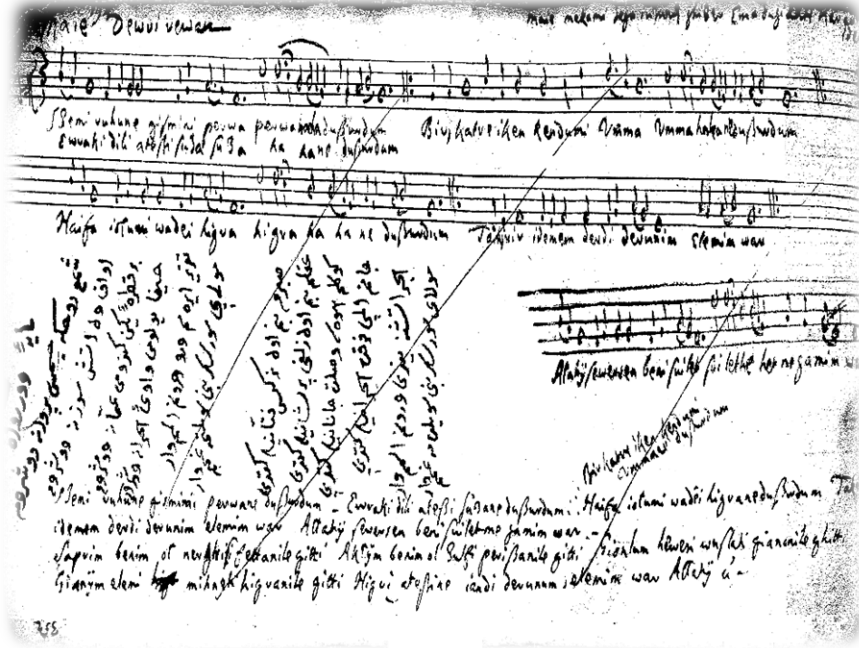
İki defterde de eserin türü, bestekân ve güfte sâhibi belirtilmemiştir. Güftesi iki müseddes kısımdan yani toplam on iki mısradan oluşan eserin makâmı, Paris'deki defterde Mâye olarak gösterilmekde, eser bu nüshada Dügâh perdesinde Uşşâk ile karâr etmektedir.

Eserin, günümüze gelene kadar bir hayli değişikliğe uğradığı görülmektedir.

Alî Ufkî [Albertus Bobovius], *Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz*, British Library, MS Sloane, no. 3114, v. 105a

⁶ Alî Ufkî [Albertus Bobovius], [*İsimsiz defter*], Bibliothèque Nationale de France, MS Turc, no. 292.

⁷ Eserin notası, Londra'daki defterde v. 105a'da, Paris'deki defterde ise v. 194a'dadır.

Ali Ufkî [Albertus Bobovius], [İsimsiz defter], Bibliothèque Nationale de France, MS Turc, no. 292, v. 194a.

1610-1675? yılları arasında yaşadığı tahmîn edilen, Alî Ufkî, bugün Ukrayna sınırları içinde bulunan Lwow şehrinde doğmuş, Batılı kaynaklara göre İstanbul'a esîr olarak gelmiştir. İstanbul'da saraya alındığı, burada santur çalmasını öğrendiği ve sarayda müzisyen ve mûsikî hocası olarak 19 yıl kaldığı bilinmektedir.

Sarayda, Dîvân-ı Hümâyûn baştercemânı olarak da görev yapan Alî Ufkî'nin, İstanbul'a gelmeden önce de iyi bir tahsîl gördüğü ve birçok dili öğrendiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Lehçe'nin yanı sıra aralarında Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, Almanca, Lâtince, eski ve modern Grekçe, İtalyanca, İbrance, Aramca'nın bulunduğu 17 dili bildiği yazılıdır.

Cem Behar, İstanbul'da vefât etmiş olduğunu ve vefât yılının 1675 olarak kabûl edilmesinin târih vesîkalarına göre sakıncalı olmadığını düşünmektedir.⁸

2. ŞEYH NÂSİR ABDÜLBÂKÎ DEDE (1765-1821)'NİN TAHRÎRİYYE'Sİ

Nâsır Abdülbâkî Dede'nin babası Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Kütahyalı Ebûbekir Dede (1705 - 1775)⁹, annesi ise Galata Mevlevîhânesi şeyhi Sırrî Abdülbâkî Dede'nin küçük kızı Saîde Hanım'dır. Sırrî Abdülbâkî Dede, Galata Mevlevîhânesi şeyhi büyük bestekâr Kutbünnâyî Osmân Dede (1650?-1729)'nin oğludur. Nâsır Abdülbâkî Dede, ağabeyi Nutkî Alî Dede (1762 - 1804)'den sonra, vefâtına kadar yaklaşık 17 yıl Yenikapı Mevlevîhânesi'nin şeyhliğini yapmıştır.

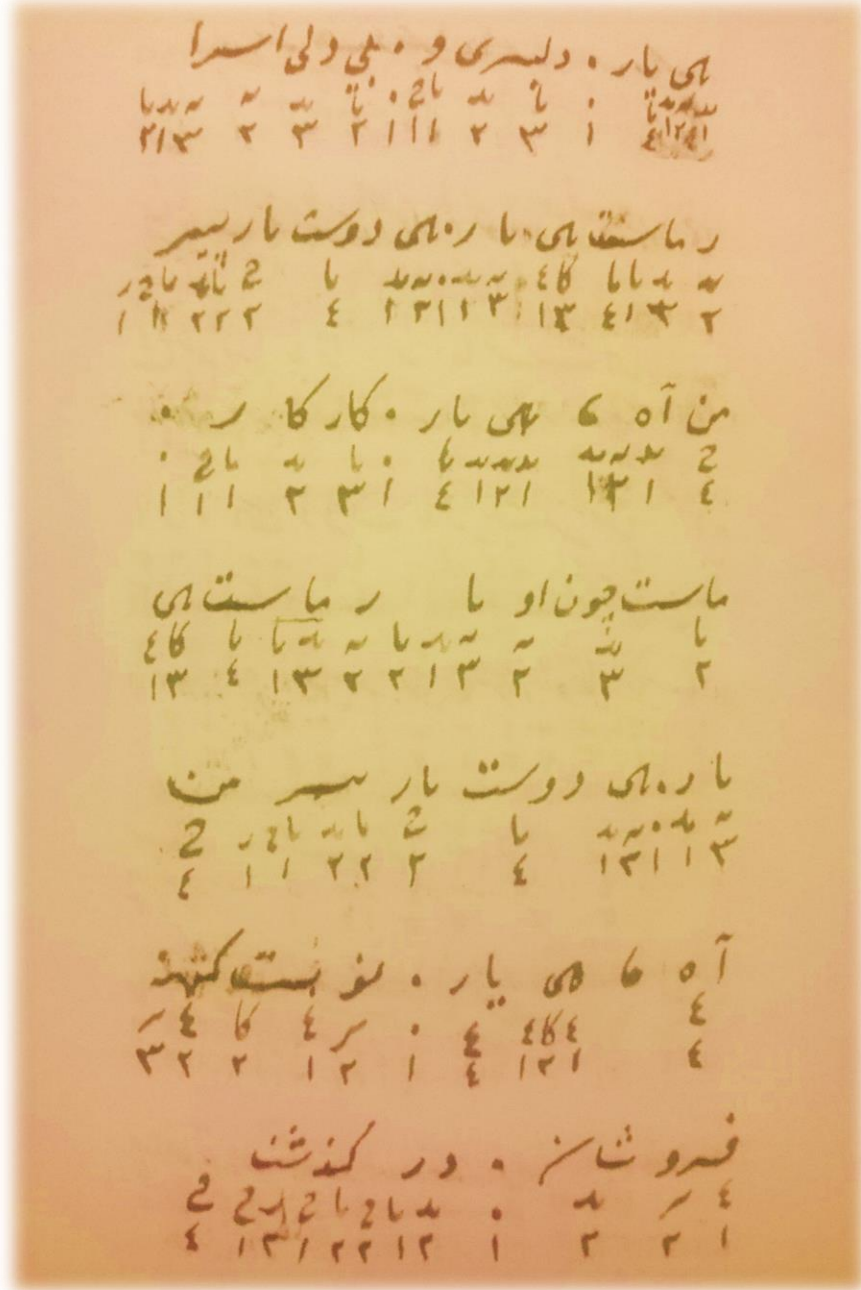
Sultân III. Selîm'in teşvîkiyle 1794 yılında tamamladığı Tahrîriyye (Tahrîr u Tahrîriyyetü'l Mûsikî) adlı eserinde yeni geliştirdiği yazım sistemini anlatmakta ve bu sistemle yazdığı, Sultân III. Selîm'in Sûzidilâra Âyîn-i Şerîfî'nin notasına yer vermektedir.

Tahrîriyye'nin tesbît edilen iki nüshası, Süleymâniye Kütüphânesi'nde Nâfiz Paşa Bölümü ve Es'ad Efendi Koleksiyonu'ndadır.¹⁰

⁸ Behar, Cem (1990). *Ali Ufkî ve Mezmurlar*. İstanbul: Pan Yayıncılık. s. 42-43.

⁹ Şeyh Ebûbekir Dede-Efendi 1117h. senesinde dünyâya gelmiştir. 1117h. senesi bugünkü takvimle 25 Nisan 1705 - 13 Nisan 1706 tarihleri arasındadır.

¹⁰ Süleymâniye Kütüphânesi Nâfiz Paşa Bölümü nu. 1242/2 (53a-73b) ve Es'ad Efendi Koleksiyonu nu. 3898.

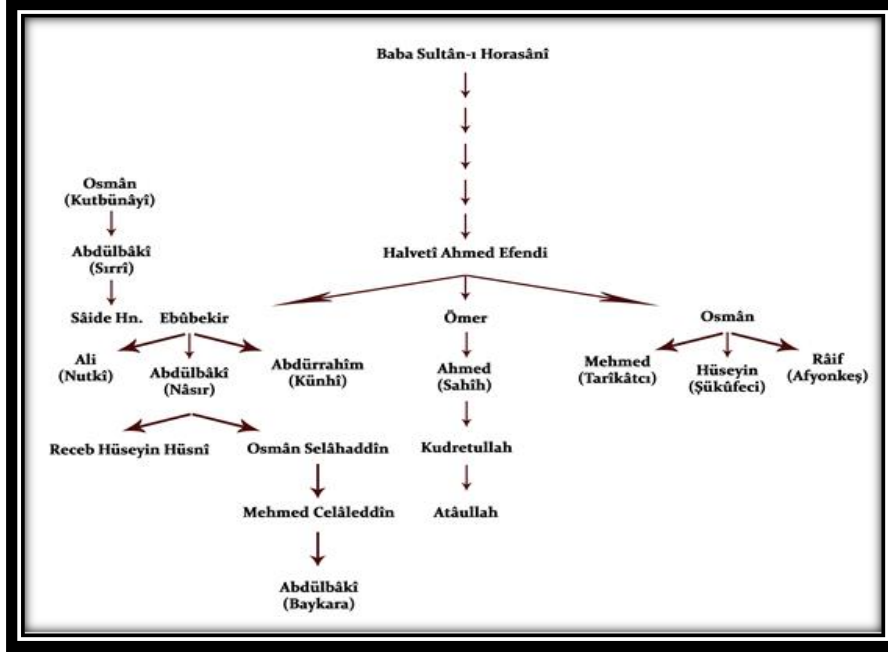

Tahrîriyye, Süleymâniye Kütüphânesi Es'ad Efendi Koleksiyonu nu. 3898, v. 6b.

3. MANİSALI MEHMED DEDEZÂDE MUSTAFÂ CÂZİM EL-MEVLEVÎ'NİN¹¹ ÂYÎN-İ ŞERÎFLERİ GALATA MEVLEVÎHÂNESİ KUDÛMZENBAŞISI RÂİF DEDE'NİN¹² OKUYUŞUNDAN NOTAYA ALDIĞI 1900 TARİHLİ ÂYÎN DEFTERİ

Mustafâ Câzim el-Mevlevî hakkında bilgimiz yoktur. Babası, Manisalı Mehmed Dede adıyla anıldığından çile çıkarmış bir Mevlevî olmalıdır. Kendisi ise bir Mevlevî muhibbi ve Batı notasını çok iyi bildiğinden bir Muzıkay-ı Hümâyûn müzisyeni olsa gerektir.

Galata Mevlevîhânesi kudûmzenbaşısı Râif Dede'nin babası Osmân Dede-Efendi¹³ ise Kütahyalı Ebûbekir Dede-Efendi'nin iki erkek kardeşinin küçüğüdür.¹⁴ Başka bir deyişle Râif Dede, Nâsır Abdülbâkî Dede'nin amcazâdesidir.

¹¹ 1901'de hayatta.

¹² Vefâtı 1903.

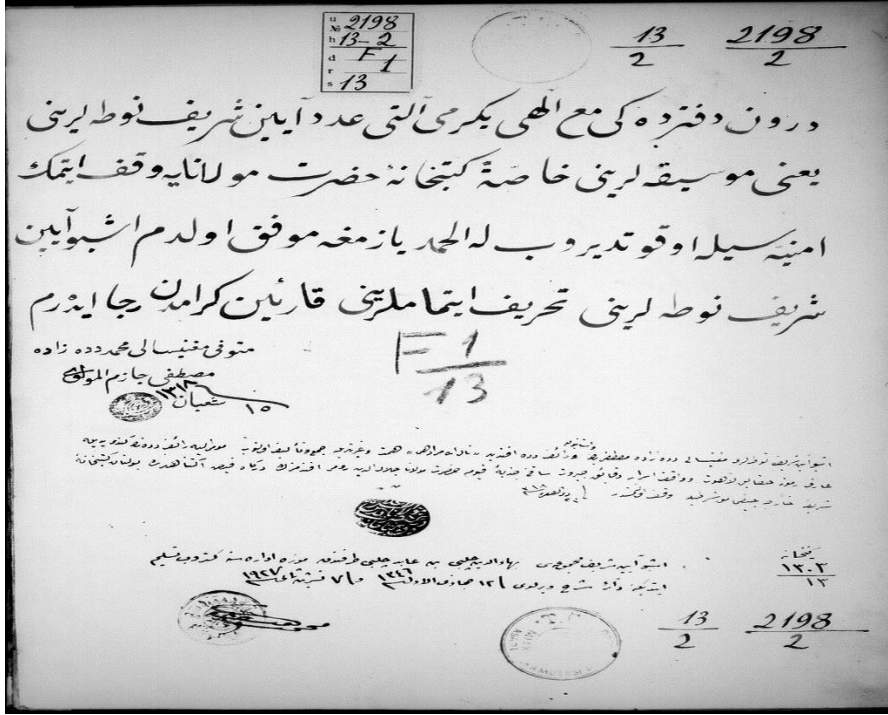
¹³ Doğumu 1122h. senesi olup, 1122h. senesi bugünkü takvimle 2 Mart 1710 - 18 Şubat 1711 tarihleri arasındadır.

¹⁴ Ortanca kardeş Ömer Dede-Efendi'nin doğumu ise 1120h. senesi olup, 1120h. Senesi bugünkü takvimle 24 Mart 1708 - 12 Mart 1709 tarihleri arasındadır.

Râif Dede, âyîn-i şerîfleri okuyuşuyla ve idâredeki muvaffâkiyetiyle tanınmış, çağdaşları arasında devrinin en kudretli kudûmzenbaşısı ve âyînleri en doğru bilenlerden biri olarak şöhret kazanmışdı. Galata Mevlevîhânesinin son neyzenbaşısı Dede Emîn Efendi (Yazıcı) diyor ki:

"Galata Mevlevîhânesi şeyhi Atâ Efendi merhûm, âyînleri Râif Dede'den geçiniz. Çünkü bazıları tahrîf ederler; halbuki o, öğrendiği gibi okur, değıştirmmez" derdi. Ahmed Celâleddîn Dede bu dergâha şeyh olduktan sonra bu değerli şahsiyetten de bütün âyînleri dinledik. Gördük ki Râif Dede'nin okuyuşuyla hiç bir ayrılığı yok. O zaman Atâ Efendi'ye hak verdik".¹⁵

Mustafâ Câzım el-Mevlevî'nin, âyîn-i şerîfleri ve niyâz ilâhîlerini Râif Dede'nin okuyuşuyla notaya aldığı bu mecmûa¹⁶nın sonunda eski harflerle üç kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlar şöyledir:

Âyîn-i Şerîf Mecmûası-notalar, Ankara Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi nu.
A-1381, numarasız arka kapak

¹⁵ Ergun, Sadettin Nüzhet, Türk Musikisi Antolojisi, I-II, İstanbul, 1942-1943, II, 495-497.

¹⁶ Ayin-i Şerif Mecmu'ası-notalar, Ankara Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi nu. A-1381.

Birinci kayıt: “*Derûn-i defterdeki ma’a ilâhî yirmi altı aded*¹⁷ *âyîn-i şerîf notalarını ya’nî mûsikalarını hâsseten kütübhâne-i Hazret-i Mevlânâ’ya vakf etmek ümniyyesiyle okutturup lehu’l-hamd yazmağa muvaffak oldum. İşbu âyîn-i şerîf notalarını tahrîf etmemelerini kârîn-i kirâmdan ricâ ederim. Müteveffâ Manısalı Mehmed Dedezâde Mustafâ Câzım el-Mevlevî 15 Şaban 1318/8 Aralık 1900*”

İkinci kayıt: “*İşbu âyîn-i şerîf notaları Manısalı Dedezâde Mustafâ Bey ve İstanbul’da Râif Dede Efendi’ler -nâle Allahu murâdehu- himmet ve gayretleriyle cem’ ve te’lîf olunub mûmâ ileyh Râif Dede’nin kendi yediyle ârif-i rumûz-i hakâyık-ı lâhût ve vâkıf-ı esrâr-ı dekâyık-ı ceberût, sâkî-i cezbe-i Kayyûm Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Efendimizin dergâh-ı feyz-iktinâhında bulunan kütübhâne-i şerîf hâricine çıkmamak şartıyla vakf olunmuştur. 23 Zilkâde 1318/14 Mart 1901*”

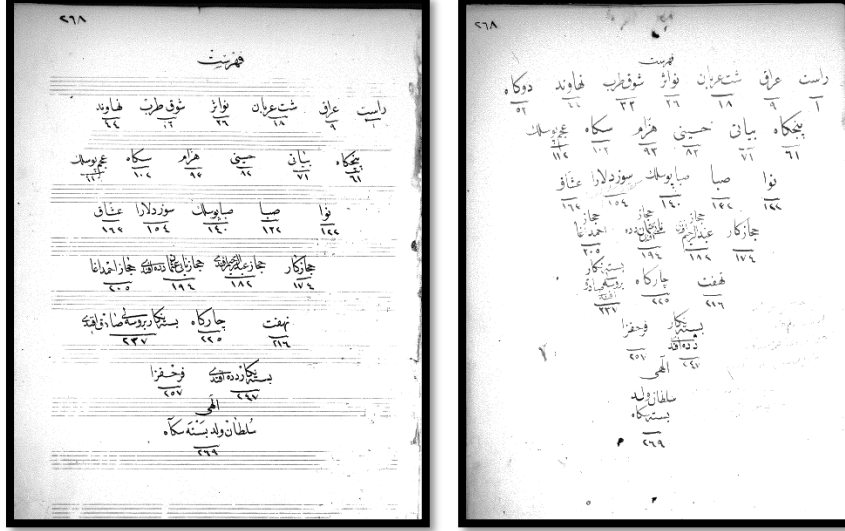
Üçüncü kayıt: “*İşbu âyîn-i şerîf mecmûası Bahâeddîn Çelebi bin Âbid Çelebi tarafından müze idâresine getirip teslîm ettiğine dâir şerh verildi. 12 Cemâziyelevvel 1346 / 7 Teşrînisânî 1927/7 Kasım 1927*”.

Üçüncü kaydın 1926 yılından sonra 1928 yılından önce oluşturulduğu, ancak son mührün 1928’den sonra basıldığı anlaşılmaktadır.¹⁸

27 âyîn-i şerîf ve niyâz ilâhîlerini ihtivâ eden defterde aynı sayfa numarası verilmiş iki fihrist sayfası bulunmaktadır.

¹⁷ Defterdeki âyîn-i şerîflerin sayısı yirmi altı değil, yirmi yedidir. İçinde iki adet fihrist bulunan defterde, iki fihriste de sayfa numarası olarak 268 verilmiştir. Mikrofilme göre ilk fihristte, defterin 52 ilâ 60. sayfalarında bulunan Beste-i Kadîm Dügâh Âyîn-i Şerîf’in kaydı bulunmamaktadır. İkinci fihristte ise bu kayıt mevcuttur. Müellifin yirmi altı sayısını ilk fihristte bakarak verdiği anlaşılmaktadır.

¹⁸ Mevlevîhânelerin faaliyetlerine son veren 30.11.1925 tarih ve 677 sayılı “Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedârlıklarla Birtakım Unvânların Men’ ve İlgâsına Dair Kanun”, Resmî Gazete’nin 13.12.1925 tarihli 243. sayısında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 1925 yılında kapatılan ve 1926 yılında Âsâr-ı Afîka (Eski Eserler) Müzesi’ne dönüştürülen Hz. Mevlânâ’nın türbesinin de bulunduğu, Mevlevîliğin merkezi Konya Mevlânâ Dergâhı’nın adı 1954 yılında Mevlana Müzesi olarak değiştirilmiştir. 1.11.1928 tarih ve 1353 sayılı “Türk Harflerinin Kabûl ve Tatbîki Hakkındaki Kanun”, Resmî Gazete’nin 3.11.1928 tarihli 1030. sayısında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Âyîn-i Şerîf Mecmu'ası-notalar, Ankara Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi
nu. A-1381, s. 268 ve 268a (aynı sayfa numarası verilmiş iki sayfa)

Defterin 1958 yılında mikrofilmli alınmış ve A-1381 arşiv numarası ile Millî Kütüphâne mikrofilm arşivine konulmuştur. Ancak defter, bulunması gereken yerde yâni Mevlânâ Müzesi Yazmaları arasında bulunamamaktadır. Bu kıymetli defterin nerede olduğu maalesef meçhûldür.

Mikrofilm Arşivi Nu. A-1381	
MÜELLİF ADI :	<i>Derleyenler Manisalı Mehmed Dede zade Mustafa Cazım ve Raif Dede</i>
MÜTERCİM ADI :	
ESER ADI :	<i>Ayin-i şerif mecmu'ası (Notalar)</i>
BOY :	<i>345 X260 mm.</i>
KÜTÜPHANE :	<i>Milli Kütüphane-Ankara</i>
KAYIT Nu. :	<i>2198 (1079)</i>
Bu Mikrofilm Ankara'da Milli Kütüphane Mikrofilm Servisinde hazırlanmıştır: <i>Mayıs - 1958</i>	

Âyîn-i Şerîf Mecmûası-notalar, Ankara Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi
nu. A-1381, künye sayfası

ابن شريف در مقام راست بسته ناي عثمان دده افندي قدس سره

و بيق که نه خاين يارنى ه

سنى گه يى گه نسته غاچ لاچن سى او در نه و س

ابن كه سپيد بيد سبزي پيپ جبه خا ازن م ن طان

م ن طان سنى گه يى گه نسته است ن خاچه نه خا خا

اسو كرسى را سى كه مته م يا ق زى چون

ن رفق ازن م ن طان سنى گه يى گه نسته ن

لاش كش ن لاش كه نده ن

ن م كا حق هون م ن طان سنى گه يى گه نسته ن

ن م يا هز يا هز يا هون م ي نايغ هو

مار و در دده ن ن ن ن ن ن ن ن ن

اصول دويلا

صحنه ۱

۵

Mustafâ Câzim Efendi - Râif Dede Âyîn-i Şerîf Mecmûası-notalar, s. 1.

4. P.J. THİBAUT'NUN LA REVUE MUSİCALE DERGİSİNDE YAYIMLADIĞI SERMÜEZZİN RİF'AT BEY'İN FERAHNÂK ÂYİN-İ ŞERÎFİ'NİN NOTASI

P.J. Thibaut, 1872 yılında Saint-Etienne'de doğmuş, 1938'de Lorgus'da ölmüş bir Fransız müzikologdur. Eski Yunan ve Bizans Müziği üzerine yaptığı çalışmalar onu İstanbul'a yönlendirmiş, 1900 yılında papaz olarak İstanbul'a gelmiş, 1922 yılına kadar (aralıklarla) İstanbul ve Edirne'de bulunmuş, Kudüs, Odessa ve St. Petersburg'da Bizans Müziği ile ilgili çalışmalar yapmıştır.

İstanbul'da bulunduğu yıllarda Yenikapı Mevlevîhânesi'nin son neyzenbaşısı Raûf Yektâ Bey¹⁹ ile dostluk kurmuş, böylece Mevlevî Müziği'yle tanışmıştır.

Thibaut'nun, 1902 yılında La Revue Musicale dergisinde yayımladığı Sermüezzın Rif'at Bey'in Ferahnâk Mevlevî Âyini, Avrupa Müzik Yazısı ile yazılmış elimizde bulunan önemli bir örnektir. Thibaut, âyinin bestecisi Rif'at Bey'in yazdığı notayı tıpkıbasım olarak yayınlamıştır. Ayrıca yayında, âyîn-i şerîfin Farsça güftesini Fransızca'ya çevirip yerleştirerek hazırladığı nüshaya da yer vermiştir. Yayın bu açıdan oldukça ilginçtir.

Bülent Aksoy'un bu yayın üzerine yaptığı çalışma, 1992 yılında *Sermüezzın Rifat Bey'in Ferahnak Mevlevî Ayini* adıyla yayımlanmıştır.²⁰

AIN DU MODE FÉRAHNÂK

Musique de Rif'at Bey.
jadis premier Muezzin de S. M. I. le Sultan
et délé du rite des Mevlevîs.

Gamme Ferahnak
14 18 21 23 27 31 . 33 36 40 43 45 49

Rythme Dâvri rêvan. ♩ = 112
Doum Doum tek Doum tek tek

Sélami êvel (1re période)

Les secrets du cœur avec ton amour nous sont connus
(ô Maître aimé!), Mais restent insupportables pour les hommes
du vulgaire, ô mon Seigneur! ô Maître aimé!
Puis-que tu soupîres vers Dieu, homme du droit chemin, ô
Maître aimé! Invoque dans la paix, l'heure n'est point au jugement

Aksoy'un *Sermüezzın Rifat Bey'in Ferahnak Mevlevî Ayini* Yayını, s. 22.

¹⁹ Doğumu 1871, vefâtı 1935.

²⁰ Aksoy, B. (1992). *Sermüezzın Rifat Bey'in Ferahnak Mevlevî Ayini*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

1

فضائل آینه سیرت
«سر موزن نغمه بنگار»

کمال را اس نانہ جا نہ خہ ز را ما
رت صول او بریم کر جا نہ خہ ز را ما
جا نہ خہ ز را ما
جا نہ خہ ز را ما
جا نہ خہ ز را ما
جا نہ خہ ز را ما
جا نہ خہ ز را ما
جا نہ خہ ز را ما
جا نہ خہ ز را ما
جا نہ خہ ز را ما

Abdülkâdir Töre'nin, Süleymâniye Kütüphanesi'nde bulunan 4 nolu âyîn defteri, s. 1.

Sermüezzîn Rif'at Bey, 1820 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Sultân II. Mahmûd döneminin ünlü tanbûrîlerinden Keçi (Şirin) Ârif Ağa, annesi Hammâmîzâde İsmâîl Dede-Efendi'nin büyük kızı Hatîce Hanım'dır. Çok küçük yaşta Enderûn'a alınmış, Enderûn meşkhânesinde çağının ünlü hocalarından ders alarak, mûsikî sanatının inceliklerini öğrenmiştir. Düzenli bir şekilde terfî ettiği Enderûn'da miralaylık (albaylık) rütbesine kadar yükselmiştir.

Sultan II. Mahmûd'dan başlayarak beş pâdişâh dönemi yaşamıştır. Musâhiblik, müezzînbaşılık, Enderûn hocalığı, serhânendelik gibi görevlerde bulunmuş, Muzıkay-ı Hümâyûn kurulduktan sonra Türk Mûsikîsi bölümünü yönetmiştir.

Mevlevîlik'e intisâb ederek dînî mûsikî kültürünü geliştirmiş, buradan aldığı feyz ve ilhâmın etkisiyle Ferahnâk ve Nev'eser makâmalarında iki Mevlevî Âyîni bestelemiştir. Rif'at Bey, 1888 yılında vefât etmiştir.

5. MUALLİM İSMÂİL HAKKI BEY'İN NOTA DEFTERLERİ

1865 yılında İstanbul'da doğmuş, çocuk yaşta iken mûsikî yeteneği keşfedilerek saraya alınmış, Enderûn'da, Suyolcu Lâtif Ağa'dan Türk müziği ve Hamparsum notası, Muzıkay-ı Hümâyûn hocalarından Zâti (Arca) Bey ve Guatelli Paşa'dan Batı mûsikîsi ve Batı notası öğrenmiştir. Kısa sürede "Serhânende"liğe terfî etmiş, daha sonra "Kolağası" rütbesi ile müezzinbaşı olmuştur.

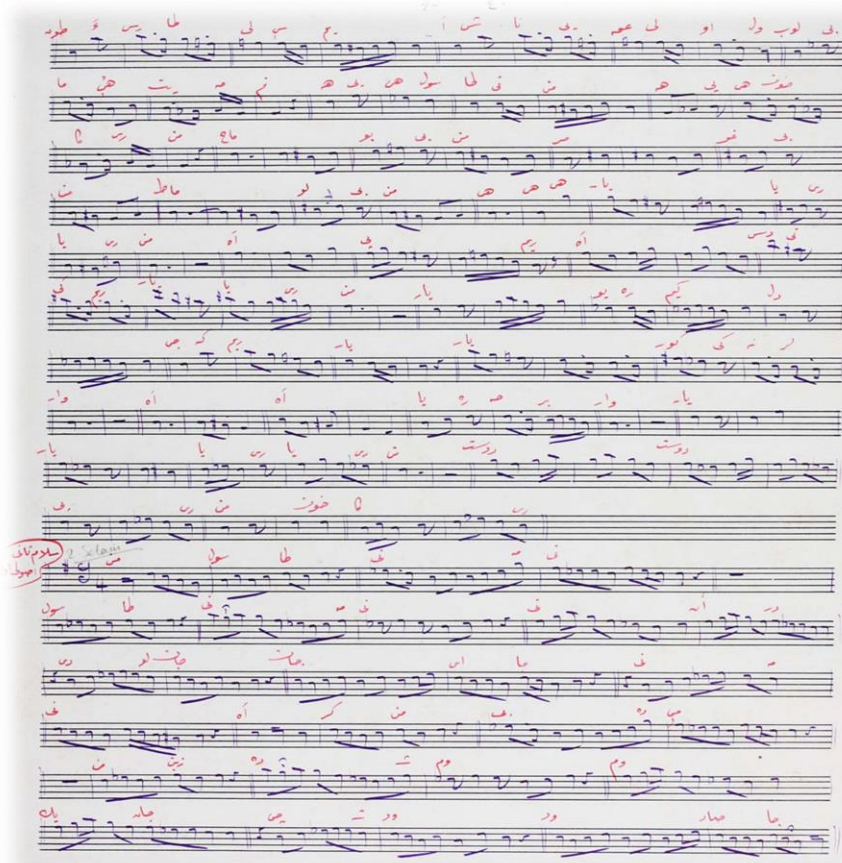
Dârü'l-elhân adı altında açılan, sonra İstanbul Belediye Konservatuarı adını alan öğretim kurumunda Tertîb ve Tasnîf Heyeti üyeliği ve hocalık yapmıştır.

1000'lerce eseri notaya almıştır. 2.000'den fazla eser bestelediği söylenir. Bunlar arasında Türk müziği eserlerinin yanı sıra marşlar, operetler ve diğer dînlere mensûb vatandaşlarımız için bestelediği dînî eserler de vardır. 1927 yılında vefât etmiştir.

İsmâil Hakkı Bey'in vefâtından sonra nota koleksiyonu, nota defterleri, kitap ve evrâkı Türkiye Radyoları tarafından satın alınmış, uzun yıllar TRT Müzik Dairesi'nin arşivinde erişime kapalı olarak saklanmış, geçtiğimiz yıllarda dijital kopyaları alınarak orijinal defterler yine erişime kapalı kalmak kaydıyla Devlet Arşivleri'ne devredilmiştir. TRT Müzik Dairesi Başkanlığı, Tarihi Türk Müziği Arşivi adıyla bu notaları "Müzikbilimcilerin Yararlarına Sunma" projesi kapsamında internetten satışa çıkarmış ise de

koleksiyonun fihristi eserlere ulaşmayı neredeyse imkânsız hâle getirmiş, oluşturulan web sitesi kısa bir süre açık kaldıktan sonra TRT tarafından kapatılmıştır. Bu bildirinin hazırlandığı anda İsmâîl Hakkı Bey Koleksiyonu'ndaki notalar ne Devlet Arşivlerinden te'mîn edilebilmekte, ne de internetten satın alınabilmektedir.

Muallim İsmâîl Hakkı Bey'in âyîn-i şerîflerin notalarını da ihtivâ eden defterleri, mûsikî sanatımızın her sahâsı için olduğu gibi, Mevlevî Mûsikîsi açısından da önemlidir. Eski harfli defterlerde âyîn-i şerîfler, Avrupa Müzik Yazısı ile tek diyez ve bemol kullanılarak yazılmıştır.

Muallim İsmâîl Hakkı Bey'in defterlerinden birinde yer alan bir âyîn-i şerîf notası

شاهین ۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶ و ۷ و ۸ و ۹ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ و ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ و ۲۱ و ۲۲ و ۲۳ و ۲۴ و ۲۵ و ۲۶ و ۲۷ و ۲۸ و ۲۹ و ۳۰ و ۳۱ و ۳۲ و ۳۳ و ۳۴ و ۳۵ و ۳۶ و ۳۷ و ۳۸ و ۳۹ و ۴۰ و ۴۱ و ۴۲ و ۴۳ و ۴۴ و ۴۵ و ۴۶ و ۴۷ و ۴۸ و ۴۹ و ۵۰ و ۵۱ و ۵۲ و ۵۳ و ۵۴ و ۵۵ و ۵۶ و ۵۷ و ۵۸ و ۵۹ و ۶۰ و ۶۱ و ۶۲ و ۶۳ و ۶۴ و ۶۵ و ۶۶ و ۶۷ و ۶۸ و ۶۹ و ۷۰ و ۷۱ و ۷۲ و ۷۳ و ۷۴ و ۷۵ و ۷۶ و ۷۷ و ۷۸ و ۷۹ و ۸۰ و ۸۱ و ۸۲ و ۸۳ و ۸۴ و ۸۵ و ۸۶ و ۸۷ و ۸۸ و ۸۹ و ۹۰ و ۹۱ و ۹۲ و ۹۳ و ۹۴ و ۹۵ و ۹۶ و ۹۷ و ۹۸ و ۹۹ و ۱۰۰

Muallim İsmâil Hakkı Bey'in defterlerinden birinde yer alan başka bir âyîn-i şerîf notası

6. ABDÜLKÂDİR TÖRE 'NİN NOTA DEFTERLERİ

1873 yılında Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrinde doğan Abdülkâdir Töre'nin babası Kaşgar emîrinin soyundan Seyyid Ya'kûb Han'dır. İstanbul'da büyümüş ve devrin önemli şahsiyetlerinden mûsikî öğrenmiştir.

Dârü'l-elhân'ın kuruluşuna girişimleriyle büyük katkı sağlamış, nazariyyât hocalığı yapmış, Tanbûrî Cemîl Bey'in vefâtından sonra bu kurumda "sersâzendelik" görevine getirilmiştir.

1946 yılında vefât etmiştir.

Derlediği nota koleksiyonu birçok kıymetli eserin bugüne ulaşmasını sağlamıştır. Bu koleksiyon, öğrencisi Ekrem Karadeniz tarafından bağışlandığı Süleymâniye Kütüphanesi'ndedir.

Yaşadığı dönemin en önemli müzik adamlarından biri olan Abdülkâdir Töre'nin âyîn-i şerîfleri yazdığı defter de Mevlevî mûsikîsinin önemli kaynaklarından.

Eski harfli bu defterde de âyîn-i şerîfler, Avrupa Müzik Yazısı ile tek diyez ve tek bemol kullanılarak yazılmıştır.

The image shows a page of handwritten musical notation on aged, yellowed paper. At the top center is a small emblem featuring a lyre and a crown. Below the emblem, the title is written in Persian script: "سوز و دلایا آیه شریفی" (Suz va Delaya Ayeh Sharifi) on the right and "اصول دینی" (Asul-e Dini) on the left. The main body of the page contains ten staves of musical notation in a single system. The notes are written in black ink on a five-line staff, with red Persian lyrics written below each staff. The lyrics include words like "دی بی", "یار", "دل به دل", "مست", "دوست", "سهم", "آه", "چهره", "از", "با", "ری", "دوست", "یار", "سهم", "شاه", "فرز", "کوه", "به", "نور", "زشت", "سهم", "یار", "دوست", "یار", "سهم", "شاه", "فرز", "نور". At the bottom left, there is a small number "۱۸" and at the bottom right, the number "۲۵" is written.

Abdülkâdir Töre'nin, Süleymâniye Kütüphânesi'nde bulunan 2 nolu âyin defteri, s. 27.

7. HÜSEYİN SAADEDDİN AREL KOLEKSİYONU'NDA BULUNAN DEFTERLER

Son dönemin büyük müzikologlarından Arel, 1880 yılında İstanbul'da doğmuştur. Kazasker ve Müderris Mehmed Emîn Efendi'nin oğludur. Hukukçu olmuş, birçok dil öğrenmiştir. Dr. Suphi Ezgi ve Ord. Prof. Dr. Sâlih Murâd Uzdilek ile birlikte bugün kullanılan sistemi kurmuştur. 1955 yılında vefât etmiştir.

Arel'in, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphânesi'nde bulunan defterlerinde âyîn-i şerîf notaları bulunmaktadır.

Araştırmacı Harun Korkmaz, Dervîş Abdülkerîm'in bilinmeyen âyînler arasında gösterilen Yegâh Ayîn-i Şerîfi'ni de ihtivâ eden Y-208 nolu deftere Muallim İsmâîl Hakkı Bey tarafından başlanmış, Arel tarafından devâm edilmiş olduğu kanaatindedir.

The image shows a page of handwritten musical notation in red ink on aged paper. The notation is written on a staff with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The lyrics are written in Arabic script below the staff. The title 'Yegâh Ayîn-i Şerîfi' is written in red at the top. The page is numbered '16' at the bottom left and 'Chamli İskender' at the bottom right.

Arel'in, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphânesi'nde bulunan Dervîş Abdülkerîm'in Yegâh Ayîn-i Şerîfi'nin notası, defter nu. Y-208, s. 39.

8. GALATA MEVLEVÎHÂNESİ NEYZENBAŞISI DEDE EMÎN EFENDİ (YAZICI)'NİN ÂYİN DEFTERİ

Dede Emîn Efendi, 1883 yılında İstanbul'da doğmuştur. Neyzen Azîz Dede'den ney öğrenerek Galata Mevlevîhânesi neyzenleri arasına katılmış, ayrıca Şeyh Hüseyin Fahreddîn Dede'den ve Azîz Dede'den sonra Galata Mevlevîhânesine neyzenbaşı olan Hakkı Dede'den de ney meşk etmiştir. Raûf Yektâ Bey'den Hamparsum ve Şevket Gavsi Bey'den Batı notaları ile nazariyyât, Galata Mevlevîhânesi kudûmzenbaşı Râif Dede ile Hâfız Hâşim Efendi ve Hâfız Ahmed Irsoy'dan âyîn, Hobcuzâde Ahmed Efendi ile kardeşi Hobcuzâde Şeyh Rızâ Efendi'den Mîrâciyye ve ilâhî meşk etmiştir.

Neyzenbaşılığa yükselince kendisine -çile çıkarmadığı halde- "Dede" unvânı verilmiş, 1925 yılında kapanıncaya kadar Galata Mevlevîhânesi'nin ve Üsküdar Mevlevîhânesi'nin neyzenbaşılığını yapmıştır. Dede Emîn Efendi, Mevlevî Âyîni meşk geleneğinin son kıymetli halkasıdır.

Çocuk yaşta iken ağabeyi Ömer Vasfî Efendi ile berâber Çukurcumalı Kadri Efendi'den sülûs ve nesih öğrenmiş, yine ağabeyi ile berâber Sâmî Efendi'ye devâm etmiş, devrinin önemli hattatları arasına katılmıştır.

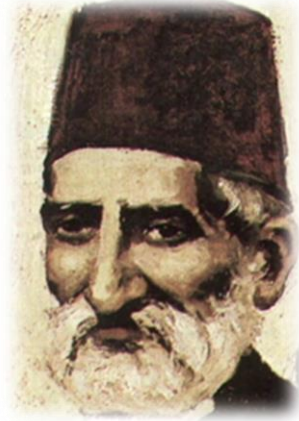
1945 yılında vefât etmiştir.

1	1	1	1
2	2	2	2
3	3	3	3
4	4	4	4
5	5	5	5
6	6	6	6
7	7	7	7
8	8	8	8
9	9	9	9
10	10	10	10
11	11	11	11
12	12	12	12
13	13	13	13
14	14	14	14
15	15	15	15
16	16	16	16
17	17	17	17
18	18	18	18
19	19	19	19
20	20	20	20
21	21	21	21
22	22	22	22
23	23	23	23
24	24	24	24
25	25	25	25
26	26	26	26
27	27	27	27
28	28	28	28
29	29	29	29
30	30	30	30
31	31	31	31
32	32	32	32
33	33	33	33
34	34	34	34
35	35	35	35
36	36	36	36
37	37	37	37
38	38	38	38
39	39	39	39
40	40	40	40
41	41	41	41
42	42	42	42
43	43	43	43
44	44	44	44
45	45	45	45
46	46	46	46
47	47	47	47
48	48	48	48
49	49	49	49
50	50	50	50
51	51	51	51
52	52	52	52
53	53	53	53
54	54	54	54
55	55	55	55
56	56	56	56
57	57	57	57
58	58	58	58
59	59	59	59
60	60	60	60
61	61	61	61
62	62	62	62
63	63	63	63
64	64	64	64
65	65	65	65
66	66	66	66
67	67	67	67
68	68	68	68
69	69	69	69
70	70	70	70
71	71	71	71
72	72	72	72
73	73	73	73
74	74	74	74
75	75	75	75
76	76	76	76
77	77	77	77
78	78	78	78
79	79	79	79
80	80	80	80
81	81	81	81
82	82	82	82
83	83	83	83
84	84	84	84
85	85	85	85
86	86	86	86
87	87	87	87
88	88	88	88
89	89	89	89
90	90	90	90
91	91	91	91
92	92	92	92
93	93	93	93
94	94	94	94
95	95	95	95
96	96	96	96
97	97	97	97
98	98	98	98
99	99	99	99
100	100	100	100

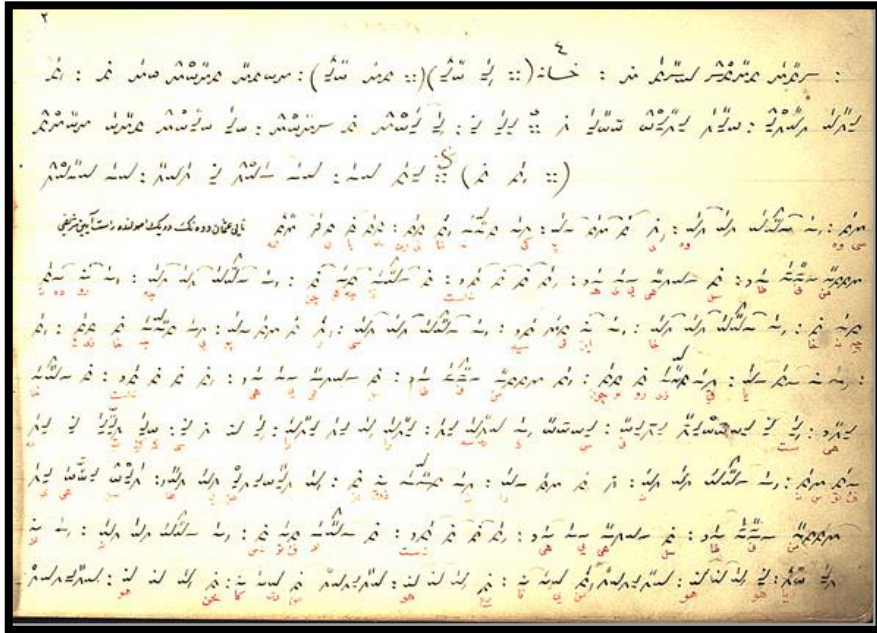
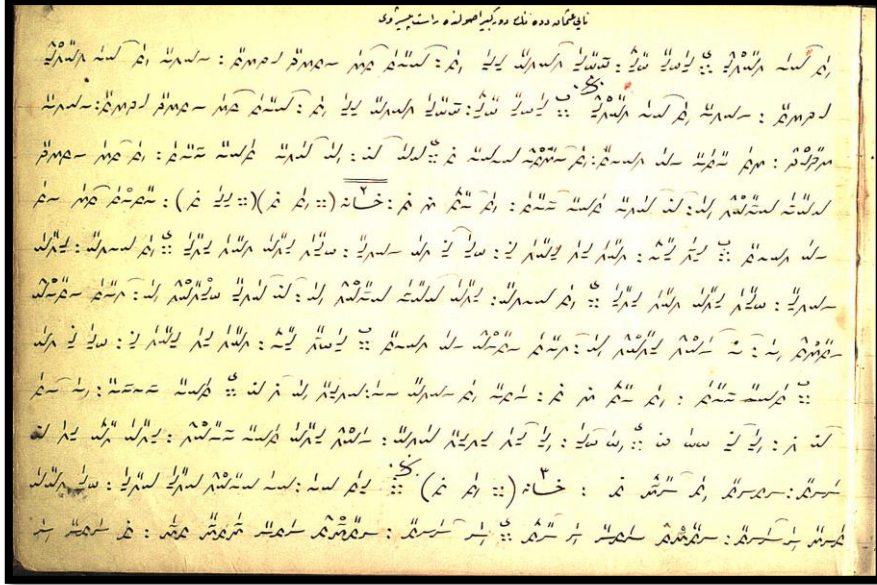
Neyzen Dede Emîn Efendi (Yazıcı)'nin, Süleymâniye Kütüphanesi'nde bulunan âyîn defteri, fihrist sayfası.

Süleymâniye Kütüphanesi Galata Mevlevîhâesi Bölümü, Demirbaş no. 122, Sınıflama no. 297.924 adresinde bulunan defterde, 40 adet âyîn-i şerîfin notası, peşrevler ve son peşrevler ile son yürükler bulunmaktadır.

Eserler, Hamparsum sistemiyle fevkalâde güzel bir yazı ve olağanüstü titizlikle yazılmıştır.

Ermeni asıllı bir müzikolog olan Hamparsum Limonciyan (1768-1839), Nâsir Abdülbâkî Dede ile aynı dönemde yine Sultân III. Selîm'in isteği üzerine bir nota yazım sistemi geliştirmiştir. Bestekârlar ve icrâcular tarafından çok ilgi gösterilen bu sistem, son zamanlara kadar yoğunlukla kullanılmıştır. Günümüzde dahî bilinen ve kullanılan bu sistem, Ortaçağ Avrupası'nda kilise ve manastırlarda müzik yapılırken ezginin iniş-çıkışlarını göstermek amacıyla güftelerin üzerlerine konulan işaretlere benzeyen 7 işaret üzerine kurulmuştur.

Neyzen Dede Emin Efendi (Yazıcı)'nin, Süleymâniye Kütüphanesi'nde bulunan âyîn defteri, s. 1 ve 2.

ÇEVİRİ SORUNLARI

Türkiye’de üniversitelerin sayısının artması ve yazma eserlere erişimin kolaylaşması ile Mevlevî Müziğinin eski kaynaklarından çevirileri ihtivâ eden lisans üstü tez çalışmalarının sayısı da artmıştır.

Ancak bu çalışmaların büyük kısmı, çalışmaları yapanların eski müzik nazariyeleri ve yazım sistemleri ile güftelerin yazıldığı dil ve edebiyâtlar hakkında yeterince veya gereğince bilgi sâhibi olmamaları nedeniyle bir çok hatâ içermektedir.

Bu hatâlar üç ana başlık altında toplanabilir:

1. Nağmelerin AEU Sistemi ile yeniden yazılması esnâsında yapılan hatâlar,
2. Usûl ve mertebelerin tesbît edilip yeni yazıma uygulanması esnâsında yapılan hatâlar,
3. Eski harfli güftelerin yeni harflerle yazımı esnâsında yapılan hatâlar,

NAĞMELERİN AEU SİSTEMİ İLE YENİDEN YAZILMASI ESNÂSINDA YAPILAN HATÂLAR

Türk Müziği, târihsel süreç içinde birbirinden az ya da çok farklı birçok nazarîye ile îzâh edilmeye ve yazılmaya çalışılmıştır. Yukarıda kısaca tanıtılan, Mevlevî Müziği nota kaynakları da XVII ilâ XX. yüzyıllarda, yaklaşık 300 yıllık bir zaman diliminde oluşmuş birbirinden farklı sistemlerle yazılmış notaları ihtivâ eder.

Ancak şunu önemle belirtmek gerekir ki bu sistemlerin tümünde perdeler, birer noktayı değil, dar veya geniş birer frekans bandını ifâde ederler. Bu frekans bandlarının hangi noktalarının basılacağını, makâmların hüviyetlerine ilâveten, o anda icrâ edilmekte olan nağmelerin oluşturduğu müzikal duyuş belirler. Bu husûsiyyet, aynı zamanda Türk Müziği eğitim ve öğretiminde meşki zorunlu kılan unsurların en önemlilerindedir.

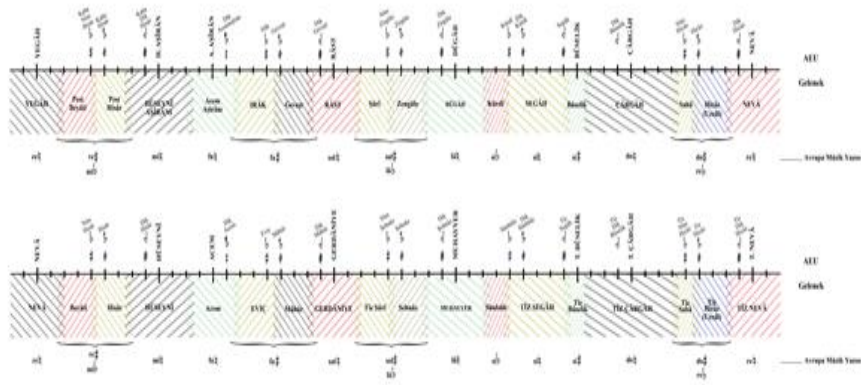
Göz önünde tutulması gereken diğer bir husûs, gelenekte notanın bakarak icrâ etmek için değil, eserleri kayıt altına alarak, gerektiğinde hatırlatıcı olarak kullanılmak için yazıldığıdır.

Nâsır Abdülbâkî Dede notası veyâ Hamparsum notası gibi perdelerin harfler veyâ benzer işâretlerle gösterildiği nota yazılarında her perdenin ayrı bir işâreti olduğundan değıştirici işâretlere ihtiyâç duyulmaz. Ali Ufkî’nin defterlerinden i’tibâren Türk Müziği eserlerinin Avrupa Nota Yazısı

kullanılarak yazıldığı eski sistemlerde ise değiştirici işaretler, yukarıda belirtildiği gibi herhangi bir noktayı işaret etmeksizin, sâdece pestleştirici veya tîzleştirici olarak kullanılmıştır. Bir perdenin ne kadar pestleşeceği ya da tîzleşeceği ancak meşk ile ve meşkin kazandıracağı sezgi ile tâyin edilebilir.

Yukarıda belirtilen sebeplerle, aslında önceki sistemler gibi bugün kullanılan sistem de Türk Müziği perdelerini birer nokta olarak işaret edemez. İcrâcı müziği bu yaklaşımla icrâ etmeli, yazılacak notalar da icrâcıya kolaylık sağlayacak, olabildiğince ipucu verecek şekilde yazılmalıdır.

Geleneksel Sistemin perdeleri, tek diyez ve tek bemol kullanılan Avrupa Nota Yazısı ile ve bugün kullanılan AEU sistemiyle şöyle gösterilebilir:

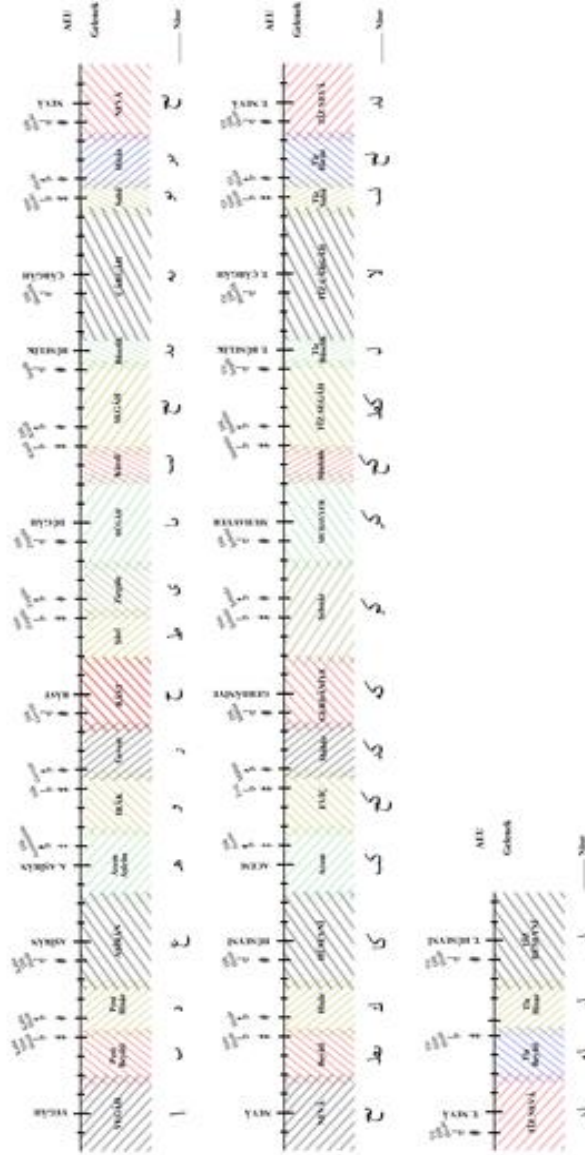
Görüleceği gibi geleneksel sistemin 17 olan perde sayısı, Avrupa Nota Yazısı kullanılarak tek diyez ve tek bemol ile yazılan sistemde 13'e düşerken, günümüz sisteminde 24'e çıkmıştır.

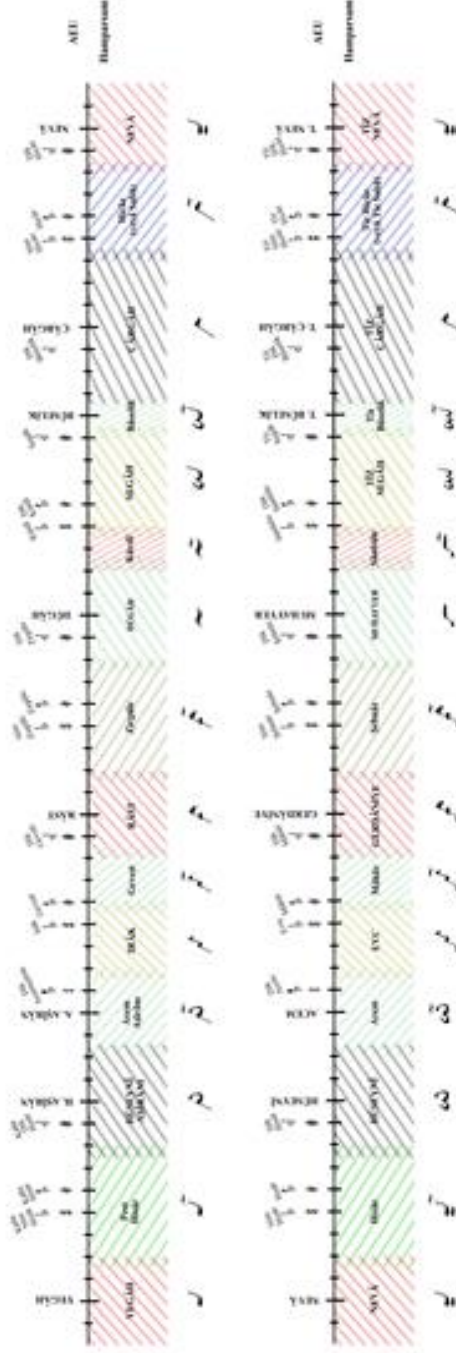
Avrupa Nota Yazısı kullanılarak, tek diyez ve tek bemol ile yazılan Türk Müziği notalarında geleneksel sistemin ana perdelerinden olan Segâh pest olmasına rağmen si-natürel ile gösterildiğinden, Bûselik'i si-diyez, Çârgâh'ı ise do-natürel ile gösterme zorunluluğu doğmuş, bu durumda si-diyez ile do-natürel aynı perde olmadığından perde sayısı Avrupa nota sisteminden bir fazla olmuştur. Günümüzde kullanılan AEU Sisteminin perdeleri ise birer noktayı işaret etmesi düşünüldüğü için verimsizdir. Bu sistemde perdelerin sayısının artması bir zenginlik ve imkân oluşturamamakta, sistemde birbirine yakın perdeler iki ses arasında birer

bölgeye toplandığından tek diyez ve tek bemol kullanılan sistemden işlev yönünden çok farklı olamamaktadır.

Geleneksel sistemin her bir perdesinin Arap alfabesinin bir veya iki harfi ile gösterildiği bu sistem benimsenmemiştir. Tahrîriyye’de Nâsır Abdülbâkî

Dede’nin notaya aldığı Sultân III. Selim’in Sûzidilâra Âyîn-i Şerîfi ve birkaç sâz eseri dışında bu sistemle yazılmış nota yoktur.

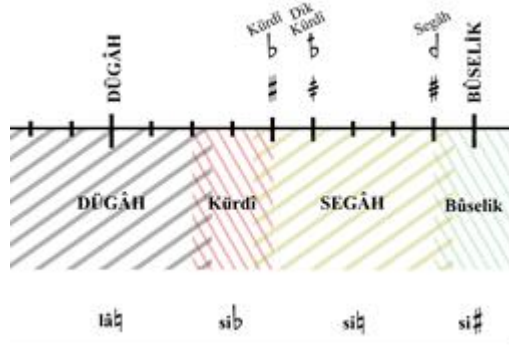

Hamparsum sisteminin perdelerinin bugün kullanılan sistemle karşılaştırması ise şöyle yapılabilir:

Her perdenin yine gelenekdeki gibi dar veya geniş birer frekans bandını gösterdiği bu sistem ise 7 işâretle gösterilen 7 ana perde ve tîzleştirici işâret uygulanan 7 ârızî perdeden, yâni toplam 14 perdeden oluşmaktadır.

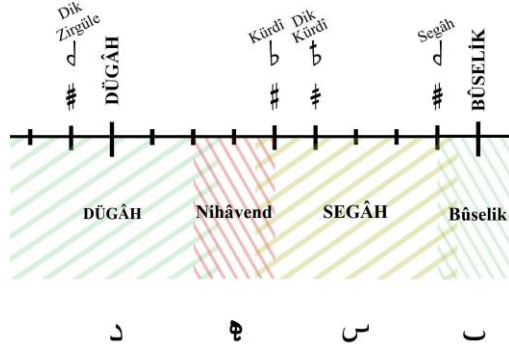
Bu sistemlerle yazılmış nota kaynaklarından AEU sistemine yapılan çevirilerde, kaynaklardaki perdelerin çeviri notalara aktarılamayışına çok sık râstlanmaktadır.

Geleneksel sistemde, yerindeki Râst makâmı dizisinin üçüncü derecesi olan Segâh perdesi ile yerindeki Segâh makâmı dizisinin karâr sesi, Segâh perdesi frekans bandının üst (tîz) bölgelerinde yer almaktadır. Fakat, yerindeki Uşşâk makâmı dizisinin ikinci derecesi ile yerindeki Hicâz makâmı dizisinin ikinci derecesi, hattâ bâzı sistemlerde Nîkrîz makâmı dizisinin üçüncü derecesi²¹ de eski sistemlerde aynı perde ile gösterilmektedir.

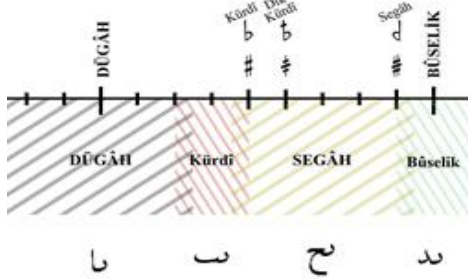

Tek diyez ve tek bemol ile yazılan Avrupa Nota Yazısı²²

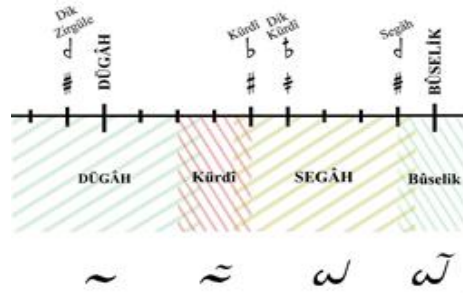
²¹ Kantemiroğlu yazım sisteminde Nîkrîz makâmı dizisinin üçüncü derecesi de Segâh perdesi ile gösterilir.

²² Avrupa Nota Yazısı ile tek diyez ve tek bemol kullanılarak yazılan Türk müziği eserlerinde yerindeki Hicâz'ın ikinci derecesi Kürdî perdesi ile gösterilmektedir.

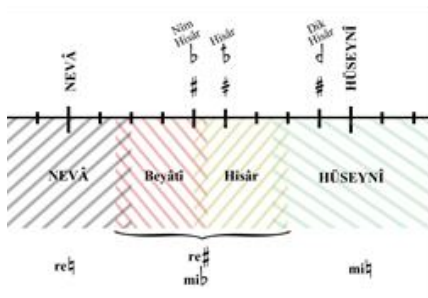
Nâsır Abdülbâkî Dede sistemi

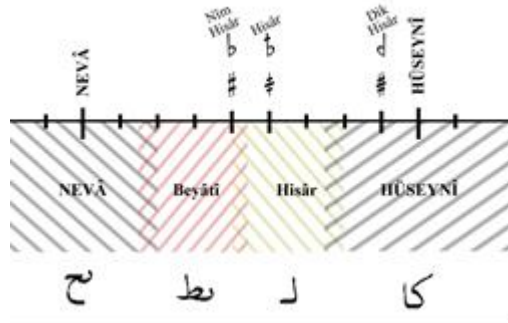
Hamparsum sistemi

Perde adlarına bakarak, bugünkü karşılıklarını yazmak çevirilerde önemli ve büyük hatâlara yol açmaktadır. Çevirilen nağmelerin makâmı doğru tâyin edilmeli ve değıştirici işâretler ona göre konulmalıdır. Başka küçük bir örnek vermek gerekirse:

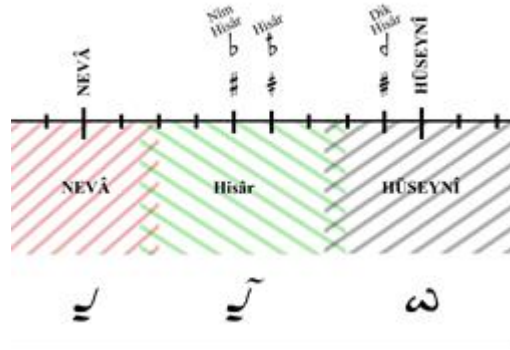
Eski yazım sistemlerinde Nevâ üzerindeki Uşşâk makâmı dizisi ile Bûselik makâmı dizilerinin ikinci dereceleri aynı frekans bandında yâni aynı perde ile ifâde edilen bölgede olduklarından aynı işâretle gösterilmektedir.

Tek diyez ve tek bemol ile yazılan Avrupa Nota Yazısı

Nâsır Abdülbâkî Dede sistemi

Hamparsum sistemi

Nağmelerin makâmı icrâ edilerek tâyin edilmediği taktîrde Nevâ üzerindeki bütün Uşşâk nağmeleri, Bûselik olarak çevirilmiş olacaktır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Aslında göz ardı edilen benzer sorunlar Konservatuar nüshaları için de geçerlidir. Konservatuar nüshalarının yazımında kullanılan değiştirici işâretler, AEU Sisteminin işâretlerinden farklıdır. Neşriyâtda bu işâretler ve oranları şöyle ta'rif edilmiştir.

- 1 nolu (diyez) evvelinde bulunduğu notayı 524288/531441 kesriyle gösterilen (erha') buudu nisbetinde tizleştirir.
 2 nolu (diyez) evvelinde bulunduğu notayı 243/256 kesriyle gösterilen (bakîye) buudu nisbetinde tizleştirir.
 3 nolu (diyez) evvelinde bulunduğu notayı 2048/2187 kesriyle gösterilen (küçük mücennep) buudu nisbetinde tizleştirir.
 4 nolu (diyez) evvelinde bulunduğu notayı 59049/65526 kesriyle gösterilen (büyük mücennep) buudu nisbetinde tizleştirir.
 1 nolu (bemol) evvelinde bulunduğu notayı salifülzikir (erha') buudu nisbetinde pestleştirir.
 2 nolu (bemol) evvelinde bulunduğu notayı nisbeti takriben 24/25 kesriyle gösterilen buud nisbetinde pestleştirir.
 3 nolu (bemol) evvelinde bulunduğu notayı 243/256 kesriyle gösterilen (bakîye) buudu nisbetinde pestleştirir.
 4 nolu (bemol) evvelinde bulunduğu notayı 2048/2187 kesriyle gösterilen (küçük mücennep) nisbetinde pestleştirir.

Karşılaştırma ve yeniden yazımlarda Konservatuar nüshalarının bu özel durumu da dikkate alınmalıdır.

Bir diğer önemli husûs ise nağmelerin bugünün icrâcısının anlayacağı şekilde yazılmasının gerekliliğidir. Bir örnek vermek gerekirse:

Câzim Efendi-Râif Dede mecmûasında Segâh perdesi naturel si, Bûselik perdesi ise (yazımda tek diyez kullanıldığı için mecbûren) si-diyez ile gösterilmekte olduğundan; yerinde Nişâbur nağmesinde Bûselik perdesinin daha dik basılması gerektiği, bu perde do-natürel ile gösterilmek sûretiyle vurgulanmış; Hicâz perdesini göstermek için ise re-bemol kullanılmıştır.

Ancak bu bölüm bugünün icrâcısının kolayca anlayıp icrâ edebilmesi için aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

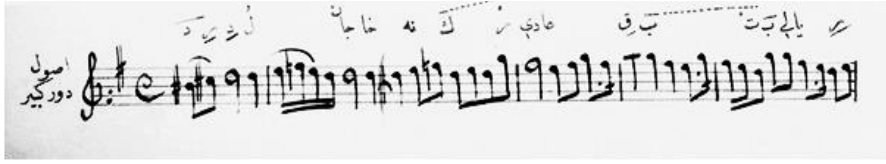

USÛL VE MERTEBELERİN TESBÎT EDİLİP YENİ YAZIMA UYGULANMASI ESNÂSINDA YAPILAN HATÂLAR

Eski nota kaynaklarında usûllerin yazımıyla ilgili de farklı tercîhler görülmektedir. Harf veya benzer işâretlerin kullanıldığı yazım sistemlerinde usûllerin zamanları, yapıları yâhut mertebelerine ilişkin bilgi ya da ipuçlarına pek râstlanmaz.²³

Ali Ufkî'den i'tibâren Avrupa Nota Yazısı'nın uygulandığı sistemlerde de birbirinden farklı anlayış ve yaklaşımlara râstlanmaktadır. Çevirilerin başarısı, bu anlayış ve yaklaşımların doğru tesbît edilmesine bağlıdır. Örnek vermek gerekirse:

Câzim Efendi-Râif Dede Mecmûasında yer alan aşağıdaki notada Devrikebîr usûlü vâhid-i kıyâsîsi dörtlük olan dörder zamanlı ölçülerle yazılmış olmasına rağmen, âyîn-i şerîfin III. Selâmının ilk kısmında nağmeler küçük meritebe ile yürüdüğünden usûl 4. ölçünün yarısında tamâmlanmaktadır. Ancak usûlün bittiği yer, icrâ edilmeden tesbît edilemez. Bu ölçü, vâhid-i kıyâsîsi dörtlük kıymetle gösterilerek, aşağıdaki gibi çevirilmelidir:

Bir örnek daha vermek gerekirse:

Konservatuvarın neşrettiği aşağıdaki notada Düyek usûlü vâhid-i kıyâsîsi dörtlük olan sekizer zamanlı ölçülerle yazılmış olmasına rağmen, bu kısım bugünkü nazarî anlatımlarda Ağır Düyek olarak ta'rîf edilen usûlün bir kat ağır meritebesi olan Çifte Düyek usûlündedir. Ancak gelenekte Düyek usûlünün en ağır meritebesi olan Çifte Düyek, ayrı bir usûl olarak düşünülmediğinden, ayrı bir adla adlandırılmaz. Ancak, çeviri notada adının Düyek olarak yazılması, Düyek olarak icrâ edilmeye ve dolayısıyla büyük bir hatâya sebep olacaktır. Bu yüzden kaynaklarda Düyek olarak yazılı olan bu usûl, günümüz icrâcısının doğru icrâ edebilmesi için Çifte Düyek olarak yazılmalıdır.

²³ Kantemiroğlu ve sisteminin tâkipçisi Mustafâ Kevserî Efendi'nin mecmuâları gibi az sayıdaki eski kaynaklarda usûllerle ilgili bölümler ve mertebelerle ilgili "vezn-i kebîr", "vezn-i sagîr" yâhut "vezn-i asgarü's-sagîr" gibi ibâreler bulunmaktadır.

Bu kısım, vâhid-i kıyâsîsi ikilik kıymetle gösterilerek, aşağıdaki gibi çevirilmelidir:

(96) Hüs nû ye ki ha sen ye ki yar ye ki

Düyek

Cifte Düyek

Hüsn (i) ye - kî ha - sen ye - kî
yâr(i) ye - kî sü - han ye - kî (SÂZ)

Usûl ve mertebelerin doğru tesbît edilmesi, üslûb ve tavır özelliklerinin icrâyâ yansiyabilmesi açısından da çok önemlidir. Bu nedenle çevirisi yapılacak nüshalar, üslûb ve tavır özellikleri açısından da incelenmeli, ipuçları gözden kaçırılmamalıdır.

Câzim Efendi-Râif Dede Mecmûasında yer alan aşağıdaki notada, bâzı darblara gelen heceler üzerinde eslerle vurgu yapılmak sûretiyle, âyîn-i şerîf icrâ geleneğindeki üslûp ve tavır özelliklerinden biri vurgulanmak istenmiştir.

Düyek

(hey) (yâr) İn hâ - ne ki pey - ves
te der - ô çeng u çe - gâ - nest

ESKİ HARFLİ GÜFTELERİN YENİ HARFLERLE YAZIMI ESNÂSINDA YAPILAN HATÂLAR

Mevlevî Müziği eserlerinin güftelerinin büyük kısmı Farsça'dır ve bâzı kısımları oldukça sorunludur. Nüshalarda meşk yolunda oluşmuş birçok eksik hece veya yazım problemi mevcuttur. Bâzı nüshalarda heceler, kelimeler hattâ bâzan mısraların bile düşmüş veyâ anlam kaybolacak kadar bozulmuş olduğu görülmektedir. Bu yüzden mutlakâ Farsça'cılarla ortak çalışmalar yapılmalı ve güftelerin yer aldığı kaynaklara yönelerek, bulunabilenlerin kaynaklardaki yerleri gösterilmelidir.

Güfteler eğer anlam veya vezin bakımından sorunlu ise kaynaklardaki hâlleri tercih edilerek yazılmalı, güftelerin nüshalardaki hâlleri dipnotlarda gösterilmelidir. Eğer anlam veya vezin bakımından sorunlu değilse güftelerin nüshalardaki hâlleri tercih edilmeli, kaynaklarla farklılıkları dipnotlarda gösterilmeli, böylece gelenek korunmalıdır.

Güfteler nota altlarına yazılmadan önce mutlakâ usûl-arûz vezni ilişkileri incelenip, şablonlar oluşturulmalıdır:

Yürüksemâi - Münserih (müfte'lün fâ'ilân müfte'lün fâ'ilân) (22/2. mısra müfte'lün fâ'ilân müfte'lün fâ'ilân)

	müf	te	'i	lün	fâ	'i	lün	müf	te	'i	lün	fâ	'i	lün
19	Bâz	(i)	ez	ân	küh	i	Kâf	â	med	'An	kâ	yi	ask¹	
	Bâz	(i)	ber	â	med	zi	cân	na'	re	i	hey	hâ	yi	ask
20	Ask	(i)	ni	dâ	yi	bü	tend	kerd	(i)	be	lâ	vâz	i	pest
	Key	dli	i	bâ	lâ	ni	ger	der	kad	i	bâ	lâ	yi	ask²
21	Cû	me	sî	yeh	kerd	(i)	küf⁴	nûr	i	Mu	ham	med	re	sid³
	Tabî	i	be	kâ	küf	(i)	tend	mîk	i	mu	hal	led	re	sid³
22	Ez	lpey	i	nâ	mah	re	mân	küf	(i)⁵	ze	dem	ber	de	hân⁶
	Hîz	(i)	bi	gâ⁷	mut	rî	bâ⁸	iş	ret	i	ser	med	re	sid³

¹ Nüshada "amedî". Bu mısran vezni "müfte'lün fâ'ilân mef'ûlün fâ'ilân" dir. Molla Câmî, "müfte'lün" te'fîsînin teskîn ile "müfte'lun=mef'ûlun" olduğunu bildirir (Blochmann, 1970: 48). Bestelenirken veya daha sonra diğer misalere benzetildiği düşünülmektedir.

² Kaynakta "Key dil bâli bu pert binger bâli-yi ask - mef'ûlün fâ'ilân mef'ûlün fâ'ilân", nüshadaki hâliyle bu beyitin vezni "müfte'lün fâ'ilân müfte'lün fâ'ilân" dir.

³ Mısralar, son hece uzatılarak beş ölçüde tamamlanmaktadır.

⁴ Nüshada "kerd küfîr"

⁵ Nüshada "küfîl"

⁶ Nüshada "berîhan"

⁷ Nüshada nota altında "bi ku", metinde "il gi"

⁸ Nüshada "mutriban"

Nüshalarda yukarıda değinilen sebeplerle birçok hecenin olması gereken yerlerde olmadığı görülmektedir. Ancak bu heceler yerleri değiştirilmeden dikkatle incelenmeli, yerleşim farklılığının özel bir sebebe

bağlı olup olmadığı araştırılmalıdır. Usûl-arûz vezni incelemeleri yapıp, şablonlar oluşturulmadan hecelerın nüsha karşılaştırmaları ile düzeltilip yerleştirilmeye çalışılması başka sorunlara yol açabilmektedir.

Örnek vermek gerekirse, Hâfız Dede Mehmed Zekâî Efendi (Zekâî Dede)'nin Sûzidil Âyîn-i Şerîfi'nin Konservatuar nüshası ve oradan istinsâh edilen diğer nüshalarında I. Selâmın düşen -sâdece- bir hecesi mısırâyı anlamsızlaştırmakla kalmayıp, dağılımı da bozmaktadır:

Zekâî Dede (Sûzidil Âyîn-i Şerîf)

- 10 Ne-dâred dest_ü pâ bîaşl-¹ bîdest_ü bîpâyem⁴
Ki rûz_ü şeb çü Mecnûnem ser-i zencîr(i) mî-hâyem
- 11 Hayâlât-î hemê âlem eger çî âşinâ dâned
Be hûn garkâ şevem⁵ billâh⁶_eger în râz(t)⁷ bûğşâyem

Hezec, mefâ 'lûn mefâ 'lûn mefâ 'lûn mefâ 'lûn

(Dîvân-ı Kebîr, Gazel nu. 1438, 1 ve 3. beyit)

- ⁴ Kaynakta: Ne-dâred pâ-yi ışk-î ü dil-î bîdest ü bîpâyem
⁵ şevem: şeved
⁶ billâh: vallâh
⁷ râz: râh

	me	fa	me	fa	'i	lûn	me	fa	'i	lûn	me	fa	'i	lûn
	lûn	me	fa	'i	lûn	me	fa	'i	lûn	me	fa	'i	lûn	me
10	â	bî	dâ	red	dest	ü	pâ	bî	aşk					
	şeb	çü	me	ci	hâ	ye	m	nem	1,2					
	(t)	mî	hâ	ye	m					ser	i	Ki	rûz	ü
														çîr
11	e	ger	ci	â	sî	nâ	dâ	â	ned	3	lem			
	kâ	şevem	4	bil				lâh	5					
	(t)	bûğ	şâ	ye	m					e	ger	Be	hûn	gar
												ân	râz	6

¹ Nüshada bu mısra bir hece eksiktir. Vezni de bozruk olan bu mısram hece dağılımındaki bozukluğu buradan kaynaklandığı düşünülmemektedir.

² Kaynakta "Ne-dâred pâ-yi ışk-î ü dil-î bîdest ü bîpâyem"

³ Nüshada nota alanında "dâred"

⁴ Kaynakta "şevem"

⁵ Kaynakta "vallâh"

⁶ Kaynakta "râh"

Doğru dağılımın şöyle olması gerekir:

Zekâî Dede (Süzidil Âyin-i Şerîf)**Devrrevân - Hezec (mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün)**

1 Nûshada bu hece yoktur. V ezri de bozuk olan bu mısranın hece dağılımındaki bozukluğun buradan kaynaklandığı dışlanılmaktadır.
Dağılım diğer beyite göre, yersinden düzenlenmiştir.
2 Kaynakta "Ne-dâred-pâ-yî-şî-kî-ü-dî-lî-bî-dest-ü-bî-pâyem"
3 Nûshada nota altında "dâred"
4 Kaynakta "şevd"
5 Kaynakta "vallâh"
6 Kaynakta "râh"

Karşılaştırılınca farklılık daha iyi görülebilir:

Zekâî Dede (Süzidil Âyin-i Şerîf)**Devrrevân - Hezec (mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün)**

1 Nûshada bu hece yoktur. V ezri de bozuk olan bu mısranın hece dağılımındaki bozukluğun buradan kaynaklandığı dışlanılmaktadır.
Dağılım diğer beyite göre, yersinden düzenlenmiştir.
2 Kaynakta "Ne-dâred-pâ-yî-şî-kî-ü-dî-lî-bî-dest-ü-bî-pâyem"
3 Nûshada nota altında "dâred"
4 Kaynakta "şevd"
5 Kaynakta "vallâh"
6 Kaynakta "râh"

Yapılan çevirilerde Farsça yeteri kadar veya gerektiği gibi bilinmediği

için güfteler okunamamakta ve ciddî hatâlar yapılabilmektedir.

Bir örnek vermek gerekirse, bir çalışmada Mustafâ Câzim el-Mevlevî'nin Hicâzkâr-ı Kadîm Âyîn-i Şerîfî'nin güftesi Abdülkâdir Töre nüshasının nota altından şöyle okunmuştur:

**Merdü dâ der mi hôtes rî fi nîst
lâk ta mür î men cür bî tâ' rîf nîst**

**Çür mu fâ mâk ha ne bes 'în lef dî dûf
hem çû ker dem... (devâmı okunamamış)**

Bu güftenin doğru okunuşu şöyle olmalıdır:

**Mîm_ü vâv_ü mîm_ü nûn teşrîf(i) nîst
Lafz-ı mü'mîn cüz pey-î ta'rîf(i) nîst**

**Çün münâfık hâniyeş in lafz-ı dûn
Hemçü kejdüm mî-haled der enderûn**

(Mesnevî, 1. Defter, 292 ve 293. beyit)

Bu örnekleri de çoğaltmak mümkündür.

Güftelerin vezne göre yazılması, sözlü eserlerin mühendislik planlaması diyebileceğimiz usûl-arûz vezni ilişkisinin kolayca fark edilebilmesine imkân sağlayacaktır. Güftelerin bu anlayışla nota altlarına yerleştirilmesi, vezinleriyle ilişkili yapısal özelliklerinin kolayca görülebilecek olması bakımından icrâya olumlu katkılarda bulunacaktır. Güfteler nota altlarına, vezinleriyle ilişkili yapısal özellikleri de gösterilerek yazılmalıdır.

Tüm bu çalışmaların sonucunda oluşturulacak icrâ nüshasının çalışmanın her aşamasını gösteren açıklamalar ve tıpkıbasım ile berâber yayınlanması yararlı olacaktır.

Kaynakça

Aksoy, Bülent (1992). *Sermüezzîn Rifat Bey'in Ferahnak Mevlevî Ayini*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Alî Ufkî [Albertus Bobovius], *Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz*. British Library, MS Sloane, no. 3114.

Alî Ufkî [Albertus Bobovius], *İsimsiz defter*. Bibliothèque Nationale de France, MS Turc, no. 292.

Arel, Hüseyin Sâdeddin. *Nota Defterleri*. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphânesi (defter nu. Y-208).

Başer, Fatma Âdile (2013). *Türk Mûsikisinde Abdülbâkî Nâsır Dede*. Fatih Üniversitesi Konservatuvar Müdürlüğü Yay. İstanbul: Görsel Dizayn Ofset.

Behar, Cem (1990). *Ali Ufkî ve Mezmurlar*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Çevikoğlu, Timuçin (1994). *Türk Mûsikisinde Notanın Tarihçesi*. http://timucincevikoglu.com/File/?_Args=_PreviewFile,13,OdesisMc

Çevikoğlu, Timuçin ve Karaismailoğlu, Adnan (2009). *Mustafâ Câzîm el-Mevlevî'nin Hicâzkâr Âyîn-i Şerîfi*. Mevlânâ Araştırmaları Dergisi. 3. sayı. Ankara: Akçağ Yayınları.

Dağlı, Yücel ve Üçer, Cumhure (1997). *Tarih Çevirme Kılavuzu*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu - Türk Tarih Kurumu Yay. VII. D. Sa. 174d. Ankara: Türk Tarih Kurumu Bas.

Devellioğlu, Ferit (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (13. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Uslu, Recep; Doğrusöz, Nilgün (2009). *Tahrîriye*. İTÜ TMDK Yay. Sayı: 1. İstanbul: İTÜ Matbaası.

Elçin, Şükrü (1976). *Alî Ufkî - Hayatı ve Mecmûa-ı Sâz ü Söz* (Tıpkı basım). Kültür Bakanlığı Musiki Eserleri:1. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Ergun, Sadeddin Nüzhet (1942-1943). *Türk Musikisi Antolojisi I-II*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Heper, Saadettin (1974). *Mevlevî Âyinleri*. Konya: Konya Turizm Derneği Yayınları.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal (1958). *Hoş Sadâ*, İş Bankası Yay., İstanbul: Maarif Basımevi.

İstanbul Konservatuarı Neşriyatı (1934-1939). *Mevlevî Ayinleri VI-XVIII*. İstanbul: Feniks Mat., Haşim Mat., Marifet Bas., Halk Bas.

Küçük, Sezai (2003). *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul: Simurg Yayınları.

Muallim İsmâîl Hakkı Bey. *Nota Defterleri*. Başbakanlık Devlet Arşivleri. TRT Muallim İsmâîl Hakkı Bey Koleksiyonu.

Nâsır Abdülbâkî Dede. *Tahrîriyye*. Süleymâniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Bölümü nu. 1242/2.

Nâsır Abdülbâkî Dede. *Tahrîriyye*. Süleymâniye Kütüphanesi Es'ad Efendi Koleksiyonu nu. 3898.

Neyzen Emîn Dede. *Âyîn Mecmûası*. Süleymâniye Kütüphanesi Galata Mevlevîhâesi Bölümü Demirbaş no. 122.

Özalp, M. Nazmi (2000). *Türk Mûsikîsi Tarihi I - II*, İstanbul: M.E.B. Yayınları.

Özalp, M. Nazmi (1986). *Türk Musikisi Tarihi (Derleme) I - II*, TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayın No: 34, Ankara.

Öztuna, Yılmaz (1974). *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi I-II*, Birinci Bas., MEB Devlet Kitapları, İstanbul: MEB Basımevi.

Öztuna, Yılmaz (1976). *Türk Musikisi Ansiklopedisi I-II*, Birinci Bas., MEB Devlet Kitapları, İstanbul: MEB Basımevi.

Öztuna, Yılmaz (1990). *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi I-II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 1163, Ankara.

Öztuna, Yılmaz (2006). *Türk Mûsikîsi Akademik Klasik Türk San'at Mûsikîsi'nin Ansiklopedik Sözlüğü*, Orient Yayınları, Ankara: Cantekin Matbaası.

Soylu, Emre (2016). *Câzîm Efendi-Râif Dede Mecmûasındaki Âyîn-i Şerîf Nûshaları* (yayınlanmamış tez çalışması tanıtım yazısı).

Töre, Abdülkâdir. *Âyîn Defterleri*. Süleymâniye Kütüphanesi Yazmaları. Ekrem Karadeniz Koleksiyonu.

SEMPOZYUM SYMPOSIUM

ULUSLARARASI MEVLÂNA SEMPÖZYUMU INTERNATIONAL MEVLÂNA SYMPOSIUM

HZ. MEVLÂNA VE İSLAM DÜNYASINDA KARDEŞLİK HZ. MEVLÂNA AND THE BROTHERHOOD IN ISLAMIC WORLD

8-9²⁰¹⁷ Aralık December 09.30 - 18.00

YER:

AÇILIŞ OTURUMU İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAK. DİĞER OTURUMLAR MEVLANA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜZE BİNASI - KONFERANS SALONU

744. yıl HZ. MEVLÂNA'NIN VUSLAT YILDÖNÜMÜ ULUSLARARASI ANMA TOBENLERİ

T.C. KONYA VALİLİĞİ T.C. KONYA VALİLİĞİ İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ SELÇUK ÜNİVERSİTESİ NECHİTTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KTO KARATAY ÜNİVERSİTESİ KONYA ÜNİVERSİTESİ MEVLANA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ INSTITUTE OF RUMI STUDIES

mevlana@selcuk.edu.tr mevlana.selcuk.edu.tr

Sempozyum Afışı

Sempozyum Açılış Konuşması
SÜ Rektörü Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
(İslam Âleminde Savaşlar ve Barış Yolları)

Sempozyum Açılış Oturumu
Prof. Dr. Emrullah İŞLER, Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN, Prof. Dr. Ahmet UYSAL
(İslam Âleminde Savaşlar ve Barış Yolları) (SÜ İİBF)

Sempozyum Açılış Oturumu

Prof. Dr. Emrullah İŞLER

(İslam Âleminde Savaşlar ve Barış Yolları) (SÜ İİBF)

Sempozyum Açılış Oturumu

(SÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi)

Sempozyum Açılış Oturumu
(SÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi)

Sempozyum Açılış Oturumu
(SÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi)

Sempozyum Açılış Oturumu
(SÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi)

Sempozyum I. Oturum
(Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Konferans Salonu)

Sempozyum II. Oturumu
(Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Konferans Salonu)

Sempozyum III. Oturumu
(Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Konferans Salonu)

Sempozyum IV. Oturumu
(Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Konferans Salonu)

Sempozyum V. Oturumu
(Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Konferans Salonu)

Sempozyum VI. Oturumu
(Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Konferans Salonu)

Sempozyum VII. Oturumu
(Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Konferans Salonu)

Sempozyum Kapanış

(Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Konferans Salonu)

SEMPOZYUMA KATILANLARIN İLETİŞİM BİLGİLERİ

UNVANI	ADI SOYADI	KURUMU / GÖREVİ	E-POSTA ADRESİ
Prof. Dr.	Ekrem BEKTAŞ	Harran Üniversitesi	ekrembek13@yahoo.com
Prof. Dr.	Veyis DEĞİRMENÇAY	Atatürk Üniversitesi	drveyis@atauni.edu.tr
Prof. Dr.	Recep DİKİCİ	Selçuk Üniversitesi	rdikici@selcuk.edu.tr
Prof. Dr.	Nilgün DOĞRUSÖZ DİŞLAÇIK	İTÜ Türk Musikisi Dev. Kon.	dogrusozn@itu.edu.tr
Prof. Dr.	Dilaver GÜRER	Necmettin Erbakan Üniversitesi	dilgurer@hotmail.com
Prof. Dr.	Adnan KARAIŞMAİLOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi	adnankaraismailoglu@yahoo.com
Prof. Dr.	Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi	atabey@erciyes.edu.tr
Prof. Dr.	Bilal KUŞPINAR	Necmettin Erbakan Üniversitesi	bkuspinar@konya.edu.tr
Prof. Dr.	Ahmet Kazım ÜRÜN	Selçuk Üniversitesi	akurun@selcuk.edu.tr
Doç. Dr.	Necip Fazıl DURU	Ordu Üni. Türk Dili ve Edeb.	nfduru@gmail.com
Doç. Dr.	Mustafa ERDOĞAN	Yıldırım Beyazıt Üni.	mistik1971@hotmail.com
Doç. Dr.	İbrahim İŞİTAN	Selçuk Üniversitesi	ibrahimisitan@hotmail.com
Doç. Dr.	Oğuz KARAKAYA	Selçuk Üniversitesi	oguzkarakaya1@gmail.com
Doç. Dr.	Ahmet TANYILDIZ	Dicle Üniversitesi	ahmettanyildiz@gmail.com
Doç. Dr.	Mutluhan TAŞ	Selçuk Üniversitesi	mutluhantas@hotmail.com
Yrd. Doç. Dr.	Ahmet ALTUNGÖK	Bilecik/Şeyh Edebali Üniversitesi	ahmet.altungok@bilecik.edu.tr
Yrd. Doç. Dr.	Mustafa Uğurlu ARSLAN	Dicle Üniversitesi / Türk Dili	mustafaugurlum@gmail.com
Yrd. Doç. Dr.	Betül SİNAN NİZAM	İstanbul Şehir Üni. / Türk D.	betulnizam@gmail.com
Yrd. Doç. Dr.	M. Nuri PARMASIZ	Selçuk Üniversitesi	nuriparmak@gmail.com
Yrd. Doç. Dr.	Yakup ŞAFAK	Kırıkkale Üniversitesi	yakupsafak@hotmail.com
Dr.	Naci BAKIRCI	Mevlana Müzesi Mdr. Yrd.	nacibakirci@hotmail.com
Dr.	Timuçin ÇEVİKOĞLU	Kültür Bakanlığı Sanatçısı	timucincevikoglu@gmail.com
	Bekir ŞAHİN	Konya Bölge Yazmalar Müdürü	bekirsahi@gmail.com

YURT DIŞI KATILIMCILAR			
Prof. Dr.	Rahman Moshtagh Mehr	Azerbaycan Őhid Medeni Őniversitesi / İRAN	r.moshtaghmehr@gmail.com
Doç. Dr.	Mohammad Hasan Hassanzade Niri	Allameh Tabatabai Őni. / İRAN	mhhniri@yahoo.com
Dr.	Asghar Nadeem Sayed	Lahor / PAKİSTAN	sheebaalam156@gmail.com
Doç. Dr.	Munir Drkic	Univerziteta u Sarajevu / Bosna Hersek	munir.drkic@ff.unsa.ba
Ass. Prof.	Khalid Mehmood Sanjarani	Government Collage University / PAKİSTAN	k_sanjarani@hotmail.com chairperson.urdu@gcu.edu.pk
Uzm. Dr.	Saadet Meylieva	Özbekistan Milli Őniversitesi / ÖZBEKİSTAN	saadet_ask@mail.ru
Dr.	Tarek Mohamed Husseini Morsy	İskendireye Kütüphanesi / MISIR	elmorsi60@gmail.com elmorsi60@hotmail.com
Dr.	Kiemiddin Naimov	TACİKİSTAN	az_eslavyani@mail.ru
Prof. Dr.	Kadir GOLKARIAN	Yakın Doğu Őniversitesi / KIBRIS	gh.golkarian@gmail.com